

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI

**DİNİ YÖNELİMLİ TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİNDE
OKSİDENTALİST SÖYLEM
VE
TOPLUMSAL ROL MODELLERİNİN TEMSİLİ**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN:
ALİ EMRE BİLİS

DANIŞMAN:
PROF. DR. DİLEK TAKIMCI

İZMİR - 2012

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum "*Dini Yönelimli Türk Televizyon Dizilerinde Oksidantist Söylem ve Toplumsal Rol Modellerinin Temsili*" adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurla doğrularım.

Ali Emre BİLİS

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/08/2012 tarih ve 27/4 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Radyo Televizyon ve Sinema anabilim dalı doktora öğrencisi Ali Emre BİLİS'in aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 02/10/2012 günü saat 15:00'de 90 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

Prof. Dr. Dilek TAKIMCI

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Prof. Dr. Nimet ÖNÜR

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Prof. Dr. Ertan YILMAZ

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Doç. Dr. Alev PARSA

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Yard. Doç. Dr. Soner YAĞLI

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : "Dini Yönelimli Türk Televizyon Dizilerinde Oksidentalizm Söylem ve Toplumsal Rol Modellerinin Temsili"

Tezin İngilizce Başlığı : "Occidentalism Discourse and The Representations of Social Role Models in Turkish Serials Which Have Religious Tendencies"

- * 1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisavarda doldurulmalıdır
3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.
3. Doktora Tez savunmasında üyelerden en az birinin üniversite dışından olması zorunludur.

**DİNİ YÖNELİMLİ TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİNDE OKSİDENTALİST
SÖYLEM VE TOPLUMSAL ROL MODELLERİNİN TEMSİLİ**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM

**TARİHSEL AÇIDAN DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ
OKSİDENTALİZMİN DOĞUŞU ve TÜRK TOPLUMUNDAKİ FİKRİ
HAREKETLER**

1. Tarihsel Açıdan Doğu-Batı İlişkileri –Modern Dönem Öncesi.....	10
1.1. Doğu-Batı İkiliğinin Yaratılması.....	12
1.1.1. Bir Gösterge Olarak Doğu-Batı İkiliği.....	13
1.1.2. Geleneksel ve Modern Bir Yapı Olarak Doğu-Batı İkiliği.....	14
1.1.3. Batı ve Doğu Uygarlıkları Olarak Yunan ve Pers Uygarlıkları.....	17
1.2. Batı ve Doğu Dinleri Olarak Hıristiyanlık ve İslamiyet.....	23
1.2.1 Din ve Dinin Toplumsal Yönü	23
1.2.2 Hıristiyanlığın Batılılaşması ve İslamiyet’in Doğu’ya Ait Görülmesi.....	25
1.2.3 Ortaçağ Avrupa’sında Batı’nın Doğu Algısı.....	29
1.2.4.Ortaçağ’dan Modern Döneme Uzanan Kavram: Haçlı Zihniyeti.....	33
2. Tarihsel Açıdan Doğu-Batı İlişkileri - Modern Dönem ve Sonrası.....	37
2.1. Kavramsal Olarak Modernlik, Modernite ve Modernleşme.....	37
2.2. Sömürgecilik/Emperyalizm.....	42
2.3. Batı Merkezli (Etnosantirik) Dünya Düzeni ve Oryantalizm.....	46
2.4.Günümüzde İslam’ı Ötekileştiren Batı Söylemi.....	53
2.4.1. İslamfobi.....	55
2.4.2. Medeniyetler Çatışması Tezi.....	57
2.4.3. Tarihin Sonu ve Son İnsan Tezi.....	60
3. Oksidentalizmin Doğuşu ve Türk Toplumunda Fikri Hareketler.....	62
3.1. Oksidentalizmin Doğuşu.....	62
3.1.1. Tarihsel Gecikme Sendromu.....	67

3.2. Osmanlı Devleti ve Türkiye Örneğinde Türk Toplumundaki Fikri Hareketler	68
3.2.1. Osmanlı’da Fikri Hareketlerin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Etkenler...	69
3.2.2. Osmanlıda Batılılaşma Hareketleri.....	72
3.3. Modernleşme Çerçevesinde Osmanlı’daki Fikri Hareketler.....	74
3.3.1. Türkçülük.....	75
3.3.2. İslamcılık.....	78
3.3.2.1. İslamcılığın Siyasal Boyutu: Panislamizm.....	82
3.3.2.2. İslam’ın Geri Kalması Üzerine.....	83
3.3.3. Batıcılık.....	86
3.4. Cumhuriyet Döneminde Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri.....	90
3.4.1. Cumhuriyetin İlanından Demokrat Parti İktidarına Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri.....	91
3.4.2. Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri.....	95
3.4.3. 1980 İhtilalinden Günümüze Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri.....	98
3.5. İslamcı Düşüncede İki İsim ve Bir Akım: Said Nursi, Fethullah Gülen ve Nurculuk.....	105
3.5.1. Said Nursi ve Nurculuk.....	105
3.5.2. Fethullah Gülen ve Altın Nesil.....	109

II. BÖLÜM

TOPLUMSAL ROL MODELLERİ ve MEDYADA TOPLUMSAL ROL MODELLERİNİN GELİŞİMİ

1. İslami Rol Modeli Çerçevesinde Aile Kavramı.....	112
1.1. Aile Kavramı, Türleri, İşlevleri	112
1.2. Türk Aile Yapısı	119
1.3. İslam’da Aile Kavramı	122
1.4. Aile ve Söylem Üzerine	127
2. Rol Kavramı ve Kuramsal Yaklaşımlar.....	128
2.1. Rol ve Toplumsal Rol Kavramı	128
2.2. Rol Çatışması	135
2.3. Statü	136

2.4. Rol Modeli ve Toplumsal Yapı	138
3. İslamcı Düşüncede Toplum Ve Birey Tasavvuru.....	143
3.1. Toplum ve Birey Tasavvurunda Dini Söylemin İşlevi.....	149
3.1.1. Dil ve Dini Söylem Arasındaki İlişki.....	149
3.1.1.1. Dini Söylemde Kutsal Kavramı.....	153
3.1.2. Dini Söylemde Din Adamları/Figürleri ve Kurumlarının Yeri.....	154
3.1.3. Dini Söylem ve Aydınlanma İlişkisi.....	158
3.1.4. Dini Söylemin Ödül ve Ceza Boyutu.....	160
3.2. Modernizm ve İslam Arasında Bir Çatışma Alanı Olarak Kadın.....	163
3.3. İslamcı Düşüncenin Tüketim Kültürü İle İmtihanı.....	169
3.4. İslam'da "Değer" Kavramı ve Batı Düşüncesinin Etkileri.....	171
4. Rol Modeli ve Söylem Kavramlarını İnşasında Televizyonun Önemi ve İşlevleri...174	
4.1. Televizyon ve Görsellik.....	174
4.2. Televizyonun Temsil Gücü.....	176
4.2.1. Rol Modellerinin Televizyonda Temsili.....	180
4.3. Televizyon Dizileri ve Değerler.....	184
5. Türk Basın, Sinema ve Televizyon Hayatında Dini Yönelim.....	191
5.1. Türk Basınında Dini Yönelim.....	191
5.2. Türk Sinemasında Dini Yönelim.....	198
5.3. Türk Televizyon Hayatında Dini Yönelim.....	205
5.3.1. TRT'de Dini Yayınlar ve Din Kavramı.....	205
5.3.2. Özel Televizyonlarda Dini Yönelim ve Dini Yönelimli.....	208
Televizyon Kanalları	

III. BÖLÜM

DİNİ DİZİLERDE TEMSİL EDİLEN ROL MODELLERİ ve OKSİDENTALİST SÖYLEME İLİŞKİN ARAŞTIRMANIN ANALİZİ

1. Araştırmanın Analiz Yöntemi.....	216
1.1. Araştırmanın Metodolojisi.....	216
1.2. Araştırmanın Hipotezleri.....	217

1.3. Araştırmanın Temel Sorunsalı	219
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	220
1.5. Araştırma Evreni ve Örneklem.....	226
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	226
1.7. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi.....	226
1.8. Söylem Analizi Yöntemi.....	227
2. Araştırmanın Analiz Bölümü.....	234
2.1. “Beşinci Boyut” Dizisinin Söylem Analizi.....	234
2.1.1. Anlam.....	235
2.1.2. Argüman.....	254
2.1.3. Retorik.....	262
2.1.4. Biçimsel Yapı.....	269
2.1.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri.....	274
2.1.6. Değerlendirme.....	277
2.2. “Büyük Buluşma” Dizisinin Söylem Analizi.....	282
2.2.1. Anlam.....	283
2.2.2. Argüman.....	296
2.2.3. Retorik.....	303
2.2.4. Biçimsel Yapı.....	313
2.2.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri.....	317
2.2.6. Değerlendirme.....	319
2.3. “Ve İnsan Aldandı” Dizisinin Söylem Analizi.....	323
2.3.1. Anlam.....	324
2.3.2. Argüman.....	337
2.3.3. Retorik.....	347
2.3.4. Biçimsel Yapı.....	355
2.3.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri.....	361
2.3.6. Değerlendirme.....	363
Genel Değerlendirme ve Sonuç.....	367
KAYNAKÇA.....	379-396

GİRİŞ

Ülkemizde hemen her gün yaşanan gerek ulusal gerekse uluslar arası boyutlu çeşitli gelişmeler; bizim nereye ait olduğumuz, kendimizi nasıl tanımladığımız, hangi değerlerin izinden gitmemiz gerektiği gibi sorulara ortak bir cevap bulamadığımıza işaret etmektedir. Yönümüzü Doğu'ya da çevirsek, Batı'ya da çevirsek bir takım tarihsel tecrübeler ve güncel değerlendirmeler sebebiyle arada kalmışlık, yalnızlık gibi çeşitli duygusal yansımalar gerek siyasal gerekse toplumsal hayatımıza etki edebilmektedir. Doğu'ya göre Batı'yı, Batı'ya göre ise Doğu'yu temsil eden bir kimlik biçilen ülkemizin düşünsel tarihi de bu yaklaşımlardan etkilenmiştir. Böylelikle Doğu'yu Batılı gözünden gören oryantalist düşünce ve Batı'yı Doğu'lu gözüyle gören oksidentalit düşünce fikir hayatımızdaki yerini almıştır. Bu çalışma, ağırlıklı olarak dini yönelim tarafından biçimlendirilen ve Batı'nın oryantalist düşüncesine karşı bir muhalifliği, tepkiselliği ifade eden oksidentalit düşünceyi çeşitli boyutlarıyla ele almayı hedeflemekte ve oksidentalizmin Türk televizyon dizilerine yansısış şeklini toplumsal rol modellerinin oluşumu bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Modern Batı toplumlarında bir vicdan meselesine indirgenen ancak bizim toplumsal yapımızda siyaset, ekonomi, eğitim, medya vb. gibi çok önemli alanlarda gittikçe ağırlık kazanan din olgusu, karar alma süreçlerinde de Batı'ya oranla çok daha fazla önem arz etmektedir. İslami düşünce, günümüz Türkiye'sinde -alternatifi bulununcaya değin- en temel ideolojik yönelim olarak kavranabilmektedir. Batı modernitesinin evrensel kılmaya çalıştığı norm, değer ve toplumsal rol modellerinden birçok açıdan farklı bir söyleme sahip olan İslami düşüncenin, yeni gerçeklikler yaratmaya belki de en uygun formatlarından biri olan televizyon dizilerindeki temsili de bu bağlamda önem kazanmaktadır. Dini yönelimin tarihselliğini, günümüzdeki etkinliğini ve gelecekte olabilecekleri göz önüne aldığımızda; oksidentalizm, din, toplumsal rol modelleri, televizyon gibi kavramları bütüncül ve derinlikli bir bakış açısıyla ele alacak bir tez çalışmasının gerek iletişim bilimleri gerekse sosyal bilimler açısından oldukça verimli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde; evrensel bir çatışma, kutuplaşma alanı olarak ülkemizde de yansımaları bulan Doğu-Batı kavramlarının ortaya çıkışı tarihsel bir

şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda oksidentalizm kavramının doğuşunu hazırlayan tarihsel etkenler değerlendirilmiştir. Doğu-Batı ilişkilerinde, Batı'nın modernleşmesi sonucunda ortaya çıkan durumun Türk toplumsal hayatındaki fikri yansımaları ele alınmış ve İslamcılık fikir akımı çerçevesinde ülkemizdeki dini yönelimin akıbeti irdelenmiştir.

Ülkemiz, dünya üzerinde coğrafi olarak başlayan daha sonra ırk, din, dil, medeniyet vb. gibi kavramlar ile boyutlandırılan ve derinlik kazandırılan, 'suni' olarak başlamış ancak giderek gerçeğe dönüşmüş bir Doğu-Batı ayrımının uzun dönemler önemli bir parçası olarak tanımlanmıştır. Tarihsel olarak Yunan ve Persler arasındaki mücadeleye dayandırılan Doğu-Batı arasındaki ayrım, özellikle Yunanlar tarafından kendini öteki üzerinden tanımlama amacıyla kullanılmış ve zaman içerisinde farklı değer ve kavramlar üzerinden yinelenerek Batı dünyasının en önemli ideolojisi haline gelmiştir.

Yunan medeniyetinin diğerlerini 'barbar' olarak tanımlama gayreti, Hıristiyanlığın yaygın olduğu Ortaçağ Avrupa'sında Müslümanları özellikle de Türkleri tanımlamak amacıyla sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu dönemde İslam dünyasının gerek bilimsel gerekse ekonomik açıdan zenginliği Hıristiyan Avrupa için bir tehlike ancak aynı zamanda cezp edici bir durum olarak görülmüştür. Nitekim modern dönem öncesi Avrupa'nın en büyük organizasyonel hareketleri olan Haçlı Seferleri İslam topraklarına karşı düzenlenmiştir. Böylelikle Batı ve Doğu arasındaki dinsel ayrım keskinleşmiş, Hıristiyanlık bir Batı dini, İslamiyet ise bir Doğu dini olarak tarihsel biçimde konumlandırılmıştır. Batı'nın Haçlı Seferlerini organize eden zihniyeti günümüzde hâlâ Doğu tarafından eleştirilmekte ve 'Haçlı Zihniyeti' kavramı Batı'nın hasmane tavrını tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır.

Batı'da 17. yüzyılda başlayan modernleşme hareketleri dünya üzerinde bambaşka bir toplumsal, siyasal sistemin doğmasına yol açmış ve Batı'nın dünyanın geri kalanına karşı kendini üstün bir şekilde konumlandırmasına olanak verecek bir dönemi başlatmıştır. Tanrısal akıl yerine insan aklını ikame etmek yani sekülerlik, insanı merkeze almak yani bireysellik ve meşruiyetleri uluslara dayandırmak yani ulus devletçilik bu modern dönemin en temel özellikleri olarak görülmektedir. Batı

tarafından zorunlu bir istikamet ve kaçınılmaz bir son olarak görülen modernleşme kavramı Batı'nın diğerleri ile kurduğu ilişkilerdeki temel kavram haline gelmiştir.

Modern toplumun ekonomik ve teknik yönü, sömürgeye dayanan kapitalist ekonomiyi oluşturmuştur. Bu ise Batı'nın hemen hemen tüm dünyayı sömürgeleştirdiği bir dönemi başlatmış ve temelleri 13. yüzyıla kadar dayanan Doğu bilimi yani oryantlizmin sömürgeciliğin bir keşif kolu gibi kullanılmasına sebep olmuştur. Oryantalizm Said tarafından, farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte bu istencin, niyetin kendisi olarak tanımlanmıştır (Said, 2004: 21-22). Böylelikle oryantlizm, Batı merkezli bir dünya düzeninin kurulmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

Batı'nın her alandaki olağanüstü hızlı gelişimi ve İslam dünyasının git gide geri kalması hatta Batı karşısında ezilmesi, Müslümanların neden geri kaldıkları hususunda kendilerini sorgulamalarına sebep olmuştur. Bu sorgulamanın en fazla yapıldığı toplum ise Batı ile en eski ve en fazla ilişkiye sahip olan Osmanlı Devleti olmuştur. Bunun neticesinde 19. yüzyılda İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Günümüz siyasal toplumunda bu fikir akımlarının yansımalarını bulmak hala mümkün görünmektedir.

Türkçülük akımı Batıdaki milliyetçilik akımlarının bir yansımasıdır ve Batılı değerler ile milli değerler arasında bir sentezi hedeflemektedir. Batıcılık akımı ise modernleşmek için Batı'ya benzemeyi gerekli görmekte, sekülerliği savunmaktadır ve genel yapısı itibariyle oryantlist bir karaktere sahiptir. İslamcılık akımı ise Batı'nın bilim ve teknik gibi çeşitli alanlarda üstünlüğünü kabul etmekle beraber dini bakımından şüphesiz İslam'ın üstün olduğunu savunmakta ve İslam ülkelerinin geri kalmışlığını Müslümanların İslam'ı yeterince anlamamalarına, gereklerini yerine getirememelerine bağlamaktadır. Bu durumda İslamcılık; Batı'ya tepkiselliği olan, Batı'nın evrensel gördüğü bir takım değerleri reddeden, bir kısım değerlerin ise zaten İslam'da daha önceden var olduğunu savunan, özellikle Batı'nın Tanrısal akıl yerine insan aklını öne çıkararak benmerkezci, seküler yapısını eleştiren, materyalizme, popüler kültürün etkilerine karşı çıkan yapısı itibariyle oksidentalit bir fikir akımıdır.

Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşunda ağırlıklı olarak Batıcılık akımını benimseyenler etkili olmuşlardır ve İslamcılık akımı uzun süre siyasal alandan dışlanmış, toplumsal alandaki kimi zaman açık kimi zaman gizli örgütlenmelerle varlığını devam ettirmiştir. İşte günümüzdeki siyasal ve toplumsal yaşamı belirleyen en önemli kutuplaşma bu güçler arasındaki kutuplaşmadır. Nitekim ülkemizdeki kimi ihtilâller bu çatışmanın bir neticesi olarak görülmektedirler. Merkezden uzaklaştırılan İslamcı düşünce kimi zaman siyaset ile de ilişkiler içerisinde bulunarak varlığını giderek güçlendirmiştir. Demokrat Parti'nin iktidarında, 80 ihtilalı sonrasında ve 28 Şubat sürecinin sonunda İslamcı düşünce siyaset sahnesinde güçlenerek var olmuştur.

Oksidentalit karaktere sahip dini yönelim; cemaatler, toplumsal gruplar vb. gibi çeşitli yapılar aracılığıyla ve bizzat toplumda varlığını sürdürmüştür. Batı anlayışına karşı alternatif rol modelleri ileri süren bu gruplar yalnız bununla kalmamış zaman içerisinde ekonomi, sağlık, medya, eğitim vb. alanlarda kendi düşüncelerine uygun ve devletin bu alandaki kurumlaşmasına alternatif bir takım kurumsal hareketlere girişmişlerdir. Bu dini yönelimli gruplar arasında en güçlülerinden birisi Nurculuk akımıdır ve Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ise ilk dönemindeki siyasal-dini bir figür olan Said Nursi tarafından başlatılmıştır. Nursi, Hıristiyan olarak kavranan bir Batı ile diyalogu ve hoşgörüyü uygun bir iletişim modeli olarak görürken İslam'ın üstünlüğünü savunmaktan da geri kalmamıştır. Nursi'nin asıl karşı çıktığı Batı, maneviyatı reddederek maddeye bağlı bir düzen kuran, nefsin isteklerinin karşılanması gayesini güden materyalist ve hazcı modernist sistemdir. Nitekim günümüz İslamcı gruplarında, Nursi'nin oksidentalit niteliklere sahip bu düşünceleri önemli ölçüde itibar görmektedir.

Nurculuk akımının günümüzdeki en önemli ismi Fethullah Gülen'dir. Gülen, siyasal ve toplumsal alanda oldukça konuşulan, tartışılan; laik kesimler tarafından ötekileştirilen, bazı İslamcı kesimler tarafından ise sahip çıkılan bir karakterdir. Gülen, Batı prototipi insan ve nesil yerine, sağlam bir dindar gençliği ifade eden "Altın Nesil" kavramını ileri sürmektedir. Gülen'in *muhabbet*, *hamle*, *murakabe* kavramları ile tanımladığı bu nesil; dini bir oto kontrol mekanizmasına sahip, diyaloga açık, çalışkan, dini açıdan sürekli aksiyon halinde olan bir Müslüman profili belirlemektedir. İslamcı

söylem, toplumsal alanda Batı'ya alternatif bir model sunduğu gibi *Altın Nesil* şeklinde bir fert modeli ile bireysel anlamda da Batı'ya bir alternatif belirlemektedir. Nurculuk akımının insan modeli, Batı'nın Aydınlanma ile çizdiği insan tasavvuru ile bazı yönler açısından benzeşmekteyse de esasen büyük farklılıkları mevcuttur. Aydınlanmanın insanı, Tanrı değil insan merkezli bir dünyanın öznesi durumundadır ve gelenek ile dinin karar süreçlerindeki yaptırımlarından kurtularak özgürleştiği kabul edilmektedir. Akıl, bu insanın temel ideolojisidir ve dinsel bir ahlâk yerine pozitivist bir ahlâk anlayışının eseri olarak toplumsal yaşamda yer almaktadır. Oysa İslamcı düşünce dünyayı din merkezinde kavramaktadır ve akıl, ahlâk, bilim, eğitim, siyaset vb. gibi kavram ve alanlardaki faaliyetlerin dini bir gaye ile yürütülmesini hedeflemektedir. İslamcı düşünceye göre özgürleşmek için dinden kurtulmak değil dine yönelmek gerekmektedir. Nurculuk akımının girişimciliğe, mal mülk sahibi olmaya, ekonomik faaliyetlerde bulunmaya karşı olmaması ise bu akımın Weber'in kapitalizmin temeli olarak gördüğü Protestan Ahlak anlayışına, dolayısıyla modern Batı'daki bir kavrama benzer tarafı olarak görülebilmektedir.

Günümüzde dini grupların kendi fikirsel temelleri üzerine inşa edilmiş hastaneler, okullar, banka ve finans kurumları, oteller, yurtlar, yardım kurumları, gazeteler, dergiler, televizyonlar, sinema filmleri bulunmaktadır. Dolayısıyla dini ideolojinin yansıtılabileceği kurum ve organizasyon sayısı her geçen gün artmaktadır. Böylelikle dini grupların Türk siyasal ve toplumsal yaşamında giderek daha fazla etkiye, söze sahip olduğu anlaşılabilmektedir.

Tez çalışmasının ikinci bölümü; toplumsal rol modeli kavramını ve bu kavramın medyadaki gelişimini ele almaktadır. Sosyal bilimler alanında Linton tarafından bir kuram haline getirilen rol kavramı statü kavramı ile beraber değerlendirilmiştir. Linton'un bireye haklar ve aynı zamanda ödevler sunan statülerin gereklerinin yerine getirilmesi olarak tanımladığı rol toplumsal bir kavramdır. Modernist sistemin bireye sunduğu haklar ve ödevler yani roller ile İslam'ın bireye sunduğu hak ve ödevler birbirlerinden farklıdır. Dolayısıyla İslami düşünce, Batı'nın olumladığı rol modellerini tereddütlerle biçimlenen oksidentalist bir algı ile kavramaktadır. Bu bağlamda ele alınan konulardan biri İslami rol modelleridir ve bu rol modellerinin özellikle toplumun yapı

taşı olarak tanımlanan aile aracılığıyla nasıl inşa edildiği ele alınmıştır. Aile, bireyin toplumsallaşmasında, eğitiminde ve değerlerin benimsetilmesinde en önemli rolü oynayan kurumdur. Aile kavramı üzerine biyolojik cinsiyet ayrımından kaynaklanan bütünlüyci ve işlevsel bir işbölümü öngören Parsons'ın düşünceleri bu bölümde değerlendirilmiştir. Çalışmada ailenin çeşitli tanımlarına, işlevlerine ve ayrıca aileyi tanımlamada ortaya çıkan bir takım zorluklara yer verilmiştir. Ayrıca kavramın Türk ve İslam düşüncesi çerçevesinde nasıl değerlendirildiği detaylandırılmıştır.

İslam, tek tek aileler vasıtasıyla büyük ve evrensel İslam ailesini hedefleyen bir dini içeriğe sahiptir. Türk aile yapısında daha ön planda olan kadın, İslam inancında daha çok özel alanla ilişkilendirilmiş ve annelik kavramıyla kutsanmıştır. Modern dönem İslamcı akımları için başta peygamberin ailesi ve o dönemde yaşamış çeşitli İslami figürler rol modelleri olarak kavranmakta ve olumlanmaktadır. Batı'daki aile yapısı, kapitalist sisteme kolaylıkla eklemlenen, işgücünün verimli bir şekilde kullanılabilirdiği, tüketim odaklı ve karar alma süreçlerinde dini değil modernist değerlerle hareket eden özellik göstermektedir. Bu durumda İslam tarafından olumlanan aile modeli, birey ve toplum tasavvuru da Batı'ya muhalif bir karakter taşımaktadır ve dolayısıyla oksidentalisttir.

İslami söylem Batı'dan farklı bir birey ve toplum tasavvuruna sahiptir. Çalışmada bu farklılığın ön plana çıktığı kavramlar da ele alınmıştır. Toplumsal yaşamda din adamlarının ve dini mekânların işlevi, dini söylemdeki ceza ve ödül kavramlarının toplumsal alandaki yaptırım gücü, toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadın kavramının farklı konumlandırılışı, tüketim kültürü, kutsala verilen değer vb. gibi kavramlar bu bağlamda değerlendirilmiştir. İslami dünya görüşünde din adamları; dini ibadet ve ritüellerin yerine getirilmesini, konu, olay ve kavramlarla ilgili din tarafından yapılan açıklamaların halka ulaştırılmasını sağlamaktadırlar. Buna ilaveten din adamlarının, dini norm ve kuralları şahıslarında temsil edip, İslami rol modeli olarak toplumsal yaşamda aktif bir biçimde var olması da İslam tarafından öngörülmektedir. İslami söylemde dini mekânlar, Batı'daki gibi sembolik ve nostaljik değil hayatın içinden, hayata müdahil bir biçimde algılanmaktadır. Ülkemizde en temel dini mekân olan camiler; çeşitli yardım organizasyonlarında, dini bilgilerin ve bu çerçevede cennet-

cehennem inancının insanlara ulaştırılmasında, toplu ibadetler sayesinde biz bilincinin yaygınlaşıp geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Nitekim laiklik ilkesi üzerine kurulmuş olan devlet dahi kamuya yapılacak bilgilendirme ve ikazlarda (Örneğin terör, çevre bilinci vb. konulardaki hutbeler) camileri özellikle Cuma Hutbelerini değerlendirmektedir. İslam dini, bireyin yapıp ettikleri hususunda dini değerleri göz ardı etmesine olanak vermeyecek bir cennet-cehennem inancına sahip bulunmaktadır. İslam'da bireyi Batı'daki bireyden ayıran önemli faktörlerden birisi de bu inançtır. Zira Batı düşüncesinin insan tasavvuru; yapıp edilenlerin dini değerler ile değil modernist değerler ile uyumlu olması kaygısını taşımaktadır. Kısaca ele alınan bu kavramlar çalışmada detayla bir şekilde ele alınıp irdelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde dini yönelimin yazılı basın, sinema ve televizyon tarihindeki gelişimi de ele alınıp değerlendirilmiştir. Bunlar arasında en eskiye dayanan tarihselliğe İslami yazılı basın sahiptir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren İslamcılık akımının temsilcisi olan *Sebîlürreşad* dergisi ile başlayan Nurculuk akımının gazetesi *Yeni Asya* ile Cumhuriyet tarihinde kendine yer edinen İslamcı basın günümüzde de *Zaman*, *Yeni Şafak*, *Yeni Akit* vb. gibi gazetelerle etkin olmaktadır. Dini sinema ise 70'li yıllardaki Milli Sinema Akımı ile güç kazanmıştır. Nitekim bu akımın etkisiyle çekilen “*Birleşen Yollar*” filmi Batının maddiyatçı anlayışının karşısına İslam'ın maneviyatını koyan oksidental bir vurguya sahiptir. Dini yönelimli sinema “*Minyeli Abdullah*” filmleri ile önemli gişe başarıları da elde etmiş olup hâlâ çeşitli örnekler vermektedir. Medyanın en güçlü araçlarından biri olan televizyon, 90 sonrası başlayan özel televizyonculuk anlayışı ile beraber dini yönelimli gruplar için çekimser olunan ancak gücünden yararlanılması elzem görünen bir iletişim aracı olarak algılanmıştır. Nitekim art arda açılan yeni televizyon kanalları arasında dini yönelimli kanallar da bulunmaktadır ve bu kanallar, toplumu İslami norm ve değerlerden haberdar etmek, bu norm ve değerleri günlük yaşamlarındaki karar alma süreçlerinde dikkate alan insanlar yetiştirmek misyonunu üstlenmektedirler. Televizyonun temsil gücü, rol modellerinin televizyonda temsili ve Batıcı değerlerin karşısında konumlandırılan İslami değerlerin dini yönelimli Türk televizyon dizilerindeki temsil olgusu da ikinci bölümde ele alınmıştır. Türkiye'deki dini yönelimli televizyon kanalları hakkında

yapılan tespitlere ilişkin değerlendirmeler de konunun kavranması amacıyla bu bölüme eklenmiştir.

Dini yönelimli televizyon kanalları; sürekli değişim olgusuna dayanan modern bir kitle iletişim aracı ile gelenekseli, değişmez normları bulunan dini söylemi uyumlandırmaya çalışmaktadırlar. İslam dininin görselliğe dayanmayan anlatı biçimi ve daha önce tecrübe edilmemiş bir görsel temsil süreci ise bu konudaki önemli zorluklar olarak kavranabilmektedir. Ancak dini yönelimli kanallar zaman içersinde televizyonun anlatı diline büyük ölçüde uyum sağlamışlar, dine uygun olan özgün çözümler bulmuşlar ve bunları da televizyona uyarlamışlardır. Nitekim analiz edilmesi düşünölen dini yönelimli diziler de televizyonun en önemli kurgusal anlatı biçimi olan televizyon dizisi olgusu ile İslami norm ve kurallara dayanan dini söylemi bünyesinde birleştirebilmişlerdir. Bu diziler izleyicilerine hem dramatik öğelere sahip hikâyeleri sunabilmiş hem de dine uygun olarak temsil edilen metafizik mekân ve aktörleri inşa etmişlerdir. Bu dizilerdeki metafizik öğelerin dine uygunluğu ise izler kitlenin kolaylıkla uyum sağlayabileceği bir takım hadis, dini anlatı ve kùltlerden istifade etmelerine bağlanabilmektedir.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde ise araştırmanın metodolojisi, hipotezleri, temel sorunsalları, araştırma evreni ve örnekleme ile dizi analizleri yer almaktadır. Analiz çalışmasında, dini toplumsal hayattan tasfiye etmeye çalışan Batı modernitesine karşı, dini toplumsal yaşamda ikame ve inşa etmeye çalışan dini yönelimin bunu dizilerdeki rol modelleri aracılığıyla nasıl gerçekleştirdiği ana sorunsalımızı oluşturmaktadır. Analiz yöntemi olarak söylem çözümlemesi yönteminin kullanılması uygun görölmüştür, zira bu yöntem metni bir bütün olarak ele almakta ve anlam ile bağlam kavramlarını da analize dâhil edebilmeye olanak sağlamaktadır.

Bu bağlamda en uygun söylem analizi modeli Van Dijk tarafından kullanılan analiz yöntemidir. Zira Van Dijk'ın, eleştirel ve ideolojik söylem analizlerini birbirini tamamlayıcı şekilde kullanarak geliştirdiği yöntem, dini yönelimi Türk televizyon dizilerini gerek makro (konular, biçimsel yapı vb.) gerekse mikro (imalar, varsayımlar, yadsımlar vb.) düzeyde analiz etmekte yol gösterici analiz modeli olmaktadır. Van Dijk'ın söylem analizi yöntemi çerçevesince anlam, argüman, retorik ve biçimsel yapı

olmak üzere dört temel başlık oluşturulmuş ve bu temel kavramların oluşumunu sağlayan birçok alt başlık da dizilerin analiz edilmesinde etkin olarak kullanılmışlardır. Bu çerçevede anlam ana başlığı altında ele alınan alt başlıklar; başlıklar ve konular, aktör tanımlama, kutuplaşma ve karşıtlıklar, tanım düzeyi ve ayrıntı derecesi, imalar ve varsayımlar, yerel tutarlılık, örnekler ve açıklamalar, yadsıma ifadeleri ve uzamlardır. Argüman ana başlığı altında; kanıtsallık, karşı gerçeklik, karşılaştırmalar, değer ve norm ile ifade etme, açıklama, otorite ve alıntı ile tarihten dersler alt başlıkları yer bulmuştur. Retorik çerçevesinde ise dramtizasyon, abartma, metafor, simge ve benzetmeler, ironi, örtmece, yinelemeler ve kurbanlaştırma alt başlıkları analiz edilmiştir. Söylemin ortaya konmasındaki en önemli unsurlardan biri olan biçimsel yapı başlığına bağlı olarak; yapısal vurgu, eşanlamlılık ve yeniden anlatım, sözcük seçimi ve sözel tarz, tümce yapısı ve sözdizimi, kiplikler yer almaktadır. Van Dijk'ın yönteminden istifade edilerek oluşturan bu başlıklara ilaveten, toplumsal rol modelleri de bir başlık altında çalışmaya eklenmiştir. Dini yönelimli dizilerdeki öykülerin genellikle aile üzerine odaklanması sebebiyle, temsil edilen rol modellerinde aile olgusu merkezi bir konumda yer almaktadır.

Çalışma örneklemini dini yönelimli diziler arasından seçilmiştir. Dini yönelimli televizyon kanalları incelenmiş ve analiz edilmeye uygun diziler olarak Samanyolu TV'de yayınlanan “*Beşinci Boyut*”, “*Büyük Buluşma*” ve “*Ve İnsan Aldandı*” adlı diziler belirlenmiştir. Bu diziler dini-drama türünde dizilerdir ve ele aldıkları konuları, aktörleri dini söylem aracılığıyla değerlendirmekte ve tanımlamaktadırlar. Bu dizilerde temsil edilen rol modelleri de İslami söyleme uygun görünmektedir. İncelenen dizilerin, Batı modernitesinin belirlediği normlar, değerler, roller ve düşünsel biçimlerden farklı ve muhalif olmaları bu dizilere oksidental bir karakter kazandırmaktadır.

I. BÖLÜM
TARİHSEL AÇIDAN DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ
OKSİDENTALİZMİN DOĞUŞU ve TÜRK TOPLUMUNDAKİ FİKRİ
HAREKETLER

Tezin birinci bölümünde, aslında birer yön ifadesi olan Doğu ve Batı'nın nasıl olup da düşünsel, kültürel, sosyal, siyasal vb. alanlarda birbirine zıt/rakip/düşman görünen uygarlıkların temsil ifadeleri anlamına geldiği tarihsel bir bakış açısı ile incelenmeye çalışılacaktır. Böylelikle Doğu ve Batı kavramlarının temsil ettiği değerlerin ve aidiyet evrenlerinin, gerek gerçeğe dayanan gerekse kurmaca olarak ifade edilebilecek yönleri de tespit edilebilecektir. Ancak kurmaca ya da gerçek olsun günümüz dünyasının temel şekillendirici eksenlerinden birinin Doğu-Batı arasındaki ilişkiler olduğu düşüncesi, tez çalışmasının temelini oluşturmaktadır.

1. TARİHSEL AÇIDAN DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ-MODERN DÖNEM ÖNCESİ

Bu bölümdeki öncelikli gerçeğimiz; Doğu-Batı arasında var olan (yaratılan) ikilik iken, bu ikilik tarih içersinde Yunan ve Perslerden başlayan ve modern dünyaya uzanan bir süreç olarak ele alınacaktır. Buna göre, dünya böyle bir ayırım sürecine girerken üç temel zaman ve zihniyet aşamasından geçmiştir. Bunlar:

1- M.Ö. 5. yüzyılda Yunan ve Persler arasında savaşların yaşandığı ve Batı dünyasının kökenleri olarak gördüğü Yunanların, Persleri ve kendi dışındaki diğer uygarlıkları ötekileştirerek “*barbar*” şeklinde tanımlamasıyla Doğu ve Batının farklı uygarlıklar olarak ayrılmaya başladığı dönemdir. Bu dönemdeki ötekilik söylemine Batı tarafından sıklıkla gönderim yapılmakta olup, Yunan ve Helen uygarlıkları ile Hıristiyanlığı benimseyene kadar Roma döneminde de benzer bir anlayışa rastlanabilmektedir.

2- 7. ve 14. yüzyıllar arasında Hıristiyanlığın Batı uygarlığında İslam'ın ise Doğu uygarlığında belirleyici bir unsur olarak ön plana çıktığı ve iki uygarlık arasındaki ilişkilerin dinsel sınıflandırmalar üzerinden yürütüldüğü dönemde, “çatışma” kavramı bu dönemi tanımlayıcı olmuştur. Ayrıca bu dönemde Haçlı Seferleri gibi organizasyonel

hareketlere rastlanabilmektedir. Batı dünyası için Kilise-Sezar mücadelesinin olduğu, Ortaçağ'da “*karanlık dönem*” diye adlandırılan bir gerileme ve hizip dönemi yaşanmaktadır. Doğu ise siyasal ve bilimsel yönden parlak bir süreç yaşamaktadır. Ancak bu dönem Batı dünyasının modernizm dönemine ilişkin sancılı olarak da görülmektedir ve Doğu'yu inceleyen oryantal kürsüler Batı üniversitelerinde bu dönemde kurulmaya başlanmıştır.

3- İki uygarlık arasındaki ilişkiler, Batı'nın yaşadığı “aydınlanma” ve sonrasındaki endüstri devrimi ve nihayetinde gelen kapitalist ve emperyal dönem neticesinde değişim göstermiştir. Doğu üzerinde kurduğu hegemonya ilişkilerini dinsel bir nitelikten çıkararak Batı evrilmiştir. Batı, dinsel temel yerine akla dayanan bir düzen kurmuş ve gelenek ötesi bir süreç olarak modernleşmeye başlamıştır. Bu dönem, modernleşmenin ve modernleşmenin gerekleri olarak görülen sekülerleşme, ulus devlet anlayışı vb.nin Doğu uygarlıklarına da dayatıldığı, onların ise hem bunu kabullenme, hem de karşı koyma, direnme gibi tepkiler göstermesiyle karakterize edilebilmektedir.

Batı, emperyalist dönemde dünya coğrafyasının neredeyse tamamına yakını üzerinde egemenlik kurmuştur. Oryantalizm olarak ifade edilen ve genelde; Batı tarafından Doğu hakkında üretilmiş sanat eserlerini, edebi metinleri, düşünce üsluplarını vb. birçok şeyi kapsayan, eleştirel yaklaşımla ise Batı'nın Doğu'yu kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirmesi, tanımlaması ve yaratmasını ifade eden fikir akımı bu dönemde en üst düzeyde varlığını sürdürmüştür. Yakın tarihlere gelindiğinde oryantalizm maddeci boyuttan kültürel boyuta doğru taşınacak, modern içerikli tezlerle Doğu- Batı arasındaki “farklılık” yeniden dünya gündemine dâhil edilecektir.

Batı modernleşmesi sayesinde dünyanın geri kalanına mutlak üstünlüğünü kabul ettirmekteyken bu dönemde İslam dini, inananları tarafından, modernitenin pozitif olarak görülen kavramları ile ilişkilendirerek yeniden yorumlanmıştır. İslam'ı referans alan Doğu'nun muhalif duruşu ise Batı'yı ve Doğu'yu, Batı'nın çizdiği sınırlar ve kullandığı tanımlar dışında kavrama şeklinde bir tutum sergilemektedir. Böyle bir muhalif tutum Batı tarafından inşa edilen Doğu-Batı ayrımını belki zaman zaman yineler biçimde olsa da, içersinde her zaman Batı'yı aşma gibi bir gaye bulunması, bu yönde düşünsel gayret göstermesi ve Batı'yı kendilerine göre konumlandırmaları

sebebiyle Oksidentalist şeklinde ifade edilen fikir akımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türk toplumu, tarihsel süreçte Batı unsurlarıyla en fazla ilişki kuran Batı dışı toplumlardan birisi olarak Doğu-Batı ilişkileri hususunda belirleyici bir konumda yer almıştır. Ancak yine Batı modernitesinin önemli etkilerinin bulunduğu toplumlardan biri olarak dünya üzerindeki Doğu-Batı çekişmesini kendi bünyesinde yaşamak durumunda da kalmıştır. Nüfusunun büyük yüzdesi Müslüman olduğu halde bir İslam ülkesi olarak anlamayan, laiklik, demokrasi, parlamento, liberalizm gibi Batılı kavramlarla yoğrulmuş olduğu ve Batı'ya yöneldiği halde bir türlü Batı medeniyetine dâhil edilmeyen bir ülke olarak Türkiye çoğu düşünsel tezde de “*bölünmüş ülke*”, “*istisnai örnek*” vb. şekilde nitelendirilmiştir. Türkiye’de istikbalini farklı yerlerde arayan kesimlerin her alandaki çekişmesi hala devam etmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, tarihte ortaya çıkan, geliştirilen, pekiştirilen ve işlevsel olarak kullanılan Doğu-Batı ilişkileri ve bu ilişkilerin Türk toplumundaki yansımaları kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde incelenecektir.

1.1. Doğu-Batı İkiliğinin Yaratılması

“*İkicilik*” ya da bir diğer ifadeyle “*Düalizm*”, bir şeyin iki türü arasında indirgenemez bir ayrıma dikkat çeken bir kuram olarak tanımlanmaktadır. Düalizm, olgusal açıklamalar ile değer yargıları arasındaki indirgenemez farklılığı ele alan *Etik Düalizm*, zihin ile madde dinsel olan ile seküler olanın yaşamın farklı yasalarla yönetilen bağımsız ve paralel alanları yansıttığını ileri süren *Açıklayıcı Düalizm* gibi türlere ayrılmaktadır (Marshall,2003:326). Kavramdan bizim istifade amacımız ise Doğu ve Batı arasında yaratılan; indirgenemez, ortadan kaldırılamaz, yapısal ve varoluşsal biçimli bir ayrılaşmayı ifade etmesidir. Bu ikilik, antik dönemdeki bir takım söylemlerle başlamış, Ortaçağ Avrupa’sında dinsel bir nitelik kazanmış, modern dönemde emperyalizmin dünya tasavvurunun temelini teşkil etmiş, yakın geçmişte ise “*Medeniyetler Çatışması*” ya da “*Tarihin Sonu*” gibi bir takım kuramlar vasıtasıyla sık sık gündeme getirilen bir kavram olarak ideolojik ve söylemsel boyuttaki konumunu kuvvetlendirmiştir.

1.1.1. Bir Gösterge Olarak Doğu-Batı İkiliği

Gösterge, bir varlığı ifade eden bir gösteren (işitim imgesi veya ruhsal iz) ve bu gösterenin insan zihninde uyandırdığı gösterilen kavramlarından oluşan bütünü ifade etmektedir (Saussure,1985:20). İnsanlar bir göstergeler dünyasında yaşamaktadırlar ve Doğu-Batı kavramları dilin birimleri olan bu göstergeler arasında yer almaktadır. Doğu ve Batı gösterenleri basit çağrışımla bir yön veya coğrafi ayırım gösterilenlerini ifade etmektedir. Ancak tarih içerisinde bu kavramlara yüklenen anlamlar ve bunların kullanımında oluşturulan bilinç, Doğu ve Batı denince; dini, siyasi, sosyal, kültürel açıdan “iki farklı/zıt dünya” veya “iki farklı/zıt medeniyet”in algılanmasına sebep olmuştur. Biz, “Doğu” ya da “Batı” dediğimizde birer işitsel imge üretmiş oluruz ve bu işitsel imgeyi kendi bilinç ve kültürümüze göre anlamlandırırız. Burada bir sorun yok gibi görünmektedir. Ancak bu işitsel imgenin zihnimizde yaptığı çağrışımlar ve yarattığı düşünceler eğer bizim kendi “saf” bilincimizin değil de bize dayatılan bir uzlaşma alanının veya bilinç yapılarının bir ürünüyse o zaman ortada dilsel ve kültürel boyutları olan ancak siyasi ve ekonomik temele dayanan bir süreçten bahsetmek gerekmektedir. Modern döneme ilişkin kavramlardan olan “*ideoloji*”, kapitalist dönemde bu sürecin açıklanmasında sosyal bilimcilerin sıklıkla başvurduğu bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Dil’in ideolojik işlevinin de ortaya konduğu bu dönemi takip eden süreçte ideolojinin yerine, ideolojinin toplumsal yaşamın çeşitli kanallarındaki yansımaları ifade eden “*söylem*” kavramı felsefe, sosyoloji gibi alanlarda yaygınlaşmıştır. Bu kavramın mimarlarından Foucault’a göre, 17. yüzyıldan itibaren gösterge sistemlerinde, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki, bir tür benzerlik ilişkisini ifade eden çağrışımlardan ziyade “keyfi” bir ilişki çerçevesinde kurulmuştur. Böylelikle kavramlar üzerinde belli uzlaşma alanları meydana gelmiştir. Bu ise dil yerine söylemin geçmesine işaret etmektedir.

Dünyanın, “Batı-Doğu” ve aslında daha da kapsamlı olarak “Batı ve diğerleri” şeklinde biçimlendirilmesi zihinde başlayan bu süreçlerin yaşamsal alanlara intikal etmesiyle gerçekleşmiştir. Böylelikle Batı-dışı toplumlar, önce “göstergeleri” Batı’nın işaret ettiği gibi anlamlandırmaya sonra da buna istinaden toplumsal yapıları ve yaşam biçimlerini bu değerlere göre oluşturmaya başlamakta ve buna zorlanmaktadırlar. Bu

“zoraki” durum, belirli derece ve süreyle dış kaynaklı olsa da daha sonra toplumların değişmesini sağlayan iç dinamiklerin etkisiyle içsel bir hal almaktadır. Batı-dışı toplumların “modernleşme-batılılaşma” süreçleri özsel itibarıyla bu anlama gelmektedir.

Bir insanın, kabilenin veya toplumun; bir düzen oluşturması ve bunu “ben ve öteki”, “biz ve ötekiler” şeklinde inşa etmesi; toplumsallaşmaya dair bir özelliktir. Ancak bunun sistematik bir biçimde, devlet, din, medya gibi kurumların inisiyatifiyle, örgütlü, planlı-programlı, bilim ve teknolojiye güç olarak ideolojik amaçlarla yapılması, buna ilaveten “öteki”nin olumsuz gösterilip müdahaleye açık ve meşru bir alan haline getirilmesi “kurgusal” bir durumdur. Ne var ki mevcut dünya düzeni, modern Batı ve modern olmayan, yarı-modern diğerleri (veya gelişmiş, az gelişmiş, gelişmemiş vb. gibi) şeklinde tasnif edilmiştir. Bu biçimlendirmede Batı, kendisine en dirençli, kendisi için en tehlikeli olarak “Doğu”yu görmektedir.

1.1.2. Geleneksel ve Modern Bir Yapı Olarak Doğu-Batı İkiliği

Doğu ve Batı’nın, antik dönemden itibaren başlayan coğrafi ayrım süreci, Ortaçağ’da dinsel olarak perçinlenmiş ve Batı’da ortaya çıkan emperyalizm ve onun bir nevi meşruiyet kaynağı olma işlevini gören oryantalizm ile doruğa çıkmıştır. Geleneksel dönemden modern döneme uzanan bu yapının Batı tarafından dinamosu olan oryantalizm, Doğu imgesinin yaratılmasında ve bu düalist sistemin oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Sanatsal, edebi, siyasi vb. olmak üzere çok boyutlu bir akım olan oryantalizm, Batı’nın Doğu’yu bilmesi, kavraması ancak daha çok “yaratması” olarak ifade edilmektedir.

Doğu’nun; Yunanda ötekileştirilmesi ile Hıristiyan Roma’da, Ortaçağ Avrupa’sında ötekileştirilmesi ve yine 18. yüzyıldan itibaren başlayan Batının Aydınlanma ve modernite döneminde ötekileştirilmesi arasında bir takım farklılıklar mevcuttur. İlkinde, kendi toplumlarına, Tanrılarına, mitolojilerine bir üstünlük atfederek diğerlerinden kendini adeta yalıtın ve onları küçük gören bir anlayış hâkimdir. Sonraki dönemde ise öteki olarak Doğu’nun bir gücü, tehdit unsuru olan bir askeri ve ekonomik yapısı, zenginlikleri, bilimsel bir yönü ve Batılı gözünde korkuyla perçinlenmiş bir saygınlığı vardır. Bu korku, Türklerin Avrupa’ya doğru ilerleyişi ve özellikle İstanbul’un fethi sonrasında İtalyanlar tarafından ‘*Mama i Turchi!*’

(Anneciğim Türkler Geliyor!)¹ ifadesiyle yansıtılmıştır. Katolik Hıristiyanlığın merkezinin İtalya’da bulunması ise bu anlayışın Papalık kurumunun ötekileştirme sürecindeki etkisini kanıtlar niteliktedir. Ancak modern/emperyalist dönemde Doğu artık güçsüz, etkisiz, ayrıca da saygı duyulamayacak kadar geri ve geleneksel bir karakterize ile ötekileştirilmiştir. Petrol krizi, İran Devrimi ve 11 Eylül saldırısı gibi, Batı’da kriz ve sarsıntılara neden olan olayların yaşandığı postmodern dönemde ise Doğu’yu, kendi içlerine kadar sızabilecek sinsi bir tehlike olarak gören Batı uygarlığı bir “İslam korkusu” ya da “İslamfobi” yaşamaya başlamıştır.

Batı modernitesinin, dünyanın geri kalanı karşısındaki üstünlüğü günümüze kadar süregelen bir anlayıştır ve öne sürülen tezlerle desteklenmiştir. Bu tezler güncel olsa da modern dönemin ilk bilim adamları ve filozoflarına kadar dayandırılmıştır. 1980’de Sovyetlerin dağılması sonrası Amerikalı toplumbilimci Fukuyama’nın “*Tarihin Sonu*”² tezine göre Doğu, ötekileştirilmekle beraber-Batı dışı diğer toplumlar gibi- aynı zamanda “tarih-dışı” ilan edilmiştir. Buna göre modern Batı “tarihin sonu”nu temsil etmektedir ve Batı dışı toplumlar tarihe ancak Batılılaşarak veya modernleşerek katılabileceklerdir. Bu tezin Doğu tarafından nasıl karşılandığı bir tartışma konusu olmakla beraber, Batı’nın modernitesi karşısında Doğu’nun yaklaşık iki yüz yıldır bir “*tarihsel gecikme sendromu*” yaşadığı da inkâr edilmemelidir.

Geleneksel dönemde, temeldeki mücadeleleri dinsel ve siyasal nitelikli olan, evrensel bir söyleme sahip olan İslam’ın Hıristiyanlığa, Batı’ya doğru ilerleyen Doğu güçlerinin ise kendi varlıklarına tehdit olduğunu savunan Batı, Doğu’ya karşı daima tetikte ve bir arayışta olmuştur. Batı’da kilise ve devlet arasındaki güç mücadeleleri de

---

¹ Şuşoğlu, aynı isimli kitabında, Batı’nın geçmişte ve günümüzdeki öteki yüzüne değinmekte; Kazıklı Voyvoda’nın yaptıklarından tutun Haçlıların Müslümanları ve Yahudileri katletmelerini, Kızılderililerin asimile edilmesinden tutun Fransızların Cezayir’deki eziyetlerini, Darwin’den esinlenen Nazilerin dünyayı sürüklediği felaketi, atom bombasının kullanılmasını, Sırların Bosna’da yaptıklarını vb. olayları ele almaktadır. Buna karşın özellikle Türklerin ve bunun yanı sıra Müslümanların adaletli, insancıl ve erdemli davranışlarını anlatan Şuşoğlu böylelikle; ‘*Anneciğim Türkler Geliyor*’ deyişiyle barbar bir kavranışla yapılan ötekileştirmenin mesnetsizliğini oksidental bir duruşla değerlendirmektedir. (Şuşoğlu, 2007)

² “Tarihin sonu” tezi temelde, modern Batı’daki liberal demokrasi düzeninden ve onun yarattığı insandan daha iyisinin olamayacağını, kapitalist değerlerin ulaşılabilecek en üst değerler olduğunu, ideolojilerin belirleyici gücünün ortadan kalktığını öne sürmektedir Fukuyama, Marx ve Hegel’in de tarihin sonu kavramına inandığını belirtir.

mevzu Doğu olunca ortak bir paydada birleşebilmiştir. Örneğin: Haçlı Seferleri. Bu sebeple Doğu ve Batı'nın ilişkileri “sorunlu” bir şekilde seyretmiştir.

Batı'nın, dini siyasal yaşamdan uzaklaştırdığı modern dönemde Doğu'ya ilişkin dinsel karşıtlığın yerini çok daha etkili olan bilimsel ve felsefi karşıtlık almıştır. Dini açıdan Batı'ya karşı verilebilecek cevapları ve bilgi epistemeleri olan Doğu ise bu yeni durumda açıkçası çaresiz görünmüştür. Batı bu dönemde “akılcı”lığı ilahlaştırmış ve bilimi kullanarak, örneğin antropolojinin (İnsan bilimi) insan kültür, fizik ve davranışlarına yönelik tespit, tanım ve sınıflandırmaları sayesinde diğerlerinden üstün özellikleri göze çarpan bir “Batılı” profili yaratabilmiştir. Nitekim İranlı düşünür Ali Şeraiti, bu tanım ve sınıflandırmalara getirdiği eleştiride (2005:32-33). Batının dünyayı; düşünebilen ırk, yani Avrupalı (ta eski Yunan'dan günümüze kadar), yanlı mistik ve ruhani duygulara sahip, sadece hissedebilen ve şiir yazabilen Doğulu ve dans edip şarkı söyleyerek, güzel caz çalabilen zenciler olmak üzere üç farklı ırka ayırdığını ifade etmektedir.

“Modern” diye tabir edilen bir zamanda yaşamaktaysak da ve bu “modernlik” büyük ölçüde geçmişten farklı/zıt ve bir anlamda bağımsız görünse de aslında bünyesinde geçmişin birçok izini, davranış ve düşünüş biçimlerini, çatışmalarını ve önyargılarını bulundurmaktadır. Modernlik bir değişime hatta sürekli bir değişime işaret etse de, dâhilinde geleneksele gönderimde bulunan birtakım süreklilikler de mevcuttur. Örneğin Hıristiyan Roma döneminde ve skolâstik düşüncenin hâkim olduğu Ortaçağ'da Hıristiyan öğretileri ön plana çıkmış, ancak daha sonra Yunan düşünürlerine dönüş yapılarak Batı uygarlığının temeli bu düşünürlerin modern yorumlarına dayandırılmıştır. Yunanlıların birçok düşüncesi modern toplumlarda yansımaları bulabilmiştir. Bunlardan bazıları kendi çağlarından sonra kısmen silikleşmiş veya beklenen gelişimi gösterememiştir. Örnek verecek olursak; modern devletin vazgeçilmez unsuru olan “demokrasi” kavramının kökleri Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. İlk kez Yunan şehir devletlerinde görülen demokrasi uygulaması Roma dönemine taşınmış, Ortaçağ'da sönük ve yerel bir şekilde devam etmiş ancak asıl öneme modern dönemde haiz olmuştur. Günümüz devlet düzenlerinde özellikle liberalizmle birlikte anılan demokrasi,

sivil toplumun kendi geleceği hakkında söz sahibi olması açısından pozitif bir süreklilik olarak görülebilmektedir.

Burada ulaşılmak istenen nokta: kavram ve değerlerin statik bir çizgi şeklinde ilerlemediği, inişlerinin ve çıkışlarının olduğudur. Batı, pagan bir inançtan, taassup dolu bir tektanrıcılığa, oradan bu taassuba tepkileri içeren seküler bir yapıya geçmiştir. Doğu da, pagan ve çok tanrılı dinlerden, tektanrılı ve kuralcı İslam'a geçmiş, sonra bu İslam içerisinde felsefi akımlar belirmiş ve sonra tekrar kuralcı İslam yükselmiş, sonra yine modernite ile sekülerlik ön plana çıkmış ve sonra yine İslamcı akımlar güçlenmiştir. Her bir kavram ve değer bir diğerinin içerisinde yaşamını sürdürmeyi başarmış ve fırsatını bulunca tekrar gün yüzüne çıkabilmiştir. Batı'nın öteki üzerinden inşa ettiği dünya düzeni de sürekli aynı karakteristikte ve aynı söylemle gerçekleşme de varlığının her zaman sezinlenmesini sağlamıştır.

Modern dönemin bilim adamları ve filozoflarının skolâstik düşüncenin bir takım izlerini hala taşıyor olmaları da olağandır. Buna dayanarak hem geleneksel hem de modern dünyada süregelen ve "öteki" olgusu temelinde, bu olgunun modern dönemin bir icadı olmaktan ziyade geçmişten gelen bir süreklilik olarak görülmesi yerinde bir tespit olacaktır. Geçmişle farkı ise dinsel temelli bir öteki yerine bilimsel temelli bir öteki anlayışı geliştirilmesidir.

Bugünkü inanç, davranış biçimleri ve yargılarda da geçmişten gelen birtakım değerler etkinliğini sürdürmektedir. Bu nedenle Doğu- Batı arasındaki ilişkilerin izlerini geçmişten günümüze doğru sürmek mantıklı olacaktır.

1.1.3. Batı ve Doğu Uygarlıkları Olarak Yunan ve Pers Uygarlıkları

Doğu-Batı ilişkilerine klasik bir düstur ile coğrafi açıdan yaklaşım ve ilişkilerin uygarlıkların doğuşu ile beraber değerlendirilmesi neticesinde bir Doğu coğrafyası uygarlığı ile Batı coğrafyası uygarlığı kavramı karşımıza çıkacaktır. Doğu-Batı coğrafyasının ilk uygarlığı, Mezopotamya'da ve Mısır'da birbirinden bağımsız iki odakta doğmuştur. Yani bu coğrafyanın ilk uygarlığı, bugünkü terimlerle Doğuludur. Çoğu kimse açısından, ilk Batı uygarlığı ise Ege havzasında ortaya çıkmıştır. Daha sonra Roma üzerinden devam eden bu farklı uygarlık odaklaşmasının günümüze kadar

devam ettiğini kesin sayan yaygın bir görüş açısından, bu iki uygarlığın neden yön terimleriyle ifade edildiğine ilişkin bir sorun yoktur. Kılıçbay'a (2000) göre böyle bir *Doğu-Batı ayrışmasının ve bu adlandırmanın yegâne gerçekliği, doğunun Doğu, batının Batı olmayı istemiş, kabullenmiş ve diğerini kendi aynasında üretmekten tad almış olmasıdır*. Çalışmamızda Doğu ve Batı'ya dair ayrımın arkeolojik ve antropolojik boyutlarını kavramak veya analiz etmekten ziyade, günümüzde de hâkim olan ideolojik ve kurgusal boyutlarını incelemek önem taşımaktadır. Buna göre Yunan uygarlığı hemen hemen herkes tarafından Batı'nın kökeni olarak görülmüştür. Çoğu kimse için bu bir dogmadır, kanıtlanmaya gerek göstermeyecek kadar apaçık bir gerçektir (Kılıçbay, 2000:50,51). Türk felsefesinin ve İslamcı düşüncenin önemli düşünürlerinden Nurettin Topçu (2006) ise Yunan uygarlığının kendi başına doğmuş bir uygarlık olmadığını ve başka birçok uygarlıktan etkilendiğini öne sürmektedir. O'na göre, kadim Çin ve Hint uygarlıklarının dinleri içinde evrimleşen felsefi düşünceleri, bunlara Sümer ve Mısır gibi diğer büyük medeniyet dünyalarının düşünce mahsulleri de ilave edilerek, Anadolu'ya intikal etmiştir. Anadolu'nun Batı kıyılarında kurulan İyonya medeniyeti, Yunanlardan önce dahi bugünkü Avrupa medeniyetinin temelini teşkil edecek fikri ve felsefi temelleri ortaya koymuştur. Felsefe akımları buradan Yunanistan'a geçmiş ve Yunan filozoflarından birçoğu da Anadolu'da eğitim görmüştür (Topçu, 2006:25).

Yunanistan'ın Batı coğrafyası uygarlığının beşiği olarak kabul edilmesi, oranın doğusunda kalan Perslerin de bir Doğu coğrafyası uygarlığı olarak görülebilmesine olanak sağlar. Perslerin M.Ö. 5 yüzyılda Batı Anadolu'ya yaptıkları sefer³ Batı ile Doğu uygarlıkları arasındaki ilişkilerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Savaş, Pers hâkimiyetinin kabulü, isyan ve tekrar savaş gibi bir süreç yaşayan taraflar arasında bugünkü gibi sosyal, dinsel, politik bir farklılık olmamakla beraber Perslerin, Doğu'dan

---

³ Persler, Batı Anadolu'da en güçlü döneminde olduğu Lidya Krallığını yıkmış, kendileri ile anlaşma yapan Miletos dışındaki devletçikleri egemenlikleri altına almışlardır. Kıta Yunanlara karşı 10 yıl süren bir savaş sonrasında M.Ö.479'daki Mykae'deki Yunan zaferi ise Yunanistan'daki 'Helenizm' olgusunun başlangıç yıllarını oluşturmuştur. Ünlü Yunan tarihçi Herodot'un döneme ilişkin anlatıları bulunmaktadır. (Detaylı bilgi için bakınız: Akyıldız,1983 ve Umar, 1982)

gelen bir tehlike olması belki de psikolojik olarak belleklerde ‘tehditkâr Doğu’ imajının⁴ oluşmasına imkân vermiştir.

Batıda rastlanabilecek düşün tarzlarından birisi, Doğu-Batı arasında antik çağa uzanan tarihsel bir ayırım yapmaktır. Bu ayırımın, doğruluğu kendinden menkul bir hale getirilmesi sayesinde işler kolaylaşmakta ve kurgusal olarak inşa edilen dünyanın avantajlarından yararlanılmaktadır. “Doğu-Batı karşıtlığı mitosunun giderek antikiteye taşıma gayreti kurgusal inşa sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır. Yunanlarla Persler arasında cereyan eden ve Yunanların zaferiyle noktalanmış Med savaşlarından itibaren kurgulanan karşıtlık efsanesi Oryantalizmle doruğa ulaşmıştır”(Armağan, 2000:79).

Doğu-Batı arasındaki ayırımın antik dönemde başladığına Le Goff da katılmaktadır ve M.Ö. 5. yüzyıl sonuyla 4. yüzyıl başında yaşamış, ünlü Yunanlı Hippokrates’in, Avrupalılarla Asyalılar arasındaki karşıtlığı Yunan kentlerini Perslilerle karşı karşıya getiren çatışmalar ışığında değerlendirmesini muhtemelen Batı’yla Doğu arasındaki karşıtlığın ilk ifadesi olduğunu belirtmektedir. Hippokrates’e göre Avrupalılar, cesur ama saldırgan ve kavgacı, Asyalılarsa akıllı ve kültürlü ama inisiyatiften yoksun olacak kadar barışçıldır. Avrupalılar kendilerini uğruna savaşmaya ve hatta ölmeye hazır oldukları özgürlüğe adanmıştır. En gözde siyasi rejim demokrasidir. Asyalılarsa refah ve huzur karşılığında kul olmayı kabul etmeye razıdır. Goff’a göre böylelikle Antik Yunan, Avrupa’ya iki büyük miras bırakmıştır: Doğu karşıtlığı ve demokratik model (Goff, 2008:9). Hippokrates’in bu tanımları Doğuluları tevekkülcü ve itaatkâr bir sınıfa, Batılıları ise sorgulayıcı ve isyankâr bir sınıfa dâhil etmektedir. Nitekim Batı’nın gelişmesi ve sürekli devinim içerisinde olması, Doğu’nun ise statik bir yapıya sahip olması düşüncesinin temellerinde de bu gibi tanımlama ve sınıflandırmalar yer almaktadır.

Hippokrates’in Doğulu ve Batılılar hakkındaki kimi nitelendirmelerinin modern dönemde “tersyüz” edildiği veya edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bugün dünyanın

---

⁴ Persler nezdinde Doğu’nun tehdit unsuru olarak imajı günümüz Holywood sinemasınca da hala canlı tutulmaktadır. Sparta kralı Leonidas ve emrindeki 300 Spartalının, Pers Kralı Xerxes’in büyük ordusuna karşı duruşu yönetmen Zack Snyder tarafından 2006 yılında sinema filmi olarak çekilmiştir. Filmde Persler nezdinde Doğu için sık sık ‘barbar’ nitelemesi yapılmıştır.

birçok bölgesinde Amerikan ve Avrupa askerleri, askeri üsleri bulunduğu halde saldırgan ve kavgacı olarak Doğulular, Müslümanlar görülmektedir. Saldırganlık ve kavgacılık bugün hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Doğu'ya atfedilen kavramların başında gelmektedir. Afganistan, İran, Suriye gibi ülkeler devlet ve hükümetler düzeyinde bu atıflara maruz kalırken, Batı'nın sınırları içerisinde yaşayan Doğu'lular hakkında zaman zaman yapılan araştırmalar da onların kavgacı, uyumsuz, saldırgan kişilikleri olduğuna işaret etmektedir. Ne var ki yalnızca istatistiksel verilere dayanarak yapılan bu tespitler, Batı toplumlarındaki eğitim sistemleri, iş bulma olanakları, toplumdaki yabancı düşmanlığı⁵ ve en hafifiyle toplumsal dışlama gibi etkenleri göz ardı etmektedir. Dünyanın birçok tarafında doğrudan veya dolaylı olarak savaşlara taraf olan Batı uygarlıkları oluşturdukları uluslar arası kuruluş ve platformlar sayesinde ise kendisine barışçıl bir kimlik temin edebilmektedir. Yukarıda değinilen kavramlardan “akıl”, özellikle modernite ile birlikte Batılı tekeline dâhil edilmiştir. Kültür ise Batı tarafından giderek geleneksel toplumların yapısını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya ve Batı için asıl önemli kavram medeniyet(leştirme)/*civilization* olmuştur. Modern toplumun kurumlarına karşı gitgide güçsüzleşen ancak sosyal haklara sahip ve refahtan pay alan birey ise belki ilahi bir güce değil ancak ilahlaşan sisteme kul olma durumundadır.

Antik dönemin bir diğer önemi ise gerek Batı medeniyetine gerekse İslam medeniyetine etki edecek bilimsel ve felsefi çalışmaların bu çağlarda Yunanlılar tarafından yapılmış olmasıdır. Özgür vatandaşların⁶ yönetime katıldığı doğrudan demokrasi kavramının ilk örneği olarak görülen Yunanlılar; fizik, mantık, astroloji, politika ve felsefe gibi birçok alanda daha sonra temel olarak kabul edilen birçok eserler ve daha önemlisi düşünüş biçimleri ortaya koymuşlardır. Batı'nın en önem verdiği ve İslam'da da *Farabi*, *İbn-i Sina* gibi âlimleri etkileyen *Aristoteles*, onun hocası *Platon*, bilgi bilimi (epistemoloji) ve etik alanlarında eserler vermiş *Sokrates*, antik dönemin en bilinen felsefeci ve düşün adamlarıdır. Bunlar, okullarda felsefe ve bilim dersleri

---

⁵ Habermas'ın “*Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*” isimli eserinde Avrupa'da giderek yaygınlaşan “yabancı düşmanlığı” kavramına ilişkin açıklamaları için bakınız: Habermas, 2002.

⁶ Bu noktada “özgür” ifadesiyle köleler ve kadınlar dışında kalan ve oy hakkına sahip erkekler belirtilmek istenmektedir. Yunanlarda en temel insan haklarına dahi sahip olmayan kölelerin insan haklarının en üst düzeydeki yansımalarından olan seçme ve seçilme hakkına sahip olması düşünülememektedir.

vermişler ve buralarda yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla da görüşlerini yaymışlar, nesilden nesile aktarmışlardır. Bugün, bu düşünürlerin Batı dünyasında hala büyük izleri gözlemlenebilmektedir.

İslam'da ise Yunanlardan yapılan çeviriler sayesinde felsefi bir ilerleme kaydedilse de özellikle Gazali'den itibaren bir felsefe karşıtlığı başlamıştır. Bu karşıtlık günümüzde de İslami düşünce yapısında devam etmektedir. Yunan filozofları tarafından, İslam medeniyeti özellikle felsefe alanında ilgili olduğu dönemlerde incelenmiş, değerlendirilmiştir ve eserleri Arapçaya çevrilmiştir.⁷ Müslüman Araplar 800'lü yıllarda Aristoteles, Platon vb. gibi eski Yunan düşünürlerinin yapıtlarını katkılarla geliştirirken; Hıristiyanlığın devlet dini olduğu Doğu ve Batı Roma okullarında Aristoteles'in, Platon'un yazıları değil, yalnızca Hıristiyan öğretisi verilmektedir. Müslüman Araplar'ın Sicilya'yı ele geçirmesi ile eski Yunan düşünürlerinin yapıtları Hıristiyanlar arasında yayılmıştır (Özakıncı,2008:190). Haçlı Seferleri sırasında da Müslüman düşünürlerin eserlerinin Hıristiyanların ellerine geçmesi, Batı'nın Yunan ilim ve felsefesini yeniden keşfetmesine olanak sağlamıştır. Batı, İslam düşünürleri tarafından kullanılan ve Yunan felsefesine dayanan tümevarım metodolojisini de keşfetme imkânı bulmuştur. Yunan düşünür Aristoteles tarafından ileri sürülen tümevarım metodolojisi Ortaçağ Avrupa'sında yaygınlaşmış ve kullanılmıştır. Haçlı Seferleri sonrasında Batı, daha önceleri pek bilinmez bir coğrafya olan Doğu'yu tanıma fırsatını da bulmuştur. Hıristiyanlar bu dönemde yalnızca bir takım felsefi ve bilimsel bilgileri burada keşfetmekle kalmamışlar aynı zamanda Doğu'nun siyasi ve idari yapısını, tarımını, teknolojisini, şehircilik anlayışını kısaca medeniyetini görme fırsatı bulmuşlar ve yanıltıcı önyargılarını tahlil edebilmişlerdir.

---

⁷ Eski Yunan kitaplarının çevirisi ciddi anlamda Abbasiler döneminde başlayıp hükümdarlar, halifeler, divan görevlileri ve aydın halk tabakasının desteği ile 10. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle Aristoteles'in başta "Siyaset" kitabı olmak üzere bütün eserleri Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme siyasi alanda da etkili olmuş ve el-Kındi, el-Serahsi, Ebu el-Behli felsefenin etkisinde bu alanda yazan ilk Müslümanlar olmuştur. Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi isimler de onlardan etkilenmişlerdir. Klasik İslam tarihçileri bu filozofları felsefi durumlarında ötürü kenara itme eğilimi içersinde olmuşlardır. Bunun sebebi klasik İslamın, filozofları kafir sayarak dışlayan İslam âlimlerince şekillendirilmesidir (Crone, 2007:249-252).

Yunan (Grek) ve Romalıların kendi kültür çevreleri dışında kalan budunlar (kavimler) için kullandıkları terim⁸ olarak tanımlanan *barbar* kelimesi bir “ötekileştirme” unsuru olarak kullanılmıştır. Bulaç’a göre, herhangi bir somut, gerçeği yansıtmayan bu tanımlama, sonraları Batı’da gelişen sosyal bilimlere, sözelimi sosyolojiye, antropolojiye vb. disiplinlere de geçmiştir. Tarihçiler ve sosyologlar tarihi sınıflamaya kalkıştıklarında, Batılı olmayan toplumları “vahşi, barbar” diye sınıflandırmışlardır. Doğu toplumlarını insanlık tarihinin geri bir safhasına yerleştirme alışkanlığı, idealistinden materyalistine kadar Batılı tarihçi ve sosyologlarda mevcuttur (Bulaç,2009:177). Bulaç, bu konuda Batı’ya eleştirilerine şöyle devam etmiştir: “*öteki kavramı ve “ötekileştirme” ameliyesi tamamen Batı’ya aittir. Ona göre bunlar, Batı’nın politik ve sosyo-kültürel hayatının bir parçasıdır. Batı, bir başkasıyla adalet ölçüleri içerisinde yaşamaya alışık olmadığından, kendinden olmayan herkesi ötekileştirerek hegemonyası altına almış, böylelikle sömürmüş, nesneleştirmiş, tarihsizleştirmiş ve güçten düşürmüştür*” (Bulaç, 2009:198). Böylelikle Bulaç, Batı’yı adaletsizlik ve sömürgecilik ile eleştirmektedir.

Yunan ve Persler nezdinde sorunlu başlayan Doğu-Batı ilişkileri, sonraki dönemlerde ilahi dinlerin ortaya çıkmasıyla farklı bir rekabet ve çatışma dönemine girmiştir. Batı, dini Doğu’nun hiç yaşamadığı kadar derin taassup ile yaşayacağı bu dönemde hem karanlık diye tabir edilen bir sürece girmiş, hem de ekonomik ve sosyal açıdan bir sonraki modernite dönemine etki edecek bir yapılanma yaşamıştır. Bu dönem Roma İmparatorluğunun dağılmasından 16. yüzyıldaki reform hareketlerine kadar devam edecektir. Roma’nın Hıristiyanlaşması, Batı-Doğu Roma diye ikiye ayrılması, ardından Batı Roma İmparatorluğunun dağılması ve Batı Avrupa’da Hıristiyan bir yapının, düzenin ortaya çıkması şeklinde devam etmiş olan süreç Kilisenin gücüne, Haçlı Seferlerine ve Skolâstik Düşünceye şahitlik etmiştir. İçerde Kilise-Kral çekişmeleri, dışarıda ise Haçlı Seferleri ile başlayan Doğu çekişmelerinin yaşandığı dönemde İslam toplumları da siyasal çatışmalara, mutezile gibi mistik öğretilere, Türklerin yükselişlerine tanıklık etmiştir.

---

⁸ tdkterim.gov.tr

1.2. Batı ve Doğu Dinleri Olarak Hıristiyanlık ve İslamiyet

Batı ve Doğu arasındaki farklılaşmanın boyutlarından biri de dini kaynaklıdır. Tarihsel akış içerisinde birçok açıdan birbirine benzerlik gösteren semavi dinlerden Hıristiyanlık Batı'ya, İslamiyet ise Doğu'ya ait bir din olarak kavranmaya başlamıştır.

1.2.1. Din ve Dinin Toplumsal Yönü

Hıristiyanlık ve İslamiyet'in Batı ve Doğu dinleri olarak tarih sahnesinde yer almasını irdelemeden önce din kavramını kısaca ele almakta fayda bulunmaktadır. Din, insanların yaşamlarında önemli bir yeri ve etkinliği olan, zamansal açıdan da insanın varlığına kadar geriye gidebilen bir kavramdır. Toplumsal yaşamda dini elimine edebilecek bir kavram ya da yaklaşım henüz bulunabilmiş değildir. Kaldı ki dini elimine edecek bir kavram, sistem ya da yapı, insan ve din arasındaki ilişkiyi insan ve kendisi arasında var edeceğinden adeta dinsel bir nitelikte toplumsal yaşamda yerini alacaktır. Her ne kadar aydınlanma ve modernite zihniyeti dinin, en azından dini yönelimin giderek zayıflayacağı ve zamanla ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunsa dahi, dünyanın içinde bulunduğu durum bunun tam aksini gösterir niteliktedir.

Adeta bir fenomen olarak toplumsal yaşamda varlığını sürdüren din aslında tanımlanması zor bir kavram olmakla beraber; varlığı insanların dine iman etmesine ve inanmasına (inanç), sürdürülmesi ise bir takım simgelerin kullanılması, ritüellerin gerçekleşmesine dayanan bir yapıya sahiptir. Giddens da dinlerin ortak olarak, saygıyla karışık bir korku duygusu uyandıran bir dizi simge içerdiğini ve bu simgelerin ayinler ve törenlerle bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Giddens,2005:527). Giddens din denince Batı'da Hıristiyanlığın akla geldiğini belirtirken bu görüş Hıristiyanlığın Batı dini olarak kavranmasına işaret etmektedir.

Dinin sosyolojik boyutunu, din ve sosyal dayanışma arasındaki ilişkiden hareketle kavrayan Berger'e göre din, insan aktivitesiyle kurulan, her şeyi kucaklayan kutsal bir düzen yani, her an mevcut olan kaos karşısında kendi kendini korumasını bilen kutsal bir kozmos kurumudur (Berger,1993:88). Dini büyük sosyal kurumlardan biri olarak gören Vernon, sosyolojik açıdan bakıldığında dinin, insan kültürünün bir

bölümü olduğuna değinerek kültür ve din arasındaki girift yapıya dikkat çekmektedir (Vernon,1962:22).

Batı düşünürlerinden Hegel dini, “kendi özünden haberli ruh” olarak görmekte ve dinin “sonludan sonsuza bir yükseliş” olduğunu ifade etmektedir (Hegel,1986:411-416). Parsons ise dini, kainatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayış olarak görmektedir (Aktaran: Yumni,1998:29). Durkheim dine, toplumsal boyutuyla yaklaşmakta ve din ile toplumsal bütünleşmenin yan yana var olduklarını ileri sürmekte ve dindeki gevşemenin toplumdaki dayanışma bağlarını da çözümlenerek anomiyeye yol açtığını işaret ederken (Durkheim,1923) bu görüşten beri sosyolojik literatürde din, hemen herkesçe bir istikrar faktörü olarak değerlendirilmekte, bu nedenle de toplumsal değişmeye set çeken etkin bir toplumsal güç olarak yer almaktadır. Din ayrıca, dünyevi düzenin anlam yoksunluğunu gideren, toplumsal gerçekçiliği kutsallaştırılmış bir düzene dönüştüren bir model olarak da kavramsallaştırılmıştır (Okumuş,2009:328). Vergin’e göre din ve dinsel hareketler, bir toplumsal bütünleşme fonksiyonu olmasına karşın, toplumsal karşıtıtlıkların toplum içindeki rıza birliğini zedelediği ve hoşnutsuzlukların belirlediği toplumlarda din toplumsal farklılaşmanın fonksiyonlarıdır ve dinsel hareketler de toplumsal bir muhalefet olma biçimindedirler (Vergin,2000:15).

Okumuş’a (2009) göre Marks dini, insanoğlunun gerçek ıstırabının bir ifadesi, reel acı ve sıkıntıya karşı bir protesto, söz konusu ıstırabı hafifletme veya meşrulaştırma çabası ve halkın afyonu olarak değerlendirmiştir. Bu durumda din, kavranamayan, yanlışlığı görülemeyen bir dünyanın bilincini ifade ederek ve ezilen sınıfları hayata bağlayarak, yanlış dünyanın gerçek sefaletine karşı mümkün protestoları yatıştırma işlevi görmektedir. Böylece dinin ideolojik işlevi, 'gerçek sefaletle karşı protestoları' nötrleştirerek ve öbür dünyaya havale ederek egemen ve ezilen sınıflar arasındaki ilişkilerin istikrarında kendini göstermektedir.

Dinler üzerine birçok sınıflandırma yapılmakla beraber, amacımız ve kapsamımız dâhilinde olmadığı için biz bu sınıflandırmalar üzerinde durma gereği görmemekteyiz. Ancak İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin monoteist yani tek

tanrıci dinler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu dinler arasında özellikle İslamiyet, “tevhid” inancı kapsamında yaratıcının tek, her şeye gücü yeten, kadir-i mutlak yapısını vurgulamaktadır. Ancak örneğin Hıristiyanlıkta tek tanrı inancının bu denli güçlü vurgulanmasını engelleyen “kutsal ruh üçlemesi” gibi bir kavram bulunmaktadır. İlahi dinler olarak da zikredilen bu dinler arasındaki benzerlik ve farklılıklar zaman zaman vurgulanacaktır.

1.2.2 Hıristiyanlığın Batılılaşması ve İslamiyet’in Doğu’ya Ait Görülmesi

Gerek Hıristiyanlık gerekse İslamiyet evrensel söylemleri olan dinlerdir ve belirli bir kavim, klan ya da topluluğa değil tüm insanlığa hitap etmektedirler. Peki nasıl olup da bu dinler sanki iki farklı medeniyeti temsil eder hale gelmişlerdir? Bu dinler evrensel nitelikli olduğuna göre bu sorunun cevabını, dinlerin kabul gördüğü toplumların sosyo-politik anlayışlarında aramak gerekmektedir. Batı uygarlığının ilk dönemlerinden itibaren bir özelliği olarak algıladığımız, diğer toplumları ötekileştirmesi alışkanlığı/politikası dinsel alanda Hıristiyanlık ve İslamiyet’in farklı medeniyet temsilleri olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kalın da Doğu’da ortaya çıkan bir din olarak Hıristiyanlığın Avrupa’da yayıldıktan sonra “Batı’nın dini” haline geldiğini ifade etmektedir. Ancak İbrahimi dinlerden biri ve Orta Doğu - Mezopotamya kökenli bir din olan Hıristiyanlığın batı dini haline gelmesinin paradoksal bir durum olduğunu belirten Kalın, Hıristiyanlığın batı dini olduğunu söylemek için modern zamanın beklenmesi gerektiğini ileri sürerek Batı’nın modern dönemdeki söylemine dikkat çekmek istemektedir (Kalın,2008:25).

Ontolojik olarak ele aldığımızda Hıristiyanlık orta doğuda⁹ ortaya çıkmıştır. Hz. İsa, bugünkü İsrail devletinin kuzey bölgesinde yer alan *Celile* kentinin *Nasıra*

---

⁹ 19. yüzyıldan itibaren Batı’nın benmerkezci dünya tasavvurunun neticesinde kullanılmaya başlanan “Ortadoğu” kavramının oluşmasında Ali Bulaç’ın getirdiği eleştirel bakış açısına değinmek yararlı olacaktır. Ali Bulaç’a göre, “Ortadoğu” ismi bölgede yaşayanlar tarafından verilen bir isim değil, Batı’yı merkeze alarak yapılan ve tarihi derinlikten yoksun, hegemonya maksatlı, oryantalist bir tanımlamadır. Bu, Batı’nın ilahi irade karşısında özerkleştirdiğini düşündüğü tarihi kendileri yaptıklarını ve bütün beşeriyeti sömürüp ebedi hâkimiyeti kuracakları düşüncesinden ileri gelmektedir. Bulaç şöyle devam eder: “Siz *Ortadoğu’da iseniz, merkez olamazsınız, bir başkasının merkezine göre kurgulanır, yapılandırılır ve elbette manipüle edirsiniz.*” (Ali Bulaç, 27/06/2006, Zaman Gazetesi)

kasabasında dünyaya gelmiş, otuz yaşında kendisine tebliğ olunan peygamberlik görevini bu bölgelerde yeni ahiti insanlara anlatarak yerine getirmiştir. Hıristiyanlar, İsa'nın ölümünde Yahudilerin suçu olduğuna inanmaktadırlar. Öyleyse Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında varoluşsal bir çatışma durumu mevcuttur.

İlk dönemlerde Hıristiyanlığın yayılması güçlükle gerçekleşmiştir çünkü kendi siyasal bütünlüğünü ve sistemini birinci planda tutan Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olmamıştır. Roma kölelik üzerine bir sisteme sahipken Hıristiyanlık kölelere elini uzatmıştır. Roma sürekli savaş halindeyken ve sürekli bir asker ihtiyacı mevcutken Hıristiyanlar barışçıldır ve savaşa karşı çıkmışlardır¹⁰ ve bu dinin yayılması demek Romanın asker sağlamada zorlanması anlamına gelmektedir. Romalılar kendi imparatorlarına bir Tanrı gibi tapındıkları halde Hıristiyanlar, inançları gereği imparatora tapmayı reddetmişlerdir. Roma döneminde Hıristiyanların uzun süre kovuşturmayla uğramasının sebeplerinden birisi budur (Bilgiseven,1985:437). Bu sebeplerin yanı sıra Hıristiyanlığın gitgide yayılması ve inananlarının çoğalması 249 yılında başa geçen İmparator Decius tarafından tehlikeli bulunmuş ve bu yeni dinin taraftarlarına karşı şiddet ve baskının hüküm sürdüğü bir politika benimsenmiştir.

Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet birbirlerinden kopuk ilahi metinler olmadığı gibi Musevilik ve Hıristiyanlık Eski Ahit ve Yeni Ahit olarak kabul edilmiş ve bu ikisi Kitab-ı Mukaddes'i oluşturmuştur. Hıristiyanlığı, Musevilik, İslam ve diğer tektanrılı dinlerden ayırt eden özü, Tanrı'nın günahkâr bir insanlığa duyduğu sevgiyle hareket ederek, kendi oğlu İsa'yı yeryüzüne, erkekler ve kadınlar arasında yaşamaya ve insanların günahlarının kefareti olarak acı çekmeye, çarmıha gerilerek ölmeye yolladığı yolundaki öğretisidir. Buna göre öldükten sonra öteki dünyada Tanrı'ya kavuşmayı umut edenlerin İsa'nın bir "Christ" (Yunanca'da "kutsanmış kişi" veya "Mesih") ve kurtarıcı olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. İsa'nın Tanrı ile insanlık arasında aracılık olan temel rolü, ilk Hıristiyanları İsa'nın tabiatı üzerinde birçok tartışmaya sürüklemiştir. Ancak 325 yılında İznik'te toplanan bir konsülle İsa'nın tanrısal tabiatı

---

¹⁰ "Sana tokat atana diğer yanağımı uzat" felsefesi (Yeni Ahit/Matta 5:39) Hıristiyanların şiddete karşı pasif direnişlerinin bir göstergesidir.

kilise tarafından kabul edilmiştir. Katolik kilisesi, bu kararın uygulayıcısı, takipçisi olmuştur (Goldschmidt&Davidson, 2007:39).

İslam dini ise Arabistan topraklarında 610 yılında ortaya çıkmış, hemen her yöne doğru büyük bir hızla yayılmıştır. Hz. Muhammed, bu yeni dinin peygamberi, tebliğcisi olarak ırklar üstü bir ümmet kavramı çerçevesinde tüm dünyayı kucaklar bir yaklaşım sergilerken, İslam dini Hıristiyanlığın aksine doğduğu toprakların hâkimiyetini sağlamış ve orada köklemiştir. İslamiyet, periferik bir şekilde genişleyerek, kendinden önce var olan Hıristiyanlık ve Musevilik gibi ilahi kaynaklı dinlerin yayılım alanlarını giderek kapsamıştır. Böylelikle bu din mensupları İslami yönetimlerin egemenlikleri altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum kendi inançlarını yaşamalarına engel teşkil etmese de, bu dinlerin İslam topraklarında gelişmesine mani olmuştur. Bu ise özellikle Hıristiyanlık dininin Batı topraklarında daha rahat gelişmesi ve benimsenmesine sebep olmuştur. Siyasi ve tarihsel gelişmeler de İslam dininin Doğu topraklarına Hıristiyanlığın ise Batı topraklarına ait dinler olarak gelişip yaygınlaşması yönünde ilerlemiştir.

İlahi dinler arasında zamansal olarak İslam diğer iki dinden sonra gelmektedir. Bu ise Müslümanlara göre, İslam'ın diğer ilahi dinleri kapsayıcılığını ve tamamlayıcılığını ifade etmektedir. Bulaç'a göre; Kur'an, son vahiydir, kendisinden önceki kitapları teyit etmekte ve onlar içersine dışarıdan karışmış yabancı unsurları ayıklayarak beşere ait kısımları tashih ederek tamamlamaktadır. İslam peygamberi Hz. Muhammed, peygamberlik zincirinin son halkasıdır, o da kendisinden önceki peygamberleri tasdik ederek, onların kardeşleri olduğunu söylemektedir (Bulaç, 2009:144). İslam adına dünyayı fethetmek Müslümanların görevi olarak görülse de bunu yaparken Hıristiyanlara, Yahudilere, Zerdüştüclere eziyet edilmeyecektir, çünkü Kuran'ın dediği gibi bunlar "Kitabı olan halk"lar, yani Kutsal bir Yazma'nın öğretilerini izleyen insanlardır (Russel,2001:158). Ancak Yahudiler ve Hıristiyanlar Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmamaktadırlar. Onlara göre Hz. Muhammed yalan söylemektedir ve inanlar arasında fesat çıkarmaktadır. Hıristiyanlıkta ve Batı'da hâkim olan bu görüş sanat ve edebiyat alanlarındaki kimi anlatı ve tasvirlerle güçlendirilmeye çalışılmıştır. Buna en güzel örnek: 13. yüzyılda yaşayan İtalyan şair ve politikacı

Dante'nin ahirete yolculuğu anlatan "İlahi Komedyâ" adlı eserinde Hz. Muhammed'i, cehennem çukurlarından yalancılar ve nifak soğanlar bölümünde tasvir etmesidir. Bu dönem Katolik inancının en güçlü zamanlarını yaşadığı ve yalnızca dinsel değil aynı zamanda siyaset, sanat, edebiyat alanlarında da hâkim olduğu bir dönemdir. 13. yüzyıl Batı üniversitelerinde Doğu kürsülerinin kurulduğu ve Oryantal çalışmaların başlangıç dönemlerine de tekâmül etmektedir.

Lewis'e göre Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlığın bir Batı dini olarak tarih içerisinde var olmasını, yaygınlaşmasını sağlamıştır. Roma'da kimi zaman hoş görülen ancak daha çok kovuşturmaya uğrayan Hıristiyanlık, İmparator Konstantin'in (311-337) bu dini seçmesiyle Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmiş ve bir anlamda da onun eline geçmiştir. Ardından Roma devletinin Hıristiyanlaşması gelmiştir (Lewis,1996:27). Russel'a göre, Konstantin'in yeni bir din olarak Hıristiyanlığı kabulünde Roma'nın yönetsel bozukluğunu yeni bir inanç sistemi ile giderme amacı bulunmaktadır. Yunan ve Romalıların geleneksel dinleri yeryüzü dünyası ile ilgilidir ve yeryüzü mutluluğu taşıyanlara uygundur. Ancak Asya'nın, öbür dünyaya ilişkin umutlar şeklinde başarılı bir panzehiri mevcuttur. Roma için en etkili avantajı verecek din Hıristiyanlıktır ve bu din, devlet dini olduğunda, Yunanlardan aldıklarına Yahudiliğe ilişkin öğeleri de ekleyerek bunları Batı'nın ileriki çağlarına aktarmıştır (Russel, 2000:407).

"Beşinci yüzyılda Roma'nın yıkılmasının ardından Batı Medeniyeti kendini *universitas christiana* ya da *christianitas* çerçevesinde tanımlamıştır...7. yüzyıldan itibaren bir dünya dini ve dünya gücü olarak ortaya çıkan İslam Medeniyetinin evrensellik iddiası teoride ve Orta Doğu'dan Pirene Dağları'na kadar yüz yıl gibi kısa bir zamanda ilerleyen İslam ordularının daha önce *christianitas'a* ait olan Kuzey Afrika ve İberya'daki askeri ve siyasi mevcudiyeti, Avrupalıların gözünde Avrupalı ve Hıristiyan olmayan medeniyetlere ait olan halkların "öteki" olarak görülmesini sağlamıştır" (Soykut,2002:41). Emevi halifesi Abdülmelik zamanında o döneme kadar yalnızca Bizans tarafından kullanılan altın paranın basılması (694) ve bu altın sikkelerin üzerine Kuran ayetlerinin bulunması bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Böylelikle Bizanslara ve Hıristiyan misyonunun iddialarına meydan okuyan yeni bir evrensel devlet ve yeni bir dünya dininin ortaya çıktığı artık anlaşılmıştır (Lewis,1996:53-54).

Düzgün'e göre Haçlı Seferleri ile birlikte Batı'dan İslam (İspanya'nın kaybedilmesi), Doğu'dan da Hıristiyanlık silinmiştir. Bu seferlerle Haçlılık ruhu Avrupa zihniyetinin bir parçası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Haçlı seferleri sayesinde Batı Hıristiyanlığı, Müslümanlarla doğrudan her türlü kültürel ve ticari ilişki şansını yakalamış, böylelikle skolâstik dünya görüşünden kurtulmanın ipuçlarını İslam dünyasından almışlardır (Düzgün,2007:30,31). İstanbul ve Kahire'de kurulu olan medeniyet kürsülerinin seferler sonrası İtalya'ya ve Batı'nın yeni ülkelerine taşınmasıyla medeniyet merkezi de değişmiş olmaktadır

Yumul'a göre, Bizans ve Roma Kiliselerinin ayrılması ile Hıristiyan dünyası kendi içindeki "öteki"yi keşfetmiştir. Doğu da Batı da ortak bir Hıristiyanlık çatısı altında bile olsa, kendi farklı kimliğini inşa etmeye başlamıştır. Diğer semavi dinler gibi Hıristiyanlık da Doğu'da ortaya çıktığı için, Lacancı anlamda ayrılma sürecini daha derinden hissederek yaşayan "çocuk" Batı Hıristiyanlığıdır. Yumul'a göre bu ayrım, Doğu durağanlık ve değişmezlikle özdeşleştirilirken, medeni/iptidai ve geleneksel/modern gibi Batı lehine ikili karşıtlıklar yaratılmıştır (Yumul, 2003:12-15). Böylelikle Batı'nın, kendi lehine sınıflandırmalar yapma geleneği fark edilebilmektedir.

1.2.3. Ortaçağ Avrupa'sında Batı'nın Doğu Algısı

Ortaçağ, hemen ortak bir kabulde Roma'nın yıkılmasıyla başlayan ve bize göre İstanbul'un fethedilmesi ile sona eren, ama Batı Avrupa için bunun yanı sıra 16. yüzyılın başlarında Katolik Kilisesine karşı başlayan dindeki reform hareketleri, Protestanlığın doğuşu ile beraber sona eren bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sında, Doğu'dan farklı olma duygusu günden güne güçlenmiştir. Hıristiyan inanın Roma'da bulunan Katolik Kilisesi tarafından temsil edilmesi, bir yandan Ortodoks Bizans'ı diğer yandan ise daha ötede bilinmez, karışık ve tehlikeli görünen Doğu topraklarını ötekileştirmiştir. Açıkçası, kuzeyi, güneyi ve batısı denizlerle çevrili Avrupa için tehdit unsuru yegâne coğrafya Doğu olarak görünmüştür ve Batı için Doğu'dan gelen en büyük tehdit, Müslüman Türkler olmuştur.

İlkçağ ve Ortaçağ arasında elbet ki bir takım siyasal, düşünsel ve dinsel farklılıklar mevcut olmuştur. Krallıklar arasında savaşların yaşandığı, Kilise ve

Krallıkların iki rakip güç olarak sürekli rekabet içersinde olduğu, Hıristiyanlığın devlet dini ve aynı zamanda Batı'ya ait bir din olarak kurumsallaştığı bir Ortaçağ Avrupa'sından söz edilebilmektedir ki bunlar İlkçağdan farklılık arz eder. Avrupa açısından her ne kadar haçlı seferleri gibi dış hareketlilikler de olsa Avrupalılık bilincinin oluşması ve Doğu'ya dönük politikalarda da benzerlikler görülmesi Ortaçağ Avrupa'sının diğer özelliklerindedir. Ancak geçmişten tamamen bir kopma yaşanmamış aksine birtakım değerler İlkçağ'dan Ortaçağ'a taşınmıştır. Goff'a göre Ortaçağ halkları tarafından taşınan ve bazı durumlarda tekrar canlandırılan Antikçağ'ın geride bıraktıkları arasında dört temel miras vardır. Bunlar, Yunan mirası, Roma mirası, üç işlevli Hint-Avrupa ideolojisi ve Kitab-ı mukaddes'tir (Goff, 2008:11-15).

Ortaçağ döneminde Batı-Hıristiyanlık kavramları çağrışımsal bir yakınlık kurmuşlar ve birbirlerinin yerine kullanmaya müsait terimler haline gelmişlerdir. Batı zihnindeki Doğu ise bir yandan sapkın bir inanç olarak görülen İslam ve diğer yandan Hz. İsa'nın kendini feda etmesine sebep olan ve bu sebeple kin tuttıkları Yahudilerden oluşmaktadır. Haçlı Seferleri bu sapkın ve suçluları cezalandırmak için yapılmış bir Batı-Hıristiyan hareketi olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Doğu toplumlarının zihinlerindeki Batı-Hıristiyanlık eş kavraması, Batı'da dinin ve Kilisenin otoritesinin sarsılması ve giderek yerini seküler bir düzene bırakmasıyla değişmeye başlamıştır. Buna istinaden, bugün “Batı” dendiğinde zihnimizdeki çağrışımlarda Hıristiyanlık, modernlik, gelişmişlik, teknoloji, akıl gibi kavramların gerisinde kalmaya başlamıştır. Bu çağrışımların değişmesinde yalnız Batı'nın değil aynı zamanda Doğu'nun değişmesinin de etkisinin olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kendini dinsel kimlik ifade eden toplumlar ve kişiler bugün Batı'yı hala Hıristiyan kimliğiyle görme eğilimine sahip olabilirler. Batı ise kendi dışı toplumları “geleneksel” ve “gelişmemiş” tasvirleri ile sınıflandırmakta, dinsel atıfları ise gerilik, cehalet, bağınazlık ile eş anlamlı olarak bunlara karşı kullanmaktadırlar. Bu ise din ve diğer tanımları birbirlerinin gereği ve koşulu olarak sunmalarıyla gerçekleşmektedir. Yani örneğin bir Doğulu, Müslüman olduğu içi cahil ve geri, aynı zamanda da cahil ve geri olduğu için Müslüman'dır. Batılı için de bu önermenin tam tersi onlar için mümkün görünmektedir.

Avrupa için Doğu'nun bir tehdit unsuru olması İslam'la olan dinsel çatışma sebebiyle daha önemli hale gelmiştir. Bizans'ın varlığı Müslümanlarla aralarında bir tampon vazifesi görmüş ve bu sebepten İslam ordularının Bizans'a karşı saldırılarda bulunmasından hatta başkent İstanbul'u zaman zaman kuşatmasından (668 ve 674 yıllarında Emeviler zamanında) ziyade Batı dünyası için daha önemli olan Kuzey Afrika üzerinden devam edip İber Yarımadasını fethederek İspanya'ya olan yürüyüştür.

Emevi Devletine bağlı Tarık bin Ziyad¹¹ ve komutasındaki güçler İber yarımadasına varmış burada hâkim olan Vizigotları yenilgiye uğratmıştır. 711'le 719 arasında İber yarımadası süratle fethedilmiştir. Hıristiyanlar sadece yarımadaının kuzey kenarı boyunca, özellikle Batı'ya doğru, Asturias bölgesinde tutunabilmişti. Pirenelerin öbür tarafına ilerleyen Müslümanların İspanya'daki ilerleyişi 732 yılındaki Poitiers Savaşı sonunda durdurulmuştur. Bu savaşı, Müslüman ilerleyişinin hızını yitirdiğini savunup basit bir çarpışma gibi gören tarihçilerin yanı sıra, bu savaşın çok önemli olduğunu, Hıristiyanların İslam karşısındaki hem gerçek hem mitsel zaferini temsil ettiğini ileri süren bir grup da mevcuttur. Poitiers Savaşı bir simgeye dönüştürülmüş ve Batı'da serazenler olarak bilinen halkı geri çekilmeye zorlayan Avrupalılar için bir zafer olarak ifade etmektedir (Goff, 2008:31).

Poitiers Savaşı'ndan takribi yirmi yıl sonra Abbasilerin Emevi Hanedanlığını yıkması Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasına vesile olmuştur. 8. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve 11. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu devletin pek çok açıdan önemi vardır. Endülüs Devleti bilim, kültür, siyaset açısından zamanın Batı devletlerinden çok ileridir. Okuma yazmanın yaygın olarak bilinmesi, sanata ve bilime çok önem verilmesi, farklı kültür ve din mensuplarının bir arada sorunsuzca yaşaması, büyük sulama kanalları vasıtasıyla tarım ve ekonominin canlandırılması Endülüs'ün önemli özelliklerindedir.

11. yüzyıla bakıldığında, Hıristiyanlarla Yahudilerin Batı'da iyi kötü barış içinde yaşadıkları görülmüştür. Hıristiyanlar Yahudileri kendi meşru dinlerine inanan insanlar olarak görmüştür. Oysa Müslümanlar, pagan statüsünde görülmüştür. Ancak 1. Haçlı

---

¹¹ Bir anlatıya göre askerlerin düşmandan kaçış seçeneğini aklından çıkarması ve böylelikle daha iyi savaşması için Tarık bin Ziyad'ın buraya gelirken kullandıkları gemileri yaktığı söylenir ve "gemileri yakmak" deyimini buradan kalmıştır.

seferi sonrası bu ilişkilerde ciddi bir değişim olmuştur. Kudüs'ün ele geçmesinin coşkusu ve Hz. İsa'nın Yahudiler in kurbanı olarak çarmıhta çektiği acıyı çağrıştırması Yahudilere karşı bir kin ve nefret oluşturmuştur. Haçlıların Kudüs'e yolculukları sırasında karşılaştıkları çeşitli Yahudi toplulukları katledilmiştir. Bu Avrupa'nın ilk büyük katliam dalgası olmuştur (Goff, 2008:102,103). Bu katliamın Kudüs'ün fethinin ardından Müslümanlara da uygulandığı bilinen bir gerçektir.

Genelde Doğu-Batı, özelde ise, İslam ve Hıristiyanlık arasında, her dönemde, o dönemin öne çıkan değerleri ve bu değerleri savunma aracına göre kurulan ilişki biçimleri açısından Ortaçağ'da öne çıkan değer "iman", bu değeri savunma aracı ise "şiddet" olmuştur. Bu sebeple iki din mensupları arasındaki ilişki uzun süreli savaşlar olarak kendini göstermiştir (Düzgün,2007:18). Berger'e göre, Orta Çağda Hıristiyanlık ve İslamiyet'in karşılıklı olarak birbirlerini tehdit etmeleri her iki dünyanın sosyo-dini teorisyenlerini, birinin kendi dünyasını muhalifininki karşısında haklı çıkaran yasallaştırmalar üretmeye zorlamışlar böylelikle ötekinin dünyasının bir açıklamasını kendi dünyaları içersinde ele almışlardır (Berger,1993:83,84). Böylelikle her iki medeniyet benzer entelektüel araçları farklı amaçlar doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır.

Ortaçağda Kilise kuruluşlarına özgü olan süreklilik ile çevreledikleri saygı çemberi onları en mütevazı insanların gözünde aranılan koruyucular haline getirmiştir. Ancak Kiliselerin, inananlarla imzaladıkları ve gerçek özgürlüğün belgesi olarak gördükleri sözleşmeler, bir yandan zamanla büyük bir iktidar merkezi haline gelmelerine sebep olurken aynı zamanda Kilisenin ibadet, ayin gibi gerçek niteliklerinin unutulmasına ve bağışlarla zenginleşen Kilise rahiplerine karşı bağışları sebebiyle fakirleşenlerin kalbinde kin kıvılcımlarını oluşmasına sebep olmuştur (Bloch, 2005:461-463). Bu ise zamanla Kilisenin gücünü ve iktidarını tehdit eden bir nitelik kazanmış, nitekim sonraki dönemlerde özellikle Almanya'da başlayacak olan reform hareketlerinin de nedenleri arasında görülmüştür. Batı ile Doğu'nun dinin ekonomik alandaki etkinlikleri açısından ele alındığında tarihsel farklardan biri de bu noktada tespit edilmiştir. Doğu'da hiçbir dini kurum böylesi bir ekonomik servete sahip

olmamıştır çünkü siyasal toplum laik bir nitelik göstermemiş, aksine dini kurumların bir parçası, dini uygulamaların da bir takipçisi olarak devlet düzenlerinde yer almışlardır.

İslam'ın en önemli temsilcisi olan Osmanlılara karşı tam on dört Haçlı seferinin planlandığı Ortaçağ, İncılık'a göre, İslam Dünyası ve Hıristiyan Avrupa'nın; Hıristiyanların Haçlı inancı ve İslam'ın gaza ruhundan kuvvet aldığı ve iki uzlaşmaz rakip olarak savaş halinde olduğu bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde Türkler ise; Haçlı seferleri için Batı Anadolu'daki Türk beyliklerinin hedef gösterilmesi ve İstanbul'un fethedilmesinin ardından Avrupa'nın korkusu haline gelmişlerdir (İncılık,2003:55-57). Batı tarafından ele alındığında; Osmanlı tehdidi Papa ve İmparatoru tüm Avrupa güçlerini kontrolleri altına alarak bir Haçlı seferi yapma planına sevk etmiş, bu çabalar İstanbul'un fethiyle beraber Avrupa politikasında ivme kazanmıştır. İncılık, Avrupa'da aynı dönemde baş gösteren dini reform hareketleri (Luther, Calvin) Papa ve İmparator'a karşı cephe aldığı için Osmanlı Devleti'ni dini karşıtlıkları desteklemeye sevk etmiş olduğunu savunmaktadır (İncılık,2003:78). Bu durum, Avrupa'nın içsel çatışmasından Osmanlı'nın istifade etmeye çalıştığına işaret etmektedir.

1.2.4. Ortaçağ'dan Modern Döneme Uzanan Kavram: Haçlı Zihniyeti

İslam toplumlarında, Batı hakkında gerek toplumbilimcilerin gerekse sıradan vatandaşların zihinlerinde yer eden ve özellikle Batı'nın siyasi alanda Doğu ile ilişkilerini belirlediklerine inandıkları kavramlardan birisi "Haçlı Zihniyeti"dir. Haçlı zihniyeti kavramı, 1095 ile 1270 yılları arasında "Hıristiyan" Batı'nın başta Kudüs olmak üzere kutsal toprakları ele geçirmek için Müslümanların yaşadıkları coğrafyaya gerçekleştirdiği askeri bir operasyon olan Haçlı Seferleri'ne dayanmaktaysa da kullanılışı, algılanışı ve güncel olayları açıklamadaki işlevselliği bakımından Haçlı Seferleri zaman ve mekân bağlamından kopmuştur.

Haçlı Seferleri, gerek Batı dünyası için, gerekse gerçekleştiği dönemler itibariyle dünya geneli için büyük bir toplumsal ve siyasi "organizasyon" olarak kavranabilmektedir. Giddens, organizasyon kavramını modern toplumların en karakteristik özelliklerinden birisi olarak görmektedir. Giddens'a göre aynı yerde

bulunmayan insan eylemlerinin oldukça ayrıntılı bir koordinasyonunu ifade eden toplumsal organizasyon, geleneksel toplumlarda belirli bir yere bağlı olmak zorunda iken modern toplumlarda böyle bir zorunluluğu bulunmamaktadır (Giddens,2010:32-33). Buna karşın Haçlı Seferleri, dağınık organizasyon yapılarına sahip Ortaçağ toplumları için önemli bir organizasyonel süreci ifade etmektedir. Ayrıca Haçlı Seferleri, Haçlı Zihniyeti olarak genişleyerek, Doğu ile Batı'nın karşı karşıya geldiği her alanda Batılıların düşünce yapısı, tutum ve davranışlarını açıklamak için kullanılan bir kavram haline gelmiş, böylelikle gelenek ötesi bir nitelik kazanmıştır.

Goff'a göre Haçlı Seferleri, Hıristiyan Avrupa'yı 11. ve 13. yüzyıllar arasında karıştırmış olağanüstü bir olaydır ve "Haçlı Seferleri" sözcüğü, Kutsal Mezar'ı, Hz. İsa'nın Kudüs'teki kabrini ve de Hıristiyanlığın ilk kez ortaya çıktığı kabul edilen bölgelerin, Müslümanlardan zorla alınması için Hıristiyanların Filistin'de gerçekleştirdiği askeri operasyonlara verilen isimdir. Ortaçağ Hıristiyanlarının Haçlı Seferleri'ni, İber Yarımadası'ndaki *Reconquista*'ya¹² benzer bir yeniden fetih olarak düşündüğünü savunan Goff'a göre aynı zamanda da Yahudiler ve Müslümanlar için de kutsal kabul edilen Kudüs'ün 10. yüzyıldan itibaren Türklerin etkinliğine girmesi nedeniyle Hıristiyanların tavır değişikliğini meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak, Haçlı Seferlerinin arkasındaki asıl dini ve ideolojik sebep, iki uzun evrimin birleşmesiyle ilgilidir. Bunlardan ilki, ilk başlarda savaş ve şiddete karşı olan ancak bu tavırları "adil savaş" kavramını ileri süren Aziz Augustinus tarafından değiştirilen Hıristiyanların savaşımaya başlamasıdır. Hıristiyanlar, paganlara veya buna benzer kabul edilen Müslümanlara karşı yapıldığında savaşın adil olduğunu düşünmüşlerdir. İkinci sebep ise, Papalığın, kendilerine karşı yapılan her emperyal saldırıya karşı direniş gösteren Hıristiyanların bu direnişini kutsal bir savaşa dönüştürme eğilimidir. 11. yüzyılda Hıristiyan âleminde tutkuları harekete geçiren Kudüs tasvirleri, amaçlar ve hedeflerin birleşmesine böylelikle haçlı seferlerinin başlamasına sebep olmuştur. Bunlara demografik ve ekonomik büyümenin etkilerini de ilave etmek gerekmektedir (Goff, 2008:109-111).

---

¹² İnalçık (2003:58) *reconquista* kavramını; İslam'a karşı Ortaçağ Haçlı hareketi olarak tanımlamaktadır

Müslümanların kutsal topraklardan çıkarılması gayesi; sonraları, başta Osmanlılar olmak üzere Doğu'nun ve İslam dininin tüm uzantılarına karşı Batı tarafından yürütülen politikaların başlangıcı olmuştur. En azından İslam dünyası için böyle bir ön kabul bulunduğu söylenebilmektedir. Bir "Doğu Sorunu" olarak görülen Osmanlıların tarihten kaldırılmasına yönelik Batı politikaları, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da Müslümanlara karşı yürütülen politikalar ve Müslümanlara karşı İsrail'in desteklenmesi, A.B.D.'nin ve Batı'nın Irak'taki, Afganistan'daki ve hatta son olarak Libya'daki operasyonları özellikle İslami hassasiyeti olanlar tarafından tamamen bir Haçlı Zihniyeti'nin yansıması olarak görülmektedir. Batı'nın özellikle uluslar arası politikalarında bir gizli motive aracı olarak Haçlı Zihniyeti'nin var olduğuna ilişkin zaman zaman Batılı devlet adamları ve siyasetçilerin söylemleri de etkili olmaktadır. Örneğin 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'nın New York şehrinde Dünya Ticaret Merkezine yapılan ve ikiz kulelerin yıkımı ile sansasyon yaratan terör saldırısı "İslam'la" irtibatlandırılmak istenmiştir ve bu, daha olayın ardından asgari tahkikat süresi bile beklenmeden, kesin deliller bulunmadan yapılmıştır. Amerikan kamuoyunda ve Batı'da kısa sürede ortaya bir İslam aleyhtarlığı çıkmıştır. Bu karışık ve dumanlı hava içinde ABD başkanı George Bush, kritik bir konuşma yapmış ve "*Haçlı Seferleri*" yapılacağından bahsetmiştir. Bush'un zikrettiği "*Crusade*" kelimesinin yaygın manası, Hıristiyanların, Ortadoğu ve Kudüs'teki Müslümanlara yönelik ve sonuçları itibariyle de kanlı ve insanlık dışı bir durumun oluşmasına yol açan seferleri ifade etmektedir. "Haçlı Seferleri"nin 21. asırda tekrar edilmesi anlamına gelecek olan bu başkanlık beyanının yanlışlığı ve sebep olabileceği menfi gelişmeler göz önüne alınarak Başkan Bush bu hatasını düzeltmek için Washington merkez Camisine gelerek yaptığı olumlu konuşma ile hem yanlışlığı düzeltilmiş hem de Müslümanlardan dolayı özür dilemiştir. (Yalçıntaş,2008:84) Ancak, bu düzeltme veya özürün İslam kamuoyu tarafından ne kadar samimi bulunduğu sorgulanmıştır ve nitekim ABD'nin Irak ve Afganistan'da gerçekleştirdiği operasyonlar bu sorgulanmasındaki sebepleri desteklemektedir.

Haçlı zihniyeti eleştirileri yalnızca siyasal alanda değil kimi zaman sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda da kendini göstermektedir. Bunun yanı sıra, İslam ülkelerinde infiallere yol açan karikatür krizindeki tavırları, siyasal alanda törpülemeye çalışmaları da toplumsal anlamda Batı ülkelerinde giderek yükselen ırkçı ve milliyetçi

akımlar Haçlı zihniyetinin yansımaları olarak kavranmaktadır. Bu noktada spor dünyasında da bir örnek çarpıcı bir şekilde cereyan etmiştir. Avrupa Şampiyonlar Ligi'nde mücadele eden Türk futbol takımı Fenerbahçe 27 Kasım 2007 tarihinde İtalyan futbol takımı İnter Milan ile bir maç oynamış ve İnter Milan takımı üzerlerinde Haçlı Seferlerinde Haçlı askerlerinin giydiği kıyafetlerin üzerinde yer alan Haç sembolünün aynısının yer aldığı formalarla mücadele etmişlerdir. İzmir Barosu avukatlarından Barış Kaşka, “spor müsabakalarında din, dil ve renk bakımından ayrımcılık ve ırkçılık yapılması sebebiyle” maçın sonucuna yapmış olduğu itiraz ise uluslar arası futbol kurumu olan FİFA tarafından reddedilmiştir.¹³ Oysa asıl renkleri siyah-mavi olan bu kulüp Haç sembolü forma ile çizdiği kompozisyon Müslümanlar için kötü bir tarihsel tecrübeyi ifade eden Haçlı seferlerini çağrıştırmaktadır.

* Solda: İnter takımının Haçlı forması, sağda: bir Haçlı askeri

Doğu-Batı ikiliğinin nasıl oluştuğuna ve kaynaklarına ilişkin modernite öncesi döneme ait incelemede; Doğu'nun öteki olarak benimsenmesindeki bir takım mitsel, dinsel, ekonomik ve siyasal sebeplere değinirken bu sürecin genellikle Batı'nın kendi iç dünyasında daha işlevsel olduğu görülmektedir. Yani, Doğu ötekileştirilirken bu dönemde yapılan icraat; sınır çekme, iç bütünlüğü sağlama, işgal tehditlerine karşı koyma, siyasal alanda bundan yararlanma şeklinde gerçekleşmektedir. İçsel bu uygulamaların dışında, Ortaçağ'daki Haçlı Seferleri ise ötekileştirmenin dışavurumsal en önemli örneğini teşkil etmektedir.

¹³ Haber için bakınız: <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=504575>

2. TARİHSEL AÇIDAN DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ - MODERN DÖNEM VE SONRASI

2.1. Kavramsal Olarak Modernlik, Modernite ve Modernleşme

Modernlik kavramı Batı'da doğmuştur ve 17. yüzyıldan itibaren başlayan ve gelenek ötesi bir durumu temsil eden, toplumsal yaşamdaki ve siyasal örgütlenmedeki değişimi ifade etmektedir. Bu değişim sonrası -ki bu bir modernleşme sürecidir- Batı toplumları “modern” diye ifade edilebilecek bir yapıya kavuşmuşlardır. Ancak “modernleşme” denilince zihinlerde daha kuvvetli şekilde uyanan anlam; modern yapıya eklenmek isteyen Batı dışı toplumların Batı'ya benzemek yolundaki değişimleridir. Nitekim Göle de Batı'nın modern olduğunu çünkü yeni olanı-ekonomik, kültürel, bilimsel düzeyde- içsel ve yerel bir süreç olarak doğurabildiğini belirtmektedir. O'na göre “Azgelişmişlik” modernleşmecidir, çünkü sanayi medeniyetini kaçırdığından beri kendini bu medeniyete göre yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır (Göle, 2002:48). Böyle bir düşünce, Batı dışı toplumların azgelişmiş olduğunu doğrular bir niteliğe sahiptir.

Giddens'a göre modernlik, modern toplum ve endüstriyel uygarlığı aynı anda anlatan, temsili bir kavramdır. Modernliği, 1- dünyaya karşı belirli yerleşik tutumları, insanın müdahalesiyle şekil almaya açık bir dünya fikrini, 2- ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimini, özellikle endüstriyel üretim ve Pazar ekonomisini, 3- ulus-devlet ve kitle demokrasisi dâhil olmak üzere belirli siyasal kurumları gösteren bir kavram olarak gören Giddens, dinamik yapısı sayesinde modern toplumu gelecekte yaşayan bir toplum, bir kurumlar bütünü olarak görmektedir (Giddens,2001:83). Bulaç, Aydınlanma'nın tarihsel kategorisi olarak gördüğü modernliği “*bireycilik*”, “*dünyevileşme (sekülerlik)*” ve “*ulus devlet*” olmak üzere üç ana sabiteye indirgemıştır. Aslında moderniteye eleştirel yaklaşımı ile bilinen Bulaç, kavramı Batı açısından değerlendirmektedir. Buna göre, modernliğin temel varsayımını insanın gerçekliğin bilgisini kendi öz gücü ve potansiyel imkânlarıyla bulup tamamlayacağı ve böylelikle özgürleşeceği iddiası olarak tanımlamaktadır. Bulaç, geçmişte ilahi, dini ve geleneksel düşünce ve kurumsal yapılar içinde özgür olmayan insan için gerçekliğin bilgisinin, dünyayı anlamlandırma çabasının kendi dışında tespit edilip tanımlanmış ve

verili olduğunu ifade etmektedir. İnsan, köklü bir felsefi dönüşümle aşkın olan her şeyin boyunduruğundan kurtulmuş; rasyonel akıl ve teknoloji aracılığıyla çevresine ve tabiata hâkim olabilme gücünü eline geçirmiştir. Bunun siyasal ifadesi, yepyeni bir “toplumsal örgütlenme modeli” olan modern devlet içinde kendi kendini yönetebilen, kaderi ve istekleri konusunda kendi başına karar verebilen “özgür yurttaş” bilincini kazanması ve bu bilinç seviyesinde sahip olduğu statüdür (Bulaç,2009:329,330). Modernitenin nimetleri olarak görülebilen doğaya hakim olma gücü veya vatandaşların kendi kararlarını verebilme özgürlükleri günümüzde sorgulanan kavramlar arasında yer almaktadır.

Giddens, modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran üç *süreksizlik*¹⁴ olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan biri, modern çağın harekete geçirdiği *değişim hızı*'dır. Modernliğin koşulları içinde değişim hızı son derece fazladır ve bu durum başta teknoloji açısından olmak üzere bütün alanlara yayılmıştır. İkinci süreksizlik ise *değişim alanı*'dır. Dünyanın değişik bölgeleri birbirleri ile bağlantı içersine çekildikçe, toplumsal dönüşümün dalgaları adeta bütün yerküreyi etkisi altına almaktadır. Üçüncü süreksizlik *modern kurumların doğası*'nın özünü ilgilidir. Ulus devletin siyasal sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olması ya da ürünlerin ve ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması gibi bazı modern toplumsal biçimler, önceki tarihsel dönemlerde hiç görünmemektedir (Giddens,2010:13,14). Giddens'in işaret ettiği bu üç süreksizlikten ikisi; değişim hızı ve değişim alanlarının genişliği, modern kültürün merkezinde yer alan küreselleşmenin temel karakteristikleri arasında yer almaktadır. Küreselleşme, 20. yüzyılda modern kapitalist sisteme kitle iletişim araçlarının eklenmesiyle oluşan yenedünya düzenini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

Modernleşme, Aydınlanma felsefesinin toplumsal yansıması/projesidir. Bu toplumsal projeye göre insan, akli sayesinde doğanın işleyişini kavrayabilecek ve toplumsal sistemini bu noktadan hareketle inşa edebilecektir. Oluşturulacak bu yeni toplumsal sistemin insanın mutluluğunu sağlaması öngörülürken en temel prensip;

---

¹⁴ Giddens, Marx'ın tarihsel materyalizm ve insanlık tarihinin bütününe karakterize etmeye yönelik bir kavram olarak kullandığı süreksizlik kavramını böyle bir kullanım ile değil, modern dönemle ilintili süreksizlikler toplamını vurgulamak amacıyla kullanmaktadır.

insanın kaderinin ilahi olandan alınarak kendisine verilmesidir. Modernleşme, artık geri dönüşü olmayan bir süreci ifade etmekte, “tek bir süreç, tek bir istikamet, zorunlu bir son” olarak görülebilmektedir (Parsons-1971, Wehler-1975). Ercan ise modernleşmeyi bir yönüyle, yaşamın süregelen pratiklerini örgütleyen, gizemli tanrısal düzenler, derebeylik hakları, dinden doğan haklara ve bunların yarattığı eşitsizlik ve zenginliğe karşı tavır alış şeklinde tanımlamaktadır (Ercan,2003:30-31). Dünyevileşme, insanın modernleşmede hem özne hem de nesne olarak ele alınması, emeğin özgürleşmesi ve yüz yüze ilişkiler yerine anonim ilişkilerin oluşması Ercan’ın üzerinde durduğu diğer kavramlardır.

Modernleşme kavramına ilişkin sınıflandırmalar yapılabilmektedir. Bu sınıflandırmalardan birini yapan Smith’e göre üç tip modernleşme mevcuttur. Bunlardan ilki analitik bir yapıya sahiptir ve bir takım soyut nitelikleri taşımaları itibariyle toplumları modern ve modernleşen olarak ayrılmaktadırlar. Bu tip modernleşme tarihin bir niteliği olarak kavranmakta ve toplumsal örüntüyü zenginleştiren ve güçlendiren güçlerin ortaya çıktığı bir ilerleme durumunu ifade etmektedir. İkinci tip modernleşme belirli zaman dilimlerini ifade eder biçimde tarihseldir. Smith’e göre Avrupa’da Rönesans ve reformasyona kadar gerilere giden dönem laikleşme ve kapitalizmin doğumu ile ayırt edilmektedir. Önceki ve sonraki dönem arasındaki bir ayrımı ifade eden bu dönemlere istinaden modernleşmenin geleneksel ile çağcılık arasında bir geçişi gösterdiği ileri sürülebilmektedir. Bu yaklaşımda içerik daha devrimcidir ve toplumun modernleşme çağına girdiği söylenmektedir ve bu geri dönülemez bir süreçtir. Üçüncü tip modernleşme ise gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir seri politikalara verilen isimdir. Ülkelerinde değişimleri başlatan liderler yenilikçi olarak değerlendirilirken bunlar daha gelişmiş toplumları örnek alarak kendi toplumlarını değiştirmek için bilinçli bir takım plan ve politikalar uygulamaktadırlar (Smith,1996:88-90). Nitekim gerek Osmanlı modernleşmesi gerekse Cumhuriyet modernleşmesi liderler ve devlet elitleri tarafından yapılan yukarıdan aşağıya nitelikli modernleşmelerdir ve Smith’in çizdiği modernleşme tipleri arasında üçüncü tip modernleşmeye örnek gösterilebilmektedirler. Bizatihi Atatürk bu tarz bir yenileşme hareketlerine girişmiştir.

Modern toplum; sanayileşmiş, insanın bir özne olarak toplumsal yapının temelini oluşturduğu, ilahi bilgidен bağımsızlaşmış ve kendi epistemolojisine sahip, rasyonel ve organizasyonel bir yapıdır. Bir toplumun modernleşmesi; modernliğin, modern toplumun gereklerinin bilinip benimsenmesini ifade eder ki bu durumda modernleşme karar verici mekanizmaların siyasal bir seçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Öyleyse modernleşme teknik, ekonomik, toplumsal ve aynı zamanda “siyasal” bir nitelik arz etmektedir. Modernlik kendisini her zaman geleneğin karşısına koymuştur ancak gündelik yaşantı başta olmak üzere gelenek, hayatın birçok alanında varlığını sürdürmektedir.

Bulaç, modernleşmeyi ulus devlet aracılığıyla toplumların modernlik sürecine katılmalarını amaçlayan emredici ve yönlendirici politikalar olarak görmekte ve bunların çoğu açık veya gizli otoritarizme ve dolaylı bir totalitarizme dayandığını öne sürmektedir. Bulaç’a göre modernizm veya modernizasyon, moderniteyi içeren modern sürecin ve modernleşme politikalarının ideolojisi ve söz konusu politikaların kendisini ifade etmektedir (Bulaç,2006:9,10). Modernleşme teorisi Avrupa’da feodal toplumsal yapının çözülüp yeni bir örgütlenme biçiminin, modern toplumun, ortaya çıkması üzerine bu yeni toplum biçiminin açıklamak üzerine geliştirilmiş bir teoridir. Modernleşme teorisinin yeni toplum vizyonu Aydınlanma felsefesinden hareketle geliştirilmiştir. Aydınlanma felsefesi maddi alanda fen bilimlerinden kaynaklanan ilerlemeden hareketle benzer bir ilerlemenin toplumsal alanda da gerçekleştirilebileceğini varsaymıştır (Kılınç, 2009:433-440).

Sekülerliği ifade eden modernleşme hareketleri Avrupa’da, kamusal alandaki Kilisenin etkisinin ve hiyerarşisinin kaldırılmasını ve dinin toplumsal hayat üzerindeki belirleyiciliğinin tasfiye edilmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla Batı dışı toplumların modernleşebilmeleri de ancak sekülerleşmeyle mümkündür ki toplumun her alanına yönelik uygulama ve normları bulunan İslam dini taraftarları için bunun kabul edilebilirliği mümkün görünmemektedir.

Modern dönemde Batılı düşün ve siyaset adamları kendi toplumlarının bu gelişme evresini değerlendirirken, Batı-dışı toplumların niçin böyle bir gelişmeyi sağlayamadıklarını, gelenek ötesi bir yapıya kavuşamadıklarını kendi kuramsal

çerçeveleri dâhilinde değerlendirmişlerdir. Örneğin, Marks kapitalizmin ortaya çıkışını Batı'daki üretim biçimlerinin değişmesine ve sınıf çatışmalarına bağlamaktadır. Marks sıklıkla kullandığı üretim biçimi ile esasen, tarihin belli yer ve zamanında insanın kendini ve toplumu üretme şeklini anlatmaktadır ve dolayısıyla üretim biçimi toplumun yapısıdır (Erdoğan&Alemdar,2010:204). Marks, Doğulu toplumların Batı'dakine benzer bir gelişme gösterememesini; onların sahip olduğu durağan yapıyı “Asya Tipi Üretim” tarzına bağlamaktadır. Weber ise kapitalizmi Protestanlıkla ilişkilendirirken hukuksal düzene, rasyonel akla vb. dikkat çekmekte ve örneğin İslam-Doğu toplumlarında bunların var olmadığını ve bu sebeple toplumsal değişmeyi sağlayamadıklarını ileri sürmektedir.

Weber tarafından ileri sürülen ve kapitalizmin ortaya çıkmasını, Protestanlık tarafından desteklenen ahlaksal, bilimsel, rasyonel faktörlerin gelişmesine bağlayan tezi, rasyonelleşen bir din anlayışının kapitalist düzenin ortaya çıkmasındaki rolünü ortaya koymaktadır. Weber, “*Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu*”(1905) adlı eserinde, Protestan ahlakı ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi ele alırken, dünyanın Protestanlarca kutsanmasının kapitalist ekonominin ortaya çıkışındaki rolüne değinmektedir. Max Weber; Avrupa toplumunun modernleşmesini, genel tarihsel bir rasyonelleşme sürecinin sonucu olarak kavramaya çalışmış ve batı rasyonelliğinin ortaya çıkması için gerekli olan içsel koşulların dinin büyüden arınması vasıtasıyla tamamladığını ileri sürmüştür. Weber'e göre, dünyevi ödevlerin yerine getirilmesi Tanrıyı hoşnut edecek tek yaşam biçimidir ve onaylanmış her meslek Tanrı katında aynı değere sahip bulunmaktadır (Weber,1985:65). Weber'e göre Protestanlık, dünyanın büyüden arındırılması sürecinde de önemli rol oynamıştır. Aydınlanmanın ruhuna uyacak şekilde akıl dışı ya da metafizik unsurları reddederek seküler ve akılcı bir dini görüş geliştiren Protestanlar, batıl inanç veya büyü gibi inançların kurtuluşa ulaşılacağı yönünde kullanılmaması için önemli gayret göstermişlerdir (Weber,1985:83). Fukuyama'ya göre Weber, servetlerini kullanmaya ilgi duymadıkları halde bütün yaşamları boyunca biriktiren ilk kapitalist girişimcileri; tok gözlü, özdisiplinli, dürüst, temiz ve hayatın küçük zevklerine eğilimli olmayan, Weber'in Kalvinist önbelirlenmişlik öğretisinin bir transformasyonu olarak gördüğü, “bu dünyaya ilişkin “çilekeşlik”le tanımlanmaktadır. Çalışma, herhangi değil, daha çok dindarın içinde ya kurtulmuş ya da lanetlenmiş olarak

kendi statüsünü yansıtacağını umduğu bir “çağrı”dır ve “maddi ve rasyonel olmayan” bir amaca, kişinin “seçilmiş” olduğunu göstermeye hizmet etmektedir (Fukuyama,1999:229). Weber, Protestanlık sayesinde Batı’nın geçirdiği toplumsal gelişmeyi ve kapitalizmin doğuşunu ortaya koyarken İslam-Doğu toplumlarının yapısını da değerlendirerek böyle bir gelişmenin neden onlar tarafından sağlanmadığını bulmaya çalışmıştır. Bu toplumların, babadan oğla geçen, üstü ve bağımsız temsil eden iktidar ve iktidarı mutlak aidiyet ve itaat ile kavramsallaştıran bağımlı halk (Patrimonyal yapı) şekilde tasnif olunan yapısını ortaya koyan Weber’e göre Doğu toplumlarının tarihsel gelişiminde merkeziyetçi siyasal otoritenin egemenliği nedeniyle özerk hukuk, sivil toplumsal birlikler ve yine özerk siyasal birlikleri içeren kentler gelişmemiştir. Bu da Batının gösterdiği ilerlemeyi, İslam toplumlarının göstermesine imkân tanımamıştır (Akt.Turner, 1991). Weber’e göre, kapitalizmin bir sistem olarak gelişmesi, geleneksel otorite ile karizmatik otoritenin egemen olduğu toplumlarda değil; ancak hukuki otoritenin başat hale geldiği toplumlarda mümkün olabilir (Akt. Öktem,1994:378). Goody, Weber’in Protestanlık ve Kapitalizm arasında kurduğu ilişkinin artık ne yakın ne de eşsiz bir irtibat olarak görülmediğini ileri sürmekte ve Protestan ahlakın yeryüzünde çok sayıda muadilinin bulunabileceğini (Örn. Japonya) belirtmektedir (Goody,2008:63). Bu muadillere Türk toplumunda da rastlanabilmekte olup ülkemizde son dönemde büyük ekonomik güçler olarak ortaya çıkmaya başlayan İslami sermaye grupları, dünya yaşamına olan yönelimi ve mali güce taraf olan bir dini anlayışı temsil etmektedirler. Bu yönelim, dünya yaşamından el ayak çekme felsefesine dayanan tasavvuf inancından uzaktır ve “*rızkın onda dokuzu ticarettedir*” Hadis’ine dayanan bir anlayışa dayalı güçlü ticaret isteğinin her alanda yansımasını içermektedir.

2.2. Sömürgecilik/Emperyalizm

Afrika’nın ücra köşesindeki bir kabilenin -kabile devletinin- üyelerinin, kendi kabileleri dışındakilere karşı çeşitli önyargılarının bulunması, diğerlerini kötü ve hatta şeytansı ilan etmesi ve bu suretle biz ve diğerleri şeklinde bir ötekilik yaratması; ancak yakın bölgedeki diğer kabileler-kabile devletleri- için anlam ve tehdit ifade ederken dünya geneli için önemsiz ve anlamsızdır. Çünkü yerel bir bölgede, kurumsal yapıya sahip olmayan, geliştirilmeye uygunluğu bulunmayan, bilim ve teknolojiye

dayanmayan, vasıfsız bir ötekilik bilincinin dünyayı etkilemesi mümkün değildir. Ancak, coğrafi etki alanı olarak dünyanın tamamına yakınına kapsayan, toplumsal yapıları ve kurumları ile kendinden önce gelenlerden tamamen farklı bir yapı oluşturan, bilimsel ilerlemeden ve buna bağlı teknolojik gelişmelerden güç alan, kendini yenileyen, sistemli ve akılcı politikalarla bir ötekilik ve ikilik yaratan bir toplum ya da medeniyet tüm dünyada bir önem ve anlam ifade edebilir. Dünyada bu vasıflara sahip tek örnek ise modern Batı medeniyetidir.

Sömürgecilik, 15. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasında uygulanmaya başlayan 19. yüzyılda ise hemen hemen tüm Asya ve Afrika'yı içine alan ve genellikle beyaz toplulukların bu bölgelere yerleşmesi ve bu bölgelerdeki yerel ekonomik kaynakların sömürülmesini ifade eden terimdir (Marshall,2003:692). Emperyalizm ise olarak 1860'lı yıllarda Fransa'da III. Napoleon'un siyasal ve askeri emellerini karşılamak amacıyla kullanılan ve daha sonra genelde Büyük Devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürge topraklarını ele geçirme konusundaki rekabetlerini anlatmak için başvurulan bir terimdir. Emperyalizm terimi yakın zamanlarda ise giderek gelişmiş ülkelerin sömürge ülkeler üzerindeki egemenliği olarak kullanılmıştır (Marshall,2003:193). Buna istinaden emperyalizm kavramı sömürgecilik ile eş anlamlı olarak değerlendirilmektedir.

Batı, 15. yüzyıldan itibaren İspanyol ve Portekizli kâşiflerin keşifleri sayesinde dünyanın bilinmez bölgelerine ulaşmayı başarmış ve bu yeni keşfedilen yerlerin sömürülmeye başlamasıyla sömürgecilik dönemi başlamıştır. Bu keşif ve sömürge hareketine bir zaman sonra Hollanda, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin katılmasıyla dünya coğrafyasında büyük bir sömürü düzeni kurulmuştur. Bu sömürgecilik anlayışı, Batı'nın öyle rekabetçi ve hızlı bir şekilde dünyayı kontrol altına almasına yol açmıştır ki sömürgeci dönemde dünya coğrafyasının yüzde 85'i Avrupa'nın kontrolü altına girmiştir (Von Laue,1987:25). Böylelikle Batı'da Merkantilist, yani ticarete ve kıymetli madenlere dayalı bir ekonomik düzen oluşmuştur ve bu düzen; teknolojik gelişmeler ve özellikle 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimi ile birlikte kapitalizmi hazırlayan etkenler arasında yer almıştır. Kapitalizm, sanayi devrimi ile beraber doğmuştur ve liberalizm onun sosyal ve siyasal

yönünü temsil etmektedir. Sanayi devrimi genişlemekte olan üretim ve dağıtım sistemlerinin büyük bir bölümünü ücretli emeğe bağımlı hale getirmiştir. Bu sistemlerin temin edilebilmesi için sermayeye ihtiyaç bulunmaktadır ve böylelikle özel girişimciler, sermaye sahipleri devreye girmişlerdir.

Aslında Aydınlanmanın beraberinde getirdiği pozitivist anlayışın hâkim olduğu bir döneme tekâmül etse de sömürgecilik dönemi, inanç sistemlerinin yayılabileceği yeni coğrafyalar sebebiyle Hıristiyanlık açısından da elverişli bir fırsat yaratmıştır. Nitekim Goody'e göre (2005:16) sömürge hareketlerinin arkasındaki ideoloji ekseriyetle Hıristiyanlığa dayanmaktadır ve dünyanın her köşesine sızmaya çalışan Hıristiyan misyonerler, sömürgeciliğin öncü kolu gibi çalışmışlardır. Arkalarında sömürge orduları olduğu için onların kuvvet kullanmasını gerektirecek bir durum da ortaya çıkmamıştır.

Sömürgecilik döneminde İslam dünyasının toprakları ağırlıklı olarak İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar ve Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Müslümanlar başlangıçta bu işgallerin uzun vadeli önemini kavramakta aciz kalmışlardır. Nasr'a (2009) göre Napolyon'un Mısır'ı işgal edişi Batı'nın İslam'ı alt edişinin anlam ve idraki yönünde büyük etkisi olmuştur. Nasr, bundan sonra İslam dünyasının nasıl olup da gayri İslami bir güce her yerde yenildiğinin sorgulamaya başladığını ve cevabi görüşleri üç önermede kendisini gösterdiğini belirtmektedir. Bu üç öneri kısaca şöyledir:

1- Dünyanın sonu gelmiştir. Mehdi'nin zuhuru ve kıyamet alametleri gibi dünyanın sonuna işaret eden kıyamet alametleri gerçekleşmiştir.

2- Müslümanlar, İslam'ı layıkıyla tatbiki terk etmişlerdir. Bu cezadan kurtulmak ve gayri İslami güçleri yenebilmek için İslam safiyane ve azimle yaşanmalıdır. Bunun için de İslam medeniyetinin yarattığı tüm felsefi ve sanatsal yenilikleri, şehir hayatının kolaylıklarını, rahatlığını ve pervazsızlığını terk etmeleri gerekmektedir. Bu düşüncüyü savunanlar köktenci ıslahatçılar olarak adlandırılmışlardır ve Arabistan'daki Vâhabi hareketi buna örnek teşkil etmektedir.

3- Batı'nın hâkimiyetinin kırılması ve İslam'ın modern şartlara ve modern dünyaya adapte edilebilmesi için, İslami mesaj değiştirilmeli, geliştirilmeli ve reforme edilmelidir (Nasr, 2009:82,83 ve 2010:145,146).

Batı, modernite ile beraber kazanmaya başladığı ulus bilinci ve ulus bilinciyle hazırlanmış ulusal silahlı güçlerin etkin şekilde kullanılması sebebiyle sömürgecilikte uluslar arası bir rekabet ve paylaşım alanının oluşmasına yol açmıştır. Habermas'a göre Batı toplumlarında "anavatanın düşmanlarına" karşı gerekirse canını feda etmeye seferber edilmiş askerlerin bulunması soyut bir entegrasyon biçimidir ve yaşam biçimini diğer uluslara karşı savaşarak kanıtlamış, romantik esinli halk kavramı içerisinde, doğal olarak kendini bulan sanal dil ve soy topluluğu ile kuşaktan kuşağa aktarılan hikayeler etrafında yapılanmış ortak yazgıya sahip topluluk kaynaşmıştır (Habermas,2002:39). Böyle bir ulus bilinci, böyle bir rekabet ortamı içerisinde Batı kaçınılmaz iki büyük savaşa doğru sürüklenmiştir. 1. ve 2. Dünya Savaşları gerek Batı gerekse insanlık tarihi için büyük bir dramdır ve Batı modernizmi insanlığı böyle bir felakete sürüklemesi sebebiyle önemli derecede eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin önemli bir kısmı da Batı'nın kendi içinden yapılmış ve Avrupa, ulus bilincini bir Avrupalılık bilincine doğru evrimleştirmiştir.

Bulaç'a göre, Batı'daki ekonomik gelişme, sosyal ve kültürel alanları da içine alarak modernizme dönüşmüş ve bu dönüşüm fikri tarihsel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül etmiştir. Batı, sömürgeciliğin kârlı olmaktan çıktığını görmüş ve böylece sömürgelere siyasal bağımsızlık vermeyi kabul etmiştir. Ancak sömürge döneminde Batı lehine kurulan dengenin korunması ve uluslar arası düzeyde pekişerek sürmesi için, bu kez, eski sömürgelerin yeni ideoloji ve siyaset şekilleriyle bunu kabullenmeleri gerekmektedir. Bulaç, kimilerinin yeni sömürgecilik dediği bu dönem için: modernizmin eski sömürgelerde ve Batı-dışı bütün toplumlarda lineer çizgiyi Batının gerisinden ve ancak onun gösterdiği yön ve biçimlerde izleme taraflısı aydın, devrimci ve bürokrat-asker bir kuşağın fiilen Batı, fakat görünürde bağımsızlık adına her şeye el koydukları ve zorba/otoriter yöntemlerle geleneksel toplumları tepeden tırnağa seferber ettiklerini düşünmektedir (Bulaç,2006:39). Bu yeni sömürgecilik dönemi, daha önce sömürgeleşmemiş olan Türkiye'yi de kapsama alan yeni bir

politikayı benimsemiştir. Nasr, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından siyasi bağımsızlıklarını kazanan İslam dünyasındaki toplumsal, kültürel ve dini bağımsızlık ümitlerinin arttığını belirtmektedir. Ne var ki bu ümitler boşa çıkmıştır; siyasal bağımsızlık büyük bir ekonomik bağımlılık getirmiş ve Batı kültürünün İslam ülkelerine nüfuz etmesi kolaylaşmıştır (Nasr,2010:149). Sömürgecilik, ekonomik boyutunu yitirmemekle beraber kültürel ve sosyal alana doğru hızlı bir genişleme sürecine girmiştir. Ancak Batı bu dönemde mevcut sosyal gelişme ve değişme modellerini, felsefe, bilim ve teknolojinin anlamını yeniden sorgulama gereği görmüştür. Sorgulanan asıl mevzu ise Avrupa'nın bir daha böyle yıkıcı savaşları yaşamaması için bütünleşmiş bir Avrupa oluşturulması yönündeki düşüncedir. Avrupa devletleri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bunu ciddi şekilde düşünmeye başlamıştır (Tekeli& İlkin, 1993:39). Nihayetinde Avrupa, ekonomik ve siyasal bütünleşmeyi ifade eden Avrupa Birliği'ni oluşturmaya doğru yol almaktadır.

2.3. Batı Merkezli (Etnosantirik) Dünya Düzeni ve Oryantalizm

Etnosantirizm, başka toplumları bir toplumun kendine özgü kültürel varsayımlardan ya da yanlılığından yola çıkarak incelemeyi ve bu çerçevede yargılarda bulunmayı anlatan bir terimdir (Marshall,2003:219). “Batımerkezcilik” ya da “Avrupamerkezcilik”, sosyolojide etnosantirizm (etnikmerkezcilik) olarak bilinen bir olgunun Avrupa'ya özgü bir türüdür. Sosyolojide etnosantirizm, “kendi ulusunun ya da grubunun özelliklerini, alışkanlıklarını ve görüşlerini kriter olarak kullanmak ve bu kritere uygun olmayan başka halkları ve grupları yabancı, garip, barbar, kısacası aşağı derecede görme eğilimi” olarak tanımlanmaktadır (Canatan, 2008:11). Böyle bir eğilim Batı toplumlarında tarihsel bir şekilde bulunmaktadır.

Batı, etnosantirik bir zihniyetle kendini merkeze almakta ve bütün tarihsel, toplumsal olayları kendine göre açıklamaktadır. Buna göre tarih ilerleyişi, tarih içine katılan toplumlar ile tarih dışı toplumlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın gerçek ilerlemeyi Batı temsil ederken, İslam, Hint, Çin uygarlıkları Batı'yı geriden takip etmektedirler. Afrika, Latin Amerika ve Avustralya'daki kavimler ve yerli halklar ise Batılılar tarafından tarih içine katılmaya çalışılmaktadır (Bulaç, 2006:61). Bu durum

Comte ya da Durkheim gibi Batılı düşünürlerin ilerlemeci tarih anlayışına uygun görünmektedir.

Modernleşme teorisi, etnosantrik olduğu yönünde eleştirilmektedir. Batı Avrupa ile Kuzey Amerika deneyimini evrensel bir hakikat düzeyine çıkardığı, bunların “kültüre bağlılığını” dikkate almadığı söylendi. Bu eleştiriler bizzat modernlik kavramını, özellikle bütün ulusların Batı’nın liberal demokratik ilkelerini almayı gerçekten isteyip istemediklerini ve eşit ölçüde geçerli başka kültürel çıkış ve varış noktaları olup olmadığını sorgulamaktadır. Etnosantrizm suçlaması böylelikle modernleşme teorisine önemli bir darbe indirmiştir (Fukuyama,1999:81). Bu suçlamalar Batı karşıtı söylemlerde belirli ölçülerde hala kullanılmaktadırlar.

Oryantalizm sıklıkla, Batı merkezli bir dünya düzeni ve emperyalizmin amaçlarına hizmet eden bir kavram olarak anılmaktadır. Ancak Said oryantalizmi, yalnızca “Doğu” dünyasını baskı altında tutmaya yarayan, çirkin bir “Batı” emperyalizmi tezgâhının temsilcisi olarak değil; farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte bu istencin, niyetin kendisi olarak görme eğilimindedir. Said’e göre (2004:21-22) Oryantalizm, bize yakın “Biz” ile (Avrupa, Batı) bize yabancı “Onlar” (Doğu) arasındaki farkı doğrulamaktadır. Bu görüş bir anlamda yoktan var edilmiş fakat daha sonra her iki dünya üzerinde varsayılan hayallerin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Doğulular kendi dünyasında yaşamakta biz ise kendi dünyamızda yaşamaktayız düşüncesi giderek maddi bir gerçek şekline bürünmüş ve sağlamlaşarak her iki gerçek diğerinin doğrulayıcısı olmuştur. Böylelikle Oryantalizm, yabancı bir dünyayı ele alan düşünce sistemi olarak, farklılıklar üzerine kurulmuş bütün diğer bilim dalları gibi insan düşüncesini “doğu” ve “batı” olmak üzere iki bölüm içine kanalize etmiştir (Said,1998:68,69,72). Oryantalizm, Doğu’yla-Doğu hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, onu yöneterek-uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark’a egemen olmakta, Doğu’yu yeniden yapılandırmakta, Doğu üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir...Doğu, Oryantalizm yüzünden bağımsız bir düşünme ve eyleme nesnesi olamamıştır (Said, 2004:13).

Aktay'a göre, insanların İslam algısı veya Müslümanlarla ilgili yaşadıkları tecrübelerden, duyduklarından ve gördüklerinden bağımsız değildir. Herkesin İslam hakkında aynı şeyleri duymuş, görmüş ve yaşamış olması mümkün değildir. O yüzden İslam'la ilgili her türlü anlayış ve tanım kaçınılmaz olarak eksiktir/kısmidir. Bu kısmilik genelleştirilmeye kalkışıldığında sorun oluşturmaktadır. Oryantalizmin sorunu da İslam hakkında kısmi olarak masum sayılabilecek algıların İslam'ı temsil eden klişelere dönüştürülmesidir (Aktay,2010:229,230). Bu klişeler özellikle siyaset ve medya alanlarında bilinçli ve ideolojik bir gaye ile yaygınlaştırılmışlardır.

Oryantalistler –özellikle de İslam tarihi üzerine çalışanlar-, İslam'ın dünya algısını bir inananlar-inanmayanlar veya başka bir deyişle Müslümanlar-kafirler şeklindeki bir zıtlık üzerinden kavrama eğilimindedirler. İslam dünyasını ifade eden “Dar’ül İslam” ve İslam dışı dünyayı ifade eden “Dar’ül Harb” kavramları, oryantalistler için İslam'ın dünya algısı konusunda hem bir çıkış noktası hem de İslam'ın –her ne kadar Ehl-i kitap olarak kabul edilseler de- Hıristiyan ve Musevilerle olan ilişkilerini açıklamakta referans noktasını oluşturmaktadır.

İslam'daki “Dar’ül İslam” ve “Dar’ül Harp” kavramlarına sıkça değinen ünlü oryantalist Bernard Lewis'e göre dünyayı “kendimiz” ve “ötekiler” olarak bölmek insan davranışının özsel bir parçasıdır. Ancak İslami dönemde, kendisinden önceki dönemlerdeki ayrıştırmaları gölgede bırakacak en önemli ayrıştırma hattı oluşmuştur. Buna göre kâfirler biri teolojik diğeri siyasal olmak üzere iki genel sınıfa ayrılmıştır. Teolojik sınıflama, vahye dayanan tek tanrılı bir dine bağlı olanlar ile böyle olmayanlar arasındadır. Böyle bir vahyin sahipleri ehl-i kitap olarak bilinirdi ve genellikle Yahudiler için kullanılırdı; ama aynı zamanda kabul edilmiş kutsal yazıların sahibi diğeri dini topluluklar için de geçerliydi. Siyasal sınıflamada ise henüz fethedilmemiş ve Müslüman iktidarının uyruğu olmayan kimseler oluşturmaktaydı. Müslümanların egemenliğinde bulunan ve İslam hukukunun geçerli olduğu topraklar “Dar’ül İslam”, yani İslam alanı; kâfirlerin yaşadığı ve yönettiği dış dünya ise “Dar’ül Harp”, Savaş alanı olarak bilinirdi. Bu ismin verilme nedeni şuydu: İslam toprağı ile kâfir ülkeler arasında, bütün dünya, ya İslamın mesajını kabul edinceye ya da bu mesajı tebliğ edenlere boyun eğinceye kadar sürecek olan, kuralların inançlılara yükümlendiği sürekli

savaş hali geçerlidir. Her ne kadar kelimenin asıl anlamı ile uğraşmak, mücadele etmek, dolayısıyla Tanrı davası için savaşmak olsa da, bu savaşın adı cihad, ya da genellikle çevrildiği gibi “kutsal savaş”tır (Lewis, 1996:30,31,32).

Bulaç, “Dar’ül İslam” ve “Dar’ül Harp” kavramlarının böyle bir savaş, boyun eğdirme, cihad konsepti ile açıklanmasına karşı çıkmaktadır. Bulaç’a göre –ki kendisi bunu herkesin bildiği bir gerçek olarak ifade etmektedir- “Dar’ül İslam/Dar’ül Harp” ayrımı Kur’an ve Hz. Peygamber’in hadis kaynaklarında yer almamaktadır ve hukukçuların buldukları devletler arası ilişkilerle ilgili formülasyonlarıdır. Dar’ül İslam’ı kullananların büyük bölümü, bu kavramdan savaş ve çatışma doktrini üretmezler. Dar’ül İslam “Müslümanların dinlerini gönüllerince özgür yaşayabildikleri yurt” demektir (Bulaç,2009:142) Buradaki temel düşünce farkı; Lewis’in İslam toplumunun bilerek ve isteyerek “öteki”sini inşa ettiğini ve bunun siyasal bir temele oturduğunu ima etmesine karşın Bulaç’ın, bu ayrımın siyasal olmasından ziyade hukuksal ve daha naif bir düşünceyle insani olmasından ileri geldiğini düşünmesidir. Aktay’a göre ise İslam toplumlarında “ben” ve “öteki” gibi bir ayrım yapmak mümkün olmakla ve tarihte böyle ayrımlar yapılmakla birlikte, İslam’ın ve Müslümanların “ötekisi” olarak tanımlanan kesimlere karşı söylemsel bir hegemonya kurulmamıştır. “Öteki” tanımlanmış ve o şekilde bırakılmıştır. (Aktay,2010:244) Bu da siyasal gayelerin olmadığına işaret etmektedir.

Oryantalizm Ortaçağ’da akademik bir disiplin olarak tarih içerisinde kendisine yer edinmeye başlamıştır. Turner’in ifadesiyle oryantalizm, 14. yüzyılın başlarında Viyana Kilise Konseyi tarafından oryantal dillerin ve kültürlerin anlaşılmasını teşvik etmek için bir dizi üniversitede kürsü kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Oryantalizmi teşvik eden ana itici güç, ticaret, rekabet ve askeri çatışmadan kaynaklanmıştır (Turner,2002:67). Batı, daha önceleri Doğu hakkında bir dizi seyyah ve kâşifin tespit ve gözlemleri ile tanışmış ancak bunların anlatıları bir bilim doğruluğu ve inandırıcılığına sahip olamamıştır. Batı’nın doğuya olan bu akademik yaklaşımı günümüzde de devam etmekte olup pek çok ülkede doğu dinleri, dilleri ve kültürleri üzerine kürsüler, bilim dalları ve enstitüler çalışmalarını sürdürmektedirler. Ancak, Batı’da yürütülen bu akademik doğu çalışmalarının gerçekten akademik ölçütlere sahip

olup olmadığı sürekli tartışılmıştır. Objektif, siyasi gayelere hizmet etmeyen ve nesnel ölçütlere uyan çalışmaların yapılmadığı özellikle Edward Said tarafından ifade edilmiştir. Said, Batı’da İslamiyet’le ilgili her yazının –yazarları tarafından kabul edilmese de- siyasal bir önem taşıdığına inanmaktadır. İslamiyet uzmanlarının ya hükümet adına çalıştıkları ya da basın hesabına çalıştıklarından dem vuran Said’e göre İslamiyet’e ilişkin her beyan bir güç ve nüfuz peşinde olmaktan kaynaklanmaktadır (Said, 2000:61). Böylelikle Said, Batı’nın İslam hakkındaki her türlü söylemini meşru, haklı ve samimi olmaktan çıkarmaktadır. Bu düşünce, Said’in ünlü oryantalist Lewis ile yaptığı tartışmalarda da önemli bir ayrılık noktasını oluşturmaktadır.

Edward Said, oryantalizme eleştirileri ile 20. yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuştur. Oryantalizmi sömürgecilikle, Batı’nın kurduğu ve Doğu’nun geri, cahil bir öteki olarak tasvir edildiği dünya düzeni ile yanlı ve yanlış tutumlarla ilişkilendiren Said’in analizleri özellikle Doğu toplumlarında büyük destek ve sempati görmüştür. İslam modernisti diye anılan Fazlur Rahman, Said’in “*Orientalism-1978*” adlı eserindeki Doğu-Batı ilişkilerini analizini “*harikulade*” olarak tanımlamıştır (Rahman, 2004:102). Ayrıca Batılı düşün adamlarının da oryantalizmi yeniden ele almalarına sebep olmuştur.

Oryantalizm, kültür, araştırmalar ya da kurumlar tarafından edilgence yansıtılan, salt siyasal bir konu ya da alan değildir; Doğu hakkında yazılanlardan oluşmuş geniş, sınırları belirsiz bir metinler yığını da değildir; “Doğu” dünyasını baskı altında tutmaya yarayan, çirkin bir “Batı” emperyalizmi tezgâhının temsilcisi, ifadesi de değildir. Daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlere dağılımıdır; yalnızca temel (“Dünya eşit olmayan iki yarımdan, Doğu ile Batı’dan oluşur” diyen ayrımın) değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla Oryantalizm tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir “çıkar” öbeğinin de işlenip inceltmesidir; düpedüz farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte bu istencin, niyetin ta kendisidir (Said, 2004: 21-22).

Said Oryantalizmi gizli, açık ve modern olmak üzere üçe ayırmaktadır (Akt.Çırakman,2002:183)Buna göre;

a- **Açık Oryantalizm** (Manifest Orientalism): Tarih, filoloji ve antropoloji disiplinleriyle pekişen Oryantalizm 18. yüzyılda akademik bir disiplindir. Açık Oryantalizm, Doğu hakkındaki aleni çalışmaları kapsamaktadır.

b- **Gizli Oryantalizm** (Latent Orientalism): Oryantalizm bir düşünce biçimidir ve Doğu ile Batı arasında varlıkbilimsel (ontolojik) ve bilgikuramsal (epistemolojik) ayrımlara dayanmaktadır. Bu kategoriye sadece akademisyenler değil, Doğu hakkında herhangi bir beyanda bulunmuş olan her türlü ünlü yazar ve düşünür girmektedir. Bu yazar ve düşünürler bilmeden, istemeden veya farkında olmadan doğu ile batı arasındaki farkı vurgulamışlardır. Örnek: Dante'nin İlahi Komedya'sı.

c- **Modern Oryantalizm**: Bir hükmetme, yeniden yapılandırma, doğuyu ve doğuları çeşitli pratiklerle ve kuramlarla temsil etme biçimidir. Bu pratiklere örnek olarak doğuyu öğrenme, gözlemlenme, yazma, düşünme, öğretme, oraya yerleşme ve kolonize çabaları gösterilmektedir.

Mardin'e göre Said, oryantalizm kuramını inşa ederken Foucault'un söylem kavramından istifade etmiştir. Mardin, Foucault'da nereye oturduğu pek belli olmayan ve tedbirli bir şekilde kullanılan söylem kavramının Said tarafından, bu tedbirli kullanımı aşan bir serbestlikle ileri sürüldüğünü belirtmektedir (Mardin,2002:112). Said, söylem kavramını Foucault'dan devşirerek kullanmış ve metinleri bilgiyi üreten, gerçekliği yaratan, böylelikle geleneği oluşturan yapılar olarak görmüştür. Aijaj Ahmad (1995) ise Said'in Foucault'la olan bu kavramsal devşirme ilişkisine önemli eleştirilerde bulunmuştur.

İslam dünyası Batı egemenliğindeki siyasal ve kültürel düzenin akınlarına Çin ve Hindistan dâhil dünyadaki öteki herhangi bir uygarlıktan daha dirençli olagelmiştir. Bununla birlikte, olumlu açıdan bakıldığında, bu gerçeklik uzun dönemler boyunca tarihsel İslam uygarlığının sağlamlığı ve işlevselliğinin bir ifadesidir. Gerçekten de, dünya tarihinde başka hiçbir kültür onun kadar uzun bir tarih diliminde sürekli bir yüksek medeniyet kurmamış, coğrafi olarak onun kadar çok çeşitli ve geniş bir bölgeyi

kapsamamıştır. Bu medeniyet Batı medeniyetinden çok daha uzun süre, onunkinden çok daha geniş bir bölgede dünyanın kalbini oluşturmuştur (Fuller,2005:36).

Mutman'a göre eleştirel okunması içinde oryantalizm; emperyalizm ideolojisi olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım ise oryantalizmi, Batı'nın ideolojik nosyonlar, simgeler ve streotipler aracılığıyla Doğu'nun gerçekliğini çarpıtması olarak tanımlamaktadır. Liberal versiyonunda bu durum eğitimle aşılması gereken bir kültürel önyargı olarak görülürken, radikal versiyonu bunu Batı'nın ekonomik ve siyasal çıkarları ile bağıntılı bir ideolojik oluşum olarak görmektedir (Mutman,2007:190). Oryantalist anlayış için Batı merkezdir ve hâkim özne olarak Doğu'yu bilen, biçimlendiren ve kendini Doğu üzerinden inşa eden bir konumdur. Öyleyse Doğu-Batı arasında var olan ayrılık yalnızca maddi ya da coğrafi değil, epistemolojik ve söylemseldir.

Mutman, oryantalizmin bizi, Doğu'nun ve Doğulunun oryantalizmin söylediği gibi olmadığını söylememiz şeklinde bir ters çevirmeye zorladığını ifade etmektedir. Ancak bu ters çevirme riskli bir süreçtir çünkü oryantalizm her türlü bilgiyi kendi antropolojik ve söylemsel yapıları içinde hazmetmektedir. Bu sebeple oryantalizmin karşısına basitçe gerçekleri ve olguları çıkartmamız mümkün değildir. İkincisi, böyle bir ters çevirmenin kuracağı kültürel kimlik siyaseti yetersizdir ve her zaman otoriter milliyetçi veya fundamentalist biçimlere dönüşmeye meyillidir. (Mutman,2007:196) İslamcılık bu ters çevirmeye bir örnek teşkil etmektedir çünkü hem modern bir hareket vasfı taşımaktadır hem de oryantalist bir sürecin ürünü olarak görünmektedir. Mutman İslamcılık akımındaki bu ters çevirme vasfının oryantalist kurguya güç verdiğini ve onu beslediğini ifade ederek "*İslamcılık oryantalizm*"dir gibi sarsıcı bir görüş ileri sürmektedir. Bundaki dayanak noktasını ise İslamcılığın Doğu-Batı arasında epistemolojik ve ontolojik ayrımı katıllaştırdığı, hakikilik kazandırdığı üzerine kurmaktadır. (Mutman, 2007:201) Mutman'ın işaret ettiği nokta önemli görünmektedir. Oryantalizmin simetrik bir karşıtını inşa etmek, hele bunu benzer araç ve yöntemlerle gerçekleştirmek çok zor görünmektedir. Ancak İslamcılık akımını oryantalist olarak göreceğ olursak bu durumda Batıcılık gibi, Batı'yı olduğu şekilde kabullenen bir akımı ne olarak göreceğimiz sorusu ortaya çıkmaktadır. O zaman bunlar aynı kefedey mi yer

alacaklardır? Şüphesiz ki bunları aynı şekilde kavramak mümkün değildir. Aksi takdirde oryantalizm, bir kara delik gibi her şeyi yutan, kısır döngülerle her şeyin yapısını kendine çeviren yenilmez bir yapı olarak kalacaktır. Öyleyse yapılması gereken, İslamcılık akımını Batılı gözüyle değil kendi içlerinden kavramaya çalışmaktır. Batı, İslamcılık akımını kendi çerçevesi içerisinde kavramaya doğal olarak meyillidir. Radikal, erkekleri sakallı, kadınları çarşafly vb. gibi tanımlamalar bu yönde kullanılabilir. Oysa biz, İslamcılık akımındaki Batı'ya muhalif yönü; bu akımın Batı'yı aşma gibi bir hedefinden yola çıkarak ve bir zamanlar Batı'dan ilerde olunan devirlere atıf yapılarak inşa edilmesinden yola çıkmaktayız. Bu durumda İslamcılık, hem kendini yenileyen hem de Batı'nın üstün taraflarını bilen ve buna göre hareket eden Batı karşıtı bir ideolojidir ve "Batı'ya karşı çıkarsak onların fikirlerini meşrulaştırırız" gibi bir kaygıları bulunmamaktadır. Oysa Batıcılık akımının gayesi hem Batı'yı meşrulaştırmak hem de onların fikirlerini kabullenip yaygınlaştırmaktır.

2.4. Günümüzde İslam'ı Ötekileştiren Batı Söylemi

Sardar'a göre, Batı'nın ahlaki gelişme ve medeniyetin tek temsilcisi olma iddiası aydınlanmacı düşüncenin on dokuzuncu yüzyıla devrettiği mirastır. Böylelikle Batı dışı kültürler Batı kültürünün madun birer yansıması haline getirilmiştir. Modernite ötekisini sadece kendisine benzetmeye çalışmakla yetinmemiş, aynı zamanda kendisini evrensel bir özlem haline getirerek, ötekini, onun iyiliği için, kendi içine çekmeye çalışmıştır (Sardar,1998:31). Sardar'ın bu tespitinden yola çıkılacak olursa İslam, önce ötekileştirilmiş, sonra da bir öteki olarak Batı sistemine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu süreç doğal olarak İslam'ın Batı'ya eklemlenmesini ifade etmektedir ki bu da her zaman sorunlu bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır.

İslam, tarih içerisinde Batı tarafından hem dinsel hem de siyasal alanda ötekileştirilen bir kavramdır. Batı'da Kilisenin güçlü olduğu ve henüz İslam'ın dinsel öğretisinin tam bilinmediği dönemde pagan ve barbar bir inanç olarak görülen İslam dini, zamanla araştırılıp, incelenmiştir. Bu araştırma ve inceleme sonuçta İslam öğretisinin tutarsızlığını veya yanlışlığını ortaya koymak için yapılsa da sonuçta İslam hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır. Ancak bu sefer de İslam, kendisini benimsemiş olan toplumların, örneğin Osmanlıların siyasal alanda Batı'yı tehdit eden yapısıyla

bağıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Reçber'e göre, Batı'daki İslam çalışmalarına hâkim olan oryantalist bakış açısı İslam'ın temel inançları ile değer yargılarının doğruluk değeri üzerine dikey olarak yoğunlaşmak yerine daha çok İslam'ın temel kaynaklarına yatay (tarihsel-toplumsal) bir düzlemde kaynak bulma arayışına girmiştir. Reçber, İslam'ın kaynaklarına ilişkin şüpheli ve indirgemeci bir oryantalist yaklaşım olduğunu ileri sürmekte ve İslam ile Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki benzerliklere rağmen bugün "İslam ve Batı" şeklinde bir karşıtlığın doğmasına İslam'ın diğerlerine olan teorik farklılığının –üstünlüğünün- yol açtığını ileri sürmektedir. Günümüzde ise İslam ve Batı kavramları mantıksal açıdan birbirine denk değildir çünkü bu ilişkinin bir tarafında temelde vahye dayanan bir din, diğer tarafında ise pek çok bileşene sahip karmaşık bir kültür yer almaktadır (Reçber,2008:6-7). Günümüzde de Batı için, İslam'ın inançsal boyutu tehlikeli değildir çünkü Batı artık Tanrısal dünya görüşü ile şekillenmemektedir. Günümüzde Batı için tehlikeli olan –veya Batı tarafından bu şekilde sunulan- İslam'ın siyasal boyutu, özellikle de fundemantalist yani köktendinci olarak ifade edilen yönelimdir. Dünya görüşü olarak İslamı benimseyenleri ifade eden İslamcı kavramı ise bugün Batı dünyasında genelde negatif imajlar yaratan bir kavram olarak algılanmakta ve İslam kaynağından beslenerek Batı'ya muhalif bir tutum sergileyenler İslamcı olarak nitelendirilmektedirler.

İslam, ilahi vahye dayanan bir din olarak temelde iyiliği, doğruluğu emreden ve Yüce Allah'a mutlak itaati öngören bir öğretiye sahiptir. Müslüman da bu dine inananlara verilen isimdir. Peki, İslamcı kimdir ve İslami söylem hangi yapısal özellikleri, normları ve değerleri itibariyle Batı düzeninin karşısında ve yine Batı'nın yaygın kanaatiyle "tehditkâr" bir şekilde var olmaktadır? İslamcı kimdir sorusuna Türkiye, siyasal İslam gibi konularda çeşitli kitapları olan CIA Türkiye Masası eski Şefi Graham E. Fuller'in tanımıyla cevap verecek olursak *İslamcı: bir inanç sistemi olarak İslamın çağdaş Müslüman dünyada siyaset ve toplumun nasıl düzenleneceğine dair söyleyeceği önemli şeyler olduğuna inanan ve bu fikri bir şekilde uygulamaya çalışan kişidir*. Fuller'a göre siyasal İslam terimi karakteri itibariyle nötr olmalıdır (Fuller, 2005:22). Fuller'in bu tanımında bizim için önemli terimler ise *çağdaş, siyaset ve toplum* ile *bir şekilde* ifadeleridir. *Çağdaş* kavramı ister istemez Batı tarafından inşa edilmiş düzeni ve şimdiki zamanı işaret etmektedir. *Siyasal ve toplumsal yön* ise

İslamcılar için iki hedef olarak yani iktidarı ele geçirmek ve toplumu ona göre şekillendirmek ya da toplumu ele geçirmek ve sonrasında iktidara yürümek olarak kavranabilmektedir. *Bir şekilde* ifadesi ise bunun demokratik, anti-demokratik ya da başka bir şekilde olacağını da ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Fuller, aslında nötr olarak kavranmalı dediği siyasal İslam terimine ilişkin çeşitli yüklemelerle dolu bir tanıma gitmektedir. Bu çıkarımlarımız bir yana dursun İslam üzerine Batı tarafından bunca çalışmalar yapılması, Batı üniversitelerinde “*İslamic Studies*” (İslami Çalışmalar) şeklinde kürsüler bulunması, Batılı politikacılar ve düşün adamlarının sürekli olarak İslam’la ilgili düşünceler, fikirler öne sürmeleri İslam’ın Batı’nın ötekisi olarak kavrandığına ilişkin ipuçlarını bize vermektedir.

Batılılar tarafından İslam bir din olarak kavranmaktan ziyade daha geniş anlamları ifade eden bir yapı olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bernard Lewis’e göre de, İslam sadece bir dini ifade etmemektedir. Lewis bu görüşünü şöyle açıklar: “İslam, Batı uygarlığında yapılan sınıflamaya göre hiçbir anlamda dini sayılamayacak pek çok şeyi de içeren bütün bir uygarlığı anlatmaktadır. Örneğin “İslam sanatı” kavramı, İslam uygarlığı içinde üretilmiş ve sadece dini değil, belli kültürel özellikler taşıyan her tür sanatı ifade eder. “Hıristiyan sanatı” kavramı ise ilahi sanat ve kilise sanatı ile sınırlıdır ve Hıristiyanlar tarafından üretilen sanatı içerecek şekilde genişletilemez” (Lewis,1996:15). Lewis, İslam’ı bir dinden daha fazla şeyi içeren bir yapı olarak tarif ederken muhtemelen gelenek, kültür, töreler ve mitsel öğeleri de içeren bir genişlemeyi ve bu genişlemenin yol açtığı bütünlüklü toplumsal yapıyı kastetmektedir. Bu ise dinin değişime kapalı yapısının geniş bir alana yansıtacağı öngörüsü ile hareket edilmesi halinde, yine değişime kapalı bir toplumsal yapının ifade edilmesi anlamına gelmektedir. Oysa Hıristiyan sanatı kavramında olduğu gibi sınırları çizilmiş bir dinsel kavram toplumun değişmesine, gelişmesine etki edemeyecektir.

2.4.1. İslamfobi

İslam’ın Batı tarafından algılanışı üzerinde duran Bulaç’a göre, 11 Eylül 2001’de ABD’de ikiz kulelere düzenlenen saldırılardan sonra gündeme “*İslamfobi*” şeklinde isimlendirilen bir İslam Korkusu anlayışı hâkim olmuştur. Bulaç, temellerinin öncelikle ünlü oryantalist Bernard Lewis tarafından atıldığı ve sonrasında Samuel

Hungtinton'un "Medeniyetler çatışması" tezi ile perçinlenen bir kavram olduğunu öne sürdüğü İslamfobi'nin Batı'da modern dönemde ortaya çıkmasında dört önemli sebep olduğunu belirtmektedir. Bunlar:

- 1- 1979 İran İslam Devrimi
- 2- Avrupa'ya geçici olarak giden işçilerin kalıcı olması.
- 3- Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrası İslam'ın ötekileştirilmesi.
- 4- 11 Eylül saldırılarıdır. (Bulaç, 2009:129,133,134)

Bunlar arasında İran İslam Devrimi siyasal ve daha ziyade lokal, Avrupa'ya giden geçici işçilerin kalıcı olmaları ise toplumsal ve Batı'nın hukuksal sistemi içerisinde meşru bir nitelik göstermektedir. Buna karşın İran İslam Devriminin hemen ertesinde Amerika'da yapılan seçimlerde Başkan seçilen Ronald Reagan, Time dergisine verdiği demeçte "*Müslümanlar bir Hıristiyan yahut Yahudi'yi öldürmeden cennete gidemeyecekleri inancına geri dönüyorlar*" (Gerges,1999:69-70) şeklinde bir ifade ile İslam dünyasına hem geçmişe hem de geleceğe yönelik bir suçlamada bulunmuştur. Bu söylem hem sonraki yıllarda gelecek olan Medeniyetler Çatışması gibi tezlere Amerikan kamuoyunda zemin hazırlamış, hem de uluslar arası politikadaki yeni döneme işaret etmiştir. "Geçmişte öldüren" ve gelecekte de aynısını yapmaya doğru yönelen bir İslam figürü yaratılması "*İslamfobia*"nın tek bir olayla (11 Eylül) ortaya çıkmadığının göstergesi durumundadır.

1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasının ardından soğuk savaşın sona ermesi ve ABD ve diğer Batı güçlerinin ideolojilerinin devamı ve faaliyetlerinin meşru kalabilmesi için yeni bir düşman bulunması gerekliliğini doğurmuştur. Böylelikle İslam ve İslam dünyası Sovyetler'den kalan boşluğu doldurma görevini üstlenmiştir. Bu, siyasi boyutu derinden etkileyen bir yapılanmadır. 11 Eylül saldırıları ise bütün Batı toplumlarını derinden etkilemiş, onları güvensiz ve panik ortamına sevk etmiştir. Böylelikle toplumsal düzeyde de İslam bir kez daha Batı'nın ötekisi konumuna kolaylıkla geçmiştir.

Batı'nın bir İslamfobi'ye sahip olduğu günümüzde Batı-dışı kesimler tarafından sıklıkla ileri sürülen görüşlerden birisi olmaktadır. Bu düşüncüyü dile getiren isimlerden birisi de Başbakan Recep Tayip Erdoğan'dır. Erdoğan, Ermeni soykırımını

reddedenlerin hapis ve para cezasına çarptırılmasını öngören yasa tasarısının Fransız parlamentosu tarafından kabul görmesinin ardından yaptığı açıklamalarda sözde Fransa ancak özde Avrupa'yı, Türklük ve Türk milleti üzerinden ziyade İslamlık ve İslamfobi üzerinden eleştirmiştir. Bu tasarının ırkçı bir yaklaşımın ürünü olduğunu savunan Erdoğan, meseleyi Avrupa Birliği'nin meselesi olarak görmüş ve Avrupa'da İslamfobi ve ırkçılığın sinsice yükseldiğini dile getirmiştir.

2.4.2. Medeniyetler Çatışması Tezi

Medeniyet kelimesi İngilizce'de *civilisation* olarak geçmekte ve Latince *civitas* (site) kelimesinden türetilmektedir. Arapça'da ise *Medine* (site) kelimesinde türetilmiştir. Medeniyet kelimesine ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında batılı sözlüklerde rastlanmıştır. Kelimeyi ilk kez Margius de Mirabeau 1757'lerde yazdığı kitabında kullanmış ve 1776 yılında yazdığı bir başka kitapta medeniyeti anlatmıştır (Bulaç, 1997:143). Medeniyet, belirli kültürlerin ortak ürünü olarak ortaya çıkan; oluşumu halinde ise tek tek varlık nedeni olan kültürleri aşan bir anlama sahiptir (Doğan, 2000:332). Batı dillerinde medeniyet kavramına ilk yıllardan itibaren "fikri, ahlaki, teknik ve sosyal ilerlemeler-din dışında" gibi anlamlar yüklenmiştir (Arslantürk & Amman, 2000:242). Freud, "*Civilization and Its Discontents*" adlı eserinde medeniyeti, doğayla ve başka insanlarla kurduğumuz ilişkilerin özünü oluşturan ve bizi hayvanlardan ayıran düzenlemelerin bütünü olarak tanımlamaktadır. Freud'a göre (1972:26), medeniyet sözcüğü, bizi hayvan atalarımızdan ayırt eden bütün başarılarımızın ve düzenlemelerimizin toplamını tarif eder ve insanı doğaya karşı korumak ve insanların ilişkilerini ayarlamak şeklinde iki amaca hizmet etmektedir.

Şeriatî'ye göre medeniyet, yalnızca medeni refah araçlarına sahip olarak edinebilecek bir kavram değildir. Medeniyet insanın yücelme merhalelerinden ibaret bir merhaledir. Medeniyet, her kabiliyetin onda açılıp gelişebileceği elverişli bir ortamdır. Elbette mutlak medeniyetten söz edilemez. İnsan, kabiliyetlerinin geliştiği oranda medenidir. Öyleyse medeniyet gözle görülen bir şey değil zihni bir hal'dir. Medeniyeti gözle görülebilir nesnel bir şey telakki edenler için fertlerin servetleri, üretim-tüketim hayatı, apartman ve bunun gibi dış görünüşler önemlidir. Oysa medenileşme, ruhi bir hal, manevi ve fikri bir yükselme derecesidir (Şeriatî, 2005:39).

Göle ise medeniyet kavramının Batı ile olan ilişkisine dikkat çekmekte ve kavramın, teknolojik düzeyden yeme içme alışkanlıklarına kadar pek çok şeyi kapsasa da temelde Batı'nın milliyetçi duygusuna hitap etmekte olduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle medeniyet kavramı Batı'nın üstünlüğünü tanımlamakta ve onun kültürel modeline evrensellik atfetmektedir (Göle, 2002:65).

Hungtinton'un 1993 yılında Amerikan "*Foreign Affairs*" dergisinde yayımlanan "*Medeniyetler Çatışması mı?*" makalesi bu andan itibaren büyük yankı uyandırmıştır. Bu makale kendisinden sonra yayınlanan birçok kitabın, derginin ve makalenin temel konularından birisi haline gelmiş ve cevabi birçok düşüncenin ortaya konmasına yol açmıştır. Bunlar arasında oryantalizm kavramını yeniden inşa eden Said'in 2001 yılında "*The Nation*" Dergisinde yayımlanan "*Cehaletin Çatışması*" makalesi dikkat çekicidir.

Hungtinton'un makalesi zaman itibariyle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ertesine denk gelmektedir ve makale yapı itibariyle soğuk savaş sonrası döneme ilişkin tahminleri ve özellikle Batı devletlerine, öngörülen tehlikeler karşısındaki uyarıları ihtiva etmektedir. Hungtinton'un temel varsayımı; dünyada yeni dönemde çatışmanın ve bölünmenin temel kaynağının ideolojik ya da ekonomik değil, kültürel olacaktır. Ulus-devletler dünya meselelerinde etkili olsalar da küresel politikadaki çatışmalar farklı uygarlıklardan olan uluslar ve gruplar arasında çıkacaktır. Uygarlıklar arası bu çatışmaların küresel politikaya egemen olacağını öngören Huntington'a göre dünyada sekiz farklı uygarlık bulunmaktadır. Bunlar; Batı kültürü, Rus Ortodoks Hıristiyan kültürü, İslam kültürü, Hinduzim kültürü, Japonya kültürü, Çin ya da Konfüçyüs kültürü ve Amerikan kültürüdür. Bunlar arasındaki ilişki ve çekişmelere değinse de işin aslı şuradadır ki Huntington'un dikkat çektiği temel çatışma İslam ve Batı arasında gerçekleşmesini öngördüğü çatışmadır.

Göle'ye göre Huntington, günümüzde Batı ile modernlik arasında özdeşlik ilişkisinin kalmadığını, diğer toplumların modernleştiğini ama Batılılaşamadıkları için modern sayılmayacaklarını ileri sürmektedir (Göle,2007:56-67). Böylelikle Batı ve diğerleri arasında kalın bir çizgi çeken Huntington, Batı ve diğerleri söylemi üzerinde inşa edilen söylemi pekiştirmektedir.

Bulaç da tıpkı Edward Said gibi Huntington'un görüşlerinin ünlü oryantalist Bernard Lewis'e dayandığını ileri sürmüştür. Lewis, Batı ve İslam arasında bir çatışma olasılığını Huntington'dan üç yıl önce *"The Atlantic Montly"* dergisinde *"Müslüman Öfkesinin Kökenleri"* başlıklı yazısında dile getirmiştir. Said, Huntington'u "uygarlıkları" ve "kimlikleri" olmadıkları içeriklere dönüştürmek isteyen bir ideolog olarak görmekte ve iddialarını sağlam temellere dayandıramadığını örneklerle açıklamaktadır. Said'e göre, İslam ve Batı gibi fazla genel ve aydınlatıcı etiketlemelerde karşılaşılan ana sorun, kolayca hasıraltı edilemeyecek ya da herhangi bir temele bağlanamayacak düzensiz bir gerçekliği anlamaya çalışan zihnin yanıltılıp karıştırılmasıdır (Said,2007:109-114). Böyle bir durum ise gerçeği yansıtmaktan uzak genellemelerin yapılmasına, etiketlemelere ve yetersiz kültürel iddialarda bulunulmasına yol açmaktadır.

Çetin ise, ister "medeniyetler çatışması" isterse "medeniyetler arası diyalog"¹⁵ görüşünden yola çıkılsın, bu iki anlayışın da ortada en az iki medeniyet olduğu kabulüne dayandığını belirtmektedir. Böylelikle her iki halde de medeniyet, çatışması veya barışması gereken bir misyon olarak algılanmaktadır. Doğal olarak da bu misyon, onu temsil eden misyonlerlerce araç olarak kullanılmaktadır (Çetin,2007:45). Bu düşünce doğruluk payı barındırmakla birlikte, çatışma ve çözümsüzlük ile uzlaşma ve çözüm gayretlerini aynı kefeye koyan bir anlayışı içermektedir.

Huntington'un *"Medeniyetler Çatışması mı?"* makalesinde öne sürdüğü kavramlardan birisi "bölünük ülke" kavramıdır. Bu kavram bizim açımızdan önemlidir çünkü Huntington, tarihte, en derin biçimde bölünük ülke olarak Türkiye'yi görmektedir. Huntington, Türkiye'yi bölünük ülke kavramına bir prototip olarak göstermekte ve bunu Atatürk'ün bir lider olarak kervana katılma, ülkesini Batı'nın üyesi yapma arzusuna karşın, tarih, kültür ve geleneklerinin Batılı olmamasından kaynaklanan bir bölünmüşlük yaşadığını belirtmektedir. Huntington, Türkiye seçkinlerinin Türkiye'yi Batılı bir toplum olarak tanımlarken Batılı seçkinlerin Türkiye'yi böyle bir

---

¹⁵ 2005 yılında İspanya ve Türkiye önderliğinde bir "Medeniyetler İttifakı" projesine başlanmıştır. Bu proje temelde Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine muhalif bir yapıdadır. Doğu-Batı arasında bir çatışmanın değil bir ittifakın olabileceği tezi, projenin temel varsayımı olarak görülmekte ve gittikçe artan bir katılımcı sayısı ile halen BM tarafından yürütülmektedir.

kabule yanaşmadığını ve Türkiye'deki bazı kesimlerin de İslami bir yükselişini arzuladıklarından Batılılığa yanaşmadıklarını ileri sürmektedir (Huntington,2007: 100,101). Günümüzde toplumsal yaşamdaki dinamiklerin ülkemizde böyle kesin ayrılıklara uygun olmamasına karşın, siyasal yaşamımızda Batı'ya karşı geliştirilen tepkilerin yol açtığı ideolojik ayrılaşmalar hâlâ varlığını sürdürmektedir.

2.4.3. Tarihin Sonu ve Son İnsan Tezi

Fukuyama tarafından ileri sürülen tarihin sonu tezi, insanlık tarihindeki evrimsel süreci ekonomik değerler ve yaşam tarzlarındaki değişimle ilişkilendirmektedir. Fukuyama, doğa bilimlerindeki gelişmenin ekonomide kapitalizme, politikada ise demokrasiye yol açtığını ileri sürmektedir. Batı, bu değişimde öncü konumdadır ve Batı tarafından bu değerler üzerinden inşa edilen düzen tarihin sonunu ifade etmektedir. Fukuyama, tezini inşa sürecinde en önemli referanslarını Hegel'den alırken, Marks'ın da tarihin sonu tezine inandığını belirtmektedir. Hegel tarihi, insanın, sürekli aklın ve özgürlüğün daha üst basamaklarına yükselmesi olarak tanımlamakta ve insanın kendisi hakkında mutlak bilince eriştiğinde ilerlemenin mantıksal sonucuna ulaştığına inanmaktadır (Fukuyama,1999:76-77). Bu ise tarihin sonu tezinin dayandığı temel argümanın doğal tarihsel akış olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Fukuyama, günümüzde liberal demokrasiye gerçek bir alternatif oluşturabilecek evrensel bir geçerlilik iddiasında bir ideoloji ve halk egemenliğinden başka bir evrensel meşruiyet ilkesi olmadığını ifade etmektedir. Tarihin sonu tezi, Batı dışındaki toplumları tarih sürecinin dışına iterken bunlar arasında İslam'ın konumlandırılışı da önemlidir. Fukuyama, İslam'ı da, liberalizm ve komünizm gibi, belli bir ahlak koduna ve politik ve sosyal adalet doktrinine sahip bütünsel bir ideoloji olarak görmektedir. İslam, evrensel geçerlilik iddiasındadır ve bütün insanlara özgül etnik ya da ulusal grupların üyeleri olarak değil insan olarak seslenmektedir. Fukuyama'ya göre İslam, İslam dünyasının önemli kesimlerinde liberal demokrasiyi yenilgiye uğratmıştır ve politik iktidara doğrudan sahip olmadığı ülkelerde de liberal ilkeler karşısında büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Fukuyama,1999:60). Fukuyama, tezinin temelini teşkil eden liberal demokrasi kavramı ve İslam hakkında şu yorumda bulunmaktadır.

Tarihin sonunda artık liberal demokrasinin ciddi ideolojik rakipleri kalmamıştır. Geçmişte birçok insan; monarşi, aristokrasi, teokrasi, faşizm, komünizm, totalarizm ya da kendisinin inandığı şu ya da bu ideolojiden daha aşağı olduğunu düşündükleri için liberal demokrasiyi reddediyordu. Ama bugün, en azından İslam dünyası dışında, liberal demokrasinin en mantıklı hükümet biçimi yani rasyonel arzunun ya da rasyonel kabul görmenin en iyi gerçekleştiği devlet biçimi olduğu konusunda genel bir mutabakat vardır (Fukuyama, 1999:213).

Fukuyama, çağdaş İslam dünyasındaki tek liberal demokrasinin Türkiye’de var olduğunu belirtirken bunun sebebinin de, daha 20. yüzyılın başlarında İslami mirasın dünyevi bir toplum yararına reddedilmiş olmasına bağlamaktadır (Fukuyama, 1999:217-220). Aktay, tarihin sonu tezini bütün Hegelyen referanslarıyla birlikte büyük ölçüde ekonomik belirlenimci bir tez olarak görmektedir. Bu tezde tarihe yön veren dinamikler ise kurulan tarih anlatısının içinde göz ardı edilerek veya ihmal edilerek tamamlanabilmektedir. Aktay bu noktada, iki sebepten kaynaklanan bir düğüme işaret etmektedir. Birincisi; İslam’ın küresel ölçeğe yayılmış hareketliliğinin dinamikleri mevcut ekonomik ilişkiler tarihi içinde daha karmaşık bir düzeni işaret edebilme kapasitesinden değil, dünya düzeninin mevcut kuruluşundan duyulan derin rahatsızlıklara güçlü bir itiraz olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta itiraz ve muhalefet iktidar kadar örgütlenemez ve onun kadar rasyonaliteye sahip olamaz. Bu nedenle haksızlıklar karşısında İslam dünyasının verdiği tepkinin de hesaplı ve yüksek bir rasyonellik düzeyinde gerçekleşmesi beklenememektedir. İkincisi ise, Batı’da bile tarihin genel geçer algısının Fukuyama’nın sonunu gördüğü çizgide olmamasından kaynaklanmaktadır. Yani Batı’nın, İslam’a ve diğer medeniyet gömütlerine karşı sergilediği siyaset hiçbir zaman liberal-kapitalist bir aklın saf rasyonel sınırlarında cereyan etmemektedir. Aktay’a göre Batı toplumlarında özellikle Amerikan Protestan anlayışında, tarihin hala oynanacak ve ekonomik temalı olmayan yönüne kuvvetle inanılmaktadır ve kilise televizyonlarının İslam aleyhtarı yayınlarında gözlemlenen artış, Fukuyama’nın tarihinden başka tarihlerin de bu dünyada sahneye girmeye can attıklarını göstermektedir (Aktay,2010:70-71).

11 Eylül saldırılarının ardından Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi, Fukuyama'nın tezine oranla daha popüler bir anlatı haline gelmiştir. Ancak yine de Fukuyama "*Hala Tarihin Sonundayız*" (Fukuyama,2001) makalesi ile tezine sahip çıkarken, Batı'ya karşı gelen fundemantalist figürlerin İslam dünyasından çıkması sorununu da ortaya koymuştur. Gerek Huntington'un gerekse Fukuyama'nın tezleri açısından İslam toplumlari, hiç de iç açıcı bir sınıflandırmada yer almamaktadırlar. Bu tezlerde İslam toplumlari, geri kalmış, uyum sağlayamayan, fundemantalist bir direniş içersinde olan vb. gibi kavramlarla denk düşecek şekildeki yerleştirmelere ve belirlemelere maruz kalarak bir ötekilik ilişkisine dâhil edilmişlerdir.

3. OKSİDENTALİZMİN DOĞUŞU ve TÜRK TOPLUMU

3.1. Oksidentalizmin Doğuşu

Oksidentalizm, ontolojik olarak ele alındığında karşıt kavramı olan oryantalizmin varlığı ile anlam kazanan ve günümüzdeki kavramış şekliyle oryantalizme ve onun yarattığı dünya tasavvuruna karşı gelen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Oksidentalizm ve Oryantalizm kavramları, aynı tarihsel süreç ve gelişim aşamalarından geçmemişlerdir. Oryantalizm, gerek yapısal gerekse tarihsel süreç açısından oksidentalizme oranla daha kapsamlı, disiplinli ve kurumsal bir nitelik göstermektedir. Bu iki kavram arasında bir çeşit etki-tepki veya neden-sonuç ilişkisinin varlığı ileri sürülebilmektedir. Batı'ya karşı böyle bir tepkisel yaklaşım Batı tarafından kolaylıkla "*düşmanca*" nitelendirilmeye müsait bir tavır olarak kavranabilmektedir. Nitekim İngiliz akademisyen Buruma ve Yahudi filozof Margalit 2004 yılında "*Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünde Batı*" isimli eserlerinde Oksidentalizmi, düşmanlarının Batı'yı algılaması yönünde bir siyasal yönelim olarak göstermişlerdir. Bu eserde Batı'ya karşı geliştirilmiş mücadele biçimleri Rus ruhu, Alman ırkı, Şinto Devleti, komünizm ve İslam olarak tanımlanmış, bunlar laik garbiyatçılık ve dinsel garbiyatçılık olarak sınıflandırılırken, dinsel garbiyatçılık "mutlak kötülükle yapılan kutsal bir savaş biçimi" olarak tanımlanmıştır ve İslam da bu gruba dâhil edilmiştir (Buruma&Margalit,2008:81,82). Oysa İslam'ın modern dönemdeki savunucularından Nasr, oryantalizmi ve oksidentalizmi "*kendi bakış açısından diğerini görme*" şeklinde daha masumane bir kavrayış şekliyle ele almıştır. Nasr, İslam âleminde Batı

medeniyetini bilimden sanatına, dininden toplumsal davranışına kadar İslami bakış açısından inceleyebilen ancak bir elin parmakları kadar oksidentalist olduğunu belirterek modern Batı dünyası karşısında İslam hakikâtını gençlere anlatmaya onlara rehberlik etmeye gayret etmektedir (Nasr,2010:13). Öyleyse oksidentalizm Batı'ya alenen bir savaş açmasa dahi, Batı'nın modern dünyasına karşı bilgi ve ahlak temelli bir mücadele içerisinde olan düşünce yapısı olarak görülebilmektedir.

Batı'nın onyedinci ve onsekizinci yüzyıldaki dünya politikaları, fiziksel edilgenliğine karşın, düşünsel boyutta İslam gibi kuvvetli bir kaynağı olan Doğu toplumlarında ondokuzuncu ve özellikle yirminci yüzyılda karşılık görmeye başlamıştır. Oksidentalizmin bu noktadaki tezahürü ise, Müslümanların, “neden geri kaldıkları” konusunda kendilerini sorgulamaları ve Batı'nın kendilerine karşı üstün olmadıkları – kendilerinden geri oldukları- alanların tespiti olarak gerçekleşmiştir. Turner, yirminci yüzyıl boyunca, İslam'ın modernist savunmacılarının İslam'ın bir din olarak özü itibariyle hiçbir şekilde anti-rasyonel olmadığını veya kapitalizmle uyumsuz olmadığını, ayrıca kültürel olarak da gelenekselci olmadığını savunduklarını ileri sürmektedir (Turner,1999:46). Turner'ın çerçevesini çizdiği bu grup, Batı'nın müspet ve onların ilerlemesine sebep olarak gördüğü çeşitli değerlerin (örneğin, demokrasi, ilerleme yani terakki duygusu vb.) aslında İslam'da var olduğunu ileri süren ve temelde Batı'nın materyalist kısmına karşı çıkan İslamcılardır ve bu İslamcılar bir yanlarıyla Batı'ya reaksiyoner olsalar da daha çok kendi içlerinde bir yenilenmeye gayret etmişlerdir. Kendi içlerindeki yenilenme ise sonraki kuşak İslamcılarda Batı'ya karşı daha sağlam bir duruş ve daha tamamlanmış bir oksidentalist duruş sağlayacaktır. Bu dönemde örneğin Batı'nın hâkimiyeti Tanrı'dan alıp yeryüzüne indirmesi ve insan aklına teslim edilmesi İslamcı gruplar tarafından karşı çıkılan bir durum olmaktadır. Temelde bu gruplar akla karşı olmasalar da aklın Tanrı'nın yerine konmasından rahatsız olmaktadırlar. “20. yüzyılda İslam'ın köktenci akımları tarafından yaygın ve vurgu yapılarak kullanılan bir slogan olan “*hâkimiyet Allah'ındır*” sloganı, Yeni Osmanlılardan Ali Suavi tarafından savunulmuştur. Bu İslamın ideolojileşmesine ve Batılı kurum ve kavramlar karşısında verilen köktenci cevaplara bir örnek teşkil etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti anayasasında da aynı kavram yer almaktadır”

(Türküne,1991:118). Dolayısıyla hakimiyet mücadeleleri siyasal, toplumsal alanda olduğu gibi hukuksal alanda da çeşitli biçimlerde yansıyabilmektedir.

Aktay, günümüz düzeninde Müslümanları artık Batılı bir dünya düzeninin parçası olarak görmekte, Doğu diye bir yerin kalmadığını belirtmekte ve Batı'ya tehdit veya itirazın-eskiden Doğu olarak nitelenmiş bir lokasyondan olsa dahi- yine Batı'nın kendi içinden geleceğini öne sürmektedir. Aktay'a göre, Batı'nın gücü ve maddi hegemonyası bugün bilinen tanımlayıcı oryantalizmden sonra olmadığı, aksine oryantalizm bu maddi gücün bir sonucu olarak ortaya çıktığı için Batı karşısında bir rövanş almak için işe oksidentalizmden başlamak doğru olmayacaktır. İslam toplumlarında “ben” ve “öteki” gibi bir ayırım yapmak mümkün olmakla ve tarihte böyle ayrımlar yapılmakla birlikte, İslam'ın ve Müslümanların “ötekisi” olarak tanımlanan kesimlere karşı söylemsel bir hegemonya kurulmamıştır. “Öteki” tanımlanmış ve o şekilde bırakılmıştır (Aktay,2010:243,244). Oksidentalizm, Batı'ya tepkiseldir ancak bu tepkiselliğini Batı'nın yani oryantalizmin kodları, sistematığı ve yöntemini kullanarak dile getirmesi onu bu kavramın bir simetrisi konumuna getirecek ve daha kapsamlı, daha karmaşık bir kavram olan oryantalizm bu yolda rakibini ekarte edebilecektir.

Arlı'ya göre oksidentalizmin tarihsel olarak konumlandırılabilmesi tek nokta, Batı-dışı kültürlerin aydınlarının Batı'yla ilgili gözlemlerine, anti-sömürgeci söyleme ve kendi kültürel özelliklerine atıflar üzerinden kalkarak varılan Batı ile ilgili söz yapılarıdır. Batı-dışı dünyada oksidentalizm ancak oryantalizme verilen tepkici ve savunmacı cevaplarla kendini göstermektedir (Arlı,2004:62). Bu tepkisel ve savunmacı cevaplar ise genellikle Batı-dışı ve sekülerlik ve modernlik karşıtı dinsel kesimlerden yükselmekte ve Batı-dışı toplumların aydınları genellikle Batı'dan daha çok Batıcı oldukları gerekçesiyle yerilmektedirler.

Oksidentalizmi daha iyi kavramak için onu oryantalizmin belirgin özellikleri ve vasıfları ile kıyaslamak yararlı olacaktır. Oryantalizm, Batı uygarlığının önemli bir alışkanlığı olan ötekileştirme özelliğinden güç almaktadır. Doğu ise Batı benzeri ideolojik, siyasal ve faydacı bir ötekileştirme anlayışından uzak görünmektedir. Batı'nın bu kavramı tarih içerisinde sürdürüp geliştirmesine rastlanabilmekteyken Doğu, böyle

bir tarihsel sürdürülebilirlikten yoksundur, çünkü sürekli dinsel ve siyasal iktidarların mücadele alanı olarak ön plana çıkmış ve çok fazla din ve ırka mensup insanların birlikte yaşaması gereken ortamlara sahip olmuştur. Nitekim Kudüs'te birlik içerisinde yaşayan Hıristiyan, Musevi ve Müslüman topluluklar Haçlı seferlerinin ardından bu birlikte yaşam formlarını kaybetmişlerdir (Goff,2008:102-111). Yine İslam topraklarında bu din mensuplarının devlete olan belirli yükümlülüklerini yerine getirdikleri takdirde can ve mal güvenliği içerisinde yaşayabildikleri bilinmektedir ancak Batı, özellikle Müslüman toplulukları bünyesinde modern dönemlere değin barındırmamıştır. Bugün Avrupa sınırlarında yaşayan Müslüman ulusların Bosnalıların, Arnavutların Batı kavramı içersine dâhil edilmedikleri, Bosna savaşında Batı'nın kayıtsız tutumu ile de gözlenebilmiştir.

Oryantalizmin bir diğer önemli özelliği Doğu'yu bir ilgi ve inceleme alanı olarak görmesidir. Onbirinci ve onikinci yüzyıldan itibaren Doğu'ya giden kâşif ve misyonerlerin Doğu hakkında çeşitli bilgileri Batı'ya aktardıkları bilinmektedir. Ondördüncü yüzyılda oryantal dillerin ve kültürlerin anlaşılmasını teşvik etmek için bir dizi üniversitede kürsüler kurulmuştur. Onbeşinci yüzyıldan itibaren Batı, yalnızca bilinen dünyayı değil bilinmeyen yerleri de keşfetmiş ve dünyanın gidişatı bu tarihten itibaren bambaşka bir seyir almıştır. Batı, tüm bu bilgileri, keşifleri kendine bilgi birikimi olarak saklamayı başarmış ve her edinilen yeni bilgi bir diğerinin üstüne konarak ilerlenmiştir. Doğu'da ise Batı, bir inceleme nesnesi, keşif alanı olarak tasnif edilmemiştir.

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren 200 yıldan fazla Batı karşısında kendini çok güçlü hissetmiş, istediği zaman onlara dersini verebileceğini, onların ortaya koyduğu gücün kendi karşısında bir önemi olmadığını düşünmüştür. O yüzden belli bir gücü olan Avrupa devletlerinin onbeşinci ve onaltıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı'da daimi elçilikleri, sefarethaneleri bulunmaktadır. Buna karşılık Osmanlılar 18. hatta 19. asra kadar Batı ülkelerinde daimi sefaretname açmamışlardır. Bunun sebebi önemsememeleridir ve politik olarak ihtiyaç varsa geçici elçiler göndermişlerdir. Onlar da gerekeni yapıp geri dönmüşlerdir (Doğan,2008:51). Ancak Osmanlı'da Batı karşısında alınan hezimetlerden sonra, Avrupa'nın bu üstünlüğünün nedenlerini

bulabilmek ve bunları kendi ülkelerine getirebilmek için III. Selim zamanında Viyana, Berlin, Paris ve Londra’da daimi elçilikler kurulmuştur (Tunaya,2010:22). Osmanlı’nın bu son dönemlerinde Bu gibi istisna örnekler Doğu için Batı’yı bir inceleme nesnesi olarak gördüğüne ilişkin bir kanının doğması için yeterli görünmemektedir.

Oryantalizm, siyasal ve sosyal olduğu kadar aynı zamanda sanatsal ve edebi akımları da ihtiva etmektedir. Oryantalizm sanatsal ve edebi bir akım olarak da Doğu’yu sanat ve edebiyat nesnesi haline getirmiş, örneğin Harem tasvirleri ya da egzotik Doğu topraklarında geçen hikâyeler hep bu akım içerisinde görülebilen eserleri oluşturmaktadır. Doğu ise Batı’yı bu şekilde bir sanatsal ve edebi bir konuma dâhil edememiştir.

Giddens’a göre modernite, diğer birçok konudaki kararlar kadar, “Nasıl yaşamam gerekir?” sorusunun nasıl davranmamız, giyinmemiz ve beslenmemiz gerektiğine ilişkin kararlar içinde cevaplandırma biçimini de etkileyen, bireysel-kimliğin zamanla gelişimi içinde yorumlanan gelenek-ötesi bir düzendir (Giddens, 2010:28). Oksidental bir duruşa sahip olan Müslüman karakter oryantalist Batı’nın temelini teşkil eden modernite ile bir çatışma halindedir. Bulaç’a göre, Müslümanların en önemli hedeflerinden birisi “modern dünyanın aşılması”dır. Modern insan, a) Kendi özvarvarlığı, b) “Öteki”yle veya başka insanlarla, c) Tabiatla, d) Allah’la umutsuz bir çatışma içine girmiş bulunmaktadır. Bu sürece bağlı olarak;

1- Birey’in ölümüne tanık olduktan sonra insanın yeniden insanlaşması ve özgürleşmesi,

2- Dünyevileşme ile birlikte insan hayatına dair olmuş ve hangi gerçekçi anlam ve amaçlara göre yaşanması gerektiği sorusuna cevap aranması,

3- İnsan ile tabiat ve insan ile canlı hayat arasında baş gösteren çatışmanın son bulması,

4- Bir arada yaşama isteğini ve hatta yeteneğini kaybetmekte olan insana yeni bir örgütlenme modelinin önerilmesi gibi konularda yeni parametreler dünyasına ihtiyacımız var. Hiç kuşkusuz aşılacak şey modernlik ve onun temel varsayımları olan bireycilik, dünyevileşme ve ulus devlettir (Bulaç, 2009:316). Bulaç böylelikle İslamcı

düşününüşün hedeflediği dünya düzeninde yer almayan yahut değiştirilmesi gereken kavramları işaret etmektedir.

3.1.1. Tarihsel Gecikme Sendromu

Batı-dışı toplumların, Batı'nın modernite sayesinde tarihsel bir ivme kazanması karşısında yaşadığı süreç kimilerine göre bir “*tarihsel gecikme sendromu*”nu ifade etmektedir. Coğrafi olarak Batı merkezli bir dünya düzeninin inşa edilmesinin yanı sıra, zamansal olarak da Batı merkezli bir tarih akışının oluşturulması bu sendromun sebepleri arasında görülmektedir. Böyle bir sendromun, Batı-dışı toplumların Batı'ya yetişmek için hızlı ve acele kararlar almalarına, yeterince değerlendirme ve sorgulama yapmadan yenilikleri kabul etmelerine ve bu toplumlardaki azınlık aydın grupların toplumun geri kalanına bu yenilikleri dayatmasına yol açtığı ileri sürülmektedir.

Göle, modernlik ve zaman kavramlarına ilişkin yaptığı değerlendirmede; ilerlemeci görüşün, geleneksel toplumların da modernitenin güzergâhını takip edebileceği inancında olduğunu belirtir. Azgelişmişlik kavramını ortaya atan teorilerin Azgelişmişliği, gelişmişliğin bir sonucu olarak gördüklerini ileri süren Göle, modernliğin “ideolojik bir zaman” anlayışına sahip olduğunu söyler. Buna göre modernlik “ötekiler”le ilişkisinde “ötekiler”i, kendisiyle aynı ilerleme düzeyini ve zamanı paylaşmayanlar, yani “çağdaş” olmayanlar olarak tanımlar. Batı, öteki ile olan farklılıklarını zaman ve mekân içinde mesafe olarak kurgularken bunu ideolojik bir gaye ile yapmaktadır. Batılı toplumlar, bilimin, etiğin, estetiğin evrensel doğrularını, böylelikle modernliğin kıstasını belirleyebilmekte ve kendisine diğer toplumların da kabul ettiği bir çağdaşlık atfedebilmektedir (Göle,2007:61). Göle'ye göre, Batı modernliğinin dışında kalan toplumlar, kendi kültür ve tarih güzergâhlarının yolunda evrilerek değil, ancak o yolu arkalarında bırakarak ilerleyebilecekleri inanmışlardır. Nitekim Türk modernleşmesi de eskinin tasfiye edilmesi, geride bırakılması, unutulması gibi bir anlayışla ilerlemiş ve devrimci bir karakter sergilemiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşmeye yönelik devrimlerin hızlı, birdenbire ve tamamlayıcı nitelik göstermesi, bir yandan devrimlerin sorgulanmaksızın uygulanması amacını taşımaktayken diğer yandan Batı ile zaten uçurum mahiyetinde olan medeniyet farkını kapatmak, tarihsel gecikmeyi telafi edebilmektir.

Bu durumda Batı dışı toplumların tarihsel açıdan geç kaldıklarına ilişkin bir inanç taşımaları ve bunun özellikle siyasal yaşamlarına bir sendrom olarak yansması; Batı'nın tarihsel açıdan merkeze alındığı bir gelişme sürecinin, diğer toplumların geriden geldiğini savunan ilerlemeci felsefe ve tekçi modernlik anlayışlarının bir ürünü olarak görünmektedir. Turner'a göre, yirminci yüzyılda İslam dünyasında varsayılan tarihsel gecikmişliği açıklamak için, mistik tasavvufun negatif sonuçları, halk dindarlığı, İslam hukukunun katılığı, ictihad kapısının kapanması, daha kârlı yatırımlara oranla Zekât'ın etkileri ve sivil toplum içersinde özerk bir kent kültürünün yokluğu gibi nedenlerle açıklamaktadır (Turner,1999:46). Çiğdem'e göre, Batılı olmayan toplumların, hangi adlarla adlandırılmış olursa olsun, yaşadıkları ya da maruz kaldıkları "modern" pratikler, tarihsel olarak asla "çağdaş" pratikler olmamıştır. Bu sebeple "Batılılaşma", bir telafi edici ideoloji ve "tarihsel gecikmişliğin" giderilmesinin bir aracı olarak kendisini kurmuştur. Çiğdem Batılılaşmayı, modernitenin altyapısını ve siyasal çerçevesini oluşturan modernizasyon olarak kavramsallaştırmakta ve buna istinaden Batılılaşmanın, sadece sosyolojik teorinin değil, aynı zamanda modern tarih yazımının önemli bir konusu haline gelmesini de tarihsel gecikme sendromunun farklı toplumlarda karşılama biçimlerini anlama isteğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Çiğdem,2007:68). Batıcı bir anlayışla yazılan tarihin en önemli özellikleri ise; insanlığın gelişmesi ve ilerlemesi sürecinde Batı dışı toplumları göz ardı etmesi ve ilerlemeci bir anlayışla yapılan tarihsel sınıflandırmalarda Batı dışı toplumların basit, ilkel şekillerde konumlandırılmasıdır. Toplumsal ve tarihsel açıdan böyle bir anlayış, Batı dışı toplumlardan birisi olan Türk toplumunu da etkilemiştir. Türk toplumunun Batı karşısında kendini konumlandırma biçimleri, Batı'nın gelişmesiyle beraber değişmiş ve bu değişim bir takım fikir hareketinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu fikir hareketleri, Batı ekseninde ve etkisinde oluşan bu yeni dünya konjonktüründe Türk toplumunun yerini ve yönünü temel tartışma konusu edinmişlerdir.

3.2. Türk Toplumundaki Fikri Hareketler

Modernleşme, Batılılaşma hareketleri, modernleşme karşısında Osmanlı'da görülen fikri hareketler ve bunların Cumhuriyet dönemine yansması bu bölümün temel inceleme konusunu oluşturmaktadır.

3.2.1.Osmanlı'da Fikri Hareketlerin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Etkenler

Batı'da 16. yüzyılda başlayan Aydınlanma hareketleri ve beraberindeki felsefi ve bilimsel gelişmeler artık, en azından günümüze kadar devam eden süreç içerisinde Batı lehine bir tarih akışının cereyan etmesine neden olmuştur. Batı'daki bu değişim, modern bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir ve bu dönemin karakteristiği; bir çatışma yerine, Batı'nın kesin üstünlüğünün ve hegemonyasının hem Doğu hem de dünyanın geri kalanı üzerinde belirmesidir. Osmanlı Devleti'nde bir takım fikir hareketlerinin ortaya çıkmasının sebebi de Batı'nın geçirdiği bu değişim süreci sonunda Osmanlı'nın kötü bir sona doğru hızla ilerlemesidir.

Osmanlı devleti 1453-1553 yıllarında Avrupalılarca hem korkulan hem de örnek alınacak, siyasi ve askeri kurumları taklit edilecek üstün bir güç olarak algılanmaktaydı (İnalçık,2002:24-25). Ancak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlılar çöküş dönemine girmiştir. Böylelikle Doğu'nun en güçlü temsilcisi olarak görünen Osmanlı Devleti artık giderek her alanda küçülmekte ve Batı'dan geri kalmaktadır. Osmanlı bu sebeple 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ile ilişkiler geliştirmeye başlamış ve bazı yenileşme (Batılılaşma) hareketlerine girişmiştir. Öncelikle askeri alanda başlayan ve daha sonra siyasi, bilimsel ve kültürel alanlara da sirayet eden bu Batılılaşma hareketleri, Batı'nın üstünlüğünü kabullenme, bu üstünlüğün ya da daha doğrusu kendi geri kalmışlığının sebeplerini arama ve bu farkın kapanması yönünde yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen ıslahatlar gibi çeşitli aşamalara sahip bulunmaktadır. Akçura'nın "üç tarz-ı siyaset"¹⁶ olarak isimlendirdiği ve Batılılaşmanın ürünü olan İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük -akımları ise öncelikle Batı'ya karşı gelişmişler sonrasında ise Çiğdem'in ifadesiyle Batı ile (2007:77) "*bir mağlubiyetin deklare edilmesi şeklinde olmayan ancak kendi öz bilinçlerine ve varlıklarına ilişkin radikal bir şüpheciliği temsil eden bir uzlaşma*"ya varmışlardır. Osmanlı'nın yıkılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber Osmanlılık ve İslamcılık mevcut zeminlerini kaybetmişlerdir. Ancak Türkiye siyasetinde günümüzde dahi devam eden bir milliyetçi, batıcı (Atatürkçü) ve İslamcı gelenek gözlemlenebilmektedir.

---

¹⁶ Detaylı bilgi için kaynak Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Dizi, Sayı:73, Ankara, 1976

Batılılaşma hareketleri özellikle toplumun siyasi elitleri, aydınları vb. kesimleri tarafından sürekli tartışılan bir alan haline getirilerek, hem düşünsel hem de pratik anlamda bunun destekçileri/taftaları, çekimser olanlar, kısmi olarak olumlu bulanlar ve muhalifler gibi bir takım farklılaşmaların gerçekleşmesine neden olmuşlardır. İşte Batı ve onun modernitesi karşısındaki bu siyasi, düşünsel ve toplumsal duruşlar, sosyal bilimciler için günümüzdeki siyasi ve ideolojik yapıların analizleri için dahi bir çıkış/başlangıç noktasını oluşturmaktadırlar. Nitekim bu siyaset tarzları Osmanlı'nın son döneminde başlamış daha sonra Cumhuriyet dönemine taşınmışlardır. Cumhuriyet dönemi özde Batıcı kadroların bir başarısı olarak görünmekteyken, Batılılaşma muhalifi İslamcı düşünce bir şekilde varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir.

Batı ile ilişkiler sonucu ortaya çıkan fikir akımlarını oryantalist ya da oksidentalit diye ayırırken bizim temel dayanağımız; kendini ve dünyayı Batılı gözüyle gören, buna istinaden kendini Batı periferisinde konumlandıran, Batılılaşabilmek için tarihsel art alanını geride bırakmaya çalışan bir düşünce yapısının oryantalizme, kendini Batı gözüyle okumaya çalışmayan, Batı'nın değerlerini reddetmeye meyilli, tarihsel geçmişini restore etse de sürdürmeye çalışan ve muhalif bir tutum taşıyan düşünce yapısının ise oksidentalizme yol açtığı ön kabulüdür. Ancak unutmamak gerekir ki bu fikir akımları arasında çok kesin çizgiler çekmek de bazen yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin İslamcılık her ne kadar Batı muhalifi görünse de sonuçta modern döneme ilişkin bir fikir akımıdır ve İslam toplumlarının Batı'dan geri kalmışlıklarını sorgulaması dahi çoğu düşünürü göre Batı'yı meşrulaştırıcı bir tarafı ifade etmektedir. Yine Cumhuriyet dönemine ilişkin başarısını zikrettiğimiz Batıcı ve özellikle Türkçü akımın temsilcileri Batı ile savaşmışlardır ki bu durum onlarda Batı'ya muhalif bir yön olduğunu, bu yüzden Batı ile savaştıklarını, manda ya da sömürge olmayı reddettiklerini ifade etmektedir.

Osmanlı'da Tanzimat döneminden itibaren ivme kazanan Batılılaşma çabaları, geleneksel ile modern arasında cereyan eden bir takım sorunların doğmasına yol açmıştır. Berkes'e göre bunlardan birisi; bir anlaşma sorunu olarak ifade ettiği *dil çağdaşlaşması* sorunudur. Dili, düşüncenin gelişmesinin, devletle toplum, din ile dünya, okumuş ile cahil ve Doğu geleneğiyle Batı ilerlemeciliği arasındaki geçiş yollarının

açılmasının bir aracı olarak gören Berkes, Osmanlılık geleneğinin yıkılmaları sonucu dört uçurumun ortaya çıktığını/genişlediğini ileri sürmektedir:

- 1- Devlet ve halk arasındaki uçurum.
- 2- Din ve dünyanın hızla ayrılması sonucu oluşan uçurum.
- 3- Büyük ancak cahil halk kitleleriyle sayıca az olan aydınlar arasındaki uçurum.
- 4- Yabancı dil bilgisinin genişlemesi sonucu olarak tanışılan Batı düşünüşü ile dinden edebiyata kadar her alandaki düşün davranışlarının altında yatan doğu kafası arasındaki uçurum (Berkes, 2004:254).

Bu süreçte Arapça'nın, İslam'ın hukuksal boyutları sebebiyle devlet diline egemen olması, diğer yanda Türkçe'nin halk arasında yaygın kullanılması, dilin ortak kullanımdan kaynaklanan avantajlardan yoksun kalınmasına sebep olmuştur. Böylelikle modernleşme süreci, toplumun farklı uzantıları tarafından yekpare bir şekilde değil farklı farklı algılanmıştır.

Batı, Weber'in "dünyanın büyü ve sihirden arındırılması" şeklinde ifade ettiği sekülerleşme sürecini yaşarken temel düsturu bilime dayalı bir rasyonelliktir. Max Weber; Avrupa toplumunun modernleşmesini, genel tarihsel bir rasyonelleşme sürecinin sonucu olarak kavramaya çalışmış ve batı rasyonelliğinin ortaya çıkması için gerekli olan içsel koşulların din tarihsel büyüden arınmanın vasıtasıyla tamamladığını ileri sürmüştür. Batı'nın bu süreci, yalnızca ilkel inançları değil aynı zamanda ilahi kaynaklı dinleri de kapsamakta ancak modernleşmek isteyen İslam toplumları için İslam dininin bu kapsama dâhil edilmesi oldukça güç görünmektedir. Ancak İslam'da yapılacak bir modernizasyon, dinin kendisinde olmayan, insanlar tarafından yanlış bir şekilde algılanması ile oluşabilecek ve böylelikle terakkinin (gelişmenin) önünde engel teşkil edecek bir görünümünün tespit edilmesine olanak sağlayabilecektir. Berkes Osmanlı'nın Tanzimat döneminde, aydınlardan, devletten ve dolayısıyla devletin dinsel kurumlarından (medrese) kopuk olan halkın, tasavvufi ve tarikatlara olan yönelimi ve ilgisinin bir halk İslam'ı oluşturduğunu ve bu halk İslam'ında rol oynayan kişilerin söyledikleri ve yazdıklarının din edebiyatı değil sihir edebiyatı türüne girdiğini ifade etmektedir. Bu dilde anlamın şartı "rasyonel anlamsızlık"tır. İşte Osmanlı aydınları

tarafından “hurafat” ve “boş inançlar” olarak nitelendirilen bu din, bu sihir edebiyatında görülen İslamlıktır.

3.2.2. Osmanlıda Batılılaşma Hareketleri

Ortaylı'ya (2008) göre, Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri, zihni bir dönüşümden ziyade reel bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu sebeple fonksiyoneldir. Osmanlı Batılılaşması pozitivist ve akılcı bir saikle gerçekleşmemiştir. Askeri alanda başlayıp idari ve mali alanlarda devam eden bu yenilik hareketlerinin fikrîsel, toplumsal ve kültürel uzanımlarının da bulunduğu bir gerçektir. Aynı zamanda Batılılaşma hareketlerinin dini boyutu da mevcuttur ki, her ne kadar II. Abdülhamit döneminde, İslam'ın yüceltildiği ve bir birlik, Batı'yı tehdit eden bir anlayış olarak geliştirilen bir Panislamizm kavramına rastlanılsa dahi devlet yönetiminde ve yasal düzenlemelerde bir sekülerleşmenin varlığı gözlemlenmektedir. Dursun'a göre, XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimine egemen olan Asker-Sivil bürokrasi ve Batı'dan edinilmiş kurumlar karşısında din ve dini bürokrasi giderek gerilemiştir. Batı'dan alınan kurum ve düzenlemelerle birlikte yaşama imkânı bulan dini bürokrasi, Osmanlı Devleti'nin tarihe karışması üzerine yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde oldukça farklı biçimde ve yönetimdeki işlevleri iyice azaltılarak örgütlenmiştir (Dursun, 1989: 22-23).

Tunaya, “*çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir*” şeklinde tanımladığı Batılılaşmanın, önceleri Batı'ya üstün olan Osmanlı'nın 18.yüzyıldan itibaren Batı karşısındaki geri kalmışlığının bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Tunaya'ya göre Batılılaşma zaruri görülmesine karşın mahiyeti sürekli tartışılmıştır. Tunaya, Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma hareketlerinin, tarih incelemelerinin ardından üç döneme ayrıldığını ifade etmektedir:

- 1- Batı'nın üstünlüğünün kabulünde zorlanıldığı, Batılılaşmaya karşı çıkan ulema sınıfı ve yeniçerilerin varlığını sürdürdüğü ancak ufak tefek ıslahatların yapılabildiği kısmi müessese ıslahları dönemi.

- 2- II Mahmud devri ile başlayan ve yeniçerilerin kaldırıldığı, ıslahatların bizzat padişah eliyle gerçekleştirildiği aydın despotluk devresi.
- 3- Artık modernitenin gereklerinin yerine getirilmeye başlandığı, siyasi ve hukuksal düzenlemelerin yapıldığı içerisinde Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, Tanzimat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet'in de bulunduğu periyottur (Tunaya, 2010:17-18).

Osmanlı Batılılaşması genelde içsel bir süreç olarak ifade edilse de, günümüzde nasıl Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan ülkemize yasal düzenlemeler, yeni usuller, ekonomik uygulamalar dayatılıyor ise o dönemde de Batılılaşmanın bir diğer yönü de dış ülkeler tarafından Osmanlı'ya yapılan baskılardır. Tunaya'ya göre de Osmanlıların Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan önemli bir kuvvet Batı'nın bizzat kendisidir. Batı, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşmaya mecbur etmiştir. Osmanlılar karşısında üstünlüğünü tesis ettikten sonra, Batılı büyük devletler, Babiâli'ye önce tavsiyede bulunmuşlardır. Sonra teşebbüsü ele alarak ıslahat yapılması için müdahale safhasına geçmişlerdir. Daha sonra da bu müdahale ağır bir baskı haline gelmiştir. Batı Osmanlı Devleti'nin kurtuluşuna ve kalkınmasına çok kere *Haçlı zihniyetiyle* fakat her şeyin üstünde, menfaatleri açısından bakmıştır (Tunaya,2010:33).

Batı'nın modernitesi karşısında diğer toplumlar ister istemez bir değişim sürecine girerken, bu değişim ve dönüşümün hızı, niteliği, kapsama alanı hakkındaki fikir ayrılıkları siyasal alanda da karşılıklarını bulmuştur. Tekeli'ye göre, moderniteye direniş gösteren siyasal düşüncenin gayesi, onu tümünden yadsımak yerine, yayılma alanını azaltmak ve dönüşümün hızını düşürmektir. Bu tarz bir kısmi direniş gösterenler; toplumsal özellikle de kültürel gelişmelerde tarihsel sürekliliklerin ortadan kaldırılamayacağını ve kültürün değişik parçalarının birbirinden ayrılamayacağını kabul etmek durumunda kalmaktadırlar. Dönüşmenin hızlandırılmasından yana olanlar ise sosyal değişme kuramlarında bir yapıdan diğer yapıya geçişin tarihsel zorunluluk olduğunu, bir kültürün bir bölümü değişince sistemin bütünlüğünün diğer bölümleri de dönüşmeye zorlayacağı üzerinde durmaktadırlar (Tekeli,2007:30,31). Bu açıdan baktığımızda Türk toplumunun modernite karşısındaki değişimi, Osmanlı zamanında yavaş ve kısmi, cumhuriyet döneminde ise hızlı ve bütünsel bir şekilde gerçekleşmiştir.

Modernite projesinin ilk yıllarında bu kavram Doğulular tarafından genellikle Batılılaşma şeklinde algılanmıştır. Nitekim gerek Osmanlı'nın son dönemi gerekse Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki modernleşme hareketleri daha çok "Batılılaşma" ifadesiyle ele alınmakta ve incelenmektedir. Özellikle Osmanlı'da sosyal ve kültürel hayattaki modernleşme hareketleri ise dönem itibarıyla "alafrangalaşma" şeklinde biraz da hicivli ve iğneleyici bir tavırla kavranmış bu durum edebi metinlere de konu edilmiştir.¹⁷ İslam kültürünü benimsemiş halk arasında bu tür yönelimlere pek itibar edilmediği gibi bu alafrangalaşma belli başlı büyük şehirler dışında görülmemiştir. Bu dönemde İslamcılar da moderleşme hareketlerini Batılılaşma ifadesiyle kavrama eğilimindedirler. Bu ise onların doğal olarak karşı çıkacakları, muhalif olacakları bir durum yaratmaktadır. İşte Batı'ya karşı duruşun oluşmaya başladığı bu dönemde oksidentalist bir söylem olarak İslamcılığın ve yine büyük ölçüde dini, geleneksel kültürü savunan milliyetçi akımın temel dayanaklarından birisi; kendilerinin Batı'ya dönüşemeyeceği, İslam'ın asıl halinin Batı değerlerinden çok daha üstün olduğu şeklindeki temel düsturlarıdır. Ancak ne var ki Tekelinin de ifade ettiği gibi, Doğu'nun Batı'ya dönüşemeyeceği fikri yalnızca Osmanlılar ve Türkler tarafından bir algılama değildir. Avrupa'daki oryantalist bakış açısı da bu karşıtlığı pekiştirmektedir. Evrensel bir kategori olarak "insan"ın yerine, onu Doğulu ve Batılı olarak ikiye ayırıp bunların birbirinden çok farklı özlere sahip olduğu kabul edildiğinde, dönüşüm için kavramsal bir engel de oluşturulmaktadır. Bir insanın kendisini Doğulu görmekten Batılı görmeye geçişi pek kolay değilken modernite öncesinden moderniteye geçişi daha gerçekleşebilir bir seçenek olarak görülmektedir (Tekeli,2007:33,34). Bu durum bir Doğulu için Batılılaşmanın dışta ve yabancı olarak kavranmasına yol açacaktır.

3.3. Modernleşme Çerçevesinde Osmanlı'daki Fikri Hareketler

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devletin devamını sağlamak amacıyla bir takım fikri hareketler başlamıştır ki bu hareketlerden bir kısmı Cumhuriyet döneminde

---

¹⁷ Rezaizade Mahmut Ekrem'in 1898 yılında yayımlanan ve realist roman türünün ülkemizdeki ilk örneklerinden olarak görülen "Araba Sevdası" adlı romanı bu alafrangalaşma hevesini ele almakta ve Batı ve alafrangalık hayranı olan Bihruz Beyin aşkı konu edinmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 yılında "Felatun Bey ile Rakım Efendi" ise biri Batı değerlerini (Felatun Bey) diğeri ise geleneksel değerleri benimsemiş olan (Rakım Efendi) iki karakteri kıyaslamakta ve alafrangalık sevdasını eleştirilerek geleneksel değerleri temsil eden Rakım Efendi olumlanmaktadır.

de etkisini göstermiştir. Batı'nın modernitesinin etkisiyle oluşan bu düşünce yapıları, Batı ile olan ilişkiler ve Batı'nın nasıl kavranması üzerine bir takım farklı duruşlar taşımaktadır. Bunlardan, Batı'yı olduğu gibi kabul etmeyi gören Batıcılık gibi bir anlayış aynı zamanda oryantalist bir yaklaşımın benimsenmesi olarak anlaşılmaktayken, Batı'ya karşı muhalif duruşlar taşıyan özellikle İslamcılık akımı ve nispeten dini ve milli değerlere atıf yapan milliyetçilik akımları ise oksidental bir düşünce yapısının temelleri olarak tarafımızca kabul edilmektedir. Bu düşünce yapılarının zaman içerisindeki değişimi ve gelişimi de sonraki bölümlerde ele alınacaktır. Bu fikri akımlar şöyledir.

3.3.1. Türkçülük

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyılda yaygınlık kazanan ve aslında en büyük zararlardan birini birçok milletten oluşan yapısı sebebiyle Osmanlı Devleti'ne veren milliyetçilik akımı Osmanlı'ya bağlı topluluklar içerisinde en geç Türkler tarafından benimsenmiştir. Şüphesiz devletin kurucu üyesi olan Türklerin devleti bir arada tutmak için birinci seçenekleri milliyetçilik yani Türkçülük olmamıştır. Avrupa'daki toprakların kaybedilmesi Osmanlıcılık akımını, Arabistan'daki toprakların kaybedilmesi ve Müslüman Araplardan beklenen desteğin görülememesi de İslamcılık akımlarını olumsuz etkilemiştir.

Tunaya'ya göre Türkçülük, Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkleri bir millet haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için, bu gayeye varmak için Türklerin milli bir vicdana sahip kılınması ve milliyetlerini idrak etmeleri gerekmektedir. Türk milleti var mıdır? Tunaya'ya göre cevap doğrudan doğruya Batı ile ilgilidir. Türkçüler bu cevabı ararken tarihi bir tablo ile karşılaşmışlardır: Çünkü dışarıda Avrupa, Türkiye'deki rezaletlerden dolayı yalnız Türkleri itham etmektedir. İçeride Müslüman olsun olmasın bütün kavimler sarayın istibdadından, memurların zulmünden, hükümetin yolsuzluğundan ancak Türk milletini sorumlu tutmaktadırlar. Tunaya'ya göre, Türk kavmi "Ben varım" dememektedir ve "Türkler milli bir iradeden yoksundular" (Tunaya,2010:75-77). Öyleyse Türk milliyetçiliğinin, Türk milletine karşı olan suçlayıcı, ötekileştirici, hor gören zihniyetlere karşı tepkisel bir yönünün bulunduğunu söylemek doğru olacaktır.

Türkçülük akımının öncülerinden Yusuf Akçura, 1904 yılında yayımlanan “*Üç Tarz-ı Siyaset*” makalesinde Türkçülük akımını İslamcılık ve Osmanlıcılığa karşı üstün tutmuştur. Akçura’nın Türkçülük fikri aslında Orta Asya’da yaşayan Türkleri de kapsar nitelikte olması sebebiyle “*Turancılık*” yönüne de sahip bulunmaktadır. Bu dönemdeki Türkçü akımlar, Avrupa’daki muadillerinden esinlenerek Pantürkizm şeklinde adlandırılırsa da Cumhuriyet Türkiye’sinin de fikri temellerini oluşturan düşünceler Ziya Gökalp’in fikirleridir.

Türkçülük fikrinin en önemli isimlerinden biri de Gökalp’tir. Gökalp tarafından kurulan Türkçülük fikir akımı, Türkiye Cumhuriyeti’nin de temelini teşkil eden bir özelliğe sahiptir. Gökalp, Atatürk tarafından bizzat fikirlerinin babası olarak görülürken “*Türkçülüğün Esasları*”, “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” vb. gibi eserler sayesinde Gökalp’in Cumhuriyet rejiminde önemli etkileri görülmüştür. Gökalp’in önemli tezlerinden birisi hars (kültür) ve medeniyet arasında yaptığı ayrımıdır. Gökalp’e göre, kültür milli bir kavram iken medeniyet milletler arası bir kavramdır. Kültür yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının tümünü ifade etmektedir. Oysa medeniyet aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletin toplumsal hayatlarının ortak bir bütünüdür ki bu yüzden bir Batı medeniyeti kavramından söz edilebilmektedir (Gökalp,2005:19). Gökalp, pratik ve kullanışlı bir Batı kültürü olduğu gibi tarihsel ve işlevsel bir Türk kültürü olduğunu ileri sürmektedir.

Gökalp Türkçülük akımını yaratırken Türklük ve İslam’ı birbirinden ayırmadığı gibi onları doğal bir bütünlük içerisinde algılamıştır. Bu sebeple Gökalp dinsel öğelerden soyutlanmış bir milliyetçilik anlayışı değil aksine din ile bütünleşmiş bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Gökalp, Türk ve İslam kimliklerinin muhafaza edilerek Batı medeniyetine dâhil olunması gerektiği inancındadır ve meşhur üçlemesi “*Türk milletinden, İslam ümmetinden, Avrupa medeniyetindenim*” sözleri onun bu inancının yansımasıdır.

Goldschmidt ve Davidson’a göre, Milliyetçilik akımları, Osmanlı topraklarının Doğu bölgelerine geç ulaşmakla beraber, bir Sırp, Bulgar ya da Yunan tarzı milliyetçilik anlayışı Ortadoğu topraklarında tam manasıyla gerçekleşmemiştir. Birkaç başarının dışında tam bir halk desteğini sağlayamayan bu akımlar laik bir milliyetçilik anlayışını

benimseyen Türkiye dışında bölgede destek bulmamıştır. Goldschmidt ve Davidson bunun sebepleri arasında İslam'da milliyetçilik olmaz anlayışının etkisi olduğunu ileri sürmekte ve milliyetçi zaferlerin bile eğitimsiz çoğunluk tarafından yanlışlıkla İslam'a atfedildiğini belirtmektedirler¹⁸ (Goldschmidt&Davidson,2007:268,269). Ancak Türk milliyetçiliği, Batı'ya karşı en önemli zaferlerden olan Kurtuluş Savaşı'nı Türk milletine mâl etmeyi başarabilmiştir.

Gökalp ve Akçura gibi isimler tarafından birleştirici bir unsur olarak zikredilen Türkçülük akımı ve buna benzer ister Arapçılık ister Kürtçülük vb. tüm milliyetçilik akımları İslamcılar tarafından hoş karşılanmamıştır. Dönemin önemli İslamcı isimlerinden biri olan Said Nursi özellikle ırka dayalı bir milliyet kavramına karşı çıkmaktadır. Kara'ya göre Said, "İslamiyet milliyeti"nden bahsederek milliyeti ırki özelliklerinden uzaklaştırmakta, onun kültürel yönlerine ağırlık vermektedir. Said'e göre kendi zamanında ileri bir seviyeye doğru ilerleyen milliyetçilik fikri; İslam ülkelerini bölmek, parçalamak için Avrupa zalimleri tarafından kullanılmaktadır (Kara, 1997:LII). Said'in ve diğer İslamcılarının milliyetçilik akımlarına karşı söylemleri modern dönem İslamcılarını tarafından da sürdürülmüştür. İslamcılarının gerek fikri (Örneğin Ali Bulaç) gerekse siyasi alandaki temsilcileri (Örneğin Necmettin Erbakan) özellikle Türkçülük akımına karşı görüşlerini dile getirmişlerdir. Erbakan'ın, ilköğretim okullarında her sabah okutulan ve Türklüğü öven ifadelerle bezeli "öğrenci andı" hakkında yaptığı eleştiriler hala hafızalardadır. İslamcı siyaset anlayışı İslamı, bölücü nitelikleri olduğunu iddia ettikleri milliyetçilik akımlarının karşısında bir üst kimlik ve "eritme potası" olarak görmektedirler.

Milliyetçilik kavramını değerlendiren Fukuyama'ya göre, Avrupa toplumlarının milliyetçiliği bugün de oldukça belirgin olmakla birlikte, 19. yüzyıl milliyetçiliğinden tamamen farklı bir karaktere sahiptir. O zamanlar "halk" ve ulusal kimlik henüz oldukça yeni kavramlardır. Fukuyama, Hitler'in çöküşünden bu yana, Batı Avrupa'da kendini öteki milliyetler üzerinde egemenlikle tanımlayan bir milliyetçilik türü çıkmadığına

---

¹⁸ Sakarya zaferi sonrasında Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'in hocalar tarafından Hacı Bayram Türbesine götürüleceğini öğrendiğinde, kendi ifadesiyle "**Mehmetçiğin zaferini türbeye kapturmamak**" için yaptığı küçük manevra Çankaya kitabında anlatılmaktadır. (Bknz. S.365) Bu anekdot, Goldschmidt ve Davidson'un değindiği gibi milliyetçi bir zaferin İslamcı bir zafer haline getirilmemesi hususunda bir örnek teşkil etmektedir.

değınmekte ve en modern milliyetçilerin Atatürk'ün örneğini izlediğini ve ödevlerini ulusal kimliğı geleneksel anayurt çerçevesinde pekiştirmede gördüğünü belirtmektedir. Fukuyama'ya göre, milliyetçiliğın bütün olgun biçimlerinin bir "Türkleşme" süreci yaşadığı söylenebilmektedir ve bu tür milliyetçilik yeni imparatorluklar kuramaz, olsa olsa mevcut imparatorlukları dağıtabilir (Fukuyama, 1999:270). Kuruluş itibariyle Türk milliyetçiliğı, önce Türk milletinin var olduğunu ve bu varlığın köklü bir geçmişe kadar uzandığını ortaya koymaya çalışmış, sonrasında ise Türk milletini kendi kimliğıyle uluslar arası alanda saygı görececek bir noktaya taşımaya çalışmıştır. Fukuyama'nın da belirttiğı gibi Türk milliyetçiliğının diğeri milletler üzerinde egemenlik kurma gibi bir ideolojisi bulunmamaktadır. Aksine Türk ulusu kendi varlığını Batı'nın milliyetçi ve emperyalist güçlerine karşı savaşmasına borçludur. Osmanlılık ve İslam, Osmanlı'nın kurucu unsuru olan Türk toplumu için uzun dönem boyunca kullandığı kimlikler olmuş ancak Türklük bilinci ve kimliğı sonradan kazanılmıştır. Atatürk tarafından Cumhuriyet döneminde inşa edilen Türklük söylemi Osmanlı'dan kalan bu kimlikleri dışlamış ve Türklerin kendi kimlikleriyle var olmasını meşrulaştırarak adeta "Türkleri Türkleştirmiştir".

3.3.2. İslamcılık

İslamcılık akımı, Batı karşıtlığı yapmak için ortaya çıkmış suni bir yapı olarak değil; devletin, milletin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşunu İslam dininin modern yorumlarında arayan doğal bir süreç olarak görmek yararlı olacaktır. Bu süreç ise temelde, İslam'ın üstünlüğünü, gelişmişliğini, Batı'ya atfedilen ve iyi ve yararlı olarak kabul edilen birtakım modern değerlerin aslında pek öteden beri İslam'da var olduğunu vb. tezleri ileri sürmektedir. Buna mukabil İslami söylemin Batı'yı kavrayış şekli, Batı'nın kendini ifade ettiği şekilden farklı olmaktadır. Batı, medeniyet sahibi yani medeni olarak diğeriğine onu götüren dolayısıyla diğeriğine üstün şekilde değil; bilim ve teknikte ileri ancak ahlak ve sosyal alanda bozulmuş, zalimlik yapan ve diğeriğine tahakküm eden, ilahi vasıftan yoksun hatta ona karşı olan bir şekilde algılanmıştır. Böylelikle oryantalist unsurları içinde taşıyan ve Batıyı tüm varlığıyla kabullenme yanlısı olan Batıcılık gibi fikir akımlarından ayrılan İslami söylem bu yapısı ve karakteristiğı itibariyle oksidental bir algılanma potansiyeline sahip bulunmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'nın dünyanın geri kalanına olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne de uyguladığı baskıcı, müdahaleci politikalar bu toplumda çeşitli politik ideolojiler ve düşünce biçimlerinin doğmasına yol açmıştır. Bir yandan “hasta adam” olarak anılan diğer yandan ise artık resmen sonlandırılması gereken “Doğu Sorunu”nun kalıntıları olarak görülen Osmanlı Devleti'nde aydınlar, geleceği öngörülen karanlık günlerden kurtulmak veya en azından geciktirmek için bir takım fikir akımları geliştirilmişlerdir. Bu akımlardan birisi dinde bir revizyon ve yeniden biçimlendirme gayesiyle yola çıkan ve dini referans alan İslamcılıktır. Bu dönemde İslamcılığın önemli isimleri arasında Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy, Cemaleddin Afgani vb. isimler bulunmaktadır.

İslamcılık, Kara'nın ifadesiyle (1997:14): “İslamı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim vb.), yeniden hâkim kılmak ve akılcı bir metodla, Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, birleştirmek, kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerinin bütünüünü ifade eden bir harekettir”.

Türköne ise İslamcılık akımının ideolojik boyutuna değinmekte ve İslamcılığı Batı'dan gelen ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel İslami değerlerin birleşimi neticesinde, İslamiyet'in ideoloji formu içinde yeniden sistemleştirilmesiyle ortaya çıkan bir kavram olarak değerlendirmektedir (Türköne,1991:25). Aslında İslam, modern dönem itibariyle böyle bir yapıya bürünebilse de ideolojiye benzer görülgümlere sahip bir kültür yapısını ihtiva etmektedir. Mardin'e göre, eski kültürlerde bugünkü ideolojilere benzer bir şekilde insanlara belirli bir “toplum görüşü” sağlayan az veya çok sistematik “toplum haritaları” görülmektedir. İslami kültürlerde dini kalıplarla şekillenen siyasi eğitimin böyle bir amaç güttüğünü ifade eden Mardin, devlete karşı belirli tutumları yerleştirmeyi amaçlayan Selçuklu Veziri Nizam-ül Mülk'ün Siyasetnamesini veya 19. asırda Şeyh Sadi'nin yazdığı ahlak kitaplarını buna örnek olarak göstermektedir (Mardin,2004:120,121). Bu yapıtlar aynı zamanda İslam'ın kurumsallaşmasını ifade etmektedir ve dine ilişkin olarak devletin menfaatini koruyan yapısı nedeniyle halk İslam'ından farklı bir boyuttadır.

Bir fikir akımı olarak İslamcılığın geleneksel İslam'dan en önemli farkının akültürasyon sürecinin ürünü olarak, dinin kendisini doğrulama-meşrulaştırma biçiminin değişmesi olarak gören Türköne'ye göre İslamcı ideolojide İslam, Batılı ideolojiler modelinde bir dünya görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Türköne böylelikle dinin, artık doğruluğunu aşkın onamada araması, aşkın bir gücün varlığı ve iradesinin dayanak olarak gösterilmesi yerine, tamamıyla rasyonel biçimlerde doğruluk ve haklılık arayışlarına geçilerek dünyevileştiğini ileri sürmektedir. İslamın, sosyal hayata, siyasete dönük esasları, akla uygun biçimlerde yeniden gündeme getirilmektedir. İslamcı ideologların sık sık, İslamın akla uygun açıklamalarına girişen filozoflarının görüşlerine müracaat etmeleri, bu dünyeviliğin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Türköne,1991:26,27). Bulaç, İslami düşüncenin Batı'yı aşması için dünyevileşmeyi aşması gerektiğini savunurken, Türköne'nin, İslamcılarının dünyevileştiğini ileri sürmesi İslamcı düşüncenin bu konudaki bir açmazına işaret etmektedir. Ancak İslamcılarının pratik uygulamalarının, Weber'in ifade ettiği bir aklileşme, entelektüel boyut kazanma yani dünyevileşmeye uygun olduğu da görülebilmektedir. Dinin doğruluğunun aşkın olanda aranması; dünya gerçeklerinin, deney, gözlem vb.ne dayanan bilimsel bilgiye göre değil, ilahi kaynaklı, çoğu zaman insan aklının sınırlarının ötesinde bir dinsel bilgiye dayandırılması anlamına gelmektedir. İslamcılık düşüncesi, sonunda İlahi gerçeğe ulaşabilecek olmasından dolayı bilime olumlu yaklaşmış, bilim ve din arasında kendi düşüncelerine dayanak sağlayabilecek bir ilişkiyi kurmaktan kaçınmamıştır.

İslamcılıktaki İslam kavramını modern dünyanın maddi ve sosyal şartlarında bir tür okuma olarak gören Bulaç'a göre İslamcılık, kültürel, politik ve sosyal önderler zümresinin İslamiyet'in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleridir (gayret etmeleri, çabalamaları). Bulaç, İslamcılarının diğer tarihsel kategorilerden en büyük ayrımını ise bir din olarak İslamiyet'i referans almaları ve "Müslüman" kimliklerini öne çıkarmaları olarak görmektedir (Bulaç,2005:50). İslamcılık, İslam'ın yeni dünya gerçekliği içersinde kendi bulunduğu durumu değerlendirmesini içermektedir. Bu değerlendirme sürecinde rol oynayan İslamcı düşünürlerin aynı zamanda İslamcı "modernistler" olarak anıldığını ve modernist

kavramının “yenik ve geri kalmış durumunu aşmak” olarak pozitif bir anlam taşıdığı ileri süren Aktay’a göre bu durumun negatif yönü: hızla gelişerek İslam dünyasına teknik ve siyasi bakımlardan çok önemli bir fark atmış Batı uygarlığının yol açtığı yeni durumlara yeni çözüm arayışları başka bir açıdan aşağılık duygusu, kompleks, apolojizm ve dolayısıyla emperyalizmin hedeflediği bir ideolojik konum olarak değerlendirilebilmesidir. Aktay, bu aşamada sorulan; Müslümanlar neden geri kaldı? Batılılar neden ilerlediler? gibi soruları ise “kendini baştan oryantalize etmek” olarak nitelendirmektedir (Aktay,2005:345). Göle ise İslamcılığı –belki de oryantalist anlayışa uygun şekilde- modern bilgi ideolojisinin klişelerini (örneğin ötekilik) yeniden üretildiği bir örnek olarak görmektedir. Göle’ye göre İslamcılık, Batı modeline siyasal ve bilimsel bir meydan okuma olarak, Batı dışında kendisine bir “öteki” konumu atfeden bir harekettir ve böylelikle Batının politik ve bilimsel ilgi kaynağı olmakla beraber aynı zamanda ötekine duyduğu korku, ilgi ve başkalaştırmayı da pekiştirmektedir (Göle, 2007:63).

İslamcılık, dışsal-içsel, tarihsel-geleceğe dönük, siyasal-sosyal, lokal-evrensel vb. olmak üzere çok yönlü ve çok boyutlu bir kavram olarak görünürken İslamcılık akımının dışsal kaynağı/sebebi Batı olarak görülmektedir. İslamcı düşünce yapısı, Batı medeniyetini değerlendirirken onu belirli bir ayrıma tabi tutmuş; bilim ve teknoloji alanlarında Batı’nın üstünlüğü kabul edilirken, kültürel ve ahlaki alanlarda ise şüphesiz İslam dininin üstün olduğu vurgulanmıştır. “*Bizim dinimizin telakkileri, Batıninkilere, mukayese etmeyecek derecede üstündür. Binaenaleyh bizler İslam dünyasının şimdiki gerileme ve çöküşüne son verebilmeyi ümit etmek için, Müslümanlığın telakkilerini daha iyi anlamaya, o yüce dinin ahlaki olduğu kadar içtimai tarafı da bulunan ilkelerini daha iyi tatbik etmeye çalışmaktan başka çaremiz yoktur*” (Said Halim Paşa,2011:161). İçeriyönelik bir eleştiri ise, Batı’nın, alınmasında fayda olunan unsurları yerine, onların diğerlerine benimsetmek için gayret ettikleri yaramaz ve bozucu unsurlarının alınması yönündeki eğilimdir. “*Batı medeniyeti terkibiyle ifade ettiğimiz büyük medeniyet, elbette yalnız kötü şeylerden ve sefahetten ibaret değildir, elbette bu medeniyetin iyi karşılanmaya ve takdir edilmeye layık nice kısımları vardır. Lakin Avrupa siyaseti, mağlup ve mahkûm milletlerin mahkûmiyetlerinin idaresi için bize, kendileri için kuvvet ve satvet sebebi olan medeni amilleri değil, zaaf ve sefahete sebep olan içtimai amilleri*

vermeye meyyaldir. Biz de bütün kudretimizle bu iğrenç amilleri kapıyoruz” (Hilmi,2011:82). Batı’yı taklit etmek ise hem milliyetçilerin ancak esas itibariyle İslamcılarının en büyük eleştiri alanlarından birisini teşkil etmektedir. *“Dini taklit, dünyası taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hulasa her şeyi taklit olan bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki kabil değil ictimai bir heyet vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz”* (Ersoy,2011:417). Sonuç itibariyle Batı’nın böyle bir ayırım yapılarak değerlendirilmesi; Batı’nın kendi medeniyeti ve değerleri üzerine iddia ettiği evrensellik söylemine ters düşmekte ve böylelikle bu İslamcılığı ideolojik olarak Batı’ya muhalif/Batı karşıtı bir konuma getirmektedir.

3.3.2.1. İslamcılığın Siyasal Boyutu: Panislamizm

İslami değerlerin savunulması ve yüceltilmesi, aslında modern bir duruma işaret etmektedir çünkü zaten İslam’la harmanlanmış, toplumsal kurumları ve hukuksal uygulamaları büyük ölçüde bu dine dayandırılmış geleneksel yapıda İslam’ın tekrar değerlendirilmesi söz konusu değildir. Osmanlı’da, Batı ile temasların, zaferler ve başarılar yerine giderek başarısızlıklar ve ezici yenilgilerle sonuçlanmasının İslamcılık fikir akımının oluşmasına sebebiyet verdiğiğine değinmiştik. İslam dininin siyasal alanda bir birleştirici olarak kullanılması ve bunun yanı sıra da emperyal güçlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanların organize edilerek emperyalist ülkelere karşı bir tehdit unsuru olarak ileri sürülmesi ise “Panislamizm” olarak adlandırılmıştır. Panislamizm, Sultan Abdülhamit döneminde bir devlet politikası olarak benimsenmiş ve icra edilmiştir.

Boisard’a göre Panislamizm; Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde, milliyetçilik akımlarının Osmanlı’yı sürekli toprak kaybına uğrattığı, farklı dinden olan azınlıkların ise güçlü Batı devletlerinin himayesi altında imparatorlukta ayrıcalıklı bir konuma yükseldiği bir dönemde öncelikli olarak devletin birliğini, bütünlüğünü sağlayabilecek ve aynı zamanda farklı ırklardan olan ancak İslam çatısı altında tanımlanabilecek Balkanlar, Anadolu, Kafkaslar ve hatta Hindistan’a kadar olan coğrafyada Batı’nın tahakkümüne karşı koyabilecek bir düşün yapısı olarak görülmüştür. Dini, dışa karşı bir dayanışma ve ideolojik meydan okuma aracı, kimi zaman da Avrupa kurum ve kavramlarının istilasına karşı bir engelleyici gibi kullanan

Panislamizm, Batılılarca “reaksiyoner” ve “fanatik” olarak değerlendirilmiştir (Boisard,2002:262). Panislamiz hareketini, iç (Müslüman tebayı İslam bayrağı altında toplamak ve dış ülke Müslümanlarını halifelik bayrağı altında toplamak) eksenli bir hareket olarak tanımlayan Mardin’e göre, İslamcıların fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat’la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başlamaları ve Tanzimatın gizli olarak inkâr ettiği “şeriatın değerlerini” tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir (Mardin, 2003:91-93).

Berkes’e göre ise Panislamizmin ana fikri şunlardır: “Hilafet, sadece ruhani bir egemenlik değil, aynı zamanda siyasal bir egemenlik, İslam’a özgü bir devlet biçimidir. Bütün Müslümanlar, ülke, din, renk farkları üstünde yalnız bir inanç kardeşliği değil, bir “millet”¹⁹ oluştururlar. İslamlık, Hıristiyanlık’ta olduğu gibi sadece dinsel değil, siyasal bir bütündür. Avrupa uygarlığı gibi bir İslam uygarlığı bulunmaktadır. Bu uygarlıktaki İslam milletinin geri kalışı, Avrupa devletlerinin karşısında parçalanmalarının sonucudur. Siyasal bir güç olmaktan çıkan Müslümanlar dinlerini de yitirme tehlikesi karşındadırlar. Müslümanların çağdaş bir varlık haline gelebilmeleri ancak dine dayalı bir birlik olmalarına, eski uygarlıklarını diriltmelerine bağlıdır. Bu birliğin sembolü hilafettir. Berkes’e göre bu görüş halifeliğin anayasallaştığı bir dönemde Abdülhamit’in ideolojisine de uygun düşmektedir (Berkes,2004:361). Osmanlı’da, Yavuz Sultan Selim zamanına dayandırılan Hilafet kavramı belki de en işlevsel ve ideolojik görünümünü Panislamizm akımıyla beraber yaşamıştır.

3.3.2.2. İslam’ın Geri Kalması Üzerine

İslami reform hareketi oldukça önemli bir literatür konusu olmuştur. Yazarlar ve İslamcı entelektüeller tarafından önerilen çözüm şekilleri anlam ve içerik itibarıyla farklı olmakla birlikte, hepsinin üzerinde ittifak ettiği nokta, Müslüman dünyasının gerilemesinden ve içine düştüğü durgunluktan İslam’ın sorumlu tutulamayacağı idi. Günlük hayatta müşahede edilen yanlışlıkların faturası, ancak dinlerinin prensiplerine göre yaşamayı başaramayan Müslümanlara çıkarılabılırdi. Geçmişte sahip oldukları maddi refahlarından mahrum kaldıysa, bunun tek sebebi “İlahi Kanun’un yarısını”

---

¹⁹ Berkes’in “millet” olarak ifade ettiği kavram, genel kullanımı ve kavranış şekliyle İslam’daki “ümme” kavramına karşılık olarak gelmektedir.

dahi uygulamayı ihmal etmiş olmalarıdır. İslam dünyası üzerine çöken sisi dağıtmak için Kur'an Vahyi'nin rasyonel karakteri ve Peygamber'in hadis ve sünnetlerindeki sayısız potansiyeller üzerinde ısrar edilmelidir. Müslümanlar, düşünmeyi ve tenkit ruhunu cesaretlendiren iman esaslarına göre yaşarlarsa, İslam, terakki basamaklarının tırmanılmasında mareşal vazifesi görecektir (Boisard,2002:252). İslamcı reform döneminde Batı karşısındaki geri kalmışlığın sebebinin -veya suçunun- İslam'dan ziyade Müslümanlarda arandığına Kara da dikkat çekmektedir. Kara'ya göre devrin İslamcılarını temelde şöyle bir mantık yürütmüşlerdir: İslam'ın tabiatı ve tebliği icabı mağlubiyetin, gerilemenin, tefessühün (bozulmanın), ahlaki çöküşün sebebi ve menşei olamaz (oryantalistler İslam'ın bunların da sebebi ve menşei olduğunu söylemelerine karşın); İslam akıl, mantık ve ilim dinidir; Müslümanların gâvur çizmesi altında ezilmeleri, İslam diyarının küfrün istila, işgal ve saldırılarına maruz kalması da “gerçek” Müslümanlıktan ve İslam'dan doğmuş olamaz. O halde kabahat İslam'da değil Müslümanlardadır. Mağlubiyeti getiren İslam'ın yanlış anlaşılması ve yaşanmasıdır (Kara,2005:36). Bu tespitler bizi bir diğer tespite yönlendirmektedir: Kutsala sahip çıkılması veya kutsalın korunması. Nitekim dinler ve inanç sistemleri hem kutsal kavramını yaratan hem de kendini kutsal ilan ederek bu konuda hem özne hem de nesne tarafında yer alabilen kavramlardır. Sevilmesi, saygı gösterilmesi, karar süreçlerinde dikkate alınması, sık sık anılması ve hayatın her aşamasında bağlılık gösterilmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkan Kutsal kavramı kutsiyetini dinin kaynağı olan İlâhi güçten almaktadır. İlâhi güçten alınan bu kutsallık, dini tebliğ edene, dinin kendisine ve dinin işaret ettiği değer ve kavramlara sirayet etmektedir. Nitekim çağdaş İslamcılar için referans noktası da kutsal olan İslam dini ve peygamberi olmuştur. Bir “öz kaynaklara dönüş” süreci olarak ifade edilebilecek İslamcı düşünüş; saf, hatasız, eksiksiz, ebedi geçerli olarak görülen Kur'an'ı Kerim'i ve onun peygamberi Hz. Muhammed'i yol gösterici olarak belirlemiştir. Elbette önceki Müslümanlar da onların peşinden gitmişlerdir ancak kutsal olan Müslümanlar değil İslam'dır ve dolayısıyla Müslümanlar hata yapabilirler-yapmışlardır ki bugün Batı karşısında edilgen, çaresiz bir duruma düşülmüştür.

Çobanoğlu'na göre Durkheim da dinlerin değişmez özelliği olarak *kutsal* ile *kutsal olmayan* ayrımının çok belirgin şekilde gözlenebileceğini söylemekte ve dinin

dünyayı anlamlandırmak için kullandığı bir ölçüt olduğunu belirtmektedir. Buna göre insanlar kutsal şeylere nasıl davranmaları gerektiğini çeşitli dinsel törenler ve eylem biçimleri yoluyla öğrenmektedirler. İşte kutsal ve kutsala ait özellikler de bu aşamada oluşturulmaktadır. Kutsal ve kutsal olanlarla ilintilendirilen kesin ve kayıtsız ahlâk kuraları ise, kutsala ait değerlerin içerisinde yer alarak toplum hayatında köklü bir şekilde yerleşmektedir (Çobanoğlu, 2008:21).

Gerek birey gerekse toplum olarak karşılaşılan kötü olaylar, felaketler karşısında genel bir tutum olarak özeleştirme yapmak-veya sebebi kendinde aramak- hem geleneksel hem de modern toplumlarda görülen bir olgudur. Ancak aralarındaki fark; geleneksel düşünce yapılarında “özeleştirme” genellikle din ve inançlar üzerinden ilerlerken modern düşünce yapılarında “özeleştirme”nin daha rasyonel olarak ifade edilebilecek şekilde seküler ve materyalist anlayışla yapılmasıdır. Örneğin; geleneksel Ortaçağ Avrupa’sında, Türklerin Avrupa topraklarındaki ilerleyişi, fetihleri ve zaferleri buna karşın Batı’lıların sürekli yenilgileri ve hezimetleri Kilise tarafından “Tanrının kendilerini cezalandırmak için Türkleri yolladığı” şeklinde değerlendirilmiş ve dine daha çok sahip çıkılmasına gayret edilmiştir. Şüphesiz bu, geleneksel toplumun dine dayandığı bir özeleştirme olarak görünmektedir. İslamcılık zamansal ve karakteristik açıdan modern döneme ait bir fikir akımıyken Müslümanların geri kalmışlığını sorgularken yapılan din temelli özeleştirmeler onun geleneksel yanına işaret etmektedir.

İslamcı düşünüş, Batı’nın oluşturduğu modern sistemin temellerinde sekülerlik anlayışının olduğunu bilincindedir. Ancak sekülerlik anlayışının Batı için gerekli olduğu çünkü Batı’nın Hıristiyanlık inancını siyasal alana dâhil ettikçe gerileme ve yobazlıkla bezeli bir tecrübe yaşadıklarını ileri sürmektedirler. Oysa Müslümanların gerçek İslam’ı uygulayabildikleri ve siyasal, sosyal her alana dâhil ettikleri sürece parlak dönemler yaşadıkları İslamcılarının temel görüşlerindedir. Kısacası Avrupalılar Hıristiyanlıktan uzaklaştıkça ilerlemişler Müslümanlar ise İslam’dan uzaklaştıkça gerilemişlerdir. İlk dönem İslamcılarında Ahmed Naim de buna değinen isimlerden birisidir. Naim’e göre (Naim,2011:348), Avrupa’da dini devletten ayırmaya sebep olmuş birçok içtimai sebep ve etkenler ve kilisenin varlığı ile kilise teşkilatına dâhil olan ruhbanın suiistimalleri gibi sebepler vardır ki bunların Osmanlı’da varlığı

bilinmediği gibi o türde teşkilatın milletin sırtına yüklediği zulüm ağırlığı hayal bile edilememektedir.

Kara'ya göre İslamcı söylem, dönem olarak da içerik olarak da modern (uzun tarihi süreçle ve gelenekle irtibatları zayıflamış), modernleştirici (modernist), ideolojik (genelleştirmeci, indirgemeci, basit, siyasi) ve büyük ölçüde seküler bir söylemdir. Bu söylem, sadece bugün İslamcı denilen gruplar tarafından değil, İslam dünyasının bütün fikir gruplarına mensup “mağlup bir neslin” aydınlarınca inşa edilmiş ve sürdürülmüştür. Kara, İslamcı söylemin paradoksal amacını şöyle ifade eder: “*Bir Batı'ya (iyi, ilim ve medeniyet merkezi Batı'ya) ulaşmak için başka Batı'dan (kötü, işgalci, sömürgeci, kafir ve ahlaksız Batı'dan) kurtulmak; bizi tekrar zaferden zafere koşturacak bir (gerçek) İslam'a varmak için bir başka (tarihi) İslam'dan kurtulmak..* (Kara,2005:41). Rahman ise, İslamcılık olarak değil ancak “İslam modernizmi” şeklinde tarif ettiği, İslam dinindeki yenilikçi/modernist akımın seküler bir yönü olduğunu - Kara'nın aksine- reddetmektedir. Rahman, her modernleşme çabasının sekülerleşme olarak algılanmasını eleştirirken Müslüman bir modernistin her parçasıyla, her tarafıyla İslami olduğunu ve gerçek olanın, İslam modernizminin İslam liberalizmini temsil ettiğini savunmaktadır (Rahman,2004:73). Bu savlar, İslamcılığın modern döneme aitliği konusunda bir mutabıklığa işaret ederken sekülerlik/laiklik kavramlarının sorunlu algılanışını da içermektedir. Batı'nın, sekülerlik koşullu olarak öne sürdüğü modernliğin sekülerlik olmadan algılanması muhalif ve en azından Batı dışı bir duruma işaret etmektedir.

3.3.3. Batıcılık

Batı ve diğerleri arasında modernleşme faktörü üzerinden ele alınan bir model olgusunun, sosyal teorilerdeki yansımalarından birisi; Batı'nın merkez olduğu, modernitenin kendisi olduğu ve Batı dışı diğer toplumların modernleşmek için –aksi takdirde dünya üzerinde varlıklarını sürdürmeleri mümkün görünmemektedir- onlarla aynı yolları izleme gerektiğini savunan Batıcı görüştür.

19. yüzyıl itibariyle oryantalist düşünce biçimlerini ve zihniyetini en kuvvetli şekilde barındıran akım olan Batıcılık akımı; Osmanlı'dan başlayan ve cumhuriyet

dönemine uzayan teorik ve pratikteki yansımaları sebebiyle İslamcılık akımına karşı bir duruşu temsil etmektedir. İslamcılık modern döneme ait bir fikir akımı olsa da, Türkçülük yine Batı kaynaklı milliyetçilik akımlarına dayansa da kendi içlerindeki Batı muhalifi duruşları sebebiyle Batıcılık akımından ayrılmakta ve onun karşısında yer almaktadır.

Tunaya Batılılaşma hakkındaki fikirlerin “bütüncü” ve “kısmici” olmak üzere iki şekilde tezahür ettiğini belirtmektedir:

Bütüncüler için Batı medeniyeti bir bütündür. Ancak bütünlüğü ile alınabilir, bu kesin bir karardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, genel olarak kabul edilmiş prensip budur. Bütüncülere göre Türkiye'nin Doğu medeniyet alanından Batı medeniyeti alanına geçmesi zaruridir. Bütüncüler, çeşitli Doğu-Batı tarifleri yapmışlar ve bu tariflerde Batı'yı medeniyet, çağdaş zihniyet gibi değerlerle betimlerlerken, Doğu'yu akıl düşmanı, hürriyetsiz, bilim dışı (tasavvufi) olarak betimlemişlerdir. Bütüncüler, Doğu'nun skolastik zihniyeti olarak kabul ettikleri irticaya karşı savaş açmışlardır (Tunaya, 2010:129-130). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar Batılılaşma meselesini kısmi bir şekilde dikkate alan görüşlerin ortak noktası şudur: Batı tamamen alınamaz. Kısmen alınabilir. Bölünerek alınabilir. Batı'dan alınacak olan kısım da onun tekniğidir. Bu noktada birleşenler genel olarak birbirlerini reddeden iki fikir akımını temsil etmektedirler. Bunlardan birisi, Türk inkılâbını ve dolayısıyla Batılılaşma meselesini sosyalist bir açıdan yorumlayan *Kadrocu*'lardır. Diğer cereyan ise aynı olaylara dini bir açıdan bakan ve İkinci Meşrutiyet'teki öncülerinin fikirlerini laik bir devlet içinde devam ettirerek savunan dinci gelenekçilerdir (Tunaya,2010:146-147).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemiyle etkili olmaya başlayan ve bu etkisini Cumhuriyet döneminin hemen her döneminde –en yoğunluklu olarak kuruluş ve gelişim dönemlerinde- sürdüren fikir akımı olan Batıcılık; Batı'nın ulaştığı seviyeye bir gıptayı ve yönelimi ifade etmektedir. Bu gıpta ve yönelim; fikirsel ve bilimsel alanda Batı'daki yeniliklerin takip edilmesi, bunların Osmanlıca'ya ve Türkçe'ye çevrilmesi ve dönemin gazete, dergi gibi basın araçları sayesinde siyasal seçkinleri etkilemek amacıyla yayınlanması gibi birtakım etkinliklerin temel dayanağını oluşturmuştur.

Nitekim dönemin basın organları, sadrazamlık ve hükümet yetkililerinin bulunduğu “Babı-ali” olarak tabir edilen yere yakın yerde konumlanmışlardır. Gerek Batıcılık gerekse İslamcılık, Türkçülük ya da Osmanlıcılık gibi akımlar bu dönemde halk düzeyine indirgenememiş -böyle bir gaye de olmamıştır- özellikle aydınlar ve devletin ikici sisteminde geleneksel olan değil Batı kaynaklı kurumlardan yetişenler tarafından benimsenip yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Batıcılık akımının en önde gelen ve tanınan isimlerin başında Abdullah Cevdet gelmektedir. Abdullah Cevdet, Batılı düşünür Ernest Renan’ın görüşlerine benzer şekilde, tek medeniyetin Batı medeniyeti olduğunu savunmuş ve Batı medeniyetinin bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylelikle Batıcılık anlayışının özünü ortaya koyan Meşrutiyet düşünürü Abdullah Cevdet, bu düşüncelerini savunmak ve yaygınlaştırmak amacıyla (1904) “*İctihad*” dergisini çıkarmıştır.

Abdullah Cevdet, Atay’ın “Çankaya” kitabında eleştirilen isimlerden biridir. II. Meşrutiyet öncesi baskıcı dönemde, meşrutiyet yanlıları tarafından kitapları gizli bir şekilde alınan ve okunan düşünürlerden biri olarak ifade edilen Abdullah Cevdet’in aslında güvenilmez bir ahlakı olduğu ve vatanseverlik hususundaki eksikleri de ifade edilmektedir. Cevdet’e ait olduğu öne sürülen ve Çanakkale Savaşı ile ilgili fıkrası da şu şekilde zikredilir (Atay,1984:139,140):

- *Ne dersin doktor? Balkan ordularına karşı üç günde çözüliüp dağılım da İngiliz ve Fransız ordularını Çanakkale’de denize dökelim.*
- *Öyledir evlat öyledir. Balkanlar’da bize vahşet hücum etti, ona hemen kucağımızı açtık. Medeniyete karşı dayatma bilinen bir hassamızdır(özelliğimizdir).*

Batılılaşma, kültürel, siyasal ve özellikle de toplumsal alanda Batı’ya benzeme yolunda büyük bir dönüşümü hedefler ve cumhuriyet dönemindeki Atatürk devrimleri Batıcılık akımının bu hedefi gerçekleştirmedeki en önemli icraatları olarak yerini almaktadır. Devrimlerin, din-inanç ibadete yönelik esaslar dâhil, müdahil olmadığı alan neredeyse bulunamamaktadır ve bu yapısı itibariyle yine hayatın her alanına ilişkin

kural ve düzenlemeleri bulunan İslam dininin toplum tasavvuru ile çatışan bir konumdadır. Dolayısıyla İslamcılık akımı ile Batıcılık akımı, dinin konumu hususunda temel bir ayrıma sahip görünmektedirler. Bu ayrımın en önemli sebebi ise İslamcılık akımının din temelli bir dünya görüşüne karşı Batıcılık akımının “akıl” temelli bir dünya görüşüne sahip olmasıdır.

Toker ve Tekin’e göre, Batı’nın bir bütün olarak görüldüğü ve topyekun bir Batılılaşma fikri, Batı denen bütününe kültüralist olmayan bir temelde düşünülmesini gerektirmektedir. Bunun anlamı, Batı’nın, Hıristiyanlık’ın ve onun kültürel geleneklerinin dünyası olarak değil, prensip olarak evrenselleştirilebilir bir ilkedir, yani akıldan hareketle kavranmasıdır. Böylelikle Batı ile aynı geçmişe sahip olmayan, aynı kültürel geleneklerden gelmeyen ve aynı *ethos*’a sahip olmayan toplumlar da Batı toplumlarına benzer bir siyasal ve sosyal düzen tesis edebileceğini ileri sürmek mümkün hale gelmektedir. Zira bizzat Batı’dan modernliğin tesis edilme süreci, doğanın ve toplumun akıldan hareketle kavranmasının bir sonucu ve gelenekten kopuş hamlesi olarak görülmektedir. Batı’nın topyekûn model alınmasını öngören Batıcılık’ın temelinde Batı’nın üstünlüğünün evrensel bir ilke olarak akıldan kaynaklandığı görüşü yer almaktadır ve Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılığın aksine sosyal değişimi süreklilik esasından değil kopuş esasından hareketle düşünmektedir (Toker & Tekin, 2007:83). Nitekim ülkemizin kuruluşundan sonra her alanda arka arkaya yapılan büyük devrimler geçmiş ile olan bağları koparmaya yönelik bir yöne sahip bulunmaktadırlar.

Cumhuriyet devrimleri yapı itibarıyla topyekûn bir Batılılaşma hareketini ifade ederken, toplumsal değer ve kod sistemlerini de Batı’lı muadilleriyle değiştirmeyi amaçlamaktadır. Kılık kıyafetteki, takvimdeki, ölçülerdeki devrimleri bir yana bırakacak olursak Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumunun kurulması; genç cumhuriyetin tarih aracılığıyla kökleşmesi, asilleşmesi ve ulusallaşmasını ayrıca dil aracılığıyla da modern döneme ayak uydurması, çağdaş bir geleceğin dil aracılığıyla kurgulanmasını ifade etmektedir. Böylelikle cumhuriyet geçmişten-geleceğe doğru yeniden şekillendirilmektedir. Cumhuriyet döneminde bizzat Atatürk’ün talimatıyla Türklerin kökenlerinin araştırılması; yakın geçmişten, saltanattan, ümmetten kopuşun

ve aynı zamanda gururlanılacak uzak geçmişe, ulusallığa ve millete dönüşün temel göstergelerindedir.

Kahraman'a göre Batılılaşma, Türkiye'de toplumsal düşüncenin gelişmesiyle eşzamanlı bir süreç olarak doğarken, örgün ve yaygın anlayışları karşıtlarıyla değiştirme çabalarını oluşturmuştur. Ruhanın yerine cismani, cemaatin birey, merkezin çevre, vb. gibi kavram almaşıklarıyla değiştirilmesi bu sürecin belkemiğini meydana getirmektedir. Buna göre, bir medeniyet projesinin nesnel kaynağı olarak sunulmuş Batı ise, hızla kültürel bir içerik kazanmış, giderek bir ideolojiye dönüşürken tutuculaşmış ve nihayet dogmatikleşmiştir (Kahraman, 2007:126).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Batıcılık akımı ile Türkçülük akımının bir karışımından doğan yeni ideoloji, yeni bir toplum yaratma işine girişirken İslamcı fikirler zaman içerisinde her alandan tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde tüm toplumsal yapı ve organları belirleyen bir laik devlet ideolojisi ile zaman içerisinde dışlanan, içe kapanan, sesini duyurmaya çalışan, siyasallaşan, kamusallaşan ve nihayetinde bir değişim ile beraber siyasal mekanizmanın zirvesine çıkan bir İslamcı ideoloji arasındaki ilişkiler önem kazanmıştır. Bu sebeple, bu değişimi içeren zamansal bölünmeler de dikkate alınarak devlet ve İslamcı düşünce arasındaki ilişkiler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.4. Cumhuriyet Döneminde Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri

İlişkilerin yapısal özelliklerini de dikkate alacağımız bir tasnife göre yapacağımız sınıflandırma şu şekilde olacaktır:

- 1- Cumhuriyetin İlanından Demokrat Parti İktidarına Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri
- 2- Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri
- 3- 1980 İhtilalinden Günümüze Kadarki Dönemde Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri

3.4.1. Cumhuriyetin İlanından Demokrat Parti İktidarına Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri

Atatürk'ün, daha Osmanlı Devleti'nde bir subay iken sahip olduğu inkılâpçı ve modernlikçi ruhu; “ *Arzu edilen inkılâbı bir anda bir darbe ile tatbik edeceğimi zannederim...Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradan insanları seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar*” (Akt. Biçer,2008:25) şeklindeki ifadesiyle anlaşılabilir. Bu düşünce yapısı iyi okunduğunda; modernite/modernizm, çıkılması veya ulaşılmaması gereken bir seviye olarak algılanmakta, geleneksel yapı –ki din de bu yapının bir parçasıdır- ise tasvip edilmemektedir. Atatürk, bu inkılâpçı yapısını cumhuriyet Türkiye'sinde tam olarak ortaya koyabilmiştir.

Sayyid'e göre, Cumhuriyet dönemindeki Kemalist düşünceye göre modernleşmek için önce Batılılaşmak gerekiyordu ve Batılılaşmanın tabiatı da Doğululaşma mecburiyetini içermektedir. Çünkü ancak Batılı olmayan yani Doğulu olan Batılılaştırılabilir ve Kemalistler Doğululuğu İslam üzerinden sabitleyerek –zira Doğu'ya şekil veren İslam'dı- önce Doğu'yu tanımlayıp sonra da reddetmek gibi bir icraata yönelmişlerdi. Sayyid, Kemalizmin, Müslüman toplulukları Doğululuktan çıkararak bir de-oryantelize eylemi gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir (Sayyid, 2005:955). Dolayısıyla Sayyid'in Kemalizmi oryantalist bir yapı olarak veya en azından oryantalist yönü olan bir yapı olarak gördüğü tespit edilebilmektedir.

Cumhuriyet, Batı kaynaklı bir yönetim biçimi olarak kabul edile gelmiştir ve Osmanlı'nın yıkıntısının ardından böyle bir yönetim biçiminin benimsenmesi, Batıcı ve Türkçü kadroların başarısı olarak kavranabilmektedir. Bu başarının nimeti ise; toplumu örnek modellere göre biçimlendirmek konusunda geniş bir hareket alanının sağlanmasıdır. Cumhuriyet'in, Atatürk tarafından “muasır medeniyetler seviyesi”ne yükselmek olarak belirlenen uygarlık hedefi, “medeniyet” kavramının kimsenin tekelinde olmadığını belirtmekte ve örnek model seçiminde esneklik getirmekteyse de bu dönem için esneklik işler hale gelmemiştir çünkü pratikte tek muasır medeniyet Batı medeniyetidir. Batı medeniyetine ulaşma yolundaki devrimler için sahip olunan geniş

hareket alanına siyaset, ekonomi, toplumsal hayat ve din de dâhil edilmiştir. Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinde gelenekselin varlığına dokunulmayıp onun yanına aynı görevi gören modern kurumlar getirilip ikici bir sistem inşa edilirken, Cumhuriyet devrimlerinin temel prensibi, eski ve geleneksel olanın tasfiye edilerek yerine modern olanlarının getirilmesidir. Din kavramını bir yandan Batı toplumlarındaki pasif konumlandırılmış örneğiyle diğer yandan da gelenekseli temsil eden karakteristiği ile ele almak dönemin devrimsel dinamizmine katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde İslami yönelimli gruplar bir nevi kabuğuna çekilme dönemine girmiştir. Bunun sebebi içsel faktörlerden ziyade devlet eliyle yürütülen yaptırım ve politikalarıdır. Batıcı güçler tarafından baskı altına alınan, karar mekanizmalarından uzaklaştırılan, sindirilen İslamcı gruplar ta ki Demokrat Parti iktidarına kadar siyasi iktidar tarafından sürekli olarak gözetim altında tutulmuşlardır.²⁰ Bunun sebebi; Batı'nın "akılcı" anlayışının benimsenmesinin ardından dini yönelimin ortak-yekpare bir sınıflandırma ile "gerici" olarak kabul edilmesi ve bunlara müsaade edilmesi durumunda devrimlerin yeterince etkili olamayacağı ve zaman içerisindeki kazanımların da elden gideceği endişesidir. Ayrıca, İslam ile bütünleşmiş Osmanlı kimliğinden kopuşun sağlanması için böyle yaptırımlar gerekli görülmüştür. Bu sebeple yalnızca siyasi-dini gruplar değil aynı zamanda dini davranışlar, yüzyıllardır süren dini ritüeller (ezan, namaz, camiler vb.) dahi baskıya dayalı modernizasyon süreçlerine maruz bırakılmışlardır. Bunlar ve bunlara benzer diğer uygulamalar İslamcı kesimin belleğinde ve söylemlerinde olumsuz referanslarla hala anılmaktadır. İslamcılar bu dönemi otoriteryen, devrimleri halka rağmen ve hatta halka karşı, uygulamaları ise tepeden inmece olarak değerlendirmişlerdir.

Devletin kendi bekasını ve güvenliğini sağlamaya çalıştığı, etnik, dinsel ya da her ikisinin (Şeyh Sait İsyanı) aynı anda cereyan ettiği isyan ve başkaldırıyla mücadele etmek zorunda olduğu bu koşullarda iktidar sarmalı içindeki eğilim; İslamcı söyleme karşı müsamahakâr davranılmaması yönünde olmuştur. Siyasal iktidarın özellikle geleneksel/dinsel tehdit unsurlarının ortadan kaldırılması bağlamında İstiklal Mahkemeleri kurulmuş (29 Nisan 1923) ve Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmıştır

---

²⁰ Silahlı kuvvetler ve devletin laik bürokratik unsurları tarafından yapılan gözetim ise daha uzun süre devam etmiştir.

Bunun yanı sıra basın alanında da tedbirler alınmış, bu bağlamda İslami gazetelerin hemen hepsi 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı'nı kışkırttıkları ya da bu başkaldırıya bir şekilde karıştıkları iddiasıyla kapatılmışlardır. (6 Mart 1925) (Subaşı, 2005:218-221). Dinin toplum üzerindeki kontrol gücünün zayıflatılması amacıyla da dönemin dinsel aktörlerinden İslamcı düşünürler zamanla tasfiye edilmiş veya etkisizleştirilmiş, Osmanlıdaki ulema sınıfı Cumhuriyet'e taşınmamış, halk İslamı biçimlendirmeye tabi tutulmuş, tarikatların mekânları veya etki alanları olan tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır (30 Kasım 1925). Ancak siyasal bir etkisi olmayan küçük çaplı tarikatların yanı sıra siyasal alanda da etki yapabilen Nurculuk, Süleymancılık gibi dini yapılanmalar toplum içinde her zaman varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Subaşı'ya göre, İslami endişelerin yol açtığı tepkilerle dinsel nitelikli arzu ve talepleri içeren eleştiriler Cumhuriyet döneminin tamamına yayılan bir genelleme içinde İslamcılık olarak tanımlanmıştır. Böylece kültürel, politik ve dinsel ağırlığına fark edilir düzeyde vurgu yapma arzusunu taşıyan girişimler, hem rejim hem de genel siyasal tablo içinde İslamcı ilan edilmiştir...İslamcılık, Cumhuriyet'in tamamına yayılan her türden eğilimi, dinsellik bağlamı ön şartıyla, aynı kulvar içinde değerlendirmenin ortak bir adı olmaktadır (Subaşı, 2005:220,221). İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüğün aksine ulusal ve uluslar arası alandaki her gelişmeyi dini hassasiyet ve söylem ile değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Batı'da bir vicdan meselesi olarak kavranan ve kişilerin özeline indirgenerek kamudan uzaklaştırılan dine, benzeri bir uygulama Cumhuriyet döneminde de yapılmak istenmiştir. Ancak İslam, Hıristiyanlık'tan farklı olarak siyasal bir niteliğe sahiptir ve toplumu da her açıdan sarmalamaktadır. Buna mukabil, henüz bir nüve halinde olan sivil toplumu kendisine sımsıkı bağlayabilmek için onu gözetim altında tutmak zorunluluğunu hisseden devlet organları, kanun ve kararnameler vasıtasıyla laikliği Cumhuriyet düzeninin ilk yıllarından itibaren yeni devletin temel dayanağı kılmışlardır. Vergin'e göre, İslam bu şekilde siyasal alandan sürgün edilmesine karşın; kısa zamanda ülkenin siyasi rekabet ve kazanım alanlarından biri haline gelmiştir. Tasavvufi düşünceden mülhem tarikatlar ve onlardan kopup gelen yeni oluşumlar Anadolu halkı üzerinde muazzam bir etkiye sahip olmaya devam etmişlerdir. Kitlelerin bu konudaki

hassasiyeti aynı zamanda kendini sadece İslami bir kültürel çerçevede tanımlamaya alışık ve tanınmaya devam etmek isteyen bir toplumun, bu yeni uygulamalara olan itirazını da ifade etmektedir. Bu hassasiyet, Batıvari bir hayat tarzının gittikçe artan ölçüde kültürel alana el koymasıyla kültürel kimliğin örselenmesinden ve yok olma tehlikesinden endişeyi de yansıtmıştır (Vergin, 2000:36,37).

Cumhuriyet'in ilanından çok partili döneme geçiş aşamasındaki süreçte Cumhuriyet Halk Partisi, adeta devlet ve hükümetin kendisinde vücut bulduğu bir konumdadır. Bu dönemde parti karar ve politikaları, hükümetin ve devletin kararları, uygulamaları olarak hayata geçirilmiştir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisinin dolayısıyla devletin bir politikası haline gelen tavizsiz sekülerlik anlayışı özellikle eğitim alanına önem verilmesini ve yetişecek yeni neslin bu anlayışla yoğrulmasını öngörmüştür. Mevcut nesil, Osmanlı'nın mirasıdır ve devrimleri koşulsuz ve içtenlikle kabul etmeleri daha zor görünmektedir. Atatürk'ün gençliğe hitabesi ve sürekli olarak onları muhatap alan hitaplarda bulunması bu anlayışa örnek teşkil etmektedir.

İnalcık'a göre, Atatürk hiçbir zaman dini bir reformcu olmaya özenmediği halde, İslamiyet'te ileriye dönük derin bir devrim yapmıştır (İnalcık,2000:85). Bu sebeple Cumhuriyet döneminde din üzerine önemli icraatlar gerçekleşmiştir. 1924 yılındaki anayasada kabul edilen "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır" ibaresi 1928 yılında anayasadan çıkarılmıştır ki bu din alanındaki yeniliklerden yalnızca biridir. Atatürk'ün Türkçe ezan okunması ile ilgili düşünceleri, oluşturulan bir din adamları heyetinden onay aldıktan sonra 1932 yılında uygulanmaya başlanmış ve bu uygulama 1950 yılındaki Demokrat Parti iktidarına kadar devam etmiştir. Demokrat Parti'nin ilk icraatlarından birisi de daha önce yasaklanan Arapça ezan okunmasını serbest bırakmasıdır ki bu karardan sonra tüm yurttaki Arapça ezan okumaya geçildiği görülmüştür. DP'nin diğer icraatı ise din derslerinin zorunlu hale getirilmesidir. Buna karşın aynı Demokrat Parti iktidarı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" çıkararak Kemalist laik rejime bağlı olduğunu da bir nevi göstermiş bulunmaktadır.

3.4.2. Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü gibi isimler tarafından 1946 yılında kurulan ve Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde önemli rol oynayan bir siyasi partidir. Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinde aslında yeni bir dönemi temsil etmektedir. Bu yeni dönem, daha liberal, daha muhafazakâr ancak daha çalkantılı bir Türkiye siyasi hayatına tekâmül etmektedir. Cumhuriyetin ilanından itibaren etkisizleştirilen, sindirilen dini yönelimli gruplar bu dönemde kendilerine gelmişler, seslerini duyurmaya başlamışlardır. Dini yönelimli kesim bir yandan toplumsal alanda çeşitli arayışlara yönelmiştir. Aydın'a göre Türkiye'de muhafazakâr kesim, özellikle 1940'lı yılların sonlarına doğru ciddi çağdaşlaşma faaliyetlerine girişmiştir. Bu faaliyetler arasında dünyaya, mal-mülk edinmeye, özellikle kız çocuklarının eğitime olmak üzere eğitime daha olumlu ve sıcak bakmaya başlamışlardır (Aydın,1998:56). Böylelikle dini yönelim bu dönemde toplumsal anlamda bir çağdaşlaşma sürecine girmiştir.

Dini yönelimli grupların bu hareketlenmesinin siyasal yönü de etkili olmuştur. Bora'ya göre, artık Osmanlıcılık ya da Pan-islamizm gibi daha makro kapsamlı ideolojilerin peşinden gitmek yerine, kendi konum ve geleceklerini ilgilendiren şekilde mevcut siyasi iktidar ile mücadeleye giren dini kesim temsilcileri, Batı'nın kendisine değil ancak belki de Batı'dan daha kararlı ve yaptırımcı olan Cumhuriyet ideolojisine karşı durmuşlardır. Bora'ya göre, Meşrutiyet dönemi İslamcılarının miras kalan, Batı ile hesaplaşmaya ilişkin geniş literatür, 1950'lerde yani Demokrat Parti iktidarının başlamasının ardından açığa çıkmıştır. Bu dönemde Batı karşıtlığı ve yabancılaştırıcı Batı-taklitçiliğinin yergisi yapılırken, Cumhuriyet rejiminin laiklik politikasının sorgulanması, aynı zamanda Batılılaşmanın sorgulanması anlamına gelmektedir (Bora, 2007:261). Bu sorgulama, 1970'lerden itibaren İslamcı çizginin temel sloganlarından biri haline gelen "*taklitçi zihniyet*" teriminin de kaynağı olarak görülebilmektedir.

Demokrat Parti, dini kesimler tarafından desteklense de, dini yönelimli bir parti değildir. Bu sebeple Demokrat Parti iktidarında filizlenmeye başlayan İslami düşünüş, sonraki dönemde kurulan ve dini yönelimli olan siyasi partiler aracılığıyla tam

anlamıyla siyasallaşmış olacaktır. Bu siyasallaşma, en basit ifade ile “*din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması*” olarak betimlenen laiklik ilkesine aykırı bulunduğu için devletin Batıcı güçleri, bunlara karşı sık sık yaptırımlar uygulayacaktır.

Kurtoğlu’na göre, Cumhuriyet Dönemi’nin ilk dönemlerindeki toplum kendisini yeniden biçimlendirmeye yönelik siyasal-kültürel tasarruflara tepkisini bildiği tek dil ile yani dinsel dünyanın dili ile ifade etmiştir. Bu durum, İslam dininin, devletler ve ulema için hep var olmuş olan siyasal dilinin, bu kez halk tarafından ve aslında dinsel değil siyasal hoşnutsuzluğun dili olarak kullanılmasının olgusal zeminini hazırlamıştır. Kurtoğlu, Demokrat Parti tarafından yapılan işin ve iktidara ulaşmasının sebebinin bu dili, kendi siyasal muhalefetinin dili haline getirmedeki başarısından kaynaklandığı öne sürmektedir (Kurtoğlu,2005:211). Demokrat Parti’nin 1950 yılındaki seçimlerdeki başarısında rol oynayan dur işareti yapan el simgesi ve beraberindeki “Yeter söz milletindir” sloganı, halkın kullandığı ve içinde dinsel kaygıları da barındıran söylemin siyasal platforma yansıtılmasını temsil etmektedir.

Türkiye, 1960 yılında yaşanan askeri darbenin ertesi yılı (1961) hazırlanan yeni anayasa ile o zamana kadar pek fazla sahip olmadığı bir demokrasi anlayışına yönelmiştir. Ancak bu yeni demokrasi anlayışı, toplumsal bir uzlaşma ve huzur yerine çatışma ve huzursuzluk olarak topluma yansımış ve 1971’te silahlı kuvvetler hükümete yeni bir muhtıra ile darbe yapmıştır. Bu iki darbe Türkiye’deki siyasal ve toplumsal yaşamı etkilerken içinde bulunduğumuz toplumsal ve siyasal duruma yönelik esas değişim ve dönüşüm 12 Eylül 1980 ihtilalini takiben 1982 yılında hazırlanan anayasa ile gerçekleşmiştir. Bu dönem, İslamcı ve milliyetçi çizginin yükselişine ve bir Türk-İslam sentezi çerçevesinde birleşmesine de tanıklık edilmiştir.

1980 darbesini hazırlayan etkenlerinden en önemlisi Türkiye’de yetmişli yıllarda tırmanan ideolojik bölünme ve bu bölünmenin giderek çatışmaya dönüşmesi sonucu oluşan toplumsal huzursuzluktur. Siyasi istikrarın da sağlanamadığı bu dönemde İslami hassasiyeti ön plana çıkaran Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi, manevi ve ahlaki değerleri savunan bir siyasi söylem benimsemiştir. Bu siyasi hareketin tabanını ise, çok partili döneme kadar baskı ve sindirme politikalarına maruz kalan, ancak çok partili dönem sonrasında gerek sosyal hayatta, gerekse fikirselden yeniden canlanma

dönemine giren dini yönelim yer almaktadır. Bu dönemde İslamın siyasal platformdaki temsilcileri, özellikle cemaat yapılarından destek görmeye beraber göç, yabancılaşma gibi sorunların beraberinde getirdiği ve dini değerler üzerinde etkisi olan yeni yaşam biçimlerinin oluşmaya başladığı bir toplumsal yaşamda dini hassasiyetleri göz ardı etmişlerdir.

Mardin'e göre çağdaş tarihimize bakıldığında Türkiye'de iki önemli ideoloji devri görülmektedir. Bunlardan birisi Kemalizm iken diğeri ise 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ideolojik yapıdır. Mardin, 1940'lı yıllardan itibaren köyden şehre önemli bir göç hareketi olduğunu ve 1960'lı yıllarda köyle ilişkileri kopan ve kendine şehir hayatı içerisinde bir anlam arayan insanlardan bahsetmektedir. Bu insanlar ise ideolojilerin yayılması için gereken farklılaşmış toplumsal ortam sayesinde "sağ" ve "sol" fikir akımlarının peşinden gitmişlerdir (Mardin,2004:136). Mardin'in ifade ettiği gibi 1960'lardan sonra ülke bir sağ-sol ayrılaşması içerisinde kaotik bir ortama doğru ilerlemektedir. Ancak İslami yönelim bu devirde ortadan kalkmamış diğer ideolojilerin gölgesinde kalmıştır. Toplumsal alanda cemaat ve tarikatlar gibi çeşitli yapılaşmaların hızlandığı ve fikri olarak da kendini yenilediği bir döneme giren dini yönelimli akımlar bir sonraki dönemin baş aktörü olacaktır.

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren kent nüfusunun hızla artması, bunun beraberinde gecekondulaşma, işsizlik vb. sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu devirlerde Türkiye kapalı ekonomiden Pazar ekonomisine geçmiş, Amerika'dan Marshall yardımları alınmış, üretimde makineleşme hızlanmıştır. Tüm bu toplumsal değişim dini yönelimli gruplarında bu yeni toplumsal yapıya ayak uydurma çabası içersine girmesine sebep olmuştur. Ancak bu yeni zihniyetin İslamcı bir karakter ile ortaya çıkması 1970'lerde gerçekleşebilmiştir.

Türkiye'deki toplumsal değişim üzerine önemli tespitleri bulunan Emre Kongar ve Nilüfer Göle gibi isimler de 1970'lerde ortaya çıkan ve 80 sonrasında belirginleşen yeni toplumsal yapıya dikkat çekmektedirler. Kongar'a göre Türkiye 1970'lerde sınıflı ve demokratik bir toplum niteliği kazanmıştır. Kongar bu gelişmeyle beraber, en başta bu noktaya ulaşmayı amaçlayan devletçi-seçkinin amacına vardığını ve misyonunu tamamlayarak çözülmeye başladığını ileri sürmektedir. Böylece geleneksel

ordu-CHP birliği bozulduğunu belirten Kongar, Silahlı Kuvvetlerin 1980 ihtilalinde devletçi-seçkinciler yerine gelenekçi-liberaller ile ittifak içersine girdiğine değinmektedir (Kongar,2008:368). 70’lerde başlayan ve 12 Eylül döneminden sonra belirginleşen ordu ve gelenekçi-liberaller arasındaki ittifak, 90 sonrasında Refah Partisi’nin yükselişini ile bozulacak ve 28 Şubat süreci ile bu güçler arasındaki ipler kopacaktır. İslamcılık terimini Osmanlı’daki bir fikri hareket olarak değil yakın geçmişte 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan ve 1980’lerde İran Devrimi ve İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşunun etkisiyle radikalleşen hareketler olarak kavrayan Göle’ye göre bu hareketler, farklı ulusal ortamlarda farklı tarihsel yollar ve farklı katılım seyirleri izlemişlerdir. Göle’ye göre çağdaş İslamcılık siyaset ile ilgilenmekte ve gücünü dinin siyasallaşmasından, toplumsal ve siyasal düzenle olan kendi çatışmacı ilişkisinden devşirmektedir (Göle,2002:20,21). Göle’nin ifade ettiği tarzda dinin siyasallaşması Türkiye’de 60’lı yılların sonlarında ortaya çıkan Milli Görüş Hareketi ile vücut bulmuştur. Aynı zamanda bir toplum mühendisliğine de girişen Necmettin Erbakan önderliğindeki bu hareket, kalkınma, ekonomik ilerleme gibi kavramlarla yola çıkmış, 80’li yıllarda aslında İslami düzene referans verecek şekilde bir “Adil Düzen” söylemini benimsemiştir.

3.4.3. 1980 İhtilalinden Günümüze Kadarki Süreçte Devlet-İslamcı Düşünce İlişkileri ve 28 Şubat Süreci

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye’de şuan içinde bulunduğumuz siyasi ve toplumsal durumun da kökenlerine uzanan yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir niteliklere sahiptir. Dini yönelim açısından değerlendirildiğinde, darbe sonrası süreçte yaşanan ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmeler, dini yönelimli grupların, daha yaygın bir ifadeyle İslamcı kesimlerin bir canlanma, adeta dirilme aşamasına geçtiğini sergilemektedir. 80 sonrası dönemde toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlamak isteyen devlet, o güne kadar pek ılımlı bakmadığı İslam’a, bir Türk-İslam sentezi çerçevesi dâhilinde olumlu yaklaşmış ve dini yönelim, devlet eliyle bir toplumsal bütünlük projesinin parçası olarak her alana dâhil edilmiştir. Roux’a göre, 1980’de ordunun iktidara el koyması, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelişini ardından Türkiye’de dinsel eğilimlerin yükseldiği, yöneticilerin “Müslüman”

kimliklerini ön plana çıkardığı ikinci bir dönemin başlaması anlamına gelmektedir. Roux bu görüşünü, 90'lı yıllarda Türkiye'de yapılan çeşitli anket çalışmalarındaki istatistiksel verilerle güçlendirmeye çalışmaktadır (Roux,2008:492). Roux'un ifade ettiği gibi Türkiye'de İslamcı bir yükselişin belirtileri 80'lerden itibaren açıkça fark edilebilmekle beraber bu yükselişin çeşitli dışsal ve içsel dinamikleri bulunmaktadır. Bu dönemde dünya siyasetinin dengesini belirleyen Soğuk Savaş yavaş yavaş sona ermekte; bir ideoloji on yıl sonra Berlin duvarının yıkılışı ile resmen ilan edilecek olan iflasına doğru, karşıt ideoloji ise "neo" bir seviyeye doğru ilerlemektedir. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ise dünya siyasetinde İslamcılarının yükselişinin belki biraz radikal olsa da önemli bir örneğini teşkil etmekte ve Batı ile işbirliği içerisinde olmaya soğuk bakan İslam siyasetini temsil etmektedir. Ülkemiz, dünya siyasetine eklemlenmesi sebebiyle bu yeni döneme dâhil olurken Türk halkı, kısır döngüler, aynı siyasetçiler, aynı söylemler ve çözülmemeyen aynı sorunlar nedeniyle özellikle toplumsal adalet duygusunu yeniden inşa edecek bir ideolojiye ihtiyaç hissetmiştir. Öyleyse bu dönem için yapılabilecek temel tespit; İslam'ın hem dünya hem de Türkiye'de, genel gidişat, toplumsal gereksinimler ve İslamcı kesimin kendi içsel dinamiklerinin de etkisiyle giderek siyasallaşmasıdır. Böylelikle İslam, kişinin özel alanını ve vicdanını ilgilendiren dinsel bir boyuttan giderek genişlemiş ve kişinin dinsel inancını özel alandan kamusal alana taşıması sonucu, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçlere etki eden bir boyuta geçmiştir.

Kongar, 80 sonrası dönemdeki Turgut Özal iktidarına dikkat çekmektedir ve bu dönemde tarikatlarla işbirlikleri yapılması yoluyla İslam dininin "siyasallaştırılarak" toplumsal değişimin önemli bir eksenini olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Kongar'a göre Özal iktidarının liberalleşme ve dışa açılma atakları sonucunda toplumun tüm değer yapısı, "yeni dönemde yeni insan", "endüstriyel toplumda en yüce değer paradır, nasıl kazanırsan kazan" anlayışı içinde ve "köşe dönücülüğün yüceltilmesiyle" birlikte şekillendirilmiştir (Kongar,2008:220,221). Kongar liberalizmi bu şekilde eleştirirken, İslami kesimlerin de bu liberalleşmeden nasiplerini aldıkları ve çevreden merkeze doğru önemli hamleler yaparak zaman içerisinde devletin seküler siyasal yapısı ve asker, bürokrasisi üzerinde baskı kurduğu gözlerden kaçmamaktadır. Dini yönelimli gruplar, liberal dünyadan kendine düşen maddi-manevi payları artık talep etmeye

başlamaktadır. Bundan sonraki süreç İslami kesimlerin kamusal alanda görünürlüğüne arttığı, ekonomi ve siyasette üstünlük kurmaya başladığı bir zaman dilimine tekâmül etmektedir. Türkiye’yi önemli süre meşgul edecek, “türban sorunu”, “laiklik tartışmaları” vb. sonraki döneme damgasını vuracaktır.

Belge’ye göre, İslamcı ve milliyetçi çevrelerin yaygın bir şekilde sahip olduğu Batı düşmanlığı 80 sonrası dönemde resmi söylemin içine taşınmıştır. Böylelikle fiili düzeyde bir değişim gerçekleşmiş ve Mustafa Kemal’in tavrından Ziya Gökalp’in tavrına geçilmiştir. Kemalizmin açık bir eleştiri getirmediği, ancak pratikte yok saydığı “Hars ve Medeniyet” ayrımı bu dönemde değer kazanmıştır. Türkiye, Batı’dan yalnızca teknolojiyi değil kültürü de almaktan yana olan Kemalizm yerine Batı’yı kültür ve teknoloji ayrımına dayalı şekilde kavrayan Gökalp’in çizdiği değerler çerçevesinde yaşamaktadır (Belge, 2007:55). Aslında “teknolojiyi alalım kültürü almayalım” gibi bir uygulamanın çok mümkün olmadığını kavrayan İslamcı çevreler, kültürü almamak yerine kültürü uyarlamaya çalışmışlardır. İslamcılar, Batı’nın bilimselliği ile uyumlu olabilecek ancak Batı kültürüyle birebir olmayan kültür formları yaratmaya çalışmışlardır. Örneğin İslami bir tüketim kültürü oluşturmuşlar, Batı kültüründeki çalışan modern kadın imgesi yerine çalışan, kamusal alanda görülen ancak bunu İslami kimliğiyle gerçekleştiren kadın olgusunu gündeme getirmişlerdir. Zaten İslamcılığın asıl yükselişi de geleneksel İslam kültürünün getirilerinden ziyade Batı kültürünün İslami uyarlamasından kaynaklanan yeni düzenden kaynaklanmaktadır.

1979 yılındaki İran İslam Devrimi, İslamcılığın tüm dünyadaki konjonktürel bir yükselişine işaret etmektedir. İslamcılığı kurumlaştıran hareket olan “Milli Görüş Hareketi”nin siyasal uzantıları olan siyasi partiler de bu dönemde bir İsrail ve Amerika düşmanlığı yani emperyalizm ve Siyonizm düşmanlığı olduğu gözlenmiştir. İslami söylemde Almanya, Fransa, İngiltere gibi emperyalist geçmişi olan Avrupa ülkelerinden ziyade Amerika ve İsrail’in düşman ve öteki olarak konumlandırılması günümüzde de devam etmektedir ve bu iki ülkenin İslam coğrafyasındaki aktif politikalarından ve özellikle Ortadoğu’daki siyasal varlıklarından kaynaklanmaktadır. Nitekim neo-liberal bir söylemi olan AKP’nin ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın özellikle İsrail’e karşı

sert tavır içersindedir. Erdoğan bu sert tavrını “Davos”ta, “Mavi Marmara” olayında ulusal ve uluslar arası platformlarda göstermekten kaçınmamıştır.

Türkiye’de günümüz siyasal yaşamını da doğrudan etkileyen ve din-devlet ilişkilerinde bir dönüm noktası olan tarih ise 28 Şubat 1997’dir. Bu tarihte, görevi “*devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu’na iletme*”²¹ şeklinde tanımlanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıya katılan ve devletin laik kesiminin öğelerinden biri olan üst düzey askeri kesim, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan ve hükümetin diğer temsilcilerine, devlete karşı en büyük tehlike olarak gördükleri “irtica”ya karşı bir takım tedbirlerin alınmasını dikte etmişlerdir. Aslında laik-askeri kesimin bizzat Erbakan’ın liderlik ettiği siyasal oluşumu irticacı olarak gördüğü kamuoyunun malumudur ve bu durum 28 Şubat Kararlarının bir “postmodern darbe” olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu tarihten sonra siyasal alanda yaşanan gelişmeler sonucunda; seçimle göreve gelen Refah Partisi iktidarı terk etmek zorunda kalmış, onların yerine 28 Şubat kararlarını gerçekleştirmeyi kabul edecek yeni bir hükümet kurulmuştur. İrtica ve gericilik, yıllardan beri devam eden etnik terör hareketi kadar tehlikeli olarak ilan edilirken bu süreçte silahlı Kuvvetler, bazı medya organları, yüksek yargı organları, bazı sivil toplum kurumları vb. gibi çeşitli kesimlerden önemli destek almıştır.

Türk siyasal hayatını bu tarihe götüren sebepler arasında en önemlisi; Erbakan tarafından kurulan Refah Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra, devletin seküler yapıları ile iktidarın dini söylemi arasındaki gerilimin giderek artmasıdır. Refah Partisi İslami bir söylem ve “adil düzen” sloganı ile iktidara gelmesinin ardından gerek iç gerekse dış siyasette devletin seküler güçlerinin kısıncından imkân bulabildiği ölçüde düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Her geçen gün devlet ve dini yönelimli iktidar arasındaki uçurum artmış ve nihayet 28 Şubat 1997’de düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında iktidar, Silahlı Kuvvetler tarafından belirlenen ve çoğunlukla devletin laik yapısının korunmasına yönelik bir takım tedbirlerin alınması isteğini zorunlu olarak kabul etmiştir. Bu istekler arasında zorunlu eğitimin sekiz yıla

---

²¹ www.mgk.gov.tr

çıkarılması yani dini eğitim veren İmam Hatip Okullarının ortaokullarının kapatılması, dini eğitim alma yaşının yükseltilmesi, Türkiye'nin hedefinin Avrupa Birliği -yani Doğu ya da İslam ülkeleri değil Batı- olduğunun vurgulanması, Atatürk ilke ve inkılâplarının özellikle de laiklik ilkesinin altının çizilmesi vb. gibi uygulamalar yer almıştır. Tüm bunlar aynı zamanda Batılılaşma kavramının siyasal ve toplumsal alanda yeniden düzenlenmesini ifade ederken, sürecin kendisi Batılılaşma hususunda iki sıkıntıyı ortaya koymaktadır. Öncelikle süreç, Batı'nın demokrasi açısından tasvip etmediği bir şekilde, yani askeri rejimin sivil rejime müdahalesiyle gerçekleşmiştir. İkinci olarak; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınabilmesi için bu birlik tarafından zorunlu kılınan, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda birçok yeni düzenleme yapması gerekmektedir ki bu düzenlemelerin bir kısmının laik-askeri kesim tarafından kabul edilmesi de oldukça güç görünmektedir. Örneğin; hukuksal açıdan Avrupa mahkemelerinin kabul edilmesi, birtakım siyasal ve kültürel çoğulcu uygulamaların kabulü, milli güvenliğe aykırı olarak görülebilecek birtakım toplumsal düzenleme vb. gibi düzenlemeler Batılılaşmanın yeniden sorgulanmasını gerektirebilecektir.

Askeriye-siyaset ilişkisinde ulus devlet kavramını ön plana çıkaran Mahçupyan, her ulusun bir devleti her devletin bir ulusunun olduğu bir çağda askeri kurumların birçok ülkede ulusla devlet arasındaki en güçlü, en meşru bağı oluşturduğunu ileri sürmektedir. O'na göre bu nedenle modern dünyanın tüm askeri kurumları hem ulusçu hem de ulus-devletçidirler (Mahçupyan,2008:225). Türkiye'de askeriyenin misyonu da böyle ulusçu bir çizgidedir çünkü devletin kuruluş aşamasında askeriyenin işlevi ve kurucularının ideolojileri ulus-devlet anlayışına dayanmaktadır. Nitekim Mahçupyan (2008) da Türkiye'de ordunun tarihimizden gelen niteliklerle beraber diğer toplumsal ve devlet kurumlarına karşı siyasi bir taraf olduğunun altını çizmektedir. Öyleyse 28 Şubat, ulusa dayanan bir devlet yerine İslam'a ya da ümmet anlayışına dayanan bir devlet düzeninin kurulmaya çalışıldığına inanan askeriyenin, kendisine biçilen tarihsel misyonunu yerine getirmesi anlamına gelmektedir.

Refah Partisi iktidardan çekilmesinin ardından, bu parti içersindeki yenilikçi grup ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adı altında yeni bir siyasal oluşuma gitmişlerdir. Liberal demokrasiye sahip çıkan bu yenilikçi İslamcılar, İslami

kimliklerinden ziyade merkez-sağ görüşe yakınlıklarını sıklıkla belirtmiş, Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes ile Anavatan Partisinin lideri Turgut Özal da bu politik tavra istinaden örnek lider profili olarak parti anlayışına yerleştirilmiştir. AK Parti, 2002 yılından beri hem de tek başına iktidar partisi olarak Türk siyasi yaşamında önemli bir konuma yükselmiştir.

1995 yılında siyasi İslam'ın bir temsilcisi olan Refah Partisi'nin iktidara gelmesi demokratik yollar vasıtasıyla gerçekleşen bir ilk olarak görülmektedir. Bu görüşü paylaşan isimlerden biri olan Kongar'a göre Refah Partisi, "şariat devleti" oluşturmak, devletin temel ilkelerini din esasına dayamak istemekte ancak bunu alenen yapmak yasak olduğu için gelir adaleti, fırsat eşitliği yani kısaca "adil düzen" gibi bir takım sosyal demokrat söylemlere başvurmaktadır (Kongar,2008:272). Bu sebeple Refah Partisi zaman zaman, gerçek niyeti gizlemek anlamında kullanılan "takiye yapmak" suçlamasıyla karşılaşmıştır. Erbakan'ın "geçiş kanlı mı olacak kansız mı?", "rektörler türbanlı öğrencilerin önünde selam duracaklar" gibi sözleri, Taksim cami projesi, tarikatlarla kurulan yakın ilişkiler vb. gibi söylem ve olaylar bu suçlamaya dayanak olarak görülebilmektedir. 28 Şubat'ın yaşanması, Refah Partisi'nin takiye yaptığı görüşünün devletin laik kesimleri tarafından kuvvetle kabul gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Halk tarafından seçilmiş bir iktidara müdahale etmek demokrasiye karşı bir tavır olsa da muhtemelen 28 Şubat, laik Cumhuriyet'in demokrasiye tercih edildiği bir anlayışın ürünü olarak görünmektedir. Nitekim darbelerden ve 12 Eylül'den sıklıkla şikayet eden merkez sol siyasetin bu duruma karşı sessiz kalması hatta İslamcılara karşı yapılan bu operasyonları desteklemesi, belki bir nebze de olsa aynı hassasiyete sahip olmalarından ileri gelmektedir. Takiye suçlaması sonraları, Refah Partisi'nden kopan yenilikçilerin kurduğu AKP için de dile getirilmiştir. Ancak AKP, iktidara gelmesinin ardından Refah Partisi'nin aksine din, türban, laiklik gibi tartışmalardan ve bu yönde politiklardan uzak durmuş, muhafazakâr-liberal söyleminin gerekleri olarak sosyo-ekonomik konularla ilgilenmiş ve her seçimde aldığı oyları arttırarak bir meşruiyet krizine olanak tanımamıştır. Mahçupyan'a göre, Türkiye'deki laiklik uygulamaları ve onun dayandığı modernleşme projesi İslami toplumsal talepleri kamu sahasının dışına itmeye çalıştığı ölçüde, bu talepler de İslam'a farklı işlevsellikler yükleyen tepki ya da uyum siyasetleri oluşturmuşlardır (Mahçupyan,2008:264). Buna istinaden 28 Şubat'ı

İslami toplumsal taleplerin dışlanması olarak kabul edersek, AKP'nin kuruluşunu da buna karşı bir tepki ve uyum siyasetinin bir aracı olarak görmek mümkün olabilecektir. Çünkü RP'nin aksine AKP, kuruluşu itibariyle Batı'yı ya da moderniteyi reddeden ve işbirliğinden uzak bir görüntü çizmemiştir. Henüz seçimle iktidara gelmeden önce Amerika'ya Erdoğan ve Gül tarafından ABD'ye yapılan geziler, yeni siyasal oluşumu yurt dışında anlatmalarına ve kendilerini tanıtmalarına olanak sağlayarak AKP'nin yeni kimliğinin yurt dışından da meşru ve Batı ile işbirliğine açık olarak değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Laiklik, türban gibi çeşitli değerler ve semboller düzeyinde bir çatışma ile anlamlandırılan 28 Şubat, görünürde dile getirilmese de esasen siyasal mücadelenin yanı sıra ekonomik ve sınıfsal bir çatışmayı da içermektedir. Özipek'e göre bu durum, Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve sınıfsal bakımdan ayrıcalıklı olan kesimin, bürokrasinin ve devletle organik ilişki içindeki büyük sermayenin; gelişmekte olan İslami nitelikli toplumsal güçlere karşı giriştiği tasfiye operasyonudur (Özipek, 2005:640:641). İslamcılarının siyasal ve ekonomik uzantılarının, üniversiteler, kamu kurumları, kamu ihaleleri gibi devletin hemen her alanından uzaklaştırılması, kara listelere alınması, ambargo uygulanması bu dönemin politikaları arasındadır. Ancak devletin laik kesimleri tarafından İslamcılara yapılan bu izolasyonların toplum tarafından çok benimsenmediği, aksine haksızlığa uğradıklarına inandıkları kişi, grup ve firmalara daha çok rağbet gösterildiği de dönemin bilinenleri arasındadır. Özipek, türban, çember sakal gibi simgelerin toplumsal sınıfın alt kesimlerinde varlığını sürdürmesinin bu ayrıcalıklı grup için sorunsal olmadığını, ancak bu simgelerin siyasal alanda, maddi bölüşümde söz sahibi olmak isteyenler tarafından kullanıldığı zaman rejim için tehdit olarak algılandığını ileri sürmektedir. Nitekim bu dönemde yüksek düzey bürokratların, askeri personelin özel hayatları, inançları hatta eşlerinin türban takıp takmadıkları dahi sıkı bir takibe alınırken kamu ihalelerinin verildiği şirketler, İslamcı medya grupları da 28 Şubat kararlarının çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yine üniversitelerde İslamcılar, türban takmak ya da üniversiteye devam etmek arasında tercih yapılmaya zorlanmışlardır. Bu uygulamalarda türbanın dinsel değil siyasal bir simge olarak algılanması da önemli bir rol oynamaktadır.

3.5. İslamcı Düşünce İki İsim ve Bir Akım: Said Nursi, Fethullah Gülen ve Nurculuk

İslamcı düşünce kendi zamanının problemleri üzerinde dini çözümler üretmekte ve bu düşünceler her dönemin kendine has kültürel yapısı, sosyal problemleri, siyasal işleyişi vb. şartlarla beraber şekillenmektedir. İslamcılar kimi zaman Batı'nın emperyalizmine karşı şekillenmiş, kimi zaman bunların yansımaları üzerinde durulmuş, bazen siyasi bazen de toplumsal alana daha yakın fikirler üretmişlerdir ve çeşitli dönemlere ait birçok İslamcı isim bulunmaktadır. Çalışmamızda bu isimler arasında Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında etkili olan ikisi üzerinde durulma gereği hissedilmiştir. Bunlardan ilki önceki Nurculuk akımının kurucusu olan Said Nursi (1876-1960) diğeri ise bu akımın günümüzdeki sembol ismi Fethullah Gülen'dir. Nurculuk hareketi günümüzde siyasal, sosyal ve ekonomik alanda çok güçlü bir harekettir ve yalnızca ulusal değil uluslar arası alanda da etkin ve aktif bir yapısı bulunmaktadır.

Batıcı anlayışta olmayan alternatif bir modernlik üreten Nurculuk hareketi bilimden kopuk, içe dönük, tasavvufi bir yapıda değil tam aksine bilimsel faaliyetlere önem veren, dışa dönük, toplumsal ve realist bir tutum sergilemektedir. Eğitim, üniversite, özel yurtlar, dershaneler ve medya alanında birçok yatırım ve girişimi olan Nurculuk hareketinin özellikle yazılı ve görsel basın araçlarını niceliksel ve niteliksel açıdan verimli bir şekilde kullanması ve düşünce iklimlerinin haberlerde veya diziler gibi kurgusal alanlarda kuvvetle yansıtılması da bu harekete değinmemizi gerekli kılan etkenler arasındadır.

3.5.1. Said Nursi ve Nurculuk

Said Nursi Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan İslamcı isimlerden biridir ancak onun asıl önemi cumhuriyet devrinde sürekli devam eden dini yazılarının "*Risale-i Nur Külliyyatı*"nı oluşturması ve bu külliyyatın Nurculuk akımının temelini teşkil etmesi sayesinde sürekli gündemde tutulmasıdır. Said Nursi'nin kimliği, Osmanlı için bir tehlike arz etmese de cumhuriyet dönemi için her zaman bir tehlikeyi en azından bir çekinceyi beraberinde getirmiştir. Laiklik anlayışına ve Türk milliyetçiliğine

dayanan Türkiye Cumhuriyeti için, Kürt kökenli ve İslamcı, hele de aktif bir İslamcı olan Said Nursi her zaman göz önünde tutulması gereken bir karakter olarak sık sık yargılanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Ancak Nursi, Kürt kimliği yerine İslamcı kimliğini ön plana çıkarmıştır. Nursi, ümmet kavramına dayanan bir İslam milliyetçiliğini savunarak ırka dayalı bir milliyetçilik fikrinin İslamiyet için zararlı olduğunu ileri sürmüştü ve İslam tarihinde Arap milliyetçiliği yapan Emeviler dönemini buna örnek olarak göstermiştir (Nursi,1981:297-303). İslamcı bir karakter olarak Said Nursi, görüşlerini devletin üst kademelerine iletmek anlayışına sahiptir. Osmanlı döneminde Sultan II. Abdülhamit'e bir İslam üniversitesi projesi (Medresetü'z-Zehra) (Nursi,2002:21-31) sunan Nursi, Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde de Mustafa Kemal ile Ankara'da görüşmüş²², Meclis'te din, iman ve namazın önemi üzerine bir konuşma yapmıştır. Ancak bu konuşma Mustafa Kemal tarafından, bir dava üzerinde birleşmiş vekiller üzerinde ayrılık yaratacağı konusunda eleştirilmiştir. Yavuz'a göre Ankara'da siyasetin olumsuz havasını sezinleyen Nursi, İslam şuurunun öncelikle fertler bazında elde edilmesi gerektiğine ikna olmuştur (Yavuz, 2005:266). Her ne kadar Nursi, sonraları siyasete dolaylı yoldan ilgi gösterse de, Nurculuk akımı siyasi alanda etkili olsa da İslam'ın fertleri temel alan düşünce biçimi her zaman ana fikir olmuş, asıl amaç *siyasal sistemi fethetmekten ziyade gönülleri fethetmek* olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşıldıktan sonra siyasal sistem zaten toplumun değişimine ayak uydurmak durumunda kalacaktır. Yavuz'a göre de Nursi, dini bütün, sağlam imanlı fertlerin yetişmesine önem vermiş ve böylelikle ferdin kamusal alandaki uygulamalardan etkilenmeyeceği bir yapı yaratmak istemiştir ki buradaki kamusal alan Kemalizm tarafından inşa edilmiş alan olarak tanımlanmıştır. (Yavuz, 2005:267) Bu fikri düşünce günümüzde “*Altın Nesil*” olarak ifade edilen insan profilinde hayat bulmaktadır.

Nursi'nin düşünsel boyutunu ele alan Şerif Mardin'e göre Said Nursi'nin yazdıkları, Batı'nın maddeciliği olarak gördüğü şeyin İslam kültürüne sızmasını önleme amacına hizmet etmek iddiasındadır. Nursi, maddecilikle savaşmak için, önce Osmanlıların sonra da Türklerin İslami mirasını yeniden canlandırmaya yönelik misyoner faaliyetlerde bulunmuştur. İslamiyet'e ters düştüğü için maddecilikle savaşan

---

²² 2011 yılının başında gösterime giren ve Said Nursi'nin hayatını anlatan “*Hür Adam*” filminde bu görüşmeye ilişkin bir sahne de bulunmaktadır.

Said Nursi'nin düşüncesinin, alıcılarının sessiz tefekkürü ile buluştuğu nokta, Batılı tarzın (fikirler, kurumlar, pratikler) yarattığı etkilerin, Müslümanların gündelik hayatla uyum sağlamak için kullandıkları kültürel çerçeveyi tahrip ettiğinin de farkına varmasından ileri gelmektedir (Mardin,1993:20,21). Nursi, İslamcı gelenekte rastlanılan bir şekilde Batı'yı olumlu ve olumsuz yönleri olan bir yapı olarak görmektedir. Bunda Batı'yı materyalist Batı ile Hıristiyan Batı şeklinde iki farklı biçimde kavraması önemli rol oynamaktadır ki Mardin'in işaret ettiği maddecilik ile mücadele anlayışı Nursi'nin materyalist Batı kavramasına denk gelmektedir. Nursi, Batı'nın inançlı tarafını yani hakiki Hıristiyanlıktan alınan feyzle insanlara yararlı sanatları, adalet ve hakkaniyetle hizmet eden ilimleri olan Batı'ya hitap etmediğini (karşı olmadığını) belirtmekte ve felsefenin zulümden yola çıkan medeniyet kavramının beşeri sefahate ve dalaletle sevk eden yanına hitap ettiğini (karşı olduğunu) belirtmektedir (Nursi-1922, Aktaran Şükran,2007:127). Nursi, Batı'nın müspet özellikleri arasında gördüğü bilimselliğe saygı göstermekte ve örnek alınması gerektiğini düşünmektedir. Zira bilimsellik kainatın sırlarını açığa çıkardıkça Allah'ın varlığına ilişkin deliller açıkça ortaya çıkacak ve böylelikle insanları aydınlatacaktır.

Said Nursi'nin hayatı ikiye (Şükran,2007) ve bazen de üç döneme (Voll,2007) ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önleyerek onun ilerlemesini sağlamaya yönelik ortaya koyduğu fikirler ve teşebbüsleri onun yaşantısında birinci, I. Dünya Savaşı'ndan Ruslara esir düşmesinin ardından İstanbul'a dönüşünün ardından gelen dönem ikinci dönemini oluşturmaktadır. Osmanlı'nın çöküşü ve yerine bir cumhuriyet rejiminin kurulması, zamanla Nursi'yi farklı fikri arayışlara yönlendirmiş ve ilerlemenin gerçek medeniyetin kaynağı olarak Kur'an'ı ön plana çıkararak, buna karşın kötülüklerin, felaketlerin sebebi olan materyalist felsefeye karşı mücadele vermiştir. Bu dönem de son dönemi olarak anılmakta ve 1950 sonrasındaki İslami fikir hayatındaki canlanışa en büyük etkisi de bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Karabaşoğlu bu dönemleri; Nursi'nin 1-siyasetle doğrudan ilgili olduğu 2- siyaset ile ilgisini tamamen kopardığı 3- siyaset ile dolaylı biçimde ilgili olduğu dönemler olarak ifade etmektedir (Karabaşoğlu, 2005:280). Nasr da Nursi'yi siyasi-dini bir figür olarak görürken, onun çevresinde gelişen ve gizli olarak nitelediği hareketin özünde İslamı laiklikten koruma gayesinin

yer aldığını ileri sürmektedir (Nasr, 2009:88). Nasr'ın gizli olarak nitelendiği bu hareket, rejim tarafından baskı altında tutulan Nurcu harekettir.

Mardin'e göre, Türkiye'de Nurcu hareket, en çarpıcı evrenselci özelliklerini 1950-75 arasında kazanmıştır. Bunlar, paradoksal biçimde, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme politikalarını izlemiş ve bu politikalarla organik bir ilişki sergilemiştir. Bu yüzden Nurcu hareketin kendini uluslar arası alanda ortaya koyuşunun, ülkedeki Cumhuriyetçi modernleşme hareketinin dorukta olduğu zamana denk düştüğü söylenebilmektedir (Mardin,1993:45). Kara da, Said Nursi'nin 1957 siyasal seçimlerinde alenen, önceki iki seçimde de zımnen Demokrat parti'yi desteklediğini bildirmektedir (Kara,1997:461). Bu tarihten sonra da Nurculuk akımı, çoğu zaman siyasal oluşumların ve hatta kimi zaman devletin kendi isteğiyle siyasal yaşamla sürekli ilişki içersinde bulunmuştur.

Nurcu hareket, gücünün bir bölümünü de Cumhuriyet döneminin bazı başarısızlıklarından almaktadır. Mardin'e göre bu başarısızlıklar arasında önde geleni, Cumhuriyetçi laik ideolojinin bir dünya görüşü olarak İslâmın yerini alamamasıdır. Söz konusu başarısızlık, Batı uygarlığının artık bir yenilgi olarak algılamaya başladığı, sanayi toplumuna özgü bir olgu olarak güçlü inanç bağlarının yokluğu ve “bezginlik”le koşuttur. Nurcu hareketin, İslami bir mistisizm de içeren retoriğiyle birlikte, faaliyetlerini kısmen Cumhuriyet'in dayattığı kültürel çerçeve içinde yürütebilme başarısı, Türklerin pratik dünya görüşüne manevi taleplerine denk düşmektedir (Mardin,1993:46). İslami düşüncenin uzaklaştırıldığı alanlarda laik ideolojinin ikame ettiği kavram, kurum ve düşünceler İslamcılar tarafından sıklıkla yetersiz, halka uzak hatta halka karşı olarak nitelendirilmiştir. İslâmın manevi üstünlüğünü her zaman dile getiren Nurcu düşünce, laik devletin kültürel alandaki yeniliklerini bu zihniyetle değerlendirmiştir. Laik devlet ve İslami bir cemaat arasında böyle bir görüş ayrılığını beklenebilmekle beraber bu ayrımın ortaya çıktığı noktalardan birisi de devletin öngördüğü “laik birey”e karşı Nurcu düşüncenin tasarladığı “inançlı (altın) nesil” profilidir.

3.5.2. Fethullah Gülen ve Altın Nesil

Türkiye’de dini hareketlerin ve doğal olarak bunlar arasında yer alan Nurcu hareketin yükselişine dikkat çeken başka bir isim de Mustafa Balbay’dır. Balbay’a göre günümüzde Fethullah Gülen’in öncülük yaptığı Nurcu grubu, Said Nursi’nin ölümünün ardından Risale-i Nur külliyyatının daha çok kişiye ulaşması amacıyla Latince yazılıp çoğaltılmasını sağlamaktadır (Balbay,2009:35). Gülen’in “Okuyucu”lar olarak adlandırılan bu grupta yer alması, düşüncelerin yayılması yönündeki evrensel yönelimini ifade ederken günümüzde Gülen grubunun eğitim ve medya alanında hem Türkiye’de hem de uluslar arası alanda yaptığı büyük yatırım ve atılımlar da hareketin evrensel karakterini göstermektedir.

Çobanoğlu’na göre Gülen’de modern eğitim millî ruh, millî şahsiyet, millî bünye, millî terbiye etrafında örgütlenen ve bunlara sahip fertler/dimağlar yetiştirmek amacını taşıyan bir biçimlendirme sürecidir. Gülen bu *millîlik vasıflarını* yeterince yerine getirmedeği için, devlet okullarının bugünkü durumunu beğenmemektedir. Gülen’in çağın liderliğinin yakalanması hedefi için kapitalizm, ahlâkî törpüden geçirilmek kaydıyla, ekonomik kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır. Buna göre, Gülen’de serbest piyasa ekonomisinin savunusu da milliyetçilik temellidir. Gülen zamanında “dünya liderliği” yapmış bir ecdadın torunlarının, millî ve ahlâkî bir düzenlemeyle, yeniden dünya lideri olabileceğine inanmaktadır. Bunun için de asla tembelliğe kaçmadan, kanaat getirerek ve Allah yolunda hizmet ettiğimizin bilincinde olarak yılmadan çalışmak gerekmektedir. Burada dikkat çekici bir nokta ise, çalışmanın önemini her fırsatta dile getiren Gülen’in günümüz şartlarında “çalışmak için nasıl iş bulunabileceğine” veya “nasıl yeni iş alanları yaratılacağına” dair hiçbir açıklama yapmamasıdır. Zaten Gülen’in içinde bulunulan kapitalizm ve onun insanları sınıflara bölen ayrımıyla ilgili bir problemi yoktur. Onun asıl sorunu, kapitalist ahlâkın (/ahlâksızlığın) dinî ve millî bir şekle nasıl sokulabileceğiyle ilgilidir. Bu sebeple Gülen, kapitalizm/küreselleşmenin imkânlarından yararlanmayı millî bir görev biçiminde görür. Fakat Gülen’in fark etmediği böylesi bir düşüncenin ahlâkî bir ilkeye dönüştüğü durumda, kapitalizmin bütün sömürü yollarına rahat bir nefes alma şansının da daha rahat bir biçimde ortaya çıkabilme ihtimalidir (Çobanoğlu, 2008:209,210).

Gülen, Said Nursi'nin çizdiği imanı kuvvetli fert karakterini “*Altın Nesil*” kavramı ile bütünleştirmiştir. Gülen, gerçek Altın Nesil'in, üzerilerine düşen en ağır görevleri yerine getiren Asr-ı Saadet dönemi Müslümanları olarak görmektedir. Yeni neslin onları örnek alması gerekmektedir. Gülen'e göre Altın Nesil'in vasıfları şöyledir²³:

a- **Muhabbet**: Dostuna, düşmanına karşı mürüvvetli hareket etmektir.

b- **Hamle**: Önce kendi gönlünü fethetme, sonra da başkalarını kurtarmaya çalışma, aksiyon insanı olma.

c- **Murakabe**: Kişinin kendisini sürekli kontrol edip hesaba çekmesi.

İslamcı söylem, toplumsal alanda Batı'ya alternatif bir model sunduğu gibi *Altın Nesil* şeklinde bir fert modeli ile bireysel anlamda da Batı'ya bir alternatif belirlemektedir. Nurculuk akımının insan modeli, Batı'nın Aydınlanma ile çizdiği insan tasavvuru ile bazı yönler açıdan benzeşmekteyse esasen büyük farklılıkları mevcuttur. Aydınlanmanın insanı Tanrı değil, insan merkezli bir dünyanın öznesi durumundadır ve gelenek ile dinin karar süreçlerindeki yaptırımlarından kurtularak özgürleşmiştir. Akıl, bu insanın temel ideolojisidir ve dinsel bir ahlak yerine pozitivist bir ahlak anlayışının eseri olarak toplumsal yaşamda yer almaktadır.

Bulaç'a göre 18. yüzyıl özünden uzaklaşan ve taklitle yetinen insanların yüzyılıydı; insan 19. yüzyılda kendini değişik fantezilere kaptırmış, tarihi ve kendi geçmişinin dinamikleriyle çatışmış; 20. yüzyılda ise insan bütünüyle yabancılaşmış, inkâr etmiş, dolayısıyla ışığını ve rehberini dışarıda aramıştır. 21. yüzyıl ise İslam'ın çizdiği bu yeni insan profilinin yüzyılı olacaktır. Bu insan ne Doğu'yu ne Batı'yı kendi başına referans alır, belki her iki evrenin mirasından yararlanır, ayrıca katı ideolojiler anlamına gelen “izm”lere kapılmamaktadır (Bulaç,2008:211). Gülen'in çizdiği yeni insan profili, akli yine önemsemekte, ancak İlahi olanı inkâr eden, materyalist ve bencil olan tavırlardan uzaklaşmakta, bunun yerine paylaşımcılığı, yardımlaşmayı önemseyen, cismani değil ruhani zevklerin özünü kavramış insandır.

---

²³ tr.fgulen.com adresinden alınmıştır.

“Muhakamesizlerin, akılsızların ve fanteziler arkasında yüzergezer yığınların içinden, çağını düşünen, muhakeme eden, akıl kadar tecrübeye, tecrübe kadar akla ve ikisi kadar da ilhama ve vicdana inanan, güvenen yepyeni bir insan doğacaktır. Yeni insan, her türlü harici tesirlerden sıyrılabilmiş ve kendi kendine ayakta durmaya kararlı bir şahsiyet insanıdır (Gülen,1997:157, Aktaran:Bulaç:2008).

Batı'nın projesindeki insan; benmerkezli ve kendi kararlarını, dinsel kural ve normlara bağlı kalmaksızın pozitivist aklın imkânlarını kullanarak veren insandır. Oysa Gülen'in idealize ettiği “Yeni İnsan” Bulaç'a göre ahlaki bir varlıktır. Gülen için bu insan; yaşatmak için yaşar, Allah için yapar ve başkaları için yaşayarak hem mutlu hem olur hem de kurtulur. Hizmette ne kadar yol almış olursa olsun, yapılan hizmeti kendine, kendi kişisel gücüne ve yeteneğine mal etmeyen bir profil çizmektedir (Bulaç, 2008:213). İslamcı düşüncenin insan hakkında dini ahlaki ön plana çıkarması aslında bu düşüncenin geleneğinde bulunmaktadır. İslamcılık, bir fikir akımı olarak ortaya çıktığı andan itibaren Batı'nın birey ve toplum tasavvuruna karşı çıkmış ve Müslüman karakterin ahlaki erozyona uğrayacağı endişesini yaşamıştır. Bu sebeple bireye ve topluma yapılan telkinler sıklıkla ahlak üzerinden gerçekleşmiş ve bireyin toplum içersinde başıboş bir serüven içersine girmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Gülen'in Altın Nesil'i de üstün bir ahlaka sahip olmalıdır ki, her yerde, her zaman ve her şart altında benliğini koruyabilmelidir.

II. BÖLÜM

TOPLUMSAL ROL MODELLERİ ve MEDYADA TOPLUMSAL ROL MODELLERİNİN GELİŞİMİ

1. İSLAMİ ROL MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE AİLE KAVRAMI

1.1. Aile Kavramı, Türleri, İşlevleri

Aile kavramı hakkında hemen herkes tarafından kabul edilen en temel tanımlardan birisi “ailenin toplumun en küçük yapı taşı veya toplumu oluşturan en küçük sosyal birim” olarak ifade edilmesidir. İnsanın doğuşundan itibaren dâhil olduğu ilk grup ailedir ve aile içindeki ilişkiler ömür boyu devam etmekte, kişinin hem psikolojik yapısı hem de toplumsal konumunun belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aile, hukuksal, psikolojik, sosyolojik bir kurum olmasının yanı sıra üyeleri arasında belirli rol organizasyonları bulunan ve bu sayede toplumsal sistemin devam etmesi, yenilenmesi ve değişmesi hususunda hem belirleyici (özne) hem de belirlenen (nesne) durumunda olan bir kurumdur. Aile, üreme fonksiyonu taşımanın yanı sıra toplumun maddi-manevi varlığını sağlama ve koruma işlevi taşımaktadır.

Aile kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde: 1- evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik, 2-Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü, 3- Birlikte oturan hısım ve yakınların tümü 4- Eş, karı, 5-Aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü, 6-Temel niteliği bir olan dil, hayvan veya bitki topluluğu, familya şeklinde tanımlanmaktadır.²⁴ Bu noktada, tanımlarda da geçen şekliyle aile bitki ve hayvan topluluklarını ifade eden bir şekilde kullanılabilse de bizim için önemli olan; ailenin “yalnızca insan topluluklarına özgü” olan kavranış şeklidir.

Budak’a göre aile, birbiriyle kan, evlilik veya evlatlık bağı olan, aynı çatı altında yaşayan sosyal, ekonomik bir birim oluşturan bireyler grubudur ve aile ilişkilerinin yapısı büyük ölçüde değişiklik gösterse de, bilinen bütün toplumlarda şu veya bu türden

---

²⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

bir aile sistemi bulunmaktadır (Budak,2003:25). Sayın, ailenin toplumsal yönünü vurgulayan bir tanımlamaya giderek aileyi, toplumun tüm özdeksel ve tinsel zenginliklerinin kuşaktan kuşağa geçmesinde rol oynayan toplumsal temellerden biri olarak görmekte ve bunun eski çağlardan beri sürdüğünü belirtmektedir (Sayın,1994: 184). Giddens ise aileyi, birbirlerine doğrudan akrabalık bağlarıyla bağlı olan, erişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insan topluluğu olarak görmektedir (Giddens,2005:173). Bu tanımlar ailenin kan bağı ile ilgili bir unsur olduğuna ve tarihselliğine dikkat çekmektedirler.

Ailenin insana özgü bir kavram olarak algılanmasında onun manevi ve psikolojik boyutu en önemli etkidir ki bunlar ailenin toplumla, üretimle, ekonomiyle ilişkilerinden ve üreme fonksiyondan kaynaklanan maddi yönünün de ötesindedir. Aile içinde yapılan fedakârca davranışlar (beslenmede, barınmada vb. durumlarda veya hayati durumlarda çocuklara öncelik verilmesi gibi), aile bireylerinin en az maddi yön kadar belki ondan daha da güçlü bir manevi motivasyona sahip olduklarını ifade etmektedir.

Aile, bireyin gelişim ve öğrenme sürecindeki ilk basamağı olarak, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı bireylerin yetişmesi görevini üstlendiği gibi; gelenek ve göreneklerin, toplumsal kuralların, rol ve davranış kalıplarının aktarılmasını da sağlayan bir kurum olarak nitelendirilmektedir. Parsons, dengeli ve fertlerini destekleyici ailelerin, başarılı toplumsallaşmanın anahtarı olduğuna inanmaktadır. Parsons'un görüşüne göre, ailenin en etkili işleyişi kadınlarının anlatımsal roller üstlenerek çocuklara bakım, güvenlik ve duygusal destek vererek, cinsiyete dayanan net bir işbölümü aracılığıyla sağlanabilmektedir. Diğer yandan, erkek araçsal rolleri yerine getirmeli, ailenin ekmeğini kazanan kişi olmalıdır. Dolayısıyla kadının geleneksel rolleri üstlenmesine ve onun gözetilip beslenmesine yönelik eğilimler, erkekleri dengeleyip rahatlatmak için kullanılan araçlar olmaktadır. Biyolojik cinsiyet ayrımından kaynaklanan bu bütünleyici iş bölümü, ailede dayanışmayı sağlayacaktır (akt. Giddens, 2005:114). Parsons'ın düşünceleri, ailenin sahip olduğu rol dağılımına ve bu rol dağılımının hem biyolojik tabanlı bir işbölümü ve hem de toplumsal cinsiyet anlayışına dayanan açılımını içermektedir.

Aileye ilişkin verdiğimiz bu tanımlara karşın Sönmez, bu kavramın tanımlanmasında bir takım zorluklar bulunduğunu ileri sürmektedir. Sönmez'e bu zorlukları şöyle sıralamaktadır: 1- lisan ve kültürel kategorilerden kaynaklanan, 2- barınma normlarından kaynaklanan, 3- veri eksikliklerinden kaynaklanan ve 4- takip edilen yöntem/yaklaşımın kendi yapısından kaynaklanan zorluklardır. Sönmez, bu zorlukların nedeni olarak, modern Batı toplumundaki anne-baba ve bekâr çocukları kapsayan aile tanımının diğer toplumlara dayatılmasını, apartman hayatı ile müstakil ev yaşamındaki aileye ilişkin farklılıkları, kavramın tarihsel açıdan değişimine ilişkin bir takım veri eksikliklerini ve aileye yapısalcı, işlevselci ya da etkileşimci olarak yaklaşanların diğer işlevleri göz ardı edişlerini görmektedir (Sönmez,1998:118-121). Ailenin tanımına ilişkin bu zorluklara, son dönemlerde homoseksüel ya da lezbiyen evliliklerine müsaade eden ülkelerin uygulamaları eklenebilmektedir. Bunlar uç bir durum da olsalar, Hollanda veya Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı ülkelerde bu tarz evliliklere müsaade edildiği hatta bunların evlatlık bile edinebildiği zaman zaman kitle iletişim araçlarına da konu edilmektedir. Giddens da, sosyoloji kitabının aile kavramına ilişkin bölümünde buna değinmiş ve “*gay ve lezbiyen birliktelikler*” şeklindeki başlık altında son dönemlerdeki bu yaklaşıma açıklık getirmeye çalışmıştır (Giddens, 2005:192). Bu durum gerek Batı'nın kendi içersindeki dini yönelimli sınıflar tarafından gerekse Batı-dışı toplumlar tarafından fazlaca eleştirilebilecek bir gelişmedir. Özellikle oksidentalist özellikleri olan İslami söylem için Batı toplumunun ahlâksızlığına, bozulmuşluğuna örnek olarak gösterilebilecek bu birliktelik ya da evlilikler, muhtemelen uygulayıcıları tarafından Batı'daki ileri demokrasinin ve insan haklarının bir yansıması olarak görülebilmektedir.

Aile sınıfları çeşitlilik arz etmektedir ve bunun temel kaynağı ailenin toplumsal boyutu üzerindeki tartışmalardan ileri gelmektedir. Doğan, geleneksel geniş aile, çekirdek aile, kök aile, bileşik aile, sanal aile vb. gibi birçok aile türünden bahsetmektedir (Doğan,2000:172-173). Bunlar arasında en fazla bilinenler ve birisi geleneksel topluma diğeri ise modern topluma atfedilen geleneksel (geniş) aile ve çekirdek ailedir.

Geleneksel geniş aile hususunda iki temel argümandan birisi bu aile tipinin mekân olarak kırsal yaşamda diğeri ise zaman olarak sanayi öncesi toplumlarda daha sık görüldüğü üzerinedir. Geleneksel aile, farklı kuşaktan aile bireylerinin bir arada bulunduğu, dayanışma ve yardımlaşma ile beraber aile içi disiplinin ve yaptırımların da var olduğu bir yapıya sahiptir. Çekirdek aileyi tanımlayan temel görüş ise bu ailenin anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluştuğu ve sanayi toplumuna özgü olduğudur (Sayın:1994, Doğan:2000, Marshall:2003). Ancak Goody, çekirdek ailenin Avrupa'da kapitalizm öncesindeki çeşitli toplumsal biçimlerde de var olduğunu ileri sürmekte, çağdaş dönemdeki çekirdek ailenin farkının ise büyük ölçüdeki emek (işgücü) talebiyle çekirdek ailenin akrabalarından ayrılmış (tecrit edilmiş) olmasından ileri geldiğini belirtmektedir (Goody,2004:180). Çekirdek aileyi uzmanlaşmış aile olarak gören Parsons, bunu yalnızca çekirdek ailenin modern ekonomideki değil, aynı zamanda modern yaşamdaki uyumluluğuna dayandırmaktadır. Gerçekten de çekirdek aile, hareketli ve işlevsel yapısı itibariyle modern toplumda ekonomiye ilave olarak eğitime, sosyal ve kültürel alanlara kolaylıkla eklenilebilmektedir. Ayrıca modernitenin kendisine yüklediği görevleri yerine getirmesindeki verimliliği, çekirdek ailenin modern yaşama uyumuna ilişkin bu görüşü doğrular niteliktedir. Çocukların yetişme süreçlerinin uzun sürdüğü, zorlu ve rekabete dayanan bir eğitim ve iş yaşamının bulunduğu, yabancılaşma gibi bir olguya rastlanıldığı modern toplumlarda çocuğun iyi bir toplumsal statüye kavuşabilmesi hususunda çekirdek aile, geleneksel aileye kıyasla daha başarılı görünmektedir. Geleneksel ailedeki çok çocuk anlayışı, modern toplumsal düzende bütün çocukların aile tarafından yeterli maddi ve manevi destek görmesini güçleştirmektedir. Geleneksel ailenin çoğu fonksiyonuna sahip bulunmayan ancak üreme fonksiyonunu sürdüren çekirdek aile bu görevi de planlı bir şekilde yürütmekte, yani bakabileceği (yeterli düzeyde maddi ve manevi destek sağlayabileceği) sayıda çocuk sahibi olmaya özen göstermektedir. Nitekim ülkemizde nüfus planlaması yönündeki çalışmalar moderniteye uyum sağlama gayretleri olarak görülebilmektedir. Çünkü sayıca çok olmak; hemen hiçbir gereksinimi yeterli düzeyde karşılanamayan, bu sebeple modern topluma uyum sağlayamayan, işsizliğin büyümesine, toplumsal huzursuzlukların artmasına yol açan bir durumu ifade etmektedir.

Geniş aile, teknolojiden ziyade insan emeğine dayanan geleneksel üretim biçimlerindeki (özellikle tarımsal üretimdeki) güç ihtiyacını karşılayabilecek bir yapıya sahiptir. Geleneksel dönemden modern döneme doğru gidildikçe, değişen sosyo-ekonomik faktörler sebebiyle, geleneksel geniş aile tipinden çekirdek aile tipine doğru bir değişimin yaşandığı gözlenebilmektedir. Bu ise hem ailenin sayısal olarak azalmasına hem de yapısının değişmesine ve geleneksel geniş ailenin sahip olduğu/yürüttüğü bir takım fonksiyonların devletin bürokratik kurumlarına devredilmesine neden olmaktadır. Parsons, bu değişim sonucu çekirdek ailenin uzmanlaşmış bir aile olarak temelde iki görevinin kaldığını savunmaktadır. Bunlardan birisi neslin devamını sağlamak yani üreme, çocuk yapma ve bu çocuğu belli bir yaşa kadar toplumsallaştırma görevidir. Diğeri ise eşler arasında psikolojik bir denge ve doyumun sağlanmasıdır. Özellikle sanayileşmenin ortaya çıkardığı yabancılaşma olgusunun aile tarafından giderilmesi düşünülmektedir (Sayın,1994:189). Çaha, modern toplumda ailenin geleneksel fonksiyonlarının neredeyse tamamen kamusal alana bıraktığını ve aile içersindeki mikro ilişkilerin dahi kamusal düzenlemelere konu edildiğini belirtmektedir. Çaha, özel alan sınırının temel ögesi olan kadının günümüzde modern toplumun eğitim, siyaset, iktisadi ve kültürel kurumları ile bütünleşerek - yani özel alandan çıkarak kamusal alana dâhil olarak- kadın merkezli aile dünyası kavramının aşındığını ileri sürmektedir. Kadınların yanı sıra çocuklar da küçük yaşlardan itibaren kreş, anaokulu, okul vb. vasıtasıyla kamusal alana taşınmakta ve böylelikle özel alanın kamusal yaşamdaki etkinliği azaltılmaktadır (Çaha, 1998:84). Bu durumda çekirdek ailenin modern dönemin işleyişine uygun olarak tasarlandığı ve özellikle modern devletin aileye, geleneksel dönemde olduğundan çok daha fazla müdahil olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ailenin işlevleri ya da görevleri olarak tarif edebileceğimiz çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. Geleneksel ve modern aile için sayıları ve kapsamaları değişmekle birlikte ailenin temel işlevleri şöyle sıralanabilmektedir (Sayın:1990, Arslantürk & Amman:2000) :

1- Biyolojik işlev: Aile, neslin devamının sağlanmasını yani çocuk yapma işlevini üstlenmiştir ki bu yerine getirilirken çiftler arası biyolojik yani cinsel bir tatmin

de sağlanmaktadır. Böylelikle biyolojik işlev yerine getirilirken aslında psikolojik bir görev de yerine getirilmiş olmaktadır.

2- Eğitim İşlevi: Aile çocuğun yetişmesi, hayata ilişkin temel/öncelikli bilgilerin kendisine verilmesi ve içinde yaşanılan topluma uyum sağlayabilmesi için toplumsallaşmaya ilişkin ilk eğitimin verildiği yer olarak görülmektedir. Dinsel eğitimin de ilk verildiği yer ailedir. Modern seküler yapılarda din eğitimleri devletin kurumlarınca yapılırsa da aile bu alanı yalnızca devlet eline bırakmayıp alternatif yöntemler de izleyebilmektedir.

3- Psikolojik İşlev: Aile üyeleri arasındaki duygusal ilişkiler onların psikolojik olarak mutlu ya da mutsuz olmalarının belirleyicisi durumundadırlar. Aile ortamında sevginin, güven duygusunun, duygusal yakınlığın var olması çocuğun toplumsal yaşamdaki zorluklara karşı daha dayanıklı olmasını sağlarken, sevgi ve güven eksikliği ya da fazlalığı yine toplumsal yaşamda çeşitli sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

4- Saygınlık ve korucuyu yönleri itibariyle toplumsal işlevi: Aile en küçük sosyal yapı olarak toplumun var olan değerlerini çocuğa aktararak çocuğun bu yapıya ayak uydurmasına yardımcı olurken aynı zamanda toplumun sürekliliği, değerlerin kalıcı hale getirilmesi, geleneksel ve töresel bir takım uygulamaların yaşatılmasını da sağlamaktadır. Yani aile toplumsal işlevi sayesinde bireyden-topluma ve toplumdan-bireye doğru karşılıklı bir alışverişin gerçekleşmesini de sağlamaktadır. Aile, özellikle geleneksel toplumlarda bireyi koruyan kurumların ve yasaların az olması sebebiyle koruyucu bir görevi de yürütmektedir. Bu noktada ailenin de ötesinde akrabalık veya aşiret gibi yerel yapılar işlevseldir. Günümüzde koruma görevini modern kurumlar üstlense de daha bu bilincin yerleşmediği bölgelerde (Örneğin Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu coğrafyasında) hala aşiret gibi yapılara rastlanabilmektedir. Saygınlık ise ailenin sahip olduğu sosyal statünün bireye olan etkisini ifade etmektedir. Mevcut toplumdaki saygın bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmek bireyin yaşantısını da tümüyle etkilemektedir.

5- Ekonomik işlevi: Aile hem üretim hem de tüketim birimi olarak ekonomik bir rol üstlenmektedir. Sanayi öncesi toplumlarda geleneksel geniş ailenin üyeleri

çoğunlukla ailenin üstlendiği işin bir parçasını yürütmekte ve kadın erkek arasında belirgin bir işbölümü bulunmaktayken, sanayi toplumundaki iş bölümü aile üyelerinin farklı alanlarda çalışmasına daha fazla müsaade etmekte ve kadın ve erkeğin geleneksel toplumdaki farklı bir şekilde ekonomik yaşama katılmasını sağlamaktadır. Günümüzde ebeveynlerin kendi çocuklarının kabiliyetlerini, potansiyellerini bilmesi ve çocuğun meslek hayatına ilişkin seçimlerinde onları bilinçli bir şekilde yönlendirmesi gerekirken, Türkiye gibi toplumsal yapılara sahip ülkelerde ailenin tanınmışlığı, saygınlığı ve iş çevrelerine ilişkin siyasi ya da ekonomik yakınlığı da ailenin işlevleri arasındadır. Özellikle tüketim toplumunun, kapitalist düzenin hedefinde yer alan aile, giderek daha fazla tüketen ve çocuk odaklı tüketen bir yapı haline gelmektedir. Tüketimin ailenin ihtiyaçlarına uygun ve gelir seviyesi ile tutarlı bir şekilde yapılması da önem arz etmektedir.

6- Eğlence-dinlenme işlevi: Aile, sosyolojide üçüncü zaman olarak adlandırılan boş zamanların birlikte geçirildiği ve eğlence ile dinlencenin yapıldığı birimdir. Ancak geleneksel aileden çekirdek aileye uzanan yolda bu işlev de değişme uğramıştır. Günümüzde aile giderek, bireylerin ortak paylaşımlar sonucunda eğlendiği bir merkez olmaktan uzaklaşmakta, televizyon, internet ve bilgisayar oyunları aile bireyleri arasında sıcak ilişkiler kurulmasına ilişkin faaliyetleri sekteye uğratabilmektedir.

Ailenin bu işlevlerinin yanı sıra biraz toplumsal biraz eğitim işlevine dâhil edebileceğimiz bir “rol işlevi” de bulunmaktadır. Genelde ayrı bir sınıflandırma olarak tasnif edilmese de aile, roller üzerine kurulu yapısı ile bu işlevi sürekli yürütmektedir. Ailenin yapısal özellikleri, örneğin geniş ya da çekirdek aile olması veya geleneksel yahut demokratik bir yapıya sahip olması, rollerin hem belirlenmesinde hem de uygulanmasında farklılıkların oluşmasına sebep olabilmektedir.

Tez çalışmamız açısından biz aileyi temelde geleneksel geniş aile ve yine modern çekirdek aile üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Bunun yanı sıra rol kavramının öğrenildiği, gelenek ve dinsel bilgilerin aktarıldığı bir yapı olarak aileyi, Batı modernitesinin araçları ile geleneksel/dini düzenin norm ve uygulamaları arasındaki gerilim sahası, mücadele alanı olarak da incelemeye dâhil edeceğiz. Böylelikle Batı ve Doğu arasındaki toplumsal mücadeleyi, toplumun en küçük yapı

birimi olan aileler üzerinden gideceğimiz bir tümevarım ve değerlendirme sayesinde kavramış olcağımıza da inanmaktayız. Bu sebeple Türk aile yapısına da değinmemiz gerekmektedir.

1.2. Türk Aile Yapısı

İslamiyet öncesi, İslamiyet'in kabulü sonrası, Osmanlılarda ya da Cumhuriyet döneminde Türk ailesinin yapısını belirleyen farklı zamansal ve çevresel faktörler varolmuştur. Genelde Türk ailesine ilişkin anlatılar, Türklerin göçebe topluluklardaki yaşamlarından itibaren başlatılmakta ve bu döneme ilişkin boy, soy, sop gibi kavramların önemi üzerinde durulmaktadır. Ailede kadın ve erkeğin konumları bu süreçte incelenen değerlerden birisi olarak görünmektedir.

Doğan, İslamiyet öncesi Türk ailesinde kadın figürüne dikkat çekmekte ve kadınların erkeklerle aynı etkinliklere katılabilme serbestîsinin olduğunu ve kadınların dışa dönük özelliklerinin ağır bastığını belirtmektedir. İslamiyet'le birlikte kadın giderek içe dönük bir karaktere bürünmekte ve kadın-erkek hakları konusundaki denge erkek lehine bozulmaktadır (Doğan,2000:184). Ziya Gökalp ise Türklerin İslam'a girmeleriyle ailenin eşitlikçi ve kadına önem veren özelliğinin değişmediğini ileri sürmüştür. Gökalp'e göre Türk ailesi yapısal olarak önce boy, sonra sop, sonra soy, sonra pederi ve en sonra da izdivaci şekiller almıştır (Gökalp,1976:280). Ailede verilen eğitimin önemine de dikkat çeken Gökalp, bir Türk ailesinde yetişen çocuğa verilecek terbiyenin Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık gibi üç temele oturtulmasını gerekli görmüştür (Gökalp,2010:39). Aslında Gökalp bu düşüncesiyle, Türk aile yapısının temel belirleyicisi olan üç etkeni de sıralamış olmaktadır. Türk ailesi ilk önceleri kendi yaşamsal formlarının gerekleri olan bir takım âdet, gelenek ve ritüellerle ortaya çıkmış, İslam'ın benimsenmesinin ardından bunlar büyük ölçüde terk edilmiş ancak terk edilmeyenler de günümüze kadar çeşitli biçimlerde var olmuşlardır. Lewis'e göre, Türkler İslamiyet'i kabullerinin ardından birkaç folk dışında eski devletlerini, uygarlıklarını, dinlerini ve edebiyatlarını unutmuşlardır. Batılılar için olduğu kadar Türkler için de Türk adı Müslüman'la eşdeğer olmuştur ve Türklerin İslamiyet'e sadakatlerinin gerçekliği ve ciddiliği başka hiçbir halkta görülmemektedir (Lewis, 1996:70). Türkler ve dolayısıyla Türk ailesi üzerinde böyle kalıcı etkileri bulunan

İslamiyet'in ardından gelen yeni etki kaynağı ise Batı modernitesini yansıması olan çağdaşlık kavramıdır. Çağdaşlık kavramı ailenin büyüklüğünü, işlevini, ailedeki bireylerin rollerini, roller arasındaki ilişkileri ve tüm bunların gerek ekonomik alt yapı ile gerekse din, kültür gibi üst yapı ile olan ilişkilerini büyük bir değişime uğratmıştır.

Bizim asıl inceleme nesnemiz olan Türk ailesi; bir yandan dini-geleneksel değerlere sahip olan diğer yandan modern yaşam içersinde varlığını sürdüren, kırsalda geniş aile, şehirlerde ise çekirdek aile biçiminde ve kısmen bunların arasında yer alan formları olan aile biçimidir. Türk ailesi, İslamiyet'in kabulüyle bir değişim geçirirken Osmanlı İmparatorluğu döneminde, toprak sistemi, Tanzimat'ın yol açtığı sosyo-kültürel değişimler, kadın eğitimindeki gelişmeler, arazi kanunnamesi, evliliği düzenleyen fermanlar gibi bir takım ana etkenler tarafından belirlenmiştir (Doğan,2000:189). Ortaylı ise (2004), Osmanlı toplumundaki aile yapısını özellikle coğrafi farklılıkların etkisini gözler önüne seren bir biçimde ele almıştır.

Cumhuriyet döneminde Batıcılık akımının etkisi, tüm sosyal yaşamı olduğu gibi aileyi de etkilemiştir. Sosyal reformlar bir yandan aile üyelerine yeni roller biçerken inşa edilen yeni toplumda en büyük rol değişimi ise kadında yaşanmıştır. Berktaş'a göre Batıcı model kadına, aile ve özel alandaki doğal görevlerinin yanı sıra toplumsal alanda fedakârlık ve sorumluluk yüklemiştir. Cumhuriyet ideolojisi, ev içi rollerini yerine getirmeleri koşuluyla kadınların kamusal alana çıkmalarından, çalışmalarından, meslek sahibi olmalarından yanadır (Berktaş,2007:284). Kadın konusunda böyle bir değişim yaşanırken, Cumhuriyet tarihinde zaman içersinde sanayileşme ile beraber kentleşme artmış ve aile yapılarının geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru değişmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır. Göçlerle beraber şehirleşme artarken, şehirlerde birbirine yakın yerlerde yerleşen ve böylelikle yalnızca ailelerini değil kırsal yaşamdaki mahallelerini-köylerini dâhi aynı şekilde şehre taşıyan vatandaşlar, gecekondulaşma vasıtasıyla geleneksel aile yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Ancak özellikle iş ve çalışma faktörü aileleri yapısal açıdan oldukça etkilemiştir.

Tezcan, özellikle 70'li yıllardan itibaren gerek yurtiçinde artan göç ve şehirleşmenin gerekse yurt dışına yaşanan göçlerin Türk ailesinde yeni bir biçimin, "*parçalanmış çekirdek ailenin*" ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Tezcan'a göre kadın ve erkeğin farklı yerlerde çalışmasından kaynaklanan bir yapı olan parçalanmış çekirdek aile; demokratik değerler, toplumsal katılım ve eğitim açısından ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Bu aile biçimi, yurt dışında işçiler, yurt içinde ise daha çok bürokratik kesimler; örneğin zorunlu hizmet uygulamasına tabii olan öğretmenler, güvenlik güçleri, doktorlar vb. kesimlerinde görülmektedir. Tezcan'a göre eşlerin uzun süre ayrı kalmaları sonucunda, genellikle kadınların terk edildiği bir profil ortaya çıkmaktadır (Tezcan, 2000:168). Bu tarz ailelerde ekonomik, çevresel ve en önemlisi de aşılması diğerlerine oranla daha zor ve uzun süreçli olabilen manevi sıkıntılara rastlanabilmektedir. Eşlerin farklı yerlerde ikamet etmesi kira, iletişim, ulaşım gibi giderlerin artmasına sebep olacak ve ekonomik yönden aileyi zorlayacaktır. Özellikle kadının evli olduğu halde yalnız yaşaması kadının bir takım yaşamsal ve bürokratik işlemleri kendi görmek zorunda kalmasına sebep olacaktır ki bu durum kadının soysallaşabilmesi açısından olumlu olabileceken, mutaassıp çevreler tarafından kadın hakkında olumsuz düşüncelerin oluşmasına da yol açabilecektir. Bu durum, kadının kendisi ya da eşinin ailesi ile beraber kalması ile aşılmaya çalışılabilmekte ancak özellikle eşinin ailesi ile kalmak durumunda kalan kadın rahat bir yaşam sürmekte zorlanabilmektedir. Bu aile tipi için en olumsuz yön manevi yöndür, çünkü uzun süren ayrılıklar, ilişkileri yıpratabilecek, eşler arasında kuşkular yaratabilecek ve en önemlisi çocukların yetişme süresinde tek ebeveynli bir dönem geçirmelerine sebebiyet verebilecektir. Bu ise çocuklarda –daha çok anne ile beraber kaldıkları göz önüne alınacak olursa- baba sevgisi, ilgisi, otoritesi açısından eksikliklere yol açabilecek, rol modellerinden birinin çocuğun hayatında olmamasından kaynaklanan sıkıntılara rastlanabilecektir. Dönmezer de (2004:66), sevgiden yoksun olarak büyüyen çocuk ve ergenlerin sosyal yönden zayıf ve bağımlı ya da saldırgan kişilikler geliştirebileceklerini, ergenlik yıllarında da kendisine haksızlık edildiği kanısına kapılabileceklerini ve bu durumda acı çekeceklerini belirtmektedir.

Modern döneme ait görülen çekirdek ailenin yine modern döneme ait görülen özelliklerinden birisi de “bireycilik” kavramının oluşumundaki etkisidir. Bilgin'e göre bireycilik, karşıtı olan toplulukçulukla birlikte çeşitli kültürleri birbirinden ayırt etmekte kullanılmaktadır (Bilgin,2007:61). Goody'a göre bireycilik, Batı Avrupa ve Amerika'da girişimciliği ve modernleşmeyi izah eden bir kavram olarak benimsenmiştir. Aile

açısından ele alındığında ise bireycilik, çekirdek aile veya küçük hane halkları ile ilintilendirilmektedir. Bu kavram eşsiz olduğu varsayılan Batılı aile ile irtibatlandırılmaktadır ve bazılarına göre kökeni Hint-Avrupa'ya kadar uzanmaktadır (Goody,2008:101). Nitekim Kağıtbaşı da bireycilik ve toplulukçuluk kavramlarının “izm”ler olarak temelde ideolojik kavramlar olduğunu belirtmekte, bunların ayrışıklık-bağlılık boyutları olduğunu ileri sürmektedir. O'na göre bireycilik, çağdaşlığın koşutu olarak görülmektedir ve cinsiyet rolleri gibi çağdaş değerlerle bağdaştırılmıştır. Kağıtbaşı'na göre, Batı psikolojisi tek bir benlik türünü kabul etmektedir ve o benlik türü de *ayrışmış benlik*dir. Ayrışmış benlik; her bireyin diğerlerinden farklı bir varlık olduğunun bilincinde olduğu ve Batı tarafından sağlıklı olarak değerlendirilen benliktir (Kağıtbaşı,2000:98-100). Geleneksel toplum ve ailelerde bireyin bu şekilde bir ayrışmaya gitmesi güç görünmektedir, çünkü bu yapılarda kolektiflik ve kendisini birey olarak tanımlamaktan ziyade ait olunan grup üzerinden tanımlamak daha kolay ve avantajlıdır.

Bireycilikle ilintilendirilebilecek ve hatta zaman zaman bireycilik yerine kullanılan bir kavram olan bireysellik; modernite ile ortaya çıkmakta ve gelenekselden kopuşu ifade edecek şekilde birey merkezli bir anlayışın gelişmesini ifade etmektedir. Bireysellik ve bireycilik kavramları, İslam'ın toplum ve birey tasavvuru ile ilgili bölümde bir kez daha karşımıza çıkacaktır, çünkü İslamcı düşünce bu kavramları, insanı bencillığe sürükleyen, dini söyleme uygun olmayan, tasavvur edilen toplumsal düzenin özüne aykırı olan kavramlar olarak algılamaktadır.

1.3. İslam'da Aile Kavramı

Tez çalışmamızın dini diziler ekseninde ve toplumsal rol modelleri üzerine olması; aile kavramı hakkında İslam'ın gerek öz kaynaklarını gerekse günümüzdeki ideolojik söylemini dikkate almamızı gerektirmektedir. Zira başta peygamber olmak üzere onun ailesi ve o dönemde çevresinde yaşayan diğer Müslümanlar, İslam tarihinin her döneminde rol modelleri olarak örnek alınmışlardır.²⁵ Peygamberin hadisleri,

---

²⁵ Hz. Muhammed İslam'ın temel rol modeli iken ondan sonra devleti yöneten ve İslam ailesinin bir parçası olan halifelerden Hz. Ebubekir sadakat ve iffet, Hz. Ömer adalet, Hz. Osman cömertlik ve Hz. Ali de cesaret timsali İslam'ın önemli rol modellerini oluşturmaktadırlar.

olaylar karşısında gerek aile bireyleri gerekse diğer inananlar ile olan diyalogları evrensel ve zaman ötesi bir konumda görülmektedirler. İslam, bütüncül yani inananlarının dinin tüm emir ve yasaklarını koşulsuz ve tamamen kabulünü ön gören bir din olmasına karşın yoruma açık –din âlimlerince- yapısı sebebiyle her döneme uygun bir sistem olarak algılanmaktadır. İşte bu algı sebebiyle İslam, Fazlurrahman, Said Nursi vb. gibi isimlerce yorumlanabilmekte ve modern dünya içersinde İslam ailesinin yaşayışı yeniden biçimlendirilebilmektedir. Aile hakkında İslam; aile yapısı, akrabalık ilişkileri gibi noktalarda Batı’dan farklılaşmakta, bu farklılık modern toplumsal düzendeki komşuluk ilişkileri ile de yeni bir boyut kazanmaktadır.

Kağıtçıbaşı’na göre aile, toplumun ayrılmaz bir parçasıdır ve doğası gereği toplumun sosyal yapısından, değerlerinden, kurallarından etkilenmektedir. Bu farklılıklar aynı zamanda prototip Batı ailesi üzerinden yapılacak genellenmeleri geçersiz kılmaktadır” (Kağıtçıbaşı,1990:63). Dolayısıyla İslami yaşayışı hayata geçirebilecek sağlam bir aile temeli için Batı ailesinin örnek olması mümkün görünmemektedir. İslam için tek tek ayrı öneme sahip olan İslam aileleri, yerelden küresele doğru bir anlayışla evrensel İslam ailesini teşekkül edeceklerdir. Nasıl ki aile ile ilgili tanımlarda aynı çatı veya ortak mekanda yaşayan şekilde ifadelere rastladıysak; Baydar’a göre de Kâbe, tüm Müslümanların ortak mekânıdır, evrensel İslam ailesini temsil etmektedir (Baydar,2005:56-57). Müslümanlar arasındaki aile bağı soy veya soptan değil, iman ve inançtan kaynaklanmaktadır. Bu düşünce, daha önce de değindiğimiz şekilde dine dayalı ümmet anlayışının, soya dayalı millet anlayışına olan üstünlüğünü ve kapsayıcılığını ifade etmektedir.

Aile, ister çeşitli kuşakların beraber yaşadığı geniş aile, isterse modern toplumsal düzenlerin mikro yapıları olan ve anne-baba-çocuktan oluşan çekirdek aile olsun; çocuğa, Allah sevgisi ve inancı, ibadet bilgisi ve sevgisi, günah ve sevap kavramları, doğru-yanlış, iyi-kötü kavramlarının öğretildiği yer olarak görülmektedir. Aile, İslam’ı hem yaşatacak hem de aktaracak bir konum ve misyona sahiptir.

İslam, aile çatısı altında insanın karşı cinsten bir eşle beraber olmasını hem Allah’ın bir lütfü hem de insanın günahlardan sakınmasını sağlayacak bir miğfer olarak görmektedir. İslam’a göre, kadın ve erkek birbirini ruhen ve bedenlen tamamlar

niteliktedir ve gençlerin evlenerek aile çatısı altında birleşmesi; kendilerini günaha sürükleyebilecek arzu ve isteklerini helâl bir yoldan gidermelerini ve böylece günâhtan sakınmalarını sağlayacaktır. Nitekim Karaman da İslam dinine göre cinsi yönden karşılıklı tatminin tek meşru yolunun evlilik olduğunu belirtmekte ve bunu müteakiben seküler Batı'daki evlilik dışı ilişkilerin ahlaki yoksunluğunu eleştirmektedir (Karaman, 1998:567). Nursi ise, ailenin cinsi işlevini kabul etmekle birlikte, evlilik ve aile kurumunun daha kutsal bir amacı olduğunu dile getirmektedir. Nursi'ye göre, İslam'da evliliğin asıl amacı cinsel arzuları tatmin etmek değil, neslin devamını sağlamaktır. Neslin çoğalması ve böylelikle muhafaza edilmesi bir görevdir ve nefsanî arzuların giderilmesi de bu görevi yerine getirmesi için Allah tarafından insanlara verilen peşin bir ücrettir (Nursi,1960:380). Böylelikle evlilik sayesinde hem günahın önüne geçilecek, hem de neslin devamı sağlanarak toplumun akıbeti de garanti altına alınacaktır. Nursi bu yaklaşımıyla ailenin cinsellik ve üreme fonksiyonları arasında bir ayrıma gitmektedir. Giddens'a göre, haz ve üreme arasında her zaman ayırım yapılmıştır ancak modern dönemde cinsellik ve mahremiyet arasında yeni bağlantıların şekillenmesi bu ayrımı keskinleştirmiştir. Cinsellik bir kendini gerçekleştirme aracı olarak ve bir mahremiyet aracı olarak ve hatta mahremiyetin ifadesi olarak inşa edilmektedir. Giddens'a göre modern dönemde cinsellik, cinsel davranış sahne arkasına itildiğinde icat edilmiştir (Giddens,2010:209). Said'in –modern İslamcı düşüncede kabul gören doğrultuda- cinselliğin üreme fonksiyonunu haz fonksiyonuna üstün tutması, Batı'daki tam tezat zihniyetin sonucunda oluşan ahlaki zafiyetten İslam toplumunu koruma gayesini içermektedir. Hz. Muhammed'in evlenmeyi kolaylaştırmaya yönelik nasihatinin temelinde de aile kurumunun toplum için oynadığı önemli rolün ahlaki, maddi ve manevi boyutlarının etkili olduğu kavranabilmektedir. Nitekim toplumsal yaşamdaki bu maddi katkısına ilaveten İslam için ailenin, insanın manevi yönüne hitap eden bir rolü bulunmaktadır. Kur'an'da “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun varlığının ve kudretinin delillerindendir..*” (Rûm Suresi,21.Ayet) şeklindeki ayet, ailenin özünde yer alması gereken temel duygulardan sevgi ve merhamete işaret etmektedir. Ayrıca bir aile kurulması Allah'ın varlığını da gösteren bir nimet olarak algılanabilmektedir.

Rahman'a göre İslam, soyut bir ahlak kitabı veya hukukçuların kavrama şekliyle salt hukuksal bir metin değildir. Rahman, İslam'ı akıl ve vahiy ile birlikte kavrama eğiliminde olup Kur'an'ı, insan ilişkilerini bu temelde ele alan ahlaki uyarılar menzumesi olarak nitelendirmektedir (Rahman,2004:130,131). Buna göre İslam; hayatın her alanına dair düzenlemeleri getiren kurumsal bir din olarak bunu ahlâksal ve insani bir temele dayandırırken aile hususunda da hem ahlâki kaygıyı hem de hukuksal düzenlemeleri yoğun olarak içermektedir. İslam tarafından bu zihniyet çerçevesinde ailede erkeğin görev ve sorumlulukları, kadının görev ve sorumlulukları ve her ikisinin birbirleri üzerindeki haklar belirlenmektedir. İslam'da, eşler arasında görev paylaşımından tutun, evlilik koşullarına, boşanmadan tutun eşler arasındaki cinsi münasebetlere kadar hemen her şeyi düzenleyen kural ve kaideler vardır. İslam, anne-baba haklarına ve evlatların göstermesi gereken hürmete de dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra başta ailenin yaşça büyükleri olmak üzere hısımlar ve akrabalara bakılması, onlara saygı gösterilmesi, maddi manevi her türlü yardımda bulunulması gerekmektedir.²⁶ Öyleyse İslam ailesi, yapı itibariyle çekirdek aile olsa dahi işlev itibariyle geleneksel aile tipine daha uygun görünmektedir. Böyle geniş kapsamlı bir yardımlaşma İslam'ın bir nevi sosyal-ekonomik anlayışına da işaret etmektedir. Her gücü yetenin, varlık durumu iyi olanın yakınlarına yardımda bulunması durumunda, toplumda gelir dağılımında bir dengeleme ve fakirlikle mücadelede etkinlik sağlanacaktır. Yakınlara bakma hususunda, İslam'da aileler birbirinden bağımsız yapılar olarak düşünülmemiştir. Aksine, İslami değerlere göre biçimlenmiş bir toplumu oluşturan ve birbirlerine İslami ölçü ve kriterler üzerinde bağlanan birimlerdir. İslam peygamberi Hz. Muhammed, aile ile ilgili sorulara verdiği cevaplarla, hadisleriyle ve sünnet olarak tanımlanan karar, tavır ve davranışlarıyla Müslümanlara bu konuda yol gösterici olmuştur. Böylelikle kadın ve erkeğin evlilik ve aile ile ilgili kararlarının hem kendileri hem de İslam toplumu için hayırlı olması sağlanmaya çalışılmıştır.

İslam dini, aile ve akrabalık ilişkilerine komşuluk kavramını da eklemektedir. İslam, komşuluk ilişkilerine hem sosyal-ekonomik düzen açısından

---

²⁶ Müslümanların toplu olarak kıldığı Cuma namazında hutbenin ardından her hafta okunan Nahl Suresinin 90. ayeti şöyle der: “Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder(yapılmasını yasaklar). Öğüt almanız için size böyle öğüt verir”.

hem de sosyal-ahlâk tasavvuru açısından yaklaşır ve bu yaklaşım; Hz. Muhammed'in "*komşusu aç iken, kendi tok yatan bizden değildir*" hadisi ile zirve noktasına ulaşmaktadır. Bu kısa hadiste toplumun sosyo-ekonomik yapısında kutuplaşmaya karşı duruş vardır. Bir toplumda elbet zengin ve fakirler olacaktır ancak bunlar arasında, insani değerleri yıpratıcı bir fark olması, Müslüman'ın ahlâk anlayışına göre doğru değildir. Ancak modern şehir hayatında yaşam alanları, maddi açıdan birbirine denk olanların yaklaştığı bir şekilde sürmektedir. Bir yanda gecekondu semtleri varken onların biraz ilerisinde lüks villaların olduğu siteler görmek artık sık rastlanılan bir durumdur. Yerleşimlerin ve dolayısıyla komşuluk ilişkilerinin belirli bir sınıfsal ayrıma yol açtığı günümüz toplumsal yapılarında hoşgörü ve yardımlaşmaya daha çok ihtiyaç olduğu anlaşılabilmektedir. Belki mekânsal yakınlıkları olmasa da toplumdaki düşkün ve fakirlere yardım etmeye bir engel bulunmamaktadır, nitekim İslam'ın getirdiği, fitre, zekât, sadaka gibi uygulamalar toplumsal maddi-manevi düzenleme mekanizmaları olarak görev yapmaktadır.

Modernite de tıpkı İslam gibi komşuluk ilişkilerini de düzenleyen bir yapıya sahiptir. Modern mekânlar; evler, okullar, işyerleri, fabrikalar, kamu binaları, park-bahçe vb. sosyal alanlardan oluşmaktadır ve bunların hepsinin kullanımı kurallarla belirlenmiştir. Modern devlet, denetleyici güç ve birimleri ile bunların hem kullanımlarını denetlemekte hem de buna uygun yaşam biçimlerini inşa etmektedir. Bu belirlemeci tutum komşuluk ilişkilerini de kapsamaktadır. Buna göre modern toplumlarda komşular, geleneksel toplumlarda veya İslami toplumlarda olduğu gibi birbirleri üzerinde sosyal-ahlaki açıdan denetleyici bir yapıya sahip görünmemektedirler. Kişinin âhlaki yapısı, giyim kuşamı, cinsel tercihleri, eve geliş gidiş saatleri komşuları tarafından denetlenmemekte ancak mekân kullanımına riayet etmesi konusunda komşuları devreye girebilmektedir. Bu devreye giriş ise yine kural ve kaideler üzerinden yürütülmekte ve devletin denetleyici birimleri devreye sokulmaktadır. İslamcı düşünceye göre; hayatın zamansal ve ekonomik açıdan bir hesaplamalar bütünü üzerinden ilerlemesi; Batılı toplumdaki komşuluk ilişkilerinin maddi ve manevi açıdan gelişmesine engel bir durumu ifade etmektedir.

1.4. Aile ve Söylem Üzerine

Aile, söylemin toplumsal ilişkilerin uzamında yer alan bir kavram olarak, toplumsal rollerin biçimlendirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Fairclough'un (2003) da belirttiği gibi ailenin ve ev içi yaşamın doğası söylemin ideolojik süreci tarafından şekillendirilmektedir. Söylemin toplumsal yaşama ilişkin etkinliği bir yönüyle siyaset, medya vb. gibi makro yapılara, diğer yönüyle de aile gibi mikro bir yapıya uzanmaktadır. Günümüzdeki eğitim anlayışı yalnızca çocukların eğitilmesine yönelik olarak değil aynı zamanda ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerde ebeveynleri eğitmeye yöneliktir. Modern söylem, ebeveynlerin çocuklarına nasıl davranacakları konusunda yönlendirici bir takım yapılar oluşturmuştur. Aile danışmanlıkları, rehberlik hizmetleri ve bunların yanında sivil toplum kuruluşları, aileye ilişkin bütün karar alma süreçlerinde gittikçe etkili olmaya başlamışlardır. Aile içersindeki ilişkiler de yine bu kurumlar tarafından sürekli gözetim altında tutulmakta ve olası bir sıra dışı durumda aileye müdahale edilebilmektedir. Modern bilimler de bu konuda moderniteye hizmet etmekte ve yeni bilimsel bilgiler ışığında aile yeniden ve yeniden organize edilmektedir.

Yeni nesilleri yetiştiren kurum olarak aileyi yönlendiren bu yeni bilgiler beslenme, sağlık-tedavi, eğitim ve psikolojik vb. alanlarda verilmekte ve modern tıp, modern eğitim, modern bilim, kısaca modern her şey aileye ilişkin söylemi inşa etmektedirler. Dünyada bu alanlardaki yenilikler kitle iletişim araçları vasıtasıyla kısa süre içersinde uluslar arası kamusal alanda yayılabilmektedirler. Çaha'nın (2003) işaret ettiği gibi telefon, internet vb. gibi modern iletişim ve medya araçları aileyi yalnızca ulusal kamusal alanın değil aynı zamanda uluslar arası kamusal alanın bir parçası haline getirmektedir. Böylelikle aile, özel değerleri ve ilişki biçimlerini üretici olmaktan ziyade kamusal alanda üretilenlerin tüketicisi konumuna geçerek modernitenin evrensel aile modelini daha kolay benimseyebilmektedir.

Çetinkaya, aile, okul, toplum gibi kurumların medya araçları karşısında git gide güçsüzleştiklerini ve değerlerin korunmasız kaldığını ileri sürmektedir (Çetinkaya, 2006:42). Bilim, medya vb. etkenlere karşın Kağıtçıbaşı ise özellikle ailenin inanç ve değerler hususundaki önemine ve belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Kağıtçıbaşı'na göre, anne-babaların inanç ve değerleri toplumsal değerleri yansıtmaktadır. Ancak bu

iki değer sistemi birebir aynı değildir, unkü anne-babanın sosyal statüsüne dayanan çeşitli farklılıklar mevcut olabilmektedir. Anne-babanın değerleri, onların toplumsal davranışına yansdığından, ocuk üzerinde daha etkilidir (Kağıtçıbaşı,2000:58). Kağıtçıbaşı'na göre bu sebeple, ebeveynlerin inançları, değerleri, davranışları ve bunların toplamından oluşan dünya görüşleri, çocukların yetişme evresinde en önemli etken konumunda bulunmaktadır.

Batı modernitesi ve onun toplumsal kurumları; batı-dışı toplumların Batı'ya benzer bir toplumsal değişme süreci sonunda ulaşılabilecekleri bir hedef olarak görünmektedir. Bu toplumsal kurumlardan birisi de ailedir ve Kağıtçıbaşı'na göre, bu tek yönlü değişim beklentisinin sonucunda ulaşılacak prototip Batı ailesi; bir bağımsız ilişkiler sistemidir, akrabalardan bağımsızdır ve kendi başına çekirdek bir birim teşkil etmektedir. Ayrıca aile üyeleri birbirinden iyi belirlenmiş sınırlarla ayrılmışlardır. Sosyal Darwin'cilik geleneğinin bu yansıması sonucunda ulaşılmak istenen Batı modeli bir ailedir. Modernleşme varsayımında Batı prototipinden farklı olanlar “yetersiz” kabul edilmekte ve dolayısıyla gelişmeyle birlikte bunların değişeceği öngörülmektedir (Kağıtçıbaşı,2000:109). Oksidentalist söylem ise Batı'nın kendi aile modelini evrenselleştirmesine karşı çıkmakta, kültür ve değerlerin taşıyıcısı olarak ailenin, Batı'nın sömürgeci eylemlerini meşrulaştırıcı olarak görülen Darwinizm'in sosyal yönünden de korunması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim Batı'nın, Batı prototipinden farklı olan aile modellerini “yetersiz” görebilmesi ideolojik bir durumdur, unk böylelikle Batı kendini evrensel kararlar verebilen bir otorite olarak tanımlamış olmaktadır.

2. ROL KAVRAMI ve KURAMSAL YAKLAşIMLAR

2.1. Rol ve Toplumsal Rol Kavramı

Rol kavramı; genellikle sosyoloji, sosyal psikoloji gibi bilim dalları tarafından kullanılan bir terimdir. Bir grup ya da topluluk içersinde yaşayan insan ile ilişkilendirebileceğimiz bu kavram, Marshall'ın tanımıyla belirli statü ya da toplumsal konumlara atfedilen toplumsal beklentileri ortaya koymakta ve bu tür beklentilerin geekleşiş gerçekleşmeme sürecini analiz etmektedir (Marshall, 2003:624). Bilgin'e göre ise rol kelimesinin etimolojik kökeninde, tiyatro oyuncularının sözlerinin yazıldığı

parşömen veya küçük ruloya gönderen (*role*) terimi bulunmaktadır. Bu terim günlük dilde; *işlev* (annenin çocuklarının eğitimindeki işlevi), *yer* (bir kişinin belirli bir işte önemli bir role sahip olması), *maske* (samimi bulunmayan birinin rol yaptığıının söylenmesi) anlamlarında kullanılabilir (Bilgin, 2007:313). Shakespeare, “bütün dünyanın bir sahne olduğunu, erkek ve kadınların da bu sahnede oyuncular” olduklarını söylerken; rol kavramının hem etimolojik kökenindeki tiyatro-sahne kavramlarına gönderme yapmış hem de rolün *maske* şeklinde kullanılarak gerçekleri örten yanını ima etmiştir. Böyle bir düşünüş, yaşamın gerçeklik boyutunun dramatize edilmesi anlamına gelirken Goffman 1959’da yazdığı “*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*” adlı kitabında; Shakespeare’in aksine, dünyanın bir sahne olduğunu reddetmektedir. Ancak Goffman, bireyin toplumsal alandaki ilişkileri üzerine *izlenim*, *performans*, *vitrin*, *set*, *oyuncu*, *takım* gibi kavramları kullanarak; bireyin, aynı zamanda seyirci²⁷ olan diğer roller karşısında kendisini, kimi zaman tek, kimi zaman ise başka oyuncularla birlikte oluşturduğu takım vasıtasıyla sunduğunu ileri sürmektedir. Goffman’a göre (2009:51-53), bireyler günlük yaşamda performans sergilerken diğerlerinden hatalarını, iktisadi durumunu veya uygunsuz zevklerini gizleyebilmektedir. Birey, toplumsal yaşamda ve günlük yaşam pratiklerinde rol kavramını maskeleyme amacıyla kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, rol kavramının sosyal psikolojik açıdan ele alınması şeklinde değerlendirilebilecek iken, kavramın sosyolojik boyutu tez çalışmamızda kullanılmaya daha uygundur çünkü din, ideoloji, söylem ve modernizm gibi kavramlarla ele aldığımızda rol, hem daha geniş hem de daha farklı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rol kavramının sosyal bilimlerde bir teori ya da bir kuram olarak yer alması, antropolog Ralph Linton’un 1936’da yazdığı “*The Study of Man*” (İnsan İncelemesi) adlı kitabı sonrasında gerçekleşmiştir. Rol ve onun yanı sıra statü kavramını birlikte ve birbirlerini tamamlar nitelikte kullanan Linton’a göre rol, statünün dinamik yönünü temsil etmektedir. Bireyin, kendisine haklar ancak aynı zamanda ödevler veren statünün gereklerini yapması, rolünü yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Statü ve rol

---

²⁷ Goffman, tiyatrodaki rol, diğer roller ve sahne şeklindeki üç boyutlu durumun gerçek yaşamda iki boyuta indiğini çünkü gerçek yaşamda diğer rollerin aynı zamanda seyirci olarak toplumda yer aldığını ileri sürmektedir (Goffman, 2009:Önsöz)

kavramları arasında ayırım yapılamayacağını, bir ayırım yapılsa da bunun ancak akademik bir yaklaşımın sonucu olacağını savunan Linton'un, bireyin sahip olduğu rollerin, yalnızca kendisinin ortaya koyduğu davranışlar olmadığını aynı zamanda toplumun beklentilerini ihtiva ettiğine ilişkin tespiti de kavrama yaklaşımındaki temel noktalardan birisi haline gelmiştir (Linton,1936:114). Rol konusunda toplum beklentilerini dikkate alan böyle bir tespit, kavramın genişlemesi anlamına gelmektedir. Marks'ın üst yapılar olarak ifade ettiği din, ahlak, kültür gibi etkenler toplumun rol beklentilerine de doğrudan etkide bulunmakta hatta rolleri belirlemektedir. Toplumdaki ekonomik ilişkiler, üretim biçimleri veya genel bir ifadeyle sosyo-ekonomik yapının ifadesi olan alt yapı, bir üst yapı belirleyeni olarak dolaylı yoldan toplumsal roller üzerinde etkide bulunmaktadır. Kongar'a göre de alt yapı sınıfları üst yapıyı belirlemede, üst yapı ise toplumsal bilinci belirlemektedir (Kongar, 2008:35). Toplum yaşamındaki görüşleri, kavramları, düşünceleri vb. oluşturan bilinç biçimlerinin tümünü ifade eden toplumsal bilinç (Ozankaya,1984), rol kavramını da hem kapsar hem de etkiler niteliktedir.

Rol kavramı toplumsal bir olgudur ve rolün toplumsal olmayan bir formu bulunamamaktadır. Giddens'a göre toplumsal rol, belirli bir toplumsal konumda bulunan birinin izlemesi gereken toplumsal olarak tanımlanmış beklentilerdir (Giddens, 2005:28). Sayın'ın tanımı ise, kişinin toplum içinde işgal ettiği konumlara uygun olarak yerine getirmekle yükümlü olduğu eylemler şeklindedir (Sayın,1994:120). Görüldüğü üzere her iki tanım da benzer noktalara atıf yapmaktadır. Buna göre toplumdaki roller kişilerden bir ölçüde bağımsız, genel bir standarda göre düzenlenmiş bir kalıpsal bütünlüğün parçası durumundadırlar. Örneğin, polisin görevi; suçluların yakalanması, toplumun huzur ve güvenliğinin sağlanması ve suçlara ilişkin delillerin toplanması, kamu düzeninin sağlanması vb.dir. Polisten bu rolü üstlenmesi beklenmektedir, ancak, mesela yakalanan suçluların yargılanması ve ceza verilmesi polisin rolü ve görevi değildir. Bu da toplumsal rollere ilişkin beklentilerin aslında görev tanımları ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Statik bir kavram olan statünün birey için belirlediği davranışların yerine getirilmesi bireye saygınlık vaat etmektedir. Birey de toplumun, dinamik bir süreç

olarak rolünü yerine getirme beklentisini karşılamaya çalışmaktadır. Böylece bireyin davranışları, statü-rol-beklenti gibi etkenlerin belirlediği bir toplumsal bağlam çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Roller ve statülerin belirlenmesinde kültür, gelenek, inançlar ile normlar ve yasaların etkisi bulunmaktadır. Kişi, toplumsal rol beklentilerini dini, geleneksel ve kültürel açıdan da yerine getirebilmekteyse statüsünün getirisinin üzerinde bir toplumsal saygınlık ve değeri de elde edebilmektedir.

Dini ve geleneksel değerler ile harmanlanmış geleneksel toplumdaki rol beklentileri, modern değerler temelinde inşa edilen modern toplumlara göre değişkenlik arz edebilmektedir. Bu sebeple roller her zaman evrensel bir nitelik göstermemektedirler. Örneğin ülkemizdeki siyasi bir kararı, bir zam veya ekonomik uygulamayı beğenmeyenler “aynısı Avrupa’da olsaydı insanlar sokağa dökülürdü” gibisinden eleştiriler getirebilmektedirler. Oysa Türk toplumunun siyasetçilere biçtiği rol modelleri ile kendisine birey olarak uygun gördüğü toplumsal rol böyle bir reaksiyona uygun olmayabilmektedir. Türk toplumunda sert, otorite sahibi, gerektiğinde bu sertliği ve otoriteyi göstermekten kaçınmayan ancak yine de şefkat sahibi bir “baba” ya da “koca” figürü görülebilmekteyken bu modelin Batı toplumlarında çok da rastlanılan bir rol modeli olmadığı bilinmektedir. Yine bunun paralelinde toplumsal farklılıklar sebebiyle Doğu ve Batı toplumlarındaki yönetici, idareci vb. rollerin farklılaştığı görülebilmektedir.

* Hem futbol milli takımımız hem de Galatasaray futbol takımı ile önemli başarılarla imza atmış Fatih Terim, kimi zaman agresif kimi zaman babacan tavırları sayesinde toplumsal rol beklentilerini karşılamakta, özellikle Türk insanının duygusal yönüne de hitap edebilmektedir.

Bireyden, statüsüne uygun davranışlar beklemek aynı zamanda bir idealize sürecidir. Kişiler toplumda birden fazla role sahip olabilmektedirler ve bu idealize kavramı, sahip olunan tüm roller için genellenebilecek bir durumdur. Rollerin beklentilere uygun şekilde yerine getirilmesi ise toplumsal sistemin istendik bir şekilde devamını sağlamakta, toplumun tepkisini çekecek ya da huzurunu bozacak durumların ortaya çıkmasını engellemektedir. Lakin zamanın değiştirici ve dönüştürücü gücü bu kavram üzerinde de etkili olmakta, zamanla rollerde değişimler gerçekleşebildiği gibi yeni roller ortaya çıkabilmektedir.

Rol beklentilerinin zamanla ilgisi bulunduğu gibi mekânla da önemli bağlantıları olabilmektedir. Buna göre, kozmopolit yapılar olan büyük şehirlerde rollere ilişkin esnekliğe rastlanabilirken -en azından kişinin rolleri arasında ayırım yapılabilirken- , kırsal ve mikro yapılar olan yerleşim birimlerinde zihinlerdeki rol kalıpları daha sıkı ve denetleyici olabilmektedir. Bodrum'a bağlı bir köyde imamlık yapan ve kendi deyimini ile "giyimi, medeni durumu ve motosiklet kullanması" sebebiyle köy cemaatinin tepkisini çeken Tarık Balkı'nın durumu buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Köy halkı, sahip olduğu geleneksel kalıplar içerisinde kot pantolon giyen, motosiklet kullanan vb. şekilde vasıfları bulunan bir din görevlisine yadırgayıcı bir yaklaşım sergileyebilmiştir. Bu davranışın temelinde ise, medya tarafından "*motorcu imam*"²⁸ olarak anılan Balkı'nın, köy halkının din görevlisi mesleğine ilişkin rol beklentilerine cevap verememesi bulunmaktadır. Böylelikle rol beklentilerinin zaman-mekân içerisinde giyim-kuşam, tavırlar, dil kullanımı-konuşma, yaşam aşamaları ile doğrudan ilintili olduğu görülebilmektedir.

Toplumsal düzen, kişileri belirli rol kalıpları içersine dâhil etmeye meyilli bir yapıya sahiptir. Örneğin kişiye, belirli bir yaşa geldiği zaman evlenmesi hususunda baskı yapılması, aynı baskının evlendikten sonra çocuk sahibi olması hususunda sürdürülmesi ve bu kişilerin de çocuklarına aynı şekilde yaklaşması toplumun bu özelliğine işaret etmektedir. Toplumsalın rol hususunda birey üzerindeki bu belirleyici ve yönlendirici etkisi, dinsel ve geleneksel faktörlerin devreye girmesi ile beraber daha sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Bugün hala Anadolu'nun birçok bölgesinden baba

---

²⁸ Konuya ilişkin haber www.yeniasir.com.tr sitesinin 28/05/2011 tarihli görüntüsünden elde edilmiştir.

figürünün kendi çocuğunu sevmesi, şefkat ve ilgi göstermesi ya da eşiyle aynı hızda yürümesi, daha çok geleneksel ve kısmen dini sebeplerle hoş karşılanmamaktadır. Modernleşmenin bu tarz düşünce kalıpları üzerindeki aşındırıcı etkisi, bu geleneksel yapı içerisinde yaşamlarını sürdüren kesimlerde; oluşan yeni durumun doğrudan reddi ve eski davranışın sorgulanmaksızın yüceltilmesi gibi bir davranış biçimi ortaya çıkarabilmektedir. Bu yüzden eskiye yönelik özlem, rol modelleri ve roller arası ilişkiler için duygusal ve ütöpik bir yaklaşım zemini hazırlamaktadır.

Rollere yaklaşımla ilgili tarihsel süreci ele alan Marshall, rol kuramına ilişkin iki yaklaşım olduğunu belirtmektedir:

1- Birinci kuram, rollerin yapısal değerlendirmesine ilişkin olup, rolleri kurumsallaşmış normatif hak ve yükümlülükler kümesi olarak tanımlamaktadır. Bu yapısal bakış, toplum içine bir statü yerleştirilmesi ve daha sonra bu konumun ideal tipine eşlik eden bir standart ile hak ve ödevler yığınının tanımlanmasını içermektedir.

2- İkinci yaklaşım ise daha toplumsal-psikolojik niteliklidir ve rol yapma, rol üstlenme ve rol oynama gibi aktif süreçlere odaklanmaktadır. Bu sosyal psikolojik görüş ise, rollerin işleyişindeki dinamik boyutlar üzerine yoğunlaşarak, insanların oynadığı rollerin toplumsal yapı içindeki yerini açıklamaktan ziyade bu rollerin yerine getirilmesi sürecindeki etkileşimleri incelemektedir (Marshall,2003:624-625). Goffman'ın rol kavramı üzerine getirdiği yaklaşım, ikinci yaklaşım türüne örnek olarak gösterilebilmektedir, çünkü Goffman, rol kavramı hakkında ağırlıklı olarak birey ve bireyin toplum karşısındaki psikolojik yönelimleri üzerine açıklamalar getirmektedir.

Rol kuramlarına ilişkin Marshall'ın ifade ettiği birinci yaklaşım, modernitenin modern devlet ve modern toplumu inşa etme aşamasındaki sürece işaret etmektedir. Gelenek-ötesi toplumda yaşayan birey, geleneksel toplumda yaşayan bireyden çok farklı haklara, özgürlüklere ve ödevlere sahip bulunmaktadır. Toplumsal değişmeyi inceleyen Durkheim, sanayi çağı ile ortaya yeni bir dayanışma tipinin çıktığını belirtmiş ve bunun üzerine toplumsal dayanışmaya ilişkin bir sınıflandırma yaparak; geleneksel toplumda mekanik, modern toplumda ise organik bir dayanışmanın var olduğunu ileri sürmüştür (Doğan-2000, Giddens-2005, Marshall-2003). Durkheim'a göre, birbirine benzer mesleklerde çalışan, baskıcı nitelikli ortak değerlere sahip olan geleneksel toplumun bu

yapısı mekanik bir dayanışmayı gerektirmektedir. Geleneksel düzende bireylerden birinin rolünü ve görevini yerine getirememesi; benzer rol ve görevi üstlenecek çok sayıda birey olması sebebiyle toplum için bir olumsuzluğa yol açmamakta ancak bireyin kendisi için olumsuz bir duruma işaret etmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşmanın karakterize ettiği, insanların birbirlerine daha çok bağımlı hale geldiği modern toplumsal düzende ise bireylerin rol ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Modern toplum, bireylerin farklı meslek alanlarında uzmanlaştığı ve bu farklı mesleklerin de sistemin bir parçası olarak işleyişe katkıda bulunduğu bir yapıya sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla bireylerin rollerini ve görevlerini layıkıyla yerine getirememeleri durumunda kendileri olumsuz etkilenecek ancak geleneksel düzenden farklı olarak toplumsal işleyişte de aksaklılar yaşanabilecektir.

Toplumsal-psikolojik olarak nitelenen ikinci yaklaşım aslında bir yönü itibariyle bireyin sosyalleşme-toplumsallaşma sürecine ilişkindir, çünkü rol yapma, rol üstlenme gibi faaliyetler çocuklar tarafından örnek bir model aracılığıyla öğrenilmekte ve sonrasında toplumsal yaşamda sergilenmektedir. Dolayısıyla rollerin öğrenilmesi bir taklit etme hadisesidir ve sosyo-psikolojik temelleri bulunmaktadır. Kağıtçıbaşı'na göre bir rol modelini taklit ederek öğrenme, sosyal öğrenme kuramının temelini oluştururken çocukların toplumda sosyalleşmesini sağlayan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı,2000:67). Akarsu'ya göre ise bir çocuğun içinde yaşadığı düşünceler, duygular hep çevresinin, ailesinin, yurdunun, ulusunun vb. düşünceleri ve duygularıdır. Çocuğun kendi yaşamı aile ruhunun içine karışmış olarak hemen tümüyle saklı kalmaktadır. Akarsu, çocuğun kendi düşünceleri, duyguları olan bir varlık olarak ortaya çıkmasının yavaş bir süreç olduğunu ve bunun ancak çocuğun yaşadığı çevreyi nesnelleştirip kendisi ile çevresi arasına bir mesafe kazandığı ölçüde gerçekleştiğini ileri sürmektedir (Akarsu,1998:147). Böylelikle Akarsu, taklit kavramını yalnızca pratik ve davranışsal değil, duygu ve düşüncesele olarak kavramaktadır.

Marshall'ın değindiği gibi, rollerin ideal tasavvurları veya ideal tipleri belirlenebilmektedir. Ancak rollerin fiili uygulamaları ile ideal tipleri arasında sürekli olarak bir fark olması, rolün statik değil gelişen bir kavram olarak gerçekleşmesini sağlamaktadır. Giddens, hem moderniteyi hem de modernite içerisindeki bireyi reflektif

olarak nitelerken bu tespit rol kavramının değişim, gelişim, adaptasyon sürecine ve ideal formuna da uyarlanabilmektedir. Değişmeyen bir değişim anlayışının hüküm sürdüğü modern ve postmodern dönemde Giddens'in postmodern bireyinin yanı sıra dinsel yönelimli birey de refleksif bir özellik göstermektedir. Bir yandan dinin öz kaynaklarına olan kesin hükümler çerçevesinde dinsel rol ve görevini yerine getiren birey, diğer yandan modern düzen ile kendi dinsel yönelimi arasında bir uzlaşım alanı oluşturmaya gayret etmektedir. Örneğin modern toplumdaki tüketici rolünü dinsel içerikli ürünlerle yerine getirmeye çalışabilmektedir. Dini moda, dini eğitim, dini tüketim vb. gibi etkinlikler gerek bireysel gerekse kurumsal bir dini yönelimin refleksif yanlarını oluşturabilmektedir. Ancak bireyin, birbiri ile uyumsuz veya birlikte sürdürülebilmesi güç rolleri üstlenmesi ise onu bir rol çatışmasına sürükleyecektir.

2.2. Rol Çatışması

Bilgin'e göre rol çatışması, bireyin birisine uyduğunda diğerine uyması imkânsız ya da çok zor olan iki veya daha çok sayıda gereklilik (görev, rol, iş vb.) karşısındaki durumunu ifade etmektedir (Bilgin, 2007:314). Doğan'a göre rol çatışması ise kişinin rollerinden birinin, diğerinin baskısına girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Doğan ayrıca kişinin üstlendiği rolleri yerine ve zamanına göre kullanması yani girdiği rolleri birbiri ile karıştırmaksızın sürdürebilmesi durumunda ortaya çıkan durumun "*rol uyumu*", rollerin birbiri ile karıştırılmasının ise "*rol uyumsuzluğu*" olduğunu ifade etmektedir (Doğan, 2000:143). İnsanların gündelik yaşam pratikleri içersinde birbirleri ile çatışan baskılar altında bulunma ihtimalleri mevcuttur. Ayrıca bireyin icra etmesi gereken rollerin hızla arttığı modern toplumsal düzenlerde rol çatışması kaçınılması zor bir olgu olarak görülebilmektedir.

Rol çatışması kavramı bu tez çalışması için önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Tezin inceleme alanındaki karakter temsilleri modernlik ve din arasında kalan ve dinsel inanç, tutum ve yaşantılarını modern sistem içersinde sürdürmeye, bir yönüyle gerek dini modernliğe gerekse modernliği dine uyarlamaya çalışan insanlardan oluşmaktadır. Böyle bir uyum sağlama süreci kişinin toplumsal rolleri açısından; bazen özel ve kamusal yaşamda iki farklı figür sergilemesine bazen de özel yaşamına uygun olarak yaratılmış kamusal alanlara intikal etmesiyle kendini göstermektedir. Örneğin laik

devlet anlayışının egemen olduğu devlet kurumlarında çalışan dini yönelimli bir karakter rol çatışması yaşayabilmektedir. Dini yönelimli bir inkılâp tarihi öğretmenin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en temel ilkelerinden olan ve anayasaya dini yönelimleri engellemek amacıyla dâhil edilen laiklik ilkesini öğrencilerine anlatması aşamasında, inançları ile mesleki zorunlulukları arasında bir çatışma ve nihayetinde bir rol çatışması yaşaması beklenebilmektedir.²⁹ Bu öğretmen karşılaştığı rol çatışmasından kurtulabilmek için, laiklik ilkesini ya seçkincilerin ifade etmediği yönlerini öne çıkararak örneğin din ve vicdan hürriyetinin sağlanması şeklinde ifade edecek yani söylemsel açıdan bir manevra yapacak yahut da seçkinci devlet anlayışının istediği şekilde görevini yerine getirecek ancak bunu gönülsüz bir şekilde ve yüzeysel bir tutumla yapacaktır. Ayrıca dinsel bir gruba veya cemaate dâhil olarak yaşamını sürdüren bir kişinin, özel yaşamını rolüne uygun şekilde oluşturabilmesi, gruba ait bir yerde çalışması, yine sağlık, eğitim, ekonomik açıdan kendi grubundan hizmet alması, onun bir rol çatışması içersine girmesini önleyici bir yaşam çerçevesi oluşturması anlamına gelmektedir.

Bilgin'in (2007) ifade ettiği gibi rol çatışmasını görev, iş vb. gibi gereklilikler arasında kalmış bireyin durumu olarak gördüğümüzde çatışma kavramı günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan durumlardan birisi haline gelebilmektedir. Örneğin bir işadamı için rol beklentisi işini büyütmesi, geliştirmesi, istihdam ve üretim kapasitesini arttırmasıdır. Bunun en önemli yolu belirli bir faiz oranıyla bankalardan kredi kullanarak yani finansman sağlayarak yatırım yapmaktır. Ancak hayatını İslam'a göre yönlendiren ve faizin haram olduğuna inanan bir iş adamı bu büyüme beklentisini nasıl karşılayacaktır? Bu durumda toplumun İslami kesimleri tarafından yaratılan alternatif sistem devreye girmektedir. Görünürde faiz sistemi olmayan onun yerine kâr ortaklığı anlayışı bulunan bankalar İslami yönelimli işadamının bu ihtiyacını giderebilmektedirler.

2.3. Statü

Statü, onu işgal eden bireyden ayrı olarak sadece hak ve ödevlerin toplamıdır (Linton,1958). Statü, makam, mevki, konum, pozisyon anlamına gelmekte ve bireyin

---

²⁹ Bu noktada, din ve laiklik arasında ya da Türkiye'deki dindarların din anlayışı ile devletin seçkinciler grubunun laiklik anlayışları arasında bir çatışma varsayımını kendi fikrimize değil, yıllardır süregelen laiklik tartışmalarına dayandırmaktayız.

toplumdaki yerini, mevkiini, konumunu belirtmek için kullanılmaktadır. Toplumsal statü ise bireyin toplumda işgal ettiği yerdir ve bunu belirleyen toplumun bizzat kendisidir (Tezcan,1995:51). Sayın, toplumsal statünün saygınlık veya onur derecesini anlatan bir kavram olduğunu belirtmektedir (Sayın,1994:121). Statü, aynı zamanda bir hak ve ödevler bütünü olarak kabul edilerek toplumsal rol kavramıyla beraber olarak da kavranabilmektedir.

Marshall, statü kavramının zikrettiğimiz algılanışlarını daha zayıf olarak görmekte ve statünün daha güçlü anlamıyla; grupların ya da katmanların hukuksal, siyasal, kültürel ölçütlerde derecelendirilip düzenlendiği bir toplumsal tabakalaşma biçimini ifade ettiğini ileri sürmektedir (Marshall, 2003:697). Örneğin gelir ve eğitim düzeyi yüksek kimseler üst ya da yüksek statüyü oluştururken, düşük gelirli ve eğitilmiş kimseler de alt ya da düşük statü grubunu oluşturmaktadırlar.

Statüler, birisi doğuştan diğeri ise kişisel istek ve beceri sayesinde kişinin kendisi tarafından olmak yoluyla iki şekilde kazanılabilmektedir (Doğan,2000:119). Kişi; cinsiyeti, rengi, ırkı, anne-babasının toplumsal statüsünden bağımsız değildir ve içine doğduğu toplum ve zaman dilimi tarafından belirlenmiş bir statü dünyası ile karşı karşıyadır. Bazen toplumsal sistemlerde doğuştan gelen statüler öyle kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır ki kişi kendi becerisi ile bir yerlere gelmeye çalışsa dahi becerisi olmadığı halde doğuştan kazandığı statülerden dolayı üst statüde yer alan birinin daima altında kalmaya mecbur olabilecektir. Örneğin Hindistan'da "kast" sistemi verilen toplumsal tabakalaşmada böyle durumlar ortaya çıkabilmektedir. Buna göre, Türk melodramlarında sıklıkla ana temayı oluşturan "farklı dünyaların insanlarıyız" deyişi de "farklı statülerin insanlarıyız" şeklinde bir ifade ile kolaylıkla yer değiştirebilecektir. Statülerin kabul görmeleri ve onaylanmaları toplumdan topluma farklılık gösterebildiği gibi aynı toplumda zamansal açıdan da farklılıklar arz edebilmektedir. Kişi, kendi zekâsı, çalışkanlığı ve gayretleri sayesinde toplumsal statüsü konusunda ilerleme kaydedebilmektedir. Önemli kişilerin kariyerlerindeki başarı hikâyeleri bu temele dayanmaktadır.

Doğan'a göre toplumlarda benzer ekonomik, saygınlık, işlev ve etkinlik boyutlarına sahip çeşitli statü grupları bulunmaktadır. Modern toplumlarda statüler

ortak ölçütler çevresinde gruba dayalı bir farklılık oluşturmaktadırlar ve bu farklılık toplumsal sınıflar içersinde çok daha karakteristik, çok daha belirgin yeni bir olguyu beraberinde getirmektedir. Statü grupları ekonomik ölçütle belirlenen sınıf farklılaşmasını kültürel, siyasal, eğitimsel ve hatta inanç standardıyla aşmaktadır. Doğan, aynı ekonomik düzeydeki işadamları tarafından oluşturulan ancak aralarında temel ilgi ve alışkanlıklar (siyasal, dinsel ve dünya görüşü açısından) açısından farklılıklar bulunan TÜSİAD ile MÜSİAD'ı bu duruma örnek olarak göstermektedir (Doğan, 2000:124). Ülkemizde dini yönelimli hareketin statü kavramıyla ilişkisi burada kendini gösterebilmektedir. Ekonomi, eğitim vb. açılardan kendini geliştiren dini kesim temsilcileri aynı ekonomik ve eğitim seviyesine sahip diğerlerinden farklı sosyal statü grupları, sivil toplum örgütleri, siyasal ve toplumsal hareketler oluşturmakta ve kendilerine kültürel ve dini açıdan bir farklılık arz etmektedirler.

2.4. Rol Modeli ve Toplumsal Yapı

Rol modeli, bireyin, belirli bir toplumsal rol çerçevesindeki davranışını ona bakarak şekillendirdiği ve ona uygun, benzer tutumlar benimsediği anlamlı öteki olarak tanımlanabilmektedir. Marshall'a göre rol modelleri, yakın çevrelerden olabildiği gibi, uzak ve şahsen tanınmayan insanlar arasından da seçilebilmektedir. Efsanevi kişilikler veya zamanın film yıldızları, şarkıcılar veya politik şahsiyetler de rol modeli olarak benimsenebilmektedirler (Marshall,2003:626). Kongar'a ise rol modelini; siyasal, sosyal, bilimsel veya iletişimsel alanda; insanları "etkileme gücü" olan ve giyim kuşamdan tutun, günlük yaşamlarına hatta kişiliklerine kadar geniş kitlelerce taklit edilmeye çalışılan kişiler olarak ifade etmektedir (Kongar,2011:81-82). Bu yaklaşım, günümüzde siyaset, bilim ve özellikle medya alanındaki modelleri, sunumları ifade eder niteliktedir. Ancak rol modeli kavramı, ideolojilerin, toplumsal yapıların, dinlerin de dâhil edilebileceği bir ilişkiler bütünü içersinde daha geniş ve işlevsel görünmektedir. Bu bağlamda yalnızca medya ve siyasi alandaki kişiler değil, dini ya da seküler karakterler ve düşünürler, geçmişte yaşamış kişiler de rol modelleri olarak toplumları etkileyebilmektedirler. Rol modelleri genellikle kişiler üzerinden değerlendirilmesine karşın; rolün, bir ideoloji veya din tarafından "ideal bir form"unun oluşturulması da rol modeli temsili anlamına gelmektedir. Bu ideal rol formları, toplumsal yapı ile yakından

ilişkilidir ve toplumsal değişim, toplumsal rol modellerinin de değişmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple toplum ve toplumsal yaşam ile ilgili bir kavram olarak rol modeli kavramını, toplumsal değişim ve özellikle Batı düşüncesinin toplumsal yapıya ilişkin getirdiği yeni yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Ancak Turner'ın da ifade ettiği gibi (1999:38,39) Batılı düşünürler, toplumsal değişim kavramını Batı'nın tarihselliği ile açıklamışlar ve Marx, Weber gibi isimler, Doğu'yu birleşik bir yapı, değişim eksikliği, modernleşmeden ve sivil toplumdan yoksunlukla karakterize edilen bir sistem olarak algılayan Batılı mirası paylaşmışlardır. Dolayısıyla rol modellerini, Batı'da toplumsal değişim Doğu'da ise toplumsal sabitlik ile değerlendirilebilecek bir düşünce yapısı orta çıkmıştır.

Batı düşüncesi, toplumu merkeze alan bir dünya sistemi inşa ederken Locke, Hegel, Marx gibi isimler, politik toplumu sivil toplumun karşısına koyan tezler üretmişler, böylelikle toplumsal yapıyı bir çatışma üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu düşünürlere göre, politik toplum sivil toplumu biçimlendirme gayesi gütmektedir ve bu gaye; rol, rol modeli gibi kavramları da içine alan bir teoriyi ve eylem sürecini kapsamaktadır. Politik toplumun ideolojik tavrı, kendi toplumsal yapılarını ve bu toplumsal yapıya uygun rol modellerini inşa etmek üzerine kurulmuştur. Toplumu, uzun vadeli ve temel fonksiyonlarını kendi kaynaklarından alan bir sistem olarak gören Amerikalı sosyolog Parsons'ın "*The Social System*"(1951) eserinde, toplumsal yapıyı açıklarken kullandığı temel kavramlardan birisi "aktör" kavramıdır. Parsons bu kavramı toplumsal bir pozisyon veya rol sahibi olan kişi için kullanmaktadır. Birey, kendisine toplum tarafından verilmiş ve yerine getirilip getirilmediği yine toplum tarafından denetlenen rollere sahiptir ve bu durum bireyin toplumsal bir aktör olmasını sağlamaktadır. Toplumsal yapılarda, aynı zamanda rollere ilişkin beklentilerin de değişmesine neden olacak bir değişiklik bireyi yani aktörü de etkilemektedir. Örneğin geleneksel toplum yapısından modern topluma geçiş, toplumun tüm rol beklentilerini dolayısıyla toplumsal aktörlerini de değiştirmiştir.

Toplumsal sistemi açıklama gayretinde olan ve bunu yapısal-işlevselci bir kuramsal temelde ele alan Parsons'ın düşüncesinde toplumun bireyin davranışları üzerindeki belirleyiciliği özellikle vurgulanmış ve bireyin "doğaçlama" yapması yani

toplumun belirlenimlerinin dışına çıkması pek mümkün görünmemiştir. Parsons'a göre, "bir aktörün toplumsal sistem içinde nasıl davranışlarda bulunması gerektiğini toplumsal kurum belirlemektedir. Toplumsal kurum ya da kurumsal kalıp belli bir toplumda hangi toplumsal eylemlerin ya da toplumsal ilişkilerin meşru ya da beklenen eylem ve ilişkiler olduğunu belirlemektedir. Buradaki meşruluk terimi yaptırımı kapsamaktadır ve belli bir eylemin yapılmamasının hiç olmazsa kuvvetli bir şekilde eleştirileceğini belirlemektedir. Parsons, bir toplumsal sistem içindeki ilişkilerin, toplumsal olgular ya da toplumsal kurumlar ile düzenlendiği zaman toplumsal yapının ortaya çıktığını söylemektedir. Yapı, birimlerin nispeten istikrarlı bir kalıp gösteren ilişkileridir ve toplumsal sistemin birimi aktör olduğuna göre, yapı aktörlerin toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemidir" (Parsons,1964:53,230,239 - Akt. Kongar,2008:33). Parsons, toplumsal yapı konusunda Durkheim'ın toplumsala ilişkin evrimci sınıflandırmalara dayanan görüşlerini desteklerken sosyal olanın tamamlanmış olduğunu öne sürerek toplumu yücelten bir anlayış geliştirmiştir. Toplumun ortak geçmişinin bir ürünü olan kolektif/ortak bilinç, Durkheim tarafından tamamlanmış sosyal olgu olarak görülmektedir. Giddens'a göre Durkheim, toplumsal olguları bireylerin dışında ve tek tek kendi gerçekliklerine sahip olan davranış, düşünce ya da duygu biçimleri olarak görmekte ve toplumsal olguların bireyler üzerinde zorlayıcı güce sahip olduklarını ileri sürmektedir (Giddens,2005:9). Bu ise Durkheim'ın toplumsal olguyu bireylere yabancı bir süreç, kendi gerçeklik ve inisiyatiflerinden bağımsız bir yapı olarak gördüğü anlamına gelmektedir.

Durkheim, Tanrı yerine toplum merkezli, dinsel bir ahlak yerine toplum tarafından oluşturulmuş laik ahlâkı benimsemiş bir modern toplumu tasavvur etmektedir. Oysa Topçu, din ve ahlakın birbirinden ayrılmasının olası olmadığını çünkü ahlakın esasında dini bir olgunluk olduğunu ileri sürmektedir (Topçu,1998:170). Dolayısıyla modern toplum din ve ahlak arasındaki ilişkiyi aşındırmaktadır. Durkheim da, modern dünyadaki değişim süreçlerinin, din, ahlak ve geleneksel düzenin değerleri üzerindeki yıkıcı etkisinin farkındadır. Comte, Durkheim ve Parsons, ilerlemeci tarih düşüncesini taşımaktadırlar ve toplumları da bu ilerlemeci anlayışla değerlendirmektedirler. Kahraman ve Keyman, Batı modernitesini meşru kılan bu tarz bir ilerlemeci toplum modelinin Batı dışı kimlik ve kültürleri göz ardı eden, Avrupa

merkezci bir yapısı olduğunu ileri sürmektedirler. Kahraman ve Keyman'a göre, Foucault'un yeni-yapısalcı tarih söylemi, Derrida'nın yapı çözümü ve nihayetinde Said'in oryantalizm kuramları bir söylem olarak Batı modernitesinin sorunsallaştırılmasını amaçlamaktadırlar (Kahraman&Keyman,1998:70). Dolayısıyla bu sorunsallaştırma, Batı'nın nihai gördüğü toplumsal yapının sorgulanmasına yol açmaktadırlar. Bu ileri sürülen görüş; modernitenin ve modern Batı toplumunun, Batı'nın içsel dinamikleriyle ortaya çıktığı ve sonradan küreselleştiğidir. Özellikle Said'in oryantalizm kuramı, Batı'daki bu içsel sürecin küreselleşmesinde Batı'nın zorlayıcı yönünü ortaya koymakta ve Doğu'nun toplumsal yapısının nasıl ötekileştirildiğini açıklamaktadır.

Tanrısal bir düzen yerine topluma dayalı bir düzen anlayışının kurucularından olan Durkheim'in toplumu yüceltmesine karşın Giddens, toplumsal yapı içerisinde bireye bir "özne" olarak dikkat çekmektedir. Giddens, bireyin kendi davranışları üzerine düşünme özelliğine sahip olduğunu ve refleksif bir biçimde davranarak kurumsal yapı ile kendi etkinlikleri arasında bir değerlendirme yapabileceğini öne sürmektedir. Giddens'a göre, modern toplumsal etkinlik, refleksif olarak harekete geçirilebilen, doğası gereği istikrarsız olsa da dinamizmi nedeniyle özünde karşı-olguşal bir karaktere sahip bulunmaktadır. Bir gelenek-ötesi toplumsal evrende, bireyler ve kolektivelere açık birçok farklı eylem akışı ve ilişkili riskler bulunmaktadır. Bu alternatifler arasında seçim yapmak bir "acaba" meselesi ve "muhtemel dünyalar" arasında tercih yapmaktır. Giddens bu şekilde modern çağın koşullarında yaşayan bireyin karşı-olguşal durumları rutin olarak değerlendirebildiğini ileri sürmektedir. Birey aynı zamanda gelecekle ilgili refleksif bir tutum içerisinde olup geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmakta ve bunu teknik bir sisteme, bilgiye dayandırabilmektedir (Giddens,2010:46,47). Kongar da, toplumsal yapının birey üzerindeki kesin bir belirleyiciliğinden ziyade her ikisi arasındaki etkileşime dikkat çekmektedir. Kongar'a göre belli bir yapının içine doğan bireyin rolü, mevcut toplumsal ilişkiler düzeni (mevcut toplumsal yapı) tarafından belirlenmektedir. Rolü, toplumsal yapı tarafından belirlenen birey, daha sonra, toplumla arasındaki etkileşime göre, kendisini belirleyen toplumu da yeniden biçimlendirmektedir (Kongar,2008:35). Bu görüş, Giddens'ın modern dönemde yalnızca bireyin değil aynı zamanda toplumsal yapının kendisinin de refleksif yapıya

sahip olduğu iddiasını da doğrular bir niteliktedir. Giddens “*bilginin toplumsal hayat koşullarının organizasyonu ve dönüşümünün kurucu unsuru olarak düzenli bir şekilde kullanılması*” olarak ifade ettiği kurumsal refleksiviteyi, modernizmin dinamizmini sağlayan üç faktörden biri olarak değerlendirmektedir (Giddens,2010:36). Modernizmin dinamizmini sağlayan diğer faktörleri zaman ve mekânın ayrılması ve yerinden çıkarıcı mekanizmalar olarak gören Giddens, küreselleşmenin etkisine ve bunun beraberinde gündelik hayatın dönüşümüne de dikkat çekmektedir.

Mardin’e göre, yeni bir toplum kurmak, bütün rolleri ve bilhassa siyasal rolleri işler halde ortaya çıkarmaktır. Bu ortaya çıkarma ise ya yeni grupların toplum içerisinde kendilerine yeni mevkiler ayırmaları ve o mevkiler ile onları karşılayan rolleri meşrulaştırmaları, ya da bu mevkilerin önemini teorik planda tanımlayıp bu şekilde oluşan “gedik”leri sonradan doldurmaları şeklinde gerçekleşmektedir. Mardin, İslamiyet’in kuruluş aşamasındaki toplumsal ve siyasal yapı inşasında ikinci sürecin işlevselliğine vurgu yapmaktadır (Mardin,1997:69-70). Modern dönem kendine göre bir toplumsal düzen inşa ederken yeni toplumsal gruplar, toplumsal roller belirlemiştir ve bunların temel özellikleri geleneksel toplumun modellerinden farklı ve kopuk olmasındır.

Modern toplum içerisinde birey, kendisine düşen rolleri yerine getirerek toplumsal alandaki uyum sürecine katılmaktadır. Bu uyum süreci; yeni rollerin ortaya çıkması, rollerin bilimsel bilgiler ışığında yeniden düzenlenmesi sebebiyle bireyden yeniden ve yeniden bir adaptasyon beklentisi içersindedir. Birey bu beklentileri yerine getirmeye çalışırken bir yabancılaşma yaşamakta, toplumsal alanda başarılı görünse de içsel ortamında çeşitli sıkıntılarla mücadele edebilmektedir. Silbermann, modern yaşamın kişileri adeta bir “iç sürgün” şeklinde ifade ettiği bir iç dünya oluşturma aşamasına yönelttiğini ve modern kültürce de desteklenen bu iç sürgün durumunun aşağıdaki davranış kalıplarıyla ifade edilebileceğini ileri sürmektedir:

- 1- Cemaatten cemiyete geçişle birlikte artan ölçüde insan ilişkilerinde kişilikten uzaklaşma,
- 2- Bilimsel ülkü gibi soğuk bir objektiflik,
- 3- Büyük kentlerde duygusal kayıtsızlık ve yalnızlık,

- 4- Kişiyeye tümüyle karşıt görünen roller atfedilen çeşitli kümelerin ortaya çıkışından kaynaklanan günlük davranışın parçalanması ve bundan dolayı davranışın ahenginin bozulması ve daha küçük parçalara bölünmesi,
- 5- Hüküm verme ve isteklerin suya düşmesi gibi yarı-gerçeklik,
- 6- Bağımlılık, yabancılaşma ve yönlendirme gibi artan güçlerden kaynaklanan toplumsal bağıllık duygularının azalması. (Silbermann,1983:59)

Ülkemizde sosyal bilimcilerin, İslami akımların güçlenmesine veya cemaatleşmenin artmasına yönelik tespitlerinden bir kısmı Silbermann'ın bu kalıplarıyla uyum göstermektedir. Özellikle, göçler sonucu şehir hayatına uyum sağlamadaki güçlüklerin yabancılaşma ve dışlanma hissini uyandırması, yalnızlık duygusu, geleneksel rolleri yerine getiren kişiyeye modernitenin bu rollere zıtlıklar içerebilecek farklı roller önermesi gibi durumlar bireyin kendini güvende hissettiği yapılara yönelmesine sebep olarak gösterilmektedir.

Modern kapitalist sistemin kişilik üzerindeki etkilerini ele alan Senett'e göre yer bir coğrafya, bir politika mekanıdır; cemaat de yerin kişisel ve toplumsal boyutlarının toplamıdır. Bir yer, orada yaşayanların "biz" zamirini kullanmasıyla birlikte bir cemaat, bir semt haline gelmektedir ve bir ulus içindeki insanlar ortak değer ve inançları günlük yaşam pratiklerinde ortaya dökerek cemaat haline gelebilmektedir. Senett'e göre modern kapitalizm "yerin" değerini artırmış ve böylelikle insanlarda cemaat özlemi yaratmıştır (Senett,2010:145). Bu noktada "biz" duygusu savunmacı bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır ve modernitenin yarattığı güvensiz, belirsiz ve yabancılaşmaya açık ortamda "yeri" temsil eden cemaatler bir sığınma rolünü üstlenmişlerdir.

3. İslamcı Düşüncede Toplum ve Birey Tasavvuru

Dünya üzerindeki din ve inanç sistemleri, özellikle İlahi dinler, söylem olarak fizik ötesi dünyayı yönelik olsalar da, bu dünyaya, topluma, bireye ilişkin düzenlemeler içermektedirler. Bir sınıflandırma yapılacak olursa dinler ve insanların dinler vasıtasıyla oluşturdukları sistemler, dört temel ilişki biçimini düzenlemektedirler:

- 1- İnsan-dünya arasındaki ilişkiler

- 2- İnsanlar arasındaki ilişkiler
- 3- İnsan-toplum arasındaki ilişkiler
- 4- Toplumlar arasındaki ilişkiler

İnsan-dünya arasındaki ilişkiler genel olarak bir varlık sorunu çevresinde şekillendirilebilmektedir. İnsan var olma sebebini sorgulayan, dinler ise insanların var olma sebeplerini açıklayan bir yapıya sahiptirler. Bu noktada dinlerin insan varlığına ilişkin öğretileri, insanın dünya karşısındaki tutumunu da etkilemektedir. Kimi din ve inanç sistemleri, dünyadaki nimetleri reddetmeyi ve/veya bu dünya nimetleri için çalışmamayı erdem saymışken, kimisi çalışmayı, kazanmayı erdem saymış ve dünyaya değer vermiştir. Böylelikle dinler, insanın dünyanın fiziksel gerçekliği ile olan ilişkilerini belirleyici bir karaktere sahip görünmektedirler.

Dinlerin insanlar arasındaki ilişkileri belirleyici rolü vicdani ve ahlaki nitelikler üzerinden değerlendirilebilmektedir. Dinler ağırlıklı olarak, insanlar arasında iyilik, doğruluk, hoşgörülü ve ahlaki değerlere sadık kalınan ilişkiler tesis etmeye yönelik anlatılara sahip bulunmaktadır.

Toplumsal bir varlık olarak insan, içine doğduğu toplumun kültürünü, dilini öğrendiği gibi dinini de öğrenmektedir. Toplumca inanılan dinin genel karakteristiği ve toplumun dine olan yöneliminin derecesi; bireyin toplumla olan ilişkilerinde kabullenilmesi-dışlanması, saygıdeğer olarak görülmesi, eleştirilmesi vb. gibi hususlarda önemli rol oynamaktadır. Dinsel taassubun fazla olduğu toplumsal yapılar, bireye daha az özgürlük ve seçme şansı tanımaktadırlar.

Dinlerin toplumlar arası ilişkiler hususunda; farklı dinlere mensup toplumların tarih içerisinde birçok kez karşılaştığı ve bunların arasındaki ilişkilerin genellikle sorunlu olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu sorunlu ilişkilerin tek sorumlusu elbet din değildir ancak din, gerçeklik ve söylemsel boyutuyla bir “öteki” inşasını ve ona karşı alınacak tedbirleri meşru kılmak için kullanılma eğilimi içerisinde bulunmuştur. Özellikle politik toplum için din bir amaçtan ziyade araç olabilmektedir.

Bir dünya dini olarak İslam ve yeryüzünü İslam’a göre siyasal ve toplumsal açıdan biçimlendirme gayreti içerisinde olan İslamcı düşünce, çağdaş yaşam içerisinde

kendi hassasiyetlerine uygun bir toplum ve birey oluşturma anlayışına sahip bulunmaktadır. Bu noktada İslamcı söylem, kimi zaman geleneksel öğelerle, kimi zaman moderniteyle çatışıp kimi zaman da bunlardan istifade ederek toplum ve bireyin inşa edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Batı'nın toplumsal modelinin tüm dünyaya ihraç edildiği modern dönemde İslamcı düşünce; birey-din-toplum-dünya arasında Batı tarafından düzenlenen yeni ilişki biçimlerini olumlu karşılamamıştır. Özellikle, modern toplumla beraber ortaya çıkan; bireyi merkeze alan ve bir değerler sistemi olarak ifade edilen bireyselci anlayış (Bilgin,2007:63), Batı'nın toplumsal düzenine yapılan eleştirilerde önemli noktalardan birisini oluşturmaktadır. Bireyselcilik Batı'da adeta bir proje olarak algılanmış, bireyin dünyevileşme ile beraber, toplumsal kıskaçlardan özellikle de dinsel baskılardan kurtulmasını ifade eder bir konuma getirilmiştir. Bilgin'e göre bu durumda birey kendisini “*moral, özerk, bağımsız bir varlık*” olarak hissetmektedir (Bilgin,2007:64). Buna karşın Batı toplumlarındaki bireyselci anlayışın, liberal ekonomi ve kapitalist sistem ile tüketici kimliği itibariyle uyumlu bir ilişkisi olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu husustaki eleştirel isimlerden biri olan Nasr, İslam toplumuna ilişkin tanımı ile modern dönemde İslam toplumunun ve Müslüman bireyin içinde bulunduğu duruma ilişkin düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

“İslam toplumu, içersinde bireyin anlam ve destek bulduğu, organik bir sosyal çeşitlilik içeren bir toplumdur. İslam toplumu, ne toplumun atomik birimlere ayrıştığı bireyciliğe, ne de bireyin iç özgürlüğünü kaybettiği ve üretim gücünün tekelcilik ve tekbiçimlilik yoluyla köreltilmesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunulduğu bir kolektivizme yaslanır. Şimdiye kadar tek tip ve kör bir sanayileşme amacını gütmüş modern ilerleme teorisi, bu sebeple, bireyin geniş aile, mahalli bağlar, loncalar ve –daha içsel boyutta- tarikatlara daha büyük bir bütüne bağlandığı geleneksel toplumların organik yapısının temelini yıkmaya eğiliminde olmuştur. Böylesi bir toplumun değerler sistemi her zaman için, bu tür bağları gevşetecek veya zayıflatacak birtakım güçlerin tehdidinde açıktır. İslam dünyasının kalkınması bu bağları yok etmese de, şüphesiz zayıflatmıştır...İslam toplumlarında dünyevi ve evrimci düşünce giderek gelişmektedir. Bu görüşten etkilenen Müslüman da, toplumu bir

ümme't veya Allah'ın kanunları ile edilen dini bir cemaat olarak değil; giderek daha hızlı bir üretim ve tüketim çarkı içine girmeye mahkûm, atomize bireylerden oluşmuş bir topluluk olarak görmeye başlamaktadır. Aynı şekilde tabiat da artık, Allah'ın, içinde uyumlu bir şekilde yaşanacak ve tefekkür edilecek bir eseri değil; mümkün olduğunca seri bir biçimde tüketilmesi gereken bir nesnedir. Son olarak Allah da, insan hayatının her anına hükmeden; kişinin her iş ve hareketinde kendisine karşı sorumlu olduğu kadiri mutlak bir Varlık değil, çok çok yarattıklarını uzaktan seyretmeye meyilli bir varlıktır” (Nasr, 2009:117,118).

Nasr bu düşünceleriyle, modernleşmenin bir uzamı olarak dünyevileşmenin toplum ve birey üzerindeki bozucu (değiştirici ve dönüştürücü) etkilerini irdelerken; tüketim kültürünün, materyalist anlayışın doğaya verdiği zararı, din ve doğa arasında kurulan anlamlı ilişki yerine modernlik ve doğa arasında kurulan yıkıcı ilişkiyi, yalnızca maddi dünyanın değil, uhrevi dünyanın da manasızlaştırılmasını eleştirmektedir. Bu eleştiri; İslam toplumlarını insanlık çağının çocukluk dönemine ait olarak gören (Bulaç,2009), ayrıca medeniyet olgusunu mutlak anlamda maddi ilerleme ve gündelik hayatı dönüştürmeye dönük teknolojik gelişmeye indirgeyen hâkim Batı düşüncesinin (Bulaç,1997) de reddi anlamına gelmektedir. Nasr, parçalayıcı bir işlev şeklindeki bireycilik ile özgürlüğü elden alan bir kolektivizmi de reddederek ideal bir İslam toplumu için organik bağların yüceltiildiği bir form önermektedir.

İslam toplumundaki özgürlük kavramına değinen Özel, Batı'nın marjinal özgürlük anlayışının aksine Müslümanların özgürlüğü; merkezi ve yaratılışa ilişkin olarak algıladıklarını belirtmektedir. İnsan özgür yaratılmıştır ve şuurlu olarak bu özgürlüğü kullanabilecektir. Özel'e göre Batı medeniyeti, insanın ne olduğu, hangi vasıflarla donatılmış olduğunu ilahi bilgilerin dışında ve onlara karşı duran bir anlayışla yeniden betimlemiştir. Böylelikle maddi ve dış dünya tarafından belirlenmiş hedefler doğrultusunda insan özgürlüğü engellenmektedir (Özel,1998:633). Dolayısıyla Özel, bireyselci de olsalar Batı toplumlarından gerçek bir özgürlük olmadığını ileri sürmektedir. Karaman ise bireyci düşüncedeki aşırı gidişin bencillik, sömürü ve anarşi doğurduğunu ileri sürerken, toplumcu düşüncede aşırı gidişin ise ferdin hürriyet ve

kişiliğini yok ettiğini ileri sürmektedir. Bireye, manevi tekâmülü sağlamaya ve dünyaya geliş maksadını gerçekleştirmeye yetecek kadar hürriyet yeterlidir ve İslam birey hususunda ruhun vücuda ya da vücudun ruha üstün olduğunu savunan bütün teolojileri reddetmektedir. Karaman'a göre İslam, bireyciliği değil ancak böyle anlayışa sahip bir Şahsiyetçiliği içermekte ve aşırı gidişler yerine birey ve toplum arasında bir dengeyi arzu etmektedir (Karaman,2010:30). Bu durumda İslam, bireycilik ve kolektivizmi inkâr etmekten ziyade, onların bireye ve topluma doğru faydayı sağlayacak, dinin özünü ve amacını ihlâl etmeyecek şekilde sınırlandırılmasını hedeflemektedir. Berktaş'a göre ise İslam, bütüncül ve teokratik bir nitelik taşıması sebebiyle; grup-yönelimli, bireyi değil ümmeti üstün tutan ve bireyselliği grup dayanışmasını ve düzeni bozucu bir unsur olarak algılayan bir yapı olarak kavranmaktadır. Hatta Berktaş, Müslüman toplumlarda kadının statü değiştirmeye ilişkin taleplerinden duyulan korku ve kaygının sebebinin de bireyselliğe duyulan tepki olduğunu ileri sürmektedir (Berktaş,2000:115). Bireyselleşmenin özgürleşme olarak algılanması; Berktaş'ın bu tespitini manidar bir boyuta taşımakta ve Batı toplumlarında kadının gelişmiş hak ve özgürlüklere sahip olmasının bireyselliğin gelişmesi ile paralel olduğuna ilişkin bir çıkarımın yapılmasına olanak sağlamaktadır.

İslam'ın özüne bakıldığında, kimi zaman ferdi kimi zamansa toplumu ayrı ayrı muhatap alan içeriği sebebiyle hem bireye hem de topluma hitap ettiği gözlemlenebilmektedir. İslam bireye hitap etmektedir, çünkü birey Tanrı'ya inanıp inanmamakta özgür bırakılmıştır, dindeki emir ve yasakları yerine getirememesi durumunda ceza ya da ödül yalnızca kendisi için geçerlidir, zekât, hac, oruç gibi ibadetlerin çoğu bireysel yapıldığı gibi herkes kendi amellerinden sorumlu olarak görülmektedir.³⁰ İslam aynı zamanda topluma önem verir, çünkü İslami anlayışın hüküm sürdüğü bir toplumsal düzende, dinin gerekleri özgür olarak kolaylıkla yerine getirebilmektedirler. Bu sebeple topluma ilişkin birçok düzenlemeyi Kur'an'da bulmak mümkündür. Ayrıca Kur'an inananları uyumlu ve kolektif hareket etmeye davet

---

³⁰ Nitekim Kur'an'da “Her insanın amelini boynuna doladık. Bunu kıyamet gününde onun önüne, açık olarak bulacağı bir kitap şeklinde çıkarırız. Kim doğru yolu bulmuşsa ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenemez” (İsra Suresi 13,15. Ayetler) şeklindeki ifade sayesinde bu söylem kavranabilmektedir.

etmektedir.³¹ İslam'da ibadetler bireysel de olsalar, toplumsal bir etki yaratabilmektedirler. Örneğin belli bir malvarlığı olan insanın, malının belli bir oranını dağıtmasını ifade eden ve bireysel bir ibadet olan zekâtın özü, toplumda gelir dağılımında bir adaletin sağlanmasını, toplumsal huzursuzluk ve mutsuzlukların önüne geçilmesini sağlamak, insanın mal mülke fazla tamah etmesini engellemektedir. İşte günümüz İslamcı düşüncesi, dinin öz kaynağındaki bu temelden hareketle; birey olarak Tanrı'ya karşı sorumluluklarını yerine getirebilecek bir özgürlük alanı bulunan, amaç birliğine gönülden bağlı ve toplumun bir parçası olarak üzerine düşen görevi büyük bir çalışkanlıkla yerine getiren bireylerden oluşan bir sivil toplum tahayyül etmektedir. Ancak modern söylem, birey ve toplum arasındaki ilişkide dinleri ve gelenekleri ortak bir şekilde sınıflandırmakta ve onların birey ve toplum arasında bir uyum bulunmasından ziyade, birey aleyhine ve cemaat lehine bir tutum içersinde olduklarını ileri sürmektedir.

Dini ve geleneksel yönelimli insanlar, modernitede tek tek insanların farklı bireyler olarak varlıklarının kabulünün aksine bir tutumla; bir bütünü (cemaati) oluşturan benzer parçalar şeklinde, özne durumunda olmayan ve bireyselciliği geri plana alan bir anlayışla kavranmaya çalışılmaktadırlar. Kağıtçıbaşı (1990) bu durumu, gelişmiş (modern) Batı toplumlarındaki bireycilik, gelişmekte olan (premodern) diğer toplumlardaki toplulukçuluk (kolektivizm) anlayışına dayandırmaktadır. Buna göre, geleneksel düşünce toplulukçu, modern düşünce ise bireyselci insan yetiştirmektedir. Tanrı ve insanı adeta birbirini yaratan özneler olarak gören Althusser ise dinsel ideoloji için bireyin özne olarak kabul edildiğini ancak bunun koşulunun Tek, Mutlak, bir Öteki Özne'nin yani Tanrı'nın varlığı olduğunu ileri sürmektedir. Althusser, her teolojik dinin, Tanrı'nın onlarsız (insansız) da olabileceği halde Tanrı'nın onlara bakıp kendini izlemesi, onları Kendi Şanı olarak görmesi için yaratıldığını kanıtladığını ileri sürmektedir. Althusser'e göre, Özne'nin öznelere ihtiyacı vardır, tıpkı insanların da Tanrı'ya "kutsal biçimde" ihtiyaç duyduğu gibi, öznelere de Özne'ye ihtiyacı vardır (Althusser, 2003:109-111). Aslında bu noktada Althusser, Tanrı'ya inanmayan veya ona ihtiyaç hissetmeyenleri göz ardı etmektedir. Ayrıca Tanrı-insan arasındaki bu öznelik

---

³¹ "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun" (Al-i İmran Suresi 103,105. Ayetler)

ilişkisi yalnızca inançtan ibaret değildir, çünkü teolojik dinlerde insanın Tanrı'ya olan sorumlulukları vardır ve bu sorumlulukların yerine getirilmesi için buna uygun olarak düzenlenmiş toplumsal yapılara, dinsel mekân, figür ve kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde modernizm-insan arasındaki ilişkiler için düzenlenmiş toplumsal yapılar, Tanrı-insan arasındaki ilişkilerin sorunsuz bir şekilde yürümesi ile ilgilenmemektedirler. Ancak İslamcı düşünce için Tanrı-insan arasındaki ilişki her şeyin üstündedir ve bu ilişkinin sorunsuz sürdürülebilmesi için –ki buna asıl ihtiyacı olan insandır- toplum ve bireyin kendini dinsel ideolojiye göre biçimlendirmesi gerekmektedir. İnsan, nesnel dünyanın gerçekliği karşısında kendisini Tanrı'ya tek taraflı bir bağımlılık içerisinde görmektedir. Yüzlerce hatta binlerce yıldır insanların kültürel yaşamlarına, değer sistemlerine egemen olan bu anlayış, modernleşme veya materyalizm gibi güçlü etkenler karşısında dahi varlığını sürdürebilmektedir. Bu durumda, dinsel ideolojinin bireyde ve toplumda bir alt yapısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.1. Toplum ve Birey Tasavvurunda Dini Söylemin İşlevi

Dini bir söylem olarak İslami söylemin toplum ve birey tasavvurunun; aydınlanma, dil, din adamları ve kurumları, dindeki ödül ve ceza kavramları vb. gibi etkenler dikkate alınarak değerlendirilmesi uygun olacaktır. Böylelikle toplumsal ve siyasal kurumların oluşum ve işleyiş aşamalarındaki faktörlerin de değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

3.1.1. Dil ve Dini Söylem Arasındaki İlişki

Dinlerin dünyada var olmasını sağlayan en önemli kavramların başında dil gelmektedir. Zira dinler ancak bir iletişim, haberleşme, konuşma, okuma ve yazma gibi süreçlerin sonunda yayılıp gelişebilmekte ve sözel başlayan, yazılı metinlerle devam eden şekilde kalıcı olabilmektedirler. Yaratıcı, kendi belirlediği elçi vasıtasıyla dünyaya ilişkin kaide ve kuralları insanlara bildirirken o elçi de insanları çağrı vasıtasıyla bu kutsal metinlere/sözlere inanmaya ve metnin/sözlerin gereklerini yerine getirmeye davet etmektedir. Örneğin ilahi kaynaklı bir din olan İslam'ın peygamberine ve tabi ki inananlarına ilk emri: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*”dur (Alâk Suresi 1. ayet) ve sonra

“O kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir” (Alâk Suresi 4-5. Ayetler) şeklinde devam etmektedir. Bu ifadeler, dünyanın Tanrısal bir temel ile kavranmasını ayrıca sözel ve yazınsal iletişimin yine Tanrısal kaynaklı olduğunu göstermekte ve dinlerin dile verdiği öneme örnek teşkil etmektedir.

Yaratıcı, insanlarla iletişimindeki araçları yani peygamberleri özenle seçmiştir ki bu peygamberlerin muhakkak ahlâkla, karakterle, zekâyla, inançla, soy özellikleriyle vb. birçok kıstasa göre çeşitli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Ancak bir elçide olması gereken özelliklerin en başında doğru sözlü, güvenilir olması lüzumu gelmektedir. Böylelikle dinsel söylemin ön şartlarından biri dilsel anlamdaki bir doğruluk ve güvenilirliktir. Peygamberin dili aynı zamanda Tanrı'nın dili de olmaktadır. Aslında hem bütün diller Tanrı'nındır hem de Tanrı'nın dili yoktur. Peki, bu ne anlama gelmektedir? Şöyle ki Tanrı insanlarla, yalnızca kendine ait ve insanların bilmediği bir dil, bir biçim ile değil, Macit'in de ifade ettiği (Macit,2010:74) gibi ilahi bir vahyin beşeri bir dil formunda aktarılmasıyla iletişime geçmektedir. Öyleyse temelde bir dinin dili, o dinin peygamberi hangi dili konuşuyorsa o dildir. Her ne kadar dinler, evrensel söylemlerinden dolayı böyle bir tek dile indirgenmeye karşı çıksalar da din dilinin diğer diller üzerindeki -örneğin Kur'an dili Arapça'nın Türkçe üzerindeki- etkisi gözler önündedir. Din dilinin diğer diller üzerinde hegamonik bir etkisi bulunmaktadır ve dil, kültür ile ayrılmaz bir parça olması sebebiyle bu etki kültürel alana da sirayet etmektedir. Atatürk tarafından Türkiye'de yapılan dil devrimi ve hatta ezanın, ibadetin Türkçeleştirilmesi de, dilsel ve kültürel alandaki bu dini etkinin, ulusalcı bir anlayışla nötralize edilmesi çabalarıdır.

Peygamberler, Tanrı'nın sözünü ileten birer tebliğci konumundadırlar. Bu tebliğ ve çağrı süreci Yaratıcı tarafından o kadar önemsenir ki insanları sürekli kendisi ile iletişim içersinde olmaya davet eder. Kutsal metinlerde de sıklıkla “*ey inananlar*” tarzından hitap şekilleriyle Tanrı'nın insanlara seslendiği görülmekte ve böylelikle Tanrı'nın insanları muhatap alarak kendisi ile iletişime davet ettiği kavranabilmektedir. İnsanlar sık sık O'nun adını anmaya, dua etmeye, af dilemeye, istekte bulunmaya, kutsal metinleri okumaya, diğer insanlarla beraber toplu ibadetler yapmaya vb. gibi iletişimsel eylemlerde bulunmaya yönlendirilmektedirler. Bu durumda insan, kutsal

metinlere göre kendi yapıp ettiklerini muhasebe ederek yani kendisi ile iletişim kurarak, diğer insanları muhasebe ederek ve bu dinsel metinler üzerinden onlarla iletişime geçerek ve nihai olarak çeşitli ibadet ve ritüeller vasıtasıyla Yaratıcı ile iletişimde bulunarak dini söylemin sac ayaklarını oluşturmaktadır.

Kutsal kitaplarda Yaratıcı, insan ve doğa ya da varlık arasındaki ilişki sürecinin dilsel boyutuna değinilerek dinsel bir söylem alanı tarihselleştirilmektedir. Örneğin Kitab-ı Mukaddes'teki³² *Tekvin II (19-20)* bölümünde, varlıkların Tanrı tarafından Hz. Adem'e götürüldüğü ve onların Hz. Adem tarafından adlandırıldığı anlatılmaktadır. Tanrı da Âdem'in bu isimlendirmelerini kabul etmiş ve onaylamıştır. Kur'an-ı Kerim'deki *Bakara (31-33)* suresinde geçen anlatıya göre ise Hz. Adem, varlıkların isimlerini melekler bile bilmediği halde Allah'ın öğretisi sayesinde onların isimlerini söyleyebilmiştir. "Adlandırmak, göstermektir, yaratmaktır, varoluşa taşımaktır" (Bourdieu,1997:24). Öyleyse dünyadaki varlıkları kelimeler adlandırma ve dil ile anlamlandırma, Yaratıcı ve insan arasında, meleklerin bile dahi olamadığı, özel bir ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Dini söylemin özü ya da birinci koşulu Yaratıcının varlığının (Tanrı/Allah vardır) kabul edilmesidir ve insanın buna koşulsuz olarak inanması gerekmektedir. Bu koşulsuz inanış İslam'da "*iman*" olarak isimlendirilmekte ve kavramın bütünü Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine imanı içermektedir. Macit'e göre dini geleneğin "*Tanrı vardır*" şeklindeki önermesi varlığı zorunlu bir varlığa gönderme yaparken, modern dünya dil sisteminde Tanrı zorunlu bir varlık olmaktan çıkartılarak zihni bir kategoriye dönüştürülmüştür. Modern dil sistemine göre Tanrı bir fikri insanın ürünüdür ve bu dönemin düşünürleri dinlerin bir bağlanma algısı oluşturmak için görünen varlığın ötesinde zorunlu bir varlık düşüncesini zihni bölünme ile yaratmışlardır. Düşünürler, belirtilen bu anlayışı insanlık idealinin gerçekleşmesine aykırı görmüşlerdir. Modernitenin geç döneminde ise dünya dil sistemi, materyalist ilgilere bürünmüş, madde ve insana aşkın bir öz yükleyerek Tanrı'nın sıfatlarını insana veren bir "insanlık dini" üretmişlerdir. Macit, modern felsefenin inşa ettiği dünya dil sistemi karşısında din dilinin krize girmesini, dini etkiye

---

³² Kitab-ı Mukaddes, kutsal kitap anlamına gelmektedir ve Hz. Musa'ya gönderilen Eski Ahit ile Hz. İsa'ya gönderilen Yeni Ahit'i içermektedir.

dayalı metafizik ve teolojik kuramların dayandığı kavramların, sunulan gerekçelerin ve kanıtların tarih dışı kalmasına bağlamaktadır. Böylelikle teolojik dil yapısökümüne uğramıştır (Macit, 2010:25). Habermas da insanlığın aşkınlıktan kopuş sürecinin, bir yandan toplumsallaşmış öznelerin yaşama dünyası bağlamlarına yerleşmesine, diğer yandan ise bilişin, konuşma ve eylem ile örtüştüğü bir durumun ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Habermas'a göre böylelikle dünya algısı değişmiş ve aşkınsal bir idealizmin yerini içsel bir realizm almıştır (Habermas,2009:33). Akla dayalı bir insanlık dininin ikamesi, metafizik ve teolojik kuramların git gide etkisizleşmesi, Weber'in (1958) geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi karakterize ettiği dünyanın büyüden arındırılması sürecinin bir boyutu olarak kavranabilmektedir. Ancak bu tarihsel gelişme, dinlerin ortadan kalkmasına değil, rasyonelleşmesine ve moderniteye karşı akılcı bir söylem geliştirmelerine sebep olmuştur. Günümüzde dini söylem, tarih dışı bırakılma durumuna karşı modernitenin krizlerinden istifade etmekte, küresel ölçekteki savaşların, istikrarsızlığın, bölüşüm adaletsizliklerinin, açlığın vb. durumların moderniteden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Çoban'a göre din, söylemsel olarak kendine ait bir yapıya sahiptir, kendisinden önceki söylemsel yapıların etkisini taşısa da kendisine ait bir biçim geliştirmekte ve toplumsalın yeniden üretiminde bunu etkin bir şekilde maddileştirmektedir. Dini söylem tüm sözel ve ritüel pratiklerde kendini göstermektedir. Çoban, dinin dünyayı anlamlandırabilmek ve söylemini sabitleştirebilmek için dilin çokanlamlı ve oyunlara açık yapısını kapatmaya çalıştığını belirtmektedir. Metinsel, söylemsel ve toplumsal pratiklerin bir getirisi olan din, kendisini bir devinim, akış olarak var etmeye ve metinlerini kapatılmış, sabit anlamalar üzerinden üretmeye çalışmaktadır. (Çoban, 2003:264) Çoban'ın bu görüşünü bir örnekle açmak yararlı olacaktır. Örneğin İslam dininin birincil kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir ve bu kutsal kitaptaki metinler 600'lü yıllarda oluşmuştur. Kur'an 30 cüz, 114 sure ve altı bin küsur ayetten oluşan bir metindir ve bu metinlerdeki anlatılardan bir kısmı insanın yeryüzüne inmesi, önceki kavimlerin başına gelenler, önceki peygamberin yaşadıklarından kesitler vb. anlatılardan oluşmaktadır. Bir kısmı ise Hz. Muhammed'in yaşamında karşılaştığı durumlar sonucu kendisine indirilmiş, çözüm bulucu, yol gösterici metinlerdir. Peki, aradan geçen 1400 senede her şey değişmişken bu metinler günümüz insanlarına nasıl

yol gösterici olabilmektedir? İşte Çoban'ın izah ettiği "kapatma" kavramı bu noktada devreye girmektedir. İslam dini, Kur'an'ın tüm insanlığa ve tüm zamanlara hitap eden bir kitap olarak gönderiliğini öngörmektedir. Bu yüzden bu metinler her ne kadar eski zamanlara ait olsalar da yapılacak çağdaş yorumlarla her devrin insanına hitap edebilecek evrensel niteliktedirler. Modern dönem İslamcılarında Rahman bu evrensel niteliklerin ortaya çıkabilmesi için; "*Ebedi olduğuna inandığımız bir mesajın, on dört asır önce olduğu gibi, bugünün insanına da –onun soru ve sorunlarına da- cevap verebileceğini ve Kur'an'ın yaşadığımız çağ ile böylesine ilgili olduğunu göstermek*" gerektiğini belirtmektedir (Rahman,2004:14). İslam'da içtihad olarak yani, bir olay hakkında karar verme durumunda İslam âlimlerinin Kur'an'da açık ve net olmayan metinlerden hüküm çıkarması olarak ifade edilebilecek uygulama dinin her zaman dilimine uygun bir formunun bulunmasına olanak sağlamaktadır.³³ İctihad kapısının kapanması, İslam'ın geri kalmasının nedenleri arasında sıklıkla gösterilmektedir. (Tunaya,2010:52, Özdeş,2008:33). Modern İslamcı söylem bu durumun farkında görünmektedir ve bu farkındalık modern İslamcılarının sorun çözme hususunda daha becerikli ve yetkin olmalarını sağlamaktadır.

3.1.1.1 Dini Söylemde Kutsal Kavramı

Dini söylemin özüne ilişkin olan kavramlardan birisi; simgesel ve çağrışımsal nitelikleri bulunan kutsal kavramıdır. Berger kutsal kavramının, insan-dışı bir şey olarak algılanmasına rağmen yine de diğer insan dışı fenomenlerin (örneğin tabiat fenomeninin) sahip olmadığı bir biçimde insanı hedef aldığını belirtmektedir. Böylelikle din tarafından ortaya konan kozmos hem insandan aşkındır hem de insanı içine almaktadır (Berger,1993:56). Bunun en güzel örneği; kutsal kitapların kendisidir. Hıristiyanların İncili, Yahudilerin Kitab-ı Mukaddes'i ya da Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i olsun tüm kutsal kitaplar; Tanrısal kaynaklı ve içerikli metinler olarak, insanı hedef almaktadırlar. Kendileri varoluşsal olarak kutsal olan bu metinler, insana ilişkin söylemlerinde yeni kutsal kavramlar yaratarak "*kutsalı yaratan kutsal*" olarak algılanabilmektedirler.

---

³³ İctihad yapmanın Kur'an'ı ezbere bilmek, Arapça ve Farsça diline hâkim olmak, Kur'an'ın özünü ve muradını kavramı olmak vb. şartları bulunmakta ve içtihad eden kimseye de müctehid denmektedir. Osman Ünlü-www.ilimvebilim.org

Türkoğlu, söylem içinde dile getirilemeyen şeylerin kutsal olduğuna inanıldığını belirtirken bunun, insanın deneyimi ile kendisi arasına gizemli bir mesafe koymasından kaynaklandığını ileri sürer. Dile getirilemeyen bir söylem, deneyimi kutsallaştırmaktadır. Pratik ve söylem arasında, bilinçli yorumlama yeteneğinin gelişimi açısından önemli bir fark vardır. Söylem, yinelenebilir, aktarılabilir ve bilinçli olarak geliştirilmiştir. Pratik ise yere ve zamana bağlıdır (Türkoğlu,2007:54). Nitekim İslam'da hayatın her alanına ilişkin bir pratikler bütünü telkin edilirken, bu pratikler bir amaç değil İslam'ın asli söylemsel özüne ulaşmak için birer araç konumundadırlar. Örneğin İslam'ın temel ibadetlerinden birisi olan, aynı zamanda günde farklı vakitlerde beş kez tekrarlanan bir pratik olan namaz ibadeti; yalnızca birtakım beden hareketi değil, kişinin dualarla yaptığı, “Allah’ın huzuruna çıkma” eylemidir. Burada kişinin maneviyata doğru bir yükselişi söz konusudur ve kişi Allah huzuruna çıkarak ibadetin pratik boyutundan söylem boyutuna geçer, böylelikle bulunduğu yer ve zamandan bağımsızlaşmış olur. Buna benzer örneklerle İslami söylemin dünya tasavvuru daha derinlikli kavranabilirken, İslam'ın salt bu dünya ya da salt öbür dünya üzerine odaklanmış bir din olmadığı; bu dünyaya önem verilmekle birlikte bunun, ebedi dünyadaki mutluluğa kavuşmak amacıyla yapılmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Dini Söylemde Din Adamları/Figürleri ve Kurumlarının Yeri

Dini söylem çerçevesinde dini kurumlara ve özellikle din adamlarına/figürlerine değinmemizin sebeplerinden biri; dini diziler hususunda yaptığımız temel tespitlerimiz ve bu tespitlerimize dayanan öngörülerimizdir. Dini dizilerde; kötünün, günahın, yanlışın gösterilebilmesi için doğrunun, dürüstün ve bilge-yol gösterici karakterlerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu karakterler; dini bilgisi ve donanımı olan, genellikle halk İslam'ındaki veli-eren kültürüne yakın, bu sebeple bazen fiziksel bazen de metafiziksel bir şekilde temsil edilen bir statüye sahip görünmektedirler. Aynı zamanda dini ve dini kurumları temsil eden yapılar da dizilerdeki söylemin inşasında önemli rol oynamaktadırlar. Bu durumda İslam toplumlarında din adamları ve kurumlarının toplumsal yapıdaki durumu, modern Batı toplumlarından farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu farklılık, Batı'da ve Doğu'da din adamlarına gösterilen saygınlık

derecesi açısından değil din adamlarının işlevselliği ve yarattığı toplumsal etki bakımından ileri gelmektedir.

* Samanyolu TV’de 2003-2009 yılları arasında yayınlanan Beşinci Boyut dizisinde kutsal bir karakter olarak Hızır a.s.’ye yer verilmiş ve Hızır kimi zaman metafizik boyutta kimi zaman ise gündelik hayatta temsil edilen yol gösterici, iyiliği temsil eden bir dini figür olarak izleyiciye sunulmuştur.

Din adamlarının dini söylemdeki önemi biri teorikte diğeri de pratikte olmak üzere iki yönlü olarak ele alınabilmektedir. Dini metinlerin ve söylemlerin çözümlenmesi, karşılaşılan sorunlar karşısında çözümler üretilmesi ve bunların, belirli dini ilimlerde ilerlemiş din adamları tarafından ve hatta bu yetkinlikteki din adamlarınca oluşturulan komisyonlar tarafından yapılması, dini söylemin teorik boyutunda din adamlarının önemine işaret etmektedir. Teorideki bu belirli yetkinlik gereksiniminin aksine pratikte tüm din adamları işlevseldir, çünkü toplum içersinde yaşamlarını devam ettiren bu din adamları, din tarafından çizilen “*ideal kul*” formuna en yakın olması gereken, dolayısıyla topluma din açısından örnek model olabilecek grubu oluşturmaktadırlar. Öyleyse din adamlarının, dinlerin toplumdaki rol modelleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünyanın, Tanrı inancı ile şekillendirildiği geleneksel dönemde; insan, Tanrı ve varlık arasındaki özel ilişkinin yapısı ve kuralları hakkında bilgi ve söz sahibi olan din adamları özel bir konuma yükselmişlerdir. Din adamları bu konumları sayesinde toplumsal sınıfın her zaman elit ve iktidar kategorisinde yer almışlardır. Geçmişte rahip krallar gibi iktidar formlarına da rastlanabilmekteyken özellikle Hıristiyanlık inancında din adamlarının sınıfsal bir oluşum içersine girdiği ve ruhban sınıfı olarak adlandırılan bu grubun siyasal alanda da Kilise örgütlenmesi sayesinde nüfuz sahibi olduğu

bilinmektedir. Kilise, güçlü olduğu dönemlerde din ve siyasetin yanı sıra Russel'in da ifade ettiği gibi bilgiyi de tekeline almıştır (Russel,2000:98). Ancak bilimsel bilginin, dini otoriteyi sarsması Batı'da akılcı dünya görüşünün dini dünya görüşüne karşı üstünlük kurmasını sağlarken bilim adamlarının da din adamlarına karşı üstün konuma geçmesine yol açmıştır. Russel bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Bilim adamları, bilim dışı insanlara askeri başarı ve servet kazanmakta akıllıca bir dünya görüşünün yardımcı olduğunu kanıtlamışlar, servet ve başarı isteyen insanlar bu sebeple Kilise baskısına rağmen akılcı dünya görüşüne meylenmişlerdir...Kopernik'in astronomisi deniz ulaşımında büyük yarar sağlamıştır; dünya, Aristo'nun fiziğini bırakmıştır, çünkü Galileo'nun düşen cisimler kuramı, insanlara mermi yolunu hesaplayabilme olanağı kazandırmıştır; dünya artık tufan öyküsüne inanmaz olmuş, zira jeolojinin madencilikte yararı görülmüştür. Artık ister savaş ister barış ortamında bilimin gerekliliği ve bilimsiz bir ulusun zengin de iktidarlı da olamayacağını dünya kabul etmiştir (1999:142-143).

İslam'da ise genel bir kabulle ruhban sınıfının olmadığı ifade edilmektedir. (Lewis,1996, Arslan,1998) Lewis'e göre bu görüş teorik olarak doğrudur, çünkü İslamiyet'te, yalnızca kutsanmış din adamlarının yapabileceği özel törenler bulunmamaktadır. Ancak Lewis İslam'da, zamanla amatör yapısını kaybeden ulemanın, ruhban sınıfı demenin pek aykırı kaçmayacağı profesyonel ve akademik bakımından nitelikli din adamları olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. (Lewis,1996:147-148) Böyle bir profesyonel yapıya sahip din adamları sınıfının olduğu kabul edilse dahi, Hıristiyan dünyasında Papalık gibi bir kurumun varlığı, bu alanda İslam dünyasının Hıristiyanlık ölçeğinde bir kuruma sahip olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca Müslüman devletlerin, dini bir sınıfın iktidarına dayanan teokrasi yönetiminin Emeviler döneminden itibaren ortadan kalktığı ve bu devletlerin saf, çıplak bir dünyevi devlet oldukları da İslam tarihçisi ve siyaset bilimcisi İbni Haldun tarafından da ifade edilmiştir (Arslan,1998:93). Nitekim Osmanlı ve Türkiye tarihinde dini kurumlar – Osmanlı'da hilafet Cumhuriyet devrinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı gibi- temelde

devletin egemenliği için çalışmışlardır. Özellikle cumhuriyet döneminde din, hukuk sistemi ve siyasetin de dışına çıkarılmış, din adamları ve kurumlarının etkinliği ortadan kaldırılmıştır.

Geleneksel dönem, dünyaya ilişkin ve ona ait olan devlet gibi kurumların dahi kendi meşruiyetlerini dinlere dayandırdıkları, ilahi bir varlıktan yetki ve g aldıkları bir dönemdir. Ortaçağ Avrupa'sını inceleyen Goff'a göre feodal bir kral aynı zamanda Tanrı'nın insan sureti olarak kabul edilmiştir. Bu kral her ne kadar rahip bir kral olmasa da adaleti sağlamak, bunun yanı sıra da askeri ve ekonomik işlevleri de olan bir yetki ve göreve sahiptir. Goff, Ortaçağ Avrupa'sında toplum ve medeniyetin Kilise'nin hem ilahi hem de dünyevi iktidarına dayandığını belirtmektedir (Goff,2008:82,97). Nitekim İslamiyet'te de daha ilk dönemden itibaren dini ve siyasi liderlik bir arada yrtlmştir. Dursun'a göre, dinin, geleneksel otorite biçiminin egemen olduğu bu tarz toplumlarda kültür ve siyasal sistemler üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Yönetimin rasyonelleşmesi ve bilimsel ölçülerle göre örgütlenmesi ile birlikte kutsallığın yönetim üzerindeki etkisi azalmıştır ancak kültür sistemi içindeki etkisi çeşitli şekillerde sürmektedir (Dursun,1989:64,65). Zira modernizmin baskısı ve dışlaması altında ezilen dini yönelim, toplumun kültürel, söylemsel alanında her zaman varlığını sürdürmüş, modernizmin zaafalarında ve sıkıntılı anlarında tekrar yükselmeyi başarabilmiştir. Halk arasındaki iletişim ise bilimsel ve rasyonel olmaktan ziyade dinsel ve geleneksel şekilde süregelmiştir. Din adamları ve dini figürler de bu zihniyet çerçevesinde toplum tarafından sürekli kollanmış, yaşatılmış ve sözlerine itibar edilmiştir. Modernitenin sekülerliği karşısında toplumun geleneksel ve dini yönelimli gruplarının da genellikle dini bir figür çevresinde birleştiği ve harekete geçtiği bilinmektedir.³⁴ Bu toplumsal hareketler ise genelde modernite aleyhine siyasi sonuçlar doğurması sebebiyle seküler zihniyet tarafından da tedirginlikle karşılanmaktadır. Nitekim 28 şubat sürecinin önemli gerekçelerinden birisi olarak; Erbakan'ın çeşitli tarikat liderlerini Ramazan ayında iftara davet etmesi sonucu oluşan görüntü gösterilmektedir. Bu davet, Atatürk'ün "lkenin şeyhler, dervişler ve müritler ülkesi

---

³⁴ rneğin; İnan Devriminde halk dini bir karakter olan Humeyni çevresinde birleşmiş ve sonucunda siyasi bir rejim değişikliği yaşanmıştır. Günümüzde din adamları ya da figürlerinin toplumsal etkinliği cemaat yapıları vasıtasıyla daha fazla artmakta ve genelleşebilmektedir.

olamayacağına” ilişkin sözleri ile dolayısıyla devletin seküler yapısı ile ters düşmüştür. Toplumsal alanda, devlete bağlı olarak din işlerini yürüten din adamları ile çeşitli cemaat yapılarına bağlı din adamları arasında da bir ayırım görülmektedir ve dini söylemin inşası konusunda devlete bağlı olmayan dini figürlerin daha eleştirel ve Batı karşıtı oldukları da ileri sürülebilmektedir. Devlet tarafından itibar görmeyen gerçek ya da gerçeküstü dini figürlerin (Örneğin gerçek bir figür olarak Said Nursi ve gerçeküstü figürler olarak evliyalılar, erenler vb.) halk tarafından itibar görebilmesi ise dini söylemin toplumsal alandaki gücüne işaret etmektedir.

3.1.3. Dini Söylem ve Aydınlanma İlişkisi

Aydınlanmanın getirdiği önemli zihniyetlerden biri olan pozitivizm, felsefede “akıl” kavramının başrole getirilmesiyle zuhur etmiş ve bu durumda modern dönem Tanrı inancının ve dini söylemin sorgulandığı bir zaman dilimi haline gelmiştir.

Modern dönem, felsefeciler tarafından önemli belirlenimleri içeren ve Tanrı’nın kurallarının değil aklın kurallarının geçerli olduğu bir sistemin inşasında onların önemli rol oynadıkları bir dönemdir. Bu felsefeciler arasında en önemlilerinden biri olan Kant, felsefecilerin temel tartışma konularından biri olan Tanrı’nın varlığı konusunda, Tanrı’nın varlığının ispatlanamayacağını öne sürenler arasındadır. Kant’a göre Tanrı’nın varlığını ispatlamak için aklın ontolojik, kozmolojik ve teolojik olmak üzere üç tür yolu vardır ve bunlardan hiçbiri aracılığıyla Tanrı’nın ispatı mümkün değildir (Kant,1929). Macit’e göre, Kant’ın Tanrı’nın varlığına ilişkin bu girişimi dinin söyleme indirgenmesini ifade etmektedir. Macit, Batı felsefesinde Tanrı inancını zan altında bırakan çeşitli düşünür ve düşüncelere de değinmektedir (Macit,2010:23). Batı felsefesinin Tanrı’ya karşı olan bu sorgulayıcı ve hatta inkârcı tavrı, İslami söylem tarafından büyük bir tedirginlikle karşılanmıştır. Nitekim modernleşme hareketleri kapsamında teknik ve bilimsel bilginin Batı’dan alınması yönünde genellikle bir sakınca görünmediği halde Batı felsefesinin Tanrı kavramına yaklaşımı İslam toplumlarında hemen hemen hiç gelişmemiştir.

Kant’tan sonra gelen ve Alman idealizminin kurucularından olan Hegel, evrenin kesintisiz bir değişim sürecinde olduğunu ve böylelikle diyalektik bir forma göre

evrimleştiğini ileri sürmektedir. Bu evrimleşme, tarih, yönetim biçimleri açısından geçerli olduğu gibi din açısından da geçerlidir. Hegel bu evrimin itici gücünü ruh (tin) olarak görmektedir. Aslında bu evrimleşme gelenekselden modernliğe doğru uzanmakta ve kavramlar -örneğin aristokrasiden demokrasiye- doğru evrimleşmektedir. Hegel'in düşüncesine göre din de, akıl tarafından sınırlılıkları aşılacak şekilde evrimleşmektedir. Hegel tarihi tin açısından sınıflandırmakta ve buna göre Doğu Âlemi, Yunan Âlemi, Roma Âlemi ve Germen Âlemi olmak üzere dörde ayırmaktadır. (Hegel,1991:271-273) Hegel, Doğu Alemini, dinin hukuksal ve toplumsal yapıyı belirlediği, teokratik, örf, edat ve geleneklerin kutsallaştığı, dinsel temele dayanan devlet karşısında bireyin yeri ve anlamı olmadığını savunmaktadır. Bulaç'a göre Hegel, Avrupa'yı her açıdan "olgunluk çağına" yerleştirdiği böyle bir evrimsel kategoride İslam toplumlarını ise gelişimin "çocukluk dönemi"ne ait olarak görmektedir. Hegel'in tarihte kendini açan ruh'un modernlikle kurduğu ilişkisi aynı zamanda modern ulus devletin temel felsefi ve meşru dayanaklarını oluşturmaktadır (Bulaç,1997:33). Ulus devlete dayanan modernliğin böyle bir evrimin son aşamasını işaret etmesi; dinin dünya kurgusu hususunda tarihin derinliklerinde kalmış bir aşama olarak görülmesine yol açmıştır. Modernlik bu açıdan her toplum için zorunlu bir istikamet olarak görünmektedir. Batıcı akıl tarafından ileri sürülen temel varsayıma göre, modernlik karşısında dinlerin akıbeti; toplumsal ve siyasal hayattan gittikçe uzaklaşmak, kişinin özel alanına indirgenmiş ve hiçbir şekilde toplumsal alandaki konumu ve ilişkilerini etkilemeyecek şekilde pasifleşmek olarak görülmekte ve nitekim Batı dini olan Hıristiyanlığın tarihsel seyri bu şekilde gerçekleşmektedir. Oysa bunun tüm dünyada aynı şekilde gerçekleşmeyeceği en başta İslam toplumlarında görülebilmektedir.

Aydınlanmanın felsefesinin akıl ve din hususunda yarattığı yeni düşünce biçimleri; modern dönem toplum bilimcilerin modernite-din arasında giderek modernite lehine gelişecek bir ilişki öngörmelerine sebebiyet vermiştir. Nitekim bu düşünürlerinden Marx, Weber ve Durkheim modern kurumların gelişmesi sonucu zaman içerisinde dinin ortadan kalkacağını düşünmüşlerdir. Ancak günümüzde dini yönelimin daha da kuvvetlenmesi bu öngörülerini geçersiz kılarken, Giddens'a göre bunun sebebi yine modernizmin kendisidir. Zira modernizmde toplumsal ve fiziksel evrenin giderek belirli bilgi ve kontrol biçimlerine tabi olmasına karşın, nispeten

güvenli alanlar radikal bir şüpheyile ve dehşet verici risk senaryoları ile iç içe geçtiği bir sistem oluşmuştur. Din bir ölçüde modernitenin ilkelerine bağlılığın zorunlu olarak askıya alınması gerektiği inancını üretmektedir (Giddens,2010:259). Günümüzde dini söylemin gücünün kaynaklarından birisi de insanın, kendi yaşam evreninde zuhur eden bu büyük risklerden korunma talepleridir. Modernite bizzat bu riskleri besleyebilirken dini söylem daha huzur verici bir işlevi üstlenebilmektedir.

3.1.4. Dini Söylemin Ödül ve Ceza Boyutu

Dinler, tıpkı diğer ideolojiler gibi bazı temel kavramlar üzerine egemenlik iddiasında bulunan ve bu kavramları biçimlendirmeye çalışan bir yapıya sahiplerdir. Bu kavramlar; insan, toplum ve evren ya da kozmos şeklinde ifade edilen sistemdir. Bunlar üzerine bir takım belirlenimlere sahip olan dinlerin kavramlar üzerindeki yaklaşımı bir ayrıştırma üzerinde değil, birleştirme üzerinden ilerlemektedir. Yani iyi insanlar, iyi toplum, düzenli evren hep birbirini tamamlamaktadır. Nitekim bu sistemin düzenli işlediği, yani insanların Yaratıcının emir ve yasaklarına uyduğu, toplumsal sistemlerin yine bunlara göre inşa edildiği durumlarda tarihsel anlatılar da dikkate alınacak olursa bir sorun görünmemektedir. Oysa insanların dini kurallara uymadığı yani günahkâr olduğu, toplumun açık bir şekilde İlahi düzeni reddettiği durumlarda Yaratıcı tarafından kendilerini doğru yola çağıran elçiler gönderdiği, elçilerin çağrılarına da kulak asılmadığında ise Yaratıcı tarafından cezalandırıldıkları Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'te³⁵ çeşitli anlatılarla da desteklenmektedir. Şüphesiz ki dinlerin bu şekildeki söylemleri insanlar üzerinde bir yaptırım gücü oluşturmaktadır.

İlahi dinlere göre insan (Âdem ve Havva) önceleri Cennette yaşarken bir ceza olarak yeryüzüne düşmelerine sebep olan durum; Yaratıcının sözünden çıkmaları, yasak elmayı yemeledir. Öyleyse bu dinlerin öğretilerinde esas olarak Yaratıcının sevgi dolu, merhametli vasfına değinilse de cezalandırıcı yönü de birçok anlatıda zikredilmektedir. Bu cezalandırılma korkusu günümüzde de sürmekte ve özellikle dini yönelimli kesimler tarafından doğal felaketler insanlar ve toplum tarafından yapılan kötülöklere ve

---

³⁵ Örneğin: “Nice memleketleri helak ettik. Onlara gazabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat halinde iken gelmişti. Azabımız kendilerine geldiğinde, ‘Biz bunu hak ettik, gerçekten zalimler olmuştuk’ demekten başka söyleyecekleri kalmamıştı.” (A'râf Suresi'nin 4 ve 5. Ayetler)

sapkınlıklara bağlanabilmektedir.³⁶ Dinlerin çifte etkisi olduğunu ileri süren Giddens'in, dinlerin bir yandan günlük yaşamın sıkıntılarında kaçış için bir sığınma sağladığını diğer yandan ise bir kaygı ve zihinsel korku kaynağı olduğunu belirtmesi bu tespitimize paralellik göstermektedir. Giddens'a göre, doğanın tehdit ve tehlikeleri dinin kod ve simgeleri aracılığıyla yaşanmaktadır ve bu durum dinin genellikle gizil varoluşsal kaygının psikolojik bir noktasını işgal etmesinden kaynaklanmaktadır. Giddens, Weber'in "kurtuluş (selamet) dinleri" olarak adlandırdığı dinsel inanç ve uygulama biçimlerinin, günah ve yaşam sonrası kurtuluş vaadi arasında bir gerilim uyandırarak, günlük yaşamı varoluşsal korkularla etkilemeye çok daha yatkın oldukları ileri sürmektedir (Giddens,2010:99). Weber'in selamet dinleri olarak gördüğü dinler, Hıristiyanlık, Musevilik, İslamiyet gibi İlahi kaynaklı dinlerdir ve bu dinlerin öğretileri ölüm sonrası sonsuz bir hayatı ve Cennet-Cehennem kavramlarını içermektedir.

Ağırlıklı olarak ödül ve ceza (Cennet ve Cehennem) üzerine inşa edilen dini söylemin, doğal olayların insanlar üzerindeki yıkıcı etkisinin İlahi kaynaklı olduğuna ilişkin varsayımları –belirttiğimiz gibi günümüzde devam etse de- Batı'daki fen ve doğa bilimlerinin gelişmesi sonucunda büyük ölçüde zafiyete uğramıştır. Aydınlanmanın toplum bilimlerine ve dolayısıyla toplumsal yaşama da yansımaları din-toplum arasındaki ilişkilerde en azından Avrupa için bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Özellikle Newton fiziği tabiat kanunlarının gizemini ortadan kaldırmış ve bunun yanı sıra tabiat gizemini doğal bir fenomene indirgeyerek dinsel söylemin bu alandaki gücünü zafiyete uğratmıştır. Bulaç ise modernizmin dünyayı krizin eşiğine getirdiğini ileri sürerken, Newton'ın fiziğini ve mekanik evren görüşünü, Descartes'in kartezyen felsefesini, Bacon'un bilimsel yöntemini güçlü bir şekilde eleştirmektedir (Bulaç,2006:15-17). Aydınlanma ve dindeki reform hareketleri dini söylemin gücünü zayıflatmış, dinin toplumsal düzendeki meşruiyetinin kaybolmasına ve insan üzerindeki etkisinin de sekülerizm sayesinde sınırlı bir alana hapsedilmesine yol açmıştır.

---

³⁶ 17 Ağustos 1999 yılında yaşanan 7,4 büyüklüğündeki Marmara Depremi ile ilgili olarak kamuoyunda "Cübbeli Ahmet Hoca" olarak bilinen Ahmet Mahmut Ünlü'nün yaptığı yorumları buna örnek olarak gösterebiliriz. Depremın sebebinin İslam'a, Kur'an'a yapılan saygısızlıklar, ahlaksızlıklar olduğunu öne süren, İstanbul'un depremde zarar görmemesini evliyalara, erenlere bağlayan Cübbeli Ahmet Hoca'nın bu yorumları internet üzerinden hızla yayılmış ve tartışma ortamı yaratmıştır. Medyada çoğunlukla eleştirel olarak ele alınsa da dönem itibarıyla Ünlü'nün yorumlarının halk üzerindeki etkisi ve itibarı tartışılacak bir konudur.

Dini söylem; yapılacak kötülüklerin karşılığının görüleceğini, en ufak bir kötülüğün dahi cezasız kalmayacağını ve ilahi adaletin tezahür edeceğini kıyamet günü ve cehennem kavramlarıyla açıklamaktadır. Nitekim dinsel söylemler, kimlerin cehenneme gidecekleri hususunda belirli tanımlar getirmişlerdir. Örneğin İslam’da *bir mü’mini kasten öldürmek (Nisa:93)*, *fani dünyayı istemek-tercih etmek (İsra:18)*, *Allah’tan başkasına kulluk etmek (Enbiya:29)*” gibi davranışların cehennem ile cezalandırılacağı belirtilmektedir. Burada modernite ve din arasında bir tartışma açılması olasıdır. Cehenneme girme sebeplerinden biri olarak zikrettiğimiz “*fani dünyanın tercih edilmesi*”, dünyevileşerek öteki dünyanın yok sayılması anlamına gelmektedir. Bulaç, modernliğin temel varsayımlarından biri olarak gördüğü dünyevileşme kavramını eleştirmekte ve dünyevileşme ile birlikte hayatın anlam ve amaç kaybına uğradığını belirtmektedir (Bulaç,2009:316). Macit ise, “öteki dünyayı inkâr anlamında dünyevileşme”nin dünya kurma ve dünyevileşme içerisinde farklı bir yere sahip olduğunu belirterek böyle bir durumda modernite=dünyevileşme eşitlemesine bağlı değerlendirmelerin yanlış olmasa bile eksik olacağını belirtmektedir. (Macit,2010:170). Sarmış, dünyevileşmeyi, tasavvuf ile birlikte dünyaya karşı geliştirilen iki tavırdan biri olarak görmektedir. Sarmış’a göre, tasavvuf âhiret hayatını, dünyevilik ise dünya hayatını kutsarken, İslam dünya hayatını kötülememekte ve iki dünya arasında bir çatışma yerine uyumu öngörmektedir (Sarmış,2009:89-91). Dünyevileşmenin bu şekilde konu edilmesi, günümüz İslam toplumları için bu kavramın kaçınılması güç bir etki alanına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. İslamcı düşünce için bu durumdaki asıl tehlike; Batıcıların-Oryantalistlerin dünyevileşmesi değil –çünkü onlar zaten dünyevilerdir-, İslami kesimin, Müslümanların dünyevileşmesidir. Nihayetinde İslamın gerçeği ile modernitenin gerçeği arasındaki en büyük farklardan birisi: modernite için bu dünyanın bir amaç, İslam için ise araç olmasıdır. Bu durumda bir Müslüman için dünyevileşme, son günlerde sık kullanılan bir kavramla ifade edecek olursak “*eksen kayması*” gibi bir durumu ifade etmektedir.

Sonsuza kadar yaşanabilecek bir cennet kavramı ilahi dinlerin en büyük vaadidir ve dinin kurallarına göre bu fani dünya hayatını tanzim eden kişiler cennet ile müjdelenmektedirler. İslam’ın kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde cennet ifadesi geçerken, *Bakara* Suresinin 25. ayetinde inananlara “*içinden ırmaklar akan,*

meyvelerin ve tertemiz eşlerin olduğu ve ebedi kalınacak cennetler” vaat edilmiştir. Yine *Āl-i İmrân* Suresinin 15. ayetinde “*Allah’a karşı gelmekten sakınanlar*” aynı şekilde tanımlanmış cennetle müjdelenmişlerdir. Ortaçağ’da Hıristiyan Kilisesinin günahlarının affedileceği ve cennete gidecekleri vaadiyle endüljans belgeleri sattıkları da bilinmektedir. Dünyada ölüm kavramı bir gerçektir ve dinlerin ölüm sonrasında çizdikleri cennet-cehennem profili bu sebeple daha etkin bir dini söylem yaratılmasına önemli rol oynamaktadır. Günümüzde de dini söylem tarafından ölüm, insanlara hatırlatılan bir kavram iken, popüler ve tüketim kültürünün yapıları ve karakteri sanki hiç ölüm olmayan, sürekli tüketilecek ve yaşanılacak bir dünya söylemi oluşturmaktadırlar.

3.2. Modernizm ve İslam Arasında Bir Çatışma Alanı Olarak Kadın

Günümüzde kalıplaşmış ve adeta doğruluğu kendiliğinden tescilli olarak kabul edilen hususlardan birisi; modernizm ile din arasında tezatlık bulunduğu görüşüdür. Kadın kavramı da genellikle bu tezatlık üzerinden değerlendirilmekte ve modernleşme ile kadının hak ve özgürlüklere kavuşması, din ile de kadının hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması çağrışımsal bir eşitliğe büründürülmektedir. Günümüzde Batı tarafından İslam toplumlarına yapılan eleştirilerin önemli bir bölümü de kadının toplumsal yaşam içindeki yeri, konumu ve hakları üzerine inşa edilmektedir.

Batı’nın din ve insan ve bunun neticesinde din ve kadın hakkında çizdiği olumsuz tablo kendi deneyimine dayanmakta, “*ben merkezli*” dünya görüşünün bir neticesi olarak bu deneyim evrenselleştirilmektedir. Batı toplumlarında kadın, tarih boyunca genelde negatif çağrışımlarla anılmıştır. Batı tarihi 12. ve 13. yüzyıllarda, insanların birçok sıkıntı çektiği, zulüm ve işkence gördüğü, katledildiği bir “*Karanlık Çağ*” yaşamıştır ve dini taassup bunların sorumlusu olarak görülmektedir. Bu dönemde Kilisenin, Tanrı adına verdiği ileri sürdüğü mücadele; cadı avları, aforozlar dâhil çeşitli şekillerde, reform hareketleri başlayıncaya kadar devam etmiştir. Bu dönemde Kilise ve kilisenin kararlarını uygulayan devlet karşısında erkekler de çoğu zaman edilgen ve çaresiz kalacaklardır ancak gerek siyaset, askeri ve dini kurumlardaki etkinlikleri gerekse kadınlar gibi fitne sebebi, günahkâr veya baştan çıkarıcı sayılmamaları onları kadınların uğradıkları çeşitli zulüm uygulamalarından muaf

tutabilmiştir. Kadın, Batı toplumlarında bir iç öteki olarak algılanmış ve hem Ortaçağ hem de sömürgecilik dönemlerinden Kilise ve devlet tarafından kendisine reva görülen uygulamalardan sıyrılamamıştır.

Reform hareketinden sonra Batı insanı, dini inanç karşısında özgürleşmeye başlamıştır. Aydınlanma düşüncesi ise insanı, dünyayı Tanrıya ihtiyaç duymaksızın kendi aklı ile anlamlandırmaya muktedir olarak görmüştür. İşte buna mukabil olarak Batı'da modernite insanın ve kadının özgürleşmesi, din ise insanın ve özellikle kadının sınırlandırılması ile özdeşleştirilmektedir. Batı, din-kadın-modernite arasında, kendi tarihsel geçmişinden kaynaklanan bu tespit ve değerlendirmeleri evrenselleştirme gayreti içerisinde ve İslam toplumları için sorunlu durum da bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bulaç'a göre kadının, Batıdaki ontolojik-dini ve sosyal konumu ile İslam'daki ontolojik-dini ve sosyal konumu arasında hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Bulaç –çoğu İslamcı düşünürün ifade ettiği gibi- İslam tarafından kadınlara tanınan hakların ancak yakın zamanda Batı dünyasında kadınlara tanındığını ileri sürmektedir. Batı'da kadın ve erkek arasında ırk ayrımcılığına dayalı kesin ve tözsel bir ayırım olduğunu savunan Bulaç Batı'yı, geleneksel dönemde kadına karşı yaptığı kötü uygulamalardan, modern dönemde ise kadını cinselliğe indirgemesi ve metalaştırması açısından eleştirmektedir (Bulaç, 2006:124). Aslında Batı tarafından inşa edilen modern toplumda ve kapitalist sistemde kadının cinsel bir obje olarak sunulmasına ilişkin eleştiriler hususunda İslamcı düşünürler yalnız değildir. Bu tespit, Batı'daki eleştirel teoriler örneğin feminizm tarafından da sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak feminist ideolojilerin kadın konusunda moderniteden çok daha fazla eleştiriye dinlere yönelttiği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

İslamcı düşünce, kadın hakları konusunda Batı'nın iddia ettiği gibi geride olmadığını yalnız Batı'nın tarihi üzerinden değil aynı zamanda İslam tarihi açısından da dile getirmektedir. İslam'ın ortaya çıktığı ve peygamber tarafından tebliğ edildiği dönemdeki toplumsal koşullarda kadın olmanın bir utanç vesilesi olarak görüldüğü³⁷

---

³⁷ İslam'dan önce Arap toplumunun durumu Kur'an'da şöyle tasvir edilmiştir: “*Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!*” (Nahl Suresi 58. ve 59. ayetler).

ancak İslam'ın bu durumu değiştirip kadına, devrinin çok ötesinde haklar tanıdığı ileri sürülmektedir. İslam'da kadın ve erkek, insan ortak paydasında, birbirini tamamlayan iki parça olarak algılanırken kadın ve erkeğin rol ve görevleri de yaratılış özellikleri çerçevesinde belirlenmiştir. Ancak kadın ya da erkek bir inananın İslam açısından kıymet arz etmesi cinsiyet ile ilgili değil, Allah'a duyulan takva ile ilgilidir.³⁸ Dolayısıyla İslam toplumlarında kadınların olası bir kötü duruma ya da uygulamaya maruz kalması, İslam'ın kendisine değil İslamı gerektiği gibi uygulamayanlara mâl edilebilmektedir.

İslam, kendi inşa ettiği toplumsal cinsiyet ilişkilerinin korunmasına özen ve bu konuda moderniteye karşı direnç göstermektedir. İslam açısından kadının toplumdaki yeri ve önemi ise onun gelecek kuşakları yaratma ve oluşturmadaki işlevselliğinde anlam kazanmaktadır. Kadının, neslin devamını sağlamadaki fonksiyonunun anlamlı olabilmesi için yetişen yeni nesillerin dinsel, ahlâksal ve manevi açıdan bir süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Çocuğun kültürlenme ve sosyalizasyon sürecinde en büyük rol kadına düşmektedir. Kadın, bu rolü yerine getirmesiyle kadınlıktan adeta terfi ederek annelik makamına yükselmektedir. Burada “terfi” ifadesinin kullanılması; İslam'ın annelik kavramına verdiği değerin bir kutsama karakterinde olmasını ifade etme gayesindedir. Bu kutsama, Hz. Muhammed'in “*Cennet annelerin ayakları altındadır*” hadisiyle sembolleşmektedir. Buradaki gösterge salt, Cennet ve Anne kavramı üzerinden aktarılmamaktadır. Hz. Muhammed, İslam'ın annelik kavramına verdiği önemi göstererek, inananların annelerine olan saygı, sevgi ve hürmetin teminat altına alınmasını sağlanmaya çalışmaktadır.

Modern dönemdeki İslamcı düşüncüde peygamber dönemine ait anlatılar önemli bir yer tutmaktadır. Asr-ı Saadet olarak adlandırılan İslamın ilk döneminde, erkek egemen toplum içerisinde bizzat peygamber tarafından kadına verilen saygınlık ve haklar, günümüzde İslamcı kadınlar için bir özlemi ancak daha kuvvetle bir güç, meşruiyet kaynağını ifade etmektedir. Göle'ye göre bu anlatılar, modern deneyimin

---

³⁸ “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkunuzdur. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır” (Hucurat Suresi,13.ayet) şeklindeki ayet bu görüşü doğrular niteliktedir.

ışığında sürekli olarak yeniden kendilerine başvuru, hayalde canlandırılan, yaşayan gelenekler haline almaktadır. İslamcı kadınlar kimliklerini, rol modelleri olarak peygamber dönemindeki Müslüman kadınlara atıfta bulunarak oluşturmaktadır. Bu modelleri, kendilerini sosyal ve psikolojik olarak güçlendirmek için kaynak olarak kullanarak kamusal görümlüklerini bu kutsal modellere dayandırarak haklı göstermektedirler (Göle,2002:29). Geleneksel dönemde, ağırlıklı olarak ataerkil toplumsal düzen sebebiyle, kamusal görünürlüğü olmayan, iş yaşamında aktif bir yapıya bulunmayan, eğitimde adı okunmayan ve buna ilişkin İslami kimliğini kullanarak bir talepte bulunmayan kadın imgesine rastlanmaktadır. Dolayısıyla peygamber dönemine ait anlatılardan günümüzde bu şekilde istifade edilmesi ideolojik bir boyutun varlığına işaret etmektedir. Bu durumda modern dönemde İslamcı kadın –özellikle feminizm akımından etkilenmiş olanlar-, İslamcı kesim içersindeki geleneksel güç ve anlayışla bir mücadele içersinde gibi görünmektedir.

Ülkemizde İslamcı kadın, kamusal alanda görünürlük ve hak elde etmek için esasen Batıcı devlet ideolojisine ve laik seçkin kesime karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Göle'ye göre, 70'li yıllardan itibaren tüm Müslüman ülkelerde ortaya çıkan modernleşmeyi sorgulayıcı tavır kadının örtünmesi ile simgeleşmiş ve siyasallaşmıştır. Bu gelişmeler ülkemizde örtünme üzerinden speküle edilen bir ilerici-gerici söyleminin ortaya çıkmasına sebep olmuş, Kemalist kazanımların geleceğinden şüphe eden laik kesimin bu harekete karşı tavır almasına yol açmıştır (Göle,2010:114-117). Modern Türkiye'de örtünme, popüler İslam, resmi laiklik gibi denklemler arasında kalan İslamcı kadınların toplumsal yaşamdaki durumlarını inceleyen Özdalga (1998), özellikle eğitim alanında sembolleşen türban meselesinde bu duruma değinmektedir. Özdalga'ya göre, İslamcı eğitimde örtünme talepleri; laik askeri kesim, politik toplum, yükseköğretimdeki üst bürokratik merci ve türbanlı öğrenciler arasında yıllarca süren bir mücadeleye kaynaklık etmiştir. Özdalga türbanlı kadın figürlerin hikâyeleri üzerinden ilerleyerek, bir yandan onların toplumsal yaşamdaki sıkıntılarını, diğeryandan ise geleneksel İslami aile ve modern İslamcı kadın arasındaki düşünce farklarını ortaya koymaktadır. Fadlaallah, kadınların örtünme amacı ile modern çağda bulunduğu genel konumun arasını uzlaştırmaya ilişkin bir çabanın olduğunu belirtmektedir. Fadlaallah'a göre uzlaştırmadaki amaç; biçimsel örtünmeden ziyade ahlaki bir perdeyi

var kılmak, kadının dişiliği ile değil, kendi benliği ve onurunu koruyan herhangi bir insan gibi toplumsal yaşamda var olmasını sağlamak olmalıdır (Fadlaallah,2000:200). Bu tespit ve düşünceler; İslami yönelimli kadınların kamusal alanda, ne siyasal bir algılamanın ideolojik boyutuyla ne de cinselliğe ilişkin bir boyutla algılanmak istemediklerini göstermektedir. Ancak kadının kamusal alanda varlığının biraz ötesinde başka bir sıkıntılı durum; kadının iş hayatındaki varlığıdır.

İslam düşüncesinde kadının çalışma hayatına katılması bir soruna işaret etmektedir. Kadın çalışmalı mı, yoksa çalışmamalı mı? Eğer çalışacaksa, hangi işlerde, hangi mekânlarda, hangi zaman dilimlerinde çalışmalı türünden sorular sıklıkla sorulabilmektedir. Aslında bu sorular temelde modern dönem ile ilgilidir. Zira kadın, kamusal alanda görünürlüğe sahip olmadığı geleneksel dönemde; tarlada, evde, aile içinde yürütülen işlerde çalışarak mevcut toplumsal yapının kurallarına uygun şekilde çalışma hayatına dahil olmaktadır. İslam için sorun, kadına kamusal alanın kapılarının ardına kadar açıldığı modern dönemin ekonomi anlayışından kaynaklanmaktadır. Karaman'a göre İslam'da, kadının gerektiğinde kamu görevini yapmasını yasaklayan bağlayıcı bir kural bulunmamaktadır (Karaman,1998:572). Ancak burada da “kamu görevi” ifadesi günümüz kapitalist çalışma hayatını kapsayıcı görünmemektedir. Kapitalist bir toplumsal düzende, kamusal mekânların seküler bir zihniyetle inşa edildiği, dinin gereklerinin ve hassasiyetlerinin göz ardı edildiği bir çalışma ortamının bulunduğu yapılar söz konusudur. Bu sebeple özellikle kadının çalışma yaşamına büyük bir oranda katıldığı Batı toplumları irdelenmiş, mukayeseler yapılmış ve Batı'da kadının durumu onaylanmadığı gibi ibretlik olarak görülmüştür. Müslüman kadının çalışma hayatında aktif olması sonucunda, Batı kadını gibi bir akıbeta uğramasından endişe duyulmaktadır. Günümüzde de İslami düşünür ve akademisyenlerde bu endişe gözlenebilmektedir. “İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi” (2005) konulu bir sempozyumun bildiri kitabında yer alan bir pasaj bu hassasiyeti ortaya koymaktadır: *“Aile ve toplumumuz için en dehşet verici durum, bir gün Batı'da olduğu gibi, bütün kadınların çalışacak duruma düşürülmeleridir. İşte o zaman çocuklarımız ortada kalacak, aileden alacakları iyi meziyetlerden mahrum kalacaklardır. Bunun sonucunda toplum onarılamaz yaralar alacaktır...”* (Yılmaz,2005:46) Bu ifade aslında, modernitenin değerler üzerindeki aşındırıcı ve dönüştürücü etkisine karşı duyulan

korkunun bir ifadesidir. Tehlikeli olan; kadının çalışmasının kendi gerçekliğinden ziyade, kadının İslami biçimlendirmenin dışında kalacak olması ve kadının çalışmasının normal karşılandığı bir toplumsal yapının, değerler anlayışının ikame edilmesinin gerçekliğidir.

Batı kadınının özgürlük ve hak mücadeleleri ancak “insan hakları” kavramının oluşup yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Nitekim insan hakları kavramı, kadın, erkek ya da çocuk hakları gibi kavramları kapsayıcı olup Batı’nın özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra temel dünya prensiplerinden birisi haline gelmiştir. Ancak kavramın kökenleri, birey kavramının oluşmaya başladığı modernitenin başlangıcına kadar götürülebilmektedir. İnsan hakları konusunda Batı toplumları en ileri düzeyde görülürken İslam toplumlarının bu haklara riayet etmede sorunlu olduğuna ilişkin hakim bir görüş bulunmaktadır. Şentürk’e göre, insan hakları olarak tanımlanabilecek haklar, insanın “var olması” sonucu sahip olduğu haklardır ve İslam içerisinde bu haklar mevcuttur. İslam hukukunda; hayatın, malın, dinin, ifade özgürlüğünün, neslin ve onurun dokunulmazlığına ilişkin altı temel hak bulunmaktadır (Şentürk,2007:88). Bu temel hakların insanı ve dolayısıyla kadınları kapsadığı göz önüne alınarak İslam’daki kadın hakları anlayışından bahsedilebilmektedir. Berktaş, kadınların insan hakları konusunda iki temel yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlar; evrenselci ve kültürel rölâivist yaklaşımlardır. Evrenselci yaklaşım; insanlık ailesinin bütün üyelerinin aynı vazgeçilmez haklara sahip olduğunu savunmaktadır ve bu tutuma göre bütün kadınların, Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde yer alan tüm haklardan yararlanması gerekmektedir. Kültürel rölâivistler ise, bir toplum üyelerinin, farklı geleneklere sahip başka bir toplumun pratiklerini yargılama hakkı olmadığını, kültüre dayalı pratiklerin ve hakların değerlendirilmesi için kültürleri kesen geçerli ölçütlerin olmadığını savunmaktadırlar (Berktaş,2000:364). Evrenselci yaklaşım Batı merkezli bir kuram olarak görünmektedir, çünkü evrimci kuram Batı toplumunun gelişmesini esas almış ve medenileşme kriterini Batı’nın değer yargılarına göre şekillendirmiştir (Renteln,1990:62). Kültürel rölâvizizm tek bir kültüre (Batı kültürü) ait olan değerlerin evrensel olarak gösterilmesine karşı çıkmaktadır (Herskovits,1958). Renteln’e göre, rölâivistler, kültürlerin kesişmesi durumunda hoşgörü ile hareket edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Bu bilgilerden yola çıktığımızda; kadınların insan haklarına sahip olması gerektiği İslam’daki

haklardan tespit edilmekle birlikte Batı'nın benmerkezci uygulamalarına muhalif bir tutum sergileyen İslamcıların kültürel rölativist bir düşünceye daha yakın oldukları kavranabilmektedir. Nitekim özellikle Gülen hareketinde vücut bulan “hoşgörü söylemi” ile rölativist düşüncedeki kültürel farklılıkları hoşgörü ile karşılama yöneliminin benzeştiği görülebilmektedir.

3.3. İslamcı Düşüncenin Tüketim Kültürü ile İmtihanı

Türkiye’de İslamcı kesimlerin ekonomik açıdan gittikçe güçlenmesi; bu ideoloji için bir çatışma veya muallâk bir durumun doğmasına sebebiyet vermiştir. Yeşilyurt’a göre, tüketimi bir saygınlık ölçütü olarak benimseyen ve ahlaki ilke taşımayan küresel piyasa ekonomisine uyum sağlamayı bir vecibe olarak gören çağdaş Müslüman, çoğu kere dini bile yeniden üreterek tüketimin hizmetine sunmanın yöntemlerini aramak gibi bir ikilemi yaşamaktadır (Yeşilyurt,2006:33). Bu durumda küresel ekonomiye eklenilen Müslüman karakterler; para kazanma ve kazanılan paranın harcanması aşamasında kapitalist sistemin unsurlarının devreye girmesi sonucu lüks, gösterişli, şatafatlı bir tüketim olgusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. İslamcıların son model arabalara, ciplere binmesi, en kaliteli ve pahalı takım elbiselerle dolaşması, kadınların türbanın modernize edilmiş, modaaya uygun şekillerine meyil göstermesi ve buna ilişkin bir modanın oluşması, lüks ve gösterişli düğün organizasyonlarının gerçekleşmesi, tutumsuzluk vb. gibi davranışlar İslamcı kesimin kendi içersinde de sorgulanmakta ve eleştirilmektedir. Özdalga, 80’li ve 90’lı yıllarda İslamcı hareketin önemli bir parçası olan ve İslamcı kadınların kimliği olarak görünen örtünme ve türban kavramının zaman içersinde değişerek günümüzde “*fantezi, gösterişli, dar ve hatta seksi*” bir biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Özdalga, pahalı elbiseler ve lüksün diğer insanların dikkatini çekmek için kullanıldığını ve bunun gelenekler ile çeliştiğini dile getirmektedir (Özdalga, 2007:47). Oysa bu şekildeki israf ve gösteriş, Kur’an tarafından açıkça eleştirilmekte, Allah’ın israf edenleri sevmediği Kur’an metinlerinde yer almaktadır (En’âm Suresi 141. Ayet, A’râf Suresi 31. Ayet). Zamanın getirdiği nimetlerden faydalanma ile zamanın getirdiği nimetlere kendini kaptırma arasında çok ince bir çizgi bulunmaktadır ve İslami grup ve cemaatler kendilerine bağlı bulunanlar üzerindeki telkinleri vasıtasıyla –ki bu telkinler genellikle Kur’an ya da Hadis gibi

İslam'ın öz kaynaklarına ve cemaatin ileri gelenlerinin örneğin Nur cemaati için Said Nursi'nin sözlerine dayandırılmaktadır- modern zamanın nimetlerine karşı bir zafiyeti engellemeye çalışmaktadırlar. Tabi bu telkinler yalnızca tüketim konusunda değil her alanda ve yalnızca cemaatler tarafından değil devletin resmi din görevlilerince de tüm vatandaşlara yapılmaktadır. Aradaki fark cemaat yapılarında birey üzerinde daha sıkı kontrol mekanizmalarının bulunmasıdır.

Günümüz Müslüman dünyasında modernleşmeye karşı direnme süreci devam etmekle birlikte, aynı zamanda modern dünyanın nimetlerinden faydalanan Müslümanların bu dünyanın bir parçası haline geldiği görülmektedir. Bu, liberal akımının İslam'da yaygınlaşmasının meydana getirdiği bir göstergedir. Müslümanlar, bir yandan "Müslüman" kimlikleriyle ön plana çıkmak ve kamusal alanda da bu şekilde kendilerini ifade etmek gibi sisteme muhalif bir duruş gösterebilirken diğer yandan İslam'ın değerleri yerine giderek modernitenin değerlerini yaşamlarında ikame etmeye başlayan aynı zamanda tüketim kültürünün etkisine kapılan (Örneğin, tasarruf yapma, israftan kaçınma yerine tüketme, lükse düşkünlük vb.) bir sisteme uyum davranışını da sergileyebilmektedirler. Perşembe'ye göre, bu şekilde bir tüketim kültürü/popüler kültür ortamında İslami hakikatin taşıyıcısı durumdaki kültürel ve sosyal formlar sürekli bir kırılmaya uğramaktadırlar. Bu durumda, neyin Müslümanların inandıkları dinin hakikatini yaşama sınırlarına dâhil, neyin dâhil olmadığı hususunda içine düşülen tereddüt, Müslümanları yönü ve anlamı olmayan müphem bir değişim furçasının içine sokabilmektedir. Müslümanların değişen yeni yaşama düzenlerinde, teknoloji kullanımı ve diğer tüketim eğilimleri, modernliğin değerleriyle artık özdeşleşen bir yapıda ortaya çıkmaktadır (Perşembe,2007:7). Perşembe, böyle bir anlayışın, zamanla modernlik algısına, din içinde meşruiyet aramaya kadar uzanan bir paranoyayı ürettiğini ileri sürmektedir.

İslami söyleme göre, çalışmak, helal yoldan kazanmak ve bunu yine hayırlı işler için harcamak büyük bir erdem olmakla beraber bu aşamalardan birisindeki aksaklık tüm gayreti heba edebilecek bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Örneğin; helal yolla, alın teri ile kazanılanın içki, kumar gibi kötü işlere harcanması veya kumardan elde edilen kazanç ile ibadethane yaptırılması gibi bir durum kabul

edilebilir değildir. İslami söylem, bu kötülüklerin kaynağında genellikle Batı'nın materyalist anlayışını görmektedir ve Batı'nın yaşam biçimi, modası, kültürü, estetiğinin benimsenmesinin, kişinin karar alma aşamalarında İslami duyarlılıktan uzaklaşmasına sebep olacağı endişesi bulunmaktadır.

3.4. İslam'da “Değer” Kavramı ve Batı Düşüncesini Etkileri

İslam dinine özgü dünya tasavvurunda “değer” kavramından yola çıkılarak yapılabilecek tespit ve değerlendirmelerin mihenk noktasını oluşturacak en önemli unsur; yaratıcının “insanı” diğer varlıklardan üstün ve değerli bir yere koymasındır. Nitekim Kur'an'da Allah'ın insanı yeryüzüne halife olarak yarattığı zikredilmektedir (Bakara suresi, 30. Ayet). İnsanın dünya üzerinde bu değere layık olabilmesi için yine Allah tarafından birçok sınav yapıldığı inancı İslam'ın temel dayanaklarından birisidir. İnsan, bu sınavlardan başarıyla geçerek meleklerden üstün bir konuma gelebileceği gibi, büyük bir başarısızlıkla aşağıların aşağısı bir hale de gelebilir (Tin Suresi, 5. ve 6. ayetler). Allah tarafından insana verilen değer, insanı yapıp ettikleri konusunda hesap vermekten bağımsız yapmadığı gibi aksine, onlara göklerin, yerin ve dağların bile yüklenmekten çekindiği bir sorumluluk yüklemiştir (Azhâb Suresi, 72. ayet). Bu ise “değer”in insana verilmiş ilelebet ve her koşulda geçerli bir paye olmadığını, ancak insanın üzerine düşen görevleri yerine getirdiği takdirde ulaşabileceği bir merteye olduğunu ifade etmektedir.

İnsanın değerli olma olgusu İslam'da sabittir: dinin yasak ve emirlerine uymak, dinin tavsiyelerine riayet etmek, erdemli olmak, kötülükten, fenalıktan, ahlaksızlıktan kaçınarak iyiye, güzele yönelmek ve bunları Salih bir iman ve takva ile gerçekleştirmek. Diğer din ve inanç sistemlerinin de buna benzeyen veya benzemeyen çeşitli değer ve normları bulunmaktadır. Kalın'a göre yaşadığımız modern dönem, değerlerin içini sürekli boşaltmaktadır ve değerlerin insana sunduğu imkânları yaşamak yerine, insanların değerleri yaşatması için büyük gayret göstermeleri gerekmektedir. Böylelikle değerlere inanan ve onları savunanlar azınlıkta kalmakta, marjinal olarak görülmektedirler (Kalın,2006:61). Gerek İslam'ın gerekse diğer dinlerin normları ve değerleri; yaşamı ilahi bir varlığa veya çeşitli mistik ve ruhani öğelere göre düzenleme tutumları sebebiyle; dünyayı insan aklına, maddeye göre düzenleyen modernite ile

oluşan yeni değerlere ve değer sistemlerine esasen uygun değillerdir. Ancak genel bir görüş ve ortak kabule göre; İslam dışındaki dinlerin -özellikle Hıristiyanlığın- değer sistemleri zamanla Batı'nın seküler tabanlı yeni değerlerine uyum sağlamıştır. Oysa İslam bu süreçte Batı'ya karşı en dirençli ve muhalif sesleri bünyesinden çıkaran bir din olarak kavranmaktadır. Çınar, oryantalist söylemin Hıristiyanlığı modernite ve demokrasi ile uyumlu olarak gördüğünü, buna karşın İslam'ın bu değerlerle bağdaştırmadığını belirtmektedir. Bunun sebebi ise İslam'ın yalnızca bir din olarak değil aynı zamanda hayatın her alanını düzenleyen bütüncül bir kurallar silsilesi olarak algılanmasıdır (Çınar,2009:307). Sekülerliği diğer İslam toplumlarına göre daha önce tanıyıp, din ile modernizm arasında diğerlerine oranla daha yüksek bir uyum sağlasa da ülkemizde zaman zaman yükselen dini kaynaklı Batı muhalifliği hususunda Kongar ve Mahçupyan, dinin ideolojiye dönüşmesini gerekçe göstermektedirler. Kongar'a göre Batı toplumlarında zaman içersinden gücünü ve etkisini yitiren Hıristiyanlık, günümüz itibariyle gönüllük ilkesi üzerine kurulmuş bir sosyal hizmet kurumu olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de ise Müslümanlık, egemenlik kaynağı olma niteliğini kaybettikten bir süre sonra siyasal tercih farklılaşmasını belirleyen bir ideoloji niteliğiyle ortaya çıkmıştır (Kongar,2008:354). Mahçupyan da modernleşmenin, dinin sessiz bir biçimde varlığını sürdürdüğü özel alana müdahalesinin ortaya çıkardığı sonuçlara değinmektedir. Mahçupyan'a göre, ülkemizdeki modernleşme hareketlerinin sıradan insanların günlük hayatları içersindeki din algılamalarını ve dinle iç içe geçmiş pratik dünyalarını sınırlamaya yönelik uygulamaları, özel alanın içinde uyumakta olan İslami ideolojik bir boyuta yükseltmiştir (Mahçupyan,2008:244). Böylelikle İslam ve modernizm arasında öncelikle özel alanda, sonrasında ise toplumsal alanda başlayan değer çatışmaları, siyasal bir zıtlasma ve karşı duruşa sebebiyet vermiştir.

İslamcı düşünceye göre İslam inancının insanı diğer varlıklardan üstün ve değerli kılması, dünyanın paylaşıldığı diğer canlılara ve doğaya karşı bir tahakkümü ve sömürüyü ifade etmemektedir. "Her şey bizim için yaratıldı" zihniyetiyle dünyanın doğal kaynaklarını sorumsuzca tüketmek, diğer canlılara eziyet etmek ve onların yaşam alanlarını daraltarak türlerinin yok olmasına sebebiyet vermek, İslam'ın tasvip etmediği bir eylem biçimi olarak görülmektedir. Bulaç'a göre modernizm, gezegeni ve üzerinde yaşayan canlıları bir krizin eşiğine getirmiştir ve bu krizin temelinde Bacon'un bilimsel

yöntemi, Descartes'in kartezyen felsefesi, Newton'un mekanik evren görüşü ve bunların zihinsel, psişik, toplumsal ve maddi hayata egemen olması yatmaktadır. Bacon, Newton ve Descartes'in çalışmaları sonucu; indirgemeci bir yaklaşımla varlık bütününden ayrılıp maddi yapı taşları olarak algılanmış ve manipülasyona uğratılmıştır. Bulaç, bu düşünür ve bilim adamlarının dünyadaki değerleri değiştiriş şeklini şöyle ifade etmektedir:

“Descartes, başarılı bir şekilde zihin ile bedenin arasını ayırarak, iki mutlak alan fikrini (fizik-metafizik) yani çifte-gerçekliği meşrulaştırmış, arkasından Newton, doğal fenomenleri temel yapı taşlarına indirgeyerek biri diğeriyle zorunlu ilişkisi olmayan nesnelere müteşekkil mekanik bir evren görüşü geliştirmiştir. Descartes'ta evren, canlı bir organizmadan çok, parçalı bir makinadır. Öyle ki, ruhların olmadığını düşündüğü hayvanları bile koca birer makine şeklinde tanımlamıştır. Bacon'un doğaya işkence edilerek onun gizli sırlarını elde etmeye dayanan bilimsel yöntemi ile dönüşüm tamamlanmıştır. Rasyonalizm varoluşun manevi ve ilahi boyutunu göz ardı edip unutturmuş, mekanik evren görüşü canlı sistem fikrini öldürmüş, bilimsel yöntemin de doğanın acımasız ve saldırgan bir tarzla tahrip edilip duyarlı dengesine tecavüzüne yol açmıştır... Modernizm içinde doğru, meşru ve iyi gibi ahlaki ve yüksek hukuki idealler, ilk defa yerlerini salt yararlı olana bırakmıştır” (Bulaç, 2006:16,17).

Modernizmin inşa ettiği dünya düzeninin, değerleri bu şekilde değiştirmesi ve İslam'ın değerlerine aykırı görünen bir sistem oluşturması; ancak sistemin bir parçası olarak görevini yerine getiren insanı değerli kılan ve onun manevi, ahlaki boyutuyla ilgilenmeyen bir düşünceyi yaygınlaştırmıştır. Modern sistemin devamı için insandan kusursuz bir katılım beklenmekte ancak modern insanın özel yaşamındaki kusurlar da tolere edilebilmektedir. Örneğin modern toplumda kişinin cinsel tercihleri sorgulanmamakta ancak çalışma yaşamındaki sürekliliği, verimliliği, iş ahlakı, kamusal alandaki sorumlulukları sorgulanabilmekte ve denetlenebilmektedir. Böylelikle ahlaki değerler ile modernitenin değerleri arasında bir ayrıma gidilmiştir. Oysa İslami düşüncenin egemen olduğu bir değerler sisteminde; kişinin inançlı ve dindar olması, bir aile sahibi olması vb. gibi etkenler çalışma hayatına da olumlu yansıtılabilmektedir. Bu

durumda İslami düşüncede, dini değerleri çalışma hayatı ve toplumsal yaşamdan soyutlayan Batı tarzı bir ayırımın olmadığı ileri sürülebilmektedir.

4- Rol Modelleri ve Söylem Kavramlarının İnşaasında Televizyonun Önemi Ve İşlevleri

4.1. Televizyon ve Görsellik

İnsanlığın “inanmak için görmek” ihtiyacı çok eski bir tarihselliğe sahiptir. İnsanların görmeden inandıkları varlıkların en önemlisi Tanrıdır ki O’nu bizzat görmeseler de varlığına ilişkin kanıtları gerek doğada gerek yaşamlarında hep aramışlardır. Bununla da kalmamışlar soyut bir Tanrı inancını çoğu zaman, ikonlar ve hatta putlar ile elle tutulur, gözle görülür bir şekle büründürmeye çalışmışlardır. Tanrının gönderdiği elçilerden-peygamberlerden de sürekli görsel kanıtlar istemişler ve bunun yerine getirilmesi üzerine doğruluklarına “inanmışlardır”. Hatta bizzat Hz. Musa’nın Allah’ı görme isteği Kur’an’da anılmıştır (A’raf Suresi, 143. Ayet) ki bu, insanlığın “görme”ye olan arzusu da kanıtlamaktadır. Görsellik üzerine dinsel yönelimi de kapsar nitelikli bu tarihsel tespitin yanı sıra dünyada hiçbir dönemin, günümüzdeki kadar görsellik üzerine kurulu bir kültürel yapıya sahip bulunmadığı ileri sürülebilmektedir. Televizyon bu görsel kültürün inşasındaki en önemli araçların başında gelmektedir.

Televizyon; görsel, işitsel açıdan makro yakın çekimler, HD görüntü kalitesi vb.üst düzey vasıfları bulunan, hatta giderek üç boyutlu bir yapıya sahip olarak görselliği en üst düzeyde kullanan ve bu yapısal özellikleri sayesinde kendi gerçekliğini inşa etmek için yeterli gücü elinde bulunduran bir kitle iletişim aracıdır. Ayrıca canlı yayın olanakları sayesinde televizyon, inanmanın ön koşulu olan “görme” duyusuna en fazla hitap eden araçların başında gelerek insanlığın görsellik ihtiyacını en üst düzeyde karşılamaktadır. Bostancı da günümüzdeki insan ilişkilerinin, kolektif mecraların, sanatın ve dinin görünürlük esaslı olduğunu belirtirken dini hayatta dünyanın her yerinde, televizyonun görünürlük formatı üzerinden yeniden şekillenen bir dini anlatının öne çıktığını belirtmektedir (Bostancı,2008:84). Baudrillard ise günümüz insanının istemek, yapmak, bilmek gibi eylemleri bir başkasına devrettiğini ve ekranlarda başkasının gördüklerini görmek gibi pasif bir konuma geçtiğini düşünmektedir

(Baudrillard,1995:157). Baudrillard'a göre görselliğin egemenliğinin hüküm sürdüğü günümüzde insanın yetenekleri, görülmüş olanı görmek düzeyindedir. Baudrillard bu düşünceleri ile bir yandan görselliğin artan gücünü ifade etmekteyken diğer yandan da medyadaki görsellik sunumlarının çeşitli biçimlerini ifade etmek istemektedir. Tosun, modern dönemde görselliğe bu kadar fazla önem verilmesini iki sebep üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Tosun'a göre görsellik öncelikle bir "özet"i yakalama ve en az çaba ile en çok faydayı sağlama konusunda insanın yardımına koşmaktadır. Örneğin yüzlerce sayfalık bir romanı okumaktansa, onun film uyarlamasını seyretmek çok daha az zaman almaktadır. Görselliğin gelişmesinin ikinci sebebi ise zaman olgusundan bağımsız bir kolaycılık yaklaşımı olarak öne sürülmektedir, çünkü görmek, insanın doğasında olan ve zahmet gerektirmeyen bir eylem türü olarak görülmektedir (Tosun, 2008:86). Görselliğin gelişmesine ilişkin Tosun tarafından ileri sürülen iki gerekçe, günümüz tüketim toplumunun hızlı ve sürekli tüketme anlayışına uygun insan profillerine ilişkin görünmektedir. Görselliğin zor elde edilen ve uzun sürede tüketilen bir kavram yerine kısa sürede ve zahmetsizce elde edilmesi ve yine aynı kolaylıkla tüketilebilen bir kavram olması, modern dönemde bu kadar fazla ön plana çıkmasının nedenleri arasında görülebilmektedir. Görsellik ve tüketim kavramlarını ilişkilendiren Güneş, insanların geçmişte ikonlar, putlar aracılığıyla sürdürdüğü boş inançların, televizyon çağından itibaren modern bir kimlik kazandığını ve gündelik yaşamda tüketime dayalı bu yeni kimliğin geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Güneş'e göre günümüz insanı, mit üretimine elverişli hale gelen iletişim ortamının tüketimle birleşen bir görsellik algısına sahip bulunmaktadır ve markalar, amblemler, imajlar modern putlaştırmalar olarak yaşamdaki yerini almaktadırlar (Güneş,2001:194-195). Böylelikle günümüz insanı görselliği tüketmekte ve hayatını kendisine sunulan bu görsel imgeler üzerinden düzenlemektedir.

Philo (1991), "görmek inanmaktır" derken, televizyonun özellikle görselliğe dayanan bu anlatı yapısı izler kitleye, İnal'ın (2008) deyişiyle iki önerme sunmaktadır: "*gördüğüme inanırım*" ve "*seyretmekten keyif alıyorum*". Gördüğüme inanırım önermesinin temelinde; televizyonun haberler vasıtasıyla yarattığı, ötekilerin yaşamlarına ilişkin kurgusal gerçeklik ve dramatizasyon (Örneğin: bir cinayet haberinin filmsel bir anlatı ile sunulması) ile kurgusal yapımların yani film ve dizilerin sanki

hayatımızın parçası insanlarmış gibi kabullendiğimiz kahramanları yer almaktadır. Bu noktada televizyon yalnızca film ve dizi kahramanlarını tanıdığımız insanlarmış gibi algılamamıza yol açmamakta, aynı zamanda tanıdığımız gerçek insanların da televizyon vasıtasıyla kahramanlaştığı bir sahne görevini üstlenmektedir. Andy Warhol'un "gelecekte herkes 15 dakikalığına ünlü olacak" sözünü kanıtlar nitelikteki çeşitli programlar, örneğin gözetlemeye dayalı programlar, ya da eş bulma-gelin bulma programları kendi yıldızlarını yaratabilmektedirler.³⁹ Seyretmekten keyif alıyorum önermesi ise televizyonun eğlence işlevini yerine getirmesine dayanmaktadır. İzleyici, özellikle kurgusal yapımları izlerken, onlara inanmaya, böylelikle televizyon izleme faaliyetinden daha fazla keyif almaya çalışmaktadır. Nitekim üç boyut teknolojisi, gelişmiş ses ve ışık sistemleri, izleyiciyi daha fazla inanmak ve daha fazla eğlenmek amacına yönelik geliştirilmiş unsurlar olarak görülmektedir. Ancak daha fazla görsellik ve inandırıcılık televizyonun insanlar için eğlence katsayısını arttırırken belki de "gösterirken gizlemesini" de kolaylaştırmaktadır. Bourdieu'ya göre televizyon gösterirken gizlemekte ve bunu; gösterilmesi gerekenden başka şeyler göstererek ya da gösterilmesi gerekeni gösterirken bunu anlamsızlaştırarak vb. şekillerde gerçekleştirmektedir. Bu noktada Bourdieu, televizyondaki görselliğin sözcüklerin egemenliğinde olduğunu belirtmekte ve böylelikle televizyondaki anlamlandırmalarda görsellik ve metin birlikteliğine dikkat çekmektedir (Bourdieu,1997:23,24). Gerçekten de televizyondaki hemen her görüntünün ya bir alt-yazı, bir üst-ses veya her ikisi ile birlikte izleyiciye ulaştırıldığı görülebilmektedir. Televizyon, bu yapısal özelliği sayesinde ideolojiler için önemli bir noktadadır ve söylem inşa etmek için uygun görünmektedir. Ancak televizyonun böyle bir işlevi yerine getirebilmesi için onun temsil gücünden yararlanılması gerekmektedir.

4.2. Televizyonun Temsil Gücü

Televizyonun görsel gücü, temsillere dayanan anlatı dilinin inşasına dayanmaktadır. Öyle ki her televizyon formatında günlük yaşamın temsiller vasıtasıyla

---

³⁹ "Gelinim Olur Musun ?" isimli evlilik programındaki "Kaynana Semra" veya "Popstar" yarışmasındaki "Ajdar" karakterleri sansasyonel kişilikleri ile üne kavuşabilmişlerdir. Ancak bunlar aynı zamanda medyanın kurbanları konumundadırlar, çünkü televizyondaki varlıklarını kendileri ile dalga geçilmesi, eğlenilmesi kimi zaman ağır eleştirilere maruz bırakılmalarına borçlu görünmektedirler.

televizyona yansıtıldığı görülebilmektedir. Bu temsil süreci, televizyonun bir göstergeler dizgesi kullanmasını ve yaşamdaki gösterilenleri televizyon formatına uygun gösterenler ile aktarmasını ifade etmektedir. Türkoğlu'na göre bir gösterge olarak televizyon, gösterdiğinin, yerine durduğunun bazı özelliklerini taşıması sebebiyle ikonik gösterge durumundadır. Burada gerçeklik, gerçek ilişkiler ve koşullar üzerine TV dilinin yapay yolla oluşturulmasının ürünüdür. İkonik gösterge, kodlanmış gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkoğlu,2007:91). Özkul, günümüzde, gösterilen ve gösteren arasında bir mesafenin girdiğini ve bunların birbirini temsil etmemeye başlayarak ilişkinin gösterene meylettğini ileri sürmektedir. Gösterene sürekli yeni anlamlar yüklenmesi onun, gösterileninden daha uzun ömürlü olmasına yol açmaktadır (Özkul, 2008:6). Baudrillard ise televizyona tümüyle gerçeküstü bir perspektiften yaklaşmakta, içinde bulunduğumuz postmodern durumda enformasyonla birlikte artık gerçeği sahteden, gelişmeyi anlık tepkilerden, bilgiyi sözde-bilgiden ayırmanın olanaksız olduğuna işaret etmektedir. Baudrillard bu sebeple gerçekliği bütünüyle kitle iletişim araçlarıyla –dolayısıyla televizyon vasıtasıyla da- oluşan kurgusal bir şey olarak algılamakta ve bu yüzden böyle bir gerçekliğin rasyonel tartışmalara konu edilemeyeceğini dile getirmektedir (Akt. Türkoğlu:2007). Medyanın, gerçeği temsil etmek yerine kurduğunu savunan postmodern Berger (1991) ise televizyonun gerçeklik duygumuzu çarpıttığını ve bunu çeşitli fantazyalar üreterek gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu durumda televizyon, gerçek ile gerçeğin temsili arasında kilit bir rol oynamakta ve bu yapısı itibarıyla ideolojik ve söylemsel yaratıya açık bir alan olarak görünmektedir.

Erdoğan ve Alemdar'a göre temsil; bir konunun, olayın, durumun, insan yaşamının, bir ilişkinin veya bir düşüncenin medyada sunulmasıdır. Medyada temsil gerçeğin her tür program yoluyla yeniden inşasıdır. Temsil ile temsil edilen arasında tümüyle örtüşmekten tümüyle örtüşmemeye kadar değişen benzeşmeler olabilmektedir (2010:307). Aslında televizyonun temsil ve gerçeklik kavramı ekseninde bu şekilde değerlendirilmesi, televizyonun metinsel bir bağlam içerisinde ele alınması sebebiyle gerçekleşmektedir. Çelenk'e göre, televizyon çalışmaları 70'li yıllardan itibaren bir değişim geçirerek izleyici araştırmaları yerine metin, bağlam, ideoloji gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmeye başlamıştır. Eleştirel teorinin etkisiyle televizyon,

gizledikleri anlamlar ya da ideolojiler açığa çıkarılmak üzere deşifre edilen ya da kurucu mantıkları çözümlenmeye çalışılan birer metin olarak ele alınmaya başlanmıştır (Çelenk, 2005:51). Televizyon anlatılarının birer metin olarak kavranması; bu anlatılar üzerinden iz sürmeyi, asıl ifade edilmek istenileni (alt metin) bulmamızı, yüceltilen ve yerilen değerleri tespit etmemizi, tartışmalı gerçeklik kavramının söylemsel boyutlarının analiz edilebilmesine olanak vermektedir. Günümüzde özellikle Amerikan televizyonları tarafından gerek kurgusal gerekse diğer yapımlarda bu şekilde alt metinlere, yan anlamlara ve stereotip anlatılara rastlamamız mümkün görünmektedir. Nitekim Said, Türkçeye “*Televizyon Ağında İslam*” şeklinde çevrilen (2000), “*Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*” (1997) adlı kitabında televizyonun İslam dünyasını, orada olup bitenleri Batı’ya nasıl eksik, hatalı ve en mühimi yanlı bir şekilde aktardığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Said, Amerikan film ve dizilerindeki saptırma, yönlendirmelere dikkat çekmekte ve İslam dünyası içersindeki marjinalerin dahi abartılı bir şekilde aktarıldığını dile getirmektedir (2000:28). Böylelikle esasen Said, ideolojilerin temsil ve gerçek arasına girerek izleyici üzerinde yanıltıcı etkilerde bulunmasını eleştirmektedir.

Televizyondaki programlar genelde günlük yaşam ile zamansal ve mekânsal açıdan bir paralellik arz etmektedir. Örneğin sabah kuşağında yer alan kadın programları bir sohbet ve sıcaklık havasında geçerken, adeta çalışmayan ev kadınlarının toplanmasını temsil eder niteliktedirler. Ev yaşamının bir parçası olan ve evin en güzel köşesini işgal eden bir araç olarak televizyon böylelikle ekrandakileri misafir eder gibi ortam yaratmakta, gerçek ve temsili ilintilendirmektedir. Başka bir program türü olan haberler zaten gerçek olay görüntüleriyle sunulurken, gerçek görüntülere ulaşamadığı durumlarda hemen canlandırma ve animasyonlar devreye girmekte, özellikle “*temsili canlandırmalar*” sayesinde gerçeklik hissi yaratılmaktadır. Yine tartışma programları örneğin *Siyaset Meydanı* gibi yapımlar ise demokratik bir meclisi temsil etmektedirler. Diziler ve filmler ise zaten kurgusal yapısı ile televizyonun en güçlü temsil araçlarını oluşturmaktadırlar. Tüm bu temsil sürecinin en önemli özelliği; temsillerin yalın bir yansıtma aracı olarak değil, gerçeği yeniden kurgulayan, inşa eden, biçimlendiren bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu ise Hall’ın *inşacı temsil yaklaşımı* olarak ifade ettiği (Hall,1997:5) anlayışa denk gelmektedir. Hall temsillerin, dil ve kültür gibi faktörleri

göz önüne alarak bir bağlam içerisinde anlamlı olduğunu ya da anlamlandırılabilirliğini ifade ederken, Foucault da söylemin tarih ve varoluş koşullarına dikkat çekerken bağlam kavramına değinmektedir. Bu iki görüş, televizyondaki temsillerin kültürden kültüre ve tarihsel dönemlere göre değişebildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla televizyon, kültürel dünya ile sürekli bir alışveriş ve etkileşim içerisinde bulunmaktadır.

Televizyonun dünyanın her tarafından anlaşılabilir nitelikli yayınlar yapmasını sağlayan etkenlerden biri ise Amerikalı iletişim bilimci Gerbner'in de ortaya koyduğu gibi "imaj"a dayalı bir yayın yapısının bulunmasıdır. Canatan'a göre imge (imaj), gerçeğin bir kopyası ya da taklidir. Gerçek ile imge arasında bir benzerlik ilişkisi olmakla birlikte biri diğerrinin yerine geçememekte ama temsil edebilmektedir (Canatan, 2008:60). Gerbner'in önderliğinde 1960'lı yılların sonundan itibaren Amerika'da yürütülen *Kültürel Göstergeler Projesi*, televizyonun, toplumun kültürel yapısına etkisi üzerine ampirik bir çalışmadır. Bu çalışmada, televizyondaki cinsellik ve şiddet sunumlarının etkileri üzerine durulmuştur. Gerbner imaj konusunda şiddet ve cinsellik kavramını ön plana çıkarırken bunu genişletmek mümkündür. Batı menşeli sinema ve televizyon yapımlarının dünyanın hemen her tarafında ve sıklıkla yayınlanması, taklit edilmesi; Batı kültürüne özgü bir takım kültürel kodların dünyanın hemen her bölgesinde anlaşılabilir olmasını sağlamaktadır. Örneğin Batı kültürüne özgü ve aynı zamanda dinsel bir yönü de bulunan Noel Baba karakteri ve onun "uslu duran çocuklara yılbaşında hediye verme" temalı hikâyesi, televizyon aracılığıyla tüm dünyaya ihraç edilmiştir. Böylelikle Noel Baba bir temsile dönüşmüş, popüler kültür ve tüketim kültürlerince pekiştirilmiş (Örneğin AVM'lerde yılbaşı öncesinde Noel Baba kılığına giren, çocuklara hediyeler dağıtan, onlarla fotoğraf çektiren figürlerin ikame edilmesi vb.) ve böylelikle Foucault ve Hall'ın ifade ettiği "bağlam" kavramı küreselleştirilmiştir. Bağlamın küreselleşmesinde, değerlerin televizyon vasıtasıyla sürekli olarak yinelenerek bir yaygınlık ve meşruluk kazanmalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim Batı değerlerinin ve düşüncesinin yaygınlık ve meşruiyet kazanmasında rol oynamak istemeyen dini yönelimli kanallar; Batı ve Hıristiyanlığın temsil edildiği, yüceltildiği ve Batı kültürünün evrenselleştirilmesi işlevini gören tarzdaki yayınlardan sakınılmaktadırlar. Her ne kadar Postman (2010:200-101), Amerikan televizyon programlarına olan talebin Amerika'nın değil ancak Amerikan

televizyonunun sevilmesinden kaynaklandığını ifade etse de dini yönelimli Türk kanalları Amerikan orijinli yapımlara olumlu yaklaşmamaktadırlar. Örneğin Samanyolu TV, popüler televizyon kanalları tarafından çok fazla rağbet gösterilen yabancı kaynaklı dizi, eğlence programları, yetenek ve ses yarışmaları, talk şov vb. gibi programlarına rağbet göstermemektedir.⁴⁰ Yine aynı kanalda yabancı aksiyon filmleri olarak Amerikan idolleri olan *Arnold Schwarzenegger* veya *Sylvester Stallone* gibi aktörlerden ziyade Uzak Doğulu aktörlerden *Jackie Chan* veya *Bruce Lee'nin* filmleri sıklıkla yayınlamaktadır. Dini yönelimli kanallardan bir diğeri olan Kanal 7 de Batı kaynaklı dizi veya filmlere yer vermemesine karşın, yine Batı kaynaklı popüler ses ve şarkı yarışmalarından esinlenerek “*Gönülden Sesler*” adıyla bir ilahi yarışmasını televizyon ekranına getirmiştir. İthal programların yerli örneklerindeki farklı kültürel özelliklere vurgu yapan Çelenk'in (2005) bu tespitine ek olarak dinsel özellikler de ön plana çıkmaktadırlar. Öyleyse dini yönelimli televizyon kanalları, Batı'yı temsil eden yayınlar hususunda ya reddetme/görmezden gelme ya da dini versiyonunu uyarlama gibi bir yayın anlayışına sahip görünmektedirler. Bu yayıncılık anlayışı ise televizyonun temsillerindeki ideolojik sürece işaret etmektedir.

4.2.1. Rol Modellerinin Televizyonda Temsili

Bir kitle iletişim aracı olarak televizyon, bireyin toplumsal rolleri öğrenmesinde ve kavramasında günümüzde önemli rol oynamaktadır. Bu konuda aile önemini yitirmemekle beraber, erken yaşlarda kitle iletişim araçları ile tanışan çocuklar, kendilerine yönelik yayınlar aracılığıyla toplumsal rollere ilişkin sahip olunan beklentileri öğrenebilmektedirler. Rollerini ebeveynlerinden öğrenen çocuklar, televizyondaki çizgi filmler, filmler ve diğer programlar vasıtasıyla rol bilgilerini pekiştirmektedirler. Campbell'e göre gençler, olgunluk dönemlerine kadar yaşamlarının pek çok dönemini iletişim araçlarından etkilenecek şekilde şekillendirmektedirler (Campbell, 2006:198). Dolayısıyla çocukluktan başlayan ve ergenlik dönemine değin geçen süreçte televizyon karakterleri bir özdeşim kurma öznesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

---

⁴⁰ Samanyolu TV'de bir dönem yayınlanan ve tövbekar bir adamın helallik alma serüvenini anlatan “Hakkını Helal Et” dizisinin, karma felsefesi gereğince kötülük yaptığı kişilerden af dileyen bir karakteri ele alan Amerikan menşeli “My Name Is Earl” dizisinden uyarlandığı iddia edilse de dizinin Türk kültürünün ürünü olduğu dile getirilmiştir.

Günümüzde popüler bir deyim olan “*televizyon çocuğu*” tabiri de, televizyondan etkilenen, bilgiyi ailesinden ziyade televizyondan edinmeye başlayan, arkadaşları ile kurduğu iletişimde, özdeşim kurduğu televizyon karakterlerini ön plana çıkaran, her şeyi bilen ya da her şeyden haberi varmış gibi görünen yeni nesil için kullanılmaktadır.

Televizyonun çocuk ve gençler üzerindeki etkisi toplumun diğer kesimlerine oranla daha fazladır. Bu etki ise televizyonun yalnızca bilgi aktarma yoluyla olmayıp, daha ziyade belli davranış ve modelleri sunmasından kaynaklanmaktadır (Karacoşkun, 2002:229). Belki de bu sebeple “televizyonun etkisini değerlendirmeye ilişkin araştırmaların çoğu çocuklar üzerine yapılmaktadır” (Giddens,2005:455). Ayrıca çocuklar, televizyon içeriklerini yalnızca kaydetmemekte aynı zamanda gördüklerini yorumlayabilmekte ve okuyabilmektedirler (Hodge&Tripp, 1986). Televizyon hem aile odaklı hem de ailenin merkez medya aracı olarak hedef kitle olarak aileyi seçmektedir. Şirin’e göre televizyon yalnızca çocukların değil ailenin bütün bireylerinin sosyalleşmesine yön vermesi sebebiyle “*ailenin dadısı*” konumundadır. Ayrıca televizyon izleyicilerini sadece birey olarak değil, bir ailenin üyesi ya da çeşitli üyelerinden birisi olarak görmektedir (Şirin,2006:29). Televizyon aileyi merkeze alırken ve aileye yönelik belli davranış ve modelleri sunarken içeriklerini büyük ölçüde günlük hayattan almakta ve Fiske’nin (1997:31) ifade ettiği gibi “*ideolojik bir yeniden üretim*” sürecini gerçekleştirmektedir. Bu yeniden üretim sürecinde ise rol modelleri de ideolojik sınıflandırmanın yapılandırılmasında işlevsel bir görevi üstlenmektedirler.

Televizyon, aileyi merkeze alsa da toplumun geneli için oluşturulan çeşitli rol modellerini izler kitleye sunmaktadır. Bu rol modelleri de toplumu; davranış biçimleri, giyim kuşam yani görünüm, söylem ve hatta jest-mimik gibi çeşitli alanlarda etkilemektedir. Türkoğlu’na göre medya; nasıl giyineceğimiz, neler yiyip içeceğimiz, neleri satın alacağımız, farklı toplumsal gruplara nasıl tepki vereceğimiz konularında vatandaşlara kültürel bir ortam sunmaktadır (Türkoğlu,2007:196). Bu kültürel ortam, televizyon izleyen bireyi hem doğrudan hem de toplumla olan etkileşim süreci itibariyle dolaylı olarak etkilemektedir. Bireyin toplumla olan etkileşim süreci aynı zamanda bu rollerin öğrenilmesini içermektedir. Bu süreç, rollerin ideolojik ve söylemsel boyutuyla, bir değerler, normlar dizgesi üzerinden bağlantılıdır. Örneğin modernitenin değerlerini

benimsemiş bir bireyin rol temsilleri ile İslami değerleri benimsemiş bireyin rol temsilleri farklılaşabilmektedir. İslami değerlere sahip topluluk üyeleri, kendilerine ilişkin toplumsal rollerini Batıcı-modern sistemden beklemedikleri için bunları kendileri oluşturma yoluna gitmektedirler. Böylece İslami kesimin hassasiyet ve beklentilerine uygun rollere sahip kişiler, gruplar ve benzeri diğer oluşumlar ortaya çıkmaktadır.

Televizyon izlemek genel bir kanı itibariyle bir “boş zaman etkinliği”dir ve izlenme zamanı da bu boş zaman dilimiyle sınırlanmaktadır. Ancak Mutlu’ya göre, televizyon izleme etkinliği yalnızca boş zamanla değil aynı zamanda “toplumsal rol için ayrılmış zamanın dışıyla” da sınırlanmaktadır. Böylelikle birey televizyon seyirciliğini çalışma saatlerinin yanı sıra diğer toplumsal rollerinden, örneğin ana-babalık, karı-kocalık, üyelikler vb. toplumsal rollerden uzaklaştığı zaman yapmaktadır (Mutlu, 2005:103). Mutlu, bu durumu bir özgür bir seçim meselesi ve yalnızlıktan, hayatın sıkıntılarından kurtulmayı ifade eden “kaçış” tezine destek sağlayan bir argüman olarak görmektedir. Ancak bize göre birey, toplumsal rollerinden fırsat bulduğu ölçüde televizyon izleyerek bir yandan kaçış içersinde olsa dahi, televizyondaki toplumsal rol temsillerinin sunulduğu dünyaya giriş yaparak rol kavramı ile ilgili zihinsel bir süreç yaşamaya devam etmektedir. Nitekim bireyin temsil edilen rol modellerini kavrayıp değerlendirmesi ve müteakiben bunları eleştirmesi, yüceltmesi, kızması ya da sevmesi onun yaşadığı zihinsel sürece işaret etmektedir.

Günümüzde, aynı anda zikredilince sanki dünyadaki mevcut düzenin ve yaşanan gelişmelerin hemen açıklanabileceği hissi veren kavramlar olan küreselleşme ve kitle iletişimi birbirlerine güç vermektedirler. Nitekim McLuhan tarafından ortaya atılan global köy (*The Global Village*) kavramı, kitle iletişim araçlarının tüm dünyada yaygın olarak kullanımı sonucu oluşan bir küreselleşme sürecini ifade etmektedir. Bilgi, haber ve modanın dünyanın her tarafına aynı anda ulaşması ancak kitle iletişimi sayesinde gerçekleşmektedir. Kitle iletişimi yaygınlaştıkça küreselleşen, küreselleştikçe de kitle iletişiminin nitelik ve niceliği gün geçtikçe ilerleyen dünya düzeni içersinde en büyük değişim insanda yaşanmıştır. İnsan, modernleşme ve küreselleşme ile evrildiği bu düzende; farklı toplumsal rolleri benimsemekte ve bunları yerine getirmektedir. Televizyonun bu noktadaki kilit görevi ise düzen için en önemli rol olan; ister mülayim,

ister marjinal, ister kavgacı, ister dinci, ister laik, isterse farklı cinsel tercihlere sahip olsun hemen herkesi kapsayan “tüketici” rolünü benimsetip yaygınlaştırmasıdır. Marcuse’a göre, kitle iletişim araçları meta, eğlence ve kültür endüstrisinin uygun gördüğü tutumlar, alışkanlıklar, belli entelektüel ve duygusal tepkileri taşımakta ve bunlar üreticilerle tüketicileri birbirine ve her ikisini bütüne bağlamaktadırlar (Marcuse, 1986:26). Öyleyse televizyon, üretici-tüketici arasında merkezi bir araç vazifesi gördüğü bu süreçte tüketime ilişkin davranış kalıplarını meşrulaştırmakta ve tüketimi her insan için bir hak olarak sunmaktadır. Günümüz modern toplumlarında her tür ve inançtaki insan, Batı tarafından belirlenen evrensel ahlak ilkelerine dayanan hukuk kuralları çerçevesinde tüketme hakkına sahip görünmektedir.

İnsan hayatında zaman ve mekân faktörlerinin belirleyiciliğini ve etkisini azaltan bir yapıya sahip olan kitle iletişim araçları, rol modelleri açısından da uluslar üstü bir etkiye sahip görünmektedir. İnsanlar, televizyon ve diğer iletişim araçları vasıtasıyla yaşadıkları yerden bir ölçüde bağımsız olarak kendilerine yeni dünyalar, yeni rol modelleri bulabilmektedirler. Ayrıca kitle iletişim araçlarını kullanım biçimleriyle kimi zaman yaşadıkları toplumdan kendilerini soyutlayarak mekansal olarak uzak olan başka bir toplumla haşır neşir olabilmektedirler. Bu noktada, tezatlık içeren ve bu sayede televizyonun yarattığı mekândan bağımsız kültürel ortam üzerine düşünmemizi kolaylaştıran iki insan tipini örnek vermek uygun olacaktır. Birincisi; Türkiye’de yaşayan ancak sürekli olarak Amerikan menşeli yabancı dizileri izleyen, televizyonda kendi toplumu ile ilgili haberleri, dizileri, filmleri ve diğer programları tercih etmekten kaçınan, internette yine aynı şekilde yabancı web sitelerini kullanan, kendi sanatı ve sanatçısından ziyade Hollywood yıldızları hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip olan ve rol modellerini Batı’nın ikonları olan evrensel isimlerden seçen bir insan profilidir. İkincisi ise Türk olduğu halde yurt dışında yaşayan (Örneğin Almanya), uydular aracılığıyla sürekli olarak Türk televizyon kanallarını izleyen, Türk gazetelerini ve internet sitelerini takip eden, Türkleri rol model alan ve Türk tipi hayatlarına devam etmekte veya etme gayretinde olan insan profilidir. Kendi toplumunda yaşarken başka topluma adapte olmaya çalışan ve başka toplumda yaşarken kendi kültürünü yaşatmaya çalışan bu insan modelleri, rol modelleri hususunda evrensel ve ulusal değerlerin mücadelesine de örnek olabilmektedirler.

Televizyondaki rol modelleri temsilleri, bir yönleriyle toplumsal yapıyı değiştirebilirlerken diğer yönleri ile topluma ilişkin kültürel uzlaşma alanlarını inşa etmek ve bunları koruyarak statükoyu pekiştirmek gibi bir işlevi de yürütmektedirler. Bunu yaparken ortak değerlere olan inançları güçlendirmek, toplumsal denetim mekanizmalarını çalışır hale getirmek gibi faaliyetleri de yürüten televizyon böylelikle toplumsal yaşamın belirlenmesine ilişkin söylemsel bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Televizyonun en önemli formatlarından biri olan diziler, ağırlıklı olarak değerler çatışması üzerine kurulu yapımlardır ve geleneksel ile modern, Batı ile Doğu, maddi ile manevi, zengin ile fakir vb. mücadeleleri üzerinden topluma değer aktarımında bulunmaktadır.

4.3. Televizyon Dizileri ve Değerler

Televizyon dizileri, bazen tamamen hayal ürünü olarak ifade edilse ya da kimi zaman gerçek bir hikayeden yola çıkılarak oluşturulsa da televizyonun “kurmaca” olarak ifade edilen anlatı yapıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İnal (2010:39,40), bu anlatıların iki farklı yapısal özelliği karşımıza çıkardığını ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, televizyon *serileri* ve *seriallerinin* anlatı yapılarıdır. Bunlar durum komedileri ya da polisiye dizilerdir ve anlatının her bölümde denge, dengenin bozulması ve yeniden kurulması şeklinde bir yapıya sahiptirler. Televizyon serialleri ise televizyon için özel olarak üretilmiş, birkaç bölüm süren filmler ya da roman uyarlamalarıdır. İnal’a göre televizyonun karşımıza çıkardığı en özgün anlatı biçimi ise *süren seriallerdir*. Bunlar sonu olmaksızın uzatılmış formatlardır ve ABD ve İngiltere’de ortaya çıkan bu format sonrasında tüm dünyaya yayılmış ve ülkemizde de kısmi biçimde benimsenmiştir. Bu kısmilik “izlenilirlik” ile alakalıdır, çünkü roman uyarlaması şeklinde belirli bölüm içerisinde anlatılacak hikayeler izlenilirlik sebebiyle sürekli olarak uzatılmış neredeyse süren seriale yakın bir anlatı türü oluşturmuştur.⁴¹ Ancak ülkemizde, komedi, polisiye ya da dini diziler olsun ağırlıklı anlatı yapısı her bölümde dengenin bozulması ve sonrasında tekrar kurulmasını ifade eden televizyon serileridir.

---

⁴¹ Örneğin: Kanal D’de yayınlanmış olan “Yaprak Dökümü” dizisi 2008 yılında sona erdirileceği ilan edildiği halde yüksek izlenilirlik sebebiyle 2010 yılına kadar sürdürülmüştür.

Televizyon dizisi izlemek, ülkemizdeki önemli günlük yaşam pratiklerinden birisi olarak sayılabilmektedir. Televizyonlarda günün hemen her saatinde ancak özellikle prime time (20:00-23:00 saatleri arası) diye tabir edilen zaman diliminde ağırlıklı olarak TV dizileri yayınlanmaktadır. İnsan ilişkileri, toplumsal roller, değer yargıları üzerine mesajlara sahip olan bu TV dizileri, izleyicinin bunları öğrenmesini sağlamakta ve hayata geçirmesine etken olmaktadır. Ancak TV dizilerindeki anlatının bunu sağlayabilmesi için anlamlı ve anlaşılabilir olması gerekmektedir ki bunun ön şartı ise izler kitle ile anlatının söylemi arasında “*ortak değerler*”in var olmasıdır. Ortak değerlerin fazlalığı, televizyon ve izler kitle arasındaki bağımlılık ilişkilerinin güçlenmesini sağlamaktadır. Güneş’e göre birey, özdeşlik sağladığı yayınları tercih ederek, o yayınların içerdiği söylemi benimsemekte böylelikle bu yayınlara daha az eleştirel bakmakta hatta onları hiç eleştirmemektedir (Güneş,2001:97). Bu ise izleyicinin dizinin söylemi ile daha kolay özdeşim kurmasını ve onu günlük hayatının bir parçası olarak kabul etmesini sağlayabilmektedir. Bunun farkında olan günümüz televizyonlarının yayın politikaları, kendi söylemine uygun bir izler kitle edinmeye veya izler kitlesine uygun bir söylem geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Aslında kitle iletişim araçlarından, kamu yararının gözetildiği bir çeşitlilik anlayışı beklenmektedir. Toplumsal çeşitliliğin temsil edilmesi, kitle iletişim araçlarının çoğulcu toplumsal düzene katılmalarına olanak vermektedir (Türkoğlu,2007:77). Ancak Türkiye’de televizyonların kendi içlerindeki bir çoğulculuktan veya toplumun her kesiminin görüşünün temsil edilmesi gibi bir çeşitlilikten ziyade, toplumun farklı kesimlerinin farklı televizyon kanallarında temsil edildiği bir çoğulcu anlayıştan söz edilebilmektedir. Günümüzde liberal ekonomiye, kapitalist sisteme eklenen ve popülist yayınlar yapan kitle iletişim araçlarının toplumun geneline hitap ettiği, buna karşın yalnızca belirli bir alanda yayın yapan (Örneğin; spor kanalları, belgesel kanalları, müzik kanalları vb.) veya belirli bir ideolojiye, dünya görüşüne sahip gruplara yönelik yayın yapan televizyon kanallarının kendilerine özgü bir izler kitleye sahip oldukları görülmektedir. Belirli bir dünya görüşünü yansıtan televizyon kanallarının, bu görüşü yansıtmadaki güç, süreklilik ve radikallikleri de değişebilmektedir. Yayıncılık anlayışlarını belli bir hassasiyete veya ideolojiye göre oluşturan televizyon kanalları için bunun pozitif tarafı; bir yandan temsil ettikleri toplumsal kesim sayesinde kalıcı bir izler

kitleye kavuşmaları ayrıca bu toplumsal kesime hitap eden reklam verenlerden de reklam geliri elde etmeleridir. İdeolojik temelli yayın yapan televizyon kanalları açısından bu durumun negatif yönü; toplumun geneli tarafından izlenilirlikteki sıkıntı, toplumun diğer kesimleri ile sağlanacak uzlaşma alanlarını inşa etmekteki güçlük olacaktır. Televizyon kanallarının bu yönelimi tek taraflı değildir, izler kitle de günlük yaşamdaki tekrarlayan pratiklerini -örneğin sürekli aynı yazarı okumak, aynı yorumcu veya gazeteyi takip etmek gibi- televizyon izlerken de yinelemeye yatkındır. Yani aynı kanalı, aynı haberleri, aynı dizileri izleme alışkanlıkları vardır ki bu yayınlar aynı zamanda kendi dünya görüşleri ile örtüşen konumdadırlar. Böylelikle İnal'ın (2010:31) ifadesiyle “*anlamlarımızı radikal biçimde sorgulayan, rahatsız eden, özne konumumuzu sarsan, alaşağı eden metinlerden, anlatılardan uzak dururuz*” şeklindeki tespit, medya kullanımında ve dolayısıyla izlenecek dizilerin tercih edilmesinde etkin görünmektedir.

TV dizileri birtakım değerleri aktarırken çeşitli semboller, simgeler kullanılmaktadırlar. Bu hem anlatının zenginleştirilmesini sağlamakta hem de hikâyenin geleceği açısından izleyiciye ipuçları sunabilmektedir. Simgeler aynı zamanda kendileri de bir değeri veya bir değerler çatışmasını içerebilmektedirler. Bu düşünceyi en güzel ifade eden örnek: Türk sinemasında ve son dönemlerde gelişen dizi sektöründe sıklıkla kullanılan simgelerden birisi olan Haydarpaşa Garı'dır. İstanbul'daki bu tarihi tren garı maddi/fiziksel bir ortak değer ve aynı zamanda simgesel bir anlatı yapısıdır. Her Türk izleyicisi bilir ki, bir sinema ya da dizi karakteri elinde bavulu ile Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerinde görüldüğü zaman o kişi İstanbul'dadır, başına gelebilecek bir sürü iyi, kötü, trajik, komik vb. olaylar olacaktır yani “macera” başlamaktadır. Hele bu karakter kırsal bölgeden gelen, geleneksel değerlerle yüklü bir yapıya sahipse, izleyici yine bilir veya öngörür ki bu geleneksel değerler ile büyük şehirdeki “*modern*”⁴² değerler yakın bir zamanda çatışmaya girecek, karakter bu çatışma sonunda ya modern değerlere boyun eğecek, ya da yeni bir çıkış yolu bulacaktır.

---

⁴² Buradaki modern ifadesi akıl çeldirici, yozlaşmış, günaha sevk eden anlamında kullanılmıştır.

Halit Refiğ'in 1965 yapımı 'Gurbet Kuşları', Türk sinema tarihine ilk iç göç filmi olarak geçmektedir. Film Haydarpaşa Garı'nda başlamakta ve yine, aynı yerde sona ermektedir. Sırtlarındaki heybeleriyle, sepetleriyle Maraşlı ailenin (Tanju Gürsu, Cüneyt Arkın, Mümtaz Ener, Pervin Par, Özden Çelik) trenden gara iniş sahneleri hatırlanmaktadır.

www.haftasonu.com.tr

Reşat Nuri Güntekin'in aynı adlı romanından uyarlanan "Yaprak Dökümü" dizisi 2006-2010 yılları arasında Kanal D'de yayınlanmıştır. Kültürel Batılılaşmayı eleştiren romanın dizi uyarlamasındaki ilk sahnelerden biri olan Haydarpaşa sahnesi, ailenin başına gelecek dramatik öğeler hakkında izleyiciye ipucu verir niteliktedir.

Haydarpaşa Garı aslında bir değer çatışmasının ancak aynı zamanda Doğu-Batı çatışmasının başlangıç noktası olarak da görülebilmektedir, çünkü İstanbul tarihsel bir şekilde böyle bir algının merkezindedir. İstanbul gerek tarihi, coğrafi yapısı ile gerekse kozmopolit, kültürel yapısı ile Türk izleyicisi için Batı'yı temsil etmektedir. Osmanlı'nın başkenti olarak Batılılaşma hareketlerinin ilk başladığı ve en fazla etkili olduğu şehir olması bu görüşteki önemli etkenlerdendir. Oysa Batı yapımı bir filmde İstanbul'un gösterilmesi, Doğu'nun gösterilmesi anlamına gelmektedir. Zira Batılılar için İstanbul Doğu'yu, Müslüman Türklerin Batı karşısındaki önemli bir zaferini temsil etmektedir.

Tıpkı İstanbul gibi modern toplumun sahip olduğu araçlar da bir yanlarıyla "akıl çeldirici" olarak görülmektedirler. Özellikle günlük yaşam pratiklerimizin her anında etkisine maruz kaldığımız kitle iletişim araçlarının; genişleyen, yenilenen, daha işlevsel olan kullanım olanakları birey için çeşitli imkânlar sağlasa da bunun beraberinde

bireyin, modernitenin sürekli bir denetim ve etki alanının içine dâhil olmasına sebebiyet vermektedirler. Ayrıca, bireyin bu araçları kullanımları sonucu oluşan durumlar, genel yapısı itibariyle kitle iletişim araçlarının bu kullanım biçimlerine karşı tedbirli/çekimser yaklaşan dini yönelimli kişi ve topluluklar için de sakıncalı görülebilmektedir.⁴³ Nitekim modernite, yalnızca görsele odaklanan bir kültür yaratırken belli türden inançlara bağlanmayı en azından safdillik olarak nitelemektedir (Yeşilyurt,2006:28). Bu durumda dini yönelimli kesimler, medya aracılığıyla kendilerine verilen değerler ile kendi inanç ve kültüründen gelen değerler arasında kalabilmektedirler. Medyanın en önemli görsel aracı televizyon, tarihsel gelişim sürecinde hemen her ülkede birtakım siyasal ve ideolojik etkiler altında kalsa da, hatta bunları desteklemek ve geliştirmek için kullanılsa da bu ideolojiler genellikle seküler değer ve inançlardır. Modernitenin ve popüler kültürün böyle baskın ve aşındırıcı etkisinden kurtulmak isteyen dini kesimler özellikle son yıllarda yalnızca dini yayın yapan veya genel bir yayın perspektifinde dinsel içerikli yayınlara yönelen televizyon kanallarını kurarak yayın hayatına katılmışlardır. Böylelikle İslami kimliğini günlük yaşamın her alanında ön plana çıkaranların, televizyon izleme pratiğini kötü etkilere maruz kalmadan gerçekleştirebilmelerine ve İslami değerleri pekiştirebilmelerine olanak sağlanmaktadır. Dini yönelimli dizilerin bu husustaki önemli işlevi ise seküler ve modern zihniyet tarafından, gerçekçi ve zamanın şartlarına uygun bulunmayan İslamcı karakterlerin ve bunların davranış biçimlerinin, söylemlerinin aslında ilahi gerçeğe dayandığını, asıl olanın bu olduğunu izleyiciye göstermesidir.

Dini diziler, sözel olarak çok kuvvetli bir inancın görsellik üzerinden bir yeniden yaratımını gerçekleştirmektedirler ve bu oldukça zor bir iş gibi görünmektedir. Hem dinin özündeki gerçekleri gözetmek hem de bunu televizyonun yapısal özelliklerini kullanarak ve ona uygun olarak gerçekleştirmek amacı ile yola çıkan dini diziler farklı bir desen olarak görünmektedirler. Nitekim Bostancı da, Türkiye’de ekrandan görsel sunum imkanlarıyla retoriğin birleşmesinin tuhaf bir İslami anlatı ortaya çıkardığını ileri sürmektedir (Bostancı,2008:84). Bu durum yalnızca dini diziler için değil diğer TV

---

⁴³ Kitle iletişim araçları insanı sürekli dünya işleriyle meşgul olmaya yönlendirmektedir ve bu durum maneviyata olan yönelimi olumsuz etkilemektedir. Nitekim, televizyon, radyo ve internete bir cep telefonu ile ulaşılabilmesi kaçışı adeta imkansız kılmaktadır. Ayrıca cep telefonu kullanımının ibadethanelerde yarattığı sıkıntılar İslamcı kesimin belleğinde iken bu yenilikler çekinceyi arttırmaktadır.

programları için de geçerli görünmektedir. Dini ritüellerin veya temsillerin televizyondaki sunumları zaman zaman alışılmadık görüntülerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Kanal 7’de yayınlanan dini içerikli Muhabbet Kapısı programında, Doç.Dr. Mustafa Karataş ölen birinin nasıl kefenleneceği uygulamalı olarak göstermiş ve bu temsil kamuoyunda tartışma yaratmıştır.

Türkoğlu’na göre, kişi izlediği programı değerlendirirken ister istemez kendi yaşam koşullarının farklılığını da göz önüne almaktadır. Televizyonda sunulan mesajların tek tek özendirici öğeler barındırsalar da izleyicide birden bire düşünce ve eylem değişikliğine yol açabileceğini ileri sürmek mümkün değildir (Türkoğlu, 2007:105). Bu sebeple dini dizilerin, dini yönelimi olmayan insanlar tarafından izlenmesi ve sonrasında bu izler kitlenin davranış değişikliğine gitmesi güç görünürken, dizilerin dini yönelimli insanlar tarafından izlenmesi ve sonrasında bunların dizideki temsiller ekseninde kendi yaşamlarını değerlendirmesi daha olası bir süreç olarak görünmektedir. Dini diziler, dini yönelimli insanlar için toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunlara çözüm yolları sunarak; toplumun “kendi üzerine düşünme” pratiğini (Çelenk, 2005:79) dinsel bir kaygıyla gerçekleştirmektedirler. Temsil edilen rol modelleri üzerinden toplumsal yaşama ilişkin yeni çözümler, açıklamalar getirilmesi ise izler kitlenin sunulan rol modelleri ile bir etkileşim sürecine girmelerini sağlamaktadır. Dini dizilerdeki karakterlerin günlük yaşamdan esinlenerek oluşturulması, özellikle dini yönelimli izleyiciler için etkileşimin daha yoğun gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu etkileşim sonucunda oluşan yeni dindarlık biçimleri ise “düşünsel dindarlık” şeklinde ifade edilebilmektedir (Yılmaz,2002:65). Mutlu (1994:176) tarafından “bir sistemin kendine gönderme yapabilme niteliği” olarak tanımlanan düşünsellik,

televizyon için genelde toplumun, dini diziler özelinde ise dini yönelimli kişilerin kendilerini yeniden kurmasına olanak vermektedir.

Türkiye’de dini yönelimli kanallar 90’lı yıllardan itibaren faaliyet göstermeye başlamışlardır ki bu Bourdieu’ya göre bu yılların hâkim televizyonculuk anlayışı; “en geniş izleyici kitlesine ulaşmak için, televizyon izleyicilerine, paradigması talk-show, yaşam kesitlerinin, yaşantıların hiç saklısız teşhiri olan, çoğunlukla aşırılıklar içeren ve bir çeşit röntgenciliği ve teşhirciliği tatmine yarayan ham ürünler sunarak, bu beğenileri sömürmeyi ve şımartmayı hedeflemiştir” (Bourdieu,1997:54). Bu anlayış Türkiye’de de etkisini gösterirken popüler içerikli birçok televizyon kanalı yayın hayatına girmiştir. Mutlu’ya göre bu ortam, ortak bir popüler kültür alanı oluşturmuş ve toplumun hemen her kesimi bu alandan kendisine ait bir şeyler bularak istifade etmiştir (Mutlu,1999: 158). Dini yönelimli kanallar da İslami kesimler için bir televizyon tüketimi sağlamış aynı zamanda İslam ahlakına uygun olmayan yayınlardan bir kaçış seçeneği ve sığınma alternatifi olmuşlardır. Şasa, bu yıllarda medyada ve sinemada giderek yükselen Müslüman yorumların farklı bir medya anlayışı doğuracağını ileri sürmüştü ve bir kriz/kaos ortamı yaratan, şiddeti yaygınlaştıran, maddi-manevi her şeyi fiziksel boyuta indirgeyen Batı medyasını aşkın ve onu terbiye edebilecek bir İslami medya anlayışını tartışmıştır (Şasa,2010:88-96). Medyanın geneli için geçerli olmasa da günümüzde İslami yönelimli yayın yapan medya kurumlarında şiddet ve cinsellikle ilgili farklı bir söylem olduğu ve fiziki gerçekliğin yanı sıra metafizik öğelerin özellikle film ve dizilerde önemli bir yer tuttuğu, maneviyata önem veren yayıncılık anlayışlarının mevcut olduğu gözlenebilmektedir. Böylelikle Batı’nın değerlerini değil İslam’ın değerlerini temsil eden bir medya anlayışından bahsedilebilmektedir.

Baudrillard, iletişim araçlarının anlamla yanılgıyı birlikte götürdüğü ve bunları istediği gibi kullandığını ifade etmektedir (2003:133). Ancak 90’lı yıllardan itibaren başlayan popüler televizyonculuk anlayışında anlam kavramının ciddi bir kriz yaşadığı görülebilmektedir. Zira anlam için ortak değerler üzerinde bir uzlaşma olması gerekmektedir ancak izlenme ve eğlendirme anlayışını ön plana çıkaran popüler yayıncılığın ortak değerlerle ilgili böyle bir uzlaşma kaygısı bulunmamaktadır. İslami yönelimli kanallar kâr ve eğlenceyi değil dini bir sorumluluk beraberinde dini değerlerin

savunulması ve zamanın yozlaşmasına karşı dini yönelimli insanı korumayı amaçlamışlardır.

5- Türk Basın, Sinema ve Televizyon Hayatında Dini Yönelim

5.1. Türk Basımında Dini Yönelim

Türk basını, Osmanlı'nın son döneminden itibaren özellikle siyasal yaşam, ideolojiler, modernleşme hareketleri karşısındaki düşünceler gibi alanlarda yoğunluk kazanmıştır ve bu dönemde çeşitli fikir akımlarının yayın organları olarak çalışan ve siyaset ile bire bir ilişki içerisinde olan bir basın anlayışından söz edilebilmektedir. Batı ve Türkiye'deki basın anlayışını ele alan Demir'e göre gazete Batı'da ekonomik, politik ve sosyal şartların bir sonucu olarak gelişmiş ve ticari kapitalizmin gereği olarak malların serbest dolaşması haberin de serbest dolaşmasını beraberinde getirmiştir. Demir, Türkiye'de basının ortaya çıkışının Batı'dan farklı olarak siyasi dinamiklerle ve devlet destekli olarak gerçekleştiğini ve basının devlet tarafından Batılılaştırmanın bir aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir (Demir,2007:77,78). Ancak Batılılaşmanın devletin tüm seçkinleri ve fikir adamları tarafından aynı bütünlükle algılanmaması, kendi düşünsel temelleri üzerinden Batı etkisini değerlendiren gazetelerin yayın hayatına girmesine sebebiyet vermiştir. Buna istinaden hem yurt içi hem de yurt dışında yayınlanan gazete ve dergiler bu dönemin basın faaliyetleri olarak yer almış ve İslamcılık fikir akımını temsil eden çeşitli gazete ve dergiler 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını takiben yayın hayatına atılmışlardır. İslamcılık bu dönemde en güçlü ideolojik akımlardan biri olarak da ön plana çıkmaktadır.

Cumhuriyet öncesi dönemde İslami kesime ait olarak; *Beyanülhak*, *Hikmet*, *İslam Mecmuası*, *İttihad-ı İslam*, *Muhibban*, *Sırat-ı Mustakim*, *Tasavvuf*, *Teârüf-i Müslimim* ve *Volkan* gazete ve dergileri sıralanabilmektedir. İslam Mecmuası 1918'de *Beyanülhak*, *Sada-yı Hak*, *Ceride-i İlmiye*, *Mahlif*, *Volkan* gazeteleri ve *Darülfunun Mecmuası* 1908 yılında yayıma başlamışlardır. Volkan Gazetesi, 1908-1909 tarihleri arasında yayımlanan Derviş Vahdeti tarafından çıkarılmış, aralarında Said Nursi'nin de bulunduğu çeşitli İslamcı isimler burada yazılar yazmışlardır. Ancak 1909 yılındaki 31 Mart Vakası, Vahdeti'nin idam edilmesine ve gazetenin kapatılmasına yol açmıştır

(İnuğur, 1982:311-314). Bu gelişme İslamcı ideolojinin siyasal boyutunun basın alanına yansımadır ve dönemin gazeteleri de zaten siyasetle doğrudan ilişki içersindedirler.

Dönemin en önemli İslamcı yayınlardan birisi de Sebîlürreşad'dır. 1908 yılında Sırat-ı Mustakim adıyla yayın hayatına atılan derginin adı, 183. sayıdan itibaren 1912 yılında Sebîlürreşad şeklinde değiştirilmiştir. 1908-1966 tarihleri arasında değişik dönem ve aralıklarla yayınlanan derginin kuruluşunda sahipleri Ebu'l-ulâ Zeynel Abidin (Mardin) ile Eşref Edib (Fergan), başyazarı ve yayın yönetmeni ise Mehmet Akif Ersoy'dur. 1912'de Sebîlürreşad adını alan derginin sahipliğini bu tarihten itibaren Eşref Edib üstlenmiştir. Takrir-i Sükun nedeniyle 6 Mart 1925'de yayımına ara vermek zorunda kalan dergi 22 yıl aradan sonra 1948'de Eşref Edib tarafından yeniden çıkarıldıysa da bu yeni biçimiyle eski etki ve ağırlığına ulaşamamıştır (Sitebölükbaşı, 1995:168-171).

Sebîlürreşad, İslami düşüncenin savunuculuğunu yapmış, Batılılaşma hareketinin getirdiği özellikle toplumsal alandaki değişimlere karşı bir duruş sergilemiştir. Dönemin önemli İslamcılarında biri olan Mehmet Akif de dergide yer alan yazılarında Batı'nın zararlı etkilerine değinmiş ve özellikle Batı'nın taklit edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. İstiklal marşımızın (1921) söz yazarı olan Mehmet Akif'in Batı medeniyetine karşı kullandığı "*tek dişi kalmış canavar*" tanımı her ne kadar bağımsızlık savaşının ruh hali ve coşkusuyla yazılsa da, Akif'in zaten Batı(cılık) karşıtı bir düsturu olduğu Sebîlürreşad dergisindeki yazılarından da anlaşılabilir. Subaşı'na göre, derginin sahibi Eşref Edib, sadece dergideki yazılarıyla değil gündelik politik çatışmalar içindeki rolüyle de, aslında güçlü bir kişilik olarak görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmaya başlayan ve büyük ölçüde popüler-oryantalist yaklaşımların platformları olarak değerlendirilen İslam Ansiklopedisi'ne karşı, kendi dönemi açısından oldukça cürekâr bir öneme sahip sayılabilecek bir risaleyle, eleştirel bir çıkış yapmış hatta bununla da yetinmeyerek alternatif bir ansiklopedi hazırlama girişiminde bile bulunmuştur. Yine Edib tarafından hazırlanan *Kara Kitap*, tek parti dönemini tasvir eden ve net bir dille sorgulayan bir çalışmadır ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki dini hayatı ağır bir dille eleştirmektedir (Subaşı, 2005:222,223). Bu yapısı itibariyle Sebîlürreşad dergisi, özellikle ülke içindeki Batıcı-

oryantalist kesimlere karşı bir duruşu, oksidentalizmi temsil etmekte ve mücadelesini Batı'nın kendisinden ziyade ülke içindeki Batıcı güçlere karşı sürdürmektedir.

Eşref Edib ve Mehmet Akif Ersoy ile hem fikir birliği hem de kişisel tanışıklığı olan Said Nursi⁴⁴, gerek Meşrutiyet döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde İslamcı akımın önemli isimleri arasında yer almıştır. Müritleri tarafından "Bediüzzaman"(zamanın güzeli) olarak adlandırılan Said Nursi'nin etkisi günümüzde Nurculuk cemaati vasıtasıyla sürmektedir. Risale-i Nur Külliyyatı adı altında toplanan eserleri Cumhuriyet döneminde, rejimin sıkı kontrol mekanizmaları ve İslamcılara yönelik tedbirleri sebebiyle çoğu zaman el altından, müritleri vasıtasıyla yayılmaya çalışılmıştır. Mardin'e göre Nursi, eserlerinin bu şekilde dağıtılmasını ve bir şekilde kitle iletişim araçlarına başvurulmasını olumlayarak; sözellikten yazı diline geçişi meşrulaştırmıştır. Bu meşrulaştırmayı ise takipçileri tarafından yayımlanan ve mesajını yayan risale kümesini işaret ederek, bunlar için, "gazidirler...." demiştir. Başka bir deyişle, söz konusu risaleler Bediüzzaman'a göre inançsızlığa karşı savaş vermişlerdir (Mardin,1993:14). Said Nursi'nin 1960 yılında ölümünün ardından toplam 130 parçadan oluşan ve "Risale-i Nur Külliyyatı" verilen bir kitap serisi bırakmıştır. Bu kitaplar "Sözler, Mektubat, Lem'alar ve Şualar" gibi temel başlıklardan oluşmuştur. Bu eserlerin çoğaltılması konusunda Nur talebeleri Latin harflerinin kullanımı konusunda bir ayrıma düşmüşler; Latin harflerinin kullanılmaması gerektiğini düşünenler *Yazıcılar*, Latin harflerinin kullanılması gerektiğine inananlar ise *Okuyucular* olarak tanımlanmışlardır. Fethullah Gülen de Okuyucular grubundandır ve 70'li yıllarda ana gruptan ayrılarak yoluna devam etmiştir (Balbay,2009:34,35). Said Nursi'nin düşünceleri, 1970 yılında Mehmet Kutlular tarafından kurulan Yeni Asya Gazetesi ile savunulmaya ve sürdürülmeye devam edilmiştir. Yeni Asya, Nurculuk akımının ilk önemli yayın organıdır. Çakır'a göre, Yeni Asyacı kesim sırasıyla Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi'ni desteklemiştir ve askeri darbelerin bu partilerin iktidarları sırasında yapılmış olması Nurculuk tarihinde bu darbelerin ve kendilerine karşı geliştirilen tavırların önemini ortaya koymaktadır (Çakır,1992:91). En büyük Nurcu grubu oluşturan Yeni Asyacılar, belki de Nursi'nin yaşadığı dönemde DP'ye

---

⁴⁴ <http://www.milligazete.com.tr/makale/esref-edib-bediuzzaman-said-nursi%AE-dostlugu-uzerine-182518.htm>

verdiği desteğe ilişkin geleneksel bir anlayışla siyasetle yakın ilişki içerisinde bulunmuşlardır. 1970’li yıllarda Fethullah Gülen’in bu gruptan ayrılması ise Nurculuk akımının farklı kollarda ve farklı medya organları şeklinde devam etmesine neden olmuştur.

Bostancı’ya göre gazetelerin geniş yığınların gündelik yaşamı, alışkanlıkları, tüketim biçimleri üzerinde daha etkin bir hale gelmeleri çok partili siyasal hayata geçilmesi ile birlikte ivme kazanmıştır. 1950’li yıllarda politik safların keskinleşmesi, gazetelerin politik kimliklerin mekânları, politik mücadeleye katılımın aracı olmaları sonucunu doğurmuştur. Bostancı, gazetelerin farklı dillere sahip olsalar da modernlik tecrübesine dayanan bir yayın anlayışları olduğunu belirtmektedir (Bostancı,2004:87). Nitekim 1943 yılında Necip Fazıl Kısakürek tarafından yayımlanmaya başlayan ve 1978’e kadar zaman zaman kesintilere uğrayarak da olsa yayımına devam edilen Büyük Doğu Dergisi, İslamcı ve muhafazakâr bir safta kendisine yer edinmiştir. II. Dünya Savaşı devam ederken kurulan Büyük Doğu Dergisi, Nazizm gibi faşist hareketlerin ve komünizmin karşısında yer alırken, Kısakürek “Büyük Doğu”nun; Türk vatanını kapsayan bir gayesi ve mekân çerçevesinde değil zaman çerçevesinde bir yapısı olduğunu dile getirmiştir:

“Doğudan gelmiş, Doğuyu örnekleştirmiş, Batıya doğru yürütmüş, sonra kala kalmış, doğan Batının saldırılarına önünde Doğuyla beraber gerilemiş, geriledikçe gerilemiş, fakat uçuruma düşmemiş, bir şahlanışta kendisini mekân çerçevesinde kurtarabilmiş, her istikamette yeni örnekler aramaya çıkmış, amma zaman çerçevesinde bir türlü kurtarıcısını bulamamış bir millet olmak şuuruna sınıksız bağlıyız. Kavramak lazımdır ki, bir zamanlar Doğunun teknesinde yoğrulan ve kendi teknesinde Doğuyu yoğuran şahsiyet hamurumuz, Doğunun zaafında biz ve bizim zaafımızda Doğu mecalden düşerken kurtlanmaya yüz tuttu ve o gün bugün, kendi öz cevherile yabancı cevherler arasındaki bilgisiz ve ölçsüz katışmalar yüzünden hayatiyetini kaybetti, durdu.” (Kısakürek,1943:2)

Bir diğer İslami yönelimli gazete ise Milli Görüş Hareketinin basın alanındaki sesi olan ve 1973 yılında yayımlanmaya başlayan Milli Gazetedir. Milli Gazete kendisini “Önce Ahlak ve Maneviyat” sloganıyla özetlemekte ve “Hâk Geldi, Batıl Zail

Oldu” sloganını logosunda bulundurmakta, böylelikle *Hakk’ı üstün tutan ecdadımızın* görüşünü temsil ettiğini belirtmektedir.⁴⁵ Milli Gazetenin, Milli Görüş hareketinin siyasi alandaki temsilcileri olan Milli Selamet Partisi ve sonraları Refah Partisi’nin görüşlerini benimser ve destekler bir anlayışa sahip olduğu görülebilmektedir. Nitekim Refah Partisi’nin iktidar olduğu ve 28 Şubat gibi bir tarihin yaşandığı dönemde Milli Gazete; “*kartel medya*”, “*güdümlü medya*”, “*darbeci medya*” şeklinde isimlendirilen ve Refah Partisi’ni eleştiren, suçlayan yayınlarıyla dikkat çeken gazetelere ve basın organlarına karşı Refah Partisi’ni savunma görevini de üstlenmiştir (Yüksel, 2004:280,281). 90’lar itibariyle Türk medyasında herkesin herkesi her şeyle suçladığı bir anlayış hâkim olmuş; siyaset, ekonomi ve medyanın adeta birbirleriyle karmakarışık hale geldiği bir dönem yaşanmıştır. Duran’ın (2000) “*Apoletli Medya*” diye kullandığı tabir de işte bu dönemde medyanın belli güçlerin adeta “silahı” olarak kullanılmasını ifade etmektedir.

22 Nisan 1970 yılında yayımlanmaya başlayan “Türkiye Gazetesi” milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide yer almaktadır. Gazete ilk olarak Hakikât ismiyle yayımlanmaya başlamış ve okurlarına ilk mesajı: “*Dayanağımız Hakk’a bağlılık ve hakikate hizmettir. Görevimizin başında, önce milli hâkimiyet ve demokrasiyi korumak gerekmektedir*” şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁶ Enver Ören’in sahibi olduğu İhlâs Holding A.Ş.’ne bağlı bir gazete olan Türkiye Gazetesi, bu holdingin yazılı medya alanındaki en güçlü unsuru olup, 1990 yılından itibaren Avrupa’da da çıkarılmaktadır. Bostancı, Türkiye Gazetesi’nin elden dağıtım sistemine ve uzak doğu ürünleri aracılığıyla gerçekleştirilen promosyon uygulamalarına dikkat çekmektedir. Bostancı’ya göre, İslami hassasiyetlere vurgu yapan bu gazete; ezan okuyan saatler, kible gösteren pusulalar vb. gibi çeşitli ürünler vasıtasıyla bir sentez yaratmakta ve günlük yaşamın dinsel pratiklerini değiştirmektedir (Bostancı,2004:87,88). Bu değişim, teknolojinin dinsel amaçla kullanımına ilişkin motifler olarak modernitenin dine uyumlandırılmasını ifade etmektedir.

28 Şubat süreci sonrası İhlâs Holdinge bağlı yazılı ve görsel medya araçları bir liberalleşme sürecine girmiştir. 2000’li yıllarda yaşanan finans krizi İhlâs Holdingi

---

⁴⁵ www.milligazete.com.tr

⁴⁶ www.turkiyegazetesi.com

derinden etkilemiş ve TGRT kanalının satılması sonucu bu yayın grubu eski gücü ve etkisinden uzaklaşmıştır. Günümüzde Türkiye Gazetesi yayın hayatına devam etmektedir ve koyu bir muhafazakâr veya İslamcı bir politikası olmamakla beraber, önceleri Anavatan Partisi ile başlayan ve Doğru Yol Partisi ile devam eden siyasal yönelim ile kurulan olumlu ilişkiler, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de sürdürülmektedir.

28 Şubat 1997'deki "postmodern darbe"de ve Refahiyol hükümetinin yıkılışında dini yönelimli olmayan popüler medyanın oynadığı önemli rolü de yeri gelmişken belirtmek gerekmektedir. Popüler medya 28 Şubat öncesinde hemen her gün dini kesimlerle ilgili haberler yapmış, Sincan'ın Refah Partili belediye başkanı tarafından düzenlenen Kudüs gecesinde başörtülü çocukların gösterilerini ve Star TV muhabirinin uğradığı saldırıyı, yurdun diğer yanlarından sürekli servis edilen Kur'an kursları ve İmam Hatip okulları vb. ile ilgili haberleri ekranına taşımıştır. Demir'e göre, Refahiyol hükümetinin istifasının ardından hükümeti kurma görevi verilen Mesut Yılmaz'ın ilk ziyaretlerinden birini medya patronu Aydın Doğan'a yapması, hem Türkiye'de medya gücünün ulaştığı endişe verici gücü ortaya koymakta, hem de medya sahiplerinin ekonomik çıkarları için medyayı nasıl kullandıklarına dair şüpheleri beraberinde getirmektedir (Demir, 2007:217). O günün popüler medyası dini yönelimli kesimler için irtica, gerici vb. gibi ifadeleri rahatlıkla kullanabilirlerken günümüzde dini yönelimli medya organları aynı rahatlıkla laik askeri kesime karşı cuntacılar, darbeciler vb. ifadeleri kullanabilmektedirler. Aradan geçen on beş yıla yakın kısa bir sürede Türkiye'nin siyasal ve medya alanında böyle bir büyük değişim geçirmesi de ilgi çekici bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazılı basında İslamcı düşünce, 1980'lerden itibaren yeni gazete ve dergilerin yayın hayatına katılmaları sonucu bir zenginlik ve çeşitlilik dönemine girmiştir. Bu hareketlilik; hem ülkede benimsenen liberal politikaların çeşitli alanlara yansımaları hem de kamusal alanda İslami kimlikleriyle kabul görme arzusunda olan grupların yaşadıkları değişime işaret etmektedir.

İslamcı düşüncenin önemli isimlerinden Ali Bulaç ve Hüseyin Hatemi gibi isimlerin yazar kadrosunda yer aldığı Zaman Gazetesi 1986 yılında yayın hayatına

başlamıştır. İslamcı-muhafazakâr çizgisiyle dikkat çeken gazete, Nurculuk akımına ve dolayısıyla Fethullah Gülen'e olan yakınlığıyla bilinmektedir. Gazetelerin evlere dağıtıldığı bir abonelik sistemi kuran, belki de bu sayede en yüksek tirajlı gazete⁴⁷ olan ve Türkiye'deki ilk kez internet gazeteciliğini de başlatan *Zaman* Gazetesi günümüzde İslami-muhafazakâr çizginin en önemli yazılı basın organı durumundadır. “*Farklı Gazete*” sloganını kullanan gazete, olay ve gelişmelere olan bakış açısının genel medya organlarından olan ayrımını bu şekilde ifade etmeye çalışmaktadır. *Zaman* Gazetesi, Ali Akbulut'un sahibi bulunduğu Feza Gazetecilik A.Ş.'ne bağlıdır. Feza Gazetecilik A.Ş yazılı medyada; İngilizce yayınlanan *Today's Zaman* Gazetesi, *Sızıntı* ve *Aksiyon* dergileri, *Zaman* Kitap gibi çeşitli basın organlarına sahiptir. Görsel iletişim alanında ise Samanyolu Yayın Grubu altında çeşitli TV, radyo kanalları faaliyet göstermekte olup bunlara tezin Türk televizyonculuğunda İslami yönelim başlığı altında değinilecektir.

1995 yılında Ensar Vakfı Başkanı Ahmet İşman tarafından kurulan Yeni Şafak Gazetesi de muhafazakâr-sağ bir anlayışla yayın yapmaya başlamış olup günümüzde Albayrak Grubu sahipliğinde yayın hayatına devam etmektedir. Yeni Şafak Gazetesinin yayınları incelendiğinde; devletin seçkin güçlerine karşı bir duruşu ve halkın yanında bir yayıncılık anlayışına inandıkları gözlemlenmektedir. Devletin seçkin kesimlerinden kastedilen ise laikler, Kemalistler, kendisine laikliği koruma görevini biçmiş olan askeri kesim, kısaca İslami düşüncesinin dışında kalabilecek olan her mercidir. Bu güçler karşısında yer alan İslamcı düşüncenin temsilcileri ve simgeleri ise gazete tarafından korunup kollanmaktadır.

1993 yılında Beklenen Vakit ismiyle kurulan ancak daha sonra Akit ve Anadolu'da Vakit isimlerini alan gazete ise sert ve radikal bir İslamcı dile sahiptir ve özellikle askeri kesime karşı yazıları ile gündeme oturmuştur. Gazetenin Akit isminin Anadolu'da Vakit olarak değişmesi de askeri kesimler tarafından açılan tazminat davalarının kaybedilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Gazete sık sık laik kesimleri hedef göstermiş ve 2006 yılındaki Danıştay saldırısında, saldırganın üzerinden bu gazetenin çıkması sonucu gazete sahibi ve yazı işleri müdürü para cezalarına çarptırılmışlardır. 2010 yılından itibaren Yeni Akit ismiyle yayınına sürdüren gazetede, TBMM tarihinde

---

⁴⁷ Bu bilgi www.dorduncukuvvetmedya.com, www.netgazete.com, www.gazeteciler.com gibi tiraj bilgisi veren çeşitli internet sitelerinden elde edilmiştir.

Meclise türbanla giren ilk milletvekili olan (1999) eski Fazilet Partisi milletvekili Merve Kavakçı ve İslamcı isimlerden Abdurrahman Dilipak gibi isimler yazarlık yapmaktadır.

İslamcı kesimler günümüzde yazılı basında gerek gazete, gerekse dergi vb. yayıncılık alanlarında kendilerine özgü dağıtım modelleri ile hem de sahip oldukları okur kitleleri sayesinde önemli bir konumda görünmektedirler. Ayrıca İslami yönelimli yazılı basın organları, televizyon ve radyo yayıncılığı ile beraber yayın gruplarının önemli bir parçasını oluşturmakta, İslamcı söylemin bütünlüklü yapısına katkıda bulunmaktadırlar.

5.2. Türk Sinemasında Dini Yönelim

“*Yedinci Sanat*” olarak kabul edilen sinema toplumsal ilgilendiren birçok konu, kavram ya da olaydan öykülenmektedir. Din toplumsal bir olgudur ve sinema bazen direkt olarak dinsel bir figürü veya olayı çeşitli filmler vasıtasıyla (Örneğin; Mustafa Akkad’ın *The Message – Çağrı Filmi* (1977) ve Mel Gibson’un *The Passion of The Christ – İsa’nın Çilesi Filmi* (2004)) konu edebilmektedir. Din ve inançlar sinemada çoklukla ana hikâyede bir yön veya bir karakteri ifade eden algı olarak da kullanılabilir. Bu ise bir temsil sürecini ifade etmektedir ve filmin ideolojisi dini karakterin temsil biçimine yansımaktadır. Böylelikle bu karakterler bazen eleştirilmekte bazen karikatürize edilmekte bazen de yüceltilebilmektedirler. Örneğin Kurtuluş Savaşı’nın kadın kahramanlarından biri olan Halide Edip Adıvar’ın “*Vurun Kahpeye*” romanından uyarlanan ve Halit Refiğ tarafından 1973 yılında aynı adla sinema filmi çekilen hikâyede dini karakter -ki bu bir din adamıdır- gerici ve yobaz olarak tasvir edilmiştir. Ancak Refiğ, bu romanın önceki iki uyarlamasından farklı olarak cahil din adamlarının karşısına gerçek din adamlarını koyarak yobazlığın dinden değil, cehaletten geldiğini göstermiştir (Uçakan,1977:63,64). Cumhuriyet ideolojisini yansıtan filmlerde okumuş ve ilerici bir başkahramana karşı gerici bir dini karaktere sıklıkla rastlanabilmektedir. (Örneğin; Süreyya Duru’nun yönettiği Cüneyt Arkın’ın başrolde olduğu *Öğretmen Kemal* (1981) Filmi). Lüleci’ye göre, özellikle milli mücadele dönemine ilişkin Türk sinema filmlerinde din adamları; kurtuluş savaşına muhalif, işgalcilerle işbirliği yapan, Kuvây-i Milliyeci aydın-batıcılara karşı padişahçı-hilafetçi doğucu-gericileri temsil eden bir şekilde sunulmuşlardır (Lüleci,2007:27). Türk

sinemasının güldürü ustası Kemal Sunal'ın filmlerinde ise hacı, hoca ya da şeyh gibi dini karakterler bir güldürü unsuru olarak kullanılmış; bunların bağnazlıkları, kurnazlıkları, dini kendi lehlerine yorumlayışları komik bir dille anlatılmıştır. Ancak bu anlatılarda eleştirilen din değil, dini kendi çıkarlarına alet eden karakterlerdir.

Sinema ve din arasındaki önemli husus; sinemanın dinsel konulara değinmesinden ziyade dini kesimlerin bir ideoloji ve söylem aracı olarak sinemaya önem vermesi ve bu anlayışla oluşmuş dini sinema akımlarıdır. Türkiye'de sinemanın önemi zikreden ilk önemli muhafazakâr düşünür Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek, 17 Eylül 1943 tarihli Büyük Doğu dergisinde yayınlanan *Beyaz Perde* başlıklı yazıda sinema için “*Sinema, fikir ve ruh emrine geçtiği takdirde şüphesiz ki azametli bir imkan ve inşa planı...Fakat bütün bu planı dolduran cevher, bütün hüneri, körkütük nefsleri lif lif cezbe etmekten ibaret bacak ve vücut hazretleridir. Gerisi, sadece bu (hüdayı nabit) kıymetin etrafında, bir yüzüğün ana taşını halkalayan kırıntı mücevherleri gibi bir şey...*” ifadesini kullanmıştır (Akt. Diriklik,1995:17). Türkiye'de İslami ideoloji 1970'li yıllardan itibaren sinema alanında etkisini hissettirmeye çalışmıştır. Bu tarihten önce 1950'li yıllardan itibaren dini anlatılı filmler çekilmiştir ve dini karakterleri konu edinmesi sebebiyle bu dönem “*Hazretli Filmler Dönemi*” olarak anılmaktadır. Bu dönem filmleri arasında *Hazreti Ömer'in Adaleti* (1961/ Yön: Nejat Saydam), *Hazreti İbrahim* (1964/ Yön: Asaf Tengiz), *Hazreti Ayşe* (1966/ Yön: Nuri Akıncı), *Hazreti Ali* (1969/Yön: Tunç Başaran) vb. filmler bulunmaktadır. Menekşe'ye göre bu dönem filmleri Yeşilçam altyapısını kullanmakta, yönetmenlik, oyunculuk vb. açılardan inandırıcılıktan ve sanattan uzak görünmektedirler (Menekşe,2005:59) Bu filmlerin çekiminde dini bir altyapı ve ideoloji mevcut değildir ve Yeşilçam melodramlarının dinsel figür (cami, ezan, ibadet) ve karakterler vasıtasıyla çekilmiş sürümleri olarak görünmektedir.

1960'lı yılların ortalarına doğru Kemal Tahir, Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu gibi bazı Marksist yazarlar ve daha önce Toplumsal Gerçekçilik Akımı içerisinde değerlendirilen Metin Erksan, Halit Refiğ gibi yönetmenler Cumhuriyet döneminin kozmopolit kültür ve sanat anlayışının iflas ettiğini, artık Batı'nın reddedilmesi ve içsel bir yeniden yapılanmayı ifade etmeye başlamışlardır (Diriklik,

1995:16). Böyle bir yeniden yapılanma, milli değerlerin öne çıkarılması isteği ve kendi kültürümüze, Anadolu'ya dönüşü ifade eden filmler aracılığıyla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ulusal Sinema Akımı olarak anılan bu akım işte bu gayretler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu akımın en önemli isimlerinden olan Halit Refiğ, Batı kültürünün ürünü olan sinemanın yapıtlarının örnek olarak gösterilmesine karşı çıkmaktadır, çünkü ortada Batı'dan farklı olma gerçeği bulunmaktadır (Refiğ, 2005:3). Refiğ, Toplumsal Gerçekçilik Akımı'nın Marksist düşünüşten güç alan Batı karşıtı söylemi yerine, geleneklerden, milli değerlerden güç alan bir Batı karşıtı söylemin destekçisi olmuştur. Buna istinaden Ulusal sinema akımının ortaya çıkmasında bir Batılılaşma karşıtlığından söz etmek mümkündür ve özellikle milli değerlerin yüceltildiği gözlenebilmektedir. *Vurun Kahpeye* filmi de bu akımın önemli yapımlarından birisi olarak anılmaktadır.

1964 yılında yayımlanan "*Tohum*" dergisinde "Milli Sinema İhtiyacı" başlıklı yazıyı kaleme alan Yücel Çakmaklı Türk sinemasının; maneviyatı maddiyattan üstün tutan Müslüman Türk halkının inançları, milli karakteri, gelenekleri ile yoğrulmuş ve Anadolu gerçeklerini yansıtan filmler vasıtasıyla Milli Sinema hüviyetine bürüneceğini dile getirmiştir (Diriklik, 1995:21). Böylelikle Çakmaklı Milli Sinema⁴⁸ Akımı'nın isim babası olacak ve bu düşüncelerini 1970 yılında çektiği "Birleşen Yollar" filmi ile hayata geçirecektir. Bu film zengin ve sosyetik bir genç kızın yoksul ancak inançlı⁴⁹ bir gence olan aşkını ve sonuçta İslami hayat tarzına yönelişini ele almaktadır. Film, Batılı değerlerin yerildiği ve Batının maddiyatçı anlayışının karşısına İslam'ın manevi gücünün önemini vurgulayan oksidental bir anlatı yapısı bulunmaktadır. Milli sinema akımının önceki dönemlerdeki dini filmlerden en önemli farklarından birisi bu akıma dâhil filmlerde dinin izlenilirlik için bir araç olmaktan ziyade ideolojik bir amaç olarak algılanmasıdır. Bu noktada bir sanat olarak sinemanın toplum için yapılması söz konusudur ve amaç; topluma dini değerlerini koruma yolunda telkinde bulunma, Batı'nın akıl çeldirici ve insanı yaşamın anlamından uzaklaştırıcı değerlerini apaçık göstermektir. Bu sebeple bu akıma dâhil olan filmlerin anlatı yapıları Batı ile kurulan

---

⁴⁸ Milli Sinema Akımı için; Beyaz Sinema, Yeşil Sinema, İslami Duyarlıklı Filmler gibi çeşitli isimlendirmeler de yapılmıştır.

⁴⁹ Bu noktada "inançlı" kelimesi ile ifade edilmek istenilen durum; dinin emir ve gereklerini günlük yaşam biçimlerinde yerine getirmekten sakınmayan, teorik bir duruma değil pratikteki bir gerçekliğe gönderme yapan bir inançlılık durumudur.

bir biz-öteki çatışması çerçevesinde inşa edilmiştir. Türk sinemasında İslami düşüncesinin yansımaları sonucu yapılan filmleri *İslamcı filmler* olarak nitelendiren İmançer ise bu filmlerin gayesini; İslam'ı doğru yaşama bağlamında ideal Müslüman olmanın tariflerini yapmak, batılı laik anlayışa kendini kaptırmış dinin gereklerini yaşamayan şuarsuz Müslümanların gözünü açmak ve İslam dininin belirlediği yaşam anlayışına karşı duyarlılık oluşturmak olarak belirlemektedir (İmançer,2010:79). Bu filmlerdeki kahramanların asıl mücadelesinin sosyo-kültürel açıdan Batılılaşmış kesimlere karşı verilmesi ve kimi zaman film kahramanının aydınlanarak bu tarz hayatı terk edip gerçek İslam'a yönelmesi bu görüşün geçerliliğini göstermektedir.

Maktav'a göre, Milli Sinema ile Ulusal Sinema anlayışı arasında sanatsal kaygılar ve ideoloji açısından farklılıklar bulunmaktadır. Ulusal Sinema'nın Batı Medeniyeti karşısındaki duruşu, Asya-Tipi Üretim bağlamında Türkiye'nin tarihsel şartlarının özgünlüğü işaret eden bir düşüncenin ürünüdür. Ulusal sinemadaki Batı karşıtlığı ve millilik/ulusallık ekseninde zikredilen "Türk Halkı" vurgusu, Milli Sinema'da yerini "Müslüman Türk Halkı" vurgusuna bırakmıştır. Maktav, Refiğ'in kendi ifadelerinden yola çıkarak Ulusal Sinema'nın sekülerist bir yönü olduğunu, Milli Sinemacılardan farklı olarak, seküler kesimlerin siyasi olmayan İslam'a karşı olmadıklarını ifade ettiklerini belirterek bu iki akım arasında laiklik anlayışının ayırım noktası olduğunu ileri sürmektedir (Maktav, 2005:992,993).

Milli Sinema akımının fikri platformu ve teorik şekillendiricisi Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) Sinema Kulübü'dür. Salih Diriklik başkanlığında kurulan Sinema Kulübü Uçakan'a göre, milli kültürü ve bunun çıkış kaynağı olan İslam'ın getirdiği sistemi yegâne yaşama ölçüsü olarak almaktadır (Uçakan,1977:137). Bu oluşumda İslami düşüncenin yazılı basındaki önemli kalemlerinden birisi olan Abdurrahman Dilipak da bulunmaktadır. Ancak kulübün asıl amacı olan sinema alanında hizmet eden isimler Salih Diriklik, Yücel Çakmaklı, Mesut Uçakan gibi yönetmenler ve sinema adamlarıdır.

Yücel Çakmaklı, "*Birleşen Yollar*" filmiyle başladığı Milli Sinema yolculuğuna sırayla; *Çile* (1972), *Oğlum Osman* (1973), *Diriliş* (1974), *Kızım Ayşe* (1974), *Memleketim* (1974) filmlerini çekerek devam etmiştir. Çakmaklı'nın bu filmlerinde

karakterler üzerinden anlatılan temel öykü; ahlaki açıdan çökmüş durumda olan Batı kültürünün etkisindeki, özellikle burjuva bir yaşamı veya bu yaşama özentisi olan kahramanın manevi bir boşluk hissetmesi ve bu tarz bir hayatın anlamsızlığından ancak milli ve dini değerlere dönerek kurtulmasıdır. Melodram anlatı kalıplarının kullanıldığı bu filmlerde bireyin Batı değerleri içerisindeki mutsuzluğu, umutsuzluğuna karşın İslami değerlerin huzurunu, mutluluğunu, anlamlılığını yüceltmektedirler. Maktav (2005:993)., Çakmaklı'nın Milli Sinema akımına dâhil edilen *Memleketim* (1974) filminde, baş karakterlerden birisi olan Mehmet'in Batı tarzı yaşama ilişkin faaliyetlerde bulunmasının (Örneğin; içki içmesini) ve filmin sonunda Mustafa Kemal ve inkılâp görüntüleri eşliğinde Cumhuriyet'in kutsanmasının MTTB Sinema Kulübü tarafından tepkiyle karşılandığını ve bu filmin Milli Sinema akımı içerisinde görüş ayrılıklarını keskinleştirdiğini ileri sürmektedir.

Milli Sinema akımının önemli filmlerinden birisi de 1975 yılında Salih Diriklik tarafından yönetilen ve MTTB Sinema Kulübü üyeleri tarafından oluşturulan Akın Grup'un organize ettiği *Gençlik Köprüsü* filmidir. Bu film bir Türk-İslam sentezi havası taşımaktadır ve İslami yönelimli gençlerin kapitalist sisteme, Batı hayranlarına ve sol görüşlülere karşı mücadelelerini konu edinirken ülkenin sağ-sol arasındaki ideolojik ayrımında İslamcı düşüncenin konumunu sergilemektedir. Filmde yer alan Turan ve Emine isimli gençler, hayat tarzları, mücadele azimleri, tevazuları, sabırlı olmaları, çalışkanlıkları gibi çeşitli özellikleriyle göze çarpmaktadırlar. Bu özellikler, Gülen'in 1977 yılında (filmden iki yıl sonra) Çorum'da düzenlenen "*Altın Nesil Konferansı*"nda çizdiği ideal Müslüman gencine ilişkin tarife uymaktadırlar.⁵⁰ Bu tespitimiz; İslamcı düşüncenin farklı platformlarda yer alan temsilcilerinin gençliğe verdiği önemi, Batı tarzı inşa edilmiş toplumsal yaşamda inançlı, yozlaşmamış bir gençliğin yaratılması hususundaki çabaları gösterir niteliktedir. Gençlik Köprüsü filminin ardından sinema filmi çekimine ara veren Diriklik daha sonra aralarında TRT için çektiği *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* (1985) da dâhil olmak üzere çeşitli dizi filmleri yönetmiştir.

---

⁵⁰ Konferansa ilişkin ses dosyası ve bilgiler <http://tr.fgulen.com/content/view/7835/17/> adresinden temin edilebilmektedir.

Çakmaklı 1975 yılından itibaren TRT'ye geçmiş ve çalışmalarına çeşitli televizyon dizileri ve sinema filmleri ile devam etmiştir. Çakmaklı TRT'de geçen 14 yıllık süre içerisinde birçok yapıma imza atmış olup, bunlar arasında Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelenin anlatıldığı *Küçük Ağa* (1983) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu anlatan *Kuruluş* (1987) dizileri de yer almaktadır. Bu diziler milli ve dini değerlerin üstün vasıflarını bütüncül bir anlayışla izler kitleye sunarken Türk-İslam sentezini yansıtan bir yapıya sahip görünmektedirler. TRT döneminden sonra Çakmaklı'nın 1989 yılında çektiği *Minyeli Abdullah* filmi ise Milli Sinema akımının en önemli filmlerinden biri haline gelmiştir. Film, Mısır'da baskıcı bir yönetim altında yaşayan, ideal Müslüman bir karakter olan Abdullah'ın uğradığı haksızlığı ve buna karşı verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Ülke çapında büyük ilgi gören ve sinema salonlarında uzun süre gösterimde kalan filmdeki baskıcı rejim-inançlı Müslüman teması, dönem itibariyle tartışılan türban yasağı uygulamaları ile de ilişkilendirilebilmektedir. Filmin başarısı üzerine hemen ertesi yıl *Minyeli Abdullah 2* (1990) çekilmiştir. Aynı yıl Uçakan tarafından çekilen *Yalnız Değilsiniz* filmi ise türban sorununa el atan senaryosu ile dikkat çekmektedir. Maktav'a göre, bu durum artık Milli Sinema'dan İslami sinemaya geçişi ifade etmektedir. Zira İslami yükseliş sebebiyle millilik vurgusuna ihtiyaç olmadan doğrudan İslami hayatı işaret eden bir sinema talebi ortaya çıkmıştır (Maktav,2005:996). İslami yönelimli filmler arasında Uçakan'ın *İskipli Atıf Hoca* (1993), Metin Çamurcu'nun *Bize Nasıl Kıydınız?* (1994), 1989'da Feza Film kuran ve aynı zamanda *Minyeli Abdullah* filminin yapımcılığını üstlenen Mehmet Tanrısever'in *Sürgün* (1992), İsmail Güneş'in *Beşinci Boyut* (1993) gibi filmleri dikkat çekenler arasındadır.

Milli Sinema akımı 1990'lı yılların ortalarından itibaren gerek ulusal gerekse uluslar arası şartların elverişsizliği sebebiyle (Körfez Savaşı, Ekonomik Kriz, 28 Şubat Süreci vb.) bir sessizlik dönemine girmiştir. Özellikle özel televizyon kanallarının ard arda yayın hayatına atılması da yalnızca Milli Sinema akımını değil genelde sinemayı etkilemiş ve kamuoyunun ilgisinin televizyona yönelmesine sebep olmuştur. 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesinin ardından Türkiye bir değişim sürecine girerken İslami sinema bir canlanma sürecine girmeye başlamıştır. Bu dönemde Uçakan'ın *Anne*

ya da *Leyla* (2005), *Anka Kuşu* (2006), İsmail Güneş'in *The İmam* (2005)⁵¹ gibi filmleri çekilmiştir. Kendini yapımcı, yönetmen ve sanayici olarak tanımlayan⁵² Mehmet Tanrısever, Feza Film vasıtasıyla sinemaya finansman sağlayan bir isim olarak göze çarparken 2011 yılında, İslamcı düşüncenin önde gelen isimlerinden ve Nurculuk akımının kurucusu Said Nursi'nin hayatını konu alan *Hür Adam* filmini çekmiştir. Said Nursi, Osmanlı'nın son dönemindeki İslamcılık akımının temsilcilerinden olmakla beraber Cumhuriyet döneminde sık sık kovuşturmalara, yargılanmalara maruz kalmış ve bu sayede dini bir figür olduğu kadar seküler devlet anlayışı karşısında siyasi bir figür olarak da yer almıştır. *Hür Adam* filmi, İslam'ın ümmet anlayışı çerçevesinde bütünleştirici fonksiyonunu vurgulamakta; Said Nursi'nin Kürt ayrılıkçılara karşı İslam'ın birleştiriciliğini, Batıcı devlet adamlarına karşı ise İslam'ın üstünlüğünü, hoşgörüsünü ve hürriyete verdiği önemi savunduğunu göstermektedir. İslamcı filmlerin genel karakteristiğinden biri olan; din ve inancından ötürü haksızlığa uğramış Müslüman figürü *Hür Adam* filminde de yinelenirken, bir eziklik değil ancak gururlu bir karşı duruş tasvir edilmektedir. 4 Kasım 2011 tarihinde, yine Said Nursi'yi konu edinen ancak bu sefer üç boyutlu animasyon tekniği ile çekilen *Allah'ın Sadık Kulu* filmi gösterime girmiştir. Yapımcılığını Fatih Gök'ün, yönetmenliğini Esin Orhan'ın yaptığı film "çilekeş" olarak andığı Said Nursi'nin Isparta'nın Barla ilçesindeki sürgün günlerini ve Risale-i Nur eserinin yayılması için verilen mücadeleyi anlatmaktadır.

2000'lerden sonra çekilen son dönem İslami filmler genel itibariyle; biri İslami figürlerin yaşadığı kimlik sorunlarına yönelik biçimde dramatik öğelerin yoğun olarak var olduğu, diğeri ise dini-siyasi bir figür olarak yakın geçmişte gittikçe popülerleşen Said Nursi'nin yine dramatik öğelerle bezeli yaşamına yönelik olarak iki yönlü bir içerik arz etmektedirler. *The İmam*, *Takva*, *Anka Kuşu* filmlerindeki ana karakterler kendi inançları ile modern yaşam koşullarının ekonomik, kültürel ve akıl çeldirici yansımaları arasında bir kimlik ve var oluş sorunu yaşamaktadırlar. *Takva* filminde bir tarikat üyesi olarak manevi bir huzur içinde yaşayan Muharrem karakteri, tarikatın

---

⁵¹ *The İmam* filmi; İmam Hatip mezunu olduğunu saklayan, ismini değiştiren ve bir kimlik bunalımı yaşayan motorsiklet tutkunu bir gencin, amansız bir hastalığa yakalanan arkadaşı yerine köyde imamlık yapması sonucu değişen yaşamını ele almaktadır. Bölümün başında rol modelleri hususunda örnek olarak gösterilen "motorcu imam" figürü Tarık Balkı'nın haberi ile bu filmdeki karakter arasında bağlantı kurulduğu gözlemlenmiştir: <http://www.nethaber.com/video/5121/the-imam-filmi-gercek-oldu.html>

⁵² mehmettanrisever.org

dünya işlerinden sorumlu olan kişi olarak seçilince dünya yaşamının ekonomik temelli akıl çeldirici yönleri olan içki, cinsellik, para karşısında gittikçe bir bunalıma girmektedir. *Anka Kuşu* filmindeki Selam karakteri de yetiştiği naif kültür ile İstanbul'da karşılaştığı acımasız kültür arasında kalan bir karakteri ve çözüm arayışlarını ele almaktadır. *The İmam* filmindeki Emre karakteri ise görsel olarak Batılı, modern bir figür olarak görünen, oysa özsel olarak dini bir yönü bulunan ve günlük yaşamında bu dini yönünü örselemeye çalışan bir temsil olarak sunulmaktadır. Emre'nin kimlik sorunu ve gerçeği görme serüveni filmin temel sorunsalı olarak görünmektedir. Bu filmlerdeki inanç ve modernite arasındaki insan figürü, önceki dönemdeki İslami yönelimli filmler ile içerik açısından benzerlik göstermekle beraber, karakterlerin kendi içlerindeki mücadelenin önceki dönemlerden daha gerçekçi biçimde sunulduğu gözlenmektedir.

Hür Adam ve *Allah'ın Sadık Kulu* filmleri ise otobiyografik bir anlatı yapısına sahip görünmekte ve uzak geçmişteki İslami karakterleri değil yakın dönemin tartışmalı ismi olan Said Nursi'yi konu edinen içerikleri ile farklılık arz etmektedirler. Dini yönelimin, sinema imkânları ile ele alınışı, sunumu ve seyirci tarafından izlenmesi hem üretici hem de izleyici açısından daha güç, meşakkatli ve masraflı olarak görünmektedir. Oysa günün her saati izler kitleye ulaşılabilecek, sürekli bir mesaj akışı sağlanabilecek ve sinemaya oranla daha az masraflı olarak görünen televizyon, dini telkinler hususunda daha gerçekçi ve kullanışlı bir platform olarak görünmektedir.

5.3. Türk Televizyon Hayatında Dini Yönelim

Türk televizyon hayatında TRT ile başlayan dini yayınlar sonrasına özel televizyonlar ile devam etmiştir. Dini yönelimli özel televizyonlar, TRT'nin resmi ve laik karakterli dini programlarından farklı olarak ideolojik ve yoğun bir İslami yayın anlayışı benimsemişlerdir.

5.3.1. TRT'de Dini Yayınlar ve Din Kavramı

Türkiye'de 1968 yılında TRT'nin Ankara'da yaptığı deneme yayını ile başlayan televizyonculuk tarihi 1990 yılına kadar devlet tekelinde devam etmiş, bu tarihten sonra özel televizyonların yayın hayatına başlamasıyla yalnızca televizyonculuk tarihinde

değil aynı zamanda toplumsal yaşamda da yeni bir dönem açılmıştır. Devletin laik yapısı ve dinin konumlandırılışı, televizyon yayıncılığı anlayışında ilk etapta herhangi bir dini yönelimin temsiline lüzum görmezken sonraları özellikle Ramazan ayı gibi kutsal zamanlarda yayınlanan programlar TRT'nin ilk dini içerikli yayınları olarak yerini almıştır. Nitekim ilerleyen zamanlarda Ramazan ayında dini içeriklerin artması özel televizyonlar tarafından da benimsenmiştir. “Dini içerikli programlar yapılması, yine yazılı basının dini içerikli bir takım yayınları promosyon olarak dağıtması ve Ramazan ayının sona ermesiyle bu faaliyetlerin de sona ermesi genel bir anlayış olarak medyaya hakim olmuştur” (Özdiker,2001). TRT’de 1975 yılında başlayan ve Dr. Asaf Demirbaş tarafından hazırlanan “*İftara Doğru*” programı dini içeriğiyle izler kitleye hitap etmiş ve dini sohbetler, ilahiler ve ezan devlet ekranında yer almıştır. 1974 yılında, Kıbrıs Barış Harekâtı’nda şehit düşenler için Ankara Maltepe Camii’nde okutulan mevlid de canlı olarak yayınlanmıştır. Daha sonra Ramazan aylarında dini program yapılması ve kandillerde okutulan mevlitlerin yayınlanması gelenekselleşmiştir. 27 Aralık 1980 yılında yani askeri ihtilalin hemen ertesi sayılabilecek bir tarihte TRT’de uzun yıllar devam edecek olan “*İnanç Dünyası*” programı yayın hayatına başlamıştır.⁵³ İslam’ın daha evrensel yönlerine atıfta bulunan ve laik devlet yapısı ile uyuşacak konu ve içeriklerle izleyici karşısına çıkan bu programın yayın hayatına başlaması zamanlama açısından bir Türk-İslam sentezinin siyasal alanda kabul gördüğü ve İslami düşünüşün devlet nezdinde olumlandığı bir döneme denk gelmektedir. Programda gerek ele alınan konuların gerekse konukların, dini kesim ve konular kadar hatta daha yüksek oranda sosyal ve kültürel alanlardan seçilmesi ise İslami yönelimli kesimleri tatminden uzak bir görüntü çizmiştir.

Dini sohbetlerin yapıldığı, dini bilgilerin verildiği ve özel dini günlerin anlam ve öneminin zikredildiği dini içerikli yayınlar TRT tarafından geleneksel hale getirilmiştir. “*Laiklik*”, “*türban*”, “*faiz*” vb. gibi tartışmalı konulardan uzak durulduğu veya sisteme uygun şekilde ele alındığı bu yayınlar, o yıllardan beri TRT’de sürdürülmektedir. Bu programlar için değinebilecek önemli bir husus da İslam’ın uzun bir dönem, İslami ortodoksi olarak ifade edilen Sünni İslam anlayışı temelinde ele alındığı tespitidir.

---

⁵³ Programlara ilişkin bilgiler Aksiyon Dergisinin 01/11/2004 tarihinde yayımlanan 517. sayısında, Zekai Özçınar tarafından yapılan Dr. Asaf Demirbaş röportajından alınmıştır.

Yakın zamanda AKP hükümeti tarafından yapılan çeşitli siyasal açılımlar sonrasında Alevilik inancına da TRT ekranlarında yer verildiği gözlemlenmiştir.

Devlet televizyonu olan TRT, Türk siyasal hayatında zaman zaman muhalefet tarafından, iktidar partisinin güdümünde yayın yapmakla itham edilebilmektedir. AKP iktidarı döneminde ise bu eleştirilere, dini yönelimli program sayısında artış olduğu eleştirisi eklenmiştir. CHP Yozgat milletvekili Emin Koç tarafından TRT’de yayınlanan siyasi ve dini içerikli programlara ilişkin 2006 yılında soru önergesi verilmiştir. (30/10/2006).⁵⁴ Ancak bu iddialar TRT tarafından, program sayısında bir değişiklik olmadığına ilişkin veriler ışığında reddedilmiştir. Haber-Sen Ankara Şubesi de TRT’nin tarikatlar ve Gülen cemaati ile ilişkisi olduğunu öne sürmüştür.⁵⁵

Günümüzde TRT dini içerikli çeşitli yayınlar yapmaya devam etmektedir. Tespit edilen yayınlar şöyledir:

- 1- “*İslam’ın Aydınlığında*” – (TRT 1, Perşembe–06.00): İbadet, ahlâk ve toplumsal hayata dair konular ele alınmaktadır.
- 2- “*Aklı Selim*” - (TRT 1, Perşembe–23.45, Cumartesi–23.05): İnancın, sosyoloji, felsefe, aktüalite gibi alanlarla kesişmesini ele alan programın Alevi inancı gibi konulara da değindiği gözlenmektedir.
- 3- “*İslam’ın Çiçekleri - Kulîlkên İslamê*” - (TRT 6, Cuma:12:30): İslam tarihinde önem arz eden kadın sahabelerin ve diğer kadınların hayat hikayeleri anlatılmaktadır. Program Kürtçe yayınlanmaktadır.
- 4- “*Tefsir - Rohniye Qur’ane*” - (TRT 6, Çarşamba:18.05): Her hafta seçilen bir konu ile ilgili Kur’an tefsirleri Kürtçe olarak yayınlanmaktadır.

Görüldüğü üzere TRT’deki dini içerikli yayınlar ağırlıklı olarak eğitsel ve kültürel formatlarda izleyiciye ulaştırılmaktadır. Dini yönelimli kurgusal yapılar örneğinin dini bir dizi TRT’de şuan itibariyle yayında bulunmamaktadır. Yayında olan dört dini içerikli programdan ikisinin Kürtçe yayın kanalı olan TRT 6’da yayınlanması; İslam’da

---

⁵⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c133/b012/tbmm221330120212.pdf>

⁵⁵ www.habersen-ankara.org.tr (08/04/2008)

milletler üstü görünen ümmet kavramının kapsayıcılığı ve birleştiriciliğinden yararlanmak isteyen bir anlayışın yansıması olarak kavramak yanlış olmayacaktır. Bu durum, ulusalcı bir anlayış yerine ümmetçi bir anlayışın medyadaki ikamesine işaret etmektedir. Alevilik inancıyla ilgili TRT politikasındaki değişiklik de politik açılımların ancak medya ve kültürel alanlardaki destekleyici icraatlarla başarılı olabileceği inancının varlığına işaret etmektedir.

5.3.2. Özel Televizyonlarda Dini Yönelim ve Dini Yönelimli Televizyon Kanalları

Türkiye’de İslami yönelimin temel karakteristiğinden birisi, devletin hemen her alandaki laik ideolojiyi temsil eden kurumların, aynı işlevi gören İslami ideolojiyi benimsemiş alternatiflerini yaratmasıdır. Eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal yardımlaşma, dini hizmetler vb. alanlarda İslami yönelimli kurum ve kuruluşlar faaliyet göstermektedirler. 1980’lerden itibaren, çevreden merkeze doğru hareketlenen İslamcı yapılar televizyon alanında da özellikle 90’lı dönemlerde önemli atılımlar yapmaya başlamışlardır. Aslında bu dönemde İslamcıların görsel medyaya girişleri çekince ve zorunluluk gibi çelişkilerle gerçekleşmiştir. Zira bir yandan modern dünya düzeninde kitle iletişim araçlarının gücü kavranmakta ve bu güç elde edilmek istenmekte ancak bir yandan da bu araçların İslami düşünceye uygun olarak kullanılmasının zorluğu görülebilmektedir. Bulaç’a göre, Türkiye’de bazı cemaatler belirli iktisadi, sosyal ve politik rasyonaliteden hareketle “medya” alanına yatırım yapmışlardır ve bu yatırımlar ilk etapta hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Bulaç, medya konusunda cemaatlerce tasarlanan rasyonaliteyi şöyle aktarmaktadır: *“Biz, cemaat olarak televizyon seyretmeyiz, ama güce sahip olabilmek için televizyona ihtiyacımız var. Ancak televizyon reyting güdüsü ile hareket eden bir yapıya sahiptir ve reyting alabilmenin yolu izler kitlenin beklentilerine uygun yayınlar yapmaktır. Öyleyse televizyonun geniş kitlelerce izlenmesi için yayınlar magazinsel ve pop kültür ağırlıklı olmalıdır. Arada tefsir ve din dersleri verilebilir”* (2008:18). Bulaç, bu anlayış çerçevesinde ortaya, günâh olduklarına inanmaları sebebiyle eğlence ve magazin programları izlemeyen ancak eğlence ve magazin yayın yapan televizyonlarını güçlendirmek için çalışan cemaat anlayışının yarattığı bir paradoks çıktığını belirtmektedir. Ancak Bulaç’a göre

bu ilk kuşakların ardından gelen İslamcı kuşaklar televizyon izlemeye başlamış, magazini içselleştirmişler ve böylelikle *yüceltilmiş* bir amaç uğruna bir değişim yaşanmıştır. İslamcı camianın içinden bir isim olarak Bulaç belki de bu noktada özeleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Zira popüler TV kanallarının yayınları ile kıyaslandığında dini yönelimli kanallarda eğlence ve magazin hemen hemen yok denecek kadar düşük düzeydedir. Popüler kanallardaki cinsellikle bezeli eğlence anlayışı ve özel yaşamların gözetlenmesine dayanan magazin anlayışı dönemin (ve şimdinin de) dini yönelimli kanallarında kabul görmemiştir. Dolayısıyla televizyonu magazin ve eğlence için tercih eden kitlenin bu konuda popüler kanallar yerine dini kanalları tercih etmesi mümkün görünmemektedir. Ancak televizyonun kendisinin İslamcı kesimler tarafından benimsenmesi bir değişimi ifade etmektedir ve Bulaç'ın "*yüceltilmiş bir amaç uğruna değişim*" şeklindeki tespitini doğrulamaktadır.

Dini Yönelimli Televizyon Kanalları

1990'lı yıllarda başlayan özel televizyonculuk serbestîsinin ardından ülkemizde dini yönelimli birçok kanal yayın hayatına girmiştir. Bunlar arasında Samanyolu TV, TGRT⁵⁶, Kanal 7, TV 5, Meltem TV, Mesaj TV ve Dost TV bulunmaktadır. Bu kanallardaki ortak yön İslami yönelim olsa da farklı dini gruplara ait olmaları, farklı dinsel tutumları içermeleri ve bunların yayıncılık anlayışlarına yansımaları sonucu aralarında benzerlikler kadar farklılıkların da bulunmasına sebep olmuştur. Örneğin Samanyolu TV Nur Hareketine, Kanal 7 Milli Görüş Hareketine, Meltem TV Haydar Baş'a yakın görünmektedir. Yine Kanal 5 televizyonu Kur'an okunması, Kur'an'dan tefsir yapılması gibi programlarla dinsel mesajını daha didaktik bir şekilde sunabilmekteyken Samanyolu TV, dizi, film gibi çeşitli kurgusal yapımlar vasıtasıyla ve didaktik olmayan bir üslupla dinsel mesajını izler kitlesine iletebilmektedir. Bu TV kanalları; İslam'a uygun bir yaşamın nasıl olması gerektiği, gündelik hayatta karşılaşılan problemlere nasıl çözümler bulunacağı, toplumsal ilişkilerin nasıl İslam'a uygun şekilde yürütüleceği vb. gibi günlük yaşama ilişkin birçok konuda izleyiciye hem bilgi verilmektedir hem de izleyiciyi bunları yapmaya davet etmektedir. Bu kanallar

---

⁵⁶ TGRT Murduck'a satılıp Fox TV adını almasına karşın İhlâs Holding, yayın grubuna bağlı TGRT Belgesel kanalı aracılığıyla dini yönelimli yayınlarına devam edilmektedir.

arasında öne çıkanlar ise yayın hayatı süresince TGRT, hala yayınlarına devam etmekte olan Samanyolu Yayın Grubuna bağlı TV kanalları ve Kanal 7'dir.

TGRT

Yalnızca dini-muhafazakâr kanallar açısından değil Türkiye'de özel televizyonculuk tarihi açısından ele alındığı takdirde ilklerden biri olan TGRT, 1993 yılında aynı zamanda İhlâs Holding'in yönetim kurulu başkanı olan Enver Ören tarafından kurulmuştur. TGRT önceleri sıkı bir muhafazakâr ve dindar çizgiye sahipken sonraları gerek tecimsel televizyonculuğun gereği olarak gerekse Türkiye siyasal hayatından yaşanan 28 Şubat sürecinin medya alanındaki yansımaları sonucu olarak daha popüler çizgiye yönelmiştir. "Böylelikle TGRT'nin 1996 yılında % 9 olan dini program kategorisindeki içeriklerin ağırlığı sonraki yıllarda düşmüş ve özellikle Kanal 7 ile paylaşılan ortak hedef kitleden ayrılarak daha liberal bir görüntü çizilmiştir (Çelenk, 2005:246). Seda Sayan, Gülben Ergen, Sibel Can, İbrahim Tatlıses gibi dini-muhafazakâr kesimler tarafından tasvip edilmeyecek popüler-aturka isimlerin TGRT'de program yapması ya da yer alması bu popülerleşmenin göstergesidir.

TGRT'nin bağlı olduğu İhlâs Medya Grubu, 2003 yılında finans ayağının çökmesinden itibaren ağırlığını yitirmeye başlamış ve 2005 yılından itibaren TGRT'nin yabancı bir gruba satılacağı söylentileri başlamıştır (Adaklı, 2009:509). Nitekim 2006 yılında İhlâs Holding tarafından Huzur Radyo TV Aş.'nin hisseleri Amerikan medya devi Rupert Murdoch'un sahibi olduğu News Corporation ve Ahmet Ertegun'ün sahip olduğu Atlantic Records ortaklığı tarafından satın alınmıştır. Böylelikle TGRT, Fox TV adıyla ve tamamen popüler türde yayın yapan bir medya kuruluşu olarak yayın hayatına devam etmiştir.

Ancak İhlâs Holding'e bağlı olan diğer TV kanalları olan TGRT Haber, TGRT FM, TGRT EU ve TGRT Belgesel kanalları yayın hayatlarına devam etmektedir. Özellikle TGRT Belgesel kanalında "*Huzura Doğru*", "*Gönül Sultanları*", "*Osmanlı Medeniyeti*", "*Kültürümüz ve Medeniyetimiz*" gibi dini ve geleneksel içerikli belgesel yayınlarının devam ettiği görülmektedir. Ancak bu kanallarda tezimizin analiz alanına dâhil edebileceğimiz herhangi bir dini yönelimli dizi yayını bulunmamaktadır.

KANAL 7

1994 yılında Yenidünya A.Ş.'ye bağlı olarak kurulan Kanal 7, muhafazakâr ve dindar bir hedef kitesine hitap etmektedir. Yayın anlayışında dini, ahlaki ve manevi değerleri savunan Kanal 7, 2002 yılından itibaren Hayat Görsel Yayıncılık A.Ş.'ye bağlı bulunmaktadır. Milli Görüş çizgisiyle yayın hayatına başlayan Kanal 7, Çelenk'e (2005) göre “*Deniz Feneri*” gibi görece farklı programlar aracılığıyla içerik yapılaşmasında diğer liberal kanallara göre farklılaşmaya yol açmaktadır. Bu program, aynı adlı yardım derneği tarafından yapılan toplumsal faaliyetleri konu edinmektedir.

Aslında Deniz Feneri yalnızca bu kanala özgü bir yayın olarak kalmamış, aynı zamanda kanalın bir dava sürecinde yer almasına sebebiyet vermiştir. Tıpkı Milli Görüş gibi yurt dışında iyi örgütlenmiş bir yardım kuruluşu olan Deniz Feneri, Türk kamuoyunda bir dava konusu olarak kavranmaktadır. Dernek tarafından Almanya’da toplanan yardımların, usulsüz bir şekilde ve kuruluş amacına uygun olarak kullanmaması nedeniyle Frankfurt Eyalet Mahkemesi tarafından dava açılmış ve davanın Türkiye’ye yansımada Kanal 7 de olayın içersinde yer almıştır. Adaklı’ya göre bu dönemde Hürriyet ve Milliyet Gazetelerinde davaya ilişkin çıkan haberler sebebiyle bir tarafta Doğan Medya Grubu ve CHP’nin, diğer tarafta ise AKP’nin yer aldığı bir tartışma alevlenmiş ancak sonrasında birtakım gelişmelerle beraber merkezde RTÜK Başkanı Zahid Akman olan bu zıtlaşma sona ermiştir⁵⁷ (2009:571-576). Deniz Feneri davasında, uzun yıllar Kanal 7’de görev yapan ve daha sonra RTÜK Başkanlığını yürüten Zahid Akman ve Kanal 7 Yönetim Kurulu Başkanı Zekeriya Karaman da bu süreçte tutuklanmıştır.

Kanal 7 yayın grubuna ait olarak: haber kanalı *Ülke Tv* (2006), Avrupa’ya yönelik yayın yapan *Kanal 7 Avrupa* (2004), *Radyo 7* (1999) ve *Haber7* (2003) internet sitesi gibi medya organları bulunmaktadır.⁵⁸

---

⁵⁷ Adaklı bu gelişmeleri; siyaset, medya ve RTÜK üçgeninde olmak üzere aynı bölümde değerlendirmiştir.

⁵⁸ www.kanal7.com.tr

SAMANYOLU TV

Samanyolu TV, tıpkı TGRT gibi 1993 yılında yayın hayatına başlamıştır. Kurumsal kimliğini ifade ederken “kendine has farklı çizgisi, üslubu, milli değerlere bağlı yayın esaslarıyla” şeklinde bir tanımlamaya gidilmiş ve “bir yeryüzü kanalı olma” hayali ifade edilerek evrensel yönelimli bir yayın politikasına vurguda bulunulmuştur. Dini yönelimli dizileri ve filmleri sıklıkla yayınlayan bir kanal olarak Samanyolu TV’nin yayın politikası ve hassasiyetleri önemli görünmektedir.⁵⁹ Nur cemaatinin sesini ve dünya görüşünü duyuran bir televizyon kanalı olan Samanyolu TV, Samanyolu Yayın Grubuna bağlı bulunmaktadır.

Samanyolu TV ulusal bir kanal kimliği beraberinde haberler, kadın programları, diziler, belgesel ve gezi programları, sağlık ve dini programlar gibi çeşitli program formatlarında yayın yapmaktadır. Daha popülist yayın yapan TV kanallarında yer alan; müzik-eğlence programları, şarkı-dans yarışmaları, müzik yarışmaları, giyim-kuşam yarışmaları, yemek yarışmaları gibi program türlerinin bulunmadığı Samanyolu TV’nin dini hassasiyeti hemen her programında kendini hissettiren bir söyleme sahip bulunmaktadır. Örneğin; hayvanlar ve doğa ile ilgili bir belgesel programında sıklıkla yaratıcının varlığına, kadir-i mutlak ilahi güce ilişkin bir söylem alanı oluşturulmakta veya bir gezi programı olan *Ayna*’da gidilen her yerde İslam’a ilişkin mekânlar,

---

⁵⁹ Samanyolu TV Kurumsal: ...*Samanyolu Yayın Grubu'nun, kısa süreler içerisinde kat ettiği mesafeyi, bugünlere nasıl geldiğini ve yarınlar nasıl baktığını en güzel anlatan her şeyden önce insan merkezli, yaşadığı toplumun problemlerine duyarlı, güvenilir, kararlı, doğru ve tarafsız yayıncılık ilkelerini rehber edinen anlayışıdır. Samanyolu Yayın Grubu, İnsan hak ve özgürlüklerine saygıyı esas alır. Öncelikli hedefleri arasında, toplumun etnik ve mezhep farkı gözetmeden barış içinde yaşamasına katkı sağlar. Hoşgörü ve diyalog çalışmalarının hızlandırılmasına ve bugün için en çok ihtiyaç duyduğumuz demokrasi ve hukukun üstünlüğünün tam manasıyla yerleşmesine çalışır. Samanyolu Yayın Grubu; hem bugünün hem de geleceğin nesillerini düşünerek yayın yapma sorumluluğunun adıdır. 'Bugün söylenenler söylenmiştir yarın da dünden farklı söylenir' ilkesizliğine düşmez. Yayıncılık anlayışında tarafsızlık prensibini çok önemsemekle birlikte, şahsiyetli bir düşünce, sağlam bir kültür ve geniş bir sorumluluk duygusuna sahiptir. Reyting mücadelesine kurban edilecek bir yayıncılığın asla doğrusu ve güzeli anlatamayacağına, böyle bir anlayışın tam tersine toplumda kin ve nefret tohumları ekmekten başka bir işe yaramayacağına inanır. Çünkü geniş kitlelere ulaşmak ne kadar önemliyse, seviyeli ve faydalı yayıncılık için, olaylara bakışta tarafsız ve objektif kalabilmek de o kadar önemlidir. Samanyolu Yayın Grubu, her zaman öncü, ilklere imza atan bir yayıncılık anlayışının adıdır. Yayıncılığı kısa bir yarış değil, uzun soluklu bir maraton olarak benimser. 16 yıl gibi kısa bir sürede, kazandığı bilgi birikimi ve kararlı çalışmalarıyla, ulusal bir kanaldan uluslararası arenada yayın yapan ve ulaştığı her zeminde seyircinin beğenisini kazanmayı başaran yayın grubudur. www.stv.com.tr*

simgeler, kişiler ön plana çıkarılmakta ve özellikle Gülen Cemaatine bağlı okullara yapılan ziyaretlere yer verilmektedir.

Samanyolu Yayın Grubunda Samanyolu TV dışında şu televizyon kanalları yayın yapmaktadır:

Mehtap TV: 2006 yılında yayın hayatına başlayan Mehtap TV, dini ve kültürel ağırlık yayınlar yapmakta ve kendisini “Bir Kültür Kanalı” olarak tanımlamaktadır. Düşünce kuşağı, belgeseller, aile ve sanata ilişkin yapımlar ile “*Hocaefendi*” olarak zikredilen Fethullah Gülen’in vaazlarının yer aldığı çeşitli program türlerine sahip olan televizyon kanalı; tarihi, güncel olayları, İslam’ın öz kaynağı olan Kur’an ışığında anlamaya yönelik bir anlayışa sahip bulunmaktadır.

Samanyolu Haber TV: Bu kanal Samanyolu Yayın Grubunun haber kanalıdır ve 2007 yılında kurulmuştur. Genel Yayın sorumluluğunu Engin Sağ’ın yaptığı kanal; ulusal (Cihan Haber Ajansı, Anadolu Ajansı, DHA) ve uluslar arası (APTN) haber ajanslarına üyedir ve haber, bilgi akışını bunlar üzerinden yürütmektedir.

Yumurcak TV: Çocuk kanalı olan Yumurcak TV 2007 yılında yayın hayatına başlamıştır. Kanalda yayımlanan çizgi film ve çocuk programları arasında şiddet ve savaş içerikli yapımlar (Örneğin *Benten* veya *Pokemon* vb.) bulunmadığı gibi özellikle naif, bilimsel içerikli ve erdemli davranışları olumlayan yapımlara yer verildiği gözlenebilmektedir.

Ebru TV: 2006 yılında Amerika’da “*Renklerin Kardeşliği*” sloganıyla kurulan Ebru TV’nin yayın dili İngilizcedir. Samanyolu TV’de yayınlanan gezi programı “*Ayna*” ve Yumurcak TV’de yayınlanan çocuk programı “*Tarçın ve Arkadaşları*” gibi yapımlar Ebru TV’de de yayımlanmaktadır.

Bu kanalların yanı sıra Samanyolu Yayın Grubuna bağlı *Samanyolu Avrupa*, *Samanyolu Amerika*, Azerbaycan’da *Hazar TV* kanalıyla sürdürülen TV yayını, *Burç FM*, *Dünya Radyo*, *Samanyolu Haber Radyo*, *Cihan Haber Ajansı* ve 2010 yılından itibaren yayınların internet ortamında takibini kolaylaştıran *Küre TV* İnternet platformu gibi medya kuruluşları bulunmaktadır.

Diğer TV Kanalları

“*Ailenizin Televizyonu*” sloganıyla yayın yapan TV 5, Anadolu İletişim Hizmetleri A.Ş.’ye bağlıdır ve Milli Görüş çizgisinde bir İslami yönelimli TV kanalı olarak görünmektedir. Kimisi yalnızca Ramazan ayı, Cuma günü veya kandil gecelerinde yayınlanan kimisi de düzenli olarak yayınlanan “*Bir Demet Kısza*”, “*Cumayı Beklerken*”, “*En Sevgili*”, “*Tefsir Günlüğü*” vb. gibi dini içerikli birçok programa sahip olan TV 5, dini yönelimli diziler gibi kurgusal bir formata sahip değildir. TV 5’in internet sitesindeki (www.tv5.com.tr) Necmettin Erbakan’ın konuşmalarını içeren videolar ve Milli Gazete’ye bağlantı linki verilmesi; kanalın Milli görüş ile olan irtibatını göstermektedir.

Meltem Radyo Televizyonculuk A.Ş.’ne bağlı olarak yayın yapan Meltem TV, dizi, sinema, müzik-eğlence, din-ahlâk türünden çeşitli bir program yelpazesine sahiptir. Ancak bu programlar arasında dizi ve filmler daha önce yayınlanmış eski yapımlar (Örn. Mahallenin Muhtarları, Küçük Ağa, Sıdka vb. diziler) veya az şiddet içerip hiç cinsellik içermeyen Uzak Doğu ya da Amerikan filmleri (Örn. Andromeda, Büyük Kral Jo Young) yer almaktadır. Müzik-eğlence programları ise sanat müziği ve tasavvufi müzik gibi içeriklere sahiptir.

Dost TV, “*Biz Dostuz*” sloganıyla 2005 yılında yayın hayatına başlayan dini yönelimli bir kanaldır. Günümüzün görüntü kirliliği yaratan medya ortamına dikkat çeken Dost TV, yayın hayatına başlamasını şu şekilde ifade etmektedir: “*Dost TV izleyicilerini insanlık için küçük ama bir insan için büyük adımlara çağırdı: Kendini ve Rabbini tanımaya..Hiçbir TV haberine ve gazete manşetine taşınamayacak kadar küçük ama bir insanın dünyasını ve ahiretini aydınlatacak kadar büyük tanışma ve buluşmalara çağırdı.*”⁶⁰ Günün hemen her saatinde dini programlar yayınlayan Dost TV; dizi, film gibi herhangi bir kurgusal yapıma, eğlence programlarına, haber programlarına, aktüel yapımlara yer vermemektedir. Yalnızca İslami yayınlar yapan TV kanalının yanı sıra Dost Radyo da aynı anlayışla radyo yayını yapmaktadır. Bu yayının anlayışı, Dost TV’nin yalnızca İslami yönelimli kesimlere hitap ettiğini göstermektedir.

---

⁶⁰ www.dosttv.com

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan ve irdelenen konular, toplumsal yaşamımıza, değerlerimize ve söylemimize ilişkin İslami yönelimin kavranmasını kolaylaştıracak nitelikte görünmektedir. Rol ve ona ilişkin kavramların açıklanması, aile kavramının İslami bakış nazara alınarak değerlendirilmesi, İslami düşünceye göre bireyin ve toplumun tasavvurunun kavranması, rol modeli ve söylemin inşasında televizyonun yeri ve önemi ile dini yönelimin basın, sinema ve televizyonda yansıyış biçimleri bu bölümümüzün temel konularını oluşturmuştur. Böylelikle tezin analiz kısmı için gerekli altyapı hazırlanmaya çalışılmıştır. Tezin analiz kısmında, örnekleme oluşturacak diziler seçilecek ve bu bölümde yer alan bilgilerden de yararlanılarak uygun yöntem bilim ile çalışmanın sonlandırılmasına gayret edilecektir.

III. BÖLÜM

DİNİ DİZİLERDE TEMSİL EDİLEN ROL MODELLERİ ve OKSİDENTALİST SÖYLEME İLİŞKİN ARAŞTIRMANIN ANALİZİ

1- ARAŞTIRMANIN ANALİZ YÖNTEMİ

Analiz bölümü tez çalışmasının nihai kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle analiz yönteminin belirlenmesi gerekmektedir ki araştırmanın metodolojisi, hipotezleri, temel sorunsalı, yöntemi, araştırma evren ve örnekleme, sınırlılıkları gibi başlıklar vasıtasıyla araştırmanın analiz yöntemi belirlenecektir.

1.1. Araştırmanın Metodolojisi

Televizyon, görsel ve işitsel üstünlüğünün yanı sıra uluslar arası alandaki yaygın kullanımı ve çeşitli program türleri vasıtasıyla izler kitle üzerindeki etkisi sayesinde iletişim araştırmalarında sıklıkla incelenen önemli bir kitle iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Televizyon salt bir görsel araç değil aksine dil, ideoloji ve söylem gibi kavramlarca belirlenen ve bunları belirleyen karmaşık bir yapıya sahip olup aynı zamanda da toplumsal rol modelleri inşa ederek bunları ulusal ve uluslar arası alana programlar aracılığıyla ihraç edebilen bir araçtır. Televizyon dizileri de kurgusal bir tür olarak çoğunlukla gerçek hayattan referans alan rol modelleri inşa edilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Çalışmamızda; dini ideoloji bağlamında dinsel bir dil terminoloji ile hayatı ve insanlar arasındaki ilişkileri ele alan dini yönelimi dizilerdeki oksidentalist söylem ve inşa edilen toplumsal rol modelleri analiz edilecektir. Analiz çalışmasında, dini toplumsal hayattan tasfiye etmeye çalışan Batı modernitesine karşı, dini toplumsal yaşamda ikame ve inşa etmeye çalışan dini yönelimin bunu dizilerdeki rol modelleri aracılığıyla nasıl gerçekleştirdiği ana sorunsalımızı oluşturmaktadır. Dini yönelimli Türk televizyon dizilerinde İslam dini önemli bir kaynak olarak görülmekte, ancak İslami anlatının televizyonun temsil boyutuna aktarılması her halükarda bir yeniden yaratımı ve yorumu gerektirmektedir. Bu ise, ideolojik bir sürecin varlığına işaret etmektedir. Söz konusu süreci analiz etmeye en uygun kuramsal yöntem ise söylem analizi olarak görülmektedir.

Dini yönelimli dizilerdeki söylemin televizyon metinleri olarak çözümlenmesi, dil ve ideoloji kavramlarına da değinmeyi gerektirmektedir. Zira Türk toplumunda modernist değerlerin dini değerlere üstünlük kurmaya başlaması, modern/seküler terminolojinin dini terminolojiye üstünlük kurmasıyla başlamıştır. İslami kaynaklı oksidentalist düşüncenin önce dilsel ve sonrasında ideolojik ve nihayetinde söylemsel olarak modernist düşüncenin üstünlüğünü kırması gerekmektedir. Dini yönelimli diziler, kişilerin ve toplumun düşüncesine ve vicdanına seslenerek onları, Batı'ya dayalı modernist değerlerin çoğunluğu Müslüman olan toplumun kendi öz değerlerini dejenere ettiği düşüncesinden hareketle modernist değerlere karşı tedbirli olmaya davet etmekte ve maddeyi değil manâyı ön plana çıkarmaktadırlar. Böyle bir söylemde, Batı ile özdeş olarak görülen tüketim kültürü, kapitalizm ve maddecilik gibi olguların toplumda yaygınlaşmasını sağlayan araçlarından biri olarak görülen televizyonun tam tersi bir amaçla (tüketim kültürü, kapitalizmin olumsuzlanması ve ötekileştirilmesi) kullanılması amaçlanmaktadır.

Metni bir bütün olarak ele alan söylem çözümlemesi yöntemi dini yönelimli dizilerin bu söylemi nasıl inşa ettiğini tespit edebilmemiz için nicel ya da nitel içerik analizi yöntemlerine göre daha uygun görülmektedir. Nitekim iletişim alanında son yıllarda yapılan çalışmalarda söylem çözümlemesi sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle Marksist düşüncenin iletişim alanındaki yansıması, eleştirel söylem çözümlemesi yönteminde kendini göstermektedir ve kitle iletişim araçları (KİA), egemen ideolojinin yeniden yaratım aracı olarak ele alınmaktadır. Yine bu geleneğe dâhil olan Althusser KİA'yı devletin ideolojik aygıtları arasında görmektedir. Günümüz sosyal bilimlerinde söylem kavramı ise Foucault ile yeni bir anlam bulmuştur ve özellikle V. Dijk ve Fairclough gibi isimler söylem çözümlemesi yönteminin önemli kurucuları olarak görülmektedirler. Çalışmamızda bu isimlerden yöntemsel ve kuramsal olarak istifade edilecektir.

1.2. Araştırmanın Hipotezleri

Dini yönelimli televizyon dizileri toplumsal ilişkileri dini bir kaygıyla yeniden inşa eden anlatılara sahiptirler. Dolayısıyla dini yönelimli diziler hususundaki hipotezlerimizden birisi; bu dizilerin ideal Müslüman'a ve ideal İslami ilişkilere ilişkin

bir form önerdiği. Özellikle, dizilerdeki karakterlerin bu ideal forma yaklaştıkça manevi bir huzura erdikleri, Batı'nın materyalist anlayışından ve bu anlayış tarafından körüklenen insani zaafardan kurtuldukları da öngörülmektedir. Bu durum dini söylemin toplumsal rol modellerini inşa sürecine işaret etmektedir. Nitekim Fairclough'a (Fairclough,2003:159-160) göre söylem, toplumsal dünyayı dolduran ilişkilerin, özne ve nesnelerin yaratılmasına ve sürekli yeniden yaratılmasına katkıda bulunmaktadır ve ailenin doğası ya da ev içi yaşamın doğası söylemin ideolojik süreci tarafından şekillendirilmektedir. Bu aynı zamanda söylemin, toplumsal rol modellerinin inşa sürecindeki etkinliğine işaret etmektedir. Fairclough söylemin üç ögenin bileşimi olarak görür ve onları şu şekilde sıralar: 1-*toplumsal pratik*, 2- *söylemsel pratik* (metin üretimi, dağıtımı ve tüketimi), ve 3- *metin*. Ona göre, özgün söylemin çözümlenmesi, bunların her birindeki üç boyutun ve karşılıklı ilişkilerin çözümlenmesini gerektirmektedir.

Bir diğer hipotez ise dini dizilerin dinsel bir ideoloji içerdiği ve iyiyi, doğruyu, dine uygun olanı anlatmak için kötü, yanlış ve dine uygun olmayan karakterlere, açıkçası bir ötekine, biz/onlar ayrımına ihtiyaç duyduğudur. Bu noktada dini söylem tarafından dini değerlere uygun eylemde bulunan karakterlerin yüceltiği, dine uygun olmayan karakterlerin ve onların davranış modellerinin ise yerildiği ve aşağıya çekildiği böylelikle dinsel bir gerçeklik yaratıldığı düşünülmektedir. Kara'nın söylem hakkındaki düşünceleri bu varsayımımızı doğrular niteliktedir. Kara'ya göre (2005:40-41) söylem, suni-kurgusal bir tarafı olan fakat bir fantezi-lüks olmayan, birçok etkenin eşliğinde ve belli bir mantık örgüsüne göre şekillenen bir kavramdır. Kara, söylemle birlikte ortaya çıkan gerçeklik ile onun ifade etmeye, dillendirmeye, savunmaya, yukarılara çekmeye, reddetmeye, aşağılara indirmeye çalıştığı unsurların kendi gerçekliği arasında şu veya bu ölçüde bir mesafe olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle bir unsurun, söylemin içindeki gerçekliği ile o unsurun bizzat/söylemden bağımsız gerçekliği aynı şey değildir. Buna göre; günümüz insanının çok farklı etkenler arasında seçim yapmak zorunda olduğu dolayısıyla seçimlerinin sorgulanmasının ve iyi/kötü şeklinde tasnif edilmesinin gittikçe zorlaştığı modern yaşamın gerçekliğine karşın dini yönelimli dizilerin yarattığı gerçeklikte iyi ve kötü arasında daha kolay bir ayrım yapılacağı tahmin edilmektedir.

Modernizmin insanı yabancılaştırdığı ve toplumsal yaşam içerisinde git gide yalnızlaşmaya yol açtığı sıklıkla dile getirilen bir husustur. Buna karşın Senett'e göre (2010:150) cemaatçilik; "güven", "karşılıklı sorumluluk", "bağlılık" kavramlarından hareket etmekte ve bireyden başkaları için özveride bulunmasını, ortak ilkelere uymasını talep etmekte ve bunun karşılığında kişiye tek başına yaşayamayacağı karşılıklı güç ve duygusal tatmin vaat etmektedir. Dini yönelimli dizilerde, Senett'in cemaatler tarafından öne çıkarıldığını öne sürdüğü güven, sorumluluk ve bağlılık gibi kavramların yüceltildiği ve bunun beraberinde dinsel ahlaki standardın yükseltilmeye çalışıldığı varsayılmaktadır. Dizilerde bizzat bir cemaat temsili olmasa dahi ortak bir uhrevi amacın varlığına ve bu amaç doğrultusunda yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, sorumluluklarını yerine getirmenin temsiline yer verildiği, böylece modernitenin yalnızlaştırıcılığına ("ben" söylemine) karşın dini yönelimin bütünleştiriciliğine ("biz" söylemi) dikkat çekilmeye çalışılmasına rağmen İslam dininde toplulukların yanı sıra bireyi de muhatap alan bir yön ve her insanın yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceği inancı bulunmaktadır. Bu inancın, televizyon dizilerinin ana karakterler çevresinde gelişen anlatı yapısı ile birleşmesi durumunda dini dizilerin bireyin iç dünyasına hitap eden dinsel motifli bir çatışma ve olay örgüsüne sahip olacağı öngörülmektedir.

Son hipotez ise dini yönelimli televizyon dizilerindeki anlatıda dini bir terminolojinin kullanılmasının yanı sıra biçimsel açıdan da bir takım dini ritüellerin, ibadetlerin, dini mekânların temsil edildiği ve böylelikle rol modellerinin salt dinsel bağlamda değil aynı zamanda yaşam pratikleri olarak da sunulmaktadır. Modernite tarafından yer verilmeyen veya yalnızca nostaljik simgeler olarak kullanılan dini ritüel ve mekanların dini yönelimli diziler tarafından işlevsel olarak kullanıldığı ve dizi karakterleri aracılığıyla dua, ibadet, örtünme gibi dine dayalı olgular vurgulanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Temel Sorunsalı

Tez çalışmasının temel sorunsalı; dini yönelimli Türk televizyon dizilerinin, dünyayı, bireyi ve toplumsal yaşamı Batı düşüncesinin evrensel ve geçerli kabul ettiği değerleri oksidental bir yaklaşımla nasıl tasavvur ettiği sorusudur. Böylelikle, Batı karşısında İslam'ın üstünlüğünü savunan İslamcı düşüncenin postmodern dönemdeki

düşünselliği televizyonun kurgusal boyutundaki yansımaları ile birlikte ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu noktadan hareketle; dini dizilerin, modern toplumsal düzende yaşayan ancak dini yönelime sahip olan karakterlerin karşılaştığı veya karşılaşılabileceği durumlar karşısındaki çözüm önerileri, tavsiye edilen, eleştirilen davranış modelleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca dini yönelimi güçlü olmayan karakterlerin de dinin yasak ve gerekleri ile modernitenin akıl çeldirici unsurları arasındaki serüveninin temsilleri çözümleme sonucunda elde edilen veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada dini yönelimli Türk televizyon dizilerindeki oksidentalist söylem ve temsil edilen toplumsal rol modelleri analiz edilmektedir. Temel amaç; dini bir yönelimle yayın yapan TV kanallarının kurgusal bir tür olan dizi alanında hangi rol modellerine yer verdiğini ve karakterleri nasıl temsil ettiğini söylem boyutunda ortaya koymaktır. Ayrıca dini söylemin, seküler Batı söylemine ve onun ekonomik, sosyal ve kültürel uzantılarına karşı olan muhalif yönünün ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla “söylem”i kavrayış biçimimiz Durna ve Kubilay’ın ifadesiyle (2010:48) “toplumsal alanda süre giden iktidar ilişkilerini, dilin (ve tabii ki görseelliğin) anlamlandırma mücadelesi üzerinden okumayı öneren ve bu mücadele neticesinde toplumsal gerçeklik tanımlarının sürekli değiştiğini varsayan” bir içeriğe sahiptir ve bu sebeple çalışmamızda eleştirel söylem çözümlemesi yönteminin kullanılması tercih edilmiştir.

Bu dizi analizi çalışmasında biri görsel diğeri ise dilsel olmak üzere iki temel olgu üzerinden ilerlenmiş ve kullanılan görsel imge ve göstergeler ile dini söylemin kavranmasını sağlayan ifadeler, tanımlamalar, cümleler ve bunlar arasındaki ilişkilerin kuruluş biçimleri üzerine odaklanılmıştır. Bunu yaparken ise söylemin bağlamı ve kurulan anlam dünyası dikkatle değerlendirilmiş ve olay örgüsü, yapısal gelişim, karakterler hakkındaki aktarılan bilgiler üzerinde durulmuştur. Ayrıca söylemsel arka plan ve kullanılan dinsel kaynakların tespiti aracılığıyla çalışmanın derinlik kazanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Söylem çözümlemesi kavramı tıpkı söylem kavramı gibi Batı’da ortaya çıkmış ve giderek akademik bilimlerde daha fazla kullanılan bir yöntem bilim olarak benimsenmiştir. Atabek’e göre (2007:152,153) söylem çözümlemesi bir “*okuma*”dır, materyalizmden kopuşu öngörmektedir ve maddi yaşamın bir ifadesi olarak ideoloji kavramı yerine yaşamın ifadesi olarak söylemi temel alan bir yaklaşımı ihtiva etmektedir. Atabek, söylem çözümlemesi hususunda biri toplumdilbilimsel diğeri ise kökeni Marksist düşünce olan eleştirel olmak üzere iki tür söylem çözümlemesinden bahsetmektedir. 1970’lerden itibaren disiplinler ötesi bir alan olarak yaygınlaşan eleştirel söylem çözümlemesi Marksist düşüncenin yanı sıra eleştirel teorinin inşa edildiği Frankfurt Okulu’na da dayanmaktadır ve medya metinlerini; ideoloji, politik toplum, kapitalizm, ataerkil yapı gibi çeşitli kavramlarla ilişkilendirerek değerlendirme yönelimini taşımaktadır. Fairclough göre (1992b:12) eleştirel teorinin eleştirel olmayan teoriden farkı söylemsel pratikleri açıklaması değil, söylemin güç ve ideoloji tarafından nasıl şekillendiğini ve söylemin toplumsal kimlik, toplumsal ilişkiler, bilgi ve inanç dizgelerinin oluşumundaki yapısal etkilerini göstermesidir. Yine Fairclough’a göre (2003:189), eleştirel söylem çözümlemesi, metinleri maddi üretimin ve toplumsal yaşamın yeniden üretiminin bir anı (momenti) olarak ele almaktadır ve metinlerdeki toplumsal “çalışmayı” maddeci toplumsal eleştirinin ana odağı olarak çözümlemektedir.

İnal’a göre (2010:29), medyada karşımıza çıkan anlatıların ideolojik işlevlerini, bu anlatıların içindeki anlamlandırma süreçlerini ve temsil biçimlerini anlayabilmek için ayrıntılı ve analitik bir bakış açısı gereklidir. Son yıllarda iletişim bilimlerinde yapılan çalışmalarda böyle bir gerekliliği karşılayabilmek için sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan söylem çözümlemesi; iletişim araçlarının görsel, yazınsal ve duyuşsal iletilerinin eleştirel bir biçimde ve anlam kavramının ön plana çıkarılarak okunmasını ifade etmektedir. Sözen de (1999:124) özellikle ideolojik ve politik etki gösteren medyanın analizinde söylem çözümlemesi yöntemi kullanıldığını dile getirmektedir. Nixon ve Pover söylem çözümlemesinin *gerçeğe* dayalı değil, *anlama* dayalı bir sonucu amaçladığını öne sürmektedirler (2007:75, Akt. Atabek,2007:152). Gerek yeni gerçeklikler yaratması gerekse yeni anlamlar üretebilmesi ise iletişim araçlarının söylem çözümlemesi için her halükarda önemli bir alan olduğunu göstermektedir.

Söylem, gerçek dünya ile yalnızca dilsel bir ilişki içerisinde değildir. Söylemin, dünyanın dil dışı durumuna ilişkin bir yönü de bulunmaktadır ve bu durum söylemin bir anlam yaratma edimi olarak görülmesine olanak vermektedir. Fransız dilbilimcisi Benveniste'e göre (1995:30) verici kendisi ile sözcüğü, alıcısı ya da gerçek dünya ile ilgili bilgileri ve izleri oluşturduğu sözcüğüne yerleştirir. Benveniste'in ifadesiyle "gerçeklik, dil aracılığıyla yeniden yaratılır. Konuşan kişi söylemiyle olayı ve olaya ilişkin deneyimi yeniden oluşturur". Benveniste'in bu ifadesinden bizim yararlanma biçimimiz ise televizyon dizilerinde görüntü ile beraber bir bütünlük teşkil eden diyalogların yarattığı yeni gerçeklik olgusudur. Dilsel metin olarak diyaloglar ve görsel metin olarak TV görüntüsü, dizilerin hayata dair sunumlarında yeni anlamlar yaratabilmektedirler ki bu da ideoloji ile yakından ilgili bir durumdur. Ancak her söylemin muhakkak bir ideoloji barındırıp barındırmayacağı da bir tartışma konusudur ki bu konuda Widdowson (1998) şayet her türlü söylemin ideolojik olduğu varsayılırsa, bu durumda ideolojik anlam ve vurguların asla ortaya çıkarılamayacağını çünkü bu durumda irdelenen her söylemin her koşulda belli bir ideolojinin yanlısı olarak işlev göreceğini vurgulayarak ideolojinin söylemdeki varlık ölçüsünü sorgulamaktadır.

Söylemle ilişkili bir kavram olan ideoloji hususunda Marks'ın olumsuz bir algısı bulunmasına karşın Van Dijk, daha genel -olumsuz olmayan- bir ideoloji anlayışı önermektedir. Buna göre ideoloji, yalnızca sömürü, yanlış bilinç gibi kavramların üzerine inşa edilmeyen; toplumsal eşitsizlik ve egemenliğin karşısında olumlu muhalefet ve direnmeyi meşrulaştıran ve ona umut, cesaret veren bir sistem olarak algılanabilmektedir. (2003:17). Van Dijk, ideolojileri grup yaşamı ve kimliklerine ilişkin biçimi şu şekilde şemalandırmaktadır (2003:28):

Üyelik ölçütleri: Kimler ait (değil) ?

Tipik etkinlikler: Ne yapıyoruz?

Genel amaçlar: Ne istiyoruz? Bunun için ne yapıyoruz?

Kurallar ve değerler: Bizim için iyi ya da kötü olan nedir?

Durum: Ötekilerle ne tür ilişkilere sahibiz?

Kaynaklar: Kim(ler) grup kaynaklarımıza ulaşma hakkına sahip?

Bu şemaya göre Van Dijk ideolojiyi, bir grubun kimliğini ve dolayısıyla da üyelerinin toplumsal kimliğinin (ait olma) öznel duygularını da tanımlayan toplumsal bilişin temel biçimlerinden birisi olarak değerlendirmiştir. Aslında Van Dijk gruplar ve kimlikler üzerinde dururken toplumsal farkların söylemin inşasında oynadığı rolü ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre doğuştan gelen ırk, cinsiyet gibi özelliklerle sonradan kazanılan sınıfsal özellikler söylemi etkilemektedir. Tez çalışmasında özellikle biz-onlar şeklindeki ayrımın ortaya koyulabilmesi hususunda Van Dijk'ın bu şemalaştırmasından istifade edilecektir.

Dini yönelimli diziler dinsel bir dilin gücünü ihtiva etmektedirler ve eleştirel dilsel teoriler söylemdeki dilin, gücün sosyal ilişkilerini nasıl devam ettirdiği/muhafaza ettiği ve yeniden ürettiği ile ilgilidirler. Bu noktada Fairclough (1992b), Foucault ile şu hususta hemfikirdir: “söylem sadece sosyal varlık ve olguları temsil etmez; onları inşa eder ve ‘oluşturur’; farklı söylemler anahtar/temel varlıkları farklı yollarla oluşturur, insanları da sosyal özneler olarak farklı yollarla konuşlandırır/yerleştirirler”. Söylem çözümlemesi tekniği işte dini diziler tarafından farklı yolla oluşturulan kavramları ve insanların Batı düşüncesindeki öznenen farklı olarak konumlandırılmasını tespit etmemize olanak sağlayacaktır.

Fairclough ve Vodak'a göre (1997:271-280) eleştirel söylem çözümlemesinin temel ilkeleri şöyledir: Eleştirel söylem çözümlemesi toplumsal sorunlarla ilgilenmektedir, iktidar ilişkileri söylemseldir, tarihsel bir olgu olan söylem toplumu ve kültürü inşa etmektedir, söylemin işleyiş biçimi ideolojiktir, metin ve söylem arasındaki bağ ile ilintilidir, söylem analizi yorumlayıcıdır, açıklayıcıdır ve söylem toplumsal harekete ilişkin bir formdur. Durna ve Kubilay'a göre (2010:61) eleştirel söylem çözümlemesi başlığı altında yer alan yaklaşımların en önemli ortak özelliklerinden birisi ise “eleştirelilik”tir. Eleştirel terimi, araştırmacının özdeşünümselliğini ve karmaşıklığı ayırma, basit açıklamaları reddetme yönelimini ifade etmektedir. Bu noktada eleştirel bir yaklaşıma sahip olan araştırmacının toplumsal rolüne ilişkin farkındalığa sahip olması gerekmektedir.

Söylem sözcüğünün Michel Foucault tarafından tanımı ve kullanımı günümüz sosyal bilimler literatürü için oldukça belirleyici olmuştur. Foucault söylem kavramını

ideolojik, kültürel ve tarihsel bir yaklaşımla ele almış ve değerlendirmiştir. Çalışmalarındaki temel çıkış noktalarından birisi özne ve öznellik olan Foucault, “*Kelimeler ve Şeyler*” yapıtı ile Batı kültürünün arkeolojisini yaparken dil, özne ve söylem kavramları üzerinde durmaktadır. Foucault, *The Archaeology of Knowledge*’de (Bilginin Arkeolojisi) (1969) ise söylem kavramının biçimsel yönden açıklamaya çalışmaktadır.

Barret’e göre Foucault, söylem kavramının kullanımını “metinsellik”le bağlantılı konulara tam karşıtlık içinde, “bağlam”la ilişkilendirerek gerçekleştirmektedir. Barret, dil ve söylem arasında bir ayrım koyan Foucault’un söylem kavramını kullanım şekliyle kavramak için gelinen en önemli noktanın: Söylenen şeyin, kendi tarihi ve varoluş koşulları bulunan bir ağa nasıl uyduğunu anlamamıza olanak vermesi olduğunu ileri sürmektedir (Barret,2004:175,176). Nitekim söylem çözümlerinde sıklıkla “bağlam” kavramına değinildiğini belirten Kocaman (2009:9), bağlamın bileşenlerini: iletişim edimine katılanlar, iletişimin kültürel ve toplumsal boyutu, iletişim edimindeki kişilerin varsayımları, dünya görüşleri ve beklentileri olarak sıralamaktadır. Foucault’un metinselliği ifade eden bir dil kavramı yerine, bağlamı esas alan bir söylem kavramı üzerine durması onun dili ideoloji inşa edici bir araç olarak gören klasik Marksist gelenekten farklı bir yaklaşımla söylemi veya söylemselliği ön plana çıkardığına işaret etmektedir.

İdeoloji kavramı yerine, iktidarı üreten ve özneleri konumlandıran bir söylem anlayışına sahip bulunan Foucault buna karşın ideolojiyi bilimsellikten ayrı olarak görmemekte ve söylem ile ideoloji arasında söylemin ideolojinin yanlışlarını gideren, onu düzelten ve ifadelerini sağlamlaştıran bir ilişkisi olduğuna değinmektedir (1999:222-223). Öyleyse dini dizilerdeki söylemin, dinsel ideolojiyi sağlamlaştıran ve yukarı çeken bir yönü bulunduğu ileri sürmek mümkündür. Çalışmada yapılacak eleştirel söylem çözümleri, söylemin bu boyutunun da kavranmasına yardımcı olacaktır. Bilimsellik ve söylem ilişkisine Urhan (2010:45) da dikkat çekmektedir ve ona göre insan yaşantıları modern bilginin rasyonalist ve bilimsel söylemleri içerisinde söylemsel olarak yeniden oluşturulmakta ve böylelikle yönetilmeye denetlenmeye uygun hale getirilmektedir. Bu durum gerçekliğin toplumsal olarak kurulduğu

düşüncesinin ve aynı zamanda bilgi/iktidar denkleminin Foucault tarafından öne sürülmesinin nedeni olmaktadır.

Foucault'un söylem kavramına yaklaşım biçimi eleştirel söylem çözümlemesi yöntemine önemli bir perspektif getirmesi sebebiyle dikkate alınacaktır. Ayrıca araştırma bulguları değerlendirilirken toplumsal sistemlerin içinde yaşadığımız dönemin söylemsel yapısına eklenmiş biçiminin tespit edilmesinde yine onun bakış açısından faydalanılacaktır. Foucault konuşan bir varlık olarak insanın klasik dönem ve modern dönem içersindeki kavrayış biçimlerine değinmektedir. Foucault'un arkeolojik analizine göre konuşma klasik çağda dilbilgisi, modern çağda filoloji ve modern dönem sonrasında ise söylem olarak ele alınmaktadır. Bu dönüşümlerin sebebi ise bilgi biçimlerini belirleyen epistemelerin⁶¹ değişmesinden ileri gelmektedir. (2010:139). Foucault böylelikle, dönemler arası kopukluğun söylemsel boyutuna da dikkat çekmiş olmaktadır.

Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* yazısındaki amacının; Batı kültürünün kendisini bir düzen olarak hangi biçimde ortaya koyduğunu, ekonomik anlamdaki alışverişlerin hangi yasalara göre gerçekleştiğini, canlı varlıkların nasıl bir düzen içinde bulduklarını, kelimelerin bağlantı ve temsil değerlerini söz konusu düzendeki değişmelere hangi anlamda borçlu bulduklarını göstermek olduğunu ifade etmektedir (Urhan,2010:17). Tez çalışmasında, Foucault'un Batı kültürü üzerine yaptığı değerlendirmenin bir benzerinin Batı dışı kültürel forma sahip olarak Türk toplumuna yönelik bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Foucault Bilginin Arkeolojisi'nde gerçekleştirdiği çözümlemelerde *ifade* ve *söylemsel oluşum* kavramına değinmektedir. İfadeler uzlaşmayı sağlayan pozitifliklerdir. Söylemsel oluşum da işe bu pozitiflik sağlayan ifadelerden oluşmaktadır ve özneler arasında bir uzlaşma alanının varlığı ile ortaya çıkabilmektedirler. Böyle bir uzlaşmanın varlığı sayesinde bir yandan özneler söylemsel oluşumlar oluştururken aynı zamanda söylemler de özneleri inşa etmektedirler. Doltaş'a göre (2009:51) özne, kendisini

---

⁶¹ Foucault epistemeyi şöyle tanımlamaktadır: "belirli bir dönemde, bir bilgi alanını yaşamın bütünlüğü içinde sınırlayan, bu alanda görünen nesnelerin varlık biçimini tanımlayan, insanın günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak bilinen şeyle üzerine kendilerinde insanın bir söylem geliştirdiği koşulları belirleyen tarihsel a priori'dir" (Ural,2010:40)

tanımlayan bilgi ve tarih gibi değişik diziler içinde yer alan dolayısıyla dağılmış bir olgudur ve Foucault söylemi; özneyi, tarihi ve bilgiyi birleştiren bir kavram olarak görmektedir. Foucault'a göre söylemin seçici, tanımlayıcı, belirleyici ve aktarıcı özellikleri vardır. Nitekim çalışmamızda, söylemin bu özelliklerinin dini yönelimli Türk televizyon dizilerinde ortaya konuş biçiminin tespit edilmesi hedeflenmektedir.

1.5. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma evreni olarak dini yönelimli Türk televizyon dizileri ele alınmıştır. Araştırma evreni çok sayıda televizyon kanalını kapsamamaktadır. Zira dini yönelimli Türk televizyon dizileri ancak dini yönelimli yayıncılık anlayışı doğrultusunda yayınlar yapan Samanyolu TV'dedir.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Dini yönelimli ve dini içerikli yayın yapan çeşitli kanallar bulunmasına karşın dini yönelimli dizilerin yalnızca Samanyolu TV'de bulunması; tezin nihai hedefini ulaşmasına engel görünmese de bir sınırlılık gibi görülebilmektedir. Ancak Samanyolu TV'nin uzun zamandır dini diziler yayınlaması ve İslami söylemin görsel alanda temsili hususunda önemli bir tecrübesinin bulunması bu sınırlılığı nötralize etmektedir. Ayrıca Samanyolu TV'nin; evrensel olma gayesine sahip büyük bir yayın grubunun bir üyesi olması, ülkemizdeki dini yönelimli kesimlerin görsel medyadaki belki de en önemli temsil gücü olması, yayıncılık anlayışlarında birbirlerini söylemsel açıdan tamamlayan dini bir tutarlılık olması vb. etkenler de araştırma ve analiz için oldukça yeterli, verimli bir alanın varlığına işaret etmektedir.

1.7. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Tezin araştırma bölümünde dini yönelimli televizyon dizilerinde rol modellerinin nasıl temsil edildiği, hangi kavram ve konular üzerinde durulduğu ve dini söylemin nasıl kurgulandığı incelenecektir. Dizilerin ayrıntılı olarak yapılan analizinde ise temsil edilen dini/oksidentalist fikir ve dünya görüşlerinin ve bunun yanı sıra karşıt/öteki olarak tanımlanan evrenin hangi roller üzerinden aktarıldığı ele alınacaktır.

1.8. Söylem Analizi Yöntemi

Söylem ve söylem analizi gerçeğe değil anlama dayanmaktadır. Tezin araştırma bölümünde dini dizilerin bir anlatı olarak kavranması ve anlamın Foucault'un ileri sürdüğü bağlam kavramı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda en uygun söylem analizi modeli Van Dijk tarafından kullanılan analiz yöntemidir. Zira Van Dijk'ın, eleştirel ve ideolojik söylem analizlerini birbirini tamamlayıcı şekilde kullanarak geliştirdiği yöntem, dini yönelimi Türk televizyon dizilerini gerek makro (konular, biçimsel yapı vb.) gerekse mikro (imalar, varsayımlar, yadsımlar vb.) düzeyde analiz etmekte yol gösterici analiz modeli olmaktadır.

Söylemi karmaşık bir yapı olarak gören Van Dijk (2003:55-57), ideolojinin metin ve konuşma gibi yapılar içersinde farklı şekillerde ifade edilebildiğini dile getirmektedir. Althusser, ideolojinin doğasını gizleyerek işlediğini ileri sürer ve onun doğallığına, otomatikliğine dikkat çekerken, Van Dijk, metinde söylemden ziyade ideolojinin bulunmasının daha kolay olduğunu düşünmekte, bunun için de söylemsel ve ideolojik çözümlemeyi bütünleştirmektedir. Bu sebeple Van Dijk *Biz* ve *Onlar* kavramları üzerinden ilerlemekte ve ideolojik çözümlemeye olanak veren 4 ilke belirlemektedir:

- Bizim hakkımızda olumlu şeyleri *vurgula*
- Onlar hakkında olumsuz şeyleri *vurgula*
- Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri *vurgulama*
- Onlar hakkında olumlu şeyleri *vurgulama*

Böylelikle Van Dijk, ideolojinin ötekileştirme boyutunu ortaya çıkarmakta ve söylemin ideolojik bir temele oturtularak daha kolay çözümlenebileceğini ileri sürmektedir. Van Dijk (2007); metindeki konular, tanım düzeyleri, imalar ve önvarsayımlar, tutarlılık, eşanlamlılık, karşıtlık, örnekleme, yadsıma vb. gibi birçok kavramın çözümleme açısından işlevi ve önemi üzerine durmaktadır. Dini yönelimli diziler çözümlenirken Van Dijk'ın ifade ettiği, biz ve onlar arasındaki ayrımı ortaya çıkarmayı kolaylaştıracak ilkelerin çalışmaya katkı yapması beklenmektedir. Seküler karakterli modernist düşünüş tarafından tarih dışı bırakılmaya çalışılan dini söylemin toplumsal ilişkiler alanında varlığını sürdürebilmesi ve bütünsel bir yapı oluşturabilmesi için özellikle kendine

ilişkin bir olumlama ve diğerine ilişkin bir olumsuzlama içermesi gerekmektedir. Böylelikle Laclau'nun "bir bütünü inşa etmeye olanak veren bir dışarının gerekliliği" de yerine getirilmiş olmaktadır (Laclau,2007). Bu durumda diğerinin karşısında kendi meşruiyetini sağlayacak bir konumlandırma için bir takım dilsel ve görsel kavramın da dini yönelimli diziler tarafından kullanılması mümkün görünmektedir.

Van Dijk eleştirel söylem analizinde söylem yapılarını "argüman", "retorik" "figürler", "sözel tarz", "öyküleme", "yapısal vurgu" ve "alıntı" olarak sınıflandırmakta; aşağıda belirtilen bu yapıların, dinleyen veya okuyan tarafından tercih edilen modeller oluşturulmasını anlama sürecini açıklayabileceğini söylemektedir (Van Dijk, 2003:264)

- (1) Argüman: Gerçeklere dayanan olumsuz değerlendirmelerle kanıtları güçlendirmek.
- (2) Retorik Figürler: Abartılarla onların olumsuz eylemlerini; ifade etmeme, inkâr, kaçınma ve örtmecelerle bizim olumlu yönlerimizi çoğaltmak.
- (3) Sözel Tarz: Olumlu/olumsuz değerlendirmeleri tanımlayan sözcüklerin seçimine ilişkin özellikler.
- (4) Öykü Anlatma: Kişisel olarak tanık olunmuş olumsuz olaylar hakkında konuşmak, olayların olumsuz yönleriyle ilgili inandırıcı ayrıntılar vermek.
- (5) Olumsuz davranışlara yapısal vurgu: Başlıklar, kanıtlar, özetleme gibi metnin düzenlenişine ve cümlenin sözdizimine ilişkin özellikler.
- (6) Güvenilir kaynaklardan, tanıklardan ya da uzmanlardan alıntı yapmak.

İdeolojilerin söylemde nasıl ifade edildiğini, aynı zamanda toplumda nasıl yeniden üretilebileceğini kavramayı amaçlayan Van Dijk söylem analizinde aşağıdaki kategorileştirmeden istifade etmektedir (Van Dijk, 2003:58-75):

1) Anlam: İdeoloji esas itibariyle söylemin her yerinde ortaya çıkabilecek bir olgudur. İdeolojik içerik en dolaysız şekilde söylemin anlamında ifade edilmektedir. Sözcüklerin, tümcelerin ve bütün olarak söylemlerin anlamı karmaşık olduğundan, en ilgili olan yönlerin seçilmesi gerekmektedir.

(a) **Konular:** Söylemler cümlelerle ve sözcüklerle sınırlı değildir; konularla ve başlıklarla söylemler daha evrensel anlamlar kazanmaktadır. Konular söylemin en önemli bilgisini temsil ederler yani söylemin ne ile ilgili olduğunu anlatırlar. Konular tipik olarak söyleme ait en iyi hatırlanan bilgilerdir.

(b) **Tanım düzeyi, ayrıntı derecesi:** Konuşmacılar, başlık seçildikten sonra olayla ilgili ayrıntılar tanımlanırken, olay hakkında bildiklerini, zihinsel modeller içinde şekillendirir ve zihinsel modellere göre aktarırlar. Genellikle bizim iyi şeylerimiz hakkında daha belirli ve ayrıntılı, ötekilerin kötü şeyleri hakkında tersine –kendi hatalarımıza gelince belirsiz ve genel-davranılacağı tartışma götürmemektedir.

(c) **İmalar ve önvarsayımlar:** Söylem üretimi bir olay hakkında sahip olduğumuz zihinsel modellere dayanmaktadır ve böyle bir modelde bilginin ancak bir kısmı ifade edilmekte, diğer bilgi ise dinleyicilerin/izleyicilerin sosyokültürel bilgilerinden çıkarımda bulunulabilmektedir. Söylem analizinde bir metin ya da cümlenin ima ettiği anlamların açıklanması, çalışmanın güçlü bir bileşenidir. Söylemde değil de bir modelde ortaya çıkan bütün önermelere söylemin “imalı” anlamı denilebilmektedir.

(d) **Yerel tutarlılık:** Söylemin özelliklerinden biri tutarlılıktır ve bir söylemin tümcelerinin anlamları (önergeleri) bir şekilde birbirleriyle ilişkili olmak zorundadır. Tutarlılık küresel ya da yerel olabilir. Bir söylemin konusunun olması onun küresel olarak tutarlı olduğunu göstermektedir. Bir önermeler dizisinin birbirleriyle karşılıklı olarak ilişkili olan eylemler, olaylar ya da durumlar dizisiyle ilgili olması durumunda, örneğin nedensellik ya da olanaklılık ilişkileriyle yerel olarak tutarlı olacağı varsayılabilir. Eğer söylemler arasındaki ilişkide, birinin diğeri açısından ‘belirtme’, ‘genelleme’, ‘örnek’ ya da ‘karşıt’ olma işlevi varsa, bu söylem tutarlı olarak adlandırılmaktadır.

(e) **Eş anlamlılık, yeniden anlatım:** Söylemin eş anlamlılık ve yeniden anlatım gibi, önermeler arasındaki ilişkiler açısından tanımlanan pek çok başka anlamsal özellikleri bulunmaktadır. Farklı sözcüklerin kullanıldığı

durumlarda tam bir eş anlamlılık söz konusu değildir. Bu farklı sözcükler aşağı yukarı aynı anlamı taşısa da tamamen aynı anlama gelmeyebilir. Bağlama dayanan sözel ve biçimsel çeşitlemeler olan farklı sözcükler, farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşıyabilir.

(f) Karşıtlık: İdeolojiler çoğunlukla iki veya daha fazla grubun çatışan çıkarları söz konusu olduğunda, toplumsal mücadele veya rekabet olduğunda ve egemenlik durumlarında ortaya çıkmaktadır. Söylemsel olarak bu karşıtlıklar, çeşitli kutuplaşma biçimlerinde gerçekleşmektedir. Söylemsel karşıtlık, ideolojilerin iç ve dış grupları tanımlayan kutuplaşmış terimlerle tanımlamasını ifade etmektedir.

(g) Örnekler ve Açıklamalar: Söylem ve özellikle Biz ve Onlar hakkındaki söylem, dolayısıyla da ırkçı söylem çoğunlukla Bizim iyi eylemlerimiz ve Onların kötü davranışları hakkındaki hikâyeler şeklindeki örneklerle ve açıklamalarla tanımlanmaktadır. İşlevsel olarak böyle önermeler bir başkasını, kanıt ya da delil sunabildiği için çoğunlukla daha önce ifade edilen önermeyi desteklemeye hizmet etmektedir.

(h) Yadsıma İfadeleri: Her tür önyargılı söylemin en tipik olanı *Sözde Olumsuzluğu* herkesçe bilinen yadsıma ifadesinin anlamsal hareketidir: “X’e karşı değilim, ama...” şeklinde başlayan ifadeler diğer gruba karşı olumsuz duyguları yadsıyan ilk tümceciğdir ve söylemin geri kalanı ötekiler hakkında çok kötü şeyleri ifade eden bir içeriğe sahip olabilmektedir. Böyle bir durumda yadsıma, aslında olumsuz bir kendini sunma, bir saygınlık koruma şekli olarak iş görmektedir. Sözde yadsımadan daha başka çeşitli yadsıma ifadeleri de bulunmaktadır. Çalışmada bu yadsıma ifadeleri de ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2) Önerme Yapıları: Söylemin anlamı önermelerle kurulmaktadır. Bir cümle, bir ya da daha çok önerme belirtebilmektedir. Önermelerin yüklemeleri temel düşüncelere bağlı olarak olumluluk ya da olumsuzluk içerebilmektedir.

(a) Aktörler: Önermedeki savları çeşitli rollerdeki aktörler, yani failer, eylemden etkilenenler, ya da bir eylemden yararlanan kişilerle ilgili olabilir.

Aktörler ortaklaşa ya da bireysel, biz ya da onlar, özel ya da genel vb. gibi çeşitli rollerde karşımıza çıkabilmektedirler. Çalışmamız kapsamında özellikle roller üzerinden bu kavram değerlendirilmeye çalışılacaktır.

(b) **Kiplik:** Önergeler “...mesi/ması gereklidir”, “...mesi/ması olasıdır”, ya da “...duğu/diği biliniyor” gibi kiplikler tarafından nitelenebilirler. Kiplikler dünyayı ve dünyadaki olayları temsil etme şeklimizle ilgilidir.

(c) **Kanıtsallık:** Konuşmacılar söyledikleri şeylerden sorumludur. Bu nedenle, bir inancı ifade ediyorlarsa, çoğunlukla onlardan inançlarının bir kanıtını sunmaları ve bu inançları yadsıyan başkalarıyla bir tartışma içersine girmeleri beklenir. Kanıtlar; doğa bilimleri, toplumbilimleri veya sosyal bilimlerden, bizzat insanın kendi duyusundan, kitle iletişim araçlarından elde edilen bilgilerden oluşabilmektedirler. Özellikle kitle iletişim araçlarından elde edilen kanıtlar ideolojik olabilmektedirler.

(d) **Dolaylı konuşma ve anlaşılmazlık:** Bir sorunun cevabını bilmediğimiz halde bilgisiz görünmemek için kaçamak ya da muğlak yanıtlar verebiliriz. Politik nedenlerle de bir söylemi üstü kapalı anlatabiliriz. Kişi bir görüşe karşı ya da yandaş olabilir, ama suçlanmamak için bunu ifade etmekten kaçınabilir.

(e) **Geleneksel Temalar (uzam):** Bunlar daha önce tanımlanmış olan konular gibidir, ancak standartlaştırılmış ve halkın ilgisine sunulur hale getirilmiş olduklarından basmakalıp yapılar olarak tipik şekilde kullanılmaktadırlar. İdeolojik söylem genellikle bu gibi geleneksel temalar ile doludur. Örneğin; göçmenlerin Batı kültürü için “tehdit” olduğu hususu geleneksel bir tamadır.

3) Resmi yapılar: İçerik ve anlam, ideolojinin an açık söylem düzeyi olduğu halde bir çözümlemeyi bunlarla sınırlamak doğru görünmemektedir. Zira temel ideolojiler metnin resmi yapıları olan tümce biçimleri, yan tümcecikler, öykünün sırası, manşetin büyüklüğü vb. gibi yapıları etkilemektedirler ve bunların beraber incelenmesi sayesinde ideolojik işlevler ortaya çıkarılabilmektedir. Bu tarz söylem biçimleri anlamı

vurgulamak ya da vurgulamamak için tipik bir şekilde kullanılmaktadırlar. Ayrıca toplumsal rol, konum, ya da katılanların inançları ve düşünceleri gibi bağlam özelliğinin bir işlevi olarak değişebilen bütün biçimler de temelde ideolojik işleve sahiptirler.

4) Tümce dizimi: Pek çok tümce yapısı bağlamsal olarak değişken olmadıkları için ideolojik olarak belirtilmiş söylem tümcelerine uygulanamazlar. Ancak yine de tümcenin dizimi, etken veya edilgen yapısı, adlaştırmalar sayesinde bazı değişimler olanaklı kılınabilmektedir. Örneğin; “polis göstericileri tutukladı” yerine “göstericiler tutuklandı” ifadesi kullanılarak fail örtük bir hale getirilebilmektedir.

5) Söylem biçimleri: Söylemler önermelerle ifade edilmektedir ve önermelerin metinde nerede yer aldığı onun vurgusunu değiştirebilmektedir. Önermeler metnin başında, ortasında ya da sonunda yer almakla beraber metnin başında (manşetinde, ilk sahnesinde, ilk haberde vb.) yer alan tümce diğerlerine oranla daha fazla vurgulanmaktadır.

6) Uslamlama: Pek çok söylem türü tartışımsal yapılara sahip olmaktadır ki böyle söylem türlerinin özelliği katılanların farklı düşünceleri, farklı bakış açıları ya da dünya görüşlerinin olmasıdır. Katılımcıların gayesi kendi söylemlerini savlarla güçlendirmek ve diğerlerine oranla daha inanılır, kabul edilir ve gerçekçi kılmaya çalışmaktır. Böylece geleneksel olarak hangisinin önce yer aldığına göre söylem 1-Savlar ve sonuç ve 2- Bakış açısı ve savlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Pek çok söylem tartışma yapısına sahiptir; katılımcıları farklı görüşlere, farklı bakış açılarına, farklı duruşlara sahiptir. Katılımcılar, bakış açılarını daha kabul edilebilir, daha inanılır ve daha gerçekçi yapmaya çalışırlar. Böylece söylem geleneksel olarak tartışma ve sonuç ya da bakış açısı ve tartışma olarak iki ana sınıfa ayrılabilir. Uslamlama denilen bu durum grup üyeliğinden ziyade bireysel bir yöne sahiptir ve uslamlama, çeşitli ilkeler, etkileşim yasaları ve stratejiler vasıtasıyla yönlendirilebilmektedir.

7) Retorik: Klasik retorikte aliterasyonlar, metaforlar, metonomiler gibi pek çok biçem figürleri kullanılmaktadır. Ancak retorikte biçimden ziyade içerik ve anlam sorunu önemli görünmektedir. Biçemsel figürlerin analiz edilmesi söyleme ilişkin retorik bir çalışmayı mümkün kılmaktadır. Bu noktada özellikle metafor ve metonomi terimlerinin açıklanması gerekli görünmektedir.

Van Dijk, yaptığı söylem analizlerinde, örneğin İngiliz parlamentosunda göçmenler üzerine yapılan tartışmaların analizinde (Van Dijk, 2003:72-112) yukarıdaki kategorileştirmeyi kullanmıştır. Söylem analizini bir yaklaşım olarak gören Van Dijk'ın bu kategorileştirilmesinin bir benzerinin, dini yönelimli Türk televizyon dizilerindeki oksidentalist söylemin ortaya çıkarılmasında kullanılmasının verimli olacağı düşünülmektedir. Zira Van Dijk'ın söylemi birimlere ayırması ve bu birimlerin birbirleriyle tutarlı birliktelikler üzerinden bir kategori altında analiz edilmesi; söylem analizinin bütüncül, tutarlı ve işlevsel bir şekilde yapılmasına olanak vermektedir. Ayrıca bu tarz bir kategorileştirme, analizin farklı tür metinlere uygulanmasında kolaylık ve esneklik sağlayabilmektedir.

Van Dijk'ın yazılı metinler için yedi ana kategori şeklinde belirlediği bu analiz yöntemi, görsel bir metin olarak dini yönelimli dizilerin analizinde kullanılması amacıyla 4 ana kategori olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımımız analizimize bir bütünsellik ve sistematik bir kolaylık kazandırmaktadır. Bu 4 ana kategorimiz; *anlam*, *argüman*, *retorik* ve *biçimsel yapılar* şeklinde oluşturulmuştur. Bu durumda Van Dijk'ın ana kategori olarak ele aldığı kalan 3 kategori olarak önerme yapıları, cümle yapısı ve söylem biçimleri kategorileri ile bunların alt birimleri, dört ana kategorimizi destekleyen bir biçimde tasnif edilmiştir. Cümle yapısı ve söylem biçimleri biçimsel yapı başlığı altında değerlendirilmiş, önerme yapılarındaki alt birimlerden aktör tanımlama ve üstü kapalı konuşma birimleri anlam kategorisine, kanıtsallık birimi argüman kategorisine, kiplikler ise biçimsel yapılar kategorisine adapte edilmişlerdir.

Van Dijk'ın bu kategorilerine ek olarak, toplumsal rol modellerini ele alan tez çalışmamız dâhilinde, toplumun en önemli birimi olan aile kavramı da analize dâhil edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan aile modelleri ve işlevlerinin, dini

yönelimli dizilerde hangi ölçüde yansıtıldığı analiz açısından önemli görünmektedir. Dini diziler, dini söylemin toplumsal yaşamda aileye nasıl bir rol biçtiğine ve ailenin hangi işlevlerinin ön plana çıkarıldığına ilişkin ipuçları verecek nitelikte görünmektedirler. Ailenin, psikolojik, eğitim, biyolojik, saygınlık, ekonomik, dini vb. işlevleri arasında dini yönelimli dizilerin nasıl bir denge kurduğu önemli bir bulgudur, çünkü aile ideolojik açıdan merkezi bir konumda yer almaktadır.

Çalışmada, öncelikle dizilerde temsil edilen ailelerin hangi tür aile olduğu (çekirdek, geleneksel vb.) tespit edilecektir. Sonrasında bu ailelerin hangi özellik ve yönelimleri ile olumlandığı veya olumsuzlandığı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ailelerin bireyci mi, toplulukçu mu, nasıl bireyler yetiştirdiği gözlemlenecek ve dini söylemin bu çerçevede çizdiği aile, birey ve bunlar arasındaki ilişki profili aracılığıyla rol modelleri tespit edilecektir. Tüm bu tespit ve değerlendirmeler, dizilerde temsil edilen oksidental karakteristikli aile yapısının, Batı modernitesinin tanımladığı aile modelinden farkını ortaya koymamıza olanak sağlayacaktır.

Nihai olarak, oluşturduğumuz bu söylem analizi yöntemi seçtiğimiz üç diziye uygulanmıştır. Bu diziler Samanyolu TV’de yayınlanan *Beşinci Boyut*, *Büyük Buluşma* ve *Ve İnsan Aldandı* dizileridir. Bu üç dizinin söylemi, belirtilen kategoriler üzerinden analiz edilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN ANALİZ BÖLÜMÜ

2.1. BEŞİNCİ BOYUT DİZİSİNİN SÖYLEM ANALİZİ

Beşinci Boyut dizisi 2005-2009 yılları arasında Samanyolu TV’de yayınlanmıştır. Dini-drama türü olan dizi haftada bir kez ekranlara gelmiş ve 140 bölüm devam etmiştir. Yapımcılığını *Melih Sezgin*’in yönetmeliğini ise *Hasan Kıraç*’ın yaptığı dizinin temel karakterleri Salih (*Cengiz Toraman*) ve Hızır (*Doğan Turan*) olup konusu şöyledir: Dini bütün bir insan olan Salih, Kıbrıs Harekâtında şehit olmuştur. Ancak Salih başka bir boyuta geçmiştir ve burada, dini anlatılarda sıklıkla zikredilen ve insanlara yardım eden uhrevi bir karakter olan Hızır ile tanışmıştır. Salih’in görevi; aralarında usta-çırak ilişkisi bulunan Hızır ile birlikte ve onun yol göstericiliğinde zaman ve mekândan bağımsız bir boyuttan (beşinci boyut) insanlara yardım etmektir.

Salih ve Hızır, her bölümde değişen konular çerçevesinde yer alan karakterlerin hayatlarına çeşitli şekillerde girerek onlara doğru yolu göstermektedirler.

Beşinci Boyut dizisi, fizik ötesi öğeleri içeren ancak fiziksel boyuta yani dünya yaşamına ilişkin dini anlatılarıyla dikkat çeken bir yapıdır. İçeriğinde İslami öge ve anlatının var olması, dünya yaşamının dini kaygıyla düzenlenmesine ilişkin bir söyleminin bulunması bu dizinin inceleme alanımıza dâhil olmasına olanak vermiştir. Yaşamın maddi ve nefsanî yönleri yerine manevi ve vicdani tarafının olumlanması, İslam dininde imanın şartları arasında yer alan hayır ve şerrin Allah'tan geldiği inancının yoğun olarak işlenmesi ve buna ilişkin inşa edilen söylemin dini rol modelleri ile aktarılması *Beşinci Boyut* dizisinin temel özellikleri olarak görülebilmektedir. Bu durumda dizinin; Batı kaynaklı tüketim kültürüne, popüler kültüre ve ilahi iradeyi yok sayan materyalist anlayışa karşı muhalif-oksidental bir yönü bulunduğu anlaşılabilmektedir.

2.1.1. Anlam

Beşinci Boyut dizisindeki söylemin ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle anlam kavramının, alt kategorileri ile beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle Van Dijk'ın da (2003) işaret ettiği şekilde, dini ideolojiye ilişkin içeriğin ortaya çıkarılması mümkün olacaktır.

a- Başlıklar ve Konular

Söylemin anlamı, söylemde yer alan sözcüklerin ve tümcelerinin anlamlarıyla sınırlı değildir. Söylemin “konular” ya da “temalar” gibi “evrensel” anlamları da vardır. Böylece konular ana fikri ya da söylemin en önemli bilgisini temsil ederler ve söylemin ne ile ilgili olduğunu anlatırlar (Van Dijk, 2003:58).

Beşinci Boyut dizisinin ana teması din ve inançtır. Dizide geçen bütün hikâyeler bu çerçevede gelişmektedir ve dizi anlatısı, “gerçek irade sahibi” tarafından imtihana tutulan insanların, bunun neticesinde günlük yaşamda karşılaştıkları zorlu durumlar ile bu durumlar karşısındaki tavır, düşünce ve davranış kalıplarının ilahi merhamete erecek şekildeki değişimini ele almaktadır. Her bölümde farklı konu ve karakterler yer almasına karşın bütün hikâyelerdeki ortak konu: Allah'ın varlığı, merhameti ve

hikmetidir. Bu çerçevede Hızır ve Salih, kimi zaman yakınıni kaybeden birine, Allah'ı inkar ve isyan etmesi yerine sabır etmesi ve imanını kuvvetlendirmesi yönünde (7. bölüm), kimi zaman kariyer ve başarı peşinde koşarken ailesini, sevdiklerini kendisinden uzaklaştıran birine, maddi değil maneviyatın önemini göstermek ve vicdanının sesini dinlemesi hususunda (17. bölüm), kimi zaman evliliğin zevk ve haz için değil, neslin devamının sağlanması, cismani hazların kontrol ve denge altına alınması için yapıldığının gösterilmesi hususunda (106. bölüm), çoğu kez de ailenin, doğru eş seçiminin önemi, para, makam gibi akıl çeldirici dünya nimetlerinin ilahi imtihanda insana verdiği zararlar vb. hususlarında insanlara yardımcı olmaktadır.

Beşinci Boyut dizisindeki konular hem geleneksel temalar hem de modernite ile ortaya çıkan modern durumlara ilişkin olabilmektedirler. Kan davası (34. bölüm), sınıfsal (110. bölüm) ve ırksal farklılıklar (97. bölüm) sebebiyle yaşanan çatışmalar gibi geleneksel konular olduğu kadar ötenazi (108. bölüm), 28 Şubat'ın acı hatıraları (105. bölüm), satanizm (39. bölüm) gibi modern ve güncel konular da dizi de işlenmektedir. Dizide en fazla rastlanan temalar şöyle sıralanabilmektedir:

- 1- **İnanca ilişkin temalar:** Dizide en fazla işlenen temalardır. Allah'ın varlığı, bir'liği, sonsuz bilgi ve hikmet sahibi oluşu, kader inancı, bu dünyanın fani bir mekân ve ilahi sınav yeri olduğu, ölüm sonrası yaşamın, cennet ve cehennem varlığı, Allah'ın hak ve adalet sahibi oluşu, iyilik ve kötülüğün Allah tarafından gönderildiğine inanma vb. gibi temalar bu grupta yer almaktadır.
- 2- **Kötü ve zararlı kavramlara ilişkin temalar:** Bu temalar, insanlara zararı dokunan bazı kavramları ihtiva etmektedir. Maddi ve manevi boyutlu olanları mevcuttur. Öfke, intikam duygusu, önyargı, kötülük, hırs, çaresizlik, zulüm, kibir, şeytanın fitnesi, nefsin istekleri, intihar yönelimi, iftira, kıskançlık gibi hissi durumların yanı sıra para, şöhret, maddi zenginlik, alkol, para ve zenginlik tarafından körüklenen kötü davranışlar olan hırsızlık ve dolandırıcılık, kötü arkadaş, terör vb. gibi maddeyle daha fazla ilgili bir takım kavramlar da bu grupta yer almaktadırlar.
- 3- **İdeal olana ilişkin temalar:** Bu temalar bazı kavramların İslami düşünce tarafından idealize edilmesini ifade eden temalardır. İdeal kul, ideal insan, ideal

aile, ideal eş, ideal evlat, ideal evlilik, ideal annelik-babalık gibi kavramların söylemsel bir şekilde inşası ve sevgi, şefkat, merhamet, affetme, hoşgörü, adalet, ölçülü olma, tevazu sahibi olma gibi iyi özelliklerin yüceltilmesi de idealize etmeye ilişkin görünmektedir.

- 4- **Çatışmaya ilişkin temalar:** Bu temalar kimi zaman bir bölümün başlıca konusunu teşkil etmekte kimi zaman da farklı temaya sahip hikâyelerde kısmi olarak yer almaktadırlar. Alevi-Sünni, Türk-Kürt, kan davası gibi çatışmalar birkaç bölümün temel konusunu teşkil etmiştir. İyi-kötü, biz-onlar, dini-seküler gibi çatışma alanları ise hemen her hikâyede rastlanabilen çatışma temaları olarak *Beşinci Boyut* dizisinde yer almaktadırlar.

Analiz edeceğimiz bölümün (49. bölüm) başlığı “*Yazar*”, konusu ise kaderciliği eleştiren ve insanın isterse her şeyi başarabileceğini ileri süren ve buna ilişkin kitaplar yazan bir yazar olan Güçlü Oktay’ın hikâyesidir. Güçlü’nün son kitabı “*Her Şey Senin Elinde*” ismini taşımaktadır ve en çok satan kitap olarak kendisine ödül kazandırmıştır. Dünya düzeninde esas olanın kaos olduğunu, zayıf olanın yok olacağı acımasız bir rekabetin varlığını savunan, ancak güçlünün, çalışkanın geleceği olduğunu ve istediklerini elde edebileceğine inanan ve az’a kanaat getirenleri, kadere inananları şiddetle eleştiren Güçlü’nün bu düşünceleri ilahi bir sınavdan geçecektir. Güçlü, kendisinden çok farklı bir düşün yapısı olan Handan ile evlidir, çiftin iki çocukları bulunmaktadır ve maddi açıdan da epey iyi durumdadırlar. Ancak Güçlü’nün kitabı sayesinde kazandığı ödülü alacağı gün, Handan ödül törenine giderken bir trafik kazası geçirir ve vefat eder. Yaşamında inanç ve maneviyatı sürekli göz ardı eden, şükür etmeyi zayıflık sayan Güçlü, eşinin ölümü ardından büyük bir bunalıma girer ve onun yöntem ve düşünceleri çocuklarını da büyük bir mutsuzluk ve umutsuzluğa iter. Hikâye, Salih ve Hızır’ın yardımıyla Güçlü’nün bu durumdan kurtuluşunu ve ilahi merhamete ulaşmasını ele almaktadır.

b- Aktör Tanımlama

Van Dijk’a göre (2003:65), önermelerin savları çeşitli rollerdeki aktörler, yani failer, eylemden etkilenenler, ya da bir eylemden yararlanan kişilerle ilgili olabilmektedir. İdeolojik söylem Biz ve Onlarla ilgilidir ve dizideki aktörler çeşitli

toplumsal rolleri temsil etmektedirler. Dolayısıyla *Beşinci Boyut* dizisinde biz ve onları temsil eden ve toplumsal rol modelleri olarak sunulan aktörler bulunmaktadır. Dizide bizi temsil eden ve her bölümün değişmezleri olan aktörler Salih ve Hızır'dır. Salih ve Hızır aynı zamanda dizideki oksidentalit söylemin düşünsel ve fiili temelini oluşturan kurucu aktörlerdir.

Salih, dünya hayatı şehitlikle sonlanmış bir karakterdir. Şehitlik, İslam dininde en üst mertebelerden birisidir. Şehitler bizzat Kur'an-ı Kerim'de "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetmeyin. Bilakis onlar hayatta olup, Rablerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar. Allah'ın lutf-u kereminden ihsan ettiği nimetlere kavuşmaktan dolayı sevinç içindedirler*" (Âl-i İmrân Suresi, 169-170. Ayetler) şeklindeki ifadeyle anılmaktadırlar ve cennetle müjdelenmektedirler. Nitekim Salih'in farklı bir boyuta geçmesi ve insanlara yardım etme şerefine layık görülmesinde şehit olmasının payı olduğu düşünülmektedir.

Dizideki Hızır karakteri, Türk-İslam kültüründe çok önemli bir yere sahip olan bir peygamber veya veli olarak anılan Hızır Aleyhisselam'dır. Hızır'ın, Hz. Musa döneminde yaşamış ve Kur'an-ı Kerim'de "*derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet, kendisine katımızdan bir ilim öğretmiştik*" (Kehf Suresi, 65. Ayet) şeklinde ifade edilen ermiş kişilik olduğuna inanılmaktadır. Türk kültüründe mistik ve doğaüstü güçlere ilişkin çeşitli kültler bulunmaktadır ve Türklerin İslamlaşmasının ardından Türk kültürüne özgü bu kültler, İslami motifler ve yapı ile Hızır karakterinde birleşmişlerdir. Bunun en önemli örneği; eski Türk inançlarında bulunan ve İslam döneminde de devam eden hıdrellez yani bahar bayramıdır. Hızır'ın, insanlara yardım eden karakteri Türkçemizde "Hızır gibi yetiştin" sözüyle dile getirilmektedir.

Artun'a göre (Artun,2007:5-6) toplumumuzda Hızır'a yüklenen özellikler şunlardır:

- 1) Hızır zor durumda kalanların yardımına koşarak insanların dileklerini yerine getirir.
- 2) Kalbi temiz, iyiliksever, insanlara yardım eder.
- 3) Uğradığı yerlere bolluk, bereket, zenginlik sunar.

4) Dertlere derman, hastalara şifa verir.

5) Bitkilerin yeşermesini, hayvanların üremesini, insanların kuvvetlenmesinin sağlar.

6) İnsanların şanslarının açılmasına yardım eder.

7) Uğur ve kısmet sembolüdür.

8) Mucize ve keramet sahibidir

Nitekim dizide, Hızır'ın çölleri yeşertmesi, dertlilere derman olması, keramet sahibi olması ve en önemlisi kalbi temiz iyiliksever karakteri ile insanlara yardım edip yol göstermesi temsil edilmektedir. Hızır'ın, insanların karşısına herhangi bir insan kılığında çıkması da dizinin temel anlatı özelliklerinden birisidir. Hızır'ın gerek dinsel gerekse kültürel alanda itibarlı bir karakter olması dizinin söylemini kuvvetlendiren bir olgudur.

Dizide Hızır ve Salih, insanlara yardım eden, yol gösteren, ancak aynı zamanda insanların davranışlarını yargılayan, doğru ve yanlışın ne olduğuna ilişkin görüş dile getiren, dolayısıyla 'biz ve onlar' arasındaki ayrımı belirleyen aktörlerdir. Hızır ve Salih esasen fizik ötesi bir boyutta var olan ancak ilahi bir gaye ile insanlara yardımcı olmak için fiziksel boyuta geçen dolayısıyla doğruluklarından şüphe duyulamayacak aktörlerdir.

• Hızır (soldaki) ve Salih (sağdaki), metafizik boyutta dinsel figürler olarak temsil edilmektedirler.

İzler kitle, olaydaki kişi ve konuları, Salih ve Hızır'ın gözünden görmekte ve değerlendirmektedir. “*Yazar*” bölümünde Güçlü karakteri, İslam'a ve inanca aykırı

düşünceleri değişinceye kadar, onları temsil eden bir karakter olarak sunulmaktadır. Güçlü'nün yazdığı kitapların etkisinde kalarak hayatının yanlış bir şekilde yönlendiren bir genç olan Gökhan ile yine babasının olumsuz etkileri sebebiyle hatalar yapan Güçlü'nün kızı Tilbe de olumlanmayan davranışlara yönelen aynı zamanda “kurban”laşan aktörlerdir. Dizinin sonunda tüm aktörler *onların* etkisinden kurtulmakta ve *bize* dönmektedirler. Bu bölümde Handan, Handan'ın annesi, Gökhan'ın annesi gibi karakterler Salih ve Hızır tarafından kullanılan söylem ve bilginin aynısını temsil eden diğer karakterler olarak göze çarpmaktadırlar. Aktör tanımlarında genellikle aile birliğini temsil eden, dini yönelimi olan karakterlere sıklıkla yer verildiği tespit edilmiştir ki dini bir dizi olarak *Beşinci Boyut* dizisinin diğer popüler konulu dizilerden en önemli farklarından birisi de bu durum olarak görünmektedir. Dizide yer alan aktörler şöyle gruplandırılabilir:

	Aktörler	Aktörlerin Toplumsal Rol ve Statüleri
Bizi Temsil Eden Aktörler	Hızır	Dizinin bu bölümünde Hızır, bir seyyar satıcı kılığında ve düşük sosyo-ekonomik statüde ancak olumlanan pozitif bir role sahiptir.
	Salih	Salih, Güçlü'nün şoförü kılığında ve düşük bir sosyo-ekonomik statüde ancak olumlanan pozitif bir role sahiptir.
	Handan	Handan, ev hanımıdır ve eşi Güçlü'ye göre düşük bir sosyo-ekonomik statüye sahiptir. Handan, olumlanan pozitif bir role sahiptir.
	Handan'ın Annesi	Yüksek bir sosyo-ekonomik statüye sahip olmayan, yaşlı, ancak inatçı bir ev hanımı olarak olumlanan pozitif bir role sahiptir.
	Gökhan'ın Annesi	Ev hanımı olarak yüksek bir sosyo-ekonomik statüsü olmamasına karşın olumlanan bir role sahiptir, çünkü Güçlü'nün görüşlerinden etkilenen oğluna inanca ve akla uygun telkinlerde bulunmaktadır.
Onları Temsil Eden Aktörler	Güçlü	Güçlü, yüksek bir sosyo-ekonomik statüye sahip olmasına karşın olumlanmayan bir role sahip görünmektedir. Görüşleri ile çevresini olumsuz etkilemektedir. Dizinin sonlarında Hak yoluna ulaşıncaya değin, olumlanmayan bir aktör olarak temsil edilmektedir.
'Onlar'ın Etkisinde Kalan Kurban Aktörler	Gökhan	Özünde iyi biri olan Gökhan, Güçlü'nün tavsiyeleri sebebiyle hırslı, bencil biri olmuş, dolayısıyla dizinin söylemi tarafından olumlanmayan bir karaktere bürünmüştür.
	Tilbe	Güçlü'nün kızı olan Tilbe, annesi tarafından doğru yola yönlendirilen özünde iyi bir gençtir. Ancak babasının düşünceleri onu, olumlanmayan çeşitli hatalara yönlendirmiştir.

Dizideki aktörler toplumsal rolleri ile sunulurlarken aralarında sınıfsal bir üstünlük değil ancak inançsal bir üstünlük tesis edilmektedir. Örneğin yazar Güçlü karakteri çok fazla bilgi birikimine sahip, çok okuyan ve yazan bir karakterdir ve maddi gücü ve bilgi donanımı sayesinde üst bir sınıfa temsil etmektedir. Onun görüşlerini eleştiren eşi Handan, Güçlü’yü eleştiren ve suçlayan bir karakter olarak Gökhan’ın annesi ve Handan’ın, dini yönelimi açıkça ifade edilen annesi ise belki daha az eğitilmiş, daha az okuyan ve maddi açıdan daha geride bir temsile sahip olsalar dahi Güçlü’den daha olgun, vicdanlı ve akıllı olarak olumlanmaktadır.

“Yazar” bölümünde tanımlanan roller daha çok aileye ilişkindir ve aktörler de ağırlıklı olarak aile üyeleri olarak görünmektedir. Aslında dizinin genelinde de aile kavramının ön plana çıkarıldığı, aktörlerin bir şekilde aile içerisindeki rolleri ile temsil edildiği tespit edilmiştir.

c- Kutuplaşma ve Karşıtlıklar

Van Dijk, söylemsel yapılarda ‘biz-onlar’ ayrımı yapıldığını ve bizim-iyi onların ise kötü gösterilmeye çalışıldığını ifade etmektedir (Van Dijk,2003:57). Bu sebeple anlatılardaki karşıtlık ve kutuplaşmaları ortaya çıkarmak söylemin ortaya çıkarılmasını kolaylaştıracaktır. İncelediğimiz dizide tespit edilen temel karşıtlık ve kutuplaşmalar şöyledir:

	Biz	Onlar
Karşıtlık ve Kutuplaşmalar	Dinsel	Seküler
	Oksidentalist	Oryantalist
	İnançlı	İnançsız
	Kaderci	Kaderci Olmayan
	Biz’ci	Ben’ci
	Dayanışmacı	Bireyselci
	Tevekkülcü	Tevekkülcü Olmayan
	Diyaloğa Açık	Diyaloğa Kapalı
	Manevi ölçütlere sahip	Maddi ölçütlere sahip

	Egosu olmayan	Ego sahibi
	Doğru ve gerçek olan	Yanlış ve aldatıcı olan
	Materyalist olmayan	Materyalist

Dizi, yanlış dūřünce ve inançtaki insanların doğru yola dōndürölmesini anlatan yapısı sebebiyle, biz-onlar ayırımında, onları temsil eden karakterlerin giderek biz'e dönüşen hikâyesini ele almaktadır. Karşıtlıktaki temel ölçüt dinsel bir nitelik arz etmektedir ve dizideki kutuplaşmalar ırki, cinsi, coğrafi veya Batı'daki gibi medeniyet üzerinden değil din üzerinden tanımlanabilmektedir.

Anlatının başındaki sunumu sebebiyle Güçlü, "ben" kavramını öne çıkaran bireyselci bir anlayışa sahip olan, inancı ciddiye almayan Batı tarzı seküler bir dünya görüşünü temsil etmektedir. Güçlü'nün katıldığı televizyon programındaki konuşmaları bu yönelimini açıkça ortaya koymaktadır:

Güçlü: Hayatta esas olan kaostur. Kaos mücadele ister, savaşmak ister. Güçlü olan ayakta kalır, diğerleri elenir. Hayatımız, kendi kurgularımızla akar. Olayların anahtarı kendi elimizdedir. Olayları doğru okumak, direnebilmek dolayısıyla doğru yaşayabilmek hepsi kendi irademize bağlıdır. Tesadüfler önümüze ne çıkarırsa çıkarır özgüvenimiz karşısında yıkılıp gidecektir sürekli.

Sunucu: Bu bir kadercilik eleştirisi doğru mu anlıyorum?

Güçlü: Evet, çünkü kadercilik insanı korkak yapar, sürekli bir tedirginlik içersinde yaşarsınız. Özellikle hayata yeni başlayan genç arkadaşlar için bundan daha sakıncalı bir şey yoktur. Kaderci olmak kabullenmek demektir, kaderci olmak teslimiyettir.

Sunucu. Siz başarılarınız bu yaklaşım tarzına mı borçlusunuz Güçlü Bey?

Güçlü: Elbette. Ben asla yetinmedim. Çünkü azla yetinmek duygusu hırsı öldürür. Yetinmeyeceksiniz, sonuna kadar gideceksiniz. Kaderinize razı olmak sizi tembelleştirir. Her şey sizin elinizde...

Güçlü'nün savunduğu bireyselci anlayış, modern toplumla beraber ortaya çıkmıştır ve bireyi merkeze alan (benmerkezci) bir değerler sistemini ifade etmektedir. Bireyselcilik, dünyevileşmenin neticelerinden birisidir ve bireyin dinsel baskıdan kurtulması anlamına gelmektedir (Bilgin,2007:63-64). Bu sebeple dizide yazar Güçlü'nün ilahi merhamete ulaşmadan önceki temsili; oryantalist, ben'ci, bireyselci, seküler vb. olarak ötekini oluşturmaktadır. Bireyselcilik, İslami söylem tarafından

sürekli eleştirilen bir husustur (Örn. Karaman:2010, Berktaş:2000, Özel:1998 vb.). Dizide 'biz'i temsil eden temel karakter Güçlü'nün karısı Handan'dır. Handan, kocasının görüşlerini tasvip etmeyen, inançlı, kaderi küçümsemeyen, verdiği nimetlerden ötürü Allah'a şükretmesini bilen ve bu özellikleri sebebiyle kocasıyla karşıtlık içerisinde bulunan bir temsildir. Çiftin iki çocuğu bulunmaktadır ve çocuklar anne-baba arasındaki bu fikir çatışmasının arasında kalmış bir kompozisyonda sunulmaktadır.

Dizideki söylemde biz genel itibariyle; meşru, onaylanan, batıl değil hak olan, inançlı ve doğru olarak çerçevelenmiştir. Onlar kısmında görülenler ise inançsız, batıl, meşru olmayan, yanlış şeklinde tanımlanmışlardır. Dizinin geneline bakıldığında ötekinin iki türlü temsil edildiği tespit edilmiştir:

1- Tamamen Öteki Olanlar: Bu karakterler dizideki saf kötülüğü, inançsızlığı temsil eden karakterlerdir. Bunlar tıpkı Kur'an-ı Kerim'deki *A'râf* Suresinde (179. Ayet) geçen ve "*kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde görmeyen, kulakları olduğu halde duymayan*" kişilerdir ve şeytani gücün esiri hatta onun temsilcisi konumunda tasvir edilmişlerdir. Onlar için İlahi yola girmek hususunda hiçbir umut görünmemektedir. "*Yazar*" bölümünde tamamen öteki temsiline rastlanmamakla birlikte dizinin genelinde bu temsillere sıklıkla yer verildiği gözlenmiştir.

2- Yarı Biz, Yarı Öteki Olanlar: Bu karakterler, dizide Salih ve Hızır tarafından yardım edilip yol gösterilen kimselerdir. Bunlar, biz(iyi) ve onlar(kötü) arasında kalmışlardır ve aldıkları yardım sayesinde biz olma yönünde bir serüven yaşamaktadırlar. Bu kimseler, özlerinde iyi, doğru bir yön bulunmasına karşın çoğunlukla modernitenin çeşitli yansımaları tarafından körüklenen ben'lik duygusu, hırs, arzu, intikam, şehvet, önyargı, maddi zevkler vb. gibi kavramların etkisiyle tasvip edilemeyecek davranış ve düşüncelere yönelmişlerdir. Dizi anlatısı, bu gibi insanların, bu tarz yönelimlerinden vazgeçerek ilahi merhamete kavuşmalarını konu edinmektedir.

Dizideki Güçlü karakteri, özündeki iyiliğe karşın bir dizi yanlış düşüncelerin peşinden giden ve birçok insanı da bu yönde sürükleyen biridir ve bu sebeple yarı biz, yarı öteki bir karakterdir. Dizideki bir sahne bu karşıtlığı gayet vurgulayıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Sahnede, ödül almaya giden Güçlü, seyyar tezgâhını kaldırma

çıkarmaya çalışan Hızır'a (Hızır, Güçlü'nün karşısına seyyar satıcı kılığında çıkmıştır) yardım eder ve aralarında şu diyalog geçer:

Hızır: Sağ ol evladım. Valla seni Allah gönderdi evladım. Allah razı olsun (Allah iradesini ön plana çıkarmaktadır).

Güçlü: Ben kendim geldim amca. Bak yoldan geçen onca insan sana yardım etti mi? Etmedi. Ama ben ettim, ben tercih ettim (Kişinin iradesini ön plana çıkarmaktadır).

Bu sahnede, Güçlü karakteri eylemsel olarak bir dayanışma örneği sergilemiş ve bunu sınıfsal farklılık gözetmeden yani egosu olmadan gerçekleştirmiştir ki bu özellikler “biz” tanımını çerçevesinde görünmektedir. Ancak olayın söylemsel boyutunda, ben kavramını, kendi iradesini ve seküler zihniyetini ortaya koymuştur. Yani Güçlü'nün eylemi “biz” kapsamında görünse dahi söylemi “onlar” kapsamına dâhildir. Güçlü'nün, seyyar satıcı kılığındaki Hızır'a yardım etmesini değerlendiren Salih, onun özü itibariyle kötü insan olmadığını dile getirirken Hızır, her insanın özünde Allah tarafından verilen bir güzellik/iyilik bulunduğunu ancak “iyi amelin imanla bütünleşince güzel” olduğunu belirterek biz/onlar karşıtlığının sınırını belirginleştirmektedir. ‘İnanç’ olmadığı müddetçe sınırın ‘biz’ tarafına geçmek mümkün görünmemektedir.

Dizide biz ve onların kim olduğuna ilişkin Salih ve Hızır tarafından yapılan tanımlamalar oldukça önemli görünmektedir:

Onlar:

Hızır: Nefsine mağlup olanlar, cinayet işleyenler.

Salih: Onlar nefislerinin esiri olup milyonların katili olanlar.

Hızır: Benliklerine mağlup olarak her şeyi kendi nefislerine kendi sınırlı güçlerine sonsuzluk vehmettirerek taşkınlığa giren ve zavallı hale gelenler. Benliğin altında kalan zalimleşen ve azgınlaşanlar.

Hızır: Aklının sınırsız çözüm gücü olduğuna inananlar (aklı ilahlaştıranlar).

Biz:

Hızır: Nefsine mağlup olmayanlar.

Salih: Kendi benliğini sonsuz karşısında ölçümleyebilenler, peygamberler ve onların işaret ettikleri yolda gidenler.

Hızır: Benliği kendine binek yaparak olgunlaşanlar.

Dizinin her bölümünde Salih ve Hızır tarafından bir takım Biz-Onlar ayrımı yapılmaktadır. Bu ayrımlar ve ayrımlara ilişkin tanımlamalar her bölümde ele alınan konulara göre değişebilmektedirler. Ele alınan konu çerçevesinde biz ve onlar, İslami argümanlar çerçevesinde inşa edilmekte ve söylemsel bir tutarlılık oluşturmaktadır.

d- Tanım Düzeyi ve Ayrıntı Derecesi

Söylemi inşa edenler, zihinsel modellerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli seçeneklere sahiptirler. Bunlar, bir olay hakkında çok ya da yetersiz bilgi vermek, ya da olayı biraz soyut, genel ya da özel düzeyde tanımlamak gibi yönelimlerdir. Konulaştırmada genellikle bizim iyi yönlerimiz ve onların kötü yönleri hakkında belirli ve daha ayrıntılı, bizim kötü ve onların iyi yönleri hakkında daha az ayrıntıya girileceği tartışma gerektirmeyen bir husustur (Van Dijk,2003:59). Nitekim *Beşinci Boyut* dizisinde, onaylanmayan ve karşı çıkılan durumlar ayrıntılı bir şekilde tanımlandığı ve değerlendirildiği tespit edilmiştir.

- Metafizik mekân ve açılış diyalogu.

- Hızır ve Salih olayları takip etmektedirler.

Dizinin ilk sahnesi, metafiziksel bir mekânda Hızır ve Salih'in, dizideki hikâyeye ve ele alınacak kavrama ilişkin konuşması ile başlamaktadır. Bu konuşma aynı zamanda bir tanımlamadır ve izleyiciye konu hakkında fikir vermekte, böylelikle izleyici hikâyeye bu tanımlama üzerinden yaklaşabilmektedir. Hızır ve Salih anlatı süresince olayları takip etmekte ve zaman zaman bir araya gelerek konuşmakta, tanımlar ve ayrıntılandırmalar ile dini söylemi olumlu yapmakta, karşıt düşüncüyü ise çürütmekte ve olumsuzlamaktadırlar. Bu konuşmalarda ağırlıklı konu, hikâyesi anlatılan karakterin yaptığı eylemler veya taşıdığı düşüncelerdir.

“*Yazar*” bölümünde Güçlü, “nefsine, ben’liğine mağlup olan, akli ilahlaştıran, kaderi reddeden” bir karakter olarak tanımlanmakta ve bu sebeple eleştirilmektedir. Diğer yandan Güçlü’nün, yardımseverlik, vefa gibi olumlu yönleri de olan bir karakter olduğuna ilişkin anlatı tarafından bilgi verilmekte, ancak dizide bunlar çok fazla irdelenmemektedir. Güçlü, insanlara güler yüzlü davranmakta, yardım etmektedir hatta en iyi yazar ödünü ile beraber kendisine verilen para ödülünü yardıma muhtaç çocuklara verilmek üzere yayıncısına verir. Bu sırada yanında bulunan biri “keşke bunu basın önünde yapsaydınız reklamınız olurdu” derken Güçlü, reklam olsun diye yardım etmeyeceğini belirtir. İyi amelin ancak imanla bütünleşince anlamlı olduğunu savunan Salih ve Hızır, Güçlü’nün yardımseverliği hususunda tanım ve ayrıntı vermezler ancak iyiliğin bir öz olarak insana Allah tarafından verildiğini de belirtmeyi ihmal etmemektedirler. Bu durumda Güçlü’nün iyi yönlerinin daha yüzeysel bir şekilde ele alındığı ileri sürülebilmektedir.

Benliğine ve kendi iradesine olan güvenine karşın eşi Handan’ın ölümü ardından Güçlü’yü zor bir dönem beklemektedir. Salih ve Hızır cenaze töreninde durum değerlendirmesi yaparlar:

Salih: Korkarım eşinin ölümüyle akli kalbine iyice baskın çıkacak, isyan edecek, belki de dönüşü olmayan bir yola girecek.

Hızır: Sınırlı olanı sınırsız vehmetmek dengeyi bozar, haddi aşırır. Aklının sınırsız çözüm gücüne olan güveni burada yeterli olmadığını görecektir.

Salih: Ya isyanını kontrol edemezse?

Hızır: Niyeti temiz olana Allah’ın önüne çıkaracağı o kadar çok sebepler var ki.

Burada Salih ve Hızır öngöründe bulunup olasılıkları tartarlarken aynı zamanda Güçlü’nün onaylanmayan düşüncelerinin kendisini sürükleyebileceği kötü durumlara dikkat çekmektedirler. Ayrıca Güçlü’nün çok güvendiği akıl kavramının aslında sınırlı ve yetersiz olduğu tanımlanmakta, akıl ve kalp arasında dengeli bir ilişkinin önemi vurgulanmaktadır. Bir yandan Güçlü’nün isyan edip dönüşü olmayan bir yola girmesine ilişkin tehlike dile getirilirken diğer taraftan niyeti temiz olana Allah’ın yardım edeceğine ilişkin bir umut da izleyiciye aktarılmaktadır. Güçlü’nün Allah’ın gücüne, kadere, hayır ve şerrin Allah tarafından gönderildiğine inanması ve insan aklının her

şeyi bilmeye muktedir olmadığı gerçeğini görmesi, ilahi merhamete ulaşmasını kolaylaştıracaktır.

Eşi Handan'ın ölümünün ardından bunalıma giren Güçlü hem özel yaşamında hem de iş yaşamında büyük bir başarısızlıkla karşılaşmaktadır ve Salih ona yardımcı olmaya çalışırken bizim iyi yönlerimizi detaylandıran ve olumlandıran bir söylem oluşturmaktadır:

Güçlü: Kimse beni anlamıyor, sürekli üstüme geliyorlar. Ne kadar yalnız kaldım şu dünyada?

Salih: Aslında kimse yalnız değildir bu dünyada.

Güçlü: O ne demek şimdi? Ben sonuçta yalnızım işte.

Salih: Hep aklınızın sesini öne alıp dinliyorsunuz. Hâlbuki kalbinizin sesine de kulak kabartsanız.

Güçlü: Ne olacakmış kulak kabartsam?

Salih: Sizi hiç yalnız bırakmayan, rahmetiyle kuşatan, sevgisiyle çepeçevre saran Allah'ı bulacaksınız.

Güçlü: Nasıl?

Salih: O sonsuz merhamet sahibi kapısının tokmağına el atanları ne yalnız bırakır ne de sevgisiz.

Güçlü: Bunları söylemek senin için kolay. Eşini kaybeden benim. O öldü, niye öldü, niye yok oldu?

Salih: Ölüm yokluk mudur? Kışta kaybolan, baharda canlanan yok mu olur?

Bu diyalogda Salih, Allah'ı, O'nun merhamet ve rahmetini olumlamakta, ölüm kavramını tanımlamakta ve Güçlü'ye kalbinin sesini dinlemesini telkin ederek aslında bir yandan biz'i tanımlamakta ve olumlamaktadır. Güçlü'nün fikirlerinin, kendisine ve aslında kimseye faydası olmadığı ortaya çıkmıştır ve Salih buna ilişkin bir farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Ancak Güçlü henüz bunu anlayacak durumda görünmemektedir.

e- İmalar ve Varsayımlar

Söylem üretimi zihinsel bir süreç olduğu ve modellere dayandığı için bilginin tümünün yerine bir kısmının ifade edilmesi yeterli görünmektedir. Kalan bilgi ise ortak inanç ve görüşlerden çıkarılabilmektedir ki böylece bu bilginin “ima” edilmesi yeterlidir

(Van Dijk,2003:60). Ayrıca imalar, açıkça söylenmeyen ancak belki de açıkça söylenmesinden daha geniş anlamları ifade edecek durumlarda kullanılabilirler. ‘İma’nın başka bir avantajı da kolay kullanımıdır ki söylemdeki bir takım bilgilerin ima edilmesi, aynı bilginin açıkça söylenmesinden daha kolay görünmektedir. Ayrıca söylemlerin anlaşılır ve ekili olabilmesi için ortak bir bilgi, inanç, kültür alanının olduğu varsayılmaktadır. Van Dijk (2003:60), hiç paylaşılmayan veya kabul görmeyen bir bilginin varsayılmasını, bilgiyi ‘arka kapıdan sunmak’ şeklinde yani ideolojik bir vasıfla değerlendirmektedir.

Salih, dizide ele alınan konu çerçevesinde, hikâyesi anlatılan karaktere yakın bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyesi geçen karakterin şoförü, bahçıvanı, komşusu, psikoloğu veya arkadaşı gibi çeşitli biçimlerde anlatıda yer alan Salih, gerek bu konumu, gerekse kutsal görevinin buna açıkça el vermemesi sebebiyle yardım eli uzatan söylemini çoğu zaman imalar, kapalı anlatımlar, küçük hikâyecikler ve kişiyi düşünmeye sevk edecek sorularla inşa etmektedir. Ayrıca Salih, dini temelli çeşitli varsayımlar kullanabilmektedir ki bu varsayımlar, genel olarak toplum tarafından kabul görse dahi karşısındaki kişinin düşüncesi, o anki ruhsal ve düşünsel yapısı bu varsayımları paylaşmamakta veya göz ardı edebilmektedir. (Örneğin yukarıda zikredilen diyalogdaki durum)

‘Yazar’ bölümündeki sahnelerden birinde, aile birlikte yemek yemekte ve bir yandan sohbet etmektedirler. Çocuklara dini telkinlerde bulunulmasından hoşnut olmayan Güçlü ile çocukların inançlı bir şekilde yetişmesini arzu eden Handan arasında, çocuklar tam yemekten kalkarken şu diyalog geçer:

Handan: Şükrettiniz mi çocuklar?

Çocuklar: Haklısın annecim (şükretmek üzere tekrar otururlar).

Güçlü: : (Eşinin dini telkininin kendi düşüncelerine olan karşıtlığını ima ederek)
Handan’cım, inadına mı yapıyorsun?

Handan: Yoo, gerektiği için yapıyorum.

Burada Güçlü Oktay, agresif ve aslında doğru olmayan düşüncelerini dikte ettirir bir şekilde sunulmaktadır. Oysa eşi Handan sakin ve akli başında hareket etmektedir. Handan’ın, eşinin çıkışına karşı kullandığı “gerektiği için yapıyorum” ifadesi, “herkes

Allah'a şükür edilmesinin gerektiğini bilir" şeklinde bir varsayım olarak görülebilmektedir. Handan bu varsayımı açıkça ifade etmek yerine imalı bir şekilde dile getirmiştir, çünkü bu bilgi ortak inanç alanının içerisinde yer almaktadır.

Güçlü'nün kitaplarının çok satmasının ardından kendisine, büyük bir yayınevinin sorumlusu olan Nermin Hanım tarafından yeni kitabı için yüksek bir ücret teklif edilir, ancak Güçlü yayıncısına olan vefa borcunu ileri sürerek teklifi kibarca reddeder. Bu durum üzerine Nermin Hanım imada bulunur:

Nermin Hanım: Sizin alışkanlıklarınızdan vazgeçmediğinizi söylemişlerdi.

Güçlü: (Anlamadığını belirtir) Pardon.

Nermin Hanım: Hala daktilo ile yazıyormuşsunuz, şahane, çok romantik. Fakat Güçlü Bey eski şeyler çok çabuk bozulurlar bilirsiniz, yenilemekte yarar var.

Bu diyalogda Nermin Hanım, Güçlü'ye tutucu ve geleneksel olduğunu ima etmektedir. Oysa görünüş ve düşünce yapısı olarak Güçlü karakteri, tıpkı Giddens'in profilini çizdiği ve modern dünyanın sürekli değişen yapısına ayak uydurmaya çalışan refleksif bir karakter olarak görünmektedir. Para odaklı, değişime açık, kapitalist sistemin bir temsilcisi olarak görülen Nermin Hanım, daktilo simgesi üzerinden yaptığı ima ile açıkça söylemediği ifadeleri dile getirmeye çalışmaktadır.

f- Yerel Tutarlılık

Beşinci Boyut dizisindeki dini yönelimli söylem kesinlikle tutarlı görünmektedir. Bu tutarlılığın temel kaynağı; dizinin Kur'an-ı Kerim veya Hz. Muhammed'in hadisleri gibi sabit ve birincil kaynakları konu ve dayanak olarak sıklıkla kullanmasıdır. Dizinin söylemindeki önermeler dizisi, eylemler ve olaylar hususunda nedensellik ve olanaklılık açısından tutarlılık arz etmektedir. Dizinin "Yazar" adlı bölümündeki söylemde, Allah'ın iradesinin üstünlüğü sürekli ve tutarlı bir şekilde ileri sürülen önerme olarak tespit edilmiştir. Bu önermeyi dikkate almayan ve "ben"i, kendi iradesinin üstünlüğünü öneren yazar Güçlü Oktay'ın eylemleri sonucu karşılaştığı olaylar ise kendi nedenselliğini çürütmekte, Allah iradesinin üstünlüğünü savunan söylem modelinin tutarlılığını ortaya koymaktadır.

g- Örnekler ve Açıklamalar

Söylemler genellikle örnekler ve açıklamalarla inşa edilmektedirler (Van Dijk, 2003:63). *Beşinci Boyut* dizisindeki tüm hikâyeler gerçek hayata ilişkin örneklerdir ve kötü, olumsuz bir durumla başlayan anlatının olumlu, mutlu bir sonla noktalmasını ele almaktadırlar. Ancak bu dizideki mutlu sonlar; mal, mülk, para gibi beşeri hayata ilişkin değil, huzur, hidayet, iman vb. gibi uhrevi hayata ilişkin kavramlarda gerçekleşmektedirler.

Beşinci Boyut dizisi ahlâki, dini bir ders ihtiva etmektedir ve her bölümünde izleyici için ibret alınacak bir olay veya durum yaşanmaktadır. Dizinin ilk sahnesinde Hızır ve Salih'in metafizik mekânda yaptığı sohbet aslında dizinin o bölümde ele aldığı konuya ilişkindir ve ardından gelen hikâyeye o sohbet esnasında ortaya konulan dinsel gerçekliğe bir örnek teşkil etmektedir. “*Yazar*” bölümündeki ilk diyalog şöyledir:

Salih: Benlik, enaniyet⁶², bunlar insanın ayağını kaydıran, isyan ettiren duygular.

Hızır: İnsanın nefsi, benliği her türlü taşkınlığa, azgınlığa açıktır. Hele hele nefesine mağlup olanın cinayetlerine bakınca insan ne kadar ürperir değil mi?

Salih: Evet. Onlar nefislerinin esiri olup milyonlarca insanın katili olmuşlardır.

Çeşitli benzetme ve metaforlarla bezeli bu diyalog, dizinin bölüm konusunun izleyiciye aktarılmasına vesile olurken sonrasında ekrana gelecek örnek hikâyeye için de bir temel teşkil etmektedir.

Dizide yanlış içersinde bulunan karakterlerin davranışları gerek Hızır ve Salih, gerekse anlatıdaki diğer dini yönelimli karakterler tarafından analiz edilmekte ve davranışın veya düşüncenin neden yanlış olduğuna ilişkin dini, ancak realist açıklamalar getirilmektedir. Örneğin; Güçlü bir televizyon programına konuk olur ve bu programda ben'i, kişinin yaratıcının varlığından bağımsız olarak gördüğü gücünü olumlamakta, kişinin kendi arzuları doğrultusunda mücadele etmesini salık vermekte ve bu görüşleri ihtiva eden kitabını ısrarla savunmaktadır. Bu sırada eşi Handan ve çocukları, Güçlü'yü

---

⁶² **Enaniyet:** Allah'ın insana ihsan ve ikram eseri olarak verdiği nimetleri sahiplenip kendine mal etmesi ve kendinden bilmesidir. www.sorularlailamiyet.com

izlemektedirler. Güçlü'nün kızı, babasının televizyonda yaptığı konuşmanın etkisinde kalmış bir haldedir ve annesi ile arasında şu diyalog geçer:

Kızı Tilbe: (Babasını alkışlayarak) Babam süper konuşuyor değil mi anne? Herkes babamın söylediği gibi davranırsa dünya çok güzel bir yer olur.

Handan: Ama herkes sadece istediklerinin peşinden koşsaydı dünya yaşanmaz bir yer olurdu değil mi Tilbe?

Birkaç sahne sonra, Tilbe bir arkadaşı ile beraber süs eşyası satan bir dükkâna girer. Tilbe çok beğendiği bir tokayı gizlice cebine koyar ve tam çıkmak üzereyken dükkân sahibi tarafından yakalanır. Tilbe annesini arar ve annesi gelerek dükkân sahibinden özür diler, Tilbe'yi bu zor durumdan kurtarır. Ardından Handan ve kızı Tilbe arasında şu diyalog geçer:

Kızı Tilbe: Anne yemin ederim bir daha yapmayacağım.

Handan: Bunu niye yaptın kızım anlamıyorum, hiç anlamıyorum.

Kızı Tilbe: Para yoktu yanımda.

Handan: E kızım benden isteseydin.

Kızı Tilbe: Ama o an almak istiyordum tokayı.

Handan: (Üstte aktardığımız diyalogda ileri sürdüğü düşüncesini yineleyerek) Ya.. Şimdi beni anladın mı? Herkes istediklerinin peşinden giderse çok kötü olur demiştim. Hatırladın mı?

Kızı Tilbe: Hatırladım.

Handan: Ne olur bir daha bunu yapma kızım. Sabretmeyi, beklemeyi hatta kaybetmeyi, her istediğini alamayabileceğini öğrenmek zorundasın. Yoksa çok mutsuz olursun, mutsuz edersin.

Handan, akıllı ve inancı temsil eden bir karakter olarak Güçlü'nün kurguladığı insan modelinin bu dünyayı yaşanmaz bir noktaya götüreceğini öngörmektedir. Güçlü'nün, insanın her istediğini elde edebileceğini düşünmesi ve insanlara “beklemeyin, harekete geçin, teslim olmayın” çağrısında bulunmasına karşın Handan kızına, beklemeyi hatta kaybetmeyi öğrenmesini tavsiye ederek olgun ve tutarlı bir davranış öğütlemetedir. Güçlü'nün tasavvur ettiği insan; Bulaç'ın sıklıkla eleştirdiği, varoluşun manevi ve ilahi boyutunu unutturan bir rasyonalizmi, yüksek ahlaki idealler yerine salt yararlı olanın peşinden gitmeyi idealize eden anlayışı ve bu yapısı itibarıyla dünyayı krize sevk eden modernizmi temsil etmektedir (Bulaç, 2006:15,17). Bu noktada dizide Handan ve kızı

arasında geçen bu iki diyalog, Güçlü'nün yaratmaya çalıştığı insan modelinin başarısızlığına örnek olarak sunulmaktadır.

Dizide, Güçlü'nün azimli bir takipçisi olan Gökhan'ın hikâyesi de bu başarısızlığa başka bir örnektir. Güçlü'nün her dediğine, annesine karşı gelecek kadar bir güven duyan Gökhan için önceleri her şey yolunda gitmektedir; işyerinde terfi almıştır, azimlidir, çalışkandır ve müdür yardımcılığına yükselmeyi hedeflemektedir. Ancak sonradan durum değişir; Gökhan işten çıkarılır ve sevdiği kız onu istemez. Bu gelişmeler “insanın istediği her şeyi elde edemeyeceğini” örneklemektedir. Hayata yeni atılan bir genç olarak Gökhan'ın bu durumu; seküler, şükretmeyi bilmeyen, hep isteklerinin peşinde koşan ve inancı göz ardı eden Batı tarzı söylemin başarısızlığına bir örnek teşkil etmektedir. Dizide bu ve buna benzer örneklemeler aracılığıyla esasen materyalist anlayış üzerine kurulu modern dünya düzeni ile maneviyat üzerine temellendirilen İslami dünya tasavvuru kıyaslanmakta ve İslami düzenin üstünlüğü açıkça vurgulanmaktadır.

Ancak dizideki en büyük örnek Güçlü'nün hikâyesidir ve dizinin sonlanış biçimi bunun en önemli göstergesidir. Güçlü, anlatının başında konuk olduğu televizyon programına anlatının sonunda da konuk olmuştur, ancak bu sefer tamamen farklı bir düşünce yapısını temsil etmektedir. Güçlü, Allah'ın varlığı ve hikmetini anlamış ve bu sebeple yeni kitabının adını “*Yalnız Değilsiniz*” olarak seçmiştir.

Güçlü: Nihayet asıl söylemem gerekenleri, yazmam gerekenleri ifade etmeye başladım. Bu vesile ile bütün okurlarımdan özür dilemeyi kendime bir borç biliyorum. Ben kendi kendime bir doğruya varacağımı zannediyordum. Oysa Allah'ın izni olmadan, yardımı olmadan hakikatin kavranamayacağını öğrendim. Çok şükür Allah bana yardım etti. Nefsime aşır hakikati görmemi sağladı. Çalışın çabalayın ama nihayetinde bir şey isteyecekseniz bunu Allah'tan isteyeceksiniz. Çünkü Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.

Kızı Tilbe: (Kardeşi ve anneannesi ile beraber babasını televizyondan izlemektedir) Yaşasın babam geri geldi.

Oğlu: Ama bu babam daha da iyi.

Hikâyenin bu şekilde sonlanması ve Güçlü'nün Hak yoluna dönmesi hikâyedeki İslami söylemin doğruluğu ve meşruluğunu örneklemektedir. Bu durum, aynı zamanda söylemin kanıtsallığını güçlendiren bir olgu olarak görünmektedir. Güçlü doğru yola

dönmüş, Hızır ve Salih görevlerini yerine getirmiş, çocukları babalarının bu yeni halini daha çok sevmiş ve izleyici de hikâyeden kendi yaşamına ilişkin dersler çıkarmıştır. Böylelikle dini yönelimli izler kitle inancını pekiştirir ve mutlu olmuştur.

h- Yadsıma İfadeleri

Yadsıma ifadeleri önyargılı bir düşüncenin ürünü olup bu önyargıyı anlama taşımaktadırlar. Van Dijk'a göre yadsıma ifadelerinin pek çok çeşidi bulunmaktadır (Van Dijk, 2003:64):

Sözde olumsuzlama: “X’e karşı değilim, ama....”

Sözde kabul etme: “Çok akıllı olabilirler, ama....”

Sözde empati: “Sorunları olabilir, ama....”

Sözde özür dileme: “Özür dilerim ama,....”

Sözde çaba gösterme: “Elimizden gelen her şeyi yapıyoruz, ama....”

Aktarım: “Benim onlarla bir sorunum yok, ama müşterilerim....”

Tersine döndürme, kurbanı suçlama: “Ayrımcılığa uğrayan ONLAR değil, BİZİZ....”
v.b.

Beşinci Boyut dizisinde de bu gibi yadsıma ifadeleri ile sıkça karşılaşmak mümkün olmaktadır (Güçlü'nün, seyyar satıcı kılığındaki Hızır'a yardım etmesinden sonraki diyalog):

Salih: (Güçlü'yü kastederek) Özü itibariyle kötü bir insan değil.

Hızır: Çünkü Allah, insanı kerim olarak yaratmıştır. Her insanın özünde bu güzellik çekirdek halinde vardır, ama kul vardır bunu fark eder, kul vardır körlükle inadı sürdürür. Bilse ki dünyada kör olan ahrette de kördür.

Salih: Yine de içindeki iyi niyeti davranışlarına yansıtabiliyor.

Hızır: Fakat şunu da anlaması gerek: İyi amel, imanla bütünleşince güzeldir.

Hızır ve Salih arasında geçen bu diyalogda iki adet *sözde olumlama* tespit edilmektedir. Salih'in, Güçlü hakkında; “kötü bir insan olmadığı ve iyi niyetini davranışlarına yansıttığı” yönündeki sözleri *sözde olumlamalardır*. Zira önermelerin başındaki “özü itibariyle ve yine de” şeklindeki ifadeler olumlama hakkında bir belirsizlik yaratmaktadır. Ayrıca, Salih'in bu önermelerine açıklık getiren Hızır ilk tümcesinde, öz'deki iyiliğin, güzelliğin insana Allah tarafından verildiğini belirterek,

Güçlü karakterindeki bu olumlu durumun, kendisinden kaynaklanmadığını göstermektedir. Hızır, ikinci tümcede ise Güçlü'nün, dini kaynaklı bir şekilde olmaksızın gösterdiği iyi niyetli davranışların kıymetli olmadığını, çünkü iyi davranışların ancak imanla, inançla bütünleşince güzel olduğunu belirterek Güçlü hakkındaki diğer olumlamaı da ortadan kaldırmaktadır ki böylece diyalogdaki olumlama *sözde olumlama* olarak işlev görmektedirler.

i- Uzam (Geleneksel Temalar)

Uzamlar tıpkı konu ve başlıklar gibi standartlaştırılmış yerleri ifade etmekte ve “basmakalıp” yapılar olarak tipik bir şekilde kullanılmaktadırlar (Van Dijk, 2003:67). Kimin nereye ait olduğu ve hangi alanların kimler için standart bir yer olarak geleneksel hale getirildiği uzama ilişkin bir sorunsal olarak görünmektedir. Bu açıdan ele aldığımızda *Beşinci Boyut* dizisi, toplumsal yaşamda kadın ve erkeği İslami düşünceye uygun bir şekilde konumlandırmaktadır. Kadın karakterler ağırlıklı olarak ev yaşamı ile ilişkilendirilmekte erkek karakterler ise iş hayatı ve dış dünya ile olan ilişkilerde ön plana çıkarılmaktadırlar. Nitekim “*Yazar*” dizisinde çalışan, dış dünya ile daha yoğun ilişki içersinde olan karakter Güçlü, evi çekip çeviren, çocukların sorunları konusunda çözüm bulucu karakter ise Handan'dır.

2.1.2. Argüman

Argüman; söylemin inandırıcı ve güçlü olması için kanıtsallığa, karşı gerçeklik yaratılmasına, söylemi değer ve normlara dayandırmaya, karşılaştırmalar yapmaya ve empati kurmaya dayalı bir söylem kategorisini oluşturmaktadır.

a- Kanıtsallık

Konuşmacılar söyledikleri şeylerden sorumludur. Bu nedenle, bir inancı ifade ediyorlarsa, çoğunlukla onlardan inançlarının bir kanıtını sunmaları ve bu inançları yadsıyan başkalarıyla bir tartışma içersine girmeleri beklenir. Kanıtlar; doğa bilimleri, toplumbilimleri veya sosyal bilimlerden, bizzat insanın kendi duyusundan, kitle iletişim araçlarından elde edilen bilgilerden oluşabilmektedirler. Televizyondan görmek, gazeteden okumak, radyodan dinlemek veya internetten teyit etmek modern toplumda kanıtsallığın en önemli ölçütleri arasındadır (Van Dijk, 2003:65-66). Ancak kitle

iletişim araçlarının gerçeklik ölçütleri ve tarafsızlıkları oldukça tartışılan bir konudur ve günümüzde bunların kanıtsallığı da sorgulanabilmektedir.

Dini yönelimli bir dizi olarak *Beşinci Boyut* dizisinin yine en önemli kanıtsallığı dinin kendisidir. Bu dizide Kuran'ı Kerim metinlerinden alıntılar yapılmakta, peygamberin hadisleri zikredilmekte, İslam dünyasınca kabul edilen, saygı gören karakterlerden örnekler sunulmakta ve böylelikle anlatı kanıtsal açıdan güçlendirilmektedir. Eşinin ölümünden sonra umutsuzluğa düşen Güçlü ve ona destek olmaya çalışan Salih'le arasındaki diyalogda böyle bir kanıtsallık görülmektedir:

Salih: İnsan aklı bütün acılarla baş etmeye yetmez. Çünkü her insan her acıyla baş etmeye yetecek kadar çok şey biliyor olamaz.

Güçlü: Ben yeterince şey biliyorum.

Salih: Ama Allah şöyle buyuruyor. “*Her bilenin üstünde bir bilen vardır*”. İsterseniz bunu da bir düşünün.

Güçlü'nün bireyselci düşüncelerinin, eşinin ölümü karşısında kendisine bir faydası olmadığı gibi çocuklarına büyük zararı dokunmaktadır. Annelerini kaybeden, babalarından manevi destek göremeyen çocuklar, özellikle de Tilbe büyük bir boşluk hissetmektedir. Salih, Güçlü'nün içine düştüğü kibir girdabının farkındadır ve onlara yardım etmek istemektedir. Güçlü'yü ikna için söylediği “*her bilenin üstünde bir bilen vardır*” ifadesi Kuran'ı Kerim'deki *Yusuf* Suresinin 76. Ayetinde geçmektedir. Böylece Salih İslam'ın birincil derecedeki kaynağından bir argümanı devreye sokmakta ve görüşlerine kanıt olarak göstermektedir. Salih'in sözleri insan aklının sınırlı olduğunu vurgulayarak, Tanrı merkezli dünya düzeni yerine akıl merkezli bir dünya düzeni ikame eden yani aklı ilahlaştıran Batı düşüncesini eleştirmekte ve böylelikle oksidental bir karakter göstermektedir.

Salih ile aynı argümanı kullanan bir diğer karakter de Handan'ın annesidir. Güçlü, bireysellekle, kibir ile bir yere varamayacağını anlamaya başlamış, düşünceleriyle olumsuz etkilediği Gökhan'ın kendisi gibi ümitsiz durumuna tanık olmuştur. Eve döndüğünde Handan'ın annesi Kur'an okumaktadır ve Güçlü'ye, durumu ile ilgili bir içeriği olan *İnşirâh* Suresini okur ve öğüt verir:

Handan'ın annesi: “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Senin belini çıtırdatan o ağır yükünü indirmedik mi? Senin şanını yüceltmedik mi? Demek ki güçlkle beraber kolaylık vardır”. O halde bir işi bitirince hemen başka bir işe giriş, onunla uğraş, hep Rabbine yönel, O'na yaklaş.

Güçlü, modern zamanda yaşayan bir karakterdir ancak onun materyalist modern yöntemleri içinde bulunduğu sıkıntıya çözümsüz kalmaktadır. Handan'ın annesi, kızının ailesi için çözümün İslam'da, onun maneviyatından olduğunu bilmektedir. Nitekim damadı Güçlü'ye, çözümün Kur'an'da var olduğunu okuduğu sure ile kanıtlamaya çalışmaktadır.

Güçlü: Çalışın, çabalayın, ama bir şey isteyecekseniz, bunu Allah'tan isteyeceksiniz, çünkü *Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*.

Güçlü, dizinin sonunda ilahi merhamete kavuşmuş ve doğru yolu bulmuştur. Katıldığı televizyon programında yeni kitabı “*Yalnız Değilsiniz*”i tanıtmakta ve değişen düşüncelerini açıklamaktadır. Güçlü'nün burada kurduğu “*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*” ifadesi Kur'an- Kerim'de *İnsân Suresi* 30. ayette geçmektedir. Ayet, Allah insana hür irade vermeseydi insan bir şey dileyemez, irade sahibi olmazdı anlamına gelmektedir. Bu örnek ve ifade daima kendi iradesini, karar verme gücünü üstün tutan Güçlü'nün, Allah iradesinin üstünlüğünü kabul ettiğini göstermektedir ve bu değişim hikâyesi dizinin dini söylemini güçlendiren bir kanıtsallık olarak görülebilmektedir.

Farklı bir boyuttan bu dünyaya insanlara yardım için gelmiş karakterler olan Hızır ve Salih'in sözleri ve yorumları da kanıtsallık taşımaktadır. Hızır ve Salih İslam ilmi ve terbiyesine sahip, gönül gözleri açık, toplumumuzca çok büyük itibar gösterilen eren-evliya kültürünü temsil eden karakterlerdir ve bu sebeple toplumsal bağlamda güçlü bir dayanağa sahip görünmektedirler.

b- Karşı Gerçeklik

“Diyelim ki ... oldu, o zaman ne olacak?” sorusu karşıt gerçekliği tanımlayan standart bir formüldür (Van Dijk, 2003:83). İnsanların başka bir seçeneği tercih etmeleri sonucunda ortaya çıkabilecek sonuçlara ilişkin bir öngöründe bulunulması, karşıt bir gerçekliğin yaratılması anlamına gelmektedir. *Beşinci Boyut* dizisindeki temel karşıt

gerçeklik; insanların dini emir ve yasaklara uymaması, nefislerinin isteklerine boyun eğmeleri sonucunda ortaya çıkacak durumlara ilişkin varsayımlar üzerinden oluşturulmaktadır.

Salih: Korkarım eşinin ölümüyle aklı, kalbine iyice baskın çıkacak, isyan edecek, belki de dönüşü olmayan bir yola girecek.

Burada Salih, eşi vefat eden Güçlü'nün geleceği hakkında değerlendirmede bulunmaktadır. Salih, Güçlü'nün kalbinin sesi (din-maneviyat) yerine aklın sesini (sekülerlik-materyalist düşünce) dinlemesi durumunda dönüşü olmayan bir yola gireceğini belirtmektedir. Dönüşü olmayan yol; ilahi olmayan, dine uygun olmayan yoldur ve insanın ilahi sınavdan başarısız olma felaketiyle sonlanmaktadır. Böylelikle Salih bir karşı gerçeklik yaratmaktadır.

Hızır: Benliklerine mağlup olarak her şeyi kendi nefislerine kendi sınırlı güçlerine sonsuzluk vehmettirerek taşkınlığa girip zavallı hale geliyorlar.

İslam tarafından uygun görülmemesine karşın benliklerine gerektiğinden fazla değer veren, ona mağlup olanların zavallı hale geleceğinin Hızır tarafından öngörülmesi de bir karşı gerçeklik yaratma gayreti olarak nitelendirilebilmektedir. Aslında Hızır tarafından ileri sürülen bu düşünce, Hızır'ın zaman ötesi bir karakter olmasından dolayı; geçmişi, şimdiki ve geleceği kapsar nitelikte olup önemli bir kanıtsallık da içermektedir.

c- Karşılaştırmalar

Beşinci Boyut dizisinin temel söyleminin karşılaştırmalar üzerinden inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kişiler, düşünceler, davranışlar sürekli karşılaştırılmakta ve İslami söylemin doğruluğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bir yanda İslami söylemi temsil eden kişiler, düşünceler, diğer yanda ise İslami olmayanı temsil eden kişiler, düşünceler tasvir edilmektedir.

Bu bölümün temel karşılaştırması; ben'liğine mağlup olanlar ile ben'liğine hâkim gelenler arasında yapılmaktadır. Bölümdeki tüm olay örgüsü ve hikâye gelişiminin, ben'lik duygusu ile hareket edenlerin mağlubiyetine doğru ilerlediği, benliğine, kibrine galip gelenlerin ise selametine yol açtığı analiz edilmiştir.

d- Değer ve Norm ile İfade Etme

Değerler daha çok ortak kültüre dayanan ve kültürel değişimlerden etkilenen kavramlar iken normlar, değerler ve kültür üzerinde belirleyiciliği olan neyin iyi/doğru, neyin kötü/yanlış olduğu bilgisini insanlara sunan kavramlardır. İslam dini bir normlar, kurallar ve değerler sistemidir. Nasr'a göre (Nasr, 2009:117-118), modern ilerleme teorisi bireyseliği artırmakta ve İslam toplumlarının değerler sistemini gevşetmekte, aşındırmaktadır. Böylelikle Allah giderek, insan hayatının her anına hükmeden, kişinin her iş ve hareketinde kendisine karşı sorumlu olduğu kadir-i mutlak bir Varlık değil, yarattıklarını uzaktan seyretmeye meyilli bir varlık olarak konumlandırılmaktadır.

Beşinci Boyut dizisi, modernite tarafından değiştirilmek, aşındırılmak istenilen İslami/geleneksel norm ve değerleri savunan, yücelten bir anlatıya sahiptir. Dizinin hemen her bölümünde Allah'ın mutlak varlığı ve yaşamdaki hükümdarlığı gözlemlenebilmektedir. Nitekim *Beşinci Boyut* hikâyeleri, Allah'ın insana verdiği iradeye karşın; ona doğru yolu göstermek, kendine döndürmek için insan hayatına yaptığı küçük müdahalelere ilişkindir.

“*Yazar*” bölümünde de İslami norm ve değerler ısrarla savunulmaktadır. Bölümde temel olarak dayanışma, yardımlaşma gibi toplumsal değerler ile inanma, dua etme, sabır etme, hayra yorma gibi dini/geleneksel değerlerin ve İslami normların olumlandığı tespit edilmiştir.

Gökhan'ın Annesi: İnsan her zaman istediğini elde edemez. Belki bunda bizim için bir hayır vardır.

Gökhan'ın annesinin kullandığı ifade, bizim geleneksel/dini söylemimizde önemli bir yeri olan “her işte bir hayır vardır” şeklindeki söyleme işaret etmektedir. Nitekim bir kötülüğün ardından dahi hayır aramak, rüyaları hayra yormak, “hayırdır inşallah” şeklindeki ifadeyi kullanmak, toplumumuzda sıkça rastlanan, adeta kültürel bir parçamız halini alan bir değerdir. Dizide farklı düşünceyi temsil eden Gökhan ve Güçlü bu değerden yoksun görünmektedirler.

Dizide, inançlı insanın yaşama pozitif bakma gerekliliğine dikkat çekilmiştir ve dizinin son sahnelerinde, evden kaçan Tilbe'yi, annesini kaza yaptığı yerde bulan Hızır'ın, genç kızı teselli eden konuşmasında bu düşünce sezilenmektedir.

Hızır: Her şeyin sahibi Allah'a el aç, dua et, içini ona dök. Unutma! Her sıkıntı iki kolaylık arasındadır.

Burada Hızır, tıpkı “her işte bir hayır vardır” inancında olduğu gibi, sıkıntının ardından gelen kolaylığı belirterek hayata olumlu bakma değerini Tilbe'ye aşlamaktadır. Bu öğütte geçen bir kavram olan dua etmek ise İslam'ın temel normlarından birisidir. Dua; çağırmak, seslenmek, yardım talep etmek anlamına gelmektedir ki bu durum insanın yaratıcı ile sürekli iletişim halinde olmasını ifade etmektedir. Allah ile sürekli iletişim halinde olan birinin, kendisini kötülüklerden alıkoyması gayet kolay olacaktır.

Salih: (Annesinin ölümünün ardından acısını bir türlü dindiremeyen Yiğit'le konuşur) Kalbindeki acının hafiflemesi için dua etmelisin. Dua güç bulmak, zorlukla acıyla mücadele etmek için en iyi silahtır.

Yiğit: Annem de böyle söylerdi.

Salih, duanın insana nasıl güç verdiğini dile getirmekte ve Yiğit'i Allah'a dua etmeye yönlendirmektedir. Kur'an-ı Kerim ayetlerinde pek çok kere, Allah'a gönülden teslim olan kullar olarak dua etmek emredilmiştir. Allah kullarından, dua ile kendisinden isteklerde bulunmasını istemektedir. Dolayısıyla dua etmek, Allah'a ulaşmak için uyulması gereken bir normdur ve bunun yanı sıra toplumu birleştiren, kişiye ise psikolojik bir rahatlık, huzur veren bir değerdir.

e- Açıklama

Van Dijk'a göre (Van Dijk,2003:89), iç grup üyeleri olumsuz eylemleri nedeniyle suçlanmaktan kurtulmak için bir mazeret bulmaya eğilimli iken, dış grup üyelerinin olumsuz eylemleri ise bu tür aktörlerin içkin özellikleri bakımından açıklanma eğilimindedir. Yani bizden olanların yaptıkları hatalar başka sebeplere bağlanmakta, diğerlerinin hataları ise kendilerine bağlanmaktadır.

Beşinci Boyut dizisinde biz ve onlar ayrımına ilişkin sınıflandırmayı yaparken, hikâyesi geçen ana karakterlerin yarı biz-yarı onlar olduğunu, dolayısıyla bu karakterlerin yaptıkları iyi davranışların bizden, kötü davranışlar ise onların düşüncelerinden kaynaklandığını da ortaya koymuştuk. Örneğin Hızır ve Salih, Güçlü karakterinin davranışlarını açıklamak üzere onunla empati kurarlarken iyi davranışlarının Allah tarafından verilen özsel bir iyilikten kaynaklandığını, kötü

davranışlarının ise inancının zayıf olduğu, kibir ve benlik duygusunun ağır bastığı yönlerinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu bölümde rastlanılmayan ancak diğer bölümlerde var olan katil, hırsız, şeytansı karakterler ise empati dahi kurulamayacak bir ötekilikle temsil edilmişlerdir.

Güçlü ile empati kurduğumuzda; benliğine mağlup oldu, Allah'a sığınmadığı için eşinin ölümünden sonra kolay toparlanamadı, inancı yüksek olmadığı için insanları yanlış yola sevk etti, sabırlı olmadığı, kadere inanmadığı için çocuklarına, ailesine destek veremedi, acılarını hafifletemedi, kibirli olduğu için çevresindeki insanları kıldı şeklinde tespitler yapılabilmektedir. Bu tespitlerin tamamında suçlamalar Güçlü'nün içkin özellikleri bakımından açıklanma eğilimindedir. Güçlü'nün yardımseverliği, hayırseverliği vb. iyi özellikleri ise kendine değil, yaradılış özelliklerine mâl edilmektedir.

f- Otorite ve Alıntı

Argümanı güçlendirmenin yollarından birisi, ele alınan konu hakkında uzmanlaşmış, otorite kabul edilen kişilerin görüşlerinden faydalanmak ve uzman kişilerden, olay hakkında bizzat bir tanıklığa sahip olan kişilerden alıntılar yapmaktır.

Beşinci Boyut dizisindeki temel otoriteler Hızır ve Salih, temel kaynaklar ise Kur'an ve peygamberdir. Hızır ve Salih, her şeyden haberdar karakterler olarak aynı zamanda bizzat tanık konumundadırlar. Dizide geçen hikâyeler toplumun hemen her sınıfsal kesiminden insanları ele almaktadır ve bu insanlar ne kadar zengin, ne kadar okumuş da olsalar otorite olamamaktadırlar, çünkü onların gücü maddeye Hızır ve Salih'in gücü ise manaya dayanmaktadır. Nitekim bu bölümdeki Güçlü karakteri çok okumuş, kitaplarıyla milyonları etkileyen, maddi normlar ile ele alındığında yaşam hususunda otorite bir kişiliktir. Ancak bilgisi ve düşünceleri ilahi olanı göz ardı ettiği için gerçekte durum böyle değildir.

Güçlü ve Handan arasında yemekte başlayan tartışma çocuklar sofradan kalktıktan sonra devam etmektedir. Güçlü, eşi Handan karşısında görüşlerini savunmakta ve bunu kendini bir otorite olarak göstermeye çalışarak yapmaktadır:

Güçlü: Kitaplarım kaç baskı yapıyor haberin var mı senin?

Handan: Var. Yarın yılın en çok satan kitabı ödülünü alacaksın.

Güçlü: Öyleyse.

Handan: Kitabının çok satması söylediklerinin doğru olduğu anlamına gelmez ki Güçlü. Kitaplarını okuyan milyonlarca insanı yanlış etkiliyorsun.

Güçlü: Yazdıklarımla onları güçlendiriyorum.

Handan: Peki ya herhangi bir aksilikle karşılaştıklarında ne olacak?

Güçlü: Savaşacaklar

Handan: Ama kime karşı savaşacaklar? Ya ne kadar ters bir yerden yaklaşıyorsun. Belki de insanlar arzu ettikleriyle savaşmalılar sahip olmak için değil.

Güçlü: Saçma sapan konuşma Handan. Sen nerden bileceksin? Alt tarafı bir ev kadınısın. Bu evde benim kitaplarımın kazancı sayesinde yaşıyorsun...

Güçlü, kitapları milyonlar satsa da, doğru şeyler söylememektedir ve söylediklerinin İslami söyleme de aykırı olması sebebiyle dizi anlatısında bir otorite konumuna gelememektedir. Handan'ın konuşmaları sanki Hızır ve Salih'in aktarmak istediği düşünceleri yansıtmaktadır. Handan'ın, insanların sahip olmak için değil, arzu ettikleri ile savaşmaları yönündeki düşüncesi insanın nefesine karşı mücadele etmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir ki bu aynı zamanda dizinin temel mesajlarından birisidir. Handan'ın akılcı cevapları karşısında verecek bir cevap bulamayan Güçlü'nün sinirlenmesi de onun haksızlığına işaret etmektedir.

g- Tarihten Dersler

Dizinin birçok bölümünde, tarihte daha önce yaşanmış örnekler ve benzer olaylar ile dizinin o bölümdeki hikâyesi arasında çeşitli karşılaştırmalar yapılmakta ve sonuçlar bağdaştırılmaktadır. Başta Kur'an metinleri, dinsel ancak aynı zamanda tarihsel metinlerdir ve Kur'an'dan ayetlerle örnekler verilmesi tarihsel bir dersi ifade etmektedir, çünkü bu metinler çoğu kez yaşanmış bir olayın ardından yol göstermesi amacıyla Allah tarafından, peygamber aracılığıyla insanlara gönderilmiş kutsal metinler olarak nitelendirilmektedirler. Nitekim bu bölümde Salih tarafından *Yusuf* Suresinden, Handan'ın annesi tarafından ise *İnşirâh* Suresinden ayetler okunması Güçlü'ye tarihsel bir ders olarak görülebilmektedir. Ayrıca bölümde tarihsel bir gönderme de tespit edilmiştir:

Hızır: Yol, rota Hak'tan olursa sebep Firavun bile gözüксе Musa'ya istikamet sair-i selamet olur.

Bu örnekte Hızır, evi terk eden Tilbe'yi durdurmak üzere harekete geçen Salih'i engellemekte ve biraz da kaderci bir anlayışla, olayların akışına bırakılması gerektiğini dini-tarihsel bir hikâye olan Firavun-Musa örneği üzerinden dile getirmektedir.

2.1.3. Retorik

Klasik retorikte aliterasyonlar, metaforlar, metonomiler, ironiler, abartılar gibi pek çok biçim figürleri kullanılmaktadır. Ancak retorikte biçimden ziyade içerik ve anlam sorunu önemli görünmektedir. Biçimsel figürlerin analiz edilmesi söyleme ilişkin retorik bir çalışmayı mümkün kılmaktadır (Van Dijk, 2003:74-75). Biçimsel figürlerin söylemi güçlendiren, zenginleştiren bir yönü bulunmaktadır.

Dini yönelimli televizyon dizileri içerdikleri mesajların iletilmesinde bir takım dilsel ve görsel araçları kullanılmaktadırlar ve metafor, metanomi ve ikonik göstergeler bu araçlar içerisinde yer almaktadırlar. Metafor (eğretileme) terimi *metafora* kökünden gelmektedir; *meta*:öte, aşırı, ve *pherein*:taşımak, yüklemek sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu ise bir söz sanatı olarak metaforun, sözcüklerin birebir anlamlarından sapmayı ve bir yorumlama ve çağrışım alanı açmasını ifade etmektedir (Salman, 2003:53). Van Dijk'a göre metafor, soyut, karmaşık, bilinmedik, yeni ya da duygusal anlamları daha bilinen ve somut hale getirmektedir (2003:98). Metafor, belli türden benzerliğe dayanan bir değişimdir. Metaforda genel anlam ile taşıyıcı arasında bir mesafe olması gerekmektedir ve benzerlikleri bir oransızlık duygusuyla yan yana bulunmalı, farklı düşünce alanlarına girmelidir. Metanomi ise bir sözcüğün ve özel niteliğin kastedilen şeyin adı yerine kullanıldığı ve benzetme amacı güdülmeyen değişmece olarak kavranabilmektedir.

a- Dramatizasyon

Diziler, dramatizasyona dayalı kurgusal yapılarıdır. *Beşinci Boyut* dizisinin, bir hikâyeyi ilgi çekici olarak, belirli bir mesajla birlikte ve belirli bir zaman dilimi içerisinde izleyicisine aktarma gayesi bulunmaktadır. Çoğu popüler dizinin aksine bu dizinin eğlendirme işlevi bulunmamakta, onun yerine, olumsuz davranışlara sahip bir

karakterin İslam'ın arzu ettiği bir yola girmesini ele alan bir mesaja ve dini yönelimli izler kitlesine bir huzur, ferahlık veren bir işleve sahip görünmektedir.

Yukarıda zikredilen işlevin yerine getirilebilmesi için; ele alınan karakterin mutlaka önce yanlış bir karar vermesi veya düşünceye kapılması, sonra bu yanlış karar ve düşünce neticesinde başına kötü bir şey gelmesi ve nihayetinde doğru yola, Hak yoluna dönerek kötü şeyden kurtulması, huzura ermesi gerekmektedir. Bu yanlış yol kimi zaman hırs, bencillik, kıskançlık, intikam gibi hissi, kimi zamansa para, makam, şöhret gibi maddi yönde olabilmektedir. Ayrıca hikâyede, kişiye yol gösteren, onu ikaz eden, İslami temsile sahip çeşitli karakterler de yer almaktadır.

“*Yazar*” bölümünde, Güçlü'nün eşinin ölmesi, bu sebeple iş hayatında ve özel yaşamında başarısız olması ve nihayetinde kızının evden kaçması dramatisasyonu artıran ve hikâyeye heyecan katan olaylardır. Tüm bu olaylar inançsız görünen bir karakterin kendini sorgulamasına ve nihayetinde Allah'a sığınmasına yol açmıştır. İşte bunun izleyiciye aktarılması için hikâye böyle bir şekilde kurgulanmış, Güçlü karakteri, yanlış düşüncelerinden kaynaklanıyormuş olarak sunulan bir sürü kötü olay yaşamıştır.

b- Abartma

Dizide abartılı terimler, ifadeler ve sunumlar kullanılarak dramatisasyon güçlendirilmektedir.

Sunucu: Başarısızlıkla karşılaştığımızda ne yapmalıyız Güçlü Bey?

Güçlü: Size bir Uzakdoğu deyişini hatırlatmak istiyorum. Düşersin 7 kez, kalkarsın 8 kez. Siz ayağa kalkma gücünü kendinizde bulmazsanız her zaman kaybedersiniz.

Gökhan'ın Annesi: (Televizyonda Güçlü'yü dinledikten sonra, Elif'le evleneceğini ısrarla belirten oğluna) ama Elif seninle evlenmek istemiyor evladım. Söyledi ya istemediğini.

Gökhan: Ama ben istiyorum anne. Güçlü Oktay'ın da söylediği gibi; düşersin 7 kez, kalkarsın 8 kez.

Gökhan işten çıkarıldıktan ve bir üzüntü yaşadıkten sonra bu sefer şansını sevdiği – ancak kız Gökhan'ı sevmemektedir- kızını razı etmekte denemek ister. Buna karşı çıkan annesine, Güçlü'den öğrendiği aynı Uzakdoğu deyişini tekrarlar.

Gökhan: Ne yapayım? Razi mı olayım? Olmayacağım. İş hayatında başarısız oldum diye hiçbir şey yapamayacağımı düşünme. Düşersin 7 kez, kalkarsın 8 kez.

Bu örnekte Güçlü ve Gökhan'ın hırslı, isteklerinin peşinden giden ve benliklerinin esiri olan karakterler oldukları; 7 kez başarısız olsalar da istekleri için 8. kez ayağa kalkmaya olan arzuları ifade edilerek, abartılı bir şekilde izleyiciye aktarılmaktadır.

Beşinci Boyut dizisindeki hikâyeler, gerçeküstü olay ve karakterlere sahip olması itibariyle genel olarak olağandan farklı açıkçası abartılı olabilmektedirler. Hikâyedeki bir takım yan öykü ve karakterlerin, dizinin izleyiciye aktarmak istediği mesajın kanıtsallığını ve gerçeklik hissini artırmak için var olduğu gözlenebilmektedir. Aslında mali durumları çok iyi olmasına karşın, Tilbe'nin çok istediği tokayı yanında para olmadığı için çalması, isteklerin peşinden gitmenin insanları düşüreceği zor durumlara örnek olmasının yanında abartılı bir durumdur. Yine Güçlü'nün arabasının lastiğinin patlaması ve yolu, hayatını kötü örnek olarak altüst ettiği Gökhan'ın annesine sorması ve bunun sonucunda Güçlü'nün gerçekleri görmeye başlaması da olağandan farklı bir olaydır. Ancak anlatının özü itibariyle bunlar tesadüfi değil, Allah'ın, insanları kendine döndürmesi yolundaki sebeplerdir.

Gökhan'ın Annesi: Sen mahvettin oğlumu, senin kitapların, o karanlık, yalan yanlış fikirlerin yüzünden oğlum insan içine çıkamaz oldu. Senin yüzünden oğlum sağlığını kaybetti.

Bu örnekte Gökhan'ın annesi, oğlunun başına gelenler için sanki tüm suçlu Güçlü'ymüş gibi abartılı bir yakarıшта bulunmaktadı. Davranışlarından ötürü oğlunu yargılamamakta, abartılı bir dramatizasyon ile Güçlü'yü suçlamaktadır. Bu şekilde Güçlü'nün değer anlayışı oksidental bir yaklaşımla eleştirilmektedir.

c- Metafor, Simge ve Benzetmeler

Dizide çeşitli metaforlar ve benzetmeler kullanılarak söylem güçlendirilmekte ve anlatı zenginleştirilmektedir.

Hızır: İnsanın nefsi, benliği her türlü taşkınlığa, azgınlığa açıktır. Hele hele nefesine mağlup olanın cinayetlerine bakınca insan ne kadar ürperir değil mi?

Salih: Evet. Onlar nefislerinin esiri olup milyonlarca insanın katili olmuşlardır.

Bu örnekte, daha önce farklı açıdan ele aldığımız Salih ve Hızır'ın diyalogundaki “cinayet ve “katil” kelimelerinin metafor olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada bir katil veya işlenmiş gerçek bir cinayet bulunmamaktadır. Nefislerine, benliklerine mağlup olarak dine aykırı yollara giren insanlar, düşünceleriyle aynı yola sürükledikleri insanları öldüren katiller olarak tasvir edilmişlerdir.

Tilbe(1): Yaa baba, tam benim camımın olduğu yere güvercinler yuva yapmışlar, pencerem ha bire kirlenip duruyor.

Güçlü(1): Sakın yuvayı bozmayın kızım. Ekmek kııntısı falan bir şeyler koyalım yuvanın yakınlarına

Tilbe(2): Pencereme yuva yapan o güvercini hatırlamıyor musun baba? Onu nasıl da korumuştun?

Tilbe(3): Baba hoş geldin. Biliyor musun güvercinin yavruları olmuş.

Dizide kullanılan metaforlardan birisi de “güvercin yuvası”dır. Handan henüz vefat etmemiş ve aile mutluyken Tilbe ve Güçlü arasında 1. diyalog geçer. Handan'ın ölümünün ardından baba ve kız arasında bağlar kopmaya başlamaktadır ve Tilbe babasına, eskiden kendilerine karşı daha şefkatli olduğunu 1. diyaloga gönderme yaparak anlatır. Dizinin son sahnesinde Güçlü doğru yolu bulmuştur ve neşeli bir şekilde eve geldiğinde kendisini yine aynı neşeyle karşılayan Tilbe babasına, güvercinlerin yavruları olduğu müjdesini verir. Burada güvercin yuvası aileyi temsil etmektedir. Bir baba olarak Güçlü'nün güvercin yuvasına gösterdiği ilgiyi ailesine de göstermesi gerekmektedir. Nitekim nihayetinde bunu başarmıştır ve güvercinlerin yavrularının olması da bu mutluluğu tamamlamaktadır.

Yiğit: Annem nereye gitti.

Anneanne: Öbür dünyaya gitti.

Yiğit: Orası nasıl bir yer? Ne yapar orada?

Anneanne: Orası şöyle. Diyelim ki yazlık evimiz var. Annen önceden gitti, hazırlıkları yapıyor. Bizim için orada olmasını, evimizde olmamasını üzüntüyle mi yoksa gideceğimiz güne kadar annemizi üzmeyecek şekilde sevinçli bir beklenti ile mi karşılamalıyız?

Burada, annelerinin ölüm acısını hafifletmek için anneanneleri başta Yiğit ve Tilbe'ye moral vermeye çalışmakta, bunun için öbür dünyaya ilişkin benzetme yapmaktadır.

Hızır: Benlik buz parçası gibidir; eli hem yakar hem de üsütür. Tutması zordur. Varlığı hep külfettir.

Bu örnekte Hızır, benliği bir buz parçasına benzetmektedir.

Salih: Ölüm yokluk mudur? Kışta kaybolan, baharda canlanan yok mu olur?

Bu örnekte Salih, ölümün yokluk olmadığını, ölümden sonra bir yaşam bulunduğunu; kışın ortadan kaybolurken baharda ortaya çıkan canlı varlıklara benzetme yaparak kanıtlamaya çalışmaktadır. Aktardığımız bu metafor ve benzetmeler hikayenin anlatısını güçlendirmektedirler.

● Handan'ın annesi Kur'an-ı Kerim okurken

Dizide, dine ilişkin simgesel kullanımların çeşitli örneklerine rastlanabilmektedir. Güçlü'nün ailesi modern bir aileyi temsil ederken eşi Handan'ın türban veya başörtüsü bulunmamakta lakin buna karşın inançlı bir karakter olarak yer almaktadır. Ancak Handan'ın annesinin taktığı başörtüsü ve elinden düşürmediği Kur'an-ı Kerim dizideki en önemli dinsel simgeler olarak görülmektedir. Ayrıca Salih ve Hızır'ın metafizik boyuttaki giyim kuşamları İslami bir görünümüdür ve simgesel bir anlamı bulunmaktadır. Dizinin genelinde ise başörtüsü veya türban ve bunların dışındaki İslami giyim-kuşama rastlanabilmekte, zaman zaman cami, Mevlevihane gibi dinsel mekânların kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Ancak bu kullanımlar dini bir dizi için abartılı olarak görünmemektedir.

d- İroni

Diğerleri hakkında suçlamalar açıkça yapılamadığında ve eleştirel tutum yine de belirtilmek istendiğinde başvurulan yöntemlerden birisi de ironidir. İroniler genellikle iğneleyici, alaycı veya küçümseyici ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Beşinci Boyut dizisinde bizi temsil eden karakterlerin, onları temsil eden karakterler veya düşünceler hakkında ironik ifadeler kullanmaktan kaçındıkları gözlenmektedir. Kanımızca bunun en önemli sebebi; dizinin temelini oluşturan İslami söylemin insanlara sürekli olarak tevâzuyu, diyalogu, hoşgörüyü tavsiye etmesi ve diğerleri hakkında, onlar çok büyük yanlışlar içersinde olsalar dahi, alaycı ifadeler kullanılmasını onaylamamasıdır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'deki birçok ayette alay kavramı ve alay etmek fiili geçmektedir ve bunların tamamı, Allah'a, peygamberine inanmayan müşriklerin davranışları olarak zikredilmektedir. Bu durumda dizide, inanmayanları temsil eden bir yönelimin İslami düşünceyi temsil eden karakterlerde bulunmaması normal görünmektedir. Analiz ettiğimiz bölümdeki İslami karakterlerde de hep bir tevazu, mazlumluk sezinlenmektedir ve bu karakterler ironi konusunda fail değil ancak mağdur durumda olabilecek konumdadırlar. Ancak Güçlü karakterinde diğerlerini küçümseyen bir yönelim mevcuttur ve şoförlüğünü yapan Salih'e otoriter şekilde sorular sorup onun cevaplarına iğneleyici yorumlar yapmaktadır:

Güçlü: Hep şoförlük mü yapıyordun Salih.

Salih: Her zaman değil. Hep ne gerekirse onu yaptım diyelim

Güçlü: Oysa kendine bir yol seçip de gitseydin belki çok yol almıştın.

Salih: Buna da şükür, ben halimden memnunum.

Güçlü: İşte tam olarak da bunu söylüyorum. Şükür insanı atıllaştırır, azla yetinmesine neden olur....

Bu örnekte Güçlü, Salih'in bulunduğu konumu yetersiz görmektedir ve "kendine bir yol seçseydin belki çok yol almıştın" diyerek Salih'i iğnelemektedir. Salih'in şükrettiğini ifade etmesi üzerine de "işte tam da bunu söylüyorum" diyerek Salih'in, kendi düşüncelerini doğrulayan bir örnek olduğunu ifade etmekte ve böylelikle ironik bir yaklaşım sergilemektedir.

e- Örtmece

Örtmece, çeşitli bağlamsal nedenlerden dolayı bilinen her şeyin açıkça söylenmemesini ifade eden bir kavramdır. Söylemlerde bu tarz ifadelere sıkça rastlanmakla beraber, saygınlığın korunması, kültürel ve toplumsal kuralların ihlal edilmemesi için örtmeceler kullanılmaktadır.

Tilbe'nin bir dükkândan toka çalması ve dükkân sahibi tarafından yakalanmasının ardından Handan dükkâna kızı için konuşmaya gider. Kızın yaptığı bu davranış onu çok şaşırtmış ve utandırmıştır:

Handan: Beyefendi ne diyeceğimi bilemiyorum. Tilbe hiç böyle bir kız değildir aslında. Biz onu hiçbir şeyden mahrum bırakmayız. Ne olur unutalım bu olayı.

Dükkân Sahibi: Kızınızı hiçbir şeyden mahrum bırakmamışsınız ama gereken eğitimi de verememişsiniz.

Açıkçası Tilbe küçük de olsa hırsızlık yapmış ve yüz kızartıcı bir suç işlemiştir. Ancak annesi Handan, kızı Tilbe'nin hırsızlık yapacak karakterde olmayacağını ifade ederken “hırsızlık” kelimesini söylemekten kaçınmakta, “böyle bir kız değildir” diyerek örtük bir ifade kullanmaktadır.

Tilbe: Of ya o yeter. Bir karar verin. Hangisi doğru bir karar verin.

Handan: Sen hangisinin doğru olduğunu gayet iyi biliyorsun Tilbe.

Bu örnekte; Güçlü ve Handan arasında yemekte geçen tartışmadan sıkılan Tilbe'nin, sofradan kalkarken kullandığı ifadeye karşılık annesinin verdiği cevap bir örtmeceyi içermektedir. Handan, doğru olanın Tilbe'nin kendisi tarafından bilineceğini ifade ederken aslında kendi düşüncesinin doğru olduğunu örtük bir biçimde dile getirmektedir. Dizinin izler kitlesinin de Handan'ın düşüncelerinin doğru olduğunu bilmesi örtük ifadenin toplumsal bir bağlama dayandığını göstermektedir.

e- Yinelemeler

Beşinci Boyut dizisinde anlamsal yinelemelere sıkça rastlanmaktadır. Böylelikle dizinin mesajı belirginleştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. “*Yazar*” bölümünde özellikle; nefsine/benliğine galip gelme, dua etme, şükür etme gibi kavramların önemi birçok kez farklı karakterler tarafından tekrarlanmıştır.

Dua etme: Salih, Hızır, Handan, Handan'ın annesi ve nihayetinde Güçlü dua etmiş veya dua etmeyi tavsiye etmişlerdir.

Nefsine/benliğine galip gelme: Salih, Hızır ve Handan nefsin isteklerine karşı mücadele edilmesini olumlamışlardır.

Şükür etme: Salih, Hızır, Handan ve son olarak Güçlü şükür etmenin önemini vurgulamışlardır.

f- Kurbanlaştırma

Kurbanlaştırma, söylemde “biz”in varlığını ve eylemlerini meşrulaştıran bir yaklaşım olarak görülebilmektedir. Zira söylemde inşa edilen karşıtlıkta kurbanlaştırılan karakterler genel de “biz” olarak tanımlanmaktadır.

Beşinci Boyut dizisinin ele aldığımız bölümünde, Handan, Tilbe, Yiğit ve Gökhan kurbanlaştırılan karakterler olarak görülebilmektedir. Özellikle genç nesili temsil eden Gökhan ve Tilbe, Güçlü’nün dini söyleme aykırı görüşlerinden etkilenerek hatalı davranışlara yönelmişlerdir. Tilbe babasının, “insanın isteklerinin peşinden gitmesi” düşüncesinin neticesinde hırsızlık yapmış, “insan her şeyi tek başına yapmalı” düşüncesinin neticesinde ise evden kaçarak kurbanlaşan bir karakter olmuştur. Gökhan ise yine Güçlü’nün düşüncelerinden etkilenmiş ve hırslı, bencil birisi haline gelmiştir. Gökhan, bunun neticesinde iş ve özel hayatında başarısız olarak kurbanlaşmıştır. Yarı biz, yarı ötekini temsil eden Güçlü de, ötekinin düşüncelerinin etkisinde kaldığı sürece çevresindekilerin yanı sıra kendisini de olumsuz etkileyerek kurbanlaşan karakterler arasına dâhil edilebilmektedir. Tüm bunlar dramatik bir yapı ile izler kitleye sunulmaktadır.

2.1.4. Biçimsel Yapı

Söylem, bir anlam sorunu olmakla beraber içinde yer aldığı metnin biçimsel yapısını etkilemekte ve bu yapıdan etkilenmektedir. Metinler, birçok önermeden oluşan yapılardır ve metinde bilginin ifade ediliş biçimi, o metnin söylemi hakkında önemli ipuçları verebilmektedir. Örneğin bir gazetede manşetten verilen bilgi/haber, metnin sonlarında verilen bilgi/haberdan daha vurguludur ve söylemdeki diğer bilgiler üzerinde daha fazla denetime sahiptir (Van Dijk, 2003:70). Yine televizyonda verilen ilk haber diğerlerine göre daha etkilidir. Öyleyse söylemde anlamla beraber biçimsel yapı ve biçimsel yapının unsurları olarak yapısal vurgu, tümce sıralamaları, tümce yapıları, eş anlamlı kelimeler, sözdizimleri, zamir ve kiplerin kullanımı da önemli görünmektedir.

a- Yapısal Vurgu

Manşet, başlık, özet, jenerik gibi geleneksel biçimler metnin başında bulunmakta ve en önemli noktaları açıklayan önermeleri içermektedir. Ancak *Beşinci Boyut* dizisinde jenerikten önce iki sahne yer almaktadır. Bu sahnelerden ilki Salih ve Hızır arasında geçen ve bölümde ele alınan kavramın dini söylem çerçevesinde nasıl değerlendirildiğini izleyiciye aktaran, aynı zamanda görsel temsili sayesinde dizinin dini içerikli yapısını vurgulayan sahnedir. Bu diyalogda verilen bilgiler, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, dizi anlatısının devamında verilen bilgiler hususunda denetimsel bir üstünlüğe sahiptirler. Bunun hemen arkasından gelen sahne ise kavrama ilişkin olarak dizinin o bölümdeki temel karakteri ile ilgili bir olayı içeren sahnedir. Bu iki sahne genellikle 7 ile 10 dakika arasında sürmekte ve dizi jeneriği bu iki sahneden ardından yer almaktadır. Salih ve Hızır arasında, hikâyenin devamında geçen diyaloglar ise ilk sahnede ele alınan kavrama ilişkin olarak hikâyesi işlenen karakterin eylemlerinin değerlendirilmesine yöneliktir ve bu konuşmalarda kavrama ilişkin detaylı açıklamalar, günlük yaşamdaki yansımalarına ilişkin düşünceler yer almaktadır. Bu ise dizideki yapısal vurgunun sürekliliğine işaret etmektedir.

b- Eşanlamlılık ve Yeniden Anlatım

Söylemde eşanlamlılık ve yeniden anlatım gibi, önermeler arasındaki ilişkiler açısından tanımlanan pek çok anlamsal özellikler bulunmaktadır. Bu ilişkiler farklı bağlamlar için farklı şekilde tanımlandığı için, ideoloji onlar üzerinde bir denetime sahipmiş gibi görünmemektedir. Söylemlerde katı bir eşanlamlılık bulunmamaktadır ve yeniden anlatımlar da aynı anlama sahip ifadeler olan, ancak bağlama dayalı sözcüksel ve biçimsel değişimlerdir (Van Dijk,2003:62). Eşanlamlılık bağlamsal bir kavramdır ve bağlam özelliklerinin bir işlevi olarak benzer anlamlar, farklı sözcüklerle değişken bir biçimde ifade edilebilmektedir. Bu ise benzer anlamların farklı kelimeler ile ifade edilmesi veya farklı anlamların benzer kelimelerle ifade edilmesi gibi bir durumu ortaya çıkarabilmektedir. Toplumsal bağlam çerçevesinde, eş anlamlı kelimelerden hangisinin kullanılacağına tercih edilmesi ideolojik bir çözümeyle dolayısıyla söylemin ortaya çıkarılmasına olanak sağlayabilecektir. Nitekim *Beşinci Boyut* dizisinde bu tarz kullanımlara rastlanmıştır:

Hızır: Allah insanı kerim olarak yaratmıştır. Her insanın özünde bu güzellik çekirdek olarak vardır. Ama kul vardır bunu fark eder, kul vardır körlükle inadı sürdürür.

Burada Hızır birinci cümlede “insan” kelimesini kullanmış, ardından gelen ikinci cümlede yine insanı ifade eden ancak dini niteliğe sahip “kul” kelimesini kullanmıştır. Kul, Allah’a göre insan⁶³ anlamına gelmektedir ve Hızır, genel bir ifadeyle başlayan söylemini dini bir şekilde sürdürerek farklı bir anlamsal boyut yaratmaktadır.

Beşinci Boyut dizisinde Yaratıcı; Türkçe kökenli Tanrı kelimesi yerine Arapça kökenli Allah, Rab ve Mevla gibi eş anlamlı kelimelerle ifade edilmektedir. Tanrı⁶⁴, Allah, Rab ve Mevla aslında aynı manaya gelmektedir ve görünürde bunların kullanımı hususunda, Van Dijk’ın da ifade ettiği şekilde, ideolojinin bir denetimi bulunmuyor gibi görünmektedir. Oysa bizim toplumsal bağlamımızda bunun yansıması farklıdır ve dolayısıyla bu kullanımlar yan anlamları içermektedir. Örneğin ülkemizde seküler düzenin en önemli yapılarından biri olarak görünen orduda, Türkçe ve özellikle de dini nitelik içermeyen ifadeler yer verildiği gözlemlenmektedir. Ordudaki yemek duasında “Tanrımıza hamd olsun” ifadesi geçmekte ve yine dini bayramlardan biri olan “Ramazan Bayramı’nın kutlama mesajlarında “Şeker Bayramı” ifadesi kullanılmaktadır. Oysa dini yönelimli bir söylemi olan dizide Arapça kökenli bu isimlere sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Dizinin dini terminolojisini gözler önüne seren bu örnekler sözcük seçimi ve sözel tarzı da etkilemektedir.

Dizide, eşi Handan’ın düşünceleri karşısında kendi düşüncelerini savunamayan Güçlü, ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışının sözel bir örneğini sergilemektedir:

Güçlü: Saçma sapan konuşma Handan. Sen nerden bileceksin? Alt tarafı bir ev kadınısın. Bu evde benim kitaplarımın kazancı sayesinde yaşayabiliyorsun. Farkında değil misin sen?

Bu örnekte Güçlü, eşine ilk önce ismi ile hitap ederken konuşması sırasında agresifliği artmaktadır ve konuşmasını soru cümleleri ile ve “sen” hitabı ile bitirmektedir. Güçlü,

---

⁶³ www.tdk.gov.tr

⁶⁴ Türk Dil Kurumu sözlüğünde Tanrı; 1- çoktanrıcılıkta var olduğuna inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilah, 2- *Kâinatta olan her şeyi yaratan, koruyan tek ve yüce varlık, Allah, Rab, Mevla* olarak geçmektedir. (www.tdk.gov.tr)

aslında eş anlama gelen kelimeler kullanmasına karşın burada ideolojik bir konumlandırma mevcuttur ve Güçlü, eşi ile arasına mesafe koymaktadır. Ayrıca eşinin toplumsal rolünü, kadınlığını küçümsemekte ve çalışıp para kazanan kişinin kendisi olduğunu ifade ederek ataerkil bir cinsiyet anlayışı yansıtmaktadır.

c- Sözcük Seçimi ve Sözel Tarz

Dizideki söylemin gücü ve etkililiği hususunda sözcük seçimi ve dolayısıyla sözel biçim önemli bir işleve sahiptir. Söylemin, dini ve toplumsal bağlamda sağlam dayanaklara sahip olması için dizinin uygun bir sözel tarza sahip olması da önemlidir.

Dizide, özellikle dini ve ahlaki konuları açısından önemli aktörler olan Salih ve Hızır söylemdeki inandırıcılığı artırmaktadırlar. Salih ve Hızır, dini, toplumu ve ahlaksal ilkeleri gözetten bir söyleme sahiptirler. Örneğin; bu ikili olayların nasıl gelişeceğine ilişkin beklentilerini “*görelim Mevlam neyler, neylerse güzel eyler*” tümcesi ile belirtmektedirler. Bu ifade, 18. yüzyılda yaşamış İslam düşünür ve tasavvufçularından Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bir sözüdür (Koçın,1990:54-55). Bu kullanım, dizideki tasavvufi yönü ortaya koyan sözel bir ifadedir. Bu, aynı zamanda samimi ve olumlu bir ifade olarak algılanabilmektedir.

Bu örnekler itibariyle dizinin, dini ifadelerden oluşan bir sözel tarzı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ayrıca dizide söylemin, dini kaynaklardan yararlanarak oluşturulması sebebiyle günlük yaşamda fazla kullanılmayan *vehim, sair-i selamet, enaniyet* vb. gibi Arapça kelimelere yer verdiği de görülmüştür. Macit'in de ifade ettiği (Macit, 2010:74) gibi Tanrı, ilahi bir vahyin beşeri bir dil formunda aktarılmasıyla insanlarla iletişime geçmektedir ve temelde bir dinin dili, o dinin peygamberi hangi dili konuşuyorsa o dildir. İslam'ın dili de temelde Arap'çadır ve din dilinin etkisi dini yönelimli *Beşinci Boyut* dizisinde hissedilmektedir.

d- Tümce Yapısı ve Sözdizimi

Tümce dizilerinin ve söylemler bütününe anlamı önermelerle oluşmaktadır ve önermelerin kendilerinin de iç yapıları bulunmaktadır. Tümceler bir ya da daha fazla önerme içerebilmektedirler ve bu önermelerin yüklemeleri, zihinsel modellerin temsilinde olduğu gibi, olumlu ya da olumsuz düşünceler ifade edebilmektedirler (Van

Dijk, 2003:64). Ayrıca tümcelerdeki dizim, bir düşünce veya gerçeğin öne çıkarılmasını veya arka plana atılmasını sağlayacak bir şekilde yapılabilmektedir. Bu açıdan tümcelerdeki söz dizimlerinin söylemi etkileyen bir yönü bulunmaktadır.

Dizide kullanılan tümce yapıları arasında soru tümceleri önemli bir yer ve işleve sahiptirler. Bu soru tümcelerinin; 1- soranın meşruluğunun, doğruluğunun veya üstünlüğünün ortaya konmasını sağlamak, 2- izleyici tarafından da sorulabilecek veya sorunun cevabı sayesinde izleyiciye önemli bilgiler, mesajlar aktarılacak bir söylemsel ortam oluşmasını sağlamak, gibi işlevleri bulunmaktadır. Dizide sıklıkla soru tümcelerine rastlanabilmektedir. Bu tümceler; hatırladın mı? haberin var mı senin? vb. gibi ifadelerle bitebilmektedir. Aslında bunlar cevap almak için sorulan sorular değildir. Handan, kızına hatırladın mı? derken aslında “ben sana söylemişim” demek istemekte ve böylelikle kendi söyleminin haklı çıktığını belirtmektedir. Güçlü ise Handan’a haberin var mı? diye sorarken eve para getirmesinden dolayı Handan’a bir üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Bunlar daha çok 1. tür soru tümcelerine örnek olarak görünmektedirler.

Aralarında bir usta-çırak ilişkisi bulunan Hızır ve Salih arasında sorularla açılan dini diyaloglar geçmektedir ve bu diyaloglardaki önermeler dini düşünceyi olumlayan yapılara sahiptirler. Ayrıca Hızır, Salih’in sorduğu sorulara açıklık getirerek; önemli dini bilgilerin ve püf noktaların izleyiciye ulaşmasını sağlamakta ve böylelikle dizinin temel söyleminin ortaya konmasını sağlamaktadır.

Dizide çeşitli zaman dilimlerini içeren önermeler bulunmaktadır. Salih’in, annesini ölümünün ardından acı çeken Yiğit’i teselli ediş sahnesi bu tarz önermeleri içermektedir:

Yiğit: Oramdaki (kalbimdeki) acı geçmiyor bir türlü.

Salih: Oradaki acının hafiflemesi için dua etmelisin. Dua güç bulmak, zorlukla, acıyla mücadele etmek için en iyi silahtır.

Yiğit: Annem de hep böyle söylerdi ama babam bir şeyi başaracaksanız yalnızca kendinize güvenin, kendinizde güç bulun derdi. Ama ben kendimi çok güçsüz hissediyorum.

Bu tümce dizimlerinde geçmiş, şimdiki ve geniş zaman kullanılarak kıyaslama, önerme ve tespit yapılmıştır. Yiğit, annesi, babası ve Salih'in söylemlerini kıyaslayarak annesinin Salih ile aynı düşüncede olduğunu ifade etmekte ve aynı zamanda kendi durumuna ilişkin tespitte bulunmaktadır. Salih ise dua kavramı ile ilgili önermede bulunmaktadır. Yiğit'in ilk tümcesinde, zaman ifadesi sona getirilerek belirginleştirilmiştir. Bu örnekte dini söylemin gücü ve doğruluğu, insana teselli veren, acılarını hafifleten kısacası dünyayı daha yaşanılır bir yer olarak tanımlayan yönü de ortaya konmaktadır.

e- Kiplikler

Önermeler, "...mesi/ması gereklidir", "...mesi/ması olasıdır", ya da "...duğu/diği biliniyor" gibi kiplikler tarafından nitelenebilirler. Kiplikler dünyayı ve dünyadaki olayları temsil etme şeklimizle ilgilidir (Van Dijk, 2003:65). İncelediğimiz dizide özellikle bir takım gereklilikleri aktaran, aynı zamanda dizinin dini yönelimli söylemi hakkında ipuçları veren kiplerin kullanımı tespit edilmiştir.

Güçlü: Nihayet asıl söylemem gerekenleri, yazmam gerekenleri ifade etmeye başladığımı düşünüyorum.

Yukarıdaki örnekte, Güçlü'nün katıldığı televizyon programındaki bir ifadesi yer almaktadır. Güçlü, ben kavramını öne çıkararak düşüncelerini terk etmiş ve dünyada her insanın Allah'a olan gereksinimini dile getirmeye başlamıştır. Fikirlerindeki bu dönüşümü ise "asıl söylemem gerekenleri" şeklindeki gereklilik kipi içeren ifadesiyle dile getirmektedir.

2.1.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri

Beşinci Boyut dizisinin analiz edilen bölümündeki rol modelleri gerek kamusal gerekse özel alanla ilişkili bir şekilde temsil edilmişlerdir. "Yazar" bölümündeki temel karakter olan Güçlü, maneviyatı ve dini gerçekleri göz ardı eden düşünceleri itibarıyla gerek iş gerekse aile hayatında başarısızlıklara uğramış bir aktör olarak olumsuzlanan bir rol modelini oluşturmaktadır. Güçlü'nün olumsuzlanan bir rol modeli olarak sunulmasında dizideki İslami otoriteler olan Hızır ve Salih arasında geçen diyaloglar önemli bir rol oynamaktadır. Hızır ve Salih ile vücut bulan dizinin dini söylemi,

bireyselci, benmerkezci bir hayat düşüncesini yazdığı kitaplar vasıtasıyla sunan Güçlü'nün, insanları olumsuz etkilediğini ve dolayısıyla olumsuzlanan bir rol modeli olduğu düşüncesini içermektedir. Güçlü, seküler düşüncesi, yüksek geliri, eğitim seviyesi, saygınlığa sahip mesleği sayesinde modernist değerlere göre örnek bir rol modeli olmasına karşın İslami değerlere göre iyi bir örnek teşkil etmemektedir. Bu durum İslami söylemin oksidentalist yönünün toplumsal rol modellerine yansımaları olarak değerlendirilebilmektedir.

Güçlü karakterinin kamusal alandaki konumuna ilişkin değerlendirmelere karşın esasen aile kavramı dizide merkezi bir konumdadır ve aile varlığının, birliğinin, mutluluğun sağlanabilmesi, sürdürülebilmesi hususunda din ve inanç kavramları ön plana çıkarılmıştır. Böylelikle aile, inananlar için kutsi bir hedef doğrultusunda inşa edilmesi gereken temel bir yapı, toplumun maddi-manevi devamı için varlığı elzem olan bir kurum olarak temsil edilmektedir. Dizi gerek analiz edilen bölümünde gerekse genel yapısı itibarıyla İslami değerlere uygun aile modellerini olumlamaktadır. Aile, evlilik akdi ile başlayan bir kurumdur ve dizide İslami açıdan uygun bir evliliğin nasıl olacağını açık bir tarifine “*Fotoğrafçı*” bölümünde (106. bölüm) Salih ve Hızır arasında geçen açılış diyalogunda rastlanılmıştır:

Salih: Efendim, evlilik ne için yapılmalı?

Hızır: Evlenmek zevk ve haz için değildir, aile kurmak, milletin devamını sağlamak, düşüncelerin dağınıklıktan kurtulması ve cismani hazların da kontrol ve denge altına alınmasını için olmalı.

Salih: İçinde zevki ve hazzı da olan bir sözleşme evlilik. Bunu nasıl değerlendirmeli?

Hızır: İnsan fitratında, yaratılışında iç içe ilginç taraflar vardır. Evliliğin içindeki hazlar da bu konuda üstlendiği ağır sorumluluk için, peşin avans ve imrendirmedir bütün bu zevkler.

Salih: Evlilik nasıl olmalı ki yol ve iletişim kazaları olmasın veya çok aza indirilsin?

Hızır: Eşler öncelikle dış güzellik ve ekonomik durumlardan önce ruh güzelliği, fazilet ve karakter yüksekliği ve birbirleri arasında ölçü gibi konulara dikkat etmelidir.

İslamcılık akımının önemli isimlerinden biri olan Said Nursi'nin, İslam'da evliliğin asıl amacını cinsel arzuları tatmin etmek değil, neslin devamını sağlamak

olarak gördüğünü dile getirmiştik. Nursi'ye göre, neslin çoğalması ve böylelikle muhafaza edilmesi bir görevdir ve nefsanî arzuların giderilmesi de bu görevi yerine getirmesi için Allah tarafından insanlara verilen peşin bir ücrettir (Nursi,1960:380). Böylelikle evlilik sayesinde hem günahın önüne geçilecek, hem de neslin devamı sağlanarak toplumun akıbeti de garanti altına alınacaktır. Nitekim yukarıdaki örnekte evlilik üzerine yapılan konuşmalar ve özellikle Hızır'ın evlilikteki zevk ve hazzı “peşin avans ve imrendirme” olarak görmesi Nursi'nin evlilik konusundaki düşünceleriyle örtüşmektedir.

Dizinin analiz ettiğimiz bölümünde temel karakterler aile üyelikleri içerisinde temsil edilmektedirler. Bu temsiller, tıpkı Parsons'ın sınıflandırmasındaki gibi kadını sosyo-duygusal, erkeği ise görevsel ve diğer kurumlar ile olan ilişkilerde uzmanlaşmış olarak sunmaktadırlar. Buna göre Handan özel ve duygusal alanla, Güçlü ise kamusal ve uzmanlık gerektiren alanla ilişkilendirilebilmektedir.

Dizide Güçlü, Handan ve çocuklardan oluşan aile biyolojik işlevini yerine getirmiş görünmektedir. Çocukların eğitimlerini sürdürmesi ailenin eğitim işlevine ilişkin bilgi verirken Güçlü ve Handan arasında dünya görüşü açısından farklılıklar bulunması ve her ikisinin de çocukların kendi düşünceleri doğrultusunda gelişmelerini istemesi bir sıkıntıya yol açmaktadır. Bu noktada dizideki İslami söylem, dini ve geleneksel temaları ön plana çıkaran Handan'ı olumlu yapmakta ve onu örnek bir model olarak sunmaktadır. Güçlü ise dine uygun olmayan düşünceleri sebebiyle iş yaşamından sonra aile yaşamında da eleştirilmekte ve olumsuzlanan bir toplumsal rol modelini temsil etmektedir. Nitekim Güçlü'nün düşünceleri aile içerisinde Tilbe'yi, kamusal alanda ise Gökhan'ı olumsuz etkilemiş ve onları yanlış davranışlara yönlendirmiştir.

Güçlü'nün ailesi, tıpkı eğitim işlevinde olduğu gibi psikolojik işlev açısından da bir çatışma içersindedir. Handan çocuklarına psikolojik destek ve iç huzur sağlarken, Güçlü sürekli olarak dünyanın acımasız, kaotik, rekabetçi olduğunu söyleyerek çocukların psikolojisine zarar vermektedir. Güçlü, Handan'ın ölümünün ardından çocuklarını tek başlarına kalkamayacakları yüklerin altına sokmakta ve ailenin psikolojik işlevinin sağlıklı yürütülmemesine sebep olmaktadır. Bu noktada dini ve gelenekselliği temsil eden Handan'ın annesi ve Güçlü'nün şoförü kılığında giren uhrevi

karakter olan Salih çocuklara dua etmek gibi dinsel telkinlerde bulunmaktadır. Dizideki dini söylem bu davranışı onaylamaktadır ve böylelikle Handan ile beraber Handan'ın annesi ve Salih yüksek olmayan statülerine rağmen olumlanan rol modelleri olarak izleyiciye aktarılmaktadırlar.

Dizinin sonunda, Güçlü'nün dini gerçekleri ve yaşamın ilahi boyutunu kavraması onun toplumsal rol modeline ilişkin dizideki kanaatin değişmesine ve olumsuzdan olumluya doğru bir geçişe sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla rol modelleri açısından yapılacak nihai ve özsel tespit; *Beşinci Boyut* dizisindeki toplumsal rol modellerinde olumlama kriterinin İslami söylem tarafından, İslami değer, norm, kural ve yönelimler çerçevesinde belirlendiğidir.

2.1.6. Değerlendirme

Beşinci Boyut dizisine ilişkin söylem analizinin değerlendirmesinde; öncelikle araştırmanın hipotezlerinin dizide hangi ölçüde gerçekleştiğinin ortaya konması gerekmektedir. Dizinin ana karakterleri olan Salih ve Hızır İslami otoriteyi temsil eden aktörler olarak, hem İslam'ı yorumlamaktalar hem de İslam'a uygun toplumsal rol modellerini temsil etmektedirler. Onların müdahil olduğu karakterler, bu modeller doğrultusunda hareket ettiklerinde manevi bir huzura ermektedirler. Böylelikle, dini dizilerde ideal İslam ve ideal Müslüman'a ilişkin formlar üretildiğine ilişkin hipotezimizin *Beşinci Boyut* dizisinde gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Dizi, özellikle düşünsel ve varoluşsal anlamda; inanç, iman, dünyanın anlamı, yaşamın gayesi, ölüm sonrası yaşam vb. gibi çeşitli kavramları ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramlar hakkında farklı düşünce yapısına sahip olan sekülerlik, materyalizm, hazcılık, benmerkezcilik ve hatta şeytancılık gibi yapılar ise dizide ötekileştirilmektedir. Bu durum dizideki oskidentalit söyleme işaret etmektedir, çünkü ötekileştirilen sekülerlik, materyalizm, benmerkezcilik kavramları modernist düşünceyi temsil etmektedir. “*Yazar*” bölümündeki ötekileştirme, Batı'yı temsil eden modernist düşünce tarafından ele geçirilmeye çalışan, ancak var oluşunda bize özgü iyi, güzel değerlere sahip olan yarı biz/yarı öteki karakterler üzerinden gerçekleştirmektedir. Böylelikle dizinin, iyiyi, doğruyu, dine uygun olanı anlatmak için kötü, yanlış ve dine uygun

olmayan karakterler üzerinden inşa edilen bir ötekilik anlayışına sahip olduğu yönündeki hipotezimiz, biz/onlar ayrımı yapılmaktadır. Bu ayrım neticesinde bize ilişkin düşünceler, temsiller olumlanmakta, yukarıya çekilmekte, Batı'ya ilişkin düşünce ve temsiller ise eleştirilmekte ve olumsuzlanmaktadır.

Beşinci Boyut, ortak bir uhrevi amacın varlığına ve bu amaç doğrultusunda yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, sorumluluklarını yerine getirmenin temsiline yer vermekte, böylece modernitenin yalnızlaştırıcılığına (“ben” söylemine) karşın dini yönelimin bütünleştiriciliğine (“biz” söylemi) dikkat çekmektedir. Bu vasıf da dizilerde ‘biz söylemi’ olacağına ilişkin hipotezimizin *Beşinci Boyut* dizisinde gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Bu hipotezin doğruluğu, dizinin, bireyselliğin ve ‘ben’ söyleminin gelişmiş olduğu Batı tarzı toplum ve birey tasavvurundan farklı yani oksidentalist bireyi ve toplumu kurguladığı anlamına gelmektedir.

Dizideki oksidentalist unsurlardan bir diğeri; dini ibadet, simge ve mekânların hayata müdahil bir biçimde işlevsel olarak sunulmasıdır. Dizinin analiz ettiğimiz bölümünde, Kur'an-ı Kerim okunması, dua ve şükür edilmesi gibi dini davranışlar; sorun çözücü, huzur verici, mutlu edici, sıkıntı giderici olarak yani işlevsel bir biçimde sunulmaktadır. Dizinin genelinde ise namaz ibadeti, Mevlevi töreni gibi dini ritüellerin ve cami, sema evi gibi dinsel mekânların varlığının tespit edilmesi, dizideki rol modellerinin salt teorik değil aynı zamanda pratik olarak da sunulduğu yönündeki varsayımımızın doğruluğuna işaret etmektedir. Dizide din, seküler Batı düşüncesinden farklı olarak, hayatın içinde olan, bireyi yönlendiren ve işlevsel bir kavram olarak sunulmaktadır.

● Dizinin “Sema” isimli 110. bölümünde Mevlevilik ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır. Bu bölümde Salih bir Mevlevi olarak karşımıza çıkmıştır ve dini ritüel ve mekana örnek teşkil eden bir anlatı yapısı gözlenmiştir. Hikâyedeki kilitler, İslami düşünce sayesinde çözülmüştür.

Bu tespitlerimiz itibariyle *Beşinci Boyut* dizisinin, dini yönelimli diziler için oluşturduğumuz hipotezleri çok büyük oranda doğruladığı görülebilmektedir.

İslamcılık akımının ortaya çıktığı dönemde, Batı ile kıyaslamalar yaptığını ve Batı toplumları karşısında İslam toplumlarının geri kalmışlığını dinin kendisine değil, inanlarına yani Müslümanların İslam'ı gerektiği gibi anlayıp, hareket etmemelerine bağladığına önceki bölümlerde değinmiştik. Nitekim *Beşinci Boyut* dizisi üzerine yaptığımız incelemeler, aynı yaklaşımın bu dizide de var olduğunu ortaya koymaktadır. Salih ve Hızır İslamcılık düşüncesindeki bu oksidentalit vurguyu televizyonda temsil eden karakterler olarak, İslam dininin en saf, en doğru, en güvenilir, en kusursuz inanç biçimi ve dünya düzeni olduğunu göstermektedirler. Onların hissettirmeden müdahil oldukları konu ve olaylar da İslam'a, Müslümanlara ilişkindir ve Müslüman karakterler İslam dininin özüne uygun şekilde düşünmeye, davranmaya yönlendirilmektedirler. Dizide, Müslümanların yaptıkları hataların, yanlış seçimlerin kendilerinden kaynaklandığı açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu durumda *Beşinci Boyut* dizisinin, İslamcılık akımındaki görüşe paralel olarak; İslam'ı yücelten ve olası olumsuz durumlardan İslam'ın değil Müslümanların sorumlu olduğunu ileri süren bir söylemsel yapısı bulunmaktadır.

Beşinci Boyut dizisinde kader inancı oldukça önemle ele alınan temalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Allah'ın insana irade verdiği ve dünya hayatında onunla ilerlediği ancak kaderimizin Allah tarafından bilinmesinin insanı eli kolu bağlı kılmadığı ve sorumsuz yapmadığı belirtilmektedir. *Beşinci Boyut* hikâyeleri Allah'ın, insanın iradesine karşın kullarını ikaz etmesi, kendine doğru olan bir yola çevirmesi olarak tanımlanmaktadır (131. 'İmkânsız Aşk' bölümü açılış diyalogu). Allah'ın insanlara, kendi salahiyetleri için yol gösterebileceği anlamına gelen bu yaklaşım, aydınlanma ile beraber dünyada Tanrı yerine insan aklını ikame eden Batı düşüncesine aykırı görünmektedir. Zira Batı felsefesi, insana müdahale edebilecek böyle bir fizik ötesi gücün varlığına şüpheyle bakmaktadır. Nitekim Kant'a göre, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için aklın sahip olduğu yollardan hiçbiri Tanrı'nın varlığını ispat edememektedir (Kant, 1929). *Beşinci Boyut* dizisinin, Tanrı'nın varlığını ısrarla ve her biçimde savunması, diziye oksidentalit bir nitelik kazandırmaktadır.

Modern Batı düşüncesinde bilim ve din, akıl ve kalp (inanç), madde ve mana hep karşı kutuplarda yer almaktadırlar. Oysa bu dizi, bu tarz kesin ayrılıkları reddetmektedir. Özellikle akıl ve kalp yani akıl ve inanç, maneviyat bir bütün olarak görülmektedir. Hızır, Tilbe'ye yardım ederken “aklını kullan, kalbine kulak ver” şeklinde bir telkinde bulunurken aslında İslam'daki bu bütüncül anlayışı dile getirmektedir. Dini yönelimli bir dizide, maneviyatın ifadesi olarak kalbin sesinin ön plana çıkarılması olası ve doğal görünmektedir ancak kalp ile beraber sürekli aklın öneminin de vurgulanması; akli, gelişmeyi, ilerlemeyi kendi medeniyetine özgü olarak görülen Batı düşüncesine uygun görünmemektedir.

Althusser'e göre, tıpkı insanların da Tanrı'ya “kutsal biçimde” ihtiyaç duyduğu gibi Özne'nin öznelere yani Tanrı'nın da insanlara ihtiyacı vardır (Althusser, 2003:109-111). *Beşinci Boyut* dizisinde dini söylem ise Tanrı'nın insanlara ihtiyacı olduğuna ilişkin hiçbir kanı ve görüş belirtmemekte, aksine insanların Tanrı'ya mutlak bir şekilde ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. Nitekim Kur'an'daki *İhlâs Suresi* (1.2. ayetler), her şeyin Allah'a muhtaç olduğunu, Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını anlatmaktadır. Dizi bu yapısı itibariyle İslam'ın öz kaynaklarına uyumlu görünmektedir. Ancak *Beşinci Boyut* dizisi, birincil derecedeki dini kaynaklardan istifade ettiği gibi, Mevlana, Yunus Emre vb. gibi önemli İslami-tasavvufi isimlerden de sözler, örnekler ve açıklamalar vasıtasıyla söylemine derinlik ve dayanak kazandırmaktadır. Nitekim İslami söylem, her çağın gereklerine uygun olarak görülen başta peygamber, onun ailesi, onun döneminde yaşamış Müslümanlar ve onun izini takip etmiş olan İslam âlimleri gibi önemli rol modellerine sahiptir ve dizide verilen birçok örnek ve açıklama da onların düşünce ve uygulamalarından esinlenerek inşa edilmiştir. Bu örnekler ve açıklamalar aynı zamanda dinsel bir meşruiyet sağlamaktadırlar.

Beşinci Boyut dizisi metafizik karakterlerin günlük yaşantılarımıza müdahale etmesini konu almaktadır. Salih ve Hızır hem fiziksel hem de metafiziksel boyutta var olan karakterlerdir ve böylelikle Batı modernitesince fizik ve metafizik boyutları arasında yapılan ayırım, bu dizide ortadan kaldırılmaktadır.

Dizide dünya yaşamı kutsanmamakta ancak dünya yaşamının boş verilip, önemsenmemesi gibi bir durum da onaylanmamaktadır. Zira fani olarak sürülen dünya hayatı, ebedi olarak görülen ahiret hayatı için bir sınav olarak tanımlanmaktadır. Bu düşünce, dünya yaşamını yücelten Batı düşüncesinden oldukça farklı görünmektedir. Ayrıca dini, bir vicdan meselesi olarak gören seküler düşüncenin karşısında, dini hayatın her anındaki karar süreçlerinde gözetilmesi gereken temel unsur olarak sunan *Beşinci Boyut'un* bu söylemi oksidentalist yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beşinci Boyut dizisinin dini yönelimli izler kitlenin dünya görüşüne, önyargılarına ve inanç sistemlerine ve onları rahatlatmaya uygun bir terminoloji oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 'Yazar' bölümünde yanlış tercihlerin materyalist-Batı, doğru tercihlerin manevi-İslam ile eşleştirildiği tespit edilmiştir.

Dizi, günlük yaşamda karşılaşılabilecek olayları bir dramatisasyon ile sunarken gerçeği de yeniden oluşturmaktadır. Zira başta metafizik karakterler olarak Hızır ile Salih'in varlıkları ve yaşamın akışına, Allah'ın takdiri ile küçük müdahalelerde bulunabilmeleri yeni bir gerçeklik yaratma edimi olarak kavranabilmektedir. Böylelikle dizi, kendi söylemini rahatlıkla kabullenebilecek izler kitlenin yaşam algısını yönlendirmekte ve pekiştirmektedir. Bu durum ise medya ve gerçeklik arasında *Beşinci Boyut'un* durduğu yaratıcı konuma işaret etmektedir.

Hall, temsillerde dil ve kültür gibi faktörlerinden kaynaklanan, Foucault ise söylemin tarih ve varoluş koşullarına odaklanan bir **bağlam** kavramına dikkat çekmektedirler. *Beşinci Boyut* dizisindeki temsiller ve sahip olduğu dini söylem, toplumsal ve tarihsel açıdan güçlü bir bağlamsallık üzerinden aktarılmaktadırlar. Dizide kullanılan dil, dini-kültürel bir yapıya sahiptir ve dini bilgiye az-çok sahip olan izleyiciler için dizinin söylemini rahatlıkla kavrayabilmektedirler. Dizinin terminolojisinde her ne kadar bazı Arapça kökenli sözcüklere rastlansa da bunların kullanım sıklığı, dizinin söylemine ve iletmek istediği mesaja olumsuz etki yapmamakta hatta çoğu yerde söylemi güçlendirmektedir. Hızır ve Salih arasında geçen sohbetlerin bir bölümündeki tasavvufi anlatılar da günlük hayattan örneklerle seyirciye iletilmekte ve böylelikle söylemin daha kolay anlaşılabilmesi sağlanmaktadır. Hızır karakterinin

Türk-İslam kültüründe sahip olduğu önem ise dizideki söylemin tarihsel varoluşlara dayandığını göstermektedir. Bu durumda, dizinin söylemini inşa eden en önemli karakterler olan Hızır ve Salih izler kitle tarafından kolaylıkla kabullenebilmekte, onların, kültürel ve dinsel geçmişimizden örneklerle destekledikleri anlatıları yine kolaylıkla benimsenebilmektedir.

İdeal düşünce ve davranış modellerine ilişkin önermelerde bulunması, toplumsal rollerin tanımlanmasında ve öğrenilmesinde dizinin etkin bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim dizide İslami söyleme uygun olarak rol modelleri idealize edilmektedir. Bu idealize sürecindeki en önemli kaygı ise din, iman ve inancı yaşamının merkezine oturtan bir insan modeli yaratılmasıdır. Bu insan modelinin temel özellikleri; maddeye değil manaya önem veren, bu dünyayı bir sınav yeri olarak kabul eden, tüketim kültürü ve popüler kültürün zararlı etkilerinden ancak ve ancak dine yönelerek kurtulacağını farkında olan, hoşgörülü, diyaloga açık, bilimselliği olumlayan ancak bilim ve teknolojiyi esiri olmayan bir modele uygun görünmesidir.

2.2. BÜYÜK BULUŞMA DİZİSİNİN SÖYLEM ANALİZİ

Büyük Buluşma dizisi 2004-2008 yılları arasında Samanyolu TV’de yayınlanmıştır. Dini-drama türü olan dizi haftada bir kez ekrana gelmiş ve beş sezonda toplam 156 bölüm yayınlanmıştır. Dizinin yayından kaldırılmasının ardından tekrar bölümleri Samanyolu TV’de uzun süre devam etmiştir ve şuan Samanyolu Yayın Grubunda internet tabanlı yayın yapan Küre TV’den dizinin arşivine ulaşılabilir. Yapımcılığını *Mustafa Kartal*, yönetmenliğini *Hüdaverdi Yavuz*, *Çelik Berksoy* ve konsept danışmanlığını Prof.Dr. *Hayrettin Karaman*’nın yaptığı dizinin temel karakteri *Amil*⁶⁵ olup konusu şöyledir: Dizinin her bölümü bir ölüm sahnesi ile başlamaktadır ve dizi, ölen kişinin fizik ötesi bir mekânda sorgu meleği *Amil*’in sorularına cevap vermesini yani dünya hayatının sorgulanmasını anlatmaktadır. İnsanların dünyada yapıp ettikleri karşısında vicdani bir muhasebe yaptıkları bu fizik ötesi mekân “*Ferah Kapısı*” olarak adlandırılmaktadır. *Amil*, adeta bir vicdan aynasıdır ve onun sayesinde insanlar dünyada yaptıkları eylemler ve etkiledikleri (çoğunlukla zarar verdikleri) kişiler ile

---

⁶⁵ Dizideki *Amil* karakteri, önceleri *Ümit Acar* tarafından (1-38 bölümler), sonrasında ise *Yusuf Sezgin* (39-156. bölümler) tarafından canlandırılmıştır.

yüzleşmektedirler. Dizinin sonunda, yapıp ettiklerinin derecesine göre kişi amel defterini sağdan veya soldan alarak cennete veya cehenneme gitmektedir.

Büyük Buluşma dizisindeki temel konu olan sorgu, hesap günü, cennet-cehennem kavramları Kur'an-ı Kerim'de birçok kez anılmıştır. Fani dünya hayatında bir sınav verdiği inanan insanların, dünya yaşamlarına ilişkin hesap verecekleri ve bunun sonunda cennet ile ödüllendirilecekleri veya cehennem ile cezalandırılacakları İslam'ın en önemli inanç unsurları arasında yer almaktadır. *Büyük Buluşma* dizisi, insanların hikâyeleri üzerinden bir yargıda bulunmakta, karar vermekte, hangi davranış modellerinin iyi-doğru olduğunu tanımlamakta ve bunları günümüzdeki toplumsal modellerde hâkim olan modernist düşünceyle değil, dini düşünceyle gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla dizi, oksidental bir karakter gösteren yapısını güçlü bir İslami söylem ile bütünleştirmekte, böylelikle analiz kapsamına alınmaya değer görülmektedir.

2.2.1. Anlam

Büyük Buluşma dizisinde anlam, tamamıyla İslami düşünce çerçevesinde kurulmaktadır. Anlamı oluşturan öğeler olarak konular, aktörler, oluşturulan karşıtlık ve kutuplaşmalar, tanımlar, imalar, varsayımlar, örnekler ve açıklamalar İslami söyleme uygun olarak inşa edilmişlerdir.

a- Başlıklar ve Konular

Büyük Buluşma dizisinin ana teması; dini inanç çerçevesinde ölüm, ölüm sonrası yaşam ve dünya hayatında yapıp edilenler hakkında insanın hesap verecek olmasıdır. Dizideki her anlatı öncelikle, insanların öldüklerini kabullenmedeki zorlukları, ardından hikâyelerini ve sonrasında kendileri hakkında verilen ilahi hükmü ele almaktadır. Dizide, her bölümde yer alan uhrevi bir karakter olan ve yalnızca metafizik alanda temsil edilen Amil dışındaki karakterler değişkendir ancak hikâyesi ele alınan karakterler için ölüm ve vicdan muhasebesi gerçeği değişmemektedir. Ölen kişilerin hikâyelerinde işlenen konular; kimi zaman kumarın aileleri sürüklediği felaketi (63. bölüm), kimi zaman internette chat yapmanın aile yuvasına verdiği zararları (124. bölüm), bazen köyden şehire okumaya giden ancak büyük şehirde imanını yitiren bir

gencin hikâyesini (59. bölüm), veya hayatını ve mesleğini yalanlarla sürdüren ancak sonradan pişmanlık duyan bir avukatın kurtuluş çabası gibi durumları ihtiva etmektedir.

Büyük Buluşma dizisinin temel gayelerinden birisi; insanlara ölümü, hesap gününü hatırlatmak ve ölüm sonrası yaşamın önemini vurgulamaktır ki bu kavramlar İslami öğretilerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Dini söylemin seküler söyleme karşı en önemli güç kaynaklarından birisi olarak belirttiğimiz Cennet ve Cehennem inancı bu dizide İslami söylemin meşruiyetini sağlayan bir kullanıma sahiptir. Dizide insanlar, sorgu meleği Amil karşısında, dünyada yapıp ettikleri hakkında kendilerine özgü gerekçelerle savunma yapmalarına karşın Amil sözlerini bizzat Kuran'ı Kerim'den aldığı ayetlerle desteklemekte ve insanların gerekçelerini çürütmektedir. Bu durumda dizide, günlük hayatımıza ilişkin İslam'ın birincil kaynaklarından istifade edilerek inşa edilen dini söylem söz konusudur. İslami söyleme dayanan bu yapısı ve uhrevi bir ortamın temsil edilmesi diziyeye özgünlük ve farklı bir karakter kazandırmaktadır.

Dizideki hikâyeler çoğunlukla kötü eylem ve düşüncedeki insanlara ilişkindir ve inançsızlık, kibir, yalancılık, inkârcılık, zalimlik, zaaf, şans oyunları, kumar, terör, aldatma, hasetlik ve kıskançlık, iftira gibi kavramlar ile para, makam, maddi güç, şöhret, zenginlik gibi maddi unsurların kötülüğü yargılanmaktadır. Ayrıca başörtüsü, ağalık düzeni, ötenazi vb. gibi güncel veya geleneksel bir takım konular da dizideki başlıklara dâhil edilebilmektedir. Ancak dizi bu konulardan herhangi birisini ele alsa da her bölümde dünya hayatının faniliği, bir sınav yeri olduğu, Allah'ın insanın her yaptığını bilecek sonsuz bir hikmete ve en ufak bir iyiliğin mükâfatsız, en ufak bir kötülüğün de cezasız kalmayacağı bir adalete sahip olduğu ısrarla vurgulanan ana temadır.

Dizinin analiz edeceğimiz bölümün (70. bölüm) başlığı "*Pop Star*", konusu ise balıkçı kocası, oğlu ve kızı ile fakir bir hayat süren Perihan'ın zengin olma ve lüks bir yaşama kavuşma arzusudur. Perihan'a göre bu arzuyu gerçekleştirmek için tek şansı; güzel şarkı söyleyen kızıdır. Perihan kızını, aslında insanların rating için kullanıldığı bir pop star yarışmasına sokar ve birinci gelmesi için de birçok entrika çevirir. Para ve şöhret hırsı uğruna kızını kullanan, kocasından boşanan, oğlunun sokaklara düşmesine sebep olan, entrikaları yüzünden yarışmacı bir gencin intiharına sebep olan Perihan'ın unuttuğu tek şey ölüm ve hesap günüdür. Perihan bir trafik kazasında hayatını kaybeder

ve kendini metafizik bir mekânda, bembeyaz giyimli, nur yüzlü bir adamın yani Amil'in karşısında buluverir. Analiz edeceğimiz bu bölüm, Perihan'ın yapıp ettikleri ilişkin sorgulanmasını ve vicdan muhasebesini anlatmaktadır.

b- Aktör Tanımlama

Büyük Buluşma dizisinde bizi ve onları temsil eden çeşitli aktörler bulunmaktadır. Bizi temsil eden en önemli aktör aslında bir sorgu meleği, metafizik bir karakter olan Amil'dir. İnsan formuna bürünmüş uhrevi bir varlık olarak Amil, Allah tarafından kendisine bildirilen kadar bilgi sahibi olmakla birlikte dizinin ideolojik alt yapısını oluşturan söylemin baş aktörüdür. Amil saf, pürüzsüz bir doğruluğu, İslami söylemin özünü temsil etmektedir ve hikâyesi ele alınan ana karakter ile olan diyalogları vasıtasıyla, ideal kul-ideal Müslüman'a ilişkin bir tanımlama yapmaktadır. İnsanları sorgulayan, yaptığı iyilik ve kötülükleri değerlendiren ve bunu dini bir tutarlılıkla gerçekleştiren Amil, böylelikle "biz ve onlar" arasındaki ayrımı belirleyen bir aktör olarak görülebilmektedir. Dizideki hikâyelerde biz ve onları temsil eden diğer aktörlerin sunumlarındaki temel değerlendirme ölçütü İslami değerlere uygunluk ve uyumluluktur.

- Amil, ışıkla dolu fizik ötesi bir mekânda saflığı temsil eden bembeyaz giysiler içindedir.

İzler kitle için Amil'in sözlerinin doğruluğu tartışılmaz ve kesin olarak ifade edilebilmektedir. "Pop Star" bölümünde Amil dışında bizi temsil eden aktör Perihan'ın kocası Sadık'tır. Anadolu'da bir sahil köyünde ailesiyle beraber yaşayan Sadık geçimini balıkçılıkla sağlamakta ve kazandığı helal parayla ailesini geçindirmeye çalışmaktadır. Sadık'ın kazandığı para ailesinin mütevazı bir hayat sürmesine bile neredeyse

yetmemektedir. Sadık'ın eğitim düzeyi de yüksek değildir ancak düşük sosyo-ekonomik statüsüne karşın geleneksel vasıfları sebepleriyle olumlanmaktadır.

Dizide onları temsil eden temel aktör; geçirdiği trafik kazası sonucu yaşamını yitiren ve Amil tarafından sorgulanan Perihan'dır. Perihan, fakirlikten, yokluktan sürekli yakınmaktadır ve kurtuluşu kızı Saadet'in İstanbul'da yapılacak olan Pop Star yarışmasında başarılı olarak meşhur ve zengin olmasına bağlamaktadır. Perihan'ın ısrarları sonucu aile İstanbul'a göç etmeye karar verir. Perihan kızının ismini Yeliz Tan olarak değiştirir ve okumasına dahi engel olur. Ayrıca kızının Pop Star yarışmasında birinci yapılması karşılığında, yarışmaya katılan bir genç olan Gökhan ile suni bir aşk söylentisi yaratır ve Gökhan'ın intiharına kadar varan bir süreci başlatır. Perihan'ın bu entrikaları beraber düzenlediği kişi olan yarışma jürisi ve menajer Harun da onları temsil eden bir diğer aktördür. Harun'un ötekiliği aslında iki yönlü görünmektedir. Birincisi bir insan olarak kötüdür, dine uygun olmayan bir yapısı vardır ve eylemleri adeta şeytanı memnun edecek niteliktedir. Harun'un ikinci tür ötekiliği ise medya yönüdür. Harun ve onun nezdinde Pop Star gibi popüler yarışmaları düzenleyen medya grupları, İslami yönelimli medya tarafından bu dizideki söylem üzerinden ötekileştirilmekte ve eleştirilmektedir. Onları temsil eden medya gruplarının Batı'dan devşirilen bu tarz yarışmalarla gençliğe ve inanca verdiği zarar, dizinin yan anlamlarında gizlenen ancak kuvvetle iletilen bir mesajı oluşturmaktadır.

	Aktörler	Aktörlerin Toplumsal Rol ve Statüleri
Bizi Temsil Eden Aktörler	Amil	Uhrevi bir karakter olan Amil ancak metafizik mekânda temsil edilmektedir. Amil'in tüm söylemi İslami literatüre dayanmaktadır ve bizi tanımlayan bir içeriğe sahiptir.
	Sadık	Sadık, düşük bir sosyo-ekonomik statüye sahip olmasına karşın dürüst, çalışkan ve sağduyulu bir karakterdir. Çocuklarının iyilik, insanlık gibi vasıflarla donanmasını istemektedir. Medya dünyasına karşı önyargıları bulunmaktadır ve geleneksel bir düşüncüyü temsil etmektedir.
Onları Temsil Eden Aktörler	Perihan	Yaşadığı fakir hayattan kurtulmak için kızını kullanan Perihan, hırslı bir karakterdir ve bu hırsı sebebiyle entrikacı, para düşkününü, açgözlü bir karakter olarak, modern dünyanın maddi imkânlarının peşinde koşan öteki bir aktör olarak temsil edilmektedir.
	Harun	Pop Star yarışmasının organizatörü olan Harun, medya dünyasının çirkin yüzünü temsil etmektedir. İnsanlarla dalga geçen, gençleri kullanan, üç kağıtçı bir aktör olan Harun, çıkarları doğrultusunda

		her türlü kötülüğü yapabilecek, ötekini temsil eden bir aktördür.
‘Onlar’ın Etkisinde Kalan Kurban Aktörler	Saadet	Perihan’ın kızı olan Saadet annesinin etkisinde kalarak Pop yıldızı olma hayalini kurmaktadır. Annesinin çevirdiği entrikalardan habersiz olan Saadet, Perihan’ın nefsinin istekleri için kullanılan bir kurban olarak görülmektedir.
	Zafer	Ailenin oğlu olan Zafer de kurban bir aktördür. Hayallerini kızının ünlü olmasının üzerine kuran Perihan, oğlu Zafer’i tamamen ihmal etmiş ve dışlamıştır. Zafer, Perihan sebebiyle dağılan bir ailenin sokaklara düşen bir çocuğu olarak kurbanlaşan bir aktördür.
	Gökhan	Pop Star yarışmasına katılan bir genç olan Gökhan hem bu sebeple hem de Perihan’ın yarışma hususunda kendisine kurduğu tuzak sebebiyle kurbanlaşan bir diğer aktördür. Gökhan, medyanın çarkları tarafından ezilen gençlere bir örnek olarak sunulmaktadır.
	Sadık	Eşi Perihan’ın yüzünden ailesi dağılan, hapse düşen Sadık aynı zamanda kurbanlaşan bir aktör olarak temsil edilmektedir.

Dizideki aktörlerden Perihan, Sadık, Saadet, Zafer ve Gökhan düşük bir sosyo-ekonomik statüyü temsil etmektedirler ve Pop Star yarışmasınca vaat edilen para, şöhret ve yüksek bir toplumsal statü hayatlarını değiştirmektedir. Ancak bu değişim hepsinin hayatına büyük bir zarar vermektedir. “Pop Star” bölümünde temsil edilen roller aileye ilişkindir ve modern toplumda medyanın aile üzerine olan olumsuz etkileri dizinin aktörleri üzerinden temsil edilmektedir.

c- Kutuplaşma ve Karşıtlıklar

Büyük Buluşma dizisindeki karşıtlık ve kutuplaşmaları ortaya çıkarmak, dizinin söyleminin de ortaya çıkarılmasını kolaylaştıracaktır. İncelediğimiz dizide tespit edilen temel karşıtlık ve kutuplaşmalar şöyledir:

	Biz	Onlar
Karşıtlık ve Kutuplaşmalar	İslami	Şeytani
	Dini	Seküler
	Ölüm Sonrası Yaşamı Olumluyan	Dünya Yaşamını Olumluyan
	Kaderci	Kaderci Olmayan
	Manevi ölçütlere sahip	Maddi ölçütlere sahip
	Şükür ve tevazu sahibi	Bencil ve kibirli

	Saygılı ve ölçülü	Alaycı ve ölçüsüz
	Dürüst	İkiyüzlü
	Dini-geleneksel değerlere sahip	Popüler değerlere sahip
	Doğru ve gerçek olan	Yanlış ve aldatıcı olan
	Materyalist olmayan	Materyalist

Dizideki biz-onlar ayrımı, İslami değerler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Her bölümde farklı bir hikâye ve karakter bulunmaktadır ve biz-onlar ayrımı bu karakterin hikâyesi üzerinden ele alınan konu çerçevesinde inşa edilmektedir. Bölümlerdeki temalar ve karşıtlıklar birbirleriyle tutarlıdır, örneğin bencillik, alaycılık, yalancılık sürekli “onlar”ı tanımlayan vasıflar olarak kullanılmaktadır. Tam tersine tevazu, doğruluk ve hürmet kavramları daima “biz”i temsil eden değerler arasında gösterilmektedir. “*Pop Star*” bölümünde, Amil ve Perihan arasında geçen diyaloglar ve dizideki genel anlatıda onlar, şeytanının körüklediği zaafllara düşenler olarak tanımlanmaktadır:

Amil: (Perihan’ın kocasından boşanmasını sorgulamaktadır) Ayrılmak Allah’ın en sevmediği helaldir.

Perihan: Ben sonuçta tamamen kötü bir iş yapmadım. Pek çok insan gibi boşandım sadece.

Amil: Şeytanı en çok ne mutlu eder biliyor musun?

Perihan: Hayır

Amil: Karı kocanın arasını açmak.

Perihan: Yani ben şeytana mı uydum boşanmakla?

Amil: Boşanmak sonuçtu. Öncesinde bir hırsa kapıldın.

Diyalog devam eder ve Perihan’ın baba-kızın arasına girmesi sorgulanır.

Amil: Hırsın hızını alamadı. Kendini haklı çıkarmak için eşine iftira ettin.

Perihan: Öfkeme yenildim.

Amil: Yetmedi kızınla babasının arasını açtın. Bundan kim memnun oldu dersin?

Perihan: Şeytan.

Bu diyalogda “Onlar”, Amil tarafından açıkça “şeytana uyanlar” olarak nitelendirilmektedir. Perihan, kendi hırs ve istekleri için kızına, Sadık’ın kendisine

vurduğunu söyleyerek iftira atmış, baba ile kızının arasını bozmuştur. Ayrıca eşinden boşanarak, İslam tarafından çok önem verilen aile birliğini bozmuştur. Amil, tüm bunlardan en fazla memnun olanın şeytan olduğunu dile getirmektedir ve Perihan şeytana uyan bir karakter olarak dünya hayatını heba etmiştir. Perihan, bu davranışlarını hırs, öfke gibi duygular sebebiyle gerçekleştirdiğini Amil karşısında itiraf etmiştir. Nitekim bu hırs ve öfke, yalan ile iftira ile süslenmiş ve popüler kültürün bir ürünü olan şöhret, zenginlik vb. gibi parıltılı hayatlara ulaşmada bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bölümde medya, insanların, şeytanın hoşuna gidecek davranışlarda bulunmasını körükleyen bir işlevsellikte sunulmuş ve ötekileştirilmiştir.

d- Tanım ve Ayrıntı Düzeyi

Söylemi inşa edenler, zihinsel modellerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli seçeneklere sahiptirler. Konulaştırmada genellikle bizim iyi yönlerimiz ve onların kötü yönleri hakkında belirli ve daha ayrıntılı, bizim kötü ve onların iyi yönleri hakkında daha az ayrıntıya girileceği tartışma gerektirmeyen bir husustur (Van Dijk, 2003:59). Nitekim *Büyük Buluşma* dizisinde, onaylanmayan ve karşı çıkılan durumların ayrıntılı bir şekilde tanımlandığı ve değerlendirildiği tespit edilmiştir. Buna karşın bizim kötü yönlerimiz hakkında yetersiz bilgi verildiği görülmüştür.

Dizinin ilk sahnesi bir kaza, intihar, cinayet veya hastalıktan kaynaklanan bir ölüm ile başlamaktadır. Ardından ölen kişi metafiziksel bir mekânda kendine gelir ve Amil ile karşılaşır. Amil kişilere, dünya hayatlarının sona erdiğini söylemekte ancak ölen kişiler buna inanmak istememektedirler. Sonrasında ölen kişi tekrar dünyada döner ve kendi cesedini gördükten sonra metafizik mekânda Amil ile konuşması devam eder.

- Perihan öldüğüne ancak kendi cesedini gördükten sonra inanmış, daha doğrusu buna inanmak istememiştir.

Bu konuşmada kişi, önce öldüğünü kabullenmekte ve ardından kişinin hikâyesi sunulmaya başlanmaktadır. Anlatı, kişinin yaptığı kötü bir eylemin ardından Amil tarafından sorgulanması ile zaman zaman bölünmektedir. Bu bölümde, Perihan'ın eşine kendisini dövdüğünü ileri sürerek iftira atmasının ve yarışmaya katılan bir genç olan Gökhan'ın Perihan'ın entrikası sonucu intihar ederek yaşamına son vermesinin ardından Amil, Perihan'ın davranışlarını sorgulamaktadır. Bu sorgulamalar, dizinin söyleminin ayrıntılandırıldığı, tanımların yapıldığı ve İslami düşüncenin ortaya konduğu esas bölümleri oluşturmaktadır. Onları temsil eden bir aktör olarak Perihan'ın bu şekilde sorgulanması, Van Dijk'ın yukarıda zikredilen düşüncelerinin *Büyük Buluşma* dizisinde mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Amil bu bölümün açılış sahnesinde kendini tanımlamakta ve olgun insanın ölümü nasıl karşıladığını anlatmaktadır.

Perihan: (Geldiği yeri bir sahne ve dekor zanneder, ancak sonrasında Amil ile karşılaşır) Kimsin sen?

Amil: Kudret eliyle örgülenen dekorlardaki figürlerin gözlemcisiyim...

Perihan: (Diyalog devam eder ve Perihan, öldüğünü anladıktan sonra dünyaya geri dönmek ister) Dünyaya geri gönder beni.

Amil: Bunu yapamam. Ben sadece bir vicdan aynasıyım. Bildirilen kadar bilir, izin verildiği ölçüde yansıtırım. Ecel hep hesaplanmadık zamanda gelir. Olgun insan, dünyanın hakkını verirken ahretini de bir an olsun ihmal etmeden yaşar.

Bu örnekte Amil kendini ve görevini tanımlamaktadır. Amil bir gözlemci, vicdan aynasıdır. Amil, olgun insanı dünyanın hakkını veren ve ahreti de her daim hatırlayan şekilde tanımlayarak bir sınıflandırma yapmakta ve Müslümanlar için bir yol çizmektedir. Amil'in ayna görevi gören bir gözlemci olarak tanımlanması; kişinin yapıp ettikleri hususunda tek sorumlunun kendisi olduğunu vurgulanmasını sağlamaktadır.

Amil: (Amil, Perihan'ın kızı Saadet'in ismini değiştirmesini sorgulamaktadır) Ya kızın ismini değiştirmen.

Perihan: O da bu işin bir parçasıydı.

Amil: İsimler anlamlarıyla sahibine dua gibi olur. İyi veya güzel duyguları beslemeye yardımcı olur. Onları reklam malzemesi yapmak doğru olur mu?

Perihan: Ama işin için girince mesele buralara kadar varıyor.

Amil: Böylece başka isimle hem aldatıyor, hem aldanıyorsun.

Bu örnekte, öteki olarak Perihan'ın olumsuz yönlerinin ayrıntılandırıldığı gözlenmektedir. Dizinin genelinde bu tarz ayrıntılara, tanımlara rastlanmaktadır ve bu şekilde biz-onlar arasındaki ayrımın da güçlendirdiği görülmektedir.

Dizide Perihan; şeytana uyan, hırslı, bencil, yalancı bir karakter olarak çizilirken hemen hiçbir iyi özelliğinden bahsedilmemektedir. Dizideki genel anlatıda, hikâyesi aktarılan karakter Allah'ı hatırlayıp yürekten tövbe ettiyse, yaptığı kötülüklerden pişman olduysa veya Allah rızasını kazanmak için bir eylemde bulunduyorsa (Örn.146. bölüm-*Küçük Yalan*, 38. bölüm-*Yalancı*) cennete gitme olasılığı görünmektedir, ancak Perihan bunlardan hiçbirini yapmamıştır ve tamamen ötekileştirilen bir karakter olarak tanımlanmıştır.

e- İmalar ve Varsayımlar

İmalar, ortak bilgi alanının varlığına dayanmaktadırlar. Varsayımlar da yine ortak bilgi, kültür ve inanç alanına dayanmaktadırlar ve *Büyük Buluşma* dizisi için imaların ve varsayımların anlam bulduğu ortak alan İslami söylemdir.

Amil, Perihan'a sorular sormakta ve boşanma sebebini irdelemektedir. Perihan ise kendi gerekçeleriyle bir savunma yapmaktadır. Amil ise onun savunmasına imalı bir yanıt verir.

Perihan: (İmrendiği diğer hayatları ima eder) Sağda solda parlayan pek çok hayat vardı.

Amil: Parlak mı yoksa parlatılan mı?

Perihan: Her iki şekilde vardı.

Amil: Parlatılan bir cazibeye kapıldın. Kızın bir şöhret olmasını istedin.

Bu örnekte Amil, Perihan'ın “parlak hayatlar” olarak tarif ettiği hayat biçimini sorgulamakta ve “parlak mı yoksa parlatılan mı?” şeklindeki sorusuyla bu hayatların kurmaca, gerçeği yansıtmayan hayatlar olduklarını ima etmektedir. Parlak hayatlar; ün, şan, şöhretin var olduğu hayatlardır ve Amil bu eleştirisi ile aslında medya tarafından sunulan parıltılı ve tozpembe hayatların gerçekçi olmadığına dikkat çekmektedir.

Perihan'ın davranışlarını değerlendiren Amil, ortak dini-geleneksel bilgiye dayandırdığı varsayımlarla Perihan'ın anneliğini eleştirmektedir:

Amil: Kızını şöhrete basamak yaptın. Oğlunu bile bile sokaklara attın. Şu sebepler zincirindeki cinayetlerine bakar mısın?

Perihan: Hepsi hataydı. Ama hepsi sonuçta kızım için, onun faydası için. Daha ağırlıklı düşüncem oydu.

Amil: Yalan söylemek burada yüze fena halde savrulur. Eşini, oğlunu savuran, kızını hislerine alet eden anne olamaz.

Perihan: Nasıl olur? Onu ben doğurdum. Karnımda taşıdım.

Amil: Hırslarına onları kendine basamak yaptın.

Bu örnekte Amil anne rolünü, dini-geleneksel bir şekilde ailede fedakârlığı, yapıcılığı, birleştiriciliği temsil eden bir şekilde varsaymaktadır ve yalan söyleyen, eşini, oğlunu uzaklaştırarak aileyi bölen, ailesinin menfaati yerine kendi hislerini üstün tutan ve bu uğurda kızını kullanan Perihan'ın bir anne olamayacağını ileri sürmektedir. Bu örnekte Amil üzerinden izleyiciye iletilen varsayım; anneliği biyolojik bir olgu olarak değil, dini-geleneksel biçimde kavranmasıdır.

f- Yerel Tutarlılık

Büyük Buluşma dizisindeki dini yönelimli söylem kesinlikle tutarlı görünmektedir. Bu tutarlılığın temel kaynağı tıpkı Beşinci Boyut dizisinde olduğu gibi *Büyük Buluşma* dizisinin de Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in hadislerini birincil kaynaklar olarak sıklıkla kullanmasıdır. Dizinin söylemindeki önermeler dizisi, eylemler ve olaylar hususunda nedensellik ve olanaklılık açısından tutarlılık arz etmektedir. Dizinin “*Pop Star*” adlı bölümündeki söylemde, annelik kavramının kutsiliği dışına çıkararak, şöhret ve zenginlik peşinde koşan Perihan karakterinin her manada başarısızlığı, çevresindeki insanlara zarar vermesi ve onları mutsuz etmesi tutarlı bir şekilde temsil edilerek ötekileştirilmektedir. Fani dünya hayatını aslında beyhude amaçlar için feda eden Perihan'ın ibretlik hikâyesiyle tüm insanlar ölüm sonrası gerçek hayata hazırlıklı olmaya çağırılmaktadır. Bu çağrının dizinin her bölümünde yapılması, bölümdeki tutarlılığın dizinin tamamında gözlenebilmesine olanak vermektedir.

g- Örnekler ve Açıklamalar

Söylemler genellikle örnekler ve açıklamalarla inşa edilmektedirler (Van Dijk, 2003:63). *Büyük Buluşma* dizisindeki söylem; dizinin dini yönelimli izler kitlesi için ibret veya örnek alınması gereken davranış ve düşünüş biçimlerini ihtiva etmektedir. Dizi anlatısının sonunda bu davranış ve düşünüş biçimlerinin cezalandırılması veya ödüllendirilmesi ise dizideki dini ideolojinin rol modelleri ile örneklendirilmesi ve açıklanması anlamına gelmektedir.

Büyük Buluşma dizisinde Perihan, yaptığı kötülüklerin sonucunda cehennem ile cezalandırılmakta, böylelikle kötülerin bu dünyada olmasa dahi öteki dünyada ceza bulacağına ilişkin dini söylem, televizyonun temsil gücü sayesinde kanıtsallığını artırmaktadır. Bölümdeki hemen her karakter, popüler kültürün yozlaştırıcı ve bozucu etkilerine bir örnek teşkil etmektedir. Gökhan ve Saadet parlatılan hayatlara özenmenin, Zafer ve Sadık bir annenin-eşin hırsı sonucu dağılan aile birliğinin kurbanlaşan örnek karakterlerini temsil etmektedirler.

Dizide aynı zamanda çeşitli açıklamalar kullanılmıştır ki bu açıklamalar özellikle Amil'in kullandığı dini terminolojinin toplumsal yaşamdaki izdüşümlerini ortaya koymadan önemli bir işlevsellik içermektedir.

Amil: Sence olduğun gibi görünmemek nedir?

Perihan: İki yüzlülüktür, münafıklıktır.

Amil: Kılıkla, kıyafetle, yalanla, aslını inkâr etmekle, farklı görünmekle o da aynı değil mi?

Perihan: Evet.

Bu örnekte Amil, ünlü olma yolunda büyük bir biçimsel değişim geçiren ve bu yönde kızını sürekli olarak kötü yönde etkileyen Perihan'ın davranışlarının İslami söyleme göre nasıl nitelendirildiğini açıklamaktadır. Perihan kızına sürekli bir biçimde, abartılı makyaj yapmasını, güzel ve çekici giyinmesini, kendi karakterine aykırı düşen davranışlarda bulunmasını, kısaca olduğu gibi görünmemesini telkin etmektedir. Dini söyleme göre, insanın olduğu gibi görünmemesi ikiyüzlülük ve münafıklıktır. Özellikle münafıklık, İslami terminolojide büyük önem taşıyan bir kavramdır. Zira münafık kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir ve Allah'a, peygambere

inanmadığı halde inanmış gibi yapanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Münafıklık, Allah'ı açıkça inkâr edenler (kâfirler) kadar ve belki de onlardan daha tehlikeli görülmüş ve İslam'da bunlara azap ve cehennem (Örneğin; *Nisa Suresi* 140. Ayet, *Tevbe Suresi* 73. Ayet vb.) vaat edilmiştir. Münafıklığın en önemli özellikleri arasında yalan söylemek ve emanete hıyanet etmek görülmektedir. Perihan birçok yalan söylediği gibi emanete dikkat etme hususunda da kötü bir sınav vermiştir:

Amil: Evladını kendi nefesine basamak yaptın. Evlat senin mi? Yoksa sana emanet mi?

Amil, Perihan'ı sorgularken, çocuklarına yaptığı kötü muameleden ötürü bu cümleyi kurmuş ve esasen çocuk sahibi olmanın Allah tarafından verilmiş bir emanet olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda Perihan, hem yalan söyleyerek hem de emanete layıkıyla sahip çıkmayarak İslami terminolojideki münafık kelimesiyle tanımlanmaya uygun görünmektedir.

Bu tespitler ışığında; *Büyük Buluşma* dizisinde, örnekler ve açıklamalar vasıtasıyla İslami söylemin güçlendirildiği ve yaygınlaştırıldığını söylemek doğru olacaktır.

h- Yadsıma İfadeleri

Yadsıma ifadeleri, bize ilişkin olumlu, ötekilere ise olumsuz bir bakış açısını barındırmaktadır. *Büyük Buluşma* dizisinin analiz edilen "*Pop Star*" bölümünde dizinin dini söylemi tarafından oluşturulan yadsıma ifadelerine rastlanılmamıştır. Bunun en önemli sebebi; dizide sorgulama, yargılama gibi bir faaliyette bulunulması ve ötekileştirilenlere yönelik herhangi bir sözde olumlama, sözde empati kurma veya sözde özür dileme vb. gibi yadsıma ifadelerine gerek görülmemesidir. Ancak bu bölümde, hikayesi anlatılan karakter olan Perihan'ın zaman zaman tersine döndürme, kurbanı suçlamaya ilişkin yadsıma ifadeleri kullandığı gözlenmektedir.

Perihan, aktarım veya tersine döndürme gibi yadsıma ifadelerini önyargıdan ziyade suçu yansıtmaya sebebiyle kullanmaktadır. Amil, Perihan'ın bencil ve kendi hırsları peşinden koşan bir karakter olmasını sorgulamaktadır:

Amil: Kızının şöhret olmasını istedin.

Perihan: Evet

Amil: Niçin?

Perihan: Onun geleceği için.

Amil: Senin geleceğin için olmasın bu iş?

Bu örnekte Perihan, kızının şöhret olmasını kızının kendi iyiliği için istediğini dile getirmekte, böylelikle durumu *tersine döndürmek* suretiyle kendisini fedakârlık yapmış gibi göstermektedir. Aslında Saadet kurbanlaşan bir karakter olduğu halde Perihan, sanki kızı için kendini kurban etmiş bir söylemle kendini sunmaktadır. Ancak Amil, Perihan'ın bu yadsıma ifadesine inanmamakta ve her şeyi kendi menfaati için yaptığını bildiğini belirtmektedir.

i- Uzam (Geleneksel Temalar)

Uzamlar tıpkı konu ve başlıklar gibi standartlaştırılmış yerleri ifade etmekte ve “basmakalıp” yapılar olarak tipik bir şekilde kullanılmaktadırlar (Van Dijk, 2003:67). *Büyük Buluşma* dizisi, özellikle kadın-erkek ilişkileri, toplumsal yaşamın düzenlenmesine ilişkin bir takım geleneksel temalara sahip görünmektedir.

Dizinin “*Pop Star*” bölümündeki en belirgin geleneksel tema; kadının iş yaşamındaki, kamusal alandaki görünürlüğü ve aktifliğinin yol açtığı sıkıntılardır. Dizideki hikâyede, ailenin ataerkil yapısını oluşturan baba-oğul figürü, dışlanmış, sözü geçerli kabul edilmemiş ve karşı çıkmıştır. Aslında evi, yuvayı temsil eden anne-kız figürleri ise dış yaşama, özellikle de tehlikeli olarak görülen medya yaşamına atılmışlardır. Sonuçta aile birliği yıkılmıştır ve Saadet ışıltılı dünyayı bırakarak babasının yanına, evine dönmek istemiştir. Dizi, kadını ev yaşamında güvende tasvir etmesi ve kadının, anne olarak sahip olması gereken özelliklere ilişkin sahip olduğu söylem sebebiyle geleneksel bir temaya sahip görünmektedir. Dini söylemde, kadının kamusal alandaki görünürlüğü her zaman sıkıntılı bir konu olmuştur ve İslam'da kadının, Batı toplumlarındaki kadına benzemesi endişe verici kabul edilmektedir. Kadını, modernist Batı toplumlarından farklı bir biçimde konumlandırması, *Büyük Buluşma* dizisinin en önemli oksidentalist yönlerinden birini oluşturmaktadır.

2.2.2. Argüman

Argüman; söylemin inandırıcı ve güçlü olması için kanıtsallığa, karşı gerçeklik yaratılmasına, söylemi değer ve normlara dayandırmaya, karşılaştırmalar yapmaya ve empati kurmaya dayalı bir söylem kategorisini oluşturmaktadır.

a- Kanıtsallık

Dizinin söyleminin güçlü ve inandırıcı olabilmesi için kanıtsallık taşıması gereklidir. *Büyük Buluşma* dizisi kanıtsallığını dinin kendisinden almaktadır ve dinden sağladığı bu kanıtsallığı televizyonun görsel gücü sayesinde izler kitlesine aktararak modern topluma ilişkin bir kanıtsallık ölçütü sağlamaktadır. *Büyük Buluşma* dizisindeki söylem, bizzat Kur'an ayetleri veya peygamber hadisleri ile güçlendirilmektedir ve ayrıca dizinin her hikâyesi söylemin doğruluğuna işaret eden bir kanıt olarak görülebilmektedir.

Dizi anlatısında başta Perihan olmak üzere Sadık, Saadet, Zafer ve Gökhan gibi karakterler, İslam'ın onaylamadığı davranış ve düşünüş biçimlerinin etkisi altında kalmışlardır. Bu sebeple birçok kötü olayla karşılaşan karakterler, dizinin söyleminin doğruluğuna işaret eden bir kanıt durumundadırlar. Perihan, içine düştüğü maddi-manevi hırs ve arzu girdabının neticesinde cehennem ile cezalandırılmıştır. Sadık, Saadet, Zafer ise Perihan'ın yüzünden kurbanlaşmış, dağılan aile birliğinin mutsuz, umutsuz üyeleri haline gelmişlerdir. Gökhan ise parıltılı bir hayat umut ederek girdiği yarışma sonucu büyük bir hayal kırıklığı yaşamış ve manevi açıdan bunu kaldıramayarak intihar etmiştir. Bu örnekler, dizinin kanıtsallığını artıran bir söylem dili ile izler kitleye aktarılmıştır.

Amil: Ayrılmak, Allah'ın en sevmediği helaldir.

Dini yönelimli bir dizi olarak *Büyük Buluşma* dizisinin, söylemini dayandıracağı en sağlam dayanaklardan birisi de peygamberin sözleri yani hadislerdir. Nitekim Amil'in, Sadık'tan boşanması hususunda Perihan'ı eleştirirken dile getirdiği yukarıdaki hadis (Süyuti, *el-Cami'ü's-sağir*, I,448-9, Akt. Topaloğlu,2004:144,145), boşanmanın olumsuzluğu üzerine önemli bir kanıt sunmaktadır. Aslında bir yandan dinin kendisi,

dizinin söylemi için kanıtsallık yaratırken bir yandan da dizinin anlatısı, dinin kendisi için bir kanıtsallık yaratmaktadır.

Dizide Kur'an ve hadis gibi birincil derecede İslami kaynakların yanı sıra, özellikle Samanyolu TV'nin temsil ettiği Nurculuk akımının sembol ismi olan Said Nursi'nin eserlerinden de istifade edilmektedir. Böylelikle dizi kanıtsallığını ideolojik bir biçimde sağlamaktadır. Perihan için hüküm vakti gelmiştir ve yukarıdan nur yağarken Amil, Nursi'nin eserlerinden bir bölüm zikreder:

Amil: Helal dairesi geniştir. Her derde kâfidir (Nursi, Sözler: 6. Söz:33)⁶⁶. Temelsiz lezzetlerin akıbeti hep elemidir. Dikkatli yaşa, dikkatli bak, dikkat et. Bir lokma, bir dane, bir öpmek, batmaya kâfidir (Nursi, Lem'a'lar 17. Lema:140)⁶⁷.

- Hüküm anında Perihan sıkıntılı olmasına karşın Amil, yağın nuru hayranlıkla izlemektedir.

Bu örnekte Amil, Nurculuk akımının kurucusu olan Said Nursi'nin "Risale-i Nur" adı verilen eserlerinden derlenen bir söylemi dile getirmektedir. Bu söylem, insanı, ebedi hayatını tehlikeye atacak tehlikelere karşı uyarmakta ve ihtiyaçlarını oldukça geniş bir içeriği olan helal nimetlerden karşılanmasını telkin etmektedir. Dizide zikredilen ve kaynağı belirtilmeyen sözel ifadelerin tespiti ve kaynağının ortaya çıkarılması; çalışmaya önemli derecede derinlik katacak unsurlar ve kanıtlar olarak nitelendirilebilmektedir.

⁶⁶ <http://www.risaleara.com/oku.asp?id=23&a=helal>

⁶⁷ <http://www.risaleara.com/oku.asp?id=1362&a=%F6pmek>

b- Karşı Gerçeklik

Diyelim ki "... oldu, o zaman ne olacak?" sorusu karşıt gerçekliği tanımlayan standart bir formüldür (Van Dijk, 2003:83). İnsanların başka bir seçeneği tercih etmeleri sonucunda ortaya çıkabilecek sonuçlara ilişkin bir öngöründe bulunulması, karşı bir gerçekliğin yaratılması anlamına gelmektedir. *Büyük Buluşma* dizisindeki anlatı, bir karakterin olmuş bitmiş yaşantısı üzerinedir ve bu sebeple cehennem ile cezalandırılan her karakterin hikâyesi karşıt gerçekliğin elim sonucunu temsil etmektedir. Diyelim ki Allah'ın emirlerine karşı çıkıldı, diyelim ki Allah'ın yasaklarına riayet edilmedi vb. gibi karşıt gerçekliğe ilişkin sorular sorulduğunda dizi tarafından bu sorunun cevabı amel defterinin sol elden verilip kişinin cehenneme yollanması ile cevaplandırılmaktadır.

Amil, sorgusu sırasında Perihan'ın ifade ettiği karşı gerçekliği bir analiz ile anlamsızlaştırmaktadır:

Amil: Şunu demek istiyorsun. Hepsi evladımın geleceği için.

Perihan: Evet evet aynen öyle.

Amil: Peki gelecek ne kadar sürecek?

Perihan: Bir ömür işte

Amil: Kaç yıl ortalama?

Perihan: 60-70 yıl.

Amil: Peki daha ötesi?

Perihan: Daha ötesi...

Amil: İşte burası: Büyük Buluşma. Bunun da ötesi sonsuzluk yurdu. Şimdi değer miydi bütün bu yaptıklarına?

Perihan: Değmezdi.

Bu örnekte Amil, Perihan'ın kızına sözde iyi bir gelecek hazırlama gayesine ulaştığını varsaymış ve ortaya çıkan gerçekliğin aslında ölüm sonrası yaşamla karşılaştırıldığında hiç mühim olmadığını açıklamıştır. Perihan'ın sınırlı dünya yaşamı için oluşturmaya çalıştığı karşı gerçeklik, mutluluk, zenginlik de içerse, sonsuz yaşamın gerçekliği ve cennetin nimetleri karşısında tercih edilebilecek bir seçenek olarak görünmemektedir.

c- Karşılaştırmalar

Karşılaştırmalar, *Büyük Buluşma* dizisindeki anlatıda önemli bir rol oynamaktadır. Dizideki en temel karşılaştırma; dünya hayatı ve ölüm sonrası hayat arasında yapılmaktadır. Dünya hayatı bir sınavı ve geçici bir zamanı ifade ederken ölüm sonrası yaşam yani ahiret, sonsuz ve gerçek yaşam olarak tanımlanmaktadır. *Büyük Buluşma* dizisinin temel söylemine göre dünya yaşamı bir uyku hali, ölüm ise bu uykudan uyanma hali ve ahiret hayatına açılan bir penceredir.

Dizinin “*Pop Star*” bölümünde dünya ve ahiret hayatı üzerine karşılaştırmalar yapılmış ve özellikle de dünyada peşinden koştuğumuz, elde etmek uğruna hırsla mücadele ettiğimiz maddi zenginliklerin ahiret yaşamındaki değersizliği vurgulanmıştır.

Perihan: (Yapıp ettiklerine gerekçe sunar) Hayatı hep fakirhane yaşamak istemiyordum.

Amil: Fakat görüyorsun hayat dünyadan ibaret değil. Oradaki nice zenginlikler burada bir şey ifade etmiyor.

Bu örnekte Amil, dünya hayatında edinilen zenginliklerin ahiret hayatındaki anlamsızlığını dile getirmekte ve fiziki dünya ile metafizik dünya arasında, metafizik dünyanın üstün kılındığı bir karşılaştırma yapmaktadır. Dizinin söyleminden elde edilen izlenimler ışığında dünya ve ahiret yaşamı arasındaki karşılaştırmalarda aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

Dünya Yaşamı	Ahiret Yaşamı
Sanal	Gerçek
Uyku hali	Uyanıklık hali
Sınav yeri	Değerlendirme ve sonuç yeri
Zamana bağlı	Zaman üstü
Adaletsiz	Adaletli
Mekâna bağlı	Mekân üstü
Fiziki-Maddeye bağlı	Metafiziksel-Maddeden bağımsız

d- Değer ve Norm ile İfade Etme

Büyük Buluşma dizisi, İslami norm ve değerleri savunan, yücelten bir anlatıya sahiptir. Dizinin her bölümü, farklı konu ve hikâyeleri konu edinirken, bu konuya ilişkin İslami norm ve değerler izleyiciye aktarılmaktadır. *Büyük Buluşma* dizisindeki dini söylemin, dünya yaşamına ilişkin olarak, modernist söylem tarafından ön plana çıkarılan maddi değerler yerine manevi değerleri ikame eden, yücelten bir sistem önerdiğini söylemek doğru olacaktır. Dizide sunulan İslami normlar da yine akıl merkezli modernist düşünceye göre değil Tanrı merkezli dini düşünceye göre ifade edilmektedir.

Dizinin “*Pop Star*” bölümünde; şükür etme, kanaat etme, dua etme, ailenin önemi, babaya hürmet gibi değerlerin olumlandığı tespit edilmiştir. Bölümde, bu gibi geleneksel-dini değerlerle inşa edilen ifadelere rastlanmakla birlikte Amil’in, Perihan’ı ve tabi diğer ölen kişileri sorgularken sorduğu soruların temelinde; kişilerin İslami değerler yerine başka değerlerin önemsemesi ve İslami norm ve kurallara uygun olmayan hayatlar sürmesi yer almaktadır. Sorgu sırasında Perihan, İslami değer ve normlara uymayışını unutkanlığına bağlamaktadır ancak Amil’in bu gerekçeye de verecek bir cevabı bulunmaktadır:

Amil: Değer miydi bütün bu yaptıklarına?

Perihan: Değmezdi. Ama ben burayı unutmuştum. Bana hatırlatan da olmadı, bilemedim. Hem köy yeri...

Amil: Orada ezan okunuyor muydu?

Perihan: Okunuyordu tabi

Amil: İşte sana günde beş defa bir hatırlatıcı. Bir de ekranlarda hak ve hakikati hatırlatanlar.

Burada Amil, yaşamındaki iyi ve kötüyü İslam’a göre tanzim etmeyen Perihan’ı eleştirmekte, Perihan ise böyle bir sorgu gününü hesaba katmadığını dile getirmektedir. Amil, günde beş kez okunan ve Müslümanları ibadete, Allah’ı anmaya, namaz kılmaya davet eden dini bir ritüel, norm olan ezanı dile getirerek genel ve kültürel açıdan kabul görmüş bir kavramla Perihan’ı mesnetsiz bırakmaktadır. Ayrıca Amil, “*ekranlarda hak*

ve *hakikati hatırlatanlar*” şeklinde bir ifadeyle, *Büyük Buluşma* dizisine ve bu dizi gibi kendisine İslami bir misyon yüklenmiş diğer medya programlarına bir değer yüklemektedir. Bu ifade ayrıca dizinin sahip olduğu dini ideolojinin açıkça bir itirafıdır ve muhatap olarak Perihan’dan ziyade izleyiciye yöneliktir.

e- Açıklama

Van Dijk’a göre (Van Dijk,2003:89), iç grup üyeleri olumsuz eylemleri nedeniyle suçlanmaktan kurtulmak için bir mazeret bulmaya eğilimli iken, dış grup üyelerinin olumsuz eylemleri ise bu tür aktörlerin içkin özellikleri bakımından açıklanma eğilimindedir. Grup içi üyelerin olumsuz davranışları açıklanırken onlarla empati kurma eğilimi bulunmaktadır.

Büyük Buluşma dizisi, hikâyede geçen olaylara ilişkin açıklamalarda biz ve onlar arasındaki ayrımı belirginleştiren ve bizim iyi yönlerimizi, onların ise kötü yönlerini ön plana çıkaran bir söyleme sahiptir.

“*Pop Star*” bölümünde, bizi temsil eden bir aktör olan Sadık balık-ekmek satarken, pop star yarışmasına katılan kızı aleyhinde konuşulduğunu işitir ve konuşan kişiyi bıçaklar. Perihan’ın sorgusunda Amil bu durumu da dile getirmektedir:

Amil: (Kızının ünlü olması yolunda, Perihan’ın yaptıklarını oyunun gereği olarak açıklamasını ima eder) Sen oyunlarını kuralına göre oynarken zavallı eşin nerelere sürüklendi?

Perihan. Hapse

Amil: Sebep?

Perihan: Ben olabilirim ama hepsi fakirlikten.

Amil: Peki oğlunu kovman, objektiflere yakalanmasını istememen de mi fakirlikten?

Perihan: O geçici bir durumdu, onu da alacaktım yanıma.

Nihayetinde Sadık birisini bıçaklamıştır ve belki de o insanın ölümüne sebep olabilecek bir suç işlemiştir. Ancak dizi anlatısında, Sadık’ın işlediği bu suçun mesuliyeti tıpkı Gökhan’ın intihar edişinin mesuliyetinde olduğu gibi tamamıyla Perihan’a yüklenmektedir. Aslında bu şekilde Sadık ile empati kurularak, işlediği suçun Perihan sebebiyle içinde bulunduğu ruhsal durumdan kaynaklandığı izleyiciye aktarılmakta

böylelikle bizi temsil eden aktörün olumsuz davranışı yumuşatılmaktadır. Dizi anlatısı, Saadet'in yarışmaya katılması, Sadık'ın adam bıçaklayıp hapse girmesi, Zafer'in sokak çocuğu olup hırsızlık yapması, Gökhan'ın intihar etmesi vb. gibi bütün olumsuz olayların açıklamasını Perihan'ın kötülüğü üzerinden yapmakta, böylelikle ötekileri temsil etmeyen faillerin eylemdeki sorumluluklarını azaltılmaktadır.

f- Otorite ve Alıntı

Dizide söylemi güçlendirmek için, dini bir otorite temsili ve yine dini kaynaklardan yapılan alıntılar söz konusudur. *Büyük Buluşma* dizisindeki temel otorite: bir sorgu meleği olan ve yaradılışı itibariyle Allah'ın emrini aynen yerine getirmekle yükümlü, aynı zamanda onun kusursuz doğruluğunu, mutlak adaletini temsil eden Amil karakteridir. Amil, sorgulayan, hesap soran bir karakterdir ve bulunduğu mekânda ölen kişi dışında başka bir varlık bulunmaması dolayısıyla tek otoritedir.

Dizide hikâyenin akışı, Amil'in kişiye hesap sorduğu sahnelerle kesilmektedir ve ölen ile Amil arasında geçen bu diyaloglarda Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden veya itibar edilen İslami isimlerden alıntılar yapılarak söylemdeki argümanın güçlendirildiği tespit edilmiştir. Ancak analiz edilen bölümde Kur'an'dan bizzat yapılan bir alıntı tespit edilemese de onun varlığının vurgulandığı gözlenmiştir:

Amil: (Pop Star yarışmasına gönderme yapmakta ve dünya hayatını bir yarışmaya benzetmektedir) Bu yarışmayı dünya hayatı boyunca en kalıcı yazılı belgeler hep anlattılar.

Burada Amil'in "en kalıcı yazılı belgeler" şeklinde ifade ettiği kavram kutsal kitaplar ve başta İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Dizide, Amil ile ölen kişinin her karşılaşmasında diyalogun içeriği ölen kişinin hikâyesi ile ilintilendirilmektedir. Nitekim bu bölümde Perihan ve Amil arasındaki diyalog, Perihan'ın, geldiği yeri bir yarışma programı dekoruna benzetmesiyle gelişmektedir. Amil de buna uygun bir cevapla dünya hayatının bir yarışma ve insanların da birer yarışmacı olduğunu ima etmekte ve dünya hayatının bir sınav yeri olduğunu belirten kutsal metinlere söylemsel bir gönderme yapmaktadır.

g- Tarihten Dersler

Büyük Buluşma dizisi, insanlık tarihi kadar eski olan ölüm kavramını ele alan ve İslami söylemin ölüm sonrası yaşamın varlığına ilişkin yönünü vurgulayan bir dizidir. Dolayısıyla tarihsel bir kavramdan yola çıkmakta ve yine tarihsel bir olgu olan İslami öğretisini söyleminde barındırmaktadır.

“*Pop Star*” bölümünde, Allah adının sıklıkla zikredilmesi ve Perihan’ın yaptığı kötü işlerin “şeytana uymak” olarak tanımlanması; dinlerin özünde yer alan ve Tanrı-Şeytan-İnsan üçgeninde geçen yaratılış, şeytanın Tanrı’ya karşı gelmesi ve insanın aklını çelmesini içeren tarihsel anlatıya dayanmaktadır. Perihan, boşanarak veya baba-kızın arasına girerek şeytanın hoşuna gidecek davranışlarda bulunmuş ve Kur’an’da onlarca kez geçen ve insanları şeytana uymamaları yönünde ikaz eden ayetleri (Örn. *Nur Suresi* 21. Ayet, *Fatır Suresi* 6. Ayet, *Yasin Suresi* 60,61. Ayetler vb.) göz ardı etmiştir. Bu durum, Perihan’ın tarihten ders almadığına işaret etmektedir ancak Perihan’ın kendi hikâyesi izler kitle için ders niteliğindedir.

2.2.3. Retorik

Büyük Buluşma dizisinde, klasik retoriği oluşturan metaforlar, abartı, ironi, benzetme vb. gibi çeşitli biçem figürlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Dizinin dramatik ilerleyişi de söylemin etkisini arttıran ve anlatıyı zenginleştiren bir etkiye sahip bulunmaktadır.

a- Dramatizasyon

Dizi anlatısının dramatik yapısı, dizinin sahip olduğu dini mesajların güçlü bir şekilde izleyiciye aktarılmasına ve dizinin İslami açıdan sahip olduğu ikaz etme, yol gösterme, bilgilendirme gibi işlevlerin yerine getirilmesine olanak sağlamaktadır. Buna göre hikâye; ölüm, Ferah Kapısı’nda canlanma ve Amil ile karşılaşma, tekrar dünyaya dönüp öldüğünü kabullenme ve sorgunun başlaması, hikâyeye geçiş, sorgu, hikâyeye devam edilmesi, sorgu, hikâye ve nihayetinde ilahi kararın verilerek kişinin cennete ya da cehenneme gitmesi ile sonlanmaktadır.

Dizideki dramatisasyon, izler kitlenin ilgisinin sürekli kılınmasını ve özellikle son sahnede kişi hakkında verilecek kararda heyecanın yükselmesini, kararın verilmesiyle de izler kitlenin tatminini sağlar niteliktedir. Bu karar, tıpkı *Beşinci Boyut* dizisinin dramatisasyonunda olduğu gibi, dini yönelimli izler kitleye huzur ve ferahlık veren bir yapıya sahiptir. Yapılan kötülüklerin cezasız kalmaması, adalet kavramının özellikle vurgulanması buna önemli etki etmektedir.

Perihan: (Artık sorgunun son anlarıdır ve Perihan'ın kurtulma umudu kalmamıştır) Ben kurtulamam. Ben kurtulamam.

Amil: Niye?

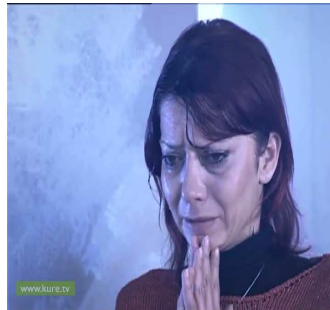
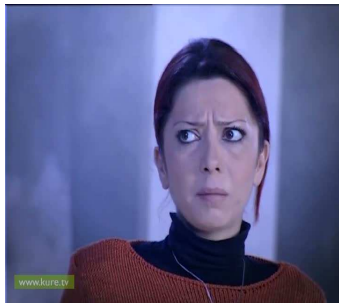
Perihan: Şu hal çok zor da ondan.

Amil: Bir haksızlık var mı peki?

Perihan: Yok. Ama ben kendime kötülük ettim. Aileme kötülük ettim.

Bu örnekte, Perihan'a yapılan sorgunun adaletli olduğu kendisi tarafından ifade edilmektedir. Bu ifade, izler kitleyi ilahi adaletin haklılığı hususunda bilgilendirmekte ve dizinin kendisine biçtiği rolü yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca karakterlerin olumsuz davranışlarına ve sonuçlarına ilişkin dramatisasyonu meşru kılmaktadır.

Sorgulanan karakter, eğer cehenneme gönderilecek bir konumdaysa sorulan sorular karşısında gittikçe çaresiz kalmakta ve bu ağır yükün altından kalkamayışı yüzüne yansıtılmaktadır. İçsel kötülüğün yüze yansımaları anlatan bu dramatisasyon, dizinin sonu hususunda izleyiciye bir ipucu vermekte, dizinin söyleminin görsel açıdan güçlenmesini sağlamaktadır.

- Perihan, yaptığı kötülüklerin yüzüne vurulması ile gittikçe zora düşmektedir.

b- Abartma

Büyük Buluşma dizisinde bu kavram, olumsuz davranışların abartılı bir dil ve görsellik üzerinden anlatılması anlamına gelmektedir. Öncelikle dizinin temel karakterinin metafiziksel bir karakter olması, yine metafizik bir mekân tasviri bulunması *Büyük Buluşma* dizisinin gerçek üstü bir kavrayış modeline sahip olduğunu göstermektedir. İlahi bir yargılama sürecini anlatan bu gerçeküstü temsil, günlük yaşamdaki olumsuz yönelimlerin abartılı bir biçimde anlatılmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim analiz edilen bölümde Perihan'ın davranışlarının abartılı bir şekilde sunulduğu gözlenmiştir.

Perihan, kızı Saadet'in güzel ve çekici görünmesini istemektedir ve onu sürekli olarak makyajını arttırması, saçlarını kabartması vb. şekilde yönlendirmekte ve hatta bizzat kızına makyaj yapmaktadır. Böylelikle Perihan'ın olumsuz yönelimi abartılarak anlatılmıştır.

- Perihan'ın, kızının güzel görünmesi isteği abartılarak anlatılmıştır.

Dizi, popüler kültürün yaygınlaşıp gelişmesinde medyayı suçlayan, eleştiren bir söyleme sahiptir. Medya, insanları yozlaştıran, şeytanın hoşuna gidecek davranışlarda bulunmasını teşvik eden ve modernizmin İslam kültürü üzerindeki aşındırıcı etkilerini arttıran bir güç olarak kavranmaktadır. Bu düşünce tarzı klasik bir İslamcı karaktere sahiptir. *Büyük Buluşma* dizisinin medyayı; Batı etkisinde olan, öteki, oryantalist, akıl çeldirici, günaha yönlendirici medya ve İslamı savunan, insanları doğru yola, Hak yoluna sevk eden medya olarak ikiye ayırdığını söylemek doğru olacaktır.

- (Solda) Medya kızı için hapse giren babanın peşinde. (Sağda) Bu sefer medya, genç yıldızın sokaklara düşen kardeşinin peşindedir.

“Öteki” medyanın bu günahkâr tarafı dizi tarafından abartılı bir şekilde anlatılmış ve Perihan karakteri medyaya alet olan ve medyayı alet eden bir biçimde sunulmuştur. Perihan, kızının şöhret olması ve kasetlerinin daha çok satması için eşinin hapse, oğlunun ise sokaklara düşmesini medya aracılığıyla kullanmıştır.

c- Metafor, Simge ve Benzetmeler

Büyük Buluşma dizisinde metaforların ve benzetmelerin sıklıkla kullanılarak dini söylemin güçlendirildiği analiz edilmiştir.

Perihan ve Amil'in ilk karşılaşmalarında aralarında geçen diyalog metaforlarla bezelidir ve bu kullanım özellikle Amil'in konuşmalarına, aslında dini yönelimli izler kitlenin iyi anlayabileceği bir gizem katmaktadır.

Perihan: Ben nereye geldim? Ama her neresiyle müthiş bir dekoru var

Amil: Dekor müthişse sergilenecek eser de müthiş olacak demektir değil mi?

Perihan: Sen de kimsin?

Amil: Kudret eliyle örgülenen dekorlardaki figürlerin gözlemcisiyim.

Perihan: Siz de mi yarışma düzenleyicisiniz? Kıyafetiniz de pek ilginç. Anladım bu işler hep böyle dikkat çekilerek yürütülüyor.

Amil: Ben yarışma düzenlemiyorum. Ama gözlediklerimin hepsi yarışmacı.

Perihan: İyi de nasıl bir yarışma bu. Herkes nasıl katılır bu yarışmaya? Hani yetenek ister biraz.

Amil: Bu yarışmaya herkes kendi kabiliyeti ile katılır. Rekabet yoktur ama ceza ve ödül vardır.

Perihan: Çok ilginç. Ama ben bu yarışmaya hiç rastlamadım magazin basınında falan.

Amil: Bu yarışmayı dünya hayatı boyunca en kalıcı yazılı belgeler hep anlattılar.

Perihan: Siz çok garip şeyler söylüyorsunuz bulmaca gibi. Daha açık konuşsanız.

Amil: Sen de bir yarışmacıydın ama artık yarışma bitti.

Perihan: Bitti mi? Ne demek oluyor bu şimdi?

Amil: Yani dünya hayatın bitti Perihan Hanım.

Perihan: Öldüm mü ben? Hayır olamaz. Ölmüş olamam. Ölmedim ben.

Bu diyalogda kullanılan metaforlar şunlardır:

Kudret eliyle örgülenen dekorlardaki figürlerin gözlemcisi: Tanrı'nın yaratıcı gücü ile düzenlenen dünya yaşamındaki (dekor) insanları (figürleri) gözlemleyen manasına gelmektedir.

Yarışma ve yarışmacı: Yarışma metaforu ile yaşam, ömür ifade edilmek istenmektedir. Yarışmacı metaforu ise insan anlamına gelmektedir.

Ceza ve ödül: Cehennem ve cennet anlamına gelmektedir.

Bulmaca gibi şeyler söylemek: Bu ifade ile Perihan, Amil'in söylediklerini anlamının güçlüğüne ifade etmektedir.

Amil ve Perihan arasındaki bu ilk diyalog, dizinin dünya algısını ortaya koymaktadır. Yaşamda insanların amacının ne olması gerektiği, yaşamın amacına uygun yaşayan veya yaşamayanları nelerin beklediği ve ömrün zamansal sınırlılığı, ele alınan temel konulardır.

Amil: Ben sadece bir vicdan aynasıyım.

Bu metaforunda Amil, kendini vicdan aynası olarak tanımlamakta ve kişinin vicdani yönünü temsil ettiğini dile getirmektedir.

Amil: Büyük duruşmaya hazır mısınız Perihan Hanım?

Perihan: Hazırım ama bir şeyi merak ettim. Dünyaya ne oldu?

Amil: O da bütün ürününü haşır meydanına döküp görevini tamamladı.

Perihan: Kıyamet mi koştun yani?

Amil: O sürekli kopuyordu zaten. Her ölüm bir kıyamettir. Her ölüm ahirete açılan bir penceredir.

Üstteki diyalogda ürün kelimesi bir metafor olarak kullanılmakta ve insanı ifade etmektedir. Ölüm kavramı ise dünya yaşamı için bir sonu temsil etmesi sebebiyle kıyamete, ahiret hayatı için ise bir başlangıç olması sebebiyle pencereye benzetilmiştir.

Sadık: Hırs senin gözünü kör etmiş. O kadar ki kızının adını bile değiştirmeye kalkıyorsun.

Perihan: Dur bakalım dur. Ben kör olmadım. Gözlerim açıldı. Sen bana iyi bir hayat veremedin. Ben de o hayatı elde etmeye karar verdim..

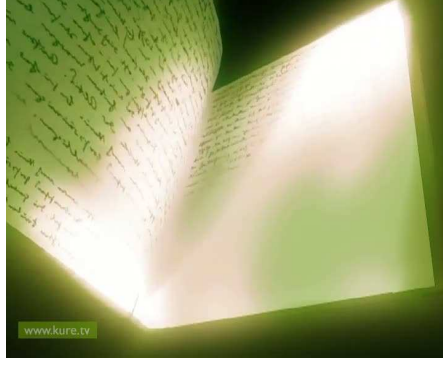
Bu örnekteki metaforunda “gözün kör edilmesi”, gerçeklerin görülememesi anlamında, “gözün açılması” ise gerçeklerin farkına varılması anlamında kullanılmaktadır. Böylelikle Sadık, Perihan’ın kendisini kaptırdığı hırsı eleştirirken Perihan da Sadık’ın kendisine maddi imkân verememesini eleştirmektedir.

Amil: Kızını şöhrete basamak yaptın. Oğlunu bile bile sokaklara attın. Şu sebepler zincirindeki cinayetlerine bakar mısın?

Yukarıdaki örnekte Amil, “basamak yaptın” ile Perihan’ın kendi hırsı için kızını kullandığını söylemektedir. Perihan’ın oğlu ve kızına yaptığı bu kötülükler ise bir cinayet metaforu ile anlatılmaktadır. Cinayet metaforunun *Beşinci Boyut* dizisinde de benzer anlamlarla kullanılması; dini söylemin, kötülük kavramına olan kesin yaklaşımına işaret etmektedir.

Dizideki “*Ferah Kapısı*”, ölüm sonrası sorgunun mekânsal simgesidir. “*Pop Star*” bölümünde Amil dışında dış görünüş bakımından İslamı simgeleyen başörtüsü, dini mekân, namaz, ezan vb. gibi simgelere rastlanmamıştır. Ancak Kur’anda zikredilen ve amel defterinin sağdan verilmesinin cenneti, soldan verilmesinin ise cehennemi simgelediği anlatı dizide geçen önemli bir İslami simgesel temsildir. Amel defteri (veya kitabı) sağından verilen kimseler Kur’anda cennetle müjdelenmişlerdir (*Hakka Suresi*, 18-22. Ayetler): “*O gün (hesap için Allah’a) arz olunursun. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz. İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: ‘Gelin, kitabımı okuyun!’.* ‘Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.’ Artık o, hoşnut bir hayat içindedir. Yüksek bir cennettedir.” Amel defteri kendilerine sol taraflarından verilenlerin ise cehennemle karşılaşacakları yine açık şekilde ifade edilmektedir (*Hakka*

Suresi, 25-27. Ayetler): “Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: ‘Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim. Keşke ölüm her şeyi bitirseydi.’”

- Amel defteri yaşam boyunca sürekli yazılmaktadır (solda). Perihan ise amel defterini solundan almıştır ve cehennem kaçınılmazdır (sağda).

Bu örnekler, metafor, benzetme ve simgesel kullanımlar ile *Büyük Buluşma* dizisinde söylemin önemli ölçüde zenginleştirildiğini ve güçlendirildiğini göstermektedir.

d- İroni

İroniler genellikle iğneleyici, alaycı veya küçümseyici ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. *Büyük Buluşma* dizisinde bizi temsil eden karakterler, onları temsil eden karakterlere karşı ironi taşıyan alaycı ve küçümseyici ifadelerden kaçınmaktadırlar. Tıpkı *Beşinci Boyut* dizisinde olduğu gibi bu dizide de alay etmek, küçümsemek, onları temsil eden karakterlerin özelliği olarak sunulmaktadır. Aslında ironik ifadelerin bu şekilde kullanımı, dini söylemi güçlendiren ve kötülere karşı uygulanan cezai müeyyideleri meşrulaştıran bir niteliktedir. Hikâyede Amil dışında dini temsil eden bir karakter bulunmadığı için bu alaycı yönelim kurbanlaşan aktörler üzerinden tasvir edilmektedir.

Harun: Hoş geldin Gökhan. Söyle bakalım bize, neden yıldız olmak istiyorsun?

Gökhan: İyi şarkı söylediğimi düşünüyorum. Eğer gereken eğitimi de alırsam.

Harun: (Harun alaycı kahkahalarla söze girer) Ya buranın bir okul olduğunu zannediyor bu çocuk.

Başka bir jüri üyesi: (Gülerek ve Harun'un sözlerini onaylayarak) Yarışma çocuğum bu yarışma. Okula gitmek istiyorsan konservatuara gideceksin.

Harun: Peki Gökhan ne iş yapıyorsun?

Gökhan: Garsonum ben.

Harun: Demek garsonsun. O zaman bana şuradan bir bardak çay getir hadi. (Ardından sessizlik ve kahkahalar gelir) Şaka yaptım oğlum şaka yaptım.

Amil, Sadık'ın kızının yarışmaya katılmasına izin vermemesini haklı bulurken bu haklılığı yarışmada insanların uğradığı hakaretlere dayandırmıştır. İşte yukarıda zikredilen örnek, Sadık'ın kararını ve Amil'in Sadık'a verdiği desteği doğrulayan ironik ifadeleri içermektedir. Masumiyeti olmayan kötü aktörler olan Harun'un ve diğer jüri üyelerinin, Gökhan'ın mesleğini küçümsemesi ve onunla dalga geçmesi dizide biz-onlar ayrımını anlatan bir gösterge olarak kullanılmaktadır.

e- Örtmece

Büyük Buluşma dizisinde örtmeceler; kültürel, toplumsal veya dini açıdan ortak bir zemine dayanan ancak anlamların açıkça ifade edilmek istemediği durumlarda kullanılan biçimsel figürler olarak yer almaktadır. Böyle bir kullanım, analiz yöntemini oluştururken sıkça dikkat çektiğimiz bağlam kavramının önemini ortaya koymaktadır. Zira örtük ifadeler toplumsal bağlamda açıklanabildikleri ölçüde anlaşılabilir olabilmektedirler.

Perihan'ın Pop Star yarışmasına katılım için gizlice gönderdiği mektubun cevabı Sadık'ın eline geçer ve çıkan tartışmada Sadık, İstanbul'a ilişkin tehlikeyi örtük bir ifadeyle anlatır:

Sadık: İstanbul kurtlar sofrası. Kızını oralara götürüp kurtlara yem mi etmek istiyorsun? Yazıklar olsun sana.

Saadet, babasını ikna etmeye çalışmakta ancak Sadık atıldıkları tehlikeyi örtmecelerle anlatmaya devam etmektedir:

Saadet: Baba ben de gitmek istiyorum İstanbul'a.

Sadık: Kızım sen oraları bilmezsin. O televizyonda gördüğün hayat öyle görüldüğü gibi değildir. İnsanın o noktaya gelebilmesi için çok bedel ödemesi lazım. Değmez, anlamıyor musun?

Türk toplumsal hayatında İstanbul Batı'yı temsil etmektedir. Gerek Türk sinemasında gerekse Türk televizyonculuğunda buna ilişkin birçok temsil bulunmaktadır ve bu temsillerde İstanbul, modern, akıl çeldirici, tehlikeli, kaotik bir biçimde tasvir edilmektedir. Böylelikle İstanbul, geleneksel ve dini düşüncenin karşısında konumlandırılmaktadır. Bu örnekte Sadık'ın kullandığı; “kurtlar sofrası”, “sen oraları bilmezsin”, “kurtlara yem olmak”, “çok bedel ödenmesi gerek” gibi ifadeler birer örtmecedirler. “Kurtlar sofrası” ve “sen oraları bilmezsin” örtmeceleri İstanbul'un tehlikelerle dolu, güvenilmez, akıl çeldirici yönünü anlatmak için kullanılmıştır. “Kurtlara yem olmak” ve “çok bedel ödenmesi gerek” örtmeceleri ise birbirini tamamlar nitelikte olup, maddi-manevi her türlü biçimde istismara uğramanın ifadesidir. Bu örtük ifadenin açılımını; ünlü olma hayali taşıyarak evden kaçıp İstanbul'a gelen genç kızların kötü adamlarca alkole, uyuşturucuya, sigaraya alıştırılması ve cinsel açıdan sömürülmesi olarak yapmamız mümkündür.

f- Yinelemeler

Dizinin analiz edilen bölümünde en fazla yinelenen husus; dünya hayatının bir gün mutlaka biteceği ve insanın yapıp ettiklerinden dolayı yargılanacağıdır. Dizide Perihan'ın günlük yaşamına ilişkin anlatının, Amil'in sorgulaması ile belli aralıklarla kesilmesi ve bu uygulamanın dizinin her bölümünde yinelenmesi söylemi belirginleştirmektedir.

Yinelenen başka bir husus ise Perihan'ın bir anneye uygun olmayan şekilde evlatları arasında ayırım yapması ve onların kötü özelliklerini babasına atfetmesidir.

Zafer: Köydeki evimiz daha güzeldi.

Perihan: Babası kılıklı ne olacak. Hadi hadi konuşmayı bırak da bir an önce yerleşelim. Sen bir şeye karışma, kendini yorma kızım.

Bu örnekte Perihan, kendisini eleştiren oğlunu babasına, olumsuzluk içeren bir ifadeyle benzetmektedir.

Perihan: Hadi sallanma babası kılıklı. Otobüsü kaçıracaksın.

Sadık'ın hapse girmesinin ardından Zafer'i köye göndermeye karar veren Perihan, Zafer'in yavaş hareket etmesini babasına benzetmektedir.

Perihan: (Zafer'in de onlarla beraber gelmek istemesi üzerine Perihan çocukları arasında yine bir kıyaslama yapar) Senin de ablan gibi yeteneğin olsaydı sen de okula gitmezdin. Ama aynı babana çekmişsin.

Perihan, oğlunu bu sefer de yeteneksiz olarak tanımlamakta ve bu özelliği de Sadık'a atfetmektedir.

Perihan: Yine olabilir kızım daha çok gençsin.

Saadet: Kendimi o kadar yaşlı hissediyorum ki anne. Babamı çok özledim anne.

Perihan: Ruhunuz da var sizin. Sefaleti seviyorsunuz. Baban de sen de.

Kendi hırslarını gerçekleştirmek için oğlunu ihmal eden ve kızına ümit bağlayan Perihan, başarısızlıktan sonra kızını da eleştirmeye başlamaktadır. Bu eleştiri ise yine Sadık üzerinden yapılmaktadır. Bu yinelemeler, Perihan'ın iyi bir anne olmadığını ve hırsları için kendi çocukları dahil yoluna çıkan herkesi yıkabileceğini göstermektedir.

g- Kurbanlaştırma

Dizideki dramatisasyon, söylemin benimsenmesini sağlayacak şekilde kurbanlaşan karakterlere yer vermektedir. Bu karakterlere ilişkin dramatik ayrıntılar gerek görsel, gerekse sözel bir dille izleyiciye ulaştırılmaktadır. Dizide kurbanlaşan aktörler Sadık, Saadet, Zafer ve Gökhan'dır.

Sadık, ailenin babasıdır ve Perihan'ın planlarına karşı çıkmaktadır. Ancak tüm çabalarına karşın bunu başaramamaktadır. Sadık, ailesinin dağılması, hapse girmesi, çocuklarından ayrı düşmesi sebebiyle kurbanlaşan bir aktördür. Saadet ise annesinin planlarında merkezi bir roledir ancak pop star olma yolunda başarısız olmuş ve alkol bağımlısı haline gelmiştir. Zafer ise annesi tarafından sürekli horlanmakta ve göz ardı edilmektedir. O da sokaklara düşmüş, hırsızlık yapmaya başlamış, okulunu bırakmak zorunda kalmıştır ve ailenin kurbanlaşan en küçük üyesidir. Gökhan ise Perihan'ın, kızının birinci olma yolunda Harun ile yaptığı anlaşmanın kurbanı olarak yarışmadan elenmiştir. Buna dayanamayarak intihar etmesi ve yaşamına son vermesi Gökhan'ın en büyük zararı gören kurban olmasına sebep olmuştur.

Amil: (Kızının üzerinden planlar yapmasını kastederek) Evladını kendi nefesine basamak yaptın.

Amil: (Yarışmaya katımlarına izin vermeyen Sadık'ın kendisini dövduğu yalanını uydurması ve baba-kız arasına girmesini ima ederek) Hırsın hızını alamadı. Kendini haklı çıkarmak için eşine iftira ettin. Yetmedi kızınla babasının arasını açtın.

Amil: (Gökhan'ın intihar etmesini ima ederek) Yazık değil mi? Gencecik bir insan bir hiç uğruna öldü.

Amil: Kızını şöhrete basamak yaptın. Oğlunu bile bile sokaklara attın. şu sebepler zincirindeki cinayetlerine bakar mısın?

Amil, dizideki temel otorite ve sözlerinin doğruluğundan şüphe duyulmayacak biz'i temsil eden bir aktör olarak Perihan'ın insanları kurbanlaştırdığını doğrulamaktadır. Dahası ilahi adaletin bir tecellisi olarak bunun hesabını sormaktadır. Bu şekilde dizi izler kitlesine kurban olmamaları için toplumsal bir rol modeli sunmaktadır.

2.2.4. Biçimsel Yapı

Analizimizin bu bölümü biçimsel yapı ve biçimsel yapının unsurları olarak yapısal vurgu, tümce sıralamaları, tümce yapıları, eş anlamlı kelimeler, sözdizimleri, zamir ve kiplerin kullanımını içermektedir.

a- Yapısal Vurgu

Büyük Buluşma dizisindeki yapısal ilerleyiş, klasik biçimlerden farklı olarak jenerik ile başlamamaktadır. Dizi, cinayet, intihar vb. gibi bir ölüm sahnesi ile başlamakta ve ölen kişinin metafizik mekânda Amil'in karşısında uyanması ile devam etmektedir. Dizide jeneriğe kadar geçen süre 5-10 dakika arasındadır. Bu süre izleyiciye, ölen kişi hakkında bir miktar bilgi vermekte ve onun Amil tarafından sorgulanacağını anlatmaktadır. Böylece dizinin temel önermesi aktarılmakta ve anlatının devamına hâkim olacak esas bilgi izleyiciye verilmektedir. Dizideki dini söylemin temelini oluşturan ölüm sonrası yargılama düşüncesi, anlatıda belirli aralıklarla tekrarlanmakta ve dizi yargılama sürecinin hüküm bölümü ile sona ermektedir. Böylelikle dizinin söylemsel vurgusu, yapısal ilerleyişteki kararlılık ve tutarlılığını sürekli kılmaktadır.

b- Eşanlamlılık ve Yeniden Anlatım

Söylemde eşanlamlılık ve yeniden anlatım kavramları ideolojik bir yönelimde görünmese dahi yan anlamlar barındırabilmektedirler ve dolayısıyla söylem analizini zenginleştirecek verileri sağlayabilmektedirler.

Amil, Perihan'ı çocuklarına yaptığı kötülükler hususunda sorgularken çocuk yerine onun eş anlamlısı olan evlat kelimesini kullanmaktadır. Böylelikle bizim kültürümüzde daha samimi, daha babacan görünen bir ifade kullanarak söylemini güçlendirmektedir.

Perihan'ın, kızı Saadet'in ismini "Yeliz Tan" olarak değiştirmesine karşı Amil'in getirdiği eleştiri söylemdeki dini düşüncenin bir yansıması olarak kavranabilmektedir. Türk-İslam geleneğinde isim koymak çok önemli bir olgudur ve çocuğun karakterini hatta yaşamını etkileyecek bir unsur olarak görülmektedir.

Amil: İsimler anlamlarıyla sahibine dua gibi olur. İyi veya güzel duyguları beslemeye yardımcı olur. Onları reklam malzemesi yapmak doğru olur mu?

Amil'in bu ifadesi, Saadet isminin daha geleneksel-dini ve anlamlı, Yeliz isminin ise popüler kültüre daha uygun bir isim olduğunu içeren bir anlama sahiptir. Dizi, eşanlamlı veya birbirini ikame edecek kelimelerin seçiminde modernist olan yerine dini-geleneksel olanı tercih etmektedir ki bu yönelim dizinin sahip olduğu oksidentalist söylem ile tutarlıdır.

c- Sözcük Seçimi ve Sözel Tarz

Söylemin, dini ve toplumsal bağlamda sağlam dayanaklara sahip olması için dizinin uygun bir sözel tarza sahip olması gereklidir. *Büyük Buluşma* dizisinde özellikle Amil'in konuşmalarında ortaya çıkan sözel tarz; dini söylemin merhamet, affetme, şefkat, kudret, cezalandırma, adalet gibi yönlerinin ortaya konması açısından önemli görünmektedir. Amil, dini söylemin bu yönlerini kesin ve tutarlı bir şekilde kurduğu tümceler ve tercih ettiği sözel ifadelerle ortaya koymaktadır.

Amil: Ayrılmak Allah'ın en sevmediği helaldir.

Amil: Hiçbir zulüm zalimde kalmaz. Her mazlum gelip hakkını alacaktır.

Amil'in zikredilen iki ifadesinden ilki kesin bir dini normu dile getirmekte, ikincisi ise ilahi adaletin muhakkak gerçekleşeceğini bildirmektedir.

Amil: Kaderde ne ise o olur etme merak
Uyma nefesine Hakkın emrine bak
Altından ağacın olsa zümrüitten yaprak
Akıbet gözünü doyurur bir avuç toprak

Amil tarafından ekolu bir sesle okunan bu şiir, anonim bir eser olup ölüm kavramını ve dünya malının ölüm karşısındaki anlamsızlığını ifade etmektedir. Nitekim Samanyolu TV tarafından sürekli olumlanan bir İslami karakter olan Gülen tarafından da sevilen⁶⁸ bir şiir olan bu dördlük dizinin sözel tarzına renk ve ahenk katmaktadır. Dizide Amil karakterini Hayri Küçükdeniz seslendirmektedir. Küçükdeniz, İslami medyanın en önemli seslerinden birisidir ve birçok İslami film, dizi ve dini programda onun sesine rastlamak mümkündür. Amil'in, İslami yönelimli kulaklara aşina ve güçlü bir sese sahip olması, dizinin sözel tarzını güçlendirmektedir.

d- Cümle Yapısı ve Sözdizimi

Dizide, söylemi oluşturan önermelere, cevapları dini düşüncüyü doğrulayan soru tümcelerine ve “onlar”a ilişkin olumsuzluk ifade eden yüklemelere sahip çeşitli türde tümcelere rastlanmıştır.

Amil: Sence olduğun gibi görünmemek nedir?

Perihan: İki yüzlülüktür, münafıklıktır.

Bu örnekte Amil, ikiyüzlü ve münafık nitelermelerini Perihan'a doğrudan yapmamakta, bunun yerine söylemek istediklerini elde edecek bir soru tümcesi kullanmaktadır. Dizinin söylemi böylelikle objektiflik kazanmaktadır.

Amil: Evladını kendi nefesine basamak yaptın. Evlat senin mi yoksa sana emanet mi?

Bu örnekteki soru tümcesinde Amil, aslında soru değil hesap sormaktadır. Evlat sahibi olmanın Allah tarafından insana verilmiş bir emanet olduğunu ileri süren bu tümce, İslami söylemin ebeveynlere, emanete sahip çıkmayı gerektiren vicdani ve toplumsal bir

---

⁶⁸ <http://tr.fgulen.com/content/view/11434/3/>

rol biçtiğinin açık bir ifadesidir. Dizide özellikle Amil'in sorduğu sorular, dini söylemin meşruluğunun, doğruluğunun veya üstünlüğünün ortaya konmasını sağlamaktadır.

Amil: Kazancı belirsiz ve şüpheli bir piyango yerine sonucu selametli bir yol niye seçmedin?

Bu örnekte Amil İslami söylemin olumladığı yolu selametli ve güvenli olarak nitelendirmektedir. Perihan'ın gittiği yol ise riskli ve belirsizdir.

Sadık: Kızım sana hep söyledim. Bak, gel vazgeç bu işten. Yol yakınken vazgeç. Ne kadar mutsuz olacağını biliyorum. Daha on yedi yaşındasın. Daha otuzuna varmadan seni eski bir mendil gibi buruşturup atacaklar. Bir aile kuramayacaksın. Çocuk sahibi olamayacaksın. Hep kuralına göre oynamak zorunda kalacaksın.

Sadık'ın örnekteki söylemi ard arda olumsuz anlama sahip tümcelerle sıralanışıyla oluşmaktadır. Böylelikle Sadık, Perihan'ın davranışlarını onaylamadığını belirtmekte ve bu şekilde davranmaya devam ederse ortaya çıkabilecek kötü sonuçlara ilişkin öngörülerini dile getirmektedir.

e- Kiplikler

Büyük Buluşma dizisinin “Pop Star” bölümünde, “...mesi/ması gereklidir”, “...mesi/ması olasıdır”, ya da “...duğu/diği biliniyor” gibi kiplikler tarafından nitelenen önermeler çok fazla kullanılmamıştır. Ancak yine de dizinin söylemine katkı yapan bir takım kullanımlar tespit edilmiştir.

Amil: Uyma nefesine Hak'ın emrine bak.

Amil'in okuduğu dörtlükte yer alan bu ifade emir kipiyle oluşturulmuştur. İfade, Allah'ın emirlerine uyulmasının ve nefsin isteklerinden uzak durulmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Perihan: Bir şey yapmamız lazım. Bir spekülasyon, bir bomba.

Kızının kaset satışlarının istenildiği gibi olmaması üzerine Perihan, Harun'a gereklilik bildiren bir öneri sunmaktadır. Bu öneri, hapisten çıkan Sadık ile ilgili gazetede haber yapılmasıdır. Bu kiplik kullanımı, dini ideolojinin çekinceyle yaklaştığı magazin ve

sanat dünyasının acımasız, suni ve entrikalara açık yönünü anlatmakta ayrıca dizinin medyaya olan eleştirel tavrını göstermektedir.

2.2.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri

Dizi anlatısı toplumsal rol modeli olarak aile olgusunu merkeze almaktadır. Analiz bölümümüzde temsil edilen aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Bu aile, modern yaşamın albenili nimetlerinden yararlanacak ekonomik güce sahip değildir ve bu durum bir huzursuzluk kaynağı olarak görülmektedir. Analiz bölümümüzde hikâyesi anlatılan Perihan eşini, kendilerini bu nimetlerden yararlandıramamak ile suçlamakta, onun ailevi rol ve görevlerini aksattığını ileri sürmektedir. Oysa dizinin dini söylemi tarafından tanımlanan babaya ilişkin rol modelinde maddi yaşam ve zenginlik sağlamaya ilişkin herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Dizideki dini söylem tarafından biçimlenen rol modellerine göre Perihan; sabır, şükür, fedâkarlık, eşe itaat vb. gibi annelik ve kadınlık vasıflarından yoksun olarak görülmektedir. İslam’da annelik kavramının ne kadar önemli olduğunu ve “cennet annelerin ayakları altındadır” hadisini hatırladığımızda, cehenneme layık görülen bir anne olan Perihan’ın suçunun ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Perihan annelik kadar kutsal sayılabilecek olan aileyi alt üst etmiş, evlatlarını hırslarına feda etmiştir.

Amil: Eşini, oğlunu savuran, kızını hislerine alet eden anne olamaz.

Amil’in bu tümcesi, Perihan’ın dini söylem nazarında anne olarak kabul edilmediğini göstermekte ve İslami değerlere göre bir rol modelini izleyiciye aktarmaktadır.

Amil: Babanın evlat üzerinde hakkı yok mu?

Perihan: Var.

Amil: Niye onun da görüşlerine itibar etmedin?

Perihan: O bu işe dünyada izin vermiyordu.

Amil: İzin vermemekte haklı, çünkü o yarışmalarda insanlar hakarete uğruyordu.

Bu örnekte Amil evlat üzerinde yalnızca annenin değil aynı zamanda babanın da bazı hakları olduğunu dile getirmekte ve Perihan’ı bu gerçeği göz ardı etmesi sebebiyle eleştirmektedir. Dizide toplumsal rol modelleri hususunda inşa edilen söylem, aile

kurumunda ebeveynlerin çocuklar üzerinde hem hak hem de sorumlulukları olduğunu ortaya koymaktadır.

Amil: Ayrılmak, Allah'ın en sevmediği helaldir.

Amil tarafından dile getirilen bu ifade İslam dininde boşanmaya ne kadar hoşnutsuz yaklaşıldığını ortaya koymakta ve aile birliğine, bütünlüğüne verilen önemi göstermektedir. Perihan'ın boşanma eylemi, İslam tarafından çizilen eş olma, annelik kavramlarına uygun görülmemektedir.

Dizide temsil edilen aile, anne-baba rol modelleri arasında bir çatışma üzerine kurulmuştur ve dolayısıyla ancak ebeveynlerin ortak emeği, düşüncesi ve gayreti ile sağlıklı bir şekilde sürdürülebilecek aile işlevleri büyük ölçüde aksatılmıştır. Perihan ve Sadık, çocuk sahibi ebeveynler olarak ailenin biyolojik işlevini yerine getirmekle birlikte çocuklarının iyi bir eğitim almasını sağlayamamışlar, onlara psikolojik olarak destek verememişler ve toplumsal alanda saygınlık edindirememişlerdir. Bu olumsuzluklara ailenin kötü ekonomik durumu ve iç huzursuzlukları de eklendiğinde dizide olumlanan bir aile modeli temsili olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dizi anlatısı ailenin önemini, aile bireylerinin görev ve sorumluluklarını olumsuz bir model üzerinden izleyiciye aktarmaktadır. Dizide temsil edilen ailenin çocukları olan Saadet ve Zafer de bu kötü tablonun mağduru olarak sunulmuşlardır. Saadet, yıldız olma umuduyla okulunu bırakmış, Zafer ise ilgisizlik yüzünden sokaklara düşmüş, suç işleyen bir karakter haline gelmiştir.

Televizyon tarafından yaygınlaştırılan popüler kültüre karşı eleştirel bir tavra sahip olan dizide, yozlaşmış ve güvenilmez olarak sunulan seküler medya Harun karakteri ile özdeşleştirilmiştir. Pop star yarışmasının jüri üyesi ve aynı zamanda menajer olan Harun, insanları alaya alan, kişisel menfaatleri için aile bağlarını, annelik-babalık kavramlarını kullanan, insanlara aslında yalan ve entrikalarla dolu sözde parlayan yaşamlar sunan bir temsile sahiptir. Dolayısıyla Harun da olumsuz bir rol modeli olarak sunulmaktadır.

Dizide olumlanan rol ve davranış biçimleri Amil'in söylemlerinde ortaya konmaktadır. Analiz bölümünde aile, annelik, babalık, medya, ideal Müslüman vb. gibi

kişi ve yapılara ilişkin İslam tarafından idealize edilen biçimler genellikle olumsuzlanan toplumsal rol modelleri aracılığıyla dizi anlatısına yansıtılmıştır. Böylelikle istendik ve istenmedik rol modelleri arasında kesin ayrımlar oluşturulmuş, bu ayrıma ilişkin söylem, ceza ve ödül kavramları ile pekiştirilmiştir.

2.2.6. DEĞERLENDİRME

Büyük Buluşma dizisine ilişkin söylem analizinin değerlendirmesinde; öncelikle araştırmadaki hipotezlerin dizide hangi ölçüde gerçekleştiğinin ortaya konması gerekmektedir. Dizinin daimi karakteri olan Amil, İslami otoriteyi temsil etmekte ve toplumsal rol modellerini belirleyen bir söyleme sahip bulunmaktadır. Amil tarafından yapılan sorgulamalar, iyi ve kötü, doğru ve yanlış davranışların hangileri olduğunu güçlü ifadelerle belirtmektedir ve bu yönelim dini dizilerde ideal İslam ve ideal Müslüman'a ilişkin formlar üretildiğine ilişkin hipotezimizin *Büyük Buluşma* dizisinde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Dizi, yaşamın gayesi, ölüm gerçeği, ölüm sonrası yaşamın varlığı, sonsuz kalınacak bir cennet ve cehennem varlığına işaret etmekte ve bu doğrultuda dünya yaşamının İslami norm ve değerlere göre tanzim edilmesinin gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. İslami norm ve değerlerle uyuşmayan, insanın ahiret hayatını riske atan her türlü düşünce biçimi dizide ötekileştirilmektedir. Bunların başında, Allah iradesi yerine insan iradesini ön plana çıkararak seküler düşünce, manaya değil maddeye önem veren materyalist düşünce ve nefsin isteklerini körükleyen popüler hazcı düşünce gelmektedir. Ötekileştirilen düşünce biçimlerinin modernist karakterli olduğunu göz önüne aldığımızda, *Büyük Buluşma* dizisindeki söylemin oksidentalist olduğu kolaylıkla kavranabilecektir.

İslam'ın iyi, doğru ve güzel değerleri, diğer düşünce biçimlerine atfedilen olumsuz karakterler üzerinden izleyiciye sunulmaktadır. Nitekim “*Pop Star*” bölümünde, para, şan, şöhret ile insanları nefislerine boyun eğdiren popüler hazcı ve materyalist düşünce ötekileştirilmekte ve eleştirilmektedir. *Büyük Buluşma* dizisinin bu anlamsal yapısı, biz/onlar ayrımına ilişkin hipotezimizi doğrulamaktadır.

Büyük Buluşma dizisi, bireyi merkeze alan bir söylemle ölen bir insanın sorgusunu konu edindiğinden, dini dizilerde biz söyleminin ön plana çıkarıldığına ilişkin hipotezimizi doğrulayacak verilere sahip görünmemektedir. Dizide her ne kadar dayanışma, paylaşma, sorumlulukları yerine getirmeye yer verilse de söylemin odaklandığı esas unsur bireydir. Dizide her bireyin tek tek hesaba çekileceği düşüncesi mevcuttur ve sorgunun yapıldığı “*Ferah Kapısı*”, kimsenin kimseye en ufak bir yardımının olamayacağı hesap gününü temsil etmektedir. Nitekim dizinin bu söylemi, Kur’anda, *İsrâ Suresinin* 13-15. Ayetlerindeki ifadeye paralellik göstermektedir:

“*Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir. Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmuşsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günâhkar, başka bire günâhkarın günâh yükünü yüklenemez.⁶⁹ Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”*

İslam, insanı her ne kadar ailesi, akrabaları ve genel olarak toplumla bütünleştirmeye çalışsa ve cemaat yaşamını olumlasa da hesabın bireyselliğine dikkat çekmektedir. *Büyük Buluşma* dizisi, adeta bu ayetteki söylemin bir yansımasıdır ve İslam’ın bireyi muhatap alan yönüne ilişkin bir söyleme sahiptir. Ayetlerin meali, Doğu’nun dini açıdan Batı’ya yani İslam’ın Hıristiyanlığa olan üstünlüğünü de içermektedir. Böylelikle, İslamcılık akımının temel düsturlarından olan bu düşünce dizinin söyleminde dolaylı olarak temsil edilmektedir. Bu dolaylı temsil, oksidentalist söylemini Batı’nın modernist değerlerine karşı oluşturan dizide İslam’ın nihai ve en mükemmel din olarak diğerlerine olan üstünlüğünün de vurgulandığı anlamına gelmektedir.

Bir diğer hipotezimiz, dini yönelimli dizilerde dinsel simgeler ve yapılara yer verildiğidir. *Büyük Buluşma* dizisinde bulunan “*Ferah Kapısı*” mekânı, Amil’in giyim kuşanı ve kişilerin eline verilen amel defteri vb. gibi dini simgeler bu hipotezimizi

⁶⁹ Ayet, Hıristiyanların, “İsa günâhını yüklenmiş ve bu günâhın cezasını kanıyla ödemiştir” şeklindeki inancı iptal etmektedir. Ayette ayrıca suçun şahsiliğine de işaret vardır. <http://www.diyaret.gov.tr/kuran/dipnot.asp?sure=17&dipnot=3>

doğrulamaktadır. Genel bir kabulle İslam'da sağ kavramı olumlu, güzel şeylerin, sol kavramı ise olumsuz, kötü şeylerin sembolüdür. Müslümanların zihinlerinde sağ ve sol kavramlarına ilişkin bu çağrışımsal anlam, dizideki amel defterinin verilmiş yönüne ilişkin simgesel temsil ile pekiştirilmektedir.

Büyük Buluşma dizisinde İslami yolun selametli ve güvenilir olduğu ifade edilirken kişiler, cehenneme giden akıl çeldirici yola değil bu güvenli yola davet edilmektedirler. Nitekim dizide genellikle cehennem ile cezalandırılacak karakterlerin hikâyeleri yer almakta ve günah, haram ve yasaklar, sevap ve helal kavramlarından daha fazla işlenmektedir. Dizi, “Hak ve hakikati hatırlatmayı” kendisine görev bilen anlayış çerçevesinde insanın var oluşunu dinsel bir gerçeklik üzerinden ele almaktadır. Bu durumda asıl amaç; günlük yaşamsal pratiklerimizde düşünce ve davranışlarımızın Hak ve hakikate göre düzenlenmesidir. Bu ise hayatımızın her alanını düzenleme arzusunda olan modernist düşünceye muhalif yani oksidentalit bir yönün *Büyük Buluşma* dizisinde var olduğunu kanıtlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de “*hesap günü*” ifadesi yedi surede geçmektedir ve *Büyük Buluşma* dizisi bu hesap gününü temsil eden bir anlatıya sahiptir. Fiziksel dünyada var olmayan “*Ferah Kapısı*” gibi bir mekân ve Amil gibi bir sorgucu melek temsili, dizinin metafiziksel bir gerçeklik yaratması olarak ifade edilebilmektedir. Dizideki söylem kavramları tersine çevirmek suretiyle, yaratılan bu metafizik gerçekliği fiziksel gerçekliğe üstün bir şekilde tanımlamıştır. Dizide bu dünya sanal ve bir uyku hali olarak tanımlanırken diğer dünya gerçek ve uyanıklık hali olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle modernitenin aksine fiziksel ve metafizik dünya birleştirilmekle kalmamış, metafizik olan üstün tutularak Batı'nın akıl merkezli düşüncesine tamamen aykırı bir gerçeklik yaratılmıştır. Dizi, bu söylemi itibariyle de yine oksidentalit bir karakter göstermektedir.

Dizideki dini otorite olan Amil, İslam'ın temel kaynaklarından referans alan bir söyleme sahip bulunmaktadır. Amil, kutsal kitap, peygamberin sözleri ve İslam kültüründe saygınlığı bulunan isimlerden alıntılarla söylemini güçlendirirken, yakın geçmişteki dini-siyasi bir figür olan Said Nursi'den de alıntılar yapması dizinin ideolojik yönü olduğunu göstermektedir.

Dizideki sorgu, kişilerin ancak belirli bir kavram üzerinden ve belirli bir zaman dilimindeki yapıp ettiklerinin sorgulanmasını içermektedir. Kişi hakkındaki nihai hüküm de bu sınırlılık dâhilinde verilmekte, yaşamın bütününe kapsamamaktadır. Örneğin Perihan'ın sorgusu tüm hayatı üzerine değil, kızını ünlü ve zengin yaparak rahat bir yaşama kavuşma hırsı üzerine kurulmuştur. Yaşamdan alınmış belirli bir kesit üzerinden kişinin akıbetine ilişkin karar verilmesi, aslında dizinin bir şeyleri anlatabilmek için ideolojik bir duruşa sahip olduğunun göstergesidir. Nihayetinde kimin cennete ve cehenneme gideceği Allah'ın bilgisi dâhilindedir ancak *Büyük Buluşma* dizisi, söylemini İslami kaynaklara dayandırarak karar sürecindeki yönelimini meşru kılmaktadır.

Dizide kişiler, toplumsal statüleriyle değil, İslami değer ve normlara uyma yönelimlerine göre değer kazanmaktadırlar. Ünlü olmak, zengin olmak veya herkes tarafından tanınmak modernist değerlere göre olumlanabilmektedir. Oysa İslami söylem için bunun tam tersi bir durum söz konusu olabilmektedir. Ayrıca dizide temsil edilen toplumsal rol modellerinde İslami ölçütler ön plana çıkmaktadır. Nitekim Perihan, bir anne olmasına karşın İslami ölçütlere uygun olmayan bir role sahiptir ve dizinin söylemi tarafından olumsuz bir model olarak sunulmaktadır. Batı tarzı yayın yapan popüler medya organları, düzenledikleri şarkı, dans, güzellik yarışmalarında ve özel yaşama ilişkin programlarda (Örn. Gelin-kaynana programları vb.) ebeveynlerin desteğine ve temsiline büyük önem vermektedirler. Ebeveynler de tasavvur edilen düzenin önemli birer parçası olarak görülmektedirler. Oysa İslami söylem ne gençlerin ne de ebeveynlerin, kapitalist-popüler düzenin bir parçası olmasını uygun görmemektedir. Böylelikle dizi, Batı tarzı medyayı eleştirel bir yaklaşımla ele almaktadır.

Dizide anne kavramı, Allah tarafından çocukların emanet edildiği kutsal bir biçimde tasvir edilmektedir. Çocuklar, anne-babanın değil, Allah'ın emaneti olarak görülmektedirler. Benzer bir yaklaşım, ötenazi hususunda beden de emanet olarak görülmesine yol açmaktadır. Batı düşüncesi, insan bedeni üzerinde tahakküme varan bir takım standartlar geliştirmişken (Örn. Güzellik ölçütleri, estetik değerler, beden ölçülerindeki standartlar vb.), insanın bir takım haz ve yönelimlerine (Örn. Cinsellik,

keyif verici maddelerin kullanımı, estetik müdahaleler vb.) ise müsamahakar davranabilmektedir. İslami düşünce ise beden, evlat, mal-mülk dahil bütün sahipliklerin geçici, emaneten olduğunu ve bunların layığıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, insanın çocuklarını kendi çıkarlarına alet etmesi veya bedenini zararlı bir takım uygulamalara maruz bırakması İslami söylem tarafından onaylanması mümkün görünmeyen durumlardır.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında nihai tespitimiz; *Büyük Buluşma* dizisinin İslami söylemin temel karakteristiğini taşıyan birçok yöne sahip olduğu, norm ve değerler sisteminin günümüzde evrensel olarak kabul edilen Batı tarzı modelden farklı olduğu, olumlanan toplumsal rol modellerinin dini yönelimli veya en azından dini söyleme aykırı olmayan biçimde temsil edildiğidir. Tarihsel kaynakların kullanılması, tarihsel konulara yer verilmesinin yanı sıra, *Büyük Buluşma* dizisi güncel olayları, kavramları, olguları da ele almakta ve bunları hayatın içinden seçtiği karakterler üzerinden, güçlü bir dini söylemle yeniden üretmektedir. Bu da söylem kavramını ideolojik, kültürel ve tarihsel bir biçimde ele alan Foucault'un; farklı söylemlerin farklı varlık ve olgular oluşturacağına dair düşüncesinin Büyük Buluşma dizisinde gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak algılamak mümkündür.

2.3. “VE İNSAN ALDANDI” DİZİSİNİN SÖYLEM ANALİZİ

Ve İnsan Aldandı dizisi Temmuz 2011 tarihinde Samanyolu TV’de yayın hayatına başlamış olup halen aynı kanalda her Pazartesi günü yayınlanmaya devam etmektedir. Dini-drama türü olan dizinin şuan 43. bölümü yayınlanmıştır. Dizinin yönetmenliğini *Sevim Gündoğdu Çalgan*, yapımcılığını *Mustafa Kartal* yapmakta olup dizinin ana karakteri olan “Şeytan”ı *Naşit Özcan* canlandırmaktadır.⁷⁰ Dizinin temel konusu: şeytanın insanları aldatması ve onların günah işlemesine sebep olmasıdır. Dizinin söylemi insanı aldanma-aldanmama, şeytanı ise kandırma-kandıramama ikilemine oturtmaktadır. Böylelikle insanın vicdanı ile şeytanın yönlendirmesi arasında

---

⁷⁰ Dizinin ilk 11 bölümünde “Şeytan” karakteri *Akın Erozan* tarafından canlandırılmış ve şeytanın yardımcıları olarak *Cem Uras* ve *Merve Dizdar* rol almışlardır. 12. bölümden itibaren oyuncu değişikliğine gidilmiş, ancak dizinin konusunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

var oluştan beri süregelen savaşın modern dünyadaki izdüşümleri her bölümde farklı karakterlerin yaşadığı hikâyeler üzerinden izleyiciye aktarılmaktadır.

Dizinin analiz kapsamına alınmasının en önemli sebebi; dinden güç alan oksidental bir söylemi olması ve insanın vicdanının şeytanın yönlendirmesine karşı olan mücadelesini modern toplumsal yaşamda karşımıza çıkabilecek farklı rol ve statüdeki insanlar üzerinden aktarmasıdır. Dizinin söylemi İslami'dir, çünkü şeytanın fitne verici varlığı ve insanın ona karşı Allah'a sığınarak sürdürdüğü mücadele İslam dini tarafından da onaylanmaktadır (*A'raf Suresi* 201. Ayet, *Ta'ha Suresi* 120. Ayet, *Enfal Suresi* 11. Ayet, *Müminun Suresi* 97. Ayet vb.).

Dizinin ilginç bir özelliği temel karakterinin şeytan olmasıdır ve şeytan, insanın varlığından itibaren görülebilen insani zaafı modernitenin akıl çeldirici araçları, uygulamaları, düşünsel gücü sayesinde körüklemekte, insanı ilahi amaca uygun olmayan yollara sürüklemektedir. Ayrıca dizide iyi ve kötü ayrımının net bir dille ancak çoğunlukla kötüye olan yönelim ve davranış biçimleri üzerinden bir anlatımla yapılması da biz-onlar ayrımının ve dini ötekileştirmenin daha net görülebilmeye olanak vermektedir.

Ve İnsan Aldandı dizisi Samanyolu TV'nin dini yönelimli en yeni yapımıdır ve dizinin analizi, süregelen dini söylemdeki kalıcı, yenilikçi tarafların ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Böylelikle, toplumsal yaşam ve siyasal alanda etkinliğini artırarak sürdüren dini söylemin medya boyutuna ilişkin önemli tespitlerin yapılması amaçlanmaktadır.

2.3.1. Anlam

Ve İnsan Aldandı dizisinde anlam, ağırlıklı olarak insanın yaradılışında var olan ve şeytan tarafından kullanılan zaaf ve kötü yönelimler üzerine kurulmaktadır. Dizinin başlıkları ve anlatıda yaratılan karşıtlık ve kutuplaşmalar bu zaaf ve kötü yönelimler üzerinden inşa edilmekte olup aktörler, tanımlar, imalar ve varsayımlar da anlamın tamamlayıcı unsurları olarak kullanılmışlardır.

a- Başlıklar ve Konular

Ve İnsan Aldandı dizisinin ana teması: günlük ve sıradan yaşamlarına devam eden insanların, çeşitli zaafalarını kullanan şeytan tarafından aldatılması ve kendilerini ölüme kadar sürükleyecek olan bu süreçte şeytanın yönlendirmesi ile kendi nefisleri arasındaki mücadelenin, İslami düşünce çerçevesinde el alınan akıbetidir. Şeytan, insanları kandırma yolunda aşağıdaki tabloda sunulan bir takım maddi ve manevi unsurları kullanmakta ve insanları, ahiret hayatlarını kaybetme noktasıyla karşı karşıya getirmektedir.

	Olumlanan Manevi	Olumlanan Maddi	Olumsuzlanan Manevi	Olumsuzlanan Maddi
Kavram ve Yönelimler	Vefa Gönüllülük Samimiyet Feragat İnsaf İffet İyi Niyet Dürüstlük Doğruluk Hoşgörü	Helal kazanç Hak ve adalet	Kibir İntikam Öfke Bohemlik Kıskançlık İrkçılık Bencillik Hırs Haset Ve Kin Şehvet Gurur	Kumar Lüks Para Ve Maddi Yaşam Makam Sevgisi Görev Suiistimali Rahata Düşkünlük Zulüm Haram Gösteriş Ve Riya Rüşvet Uyuşturucu

Maddi-manevi bu kötü yönelimler, hem bölüm isimleri olarak dizinin başlığını oluşturmakta hem de dizide yer alan temel konuları oluşturmaktadır. Dizi, yalnızca olumsuz kavram ve yönelimleri ele almamakta, tabloda görüldüğü üzere aynı zamanda dini söylem tarafından olumlanan kavram ve yönelimlere de yer vermektedir.

Dizi anlatısı, ele alınan konuyu bir karakterin hikâyesi çerçevesinde değerlendirmekte, güncel ve ideolojik bir takım gelişmeler ile bütünleştirebilmektedir. Örneğin intikam duygusunu ele alan 10. bölümde; kardeşi şehit düşen ve Doğu'da görev yapan Doktor Nazlı'nın intikam duygusu ile köydeki çocuklara tarihi geçmiş aşılari verme düşüncesi ve son anda bundan vazgeçerek şeytanın kendisini kandırmasına izin

vermemesi anlatılmaktadır. “*Samimiyet*” isimli 27. bölüm ise bir film projesi bulunan inançlı bir genç olan Yusuf’un, şeytanın vesilesiyle İstanbul’daki bir film ajansından teklif alması ve adım attığı magazin dünyasının Yusuf’u giderek dininden ve inancından uzaklaştırmasını konu edinmektedir. Dizi, kan davası (“*Kin ve Nefret*”, 37. Bölüm) gibi geleneksel sorunları da ele alabilmektedir.

Dizinin analiz edilecek bölümünün adı “*Hak ve Adalet*”tir. Bu bölümün konusu ise şöyledir: Hilal yıllar önce, asker olan babasının sırf inançları sebebiyle fişlenmesi sonucu görevinden atılmasına, hastalık, fakirlik ve acı içinde ölmesine şahit olmuştur. Yıllar sonra evlenip yuva kurmasına rağmen bu olayın acısını unutamamıştır. İnançlı bir kadın olarak Hilal eşi Güven’in yıllardır görüşmediği babasıyla barışması hususunda elinden geleni yapmaktadır. Ancak Hilal, eve gelmesi için çaba sarf ettiği adamın, babasını ordudan attıran kişi olduğunu öğrendiğinde bir intikam duygusuna kapılır. Hilal’i kandırmak için yıllarca uğraşan ancak bunda başarılı olamayan şeytan, Hilal’in bu duygusunu kullanarak onu doğru yoldan saptırmaya artık çok yakınlaşmıştır.

Dizinin “*Hak ve Adalet*” bölümü, 28 Şubat süreci olarak ifade edilen ve laik devlet yapısının en güçlü savunucusu olan askeri kesim ile İslami yönelime sahip siyasi, ekonomik ve toplumsal gruplar arasında yakın geçmişimizde yaşanan mücadeleyi, birey odaklı bir hikâye üzerinden yeniden ele almaktadır. “*Hak ve Adalet*” bölümü, gerçek bir olaydan (dini yönelimli askeri mensupların ordudan uzaklaştırılması) yola çıkan kurgusal bir hikâyeye sahiptir. Samanyolu TV, dini yönelimli bir medya grubunun en önemli yapı taşı olarak bu mücadele sürecinde açık ve kesin bir şekilde taraftır ve bu bağlamda dizinin söyleminde ideolojik, mesajlar bulunmaktadır.

b- Aktör Tanımlama

Ve İnsan Aldandı dizisinde Şeytan, açıkça ötekileştirilen ve kendisine uyan, yönelen, sözünü dinleyenlerle beraber onları temsil eden temel aktör olarak görülmektedir. Bu noktada İslami söylemin şeytan algısı ön plana çıkmaktadır. İslam’ın kutsal kitabı ve temel kaynağı olan Kur’an’a göre şeytan; “*insanları saptırmaya*” (*Nisâ Suresi* 119. Ayet, *A’raf Suresi* 16. Ayet), “*ayaklarını kaydırmaya*” (*Bakara Suresi* 36. Ayet), “*insanları kışkırtmaya*” (*A’raf Suresi* 200. Ayet) çalışan “*insanların apaçık*

düşmanı” (Yusuf Suresi 5. Ayet, Fâtır Suresi 6. Ayet, Yâsin Suresi 60,61. Ayetler) olarak ilan edilen bir varlıktır. Kur’an-ı Kerim’de birçok kavram ve varlık şeytanla ilişkilendirilerek günah, haram ilan edilmekte ve ötekini temsil eden bir nitelik olarak gösterilmektedir. “Mallarını gösteriş için harcamak” (Nisâ Suresi 38. Ayet), “içki, kumar, fal oklarına yönelmek” (Mâide Suresi 90. Ayet), “Allah’ın helal kılmadığı yiyeceklerden tüketmek” (En’am Suresi 142. Ayet), “faiz yemek” (Bakara Suresi 275. Ayet) vb. gibi birçok yönelim Kur’an tarafından şeytanın izinden yürünmesi, şeytana kanılması olarak tanımlanmış ve günah, haram ilan edilmiştir.

Ve İnsan Aldandı dizisi, insanları aldatma, saptırma misyonuna sahip olduğuna inanılan şeytanın modern toplumsal düzende bu misyonu nasıl yerine getireceğine dair kurgusal bir temsile sahip görünmektedir. Dizide şeytan ve şeytanın yardımcıları, hem fiziksel hem de metafizik boyutta temsil edilen aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şeytan, insanları doğru yoldan saptırmak için herhangi bir insan kılığında veya insanlarca görünmeyecek şekilde gizli olarak sürekli fesatlık aşılacaktır. Şeytanın insanları yoldan çıkaran yönlendirmeleri, genellikle insani zaafılara ve bu zaafıları körükleyen modernitenin akıl çeldirici unsurlarına dayanmaktadır. Kapitalist sistem ve popüler kültür tarafından tüm dünyaya özendirilen tüketim, gösteriş, şöhret, parasal güç vb. unsurlar dizide etkisi altına aldığı aktörlerin kıskançlık, hasetlik, bencillik, hırs, şehvet gibi duygular altında hareket etmesini yani İslami düşüncenin uygun görmediği davranışlarda bulunmasını teşvik etmektedir. Dizinin “*Hak ve Adalet*” bölümündeki aktörler biz ve onlar düşüncesi çerçevesinde şöyle gruplandırılabilirler:

	Aktörler	Aktörlerin Toplumsal Rol ve Statüleri
Bizi Temsil Eden Aktörler	Hilal	Bir ev hanımı olan Hilal, inaçlı, dini yönelimi kuvvetli olan bir aktördür. Yüksek bir sosyo-ekonomik düzeyi bulunmamaktadır. Hilal bölümün ana aktörüdür ve dizide bizi temsil etmektedir. Aslında olumlu bir aktör olan Hilal’in babasının ölümü sonrasındaki duyguları şeytan tarafından kullanılmaya çalışılmaktadır.
	Güven	Hilal’in eşi olan Güven; sağduyulu, vefalı ve evcimen bir aktördür. Sosyo-ekonomik düzeyi çok yüksek olmamasına karşın dizide olumlu ve bizi temsil eden bir aktör olarak sunulmaktadır.
	Şükrü	İnaçları sebebiyle ve masum olduğu halde ordudan atılan Şükrü, Hilal’in rüyalarında ve geçmişe dönüş (<i>flashback</i>) canlandırmalarında temsil edilmektedir. Şükrü, mağdur edilmiş bir

		toplumsal grubu ve statüyü temsil eden, aynı zamanda olumlanan bir aktördür.
Onları Temsil Eden Aktörler	Aydın	Güven'in babası olan Aydın zamanında, orduda dini yönelimli askerlere aman vermeyen, 'Şahin' lakabı ile anılan, laiklik savunucusu ve ötekini temsil eden bir aktördür. Emekli olduktan sonra yaptıklarından pişman olan Aydın, sosyo-ekonomik düzeyi ve statüsel saygınlığı gittikçe azalan bir temsile sahiptir.
	Rauf (Şeytan)	Aydın'a fitne vermek isteyen Şeytan dizide Aydın'ın asker arkadaşı Rauf'un kılığına bürünmektedir. Aslında şeytan olan Rauf laik, dini yönelimlileri sevmeyen, Allah rızasına önem vermeyen, başörtüsüne karşı, kibirli, küçümseyici tavırları olan bir asker emeklisini temsil etmektedir. Rauf, yaptıklarından pişman olan Aydın'a fitne verip inançlılara karşı cephe aldirtmaya çalışmaktadır. Rauf, ötekini ve kötülüğü temsil eden bir aktördür.
	Yeşim (Şeytanın Yardımcısı)	Yeşim, Şeytan'ın Hilal'i yolundan saptırmak için kullandığı bir yardımcıdır. Şeytan, Hilal'i kandırmak için birçok yardımcı kullandığını ve Yeşim'in de bunlardan birisi olduğunu dile getirmektedir. Hilal'in hayatına, bir arkadaş olarak giren Yeşim fitne veren, insanı karanlığa sürükleyen öteki bir karakterdir.
	Kiralık katil ve kötü adamlar	Şeytan tarafından intikam hırsı körüklenen Hilal'in, kayınpederini öldürtmek için tuttuğu kiralık katil ve kötü adamlar; dizide saf kötülüğü temsil eden, şeytanın akıllarını çelmek için gayret göstermesine gerek olmayan ötekilerdir.

Dizideki aktörleri ele aldığımızda; Hilal ve Aydın dışındaki diğer aktörlerin net bir biçimde ve herhangi bir iç çatışma yaşamayan aktörler olarak sunuldukları söylenebilmektedir. Ancak biri laik, diğeri ise dini yönelimli iki kesimi, iki ideolojiyi temsil eden Aydın ve Hilal özellikle birbirlerine nasıl davranmaları gerektiği hususunda önemli bir zihinsel sorgulama yapmaktadırlar. İnançlı kimselere karşı orduda sert bir üsluba sahip olan Aydın, vicdan rahatsızlığı duymakta ve her şeyi itiraf edip bundan kurtulmayı düşünmektedir. Şeytan ise Rauf karakterine bürünerek bunu engellemeye çalışmaktadır. Hilal ise babasının ölümünden sorumlu tuttuğu kayınpederi Aydın'a karşı duyduğu intikam hissi ile boğuşmakta ve Şeytan yine devreye girerek onun bu intikam ateşini canlandırmaktadır. Hilal ve Aydın, şeytanın fitnelerine sürekli maruz kalmalarından dolayı aynı zamanda kurbanlaşan karakterler olarak kavranabilmektedirler.

c- Kutuplaşma ve Karşıtlıklar

Ve İnsan Aldandı dizisindeki temel karşıtlık ve kutuplaşma insanın vicdanı ile şeytanın fitnesi arasında inşa edilmektedir. Bir tarafta insanı yoldan çıkarmak için

mücadele eden ve nefsanî zaafı bir silah olarak kullanan şeytan, diğer tarafta ise Allah tarafından akıl ile donatılmış, şeytanın fitnelerine karşı vicdan gibi önemli bir savunma mekanizması bulunan insan yer almaktadır.

	Biz	Onlar
Karşıtlık ve Kutuplaşmalar	Allah'ın yolu –Müminlik yolu	Şeytanın yolu-Müşriklik yolu
	Vicdan	Fitne
	Hak ve adalet	Haksızlık ve adaletsizlik
	İyi-Doğru	Kötü-Yanlış
	Sevap	Günah
	Helal	Haram
	Gerçek	Aldatıcı
	Batıcı-Oryantalist	Dini Yönelimli-Oksidentalist
	Cennet	Cehennem
	Dürüstlük	Yalancılık
	Mütevazilik	Kibirlik
	Paylaşıcılık	Bencilik

Dizideki karşıtlık din ölçütünde oluşturulmaktadır ve biz-onlar ayrımında bizi belirleyen unsurlardan birindeki zaafiyet, kişinin bize özgü diğer özellik ve yönelimlerini de olumsuz etkilemektedir. “*Hak ve Adalet*” bölümünde temel karşıtlık ve kutuplaşma askeri kesimin laik, oryantalist düşüncesine karşı İslami yönelimli kesimin dini, oksidentalist düşüncesidir. Dizide, laik düşünceye karşı İslami söylemi doğrulayan ve meşrulaştıran bir söylem oluşturulduğu tespit edilmiştir.

“*Hak ve Adalet*” bölümünde şeytan, bu gruplar arasındaki çatışmayı körükleyen bir roledir ve şeytanın yönlendirmesine aldanan Hilal giderek yanlış davranışlarda bulunmaya, yalan söylemeye, aldatıcı olana yönelmeye başlamıştır. Nitekim aslında inançlı bir mümin olarak temsil edilen Hilal neredeyse ahiret hayatını tehlikeye atacak bir konuma gelmiş, kayınpederini öldürtmek için kiralık katil tutmuş, ancak son anda

yine vicdanının sesini dinleyerek hayatı pahasına da olsa kayınpederi Aydın'ı korumuş ve şeytanın tuzağına düşmemiştir.

Şeytan: Seni yıllardır itaat ettiremediğim nefsinle beraber avlayacağım. Hak diye haksızlığa, adalet diye intikama götüreceğim... Adalet diye diye nefsinin esiri bir intikamcı olup çıkacaksın.

Dizinin açılış sahnesinde şeytan tarafından yapılan konuşmadan alınan bu tümceler; dizinin analiz bölümündeki temel kavramsal karşıtlığı ortaya koymaktadır. Şeytan, Hilal'i kandırmak için onun hak ve adalet arayışını kullanmakta ve onu hak ve adalet yerine haksızlık ve intikama sürükleyeceğini açık bir biçimde ifade etmektedir. Dolayısıyla şeytan, insanların iyiye olan yönelimlerini dahi kötüye dönüştürülebilecek bir potansiyele sahip görünmektedir. Dizide şeytanın insanların kulağına fısıldadığı her şey kötülüğü ve ötekini temsil etmektedir. Dizinin söyleminde, ötekileştirilmek istenilen, onları temsil etmesi istenilen kavram ve yönelimlerin şeytanın fitnesi, fısıldaması olarak sunulması, karşıtlığı kolaylıkla sağlayacak bir yöntemdir.

Hilal: (Babasının mezarını ziyaret eder) Sana söz vermiştim baba. Onları affetmeyeceğim demiştim. Cezalarını bulacaklar demiştim. Sen bu toprağın altında yaşarken onlar yaşamayacak. Sana söz veriyorum baba.

Hilal'in, kayınpederinin babasının ordudan atılmasından sorumlu tutulan kişi olduğunu öğrenince babasını mezarı başında kurduğu bu tümceler, dizideki biz onlar ayrımını kuvvetlendiren bir yapıya sahiptir.

d- Tanım Düzeyi ve Ayrıntı Derecesi

Van Dijk'a göre (Van Dijk, 2003:59), söylemde bizi temsil edenlerin iyi yönleri ve onları temsil edenlerin kötü yönleri hakkında belirli ve daha ayrıntılı, bizim kötü ve onların iyi yönleri hakkında ise daha az ayrıntı yer alacağı kolaylıkla öngörülebilecek bir husustur. Bu husus *Ve İnsan Aldandı* dizisinin "*Hak ve Adalet*" bölümündeki söylemde özellikle Hilal karakterinin davranışların detaylandırılması ve neden-sonuç ilişkileri ile birlikte değerlendirilmesinde ön plana çıkmaktadır.

Dizinin, aynı zamanda bizi temsil eden temel karakteri olan Hilal iyiliksever, inançlı ve insafli bir kadın olarak tanımlanmaktadır. Eşi Güven ile mutlu şekilde geçinmekte ve kayınpederinin huzurevinde kalmasına gönüllü razı olmamaktadır. Güven,

babası Aydın ile anlaşamamaktadır ancak Hilal'in de ısrarı ile babasını eve getirir. Zaman içerisinde Hilal, babasının ordudan atılmasına, sefalet içinde ölmesine sebep olan kişinin kayınpederi Aydın olduğunu öğrenir ve adaleti sağlamak yolunda intikam duygusu ile vicdanın sesi arasında ikilemede kalır. Dizide ele alınan ve dizi tarafından ayrıntılandırılan asıl onaylanmayan davranış, neden ve sonuçlarıyla beraber şöyledir:

Neden	Onaylanmayan Davranış	Sonuç
Hilal'in babasının adaletsiz biçimde ordudan atılmasına karşın adaleti sağlama düşüncesi.	Hilal'in kayınpederi Aydın'ı öldürmeye kadar ileri gidecek intikam planı.	Hilal'in şeytan tarafından kandırılarak ahiretini kaybetme noktasına gelişi.

Hilal bizi temsil eden bir aktör olmasına karşın onaylanmayan davranışları anlatı boyunca detaylandırılmıştır ve bu durum ilk görünüşte Van Dijk'in tespitine uygun görünmemektedir. Oysa Hilal kötü davranışlarda bulunurken şeytanın yönlendirmesinin etkisi altındadır ve aslında bu detaylandırma bizim kötülüğünü değil, onların kötülüğünü temsil etmektedir. Ayrıca tanımlarda ve ayrıntılarda Hilal'in iyi ve inançlı bir insan olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.

• Dizinin ilk sahnesinde Hilal şeytanın metafizik mekanında donuk vaziyette hazır bulunmaktadır. Bu sahnede Şeytan, Hilal'i nasıl kandıracağını anlatırken izleyici için bir açıklama ve tanımlama yapılmıştır.

Dizinin ilk sahnesi genellikle şeytanın kurbanı ile olan konuşması ile başlamakta ve bölümde ele alınacak konuya ilişkin iyi ve kötü değerler bu konuşmada izleyiciye sunulmaktadır. "Hak ve Adalet" bölümünün açılış sahnesi şeytanın metafizik mekanında

geçmektedir. Bu sahne aynı zamanda şeytan figürünün kötülük ve şerden oluşan yapısını ve insanları aldatma olgusunu içermektedir.

Şeytan: Çocukluğundan beri ensendeyim ama bir türlü o küçük kalbine sızıp kaydıramadım ayağımı.

Şeytan tarafından dizinin ilk sahnesinde kurulan bu tümce aynı zamanda bir tanımlamadır ve ötekileştirilen şeytana ilişkin tehlikeli bir durumu ifade etmektedir. Böylelikle anlatı içerisinde Hilal'in yapacağı hatalar, işleyeceği günahlar, cezasını kendisinin çekmesi koşuluyla şeytana mâl edilmektedir. Ayrıca dizide Rauf karakteri kılığına girmiş şeytan ve Aydın arasında geçen konuşma bir tanımlama ve açıklama örneği olarak görülebilmektedir:

Aydın: Çok yanlış şeyler yaptık. Çok hak yedik. Çok insanın hayatını yok yere kararttık. O günleri hatırladıkça vicdanım çok zorluyor beni. Hele ki gelinimi gördükçe.. Onun iyi niyeti, dünyaya bakışı, tertemiz hali. Zamanında savaştığımız şey neydi diye soruyorum kendime. Bazen gidip her şeyi anlatayım, neyse cezası çekeyim, kurtulayım bu vicdan azabından diyorum.

Rauf (Şeytan): Yapamazsın, kimseye anlatamazsın bunu. Biz sıradan insanlar değiliz Aydın, seçkin insanlarız. Hep beraber yemin ettik, söz verdik. Geri dönüş defterini kapattık. Yelkenleri zamanında yaktık biz. Ayrıca pişman olacak bir şey yapmadık. Ne yaptıysak bu ülke için yaptık.

Bu örnekte Aydın'ın konuşması, devletin laik askeri kesimi tarafından irtica ile mücadele çerçevesinde yürütülen faaliyetleri olumsuzlamakta ve bu faaliyetleri yanlış hatta cezası çekilecek bir suç olarak tanımlamaktadır. Buna karşın dini yönelimli insanları temsil eden Hilal iyi niyetli, temiz olarak tanımlanmaktadır. Rauf'un "*biz sıradan insanlar değiliz*" sözü kibirli, kendini diğerlerinden üstün gören bir duruşu ifade etmektedir. "*Berberer yemin edilmesi, söz verilmesi*", Aydın ve Rauf'un dini yönelimlere karşı yaptığı olumsuz davranışın, kurumsal veya organize olduğu anlamına gelmektedir. "*Pişman olacak bir şey yapmadık. Ne yaptıysak bu ülke için yaptık*" ifadelerinin aslında Şeytan olan Rauf tarafından dile getirilmesi; yukarıda da değindiğimiz gibi ötekileştirilmek ve olumsuzlanmak istenilen söylemlerin şeytan aracılığıyla temsil edilmesine örnek teşkil etmektedir. Bu ifadenin altında yatan ve asıl açıklanmak istenen anlam: yapılanlardan pişmanlık duyulması gerektiği ve yapılanların ülke için olmadığıdır.

e- İmalar ve Varsayımlar

Söylemde sıklıkla kullanılan unsurlar olan imalar ve varsayımlar, genellikle toplumsal algıdaki ortak inanç ve görüşlere dayanmaktadır. Bu sebeple söylemdeki küçük bir ima toplumsal yapının tamamında veya belirli bir toplumsal grubun algısında oldukça geniş ve köklü bir ortak alana işaret edebilmektedir. Yine varsayımlar; ortak bilgi, inanç ve düşünceye dayanabildiği gibi, söylem tarafından sanki ortak bilgi, inanç ve düşünceye dayanıyormuş gibi de gösterilebilmektedir. Bu durum, söylemin ideolojik yönü olarak algılanmaktadır (Van Dijk, 2003:60). *Ve İnsan Aldandı* dizisi, dini söyleme dayanan bir takım ima ve varsayımlara sahiptir.

Aydın: Kaç gün oldu buraya geleli ne ablan ne kardeşin bir arayıp sormadılar. Hele damat. Onun önü açılsın, terfi etsin diye ne kadar iş çevirdik, ön kestik ama işi bitince yüzümüze bile bakmaz oldu.

Aydın tarafından kurulan bu tümceler, hem Aydın'ın ötekini temsil eden bir karakter olduğunu tanımlamakta hem de dini yönelimli kesimlerce ortak bir bilgi olarak görülen, ordudaki haksızlık ve adaletsizlikleri ima etmektedir. Aydın'ın, damadının terfi etmesi için “çevirdiği işler”, “önünü kestiği kişiler” arasında dini yönelimli kimselerin de olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim dini yönelimli kesimler, özellikle inançlı kimselere karşı laik askeri kesim tarafından büyük haksızlıklar yapıldığını düşünmektedirler. Örneğin “*Büyük Buluşma*” ve “*Beşinci Boyut*” dizilerinin konsept danışmanı Karaman'a göre (Karaman,2002)⁷¹ gerekçelerin açıklanmaması sebebiyle orduda yapılanlara ilişkin genel kanaat: namaz kılan, oruç tutan, eşi örtünen, içki içmeyen vb. davranışlarda bulunan dindar kişilerin bu eylemlerinin suç delili olarak görüldüğü yönündedir. Nitekim dizideki anlatıda Hilal'in babasının suçu inançlı olmaktır ve ordudan bu yüzden atılmıştır.

Hilal: (Çalan kapıyı açar ve karşısına Rauf yani şeytan çıkar) Buyurun kime bakmıştınız?

Rauf (Şeytan): (Suratı asılır ve durumdan memnuniyetsiz görünür) Pardon, bu kıyafetle birini beklemiyordum da, şaşırdım birden. Aydın komutan burada mı?

---

⁷¹ <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/1/0167.htm>

Bu diyalogda Rauf, küçümseyici ve hoşnutsuz tavırlar içersinde söylediği “*bu kıyafette birini beklemiyordum*” sözü ile Hilal’in başörtüsünü ima etmektedir. Laik kesimlerce dini bir sembol olarak görülen başörtüsü özellikle irtica ile mücadelede popüler kavramlardan birisidir. Dolayısıyla Rauf’un “kıyafet” kelimesi ile ima etmek istediği durum biçimsel bir yaklaşımdan ziyade ideolojik bir yaklaşım ihtiva etmektedir.

Yeşim (şeytanın yardımcısı): Yani pes sana pes sana Hilal. Yahu bu adamlar babanın hayatını elinden aldı be. Seni küçükken ortada bıraktı. Kusura bakma ama ya çok iyi niyetlisin ya çok safsın.

Hilal: Ne alakası var Yeşim? Her asker kötülük yaptı diye bir şey yok ki. Ayrıca kayınbabam o. Bana hangisi yakışır? Kapı dışarı etmek mi yoksa baş tacı etmek mi?

Bu örnekte, Hilal’in yaşam hikâyesini bilen biri olarak Yeşim, Hilal’in bir asker emeklisi olan kayınpederini eve kabul etmesini eleştirmektedir. Asıl amacı Hilal’in kalbine nifak tohumu ekmek olan Yeşim, tüm askeri kesimi “bu adamlar” diyerek tanımlamakta ve hepsinin kötü insanlar olduğunu varsaymaktadır. Ayrıca Hilal’in davranışının rasyonel olmadığını varsayan Yeşim bu yüzden davranışın sebebini aşırı iyi niyet veya saflık kavramlarına bağlamaktadır. Hilal ise “her asker kötülük yaptı diye bir şey yok ki” diyerek askeri kesim hakkında Yeşim’in varsayımının doğru olmadığını belirtmektedir. Ayrıca kayınpederine sahip çıkma davranışının rasyonelitesini “*kayınbabam o*” diyerek akrabalık bağlarının kişi üzerindeki sorumluluklarına dayandırmaktadır.

f- Yerel Tutarlılık

Ve İnsan Aldandı dizisindeki söylem, ele aldığı konular ve yaptığı kavramsal konumlandırmalar itibariyle tutarlılık sergilemektedir. Dizide dini söylem, şeytan ve kötülük söylemine bir “karşıtlık” işlevi yüklemektedir daha doğrusu meşruiyetini ona dayandırmaktadır. Dizi anlatısı, tutarlığı sağlamak amacıyla neden-sonuç ilişkilerini kullanmaktadır ve hikâyede şeytana aldanarak yapılan hareketler yani nedenler, dine uygun olmayan sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadırlar. Dizinin “*Hak ve Adalet*” bölümünde, dini söylemin doğruluğu da işte bu karşıt konumlandırma üzerinden ispatlanmaktadır. Örneğin Hilal ne zaman şeytanın fitnesine aldansa hoşgörüsüz, dine uygun olmayan davranışlarda bulunmakta hatta kiralık katil tutacak

derecede büyük yanlışlar yapmaktadır. Dolayısıyla dizi, tutarlılığı kuran bir söylemsel gelişime sahip görünmektedir.

g- Örnekler ve Açıklamalar

Söylemlerde örnekler ve açıklamalar önemli unsurlardır. *Ve İnsan Aldandı* dizisinin her bölümü, insan, şeytan ve Tanrı arasındaki ilişkileri örnek hikâyeler üzerinden aktaran bir söyleme sahiptir. Bu örnek hikâyeler, şeytanın Tanrı ve insan arasındaki ilişkileri nasıl, hangi araçlarla ve ne şekillerde bozmak istediğini ele almakta ve açıklamaktadır. Nitekim dizinin “*Hak ve Adalet*” bölümü, doğru kavramlar peşinde koşan inançlı insanların dahi nasıl yanlışlara düşebileceklerine örnek teşkil etmektedir.

“*Hak ve Adalet*” bölümünün temel hikâyesi olarak ele alınan, Hilal’in babasının inançları sebebiyle ordudan atılması olgusu ülkemizde bir dönem yaşanmış gerçeklere örnek teşkil etmektedir.

Şükri: (Hilal’den ilaçlarımı istemektedir) Bulamadın mı daha? Hilal çok kötü oldum çok.

Hilal: Yok baba hepsi boş. Gidelim baba, hastaneye gidelim. Böyle iyileşemezsin.

Şükri: Almazlar kızım. Ne sigortamız kaldı ne de doktora verecek paramız.

Hilal’in anılarında canlandırdığı bu diyalog, o dönem ordudan atılan askeri personelin sağlık, sigorta ve sosyal haklarının ellerinden alınması sonucu düştükleri zor durumları örneklemektedir. Bu tür sahneler aynı zamanda dizinin dramatik anlatısını da güçlendirmektedir.

Şeytan: Mağduriyet, öfkenin temelidir Hilal. Sen ise çok ağır bedellerin ödedin bu hayatta. Bir insan için en büyük mağduriyetlere katlandın.

Dizinin ilk sahnesinde şeytanın yaptığı konuşmadan alıntılanan bu tümceler; mağduriyet kavramını açıklamakta ve dizi anlatısında Hilal’in intikam duygusunu besleyen temel kaynağın Hilal’in uğradığı büyük mağduriyet olduğunu dile getirmektedir.

- Şeytan tarafından kandırılan insanlar elleri kelepçeli halde temsil edilmektedirler.

Dizideki örneklendirme yalnızca sözel değil aynı zamanda görsel dil ile de aktarılmaktadır. Şeytanın, insanı kandırma hususunda ezelden beri süren çabasına örnek teşkil eden insanlar yukarıdaki resimde görüldüğü üzere adeta onun tutsağı olmuşlardır. Ahiret yaşamlarını şeytan yüzünden kaybeden bu insanlar, aynı zamanda dizi izleyicisi için ibret teşkil etmesi düşünülen örnekler olarak yer almaktadırlar.

h- Yadsıma İfadeleri

Ve İnsan Aldandı dizisinin “*Hak ve Adalet*” bölümü, ülkemizin önemli kutuplaşmalarından birisi olan laik askeri kesim ile İslami yönelimli kesim arasındaki ilişkiler üzerine bir hikâyeyi ele almaktadır. Orduda dini yönelimli askerlere yönelik yapılanlar üzerine, pişmanlık hisseden Aydın ile Aydın’ın her şeyi itiraf etmesinden çekinen ve laik bir asker olan Rauf’u temsil eden şeytan arasında geçen diyalog yadsıma ifadeleri içermektedir:

Aydın: Hilal’i her gördüğümde Şükrü’yü görüyorum Rauf. Söyledikleri kulaklarımda değil, beynimde çınlıyor. Gelinimin karşısına çıkıp özür dilemek, ayaklarına kapanmak, kendimi affettirmek istiyorum.

Rauf: Asla böyle bir şey yapamazsın. Madem inanarak böyle bir mücadele verdik, arkasında durmalıyız.

Aydın: Nesine inandık? Bir sürü bahaneyle tertemiz insanları lekeledik, hayatlarını yıktık. Ne için? Sen de benim kadar biliyorsun neyi, nasıl yaptığımızı.

Rauf: Tamam. Her yaptığımızda haklı olmayabilirdik kabul. İşi abartmış olabiliriz, bu da kabul. Ama biz savaş veriyorduk. Savaşta yanlış da olur, kurbanlar da verilir. Masum insanlar da zarar görebilir. Boşuna kendini suçlama. Ne yazık ki savaşın kuralı bu.

Orduda yaptıkları hakkında zaten pişmanlık taşıyan Aydın, gelininin babasının, ordudan attığı Şükrü olduğunu öğrenince iyice üzülmüştür ve her şeyi itiraf etmek istemektedir. Rauf ise Aydın'ı, yaptıklarından pişman olmasını gerektirecek bir durum olmadığına ikna etmeye çalışmakta ve bunu yaparken yadsıma ifadeleri kullanmaktadır. Rauf, “*tamam her yaptığımızda haklı olmayabilirdik kabul. İşi abartmış olabiliriz, bu da kabul ama..*” şeklinde tümceler kurarak *sözde kabul etme* türünden bir yadsıma bulunmaktadır. Durumu bir savaş olarak gören ve savaşın kuralının ise masum olanların da zarar göreceğini belirten Rauf, böylelikle yapılan kötü şeyleri nötralize etme çabası göstermekte ve kendilerini haklı çıkarmaya çalışmaktadır.

i- Uzam (Geleneksel Temalar)

Uzamlar tıpkı konu ve başlıklar gibi standartlaştırılmış yerleri ifade etmekte ve “basmakalıp” yapılar olarak tipik bir şekilde kullanılmaktadırlar (Van Dijk, 2003:67). *Ve İnsan Aldandı* dizisinde geleneksel temalara rastlamak mümkündür. “*Hak ve Adalet*” bölümünde tespit ettiğimiz en önemli geleneksel tema aileye ilişkindir. Buna göre Hilal bir ev kadını olarak özel alan ile ilişkilendirmektedir. Eşi Güven ise iş ile ilgili çeşitli telefon görüşmeleri yaparken sunulmakta ve böylelikle iş yaşamı ve kamusal alanı temsil eden bir anlatı ile sunulmaktadır. Bu durum Türk toplumundaki kültürel ve İslami olarak niteleyebileceğimiz aile yapısına uygun görünmektedir. Hilal'in başörtüsü kullanması da bu geleneksel temsildeki İslami vurguyu artıran bir etken olarak görülmektedir. Hilal'in, kayınpederinin kendi evlerinde kalması hususunda istekli olması da İslam inancındaki anne-baba ve yakın akrabaya bakma konusundaki yaklaşımın dizideki yansımasıdır.

2.3.2. Argüman

Argüman, söylemin inandırıcı ve güçlü olması için kanıtsallığa, karşı gerçeklik yaratılmasına, söylemi değer ve normlara dayandırmaya, karşılaştırmalar yapmaya ve empati kurmaya dayalı bir söylem kategorisini oluşturmaktadır.

a- Kanıtsallık

İdeolojik bir yönü, dini bir öğretisi olan *Ve İnsan Aldandı* dizisi, sahip olduğu söylemin inandırıcılığını ve doğruluğunu sağlamak amacıyla bir takım kanıtsallıklar

sunmaktadır. Dizi bu kanıtsallıklardan bir kısmını, İslami yönelimli aktörler ile bu yönelimi yadsıyan aktörler arasındaki tartışmalara ve tartışmadaki düşünceleri destekleyen olay örgüsüne dayandırmaktadır.

Şükrü: (Kendisini ordudan atan Aydın'ın karşısına çıkar) Neden yaptınız bunu? Beni haksız yere attınız ordudan. Beni yapayalnız bıraktınız. Silah arkadaşlarımdınız. Nasıl vurdunuz sırtımdan?

Aydın: Hayatına dikkat edecektin Şükrü Yarbayım. Bu tutum ve davranışlar bizim aramızda olamazsın. Biz aydınlık istiyoruz, karanlık değil.

Şükrü: Karanlık benim neyimde? Mesleğimi, kişiliğimi mahcup edecek neyim var benim? Neden bu kadar inançlı olmayı sıkıntı haline getiriyorsunuz anlayamıyorum. İnançlı olmak içi de dışı da aydınlık tutar.

Aydın: Seninle daha fazla konuşacak lafım olmaz.

Şükrü: Bu devran hep böyle dönmez Aydın Efendi. Bugün zulmetmek kolay ama ötede de Hakk'ın divanı var.

Bu diyalogda Aydın, Şükrü'nün davranışlarının ordu açısından uygun olmadığına dikkat çekmektedir ki bu tutum ve davranışlar Şükrü'nün namaz kılması ve eşinin başörtülü olmasıdır. Nitekim Hilal, Yeşim ile yaptığı bir konuşmada “*babam sırf namaz kılıyor diye, annem başörtülü diye uzaklaştırıldılar o çok sevdikleri kurumdan*” şeklinde bu durumu ifade etmiştir. Aydın, ibadeti ve örtünmeyi bir suç, bir kusur olarak görmektedir. Oysa dizide sunulan Şükrü karakteri, yalnızca vatana hizmet etmek isteyen masum ve inançlı bir karakterdir ve rejim için herhangi bir tehlike oluşturmamaktadır. Nitekim Şükrü, inançlı olmanın gereksiz yere sıkıntı haline getirilmesini eleştirmektedir. Örnekte Aydın, sert, diyaloga kapalı, önyargılı ve kibirli bir karakter olarak sunulmaktadır. Şükrü ise mülayim, diyaloga açık ve tevazu sahibi bir temsile sahiptir. Bu durum, dizide ele alınan karşıt ideolojilerin tanımlanması çabasına örnek teşkil etmektedir. Şükrü'nün “*bu devran hep böyle dönmez*” ifadesi, ülke içindeki güçler dengesinin bir gün değişebileceğini öngörmektedir. Nitekim günümüz siyasal yaşamında; darbelerin, 28 Şubat sürecinde yaşananların sorgulandığı, yakın geçmişin güçlü laik askeri kesiminin birçok itham altında, hukuksal kovuşturmalara uğradığı, hapse girdiği, güçler dengesinin 180 derece değiştiği bir Türkiye gerçeği bulunmaktadır. Şükrü'nün öngörüsü belki tahmin edilenden çok daha kısa bir zaman içerisinde gerçekleşmiştir ve dizinin anlatısı toplumsal yaşamdan gerçek bir örneğe sahip

görünmektedir. Şükrü'nün kurduğu “*ötede de Hakk'ın divanı var*” sözü ise ölüm sonrası yaşamı ve o yaşamda tecelli edecek ilahi adaleti hatırlatmak amacıyla söylenmiştir ki bu söylem Şükrü'nün dini yönelimi ile paralellik göstermektedir.

Aydın: Kaybeden sen değil biz olduk. Sen haklıydın Şükrü Yarbayım sen haklıydın. Affet, affet.

Yaptıklarından pişmanlık duyan Aydın, hikâyenin son bölümünde Şükrü'nün mezarını ziyaret eder ve orada bu sözler ağzından dökülür. Ötekini temsil eden bir aktör olarak Aydın'ın pişmanlık duyması ve kaybedenin Şükrü değil kendileri olduğunu ifade etmesi, İslami söylemin doğruluğuna önemli bir kanıtsallık olarak sunulmaktadır.

Ve İnsan Aldandı dizisinde ele alınan ana karakterler, şeytanın fesat düşüncelerine aldandıkça günah işlemekte ve Hak yolundan uzaklaşmaktadırlar. Böylelikle söylemdeki argüman kanıtsal açıdan güçlendirilmektedir. Dizide iyi-kötü, doğru-yanlış kavramları çerçevesinde geçen hikâyeler izler kitle için çeşitli rol modelleri, davranış biçimleri belirlemekte ve bunların doğruluğu da dizinin anlatısı ile onaylanmaktadır.

b- Karşı Gerçeklik

İnsanların başka bir seçeneği tercih etmeleri neticesinde ortaya çıkabilecek sonuçlara ilişkin bir öngöründe bulunulması, karşı bir gerçekliğin yaratılması anlamına gelmektedir. Dizinin analiz edilen bölümünde anlatının bütünsel açıdan bir karşı gerçeklik yarattığı gözlenmiştir. Bu karşı gerçeklik, kişinin İslam'a uygun olmayan seçenekleri tercih etmesi, şeytana aldanması sonucu ortaya çıkan durumlar olarak ifade edilebilmektedir.

Şeytan: Seni yıllardır itaat ettiremediğim nefsinle beraber avlayacağım. Hak diye haksızlığa, adalet diye intikama götüreceğim. Yıllar öncesinde bıraktığın bu küçük kız var ya içinden hiç çıkmayacak Hilal, geçmişi unutturmayacak sana. Sen de adalet diye diye nefsinin esiri bir intikamcı olup çıkacaksın. Hazır mısın o yolu arşınlamaya Hilal?

Dizide her ne kadar “Diyelim ki ... oldu, o zaman ne olacak?” şeklinde karşı gerçekliği ortaya koyacak doğrudan ifadelere rastlanmasa dahi, şeytan tarafından ilk sahnelerde kurulan bu tümceler “*diyelim ki Hilal, şeytan tarafından gelen fitneye kulak verdi, ne*

olacak?” şeklindeki bir sorununun cevabını vermektedir. Eğer Hilal bu fitneye kulak verirse şeytana aldanacak ve “*nefsinin esiri bir intikamcı*” olarak dünya ve ahiret hayatını tehlikeye atacaktır. Şeytan, kayınpederi Aydın’ı kurtarmak için kendini kurşunların önüne atan ve son nefesini vermek üzere olan Hilal’i “*Ya tut elimi iki dünya senin olsun ya da bir hiç olarak kapa gözlerini*” diyerek hâlâ kandırmaya çalışabilmektedir. Oysa Hilal de izleyici de şeytanın insanı sürükleyeceği felaketin farkına varmıştır.

c- Karşılaştırmalar

Ve İnsan Aldandı dizisinde karşılaştırmalar dini söylemi meşrulaştırıcı bir işlevle kullanılmaktadır. Dizide rastladığımız en önemli karşılaştırma; laik askeri kesimin, oryantalist düşüncenin temsili olan Aydın ile dini yönelimin, oksidentalist düşüncenin temsili olan Şükrü arasında yapılmaktadır. Dizide ideolojiler, kendilerini temsil eden kişiler üzerinden karşılaştırılmaktadır.

Dizide Aydın ve Şükrü yalnızca ideolojik açıdan değil aynı zamanda karakter ve aile ilişkileri açısından da karşılaştırılmaktadırlar. Dizi anlatısında Şükrü sürekli olarak olumlanmakta, inançlı, evine bağlı, çalışkan ve dürüst biri olarak tanımlanmaktadır. Aydın ise gerek sahip olduğu toplumsal rolü gerekse ev içi rolü yerine getiremeyen haksız, adaletsiz ve despot biri olarak olumsuzlanmaktadır.

Güven: (Güven ertesi gün babasını eve getirecektir ve düşüncelidir)
Düşünüyorum Hilal, babam hakkında.

Hilal: Düşünecek bir şey yok. Odası hazır. Eşyaları da. Yarın gidip almak kalıyor geriye.

Güven: Ben biraz kararsızım Hilal. Israrların olmasa biliyorsun zor giderdim yanına ama şimdi ne yapacağız düşünemiyorum. Aynı çatı altında babam ve ben.

Hilal: Babam diyorsun. Rahmetli babam demiyorsun. Bir baban var sahip çıkacağı. Hatırını gönlünü alıp sevap kazanabileceğin bir baban var.

Güven: Babamla daha tanışmadığın ne kadar belli. Fikirleri seni de rahatsız edecek, göreceksin. Onca yıl gırtlak gırtlığa yaşadık. Hiç uyuşmadık. Beni anlamak için hiç uğraşmadı babam. Beni emir eri zannetti ömrüm boyunca. Bedenime de beynime de hep hükmetmek istedi. Oysa oğluydum ben onun oğlu.

Hilal: Sana yanlış yaptıysa ayrı mesele. Ama ona sahip çıkıp bakman ayrı mesele. İki yanlıştan bir doğru çıkmıyor. Ne kardeşin ne ablan sahip çıkmış zavallıya. Bari sen onlar gibi olma Güven.

Güven: Ne garip. İkimiz de asker çocuğuyuz ama babalarımız birbirine tamamen zıt iki insan.

Bu örnekte Aydın ve Şükrü arasında çocukları tarafından yapılan bir karşılaştırma söz konusudur. Güven, babası ile sürekli çatışma yaşamıştır ve babasının sert, otoriter ve anlayışsız yapısı onu derinden etkilemiştir. Hilal ise babasını kaybettiği için bir babaya sahip olmanın önemini bilmektedir. Ayrıca inancı gereği, Güven'in babasına sahip çıkmasını istemektedir. Diyalogun sonunda Güven tarafından dile getirilen “*babalarımız birbirine tamamen zıt iki insan*” kanaati bu karşılaştırmada Şükrü'nün iyiliğini, doğruluğunu, Aydın'ın ise kötülüğünü, yanlışlığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Aydın, gerek iş gerekse özel yaşamında, dine uygun olmayan düşüncelerinden kaynaklanan olumsuzluklardan ve yaptıklarından ötürü vicdan azabı duymaktadır.

“*Hak ve Adalet*” bölümünde Aydın ve Şükrü arasındaki karşılaştırma yalnızca Hilal ve Güven tarafından değil aynı zamanda Aydın'ın kendisi tarafından da yapılmaktadır. Dizinin görsel ve dilsel anlatım bakımından en önemli sahnesi; Aydın'ın Hilal'den af dileme sahnesidir ve bu sahnede Aydın, yanlış düşüncelerin etkisiyle ne kadar kötülük yaptığını, Şükrü'nün ise ne kadar iyi bir insan olduğunu açıkça ifade etmektedir.

● Aydın, Hilal'in önünde diz çöküp af dilerken Hilal'in yumruğu kızgınlığını ifade etmektedir.

Aydın: Kızım ben yıllarca arkadaşlarımla birlikte doğru olduğuna inandığımız bir şeyin peşinden koştum. Bir değil belki pek çok sebep vardı öyle olduğuna inanmamız için. Ama insan partal bir eşya gibi bir kenara savrulunca ancak görebiliyor bazı şeyleri. İnsanları ezdim. Canlarını yaktım. Onlara ne acılar tattırdım bir an bile tereddüt etmeden. Nice masum insanların hayatını mahvettim. Şimdi o yıktığım hayatlar omuzlarımda. Şimdi o hayatlar benim gırtlığıma çöktü Hilal kızım. Yıllardır birini görsem, ayaklarına kapansam, af dilesem diye bekledim. (ağlamaya başlar ve Hilal'in

önünde diz çöker) Affet beni kızım, affet. Babanı geri veremem sana mahvettiğim hayatımı geri veremem. Yaşanmış hiçbir şeyi geri getiremem. Ama bir ayla şu kalbimin acısı biraz hafifler. Bir ayla içimdeki ateşe ufak da olsa bir serinlik düşer. Bir esinti, bir teselli. Affet beni kızım

Hilal: Sen kalbindeki o serinliği hak ediyor musun? Yaptığın bunca şeyden sonra bu affi hak ediyor musun? Babam çok acı çekti. Ben yıllarca çok acı çektim. Sen karşıma geçip diyorsun ki affet beni. Ve içimi rahatlat diyorsun. Kolay mı bu kadar ha kolay mı?

Aydın: Kızım benim konumumdaki bir insan için bu kadar büyük azap olur mu? Vicdanım bir yandan diğer evlatlarım bir yandan, hastalıklarım desen o da ortada. Her şeye gücü yeten bir adamdım. Ya şimdi? Senin alacağın intikam bunların yanında az kalır. Ama bir affetmen, bir bağışlaman bu dev yangına düşen bir damla olacak. Ama öyle bir damla ki beni yeniden Hakk'ın kapısına götürecek bir damla. İnsanın yanması yoksa yandırmaması mı daha onurlu. Ben yakmanın azabını yaşadım. Ne olur sen yandırmamanın sevabını yaşa da beni affet. Ufacık bir merhamet. Bir merhamet ki dayanamadığım bu azapta küçük bir serinleme versin. Baban kaybetmedi bu mücadelede. Dürüst ve inançlı biriydi. Belki dünyası karardı ama eminim ukbası (ahreti) aydınlıktır. Beni affetmesen de seni anlarım ama baban olsaydı o altın kalpli insan bütün yaptıklarına rağmen bana bu kadar dil döktürmezdi.

Hilal: Siz bu azabın daha fazlasını hak ettiniz, daha fazlasını.

Bu örnekte Aydın, insanları ezdiğini, canlarını yaktığını ve masum insanların hayatlarını mahvettiğini itiraf etmektedir. Aydın geçmişte çok kötülükler yapmış bir karakterdir ancak sonrasında yaptıklarından pişman olmuştur. Dizinin söylemi esasen kişileri eleştirmemektir zira Aydın'ın "*inandığımız bir şeyin peşinden koşuyorduk*" sözü ile asıl eleştirilmesi gerekenin kişiler değil ideolojiler olduğu anlatılmak istenmektedir. Aydın, zamanında peşinden sürüklendiği yanlış ideolojilerin kurbanı olmuştur. Aydın Şükrü'yü, "*dürüst, inançlı, altın kalpli ve ahiret yaşamı aydınlık içersinde*" olan bir insan olarak tarif etmektedir. Şükrü'nün iyiliği de Hak yolunda olmasından kaynaklanmaktadır ve Hilal'in kendisini affetmesi durumunda Aydın da Hak kapısına gideceğini ifade ederek dini söylemi olumlamaktadır. Dolayısıyla dizinin söylemi, iki karşıt ideolojiyi kişilerin temsili üzerinden değerlendirmekte ve dini yönelimi açıkça üstün, doğru görmektedir. Nihayetinde "diz çökme" çok manidar ve geniş yan anlamları da olan simgesel bir anlatıdır. Bu sahne aslında Hilal karşısında Aydın'ın değil, dini yönelim karşısında dini yönelimi dışlayan, ötekileştiren laik düşüncenin diz çöküşünü temsil etmektedir.

d- Değer ve Norm ile İfade Etme

Değerler daha çok ortak kültüre dayanan ve kültürel değişimlerden etkilenen kavramlar iken normlar, değerler ve kültür üzerinde belirleyiciliği olan neyin iyi/doğru, neyin kötü/yanlış olduğu bilgisini insanlara sunan kavramlardır.

Yeşim (şeytanın yardımcısı): Yani pes sana pes sana Hilal. Yahu bu adamlar babanın hayatını elinden aldı be. Seni küçükken ortada bıraktı. Kusura bakma ama ya çok iyi niyetlisin ya çok safsin.

Hilal: Ne alakası var Yeşim? Her asker kötülük yaptı diye bir şey yok ki. Ayrıca kayınbabam o. Bana hangisi yakışır? Kapı dışarı etmek mi yoksa baş tacı etmek mi?

Bu örnekte Hilal, kayınpederini eve almasını eleştiren Yeşim'e, yakın akrabaya bakmayı, saygı göstermeyi ifade eden dini-kültürel bir değer ile cevap vermektedir. Gerek İslam dininde gerekse Türk toplumsal yaşamında anne-baba, Hilal'in de ifade ettiği gibi "baş tacı" edilmesi gereken insanlardır. Böylelikle aile kavramına ilişkin değerler izleyiciye aktarılmaktadır.

Güven: Yıllarca bir kumpasın içinde sürüklenmiş, bir hataya ortak olmuş ama bu değişmeyeceği anlamına gelmez anla onu Hilal ne olur anla.

Hilal: Anlamam neyi değiştirir Güven? Gideni geri getirir mi?

Güven: Gideni ne geri getirir ki? Öfke geri getirir mi ya da kin? Affetmemek neyi değiştirir. Ben babamı samimiyetine inanıyorum. Bunun için bir şans vermeni istiyorum. Bizim merhamet kapımız dar olsa da Allah'ın merhameti kendi gibi sınırsız Hilal.

Hilal: İnanmıyorum ona. Ne pişmanlığına ne de samimiyetine. İnanmak da istemiyorum.

Aydın'ın tüm af dileklerine rağmen kendisini affetmediğini ifade eden Hilal ve eşi Güven arasında geçen bu diyalogda merhamet ve affetme değerinin önemi belirtilmektedir. Güven, insani ve dini duyguların, samimi bir şekilde af dileyen, merhamet dileyen babasının çağrısına uymayı gerektirdiğini uygun bir dille eşi Hilal'a aktarmaktadır. Ancak Hilal hâlâ ikna olmamıştır. Hilal'i ikna edecek kişi yine hayallerinde canlandığı babası olacaktır:

Şükri: Biz askerdik kızım silahı insanları kurtarmak için elimize aldık, yaşatmak için. Canı Allah verdi dedik kutsal saydık. Her can yanlış yapar her

can hataya düşer. Bizim savaşımız yalnızca karşı insana karşı değil. Hatadan dönene kucak açmak er kişinin işi, düşene vurmak da beter kişinin işi.

Hilal: Onları affedelim mi yani baba. Bize bunları yaptıktan sonra onları affedelim mi?

Güven: Affetmek deyip geçme kızım, çünkü affetmek Allah ahlâkıdır. Aman dileyene kucak açmak düşer sadece. Sadece kucak açmak kızım.

Bu diyalogda Şükrü, esas mücadele edilmesi gerekenin kişiler değil yanlış düşünceler olduğunu ima ederek dizinin söylemsel özünü yinelemektedir. Şükrü bunu yaparken affetmenin dini bir değer ve norm olduğunu “*affetmek Allah ahlâkıdır, aman dileyene kucak açmak düşer sadece*” diyerek dile getirmektedir.

Bu örneklere istinaden dizide, İslami norm ve değerlerin ele alındıktan konu çerçevesinde temsil edilmeye ve vurgulanmaya çalışıldığını söylemek doğru olacaktır.

e- Açıklama

Van Dijk’a göre (Van Dijk,2003:89), iç grup üyeleri olumsuz eylemleri nedeniyle suçlanmaktan kurtulmak için bir mazeret bulmaya eğilimli iken, dış grup üyelerinin olumsuz eylemleri ise bu tür aktörlerin içkin özellikleri bakımından açıklanma eğilimindedir. Yani bizden olanların yaptıkları hatalar başka sebeplere bağlanırken, diğerlerinin hataları ise kendilerinden kaynaklanmaktadır.

Empati sayesinde bizi temsil eden aktörlerin olumsuz davranışlarına makul gerekçeler bulunabilmektedir. Dizinin analiz edilen bölümünde, hikâyesi ele alınan karakteri Hilal ile empati kurmak oldukça kolaydır. Zira dizi anlatısında açıklamalar yapılmakta, sık sık geçmişe dönüşler kullanılmakta ve Hilal ile babasının yaşadığı sıkıntılar, açlıkları, fakirlikleri, uğradıkları haksızlıklar izleyiciye sunulmaktadır. Dolayısıyla Hilal’in, kendilerini bu hale düşüren Aydın’a karşı öfke duyması, onu evinde istememesi, kötü davranması, bağırması vb. gibi olumsuz olarak görülebilecek davranışları anlaşılabilir görülmektedir. Ancak dizi, şeytan, fitne, kötülük kavramlarını ele almaktadır ve Hilal’in şeytanın etkisi altında kalarak kayınpederi Aydın’ı öldürtmek için kiralık katil tutmasına ilişkin herhangi bir mazeret bulma eğilimi gözlenmemektedir.

Yeşim(Şeytanın Yardımcısı): Hani çok acı çekmişsiniz? Hani hayatınız dağılmıştı? Unuttun galiba o günleri.

Hilal: Unutamam. Bir gün bile unutamam. Babam sırf namaz kılıyor diye, annem başörtülü diye uzaklaştırıldılar o çok sevdikleri kurumdan. 45 yaşında işsiz kaldı. Bütün hakları elinden alındı. Emekliliği, sigortası, bütün sosyal güvenceleri sıfırlandı. Yani bütün hayatımız çalındı elimizden. Onuru yerle bir edildiğinden mum gibi eridi adamcağız gözümüzün önünde. Şahin diye birini sayıklardı hep. Onu ordudan attıranın o komutan olduğunu söylerdi hep. Ölürken bile adını sayıkladı. 10 yaşındaydım ben. Küçüktüm, küçüktüm ama ben bile Şahin denilen o adamı bulsam paramparça edecek öfkeyle yaşıyordum Yeşim. Hayatımızı karartan o adamı, annemi, babamı elimden o adamı mahvetmek için her şeyi yapardım.

Kayınpederinin eve gelmesinin ardından Yeşim, Hilal'e fesat düşünceler empoze etmektedir. Hilal'in yaptığı açıklama, kayınpederinin kendilerini bu duruma düşüren Şahin lakaplı kişi olduğunu öğrendiğinde göstereceği olumsuz davranışların sebebi olarak görülmektedir. Dini yönelimlerinden ötürü hem maddi hem de manevi açıdan mağdur edilmiş bir insan olan Hilal'in yaptığı olumsuz davranışların bir kısmı böylelikle açıklanmış olmaktadır. Küçük yaşta öksüz kalması, yokluk ve fakirlik çekmeleri gibi etkenler Hilal ile empati kurulmasını kolaylaştırmaktadır.

Güven: Yıllarca bir kumpasın içinde sürüklenmiş, bir hataya ortak olmuş ama bu değişmeyeceği anlamına gelmez anla onu Hilal ne olur anla.

Geçmişte birçok kötülük yapmış olan Aydın hakkında oğlu Güven'in kurduğu bu tümceler, kişileri yanlış yola sevk eden bir duruma işaret etmektedir. Af dileyen, pişman olan bir aktör olarak Aydın da kendi yaptıklarının yanlış olduğunu sonradan fark ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Aydın: Kızım ben yıllarca arkadaşlarımla birlikte doğru olduğuna inandığımız bir şeyin peşinden koştum. Bir değil belki pek çok sebep vardı öyle olduğuna inanmamız için. Ama insan partial bir eşya gibi bir kenara savrulunca ancak görebiliyor bazı şeyleri.

Böylelikle aslında ötekini temsil eden bir karakter olan Aydın'ın yaptıklarına geçerli bir mazeret bulunmamakla birlikte asıl suçun yanlış ideoloji olduğu gerçeği bu açıklamalarla bir kez daha vurgulanmış olmaktadır. Bu söylem sayesinde dizi, laik

askeri kesimin dayanaklarının yani sebeplerinin geçerli ve doğru olmadığını ileri sürmektedir.

f- Otorite ve Alıntı

Argümanı güçlendirmenin yollarından birisi, ele alınan konu hakkında otorite kabul edilen kişilerin görüşlerinden faydalanmak veya doğruluğu genel bir kabulle onaylanan kaynaklardan alıntılar yapmaktır. *Ve İnsan Aldandı* dizisinde, *Beşinci Boyut* ve *Büyük Buluşma* dizilerinden farklı olarak dini açıdan otorite olarak kabul edebileceğimiz bir karakter bulunmamaktadır. *Ve İnsan Aldandı* dizisinin söylemi daha çok öteki üzerinden kurulmaktadır ve iyi/doğru/güzel kavramları, kötü/yanlış/çirkin kavramları üzerinden gösterilmektedir.

Bir otorite temsili olmasa dahi dizide dini kaynaklardan bir takım alıntılar yapıldığı gözlenmiştir. “*Hak ve Adalet*” bölümünde tespit edilen bir alıntı şöyledir:

Hilal: Sen O’sun. Sen cennetten kovulmuş olansın.

Anlatının sonunda Hilal şeytanın metafizik mekânında görülmektedir ve karşısındakinin şeytan olduğunu anlayan Hilal yukarıdaki tanımlamayı kullanır. Kur’an-ı Kerim’de şeytan için 7 surede (Örneğin; *İsra Suresi* 39. Ayet, *A’raf Suresi* 18. Ayet vb.) “*kovulmuş*” ifadesi geçmektedir ve Hilal’in şeytan için yaptığı bu tanımlama İslam’ın kutsal kitabından bir alıntıdır. Böylelikle şeytan İslami şekliyle tanımlanmakta ve yapılan bu alıntıyla izleyiciye, şeytanı ötekileştiren bir bakış açısı kazandırılmaktadır.

g- Tarihten Dersler

Semavi dinlerden biri olan İslam’ın temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim kutsal ancak aynı zamanda tarihsel bir metin olarak kavranabilmektedir. Tıpkı diğer semavi dinler gibi İslam dini için de şeytan, insanlığın en büyük düşmanı kabul edilmektedir. Dolayısıyla şeytan-insan-Tanrı arasındaki ilişkileri ele alan *Ve İnsan Aldandı* dizisi tarihsel bir çatışmayı irdelemektedir. Yukarıda Hilal’in de ifade ettiği şekilde şeytan “*cennetten kovulmuş*” bir varlık olarak tanımlanmaktadır ve İslamiyet’ten daha eski dinler olan Hıristiyanlık ve Musevilik göz önüne almasak dahi bu inanç en az 1600 yıl

öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla dizi yapısal özellikleri bakımından tarihsel bir ders niteliğindedir.

2.3.3. Retorik

Klasik retorikte aliterasyonlar, metaforlar, metonomiler, ironiler, abartılar gibi pek çok biçim figürleri kullanılmaktadır. Ancak retorikte biçimden ziyade içerik ve anlam sorunu önemli görünmektedir. Biçimsel figürlerin analiz edilmesi söyleme ilişkin retorik bir çalışmayı mümkün kılmaktadır (Van Dijk, 2003: 74-75). Biçimsel figürlerin söylemi güçlendiren, zenginleştiren bir yönü bulunmaktadır.

a- Dramatizasyon

Ve İnsan Aldandı dizisinde dramatizasyonların oldukça sık ve etkili bir biçimde kullanıldığı ve durumların, olayların olduğundan daha dramatik hale getirilerek sunulduğu tespit edilmiştir. “*Hak ve Adalet*” bölümünde özellikle geçmişe dönüş sahneler oldukça dramatik ve duygusal bir anlatıya sahiptir. Ayrıca bu sahneler, şimdiki zamanda Aydın ile geçmiş zamandaki Şükrü’nün yaşamı hakkında kıyaslamalar içermektedir. Örneğin Hilal kayınpederi Aydın’ın ilaçlarını hazırlarken geçmişi hatırlar ve babasının ilaç bulamadığı, hastaneye gidemediği zavallı durumu ekrana yansır. Ardından, Şeytan tarafından Hilal’e fitne vermek için kullanılan Hilal’in çocukluk silueti ortaya çıkar ve şöyle der:

Hilal(çocukluk silueti): Babam bulamıyordu o ilaçları. Doktor yüzü bile görmeden öldü.

Bu örnekte, ordudan atılması sebebiyle sağlık hizmetlerinden yararlanamayan Şükrü’nün durumu görsel ve dilsel bir söylemle dramatize edilerek sunulmaktadır.

Hilal, birbirinden güzel yemekler yapar ve Aydın’ı bu yemekleri yemesini seyrederken geçmişi; babası ile bir lokma ekmeği, üç beş tane zeytini paylaştığı zamanları hatırlar. Bu sırada ortaya yine Hilal’in çocukluk silueti çıkar.

Hilal(çocukluk silueti): Ben yaptım ona bu yemekleri. Babam kuru ekmeğe muhtaç ölmüşken ben doyuruyorum bu katili. Niye? Bunu mu hak ediyor? Balla kaymakla doymayı mı hak ediyor?

Bu örnekte ise Hilal ve babasının çekmiş olduğu fakirlik ile Aydın'ın durumu hakkında bir kıyaslama yapılmaktadır. “*Kuru ekmek*” ve “*bal, kaymak*” ifadeleri iki zıt durumu tarif etmektedir ve böylelikle duygusal etki artırılmaktadır. Ancak dizi anlatısında, şeytan tarafından, gerçekten dramatik olan geçmiş yaşamdan istifade edilmek istendiği de gösterilmektedir. Hilal'in küçük kız silueti de şeytanın bir oyunu olarak görülmektedir. Artık kayınpederinin varlığından büyük huzursuzluk duymaya başlayan Hilal yalnızca yanlışa doğru sürüklenmekle kalmamakta, İslami düşünce tarafından belirlenen aile olgusundaki rolünü yerine getiremeyen bir karakter haline gelmektedir.

- Şükrü'nün kızı Hilal'in yanı başında vefat etmesi en dramatik sahnelerden birisini oluşturmaktadır.

Hilal, ölüm döşeğindeki babasının yanında ağlarken aynı zamanda “*Baba, lütfen ölme babacığım. Baba, beni bırakma baba, ölme baba. Baba...*” şeklinde ifadeler kullanmaktadır ki bu sahneler dizinin en acıklı temsillerinden birisini oluşturmaktadır.

Dizide dramtizasyonu artıran sahnelerden birisi de Aydın'ın, Hilal'in önünde diz çökerek gözyaşları içersinde af dilediği sahnedir. Yine mezarlıkta geçen Hilal ve Aydın'ın barıştığı sahne, ayrıca Hilal'in kendisini kurşunların önüne atıp vurulmasının ardından kelime-i şahadet getirerek hayata gözlerini yumduğu sahne de anlatıda duygusal yoğunluğu ve etkiyi arttıran bir işleve sahiptir.

b- Abartma

Dizide abartılı terimler, ifadeler ve sunumlar kullanılarak dramtizasyon güçlendirilmektedir. Özellikle, öteki olarak sınıflandırılan aktörlerin olumsuz davranışlarının abartılması dizinin söylemini güçlendiren bir etken olarak görülebilmektedir.

Hilal: Onuru yerle bir edildiğinden mum gibi eridi adamcağız gözümüzün önünde.

Bu örnekte ordudan atılmasının ardından Şükrü'nün düştüğü durum bir benzetmeyle ifade edilmektedir. “*Onurunu yerle bir edildi*” ve “*mum gibi eridi*” şeklindeki ifadeler Şükrü'nün durumunu abartılı bir şekilde tanımlanma çabasıdır ve ötekileri olumsuzlama işlevini yerine getirmektedir.

Hilal(çocukluk silüeti): Ben yaptım ona bu yemekleri. Babam kuru ekmeğe muhtaç ölmüşken ben doyuruyorum bu katili. Niye? Bunu mu hak ediyor? Balla kaymakla doymayı mı hak ediyor?

Dramatizasyona ilişkin olarak verdiğimiz örnek diyalogdaki “*balla, kaymakla doymak*” ifadesi Aydın'ın, aslında hak etmediği nimetlere sahip olmasının abartılı olarak ifade edilme çabasıdır.

Yardım isteyen kadın: Çok utanıyorum bunu söylerken ama memleketten geldik oğlumun hastalığı için. Yolda cüzdanımızı çaldılar. Bir iki güne para gönderecekler babamlar. Ama oğlum sabah beri hiçbir şey yemedi. Allah rızası için bir yardım etseniz, gönlünüzden ne koparsa.

Rauf: Yok ya çek yazayım istersen. Ya da dur, arabayı al git istersen.

Yardım isteyen kadın: Ben sadece bir ekmek parası istedim. Allah rızası için, insanlık için.

Rauf: Allah rızası ekmek parası kadar ucuz. İyi bari ben de bir fırın açayım, cenneti garantileyim. Bende öyle Allah rızası için para verecek göz yok, hadi git işine, başka kapıya.

Bu örnekte Rauf, cüzdanını kaybettiği gerekçesiyle çocuğunun karnını doyurmak için para isteyen bir kadını terslemektedir. Günlük yaşamda insanlardan bu şekilde para istendiği ve genellikle bu davranışı meslek haline getiren kişilerin olduğu bilinmektedir. Ancak Rauf'un kadına karşı olumsuz davranışı abartılı bir şekilde anlatılmaktadır. “*Çek yazayım istersen*”, “*arabayı al git*” ve “*fırın açayım, cenneti garantileyim*” gibi sözel ifadeler bu abartıyı destekleyen ironik kullanımlardır. Rauf'un “*Allah rızası için para verecek göz yok bende*” ifadesi de onun dini yönelime aykırı olan karakterini izleyiciye aktarma amacını taşımaktadır.

c- Metafor, Simge ve Benzetmeler

Ve İnsan Aldandı dizisinde güçlü yan anlamlara sahip çeşitli metafor, simge ve benzetmeler kullanılarak söylem güçlendirilmektedir. Bunlardan birisi Aydın hakkında kullanılan “şahin” ifadesidir. Aydın’ın ordudaki gaddar, iş bitirici, keskin karakterini tarif etmek için şahin kelimesi bir metafor olarak kullanılmaktadır. Ancak Rauf, Aydın’ı ziyareti sırasında kullandığı ironik ifadelerle bu metaforu tersine çevirmiş ve Aydın’ın “şahin” yerine “serçe” olduğu ifade etmiştir.

Aydın: Bana geldiğin gün başladı içimdeki değişim, kapıma geldiğin gün. İman güneştir dedin. Güneş hiç karanlıkta bırakır mı dedin. İçime bir kor gibi attın ateşi yıllarca büyüdü. Şimdi yakıp bitiriyor beni Şükrü.

Bu örnekte, Şükrü’nün mezarı başında konuşan Aydın’ın tümceleri yer almaktadır. Şükrü imanı, her yeri aydınlatan güneş metaforu ile tanımlamıştır ve bu ifade Aydın’ı adeta yakan bir ateşe benzetilmiştir. “Kor” ve “ateş” kelimeleri ise Aydın’ın duyduğu vicdan azabını anlatmak için kullanılan metaforlar olarak kavranabilmektedir.

Güven: Beni emir eri zannetti ömrüm boyunca. Bedenime de beynime de hep hükmetmek istedi. Oysa oğluydum ben onun oğlu.

Bu örnekte Güven, babasının kendisine karşı olan otoriter davranışlarını “*beni emir eri zannetti*” şeklindeki bir benzetmeyle ifade etmektedir. Emir eri, askeri bir terimdir ve her söyleneni sorgusuz, sualsiz, en kısa zamanda yapan, üst rütbeli subayların hizmetindeki asker anlamına gelmektedir. Bu benzetme, Aydın’ın iş yaşamındaki rolü, statüsü ile aile içersindeki babalık rolünü birbirine karıştırdığını ve babalık rolünü gereği gibi yerine getiremediğini anlamamıza yardımcı olan bir anlama sahiptir.

Yeşim: Aylardır Hilal’in yarasını kaşıyıp durdum. Gerçi hala iyi niyeti tutuyor ama.

Şeytan: Gerçekleri öğrenince nasıl değişeceğine sen bile inanamayacaksın. Bu savaşı geciktirmeden hemen kızıştırırım. Bir an evvel ilk kurşunu sıkalım ki Ayın vicdan azabıyla eyvahtı meyvahtı, pişmanım falan deyip planlarımızı bozmadan Hilal’in elinden canını teslim etsin.

Yeşim: Merak etmeyin efendim bizden ala kılıç ustası mı olur?

Şeytan ve yardımcısı Yeşim arasında geçen bu diyalogda “yara” kelimesi Hilal’in babasını yıllar önce kaybetmesinden kaynaklanan üzünlüğü, acıyı ifade etmek için

kullanılan bir metafordur. “*İlk kurşunu sıkmak*” ise kavgayı, çatışmayı başlatmak manasına gelmektedir ve şeytanın bozgunculuğuna işaret etmektedir. “Bozgunculuk”, İslam tarafından hiç hoş görülmeyen, Kur’an’da çeşitli surelerde açıkça eleştirilen bir kavramdır. Nitekim şeytan da bozguncudur ve Hilal ile Aydın’ın arasının düzelmesini istememektedir. Böylelikle güçlü dini anlamı olan bir metafor dizinin söylemine dahil edilmiştir. “*Kılıç ustası*” ifadesi de şeytan ve yardımcısının kötülük yapmadaki ustalığını belirtmek için kullanılan bir metafordur.

Hilal: Sen O’sun. Sen cennetten kovulmuş olansın.

Hilal, “*cennetten kovulmuş olan*” ifadesiyle şeytanı tanımlamaktadır. Şeytanın dini-tarihsel açıdan ele alan bu kullanım bir metafordur ve İslami yönelimli kesimler için derinlikli bir çağrışımsal durumu ifade etmektedir.

Hilal: Sen o cehennemden en dibinde bile olsan beni çekemeyeceksin. Kalbim kapalı sana.

Şeytan: Çoktan kalbine taht kurdum bile. O nefretin temeli nerden sanıyorsun?

Hilal: Siz bulaştırdınız beni işin içine

Şeytan: Biz zaten her işin bulaşık tarafındayız Hilal. Yeter ki ufacak bir bulanıklık görelim. Orayı çamur etmede üstümüze yoktur.

Hilal şeytanı tanıdıktan sonra aralarında geçen konuşmadan alınan yukarıdaki ifadelerde bir takım benzetme ve metaforlar bulunmaktadır. Şeytanın, Hilal’e “*kalbine taht kurdum*” demesi, Hilal’in yönlendirmelerine aldanması sonucu şeytanın istediği gibi davranmasını ifade etmektedir. “Bulaşma”, “bulaşık”, “bulanık”, “çamur etme” gibi sözcükler ise kötü, pis, çirkin, dine uygun olmayan, mekruh, günah vb. gibi olan kavram ve düşünceleri anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

Şeytan: Bir dantel gibi bir örümcek ağı gibi işledim ömrünü Hilal.

Bu örnekte şeytan, Hilal’in yaşamındaki sürekli varlığını ve onu dini yoldan saptırmak için sürekli ve düzenli olarak gösterdiği faaliyeti bir “dantel”e ve “örümcek ağı”na benzetmektedir. Bu benzetme, şeytanın sürekli faaliyette olduğunu ve inançlı insanların uyanık olması gerekliliğine işaret etmektedir.

Dizide şeytan ve şeytanın metafizik mekânı; kötülüğü ifade eden siyah ve tehlikeyi, cehennem ateşini ifade eden kırmızı renklerle temsil edilmektedir. Şeytanın

mekânında günahkârlığı, cehennemi ifade eden elleri zincirli insanlar bulunmaktadır ve bu temsiller simgesel bir karaktere sahiptir. Dizide olumlanan dinsel simgeler de bulunmaktadır ki bunlar arasında en önemlisi Hilal'in başörtüsüdür. Ayrıca Hilal'in giyim tarzı da modern dönem İslamcı kadınlara işaret etmektedir.

d- İroni

Diğerleri hakkında suçlamalar açıkça yapılamadığında ve eleştirel tutum yine de belirtilmek istendiğinde başvurulan yöntemlerden birisi de ironidir. İroniler genellikle iğneleyici, alaycı veya küçümseyici ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Ve İnsan Aldandı dizisinde, tıpkı *Beşinci Boyut* ve *Büyük Buluşma* dizisinde olduğu gibi bizi temsil eden karakterlerin, onları temsil eden karakterler veya düşünceler hakkında ironik ifadeler kullanmaktan kaçındıkları gözlenmektedir. Oysa dizide ötekileştirilen şeytanın, Hilal nezdinde inançlı insanlar hakkında son derece alaycı, küçümseyici bir söylemi olduğu gözlenmiştir. Şeytan, bu ironik ifadeleri kılığına girdiği Rauf'un kimliği ile dile getirmektedir:

Rauf (Şeytan): Vay eski tüfek, vay koca kurt. Bu hallere düşecek adam mıydın sen yahu?.. Acıdım sana Aydın komutan. Tekkeye düşmüşsün yahu. (Hilal'i kastederek) Ne bu? Böylelerin yüzüne bakmazdın sen, eline bakar oldun ha? Bizim devrenin en şahin adamı aslında serçeymiş de bizim haberimiz yokmuş. Sen şimdi yakında başına hacı tekkesi de takarsın ha? Hatta biraz da misk falan sürdün mü, madem girdin kafese aksesuarın tam olsun değil mi ama? Arkadaşlar da bilsinler bizim şahin sizlere ömür olmuş.

Hilal: Şahin ne baba?

Rauf (Şeytan): Aydın komutanı orduda şahin diye bilirdik hep. Avını seçti mi böyle cuk diye gırtlığını tutup acımadan koparır atardı. İrticacı, devrimci, artık dönem ne gerektiriyorsa. Çöker boğazına, işini bitirir. Ama şu hale bak. Şahin Aydın serçeymiş. Bizler de bir sanal şahine lider diye bakmışız bunca zamandır. Şimdi bunun gibi kadınlara liderlik edersin anca sen.

Aydın: Eskide kaldı şahinliğimiz Rauf. Geçelim artık o faslı.

Bu örnekte, sözde silah arkadaşı Aydın'ı ziyarete gelen Rauf kılığındaki şeytan, kapıda başörtülü Hilal'i gördüğü andan itibaren alaycı bir tavır takınmaktadır. Asıl maksadı Aydın ve Hilal'in arasını açarak bozgunculuk yapmak olan şeytan, Aydın'ın içinde bulunduğu durum ile alay etmekte, özellikle eskiden dini yönelimlilere karşı olan yapısını dile getirerek "acıdım sana, böylelerin yüzüne bakmazdın eline bakar oldun"

şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bu ifade, başta Hilal olmak üzere dini yönelimi olan insanları rencide edici bir yapıya sahiptir. Rauf, İslam’da simgesel nesnelere olan “takke” ve “misk” ile de dalga geçmektedir. Laik askeri kesimin söylemine sahip olarak sunulan Rauf böylelikle dini yönelimi ötekileştirmektedir. Rauf, “eski tüfek”, “koca kurt” diyerek iğneli bir şekilde karşıladığı Aydın’a daha sonra “sanal şahin” yakıştırmasını yapmıştır. Ayrıca Rauf, Aydın’ın mevcut durumunu ironik bir şekilde değerlendirirken “*şimdi bunun gibi kadınlara liderlik edersin anca sen*” diyerek dini yönelimlilerin yanı sıra kadınları da küçümseyen bir ifade kullanmaktadır. Güçten, kuvvetten düşmüş yaşlı bir adamın ancak dini yönelimli kadınlara liderlik edebileceğini ifade eden bu söylem, toplumsal cinsiyete ve dini yönelimin ötekileştirilmesine dayandırılarak kadına biçilen rolü tanımlamaktadır.

e- Örtmece

Örtmece, çeşitli bağlamsal nedenlerden dolayı bilinen her şeyin açıkça söylenmemesini ifade eden bir kavramdır. Söylemlerde bu tarz ifadelerle sıkça rastlanmakla beraber, saygınlığın korunması, kültürel ve toplumsal kuralların ihlal edilmemesi için örtmeceler kullanılmaktadır.

Aydın: Çok yanlış şeyler yaptık. Bazen gidip her şeyi anlatayım, neyse cezası çekeyim, kurtulayım bu vicdan azabından diyorum.

Rauf (Şeytan): Pişman olacak bir şey yapmadık. Ne yaptysak bu ülke için yaptık.

Aydın: Nesine inandık? Bir sürü bahaneyle tertemiz insanları lekeledik, hayatlarını yıktık. Ne için? Sen de benim kadar biliyorsun neyi, nasıl yaptığımızı.

Rauf ve Aydın arasındaki diyaloglardan alınan yukarıdaki tümceler, dizide örtük olarak anlatılan, ancak dini yönelimli insanların belleklerinde son derece canlı ve derinlikli bir konuyu ele almaktadır. Bu konu; laik askeri kesim tarafından orduda ve kamusal alanın çeşitli alanlarında sürdürülen irtica mücadelesi çerçevesinde inançlı insanların haksızlığa uğradığı, suçsuz yere ağır cezalar ödediği inancıdır. Bu sıkıntılı dönemde neler yapıldığının detaylarıyla açıklanması kurgusal bir dizinin görevi değildir ve yapılan örtük anlatımlar, kullanılan imalar gerekli mesajın dini yönelimli izler kitleye ulaşması hususunda yeterli görünmektedir. Bu sebeple Aydın ve Rauf tarafından

kullanılan, “çok yanlış şeyler yaptık”, “ne yaptıysak bu ülke için yaptık”, “sen biliyorsun neyi, nasıl yaptığımızı” gibi ifadeler dizide kullanılan örtmecelerdir.

f- Yineleme

Ve İnsan Aldandı dizisinde kullanılan yinelemelerin en önemli işlevlerinden birisi dizinin söylemini yaygınlaştırıp güçlendirmek, diğeri ise biz ve onlar ayrımına ilişkin detayların belirginleşmesini sağlamaktır. “*Hak ve Adalet*” bölümünde sıklıkla yinelenen kavramlardan biri onların olumsuz davranışlarına, haksızlığına; dini yönelimli insanların ise doğruluk ve haklılığına işaret eden “mağduriyet” kavramıdır. Daha dizinin ilk sahnesinde şeytanın Hilal’i kandırmayı düşündüğü konunun Hilal’in mağduriyeti olduğu ifade edilmektedir. Nitekim dizi anlatısında sürekli olarak Hilal’in, babası Şükrü’nün mağdur edilişleri, hem de haksız yere birçok sıkıntıya maruz kaldıkları yinelenmektedir. Böylelikle Hilal ve Şükrü kurban karakterler olarak sunulmakta ve söylemlerinin meşruiyeti sağlanmaktadır. Aslında mağduriyet kavramı Türkiye’deki modernleşme hareketlerinin, dini yönelimli kesimler üzerindeki yaygın yansıması olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin merkezinden uzaklaştırılan, dışlanan, karar alma süreçlerinden tavsiye edilen dini kesimler, mağduriyet kavramını kendi durumlarına uygun görmektedirler. Nitekim analiz edilen bölüm, İslami düşüncenin sahip olduğu bu mağduriyet anlayışını yineleyen, pekiştiren bir söyleme sahiptir. Bu bağlamda modernist değerlere yönelen Batıcı güçlerle bir kutuplaşma yaratılmaktadır ki bu oksidental bir anlayışa işaret etmektedir.

Dizinin gerek bu bölümünde gerekse yayınlanan diğer bölümlerinde yinelenen en önemli husus ise şeytanın aldatıcı, kandırıcı ve insanı kötülöklere sürükleyen karakteridir. Dizi izler kitlesine, şeytanın fitnesine karşı sürekli uyanık olmayı telkin eden ve dolayısıyla günlük yaşam pratiklerimizde, karar alma süreçlerimizde iyiyi, doğruyu, dine uygun olanı gözetmemizi öneren bir söylemsel bütünlöğe sahip görünmektedir.

f- Kurbanlaştırma

Kurbanlaştırma, söylemde “biz”in varlığını ve eylemlerini meşrulaştıran bir yaklaşım olarak görülebilmektedir. Zira söylemde inşa edilen karşıtlıkta

kurbanlaştırılan karakterler genelde “biz” olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşün *Ve İnsan Aldandı* dizisinde tutarlı bir şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Analiz edilen “*Hak ve Adalet*” bölümünün temel konusu da bir kurbanlaşma, haksızlık, mağduriyet hikâyesidir. Ancak dizi anlatısında ele alınan kurbanlaştırmanın iki yönlü olarak temsil edildiği söylenebilmektedir. Birincisi; hikâyenin ana karakteri olan Hilal’in, babası Şükrü’nün ordudan atılmasının ardından yaşadıkları sebebiyle kurbanlaşan karakterler olmalarıdır. Diğeri ise şeytanın, Hilal’in geçmişe yönelik acı hatıralarından istifade ederek verdiği fitne sonucunda Hilal’in inancına uygun olmayan davranışlarda bulunması ve kendisini ölüme götürecektir bir girdabın içersine girmesidir.

Birinci kurbanlaştırma temsili daha çok ideolojik vasıflar taşımaktadır ve daha önce de belirttiğimiz üzere yakın geçmişte yaşanan; Batıcılık akımının, oryantalist düşüncenin, laikliğin temsilcisi konumundaki askeri kesimin, anti-laik olduğuna inandığı dini yönelimli gruplara karşı takındığı sert tavrın kendi kurumsal yapısına yansımaları ele almaktadır. Suçu olmadan suçlu konumuna düştüğü ileri sürülen Şükrü’nün hikâyesini bu çerçevede ve siyasal bağlamda değerlendirmek gereklidir.

İkinci kurbanlaşma ise daha bireysel, daha maneviyata yöneliktir ve şeytanın insanları kandırmasını konu edinmektedir. Ancak İslami söyleme göre, Allah insanlara şeytanın fitnelere karşı koymak amacıyla irade vermiştir ve bu iradenin kullanılması insanın aldanmasının önüne geçecektir.

Şeytan: Senin iraden neredeydi, o nefretin tohumlarını saçarken.

Hilal: Derinde, öfkemin içinde saklanmıştı ama sonra çıkarmayı bildim. Sana karşı durmayı bildim.

Nitekim şeytan ve Hilal arasında geçen diyalog, insanın iradesini kullanması durumunda şeytana karşı durabileceği söylemini içermektedir.

2.3.4. Biçimsel Yapı

Söylemler içinde yer aldıkları metnin yapısından bağımsız değildirler. Biçimsel yapı hem söylemi etkilemekte hem de söylem tarafından belirlenebilmektedir. Bu durumda söylemde anlamla beraber biçimsel yapı ve biçimsel yapının unsurları olarak

yapısal vurgu, tümce sıralamaları, tümce yapıları, eş anlamlı kelimeler, sözdizimleri, zamir ve kiplerin kullanımı da önemli görünmektedir.

a- Yapısal Vurgu

Manşet, başlık, özet, jenerik gibi geleneksel biçimler metnin başında bulunmakta ve en önemli noktaları açıklayan önermeleri içermektedir. Nitekim dizinin açılış sahnesi, bölümde ele alınan kavramın izleyiciye aktarılmasını sağlamakta ve dizideki temel karakterin şeytan olduğunun vurgulanması görevini yerine getirmektedir. Şeytana ilişkin görsel bir temsile sahip sahne, şeytan tarafından hedef olarak belirlenen Hilal'i de izleyiciye sunmaktadır. Giyim-kuşam gibi biçimsel özellikler itibariyle inançlı bir kadın olduğu anlaşılan Hilal ile şeytan arasındaki mücadele, dizi anlatısının devamında verilen bilgilere de temel teşkil etmektedir.

Şeytan: Bir türlü o küçük kalbine sızıp kaydıramadım ayağını. Ama bu aralar seninle daha bir özel ilgileneceğim. Seni yıllardır itaat ettiremediğim nefsinle beraber avlayacağım.

Bu örnekte, şeytanın Hilal'i hedef aldığı, “*bu aralar seninle daha bir özel ilgileneceğim*” tümcesinden anlaşılabilir. Ayrıca “*yıllardır itaat ettiremediğim nefsin*” ifadesi, Hilal'in dini bütün, inançlı ve daha önce şeytanın yönlendirmelerine aldanmamış dolayısıyla bizi temsil eden bir karakter olarak görülmesini sağlamaktadır.

Şeytan: Mağduriyet, öfkenin temelidir Hilal. Sen ise çok ağır bedellerin ödedin bu hayatta. Bir insan için en büyük mağduriyetlere katlandın.

Şeytan: Seni Hak diye haksızlığa, adalet diye intikama götüreceğim... Adalet diye diye nefsinin esiri bir intikamcı olup çıkacaksın.

Yine açılış sahnesinde şeytanın konuşmalarından alıntılanan bu ifadeler, şeytanın Hilal'i kandırma hususunda kullanacağı kavramların “*mağduriyet*” ve “*hak ve adalet*” kavramları olduğunun izleyiciye aktarılmasını sağlamaktadır. Dizinin bu yapısal vurgunun dizinin sonuna değin sürdürüldüğü tespit edilmiştir.

b- Eşanlamlılık ve Yeniden Anlatım

Eşanlamlılık bağlamsal bir kavramdır ve bağlam özelliklerinin bir işlevi olarak benzer anlamlar, farklı sözcüklerle değişken bir biçimde ifade edilebilmektedir. Bu ise benzer anlamların farklı kelimeler ile ifade edilmesi veya farklı anlamların benzer

kelimelerle ifade edilmesi gibi bir durumu ortaya çıkarabilmektedir. Toplumsal bağlam çerçevesinde, eş anlamlı kelimelerden hangisinin kullanılacağına tercih edilmesi ideolojik bir çözümlere dolayısıyla söylemin ortaya çıkarılmasına olanak sağlayabilecektir. *Ve İnsan Aldandı* dizisinde rastlanılan eş anlamlı kullanımlar şöyle tespit edilmiştir:

Şeytan: Doğduğundan beri ne Yeşim'ler, ne Filiz'ler ne ismi cismi belirsiz nice yardımcım gelip geçti hayatımdan. Bir dantel gibi bir örümcek ağı gibi işledim ömrünü.

Hilal: Sen O'sun. Sen cennetten kovulmuş olansın. (Yeşimi kastederek) Ya sen?

Şeytan: O benim avanem Hilal. Seni bir sürüngen gibi yollarıma düşüren avanem.

Bu örnekte şeytan, Hilal'i kandırmak için hayatına gizlice dâhil ettiği kimseler hakkında öncelikle “yardımcı” ifadesini sonrasında ise “avane” ifadesini kullanmaktadır. Avane; yordakçı, yardımcı anlamlarına gelen eski bir isimdir⁷² ve dini literatürde kullanılan bir kavramdır. Nitekim Gülen, peygamberin hadislerinde şeytanla ilgili olarak; “*İblis tahtını su üstüne kurar. Sonra yapacakları kötülükleri yapmak üzere avanesini sağa sola gönderir*” ifadesini kullandığını belirtmektedir.⁷³ Bu noktada şeytanın yardımcı yerine avane kelimesini kullanması dizinin sahip olduğu dini yönelimi ve dini terminolojisini ortaya koymaktadır. Dizide şeytanın yardımcıları kötülük yapmaya göndermesine ilişkin dinsel inanış yeniden anlatımla canlandırılmaktadır.

- Dizide şeytanın mekânı, peygamberin ifade ettiği gibi su üstünde kuruludur.

⁷² <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁷³ <http://tr.fgulen.com/content/view/19885/3/>

Dizinin görsel ve dilsel söylemi Gülen'in ifadesi ile uyuşmaktadır. Şeytanın mekânı, tıpkı peygamberin tarif ettiği, Gülen'in örnek gösterdiği gibi su üzerinde kuruludur. Ayrıca şeytan, yine ifade edildiği gibi avanelerini yani yardımcılarını kötülük yapmaları için sağa sola göndermektedir:

Şeytan: Kazanamadık ama henüz her şey bitmedi. Yenilgiyi hazmedemem. Hele hele avucuma aldıklarımı son anda kaybetmek beni daha da hırslandırır. Ama ben yılmam. Kıyamete kadar dur durak yok bana. Avanelerim, yoldaşlarım durmak yok, yıkmak var. İmanları delik deşik etmek var. Grup harami; hadi çökün boğazlarına. Grup vesvese; bulandırın akıllarını, çıkartın şirazedem. Tuğyan avaneleri; her yeri kana bulayın. Ateşin çocukları; yakın, yandırın, çıkmaz sokaklarda yolsuz bırakın.

Şeytanın bu tümceleri, kendisine aldanmayan ve son nefesini kelime-i şahadette bulunarak teslim eden her temel karakterin ardından son sahnede yinelenmektedir. Bu sahne, dizinin dini yönelimini temsil eden temel sahnelerden birisidir. Zira buradaki temsiller, birincil İslami kaynaklardan olan peygamberin hadisindeki gibi şekillendirilmiştir. Bu örnekte kullanılan kelimeler, eş anlamlılar arasında dini söyleme daha uygun, dini kaynaklarda daha fazla zikredilenlerin seçimine işaret etmektedir.

c- Sözcük Seçimi ve Sözel Tarz

Ve İnsan Aldandı dizisinin sözel tarzı, olumlanan ve olumsuzlanan kavramların sözcük seçimleri sayesinde ortaya konduğu bir işleve sahiptir. Kavramların olumsuzlanma ya da olumlanma tercihi ise dini norm ve değerlere göre belirlenmektedir.

Şeytan: Seni yıllardır itaat ettiremediğim nefsinle beraber avlayacağım. Hak diye haksızlığa, adalet diye intikama götüreceğim... Adalet diye diye nefsinin esiri bir intikamcı olup çıkacaksın.

Bu örnekte, “hak” ve “adalet” kavramları dizinin söylemi tarafından olumlanırken “haksızlık”, “adaletsizlik” ve “nefsin istekleri” ise olumsuzlanmaktadır. Dizi, nefsin isteklerine uyan insanın hak ve adaletten uzaklaşacağını ileri sürmektedir. Modern dönemdeki popüler kültür, tüketim kültürü gibi anlayışlara göre insan, nefsinin isteklerine sürekli olarak cevap vermeye yönlendirilmektedir. Bu durumda modernist sistemde hak ve adaletin sağlanmasının son derece zor olduğuna yönelik düşünce temel düşüncesini oluşturmaktadır.

Şeytan: Senin iraden neredeydi, o nefretin tohumlarını saçarken.

Hilal: Derinde, öfkemin içinde saklanmıştı ama sonra çıkarmayı bildim. Sana karşı durmayı bildim.

Bu diyalog ise “öfke”, “nefret” gibi kavramların olumsuzlandığı “irade” kavramının ise olumlandığı tespit edilmiştir. İrade kavramı özellikle nefsin isteklerine karşı koymada insanın en büyük savunma gücüdür ki modern toplumsal yaşamda da insan için en gerekli kavramlarında başında görülmektedir.

Şeytan: Çoktan kalbine taht kurdum bile. O nefretin temeli nerden sanıyorsun? Bir asker kıızıydın sen Hilal. Ama Allah’ın emri olan ölümü bile metanetle kabullenmedin. Kafanda büyüttün, büyüttün kocaman bir nefrete dönüştürdün. Adalet diye çıktığın yolda kiralık katillere bile bulaştın Hilal.

Bu örnekte yine “nefret” kavramı olumsuzlanmakta iken Allah’ın emri olan ölümün metanetle kabul edilmesi gerektiği izleyiciye aktarılmaktadır. “Kalbe taht kurmak” ise manevi açıdan insanın yönelimini ifade etmek amacını taşımaktadır ve şeytan “*kalbine taht kurdum*” diyerek Hilal’i aldatıp kendi tarafına çektiğini ima etmektedir.

Dizideki sözcük seçimlerinde dini terminolojiye örnek teşkil edecek şekilde Arapça veya eskiden yaygın olan isimlere rastlanmıştır. Buna göre, “avane”, “harami”, “şiraze”, “vesvese”, “tuğyan” vb. gibi günlük yaşamda sıkça kullanılmayan sözcüklerin dizide kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca gerek Şükrü, gerekse Hilal’in tam ölüm anlarında kelime-i şahadet getirmeleri de dizideki dini söylemin ortaya koyan sözel tarza örnek olarak gösterilebilmektedir.

d- Tümce Yapısı ve Sözdizimi

Van Dijk’a göre, tümceler bir ya da daha fazla önerme içerebilmektedirler ve bu önermelerin yüklemeleri, zihinsel modellerin temsilinde olduğu gibi, olumlu ya da olumsuz düşünceler ifade edebilmektedirler (Van Dijk,2003:64). Tümcelerdeki söz dizimleri, bir düşünce veya gerçeğin öne çıkarılmasını veya arka plana atılmasını sağlayacak bir şekilde yapılabilmektedir. Bu ise söylemi belirleyici bir unsur olarak görülebilmektedir.

Güven: Bedenime de beynime de hep hükmetmek istedi. Oysa oğluydum ben onun oğlu.

Güven, eşi Hilal'e babasını anlatırken çeşitli olumsuz ifadeleri içeren tümceler kurmuştur. Güven'in son tümcesinde ise "oğul" ifadesi iki kez tekrarlanmıştır. Böylelikle Güven'in babasına karşı olan kırgınlığı izleyiciye aktarılmakla kalmamış, baba ve oğlun farklı düşüncede karakterler oldukları da vurgulanmıştır.

Şükri: Hayatımı çaldın Şahin. Canım gibi sevdiğim mesleğimden ettin. Beraber yemin etmiştik. Beraber takmıştık yıldızları. Sen, sen çaldın hayatımı sen çaldın Şahin.

Şükri: Neden yaptınız bunu? Beni haksız yere attınız ordudan. Beni yapayalnız bıraktınız. Silah arkadaşlarımdınız. Nasıl vurdunuz sırtımdan?

Şükri: Karanlık benim neyimde? Mesleğimi, kişiliğimi mahcup edecek neyim var benim? Neden bu kadar inançlı olmayı sıkıntı haline getiriyorsunuz anlayamıyorum. İnançlı olmak içi de dışı da aydınlık tutar.

Bu örnekte Şükri'nün Aydın'a yönelttiği sorulara ve suçlama önermelerine yer verilmiştir. Bu sorular ve suçlamalar, bir hesap sormayı ifade etmektedir ve Şükri örneğinde, ordudan atılan tüm dini yönelimli askerlerin düşüncelerini temsil eder niteliktedir. Bu önerme ve sorular karşısında tatmin edici bir cevap alınamaması da dini yönelimin haklılığını ve doğruluğunu temsil etmektedir.

e- Kiplikler

Önermeler, "...mesi/ması gereklidir", "...mesi/ması olasıdır", ya da "...duğu/diği biliniyor" gibi kiplikler tarafından nitelenebilirler. Kiplikler dünyayı ve dünyadaki olayları temsil etme şeklimizle ilgilidir (Van Dijk,2003:65). Carnap'a göre (Carnap,1948:175) kiplikler; zorunlu, imkânsız, olumsal, zorunlu-değil, olumsal-değil, mümkün şeklinde altı çeşit olarak sınıflandırılabilirler. Analiz edilen "*Hak ve Adalet*" bölümünde özellikle şeytan ve yardımcısı Yeşim'in fitne vermesi sırasında "...mesin/masın" ve "..yap/et" gibi zorunluluk ve emir kipleri kullandığı gözlemlenmiştir:

Hilal: Ne yaparım ben şimdi? Nasıl dönerim ben o eve? Nasıl çıkarım karşısında

Yeşim(Şeytanın Yardımcısı): O adama yaptıklarını tek tek ödeteceksin. Duydun mu beni? Acını içine gömüp sabırla bekleyeceksin ama zamanı gelince size ne yaşattıysa yüz kat, bin kat, milyon kat ödeteceksin ona. Öldürmekle mi olur süründürmekle mi olur onu yüreğine sor. Ne diyorsa gözünü kırmadan yap.

Bu örnekte şeytanın yardımcısı Yeşim'in, Hilal'i kötülüğe yönlendirmek için gereklilik ve emir kiplerini sıklıkla kullandığı görülmektedir. Yeşim, Hilal'i, sinsî bir şekilde plan yapması ve Aydın'ı öldürerek intikam alması yolunda ikna etmeye çalışmaktadır.

Aydın: Bazen gidip, her şeyi anlatayım, neyse cezası çekeyim kurtulayım bu vicdan azabından diyorum.

Rauf (Şeytan): Yapamazsın, kimseye anlatamazsın bunu. Biz sıradan insanlar değiliz Aydın, seçkin insanlarız. Hep beraber yemin ettik, söz verdik. Geri dönüş defterini kapattık. Yelkenleri zamanında yaktık biz. Ayrıca pişman olacak bir şey yapmadık. Ne yaptıysak bu ülke için yaptık.

Bu örnekte Rauf, Aydın'ın orduda olan bitenleri itiraf etme ihtimaline karşılık “*yapamazsın, anlatamazsın*” gibi imkânsızlık kiplikleri kullanmaktadır. Aslında Rauf gerçeklerin ortaya çıkmasından korkar görünmektedir ki bu durum; laik askeri kesim karşısındaki dini düşünceyi meşru ve haklı kılma amacını ortaya koymaktadır. Böylelikle imkânsızlık kiplerinin kullanımı dizinin ideolojik amacına uygun şekilde gerçekleşmiştir.

Hilal: Bir an gözüm kararsa öldürecektim adamı, katil olacaktım resmen.

Yeşim(Şeytanın Yardımcısı): Ya gözünün önünde dururken sen yaşayabiliyor musun?

Hilal: Hayır. Her saniye kalbim kinle doluyor. Yapamıyorum, duramıyorum o evde.

Yeşim (Şeytanın Yardımcısı): Çünkü adalet istiyorsun Hilal. Yaptıkları yanına kalmasın istiyorsun. Niye hapiste değil şimdi? O kadar suç işlemiş. Varsa vicdanı gitsin anlatsın.

Bu diyalogda Yeşim tarafından kullanılan “*adalet istiyorsun*”, “*yaptıkları yanına kalmasın istiyorsun*” gibi ifadeler; zorunluluk veya gereklilik anlamı içeren kiplik kullanımına örnek olarak gösterilebilmektedir. Böylelikle Yeşim, Hilal'e İslamiyet'e uygun olmayan düşünce ve davranış modellerini benimsetmeye çalışmaktadır.

2.3.5. Dizide Temsil Edilen Toplumsal Rol Modelleri

Dizinin analiz edilen “*Hak ve Adalet*” bölümünde toplumsal rol modelleri hususunda aile merkezi bir konumdadır. Dizide ailenin varlığı ve devamı eşler arasındaki uyum ve düşünce birliğine dayandırılırken anne-baba gibi yakın akrabaya bakma kavramı da bu düşünceye eklenmektedir. Dizide Güven ve Hilal tarafından

temsil edilen aile çekirdek aile olmakla birlikte, Hilal'in anne ve babasının vefat etmiş olması, Güven'in annesinin vefat etmiş olması, çiftin çocuklarının bulunmaması gibi faktörler göz önüne alındığında bunun zorunluluktan kaynaklandığı anlaşılabilir. Zira Hilal, Güven'i dargın olduğu babasını huzurevinden alıp eve getirmesi hususunda yüreklendirmektedir. Dizinin hikâyesinin temel gelişimi de Güven'in babası Aydın'ın eve gelişiyle başlamaktadır.

Modern çekirdek aileyi göz önüne aldığımızda Hilal'in kayınpederi ile aynı evde yaşamak istemesi rasyonel bir davranış olarak görünmemektedir. Ancak Hilal'in inançlı bir kadın olması ve İslami düşüncede anne, baba ve yakın akrabaya bakmaya verilen önemin farkında olması sebebiyle kayınpederini eve alma davranışı dinsel açıdan rasyonel görünmektedir. Dolayısıyla dizideki aile temsili modernist değerler yerine dini değerlere önem vermektedir ve bu açıdan oksidental bir niteliği bulunmaktadır.

Hilal: Her asker kötülük yaptı diye bir şey yok ki. Ayrıca kayınbabam o. Bana hangisi yakışır? Kapı dışarı etmek mi yoksa baş tacı etmek mi?

Bu örnekte Hilal, inançlı bir insan olarak kendine yakışan hareketin kayınpederini baş tacı etmek olduğunu dile getirmekte, böylelikle dine uygun bir aile rol model davranışı sergilemektedir. Hilal'in "*her asker kötülük yaptı diye bir şey yok ki*" ifadesi ise dini yönelimlilerin ordudan tavsiye edilmesini sağlayan grubun rol ve görev tanımı dışına çıkarak kötülük yaptığını ancak genelleme yapılmasının doğru olmadığını ima etmektedir.

Hilal, Güven ve Aydın arasında her şeye karşın iyi niyetle başlayan ev yaşamları şeytanın yönlendirmeleri ile zamanla bozulmaya başlamıştır. Hilal, Aydın'ın babasının ordudan atılmasından sorumlu olan "Şahin" lakaplı kişi olduğunu öğrendikten sonra ise durum tamamen değişmiştir. İlk başlarda Aydın'a "baba" diye hitap eden Hilal artık bundan vazgeçmiştir.

Hilal: Güven, biz bir hata yaptık. Baban bu evden gitmeli.

Güven: Neden:

Hilal: Çünkü aynı çatı altında yapamıyorum. Denedim ama olmuyor.

Güven: Saçmalama Hilal. Sen ısrar ettin, sen yüreklendirdin beni. Bir günde ne değişti ki?

Hilal: Ne değiştiyse değişti Güven. Hata yaptık diyorum. Olmuyor işte. O katille aynı evde yaşayamam ben. Yüzüne baktıkça babam geliyor aklıma. Anlamıyor musun? Yapamıyorum.

Hilal'in Aydın'a karşı tavır değişikliği öncelikle "*baban bu evden gitmeli*" ifadesinden sonrasında ise "*o katille aynı evde yaşayamam*" ifadesinden anlaşılabilir. Dolayısıyla, Hilal'in mağduriyet duygusundan kaynaklanan intikam hırsı, inançlarından kaynaklanan rol modeli anlayışına -kayınpederine "katil" diyecek kadar- baskın gelmiş görünmektedir. Hilal'in Aydın'ı düşman olarak gören düşüncesi, hayalinde gördüğü babasının konuşması sonucu değişmekte ve Hilal ve Aydın arasındaki barış, Hilal'in Aydın'a her şeye rağmen "baba" şeklinde hitap etmesiyle sona ermektedir. Aydın da Hilal için "kızım" ifadesini kullanmaktadır.

Dizide, Parsons'ın modern toplumlara genellediği şekilde Hilal (kadın) evi ve özel yaşamı, Güven (erkek-koca) ise işi ve kamusal yaşamı temsil etmektedir. Dizinin söylemi, aile birliği içersindeki manevi hislerin önemini vurgulamakta ve eşler arasındaki iletişim sürecinin doğruluk üzerine kurulmasını öngörmektedir. Böylece aile içersindeki sorunların çözümünün de kolaylaşması mümkün görünmektedir. Dizinin merkezinde yer alan Hilal'in ailesi işlevler açısından ele alındığı takdirde çiftin çocuklarının olmaması sebebiyle biyolojik işlevini yerine henüz getirmediği söylenebilmektedir. Güven ve Hilal'in ilişkileri açısından bakıldığında ailenin psikolojik işlevini önceleri sağlıklı bir şekilde yürüttüğü ancak değişen şartlarla beraber başlayan huzursuzluk sonrasında bu işlevin de aksadığı gözlenmiştir. Dizide yer alan ailenin eğitim seviyesine ilişkin kesin bir tespit yapılamamaktadır. Ekonomik işlev ve saygınlık işlevi açısından orta sınıfa özgü bir temsile sahip olan Hilal ve Güven ailesinin eğlence-boş zaman faaliyeti işlevlerine ilişkin detaylı bilgi edinilememiştir.

2.3.6. Değerlendirme

Ve İnsan Aldandı dizisinde, İslami otoriteyi temsil eden ve gerek davranışları gerekse söylemi itibarıyla İslam'a uygun rol modellerini belirleyen bir aktör olmamakla birlikte, İslami rol modellerinin öteki üzerinden tanımlanmasını sağlayacak bir 'şeytan' karakteri bulunmaktadır. Aslındaki dizideki şeytan, İslami düşünce tarafından yapılan

tanımlamaya uygun davranmakta ve insanları, ilahi emir ve yasaklara karşı çıkmaya yönlendirmektedir. Şeytan tarafından olumsuzlanan, değiştirilmek istenen, bozulmak istenen kavramların ve değerlerin, İslam'ın olumladığı kavramlar ve değerler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dini yönelimli dizilerde ideal İslam ve ideal Müslüman'a ilişkin formlar üretileceğine ilişkin hipotezimiz *Ve İnsan Aldandı* dizisinde öteki üzerinden idealize edilecek şekilde gerçekleşmiştir. Dizinin ele aldığı konular ile Batı'nın materyalist anlayışına ve popüler kültür değerlerine karşı eleştirel bir tutum geliştirmesi de çalışma öncesinde öngörülen hususlar arasında yer almaktadır ki bu durum diziyi oksidental bir kimlik kazandırmaktadır.

Dizide ideal Müslüman'a ilişkin biçim ve değerler ötekilik üzerinden oluşturulmaktadır. Dizi anlatısı içinde iyinin, doğrunun, dine uygun olanın anlatılabilmesi için kötüye, yanlışla, dine uygun olmayana ihtiyaç olduğuna dair hipotez doğrulanmaktadır. Bu tarz bir temsil, bize ait olan değerlerin olumlanması, yüceltilmesi, onlara ait olan değerlerin ise eleştirilmesi ve reddedilmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle dizide, inançlı insanlar için örnek rol modelleri oluşturulmaktadır. Bu modeller, inançlı insanların özel yaşamlarında, aile içi ilişkilerdeki rolünü, gerekse kamusal alandaki rollerini belirleyici niteliktedir. Nitekim "*Hak ve Adalet*" bölümünde Şükrü karakteri, inançlı bir insanın kamusal alandaki meşru ve doğru duruşunu temsil etmektedir. Şükrü'nün, inançlı olması ve eşinin başörtüsü takması sebebiyle ordudan atılan bir karakter olarak mağduriyeti; öteki düşüncenin rol modeli anlayışına uygun olmadığına da işaret etmektedir. Hilal ise inançlı bir kadın olarak aile ilişkileri içersinde temsil edilen bir rol modelini benimsemiştir. Nitekim Hilal, şeytanın etkisinde olmadığı sürece; eşine, kayınpederine hürmet eden, yakın akrabaya bakmayı önemseyen, İslam'a uygun giyim-kuşama sahip olan bir karakter olarak sunulmaktadır.

Dizinin analiz edilen "*Hak ve Adalet*" bölümünde, bize ilişkin değerlerin din, inanç, iman gibi kavramlarla, onlara ilişkin değerlerin ise laiklik, din karşıtlığı gibi kavramlarla ifade edilmesi diziyi oksidental bir nitelik kazandırmaktadır. Zira Türk hatta Osmanlı Batılılaşmasında laiklik yani sekülerlik, Batılılaşmanın ön koşulu olarak görülmektedir. Ayrıca cumhuriyet tarihimizde laiklik, dini yönelimli gruplara karşı

devletin üst bürokratik kurumlarınca sürekli olarak korunan, kollanan kavramların başında gelmektedir. Bu durumda dizi, Batıcı güçlerin laiklik söylemini ve bu söylem çerçevesinde yapılan eylemleri eleştirmekte, bu eylemleri suç olarak görmektedir. Batıcılık karşıtı olan bu söylemine dayanarak dizinin oksidentalit bir yapıya sahip olduğu ileri sürülebilmektedir.

Dini dizilerde bütüncül bir anlayış çerçevesinde ‘ben’ değil ‘biz’ kavramı olacağına ilişkin varsayımın *Ve İnsan Aldandı* dizisinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Zira şeytan, insanları saptırmak için bir sürü yardımcıya (avaneye) sahiptir ve yine insanlardan bir kısmının şeytanın yolunda gittiği dizinin söylemi tarafından temsil edilmektedir. Bu durumda insanın kendi iradesi ve vicdanının sesini dinleyerek şeytanın yönlendirmelerine direnebileceği ve direnenlerle direnemeyenlerin iki kutbu temsil ettiği dizinin söyleminden anlaşılabilir. Böylelikle içsel ve bireysel verilen mücadeleler bir inançlılar grubunun oluşmasını sağlayacaktır.

Araştırma öncesinde dini dizilerin dini simge, ritüel ve mekânları işlevsel bir biçimde izleyiciye aktaracağı yönünde bir hipotezimiz bulunmaktadır. Dizinin “*Hak ve Adale*” bölümünde, hipotezimize uygun bir dini mekân temsiline rastlanmamıştır. Ancak dizide, Hilal’in inançlı bir kadın karakter olarak temsil edilmesinde başörtüsü ve giyim-kuşam önemli bir işlevsellikle kullanılmaktadır.

Dizide şeytan, hayatın her anında çeşitli kimliklerle karşımıza çıkabilecek ve bizim dine uygun olmayan düşünce ve eylemlerde bulunmamıza sebep olabilecek bir karakter temsiliyle sunulmaktadır. Böylelikle inançlı insanlar için sürekli bir uyanıklık hali telkin edilmekte, akli temsil eden kavram olarak irade, inancı temsil eden kavram olarak ise vicdan kavramları dizide ön plana çıkarılmaktadır. Dini bir rasyonaliteyi de ifade eden bu söylem dizinin temel yapı taşı olarak görülebilmektedir. Şeytanın günlük yaşamımızdaki varlığına ilişkin dizi söylemi, metafizik dünyanın fiziki dünya üzerindeki etkisini ve belirleyiciliğini göstermektedir. Bu söylem de dizinin oksidentalit yanlarından birisini oluşturmaktadır, çünkü modernist sistemde metafizik dünyanın herhangi bir gücü, etkisi ve iktidarı söz konusu değildir. Dizide şeytanın mekânı tıpkı peygamberin tarif ettiği şekilde su üstündedir ve şeytan yardımcıları kötülük yapmaları için sağa sola göndermektedir. İslami düşünceye uygun şekildeki bu

temsil, dizinin fiziki ve metafizik dünyayı İslami söyleme uygun şekilde tanımladığına örnek teşkil etmektedir.

Dizinin her bölümü bir ölüm sahnesiyle sona ermektedir ve hikâyesi ele alınan kişinin şeytana aldanıp aldanmaması yani cennet ve cehennem arasındaki kararı bu sahnede çözülmektedir. Kelime-i şahadet getirip ölen kişiler şeytana aldanmayan ve cennetle müjdelenen kişilerdir. Böyle bir durumda şeytan memnuniyetsiz olur ve bunu şu ifadeyle dile getirir:

Şeytan: Kazanamadık ama henüz her şey bitmedi. Yenilgiyi hazmedemem. Hele hele avucuma aldıklarımı son anda kaybetmek beni daha da hırslandırır. Ama ben yılmam. Kıyamete kadar dur durak yok bana.

Finaldeki ölüm sahnesinde kişinin, kelime-i şahadet ile Allah'a inandığını, sığındığını ifade etmeden ölmesi durumunda ise şeytan çok mutlu, memnun olur ve ifadesi de şöyle olur:

Şeytan: Zafer, zafer, zafer. Zafer değil, başlangıç. Daha çok yol var. Kıyamete kadar durmak yok.

Böylelikle dizinin söylemi, ölüm sonrası bir yaşamın, cennet-cehennem kavramlarının varlığını vurgulamaktadır. Bu vurgu, dizinin söyleminin izler kitle üzerindeki etkisini arttırmasına ve temsil edilen iyi-kötü rol modellerinin toplumsal alanda gelişip yaygınlaşmasına etki yapmaktadır.

Ve İnsan Aldandı dizisinin, tez çalışması çerçevesinde oluşturulan hipotezleri kuvvetli biçimde doğruladığı tespit edilmiştir. Dizinin yapısal özellikleri, ele aldığı konular, yaratılan karşıtlık ve kutuplaşmalar, aktörler, tanımlamalar ve bunların tümünün ortaya çıkardığı genel söylem; dünyayı İslami düşünce çerçevesinde anlamlandırma gayesi taşımaktadır. Dolayısıyla dizi, Samanyolu TV'nin süregelen dini yönelimli televizyon dizicilik anlayışında; farklı temel karakterler üzerinden (uhrevi aktörler yerine şeytani merkeze alan) aynı dini söylemi yineleyerek yaygınlaştırmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Tez çalışmamız çerçevesinde analiz edilen “*Beşinci Boyut*”, “*Büyük Buluşma*” ve “*Ve İnsan Aldandı*” dizilerinin, araştırma öncesinde sahip olduğumuz hipotezlerin tamamını, yüksek oranda bir tutarlılıkla doğrulayan dini bir söyleme sahip oldukları tespit edilmiştir. Her üç dizi de günlük yaşamdaki sıradan hayatları ele almakta ve karakterlerin davranışlarını, düşüncelerini dini bir yaklaşım çerçevesince değerlendirmektedir. Dini yönelimli diziler kimi zaman kırsal yaşamdaki geleneksel problemleri (Örneğin ağalık düzeni, kan davası vb.) ele alsalar dahi çoğunlukla modern toplumsal yaşamın değiştirici ve dönüştürücü etkilerini (Örneğin tüketim olgusu, popüler kültürün etkileri, modernist değerler vb.) konu edinmektedirler. Hırs, bencillik, açgözlülük, öfke, önyargı, kibir, yalan vb. gibi insana özgü olumsuz duygu ve yönelimler de modern yaşamın çeşitli araçları tarafından desteklenen bir şekilde temsil edilmektedirler. Dini diziler bu olumsuz kavramların karşısında merhamet, hoşgörü, paylaşma, dürüstlük, doğruluk, inanç vb. gibi değerleri ise olumlamakta ve yaygınlaştırmaktadırlar. Dizilerde ele alınan konular dini bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmekle kalmamakta, dinin metafizik boyutunu temsil eden aktör ve mekânlar sayesinde ilahi bir gücün, uhrevi bir kontrol mekanizmasının varlığı sürekli olarak vurgulanmaktadır. İlahi güce yapılan bu yapısal ve söylemsel vurgular ise bu dizilerin dini bir misyon üstlendiğini göstermektedir. Nitekim *Büyük Buluşma* dizisinde yer alan ve ölen insanları sorgulama görevini yerine getiren uhrevi karakter Amil; ölüm sonrası yaşamın aklına gelmediğini ileri süren kişiye günde beş kez okunan ezanın yanı sıra “*bir de ekranlarda Hâk ve hakikati hatırlatanlar var*” ifadesiyle dini yönelimli dizilerin sahip olduğu misyonu açıkça ortaya koymuştur.

Analiz edilen dizilerde temsil edilen aktörler tarafından verilen dini kural ve kaidelere uygun kararlar, dizilerde mevcut olan dini otoriteler tarafından olumlanmakta, aksi türden kararlar ise eleştirilmektedir. Böylelikle dizilerde insanlara; dünyayı nasıl kavramaları gerektiği, diğer insanlar ile olan ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiği, nelere değer vermeleri gerektiği hususlarında dini bir yaklaşım önerilmektedir. Bu durum ise dini yönelimli Türk televizyon dizilerinin ideal İslam’a ve ideal Müslüman’a ilişkin bir form içerdiğine ilişkin hipotezimizi doğrulamaktadır. Analiz edilen dizilerde

İslam'ın temel kaynaklarının yanı sıra önemli İslamcı isimlerden Said Nursi'nin sözlerinden alıntılar yapılması; İslam'ın kavranışının ideolojik bir temelle idealize edilmesine işaret etmektedir. Dizilerde İslami otoriteyi temsil eden uhrevi aktörlerin İslami kaynakları dikkate alarak Müslümanların nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin açıklamalar getirmesi ise ideal Müslüman'a ilişkin bir form yaratma gayesi taşımaktadır. Böyle bir oluşum ve söylem, dizilerin Batı modernitesi tarafından önerilen düşünce ve davranış kalıplarından farklı, oksidentalist bir içeriğe sahip olması anlamına gelmektedir. Dizilerdeki bu idealize süreci farklı kavramlar üzerinden temsil edilmektedir ve dini yönelimli izler kitle her bölümde ele alınan kavram çerçevesinde kendi düşünce ve davranışlarını ideal olanla karşılaştırma imkânını edinebilmektedir. Örneğin para, maddi güç kavramını ele alan ve bu kavramlara zaaf derecesinde yönelmeyi eleştiren bir dizi anlatısı, insanları ekonomik faaliyetlerini dini bir çerçevede değerlendirmeye yönlendirmektedir. Merhameti, affetmeyi ele alan ve affetmenin dini bir erdem olduğunu idealize eden bir dizi bölümü ise güce sahip kişi veya toplumsal grupların çatışma ve intikam ile değil merhamet ve uzlaşa ile hareket etmesini dini bir davranış modeli olarak önermektedir.

Analiz edilen dizilerden *Beşinci Boyut* ve *Büyük Buluşma* dizilerinde uhrevi olarak temsil edilen dini otoriteler bulunmaktadır. *Beşinci Boyut* dizisinde Hızır ve Salih, *Büyük Buluşma* dizisinde ise sorgu meleği Amil böyle bir temsile sahiptirler. Hızır ve Salih, insanların iyiliğini, Hâk yolunda ilerlemesini isteyen aktörlerdir. Hızır Türk-İslam kültüründeki manevi bir kültü temsil etmektedir ve Salih ise şehitlik mertebesine yükselen bir karakter olarak Hızır'a yardım etmektedir. Hızır ve Salih yaşamın içinde, çevrelerindeki insanlar tarafından onların asıl kimliklerinden haberdar olunmaksızın yer almakta ve karar alma süreçlerinde kişilere etki etmektedirler. Uhrevi güçlerin yaşamlarımıza etki etmesini ele alan bu anlatı, halk İslam'ında ve kültürel belleğimizde önemli bir yere sahip olması sebebiyle kolaylıkla kabullenilmektedir. Dolayısıyla Hızır ve Salih izler kitle tarafından kolaylıkla benimsenmekte ve söylemlerinin doğruluğu hususunda şüpheye düşülmemektedir. Dizinin söylemine güven ve meşruiyet sağlayacak bir diğer husus; Hızır ve Salih'in her bölümde ele alınan kavramlara ilişkin yaptıkları yorumların Kur'an ayetleri veya peygamberin hadisleri gibi İslam'ın temel kaynaklarından alıntılar taşımasıdır.

Büyük Buluşma dizisinde dini otoriteyi temsil eden Amil'in, Hızır ve Salih'ten farkı günlük hayata doğrudan müdahale etmemesi, ölen insanların dünyada yapıp ettiklerini sorgulayan bir karakter olmasıdır. Dolayısıyla Amil, yine dini kaynaklardan referans alan söylemi ile insanları yargılamakta, cennete veya cehenneme gitmeleri hususunda neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermektedir. Dizi anlatısı yargılanan kişinin hayatının belirli bir dönemini, öne çıkan bir kavram üzerinden ele almakta ve Amil'in söylemi bu çerçevede şekillenmektedir. Buna istinaden dizinin söyleminde bir seçimin ve ideolojik alt yapının varlığı sezilenebilmektedir. Dizide, “yargılama”, “hüküm verme” gibi kavramlar Amil nezdinde İslam dini ile özdeşleştirilerek güç ve üstünlük ifade eden bir söylemsel öz oluşturulmaktadır. Dini olmayan ideolojilere karşı İslami düşüncenin üstünlüğünü vurgulayan bu diziler; öteki dünyanın varlığını, ceza ve ödülün mutlak bir gerçek olduğu inancını ileri sürmekte ve modernist düşünceden önemli bir farklılık arz eden bu düşünceyi kuvvetle vurgulanmaktadır.

Dini yönelimli dizilere ilişkin bir diğer hipotezimiz ise dini dizilerin dinsel bir ideoloji içerdiği ve iyiyi, doğruyu, dine uygun olanı anlatmak için kötü, yanlış ve dine uygun olmayan karakterlere, açıkçası bir ötekine, biz/onlar ayrımına ihtiyaç duyduğudur. Analiz edilen dizilerin tamamında bu hipotezin doğruluğu gözlenmiştir. Dizilerde sık sık bir grup hakkında “*onlar, inanmayanlar, şeytana uyanlar, nefesine mağlup olanlar*” vb. ifadeler kullanılmakta, karşısında ise “*biz, inananlar, Allah'ın yolunda olanlar, nefesine galip gelenler*” vb.gibi ifadeler kullanılarak biz/onlar ayrımı belirginleştirilmektedir. Bazen doğrudan kötü karakterlerin varlığıyla bazen de kötü düşüncelerin bizi temsil eden karakterleri etkisi altına alması gibi olgularla bu karşıtlık tanımlanmıştır.

Dizilerdeki temel biz/onlar ayrımı ağırlıklı olarak kavram ve düşünceler aracılığıyla aktarılmaktadır. Kavram ve düşünceler üzerinden yapılan bir ötekileştirme, dizilerdeki İslami ideolojiye işaret etmektedir. *Beşinci Boyut* ve *Büyük Buluşma* dizilerindeki dini otoriteye karşın *Ve İnsan Aldandı* dizisinde ötekileştirmenin daha belirgin olarak gerçekleşmesine olanak verecek şekilde bir “şeytan” karakteri mevcuttur. Böylelikle diğer iki dizide İslami söylemin doğrudan temsiline karşın “*Ve İnsan Aldandı*” dizisinde İslami söylem öteki üzerinden bir temsile sahip

görülmektedir. Dizide, İslami söyleme uygun olmayan düşünce ve kavramlar şeytanın söylemi sayesinde ötekileştirilmekle birlikte şeytan, İslam'ın temel kaynaklarından yararlanılarak tanımlanmakta ve konumlandırılmaktadır. Şeytanın “*cennetten kovulmuş olan*” olarak nitelenmesi, şeytanın mekânın peygamberin hadisinde işaret ettiği gibi su üzerinde tasvir edilmesi vb. gibi örnekler bu tespitimizi doğrular niteliktedir. Ayrıca şeytanın sinsisi, fısıldayan, göz boyayan, hilekâr bir şekilde temsil edilmesi de yine İslami söylem tarafından belirlenmektedir. *Ve İnsan Aldandı* dizisinde şeytana karşıt olarak konumlandırılan temel kavram insanın “vicdan”ıdır. İnsanın İslami olmayan bir yola sapmasına mani olacak olan vicdan kavramı *Büyük Buluşma* dizisinde de ele alınmış ve sorgu meleği Amil kendini bir “vicdan aynası” olarak tanımlamıştır. Öyleyse dini yönelimli diziler otorite konumundaki metafiziksel karakterlere yer vermekle birlikte insanın özdenetimini, içsel muhasebesini ön plana çıkarmaktadırlar. Modernist sistemin akıl çeldirici unsurlarına karşı böyle bir içsel gücün varlığı İslami söylem açısından oldukça önemli görünmektedir. Zira İslami söylem, tüketim odaklı; haz, mutluluk, zevk verici birçok unsur karşısında insanın dini ve imanını korumasını sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim dini yönelimli diziler, kapitalist sistemin medya aracılığıyla yaygınlaştırmaya çalıştığı haz ve zevk odaklı tüketim kültürüne karşı İslamı, daha doğrusu Müslümanları koruma gayesini barındırmaktadırlar.

Dini yönelimli diziler, her bölümlerinde farklı bir karakteri ve farklı bir konuyu irdeleyen hikâyeleri ele almaktadırlar. Bu karakterler; kimi dizide bireyselciliği temel düstur edinme yanlısına düşmüş bir yazar, kimi zaman kızını pop star yarışmasına dahil ederek zengin olma hayalleri kuran bir anne, kimi zamansa inancı sebebiyle ordudan atılan babasının intikamını almayı düşünen dindar bir kadın olarak karşımıza çıkmışlardır. Dizilerdeki hikâyeler bu ve benzeri şekilde bireylere odaklansa dahi dayanışma, güven, bağlılık, sorumluluk, dürüstlük, ortak hedef gibi cemaat yapısına uygun kavramları da öne çıkaran temsilleriyle bir “biz” bilinci yaratmaya çalışmaktadırlar. Özellikle *Beşinci Boyut* dizisinde evrenin merkezine bireyi koyan Güçlü karakterinin hikâyesi onun tüm doğrularını çürütmekte, Allah iradesinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Dizi, bireyin tek başına başa çıkamayacağı birçok durum olduğunu ve bunların ancak inanç, birliktelik, dayanışma ile aşılabileceğini ileri sürmektedir. Böylelikle Senett'in (2010:150) cemaat yapılarına atfettiği başkaları için

özveride bulunma, ortak ilkelere uyma, tek başına yaşanamayacak karşılıklı güç ve duygusal tatmin vaat etme gibi yönelimlerin bu dizide temsil edildiği saptanmıştır. Dini yönelimli diziler bireylerin hikâyeleri vasıtasıyla, İslam toplumlarının sahip olması gereken değer ve yönelimleri izler kitleye aktarmaktadırlar. Nihai olarak, tek tek bireylerin İslami söyleme uygun olarak değişmesi; hem kendileri hem de birbirleri üzerinde dini bir destek ve kontrol sürecinin işlediği cemaatvari bir toplumsal yapının oluşmasını sağlayacaktır.

Analiz edilen dini yönelimli dizilerde dini simge, mekân ve ritüellerin bilinçli ve işlevsel bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiş olup bu durum çalışma öncesinde oluşturulan hipotezlerimizde öngörülmüştür. Dua etmek, Kur'an-ı Kerim okumak, başörtüsü takmak, namaz kılmak vb. gibi simge ve ritüeller bizi tanımlayan biçimsel ve davranışsal kodlar olarak izleyiciye aktarılmaktadır. Özellikle dua etmek ve Allah'tan dilemek; sorun çözücü, sıkıntı giderici, manevi ferahlık verici bir şekilde tanımlanmakta ve olumlanmaktadır. Nitekim *Beşinci Boyut* dizisinin analiz edilen "Yazar" bölümündeki karakterlerden Handan'ın annesi dua eder ve Kur'an okurken temsil edilmiş, dizideki önemli karakterlerden biri olan Salih ise dua etmenin insana verdiği manevi gücü şöyle ifade etmiştir:

Salih: (Annesinin ölümünün ardından acısını bir türlü dindiremeyen Yiğit'le konuşur) Kalbindeki acının hafiflemesi için dua etmelisin. Dua güç bulmak, zorlukla, acıyla mücadele etmek için en iyi silahtır.

Modernist sistemde metafiziksel yönelimlerin herhangi bir fonksiyonu bulunmamasına karşın, dini dizilerde böyle bir temsil bulunması bu dizilerin oksidentalist yapılarını kavramamıza yardımcı olmaktadır. Dini yönelimli diziler maneviyatı göz ardı edildiği düşünülen modernist sisteme eleştirel bir tavır takınmakta ve modernist değerlerin madde ve mâna arasındaki dengeyi madde lehine bozduğunu ileri sürmektedirler. Böylelikle dizilerde maddeci birey ve toplumun eleştirisi yapılmakta, maneviyat kavramı ise insanın fiziksel sınırlılıklarını aşması, madde kaynaklı günah ve sıkıntılardan kurtulması, ilahi olana yönelmesi hususlarında temel bir kavram olarak sunulmaktadır. Ayrıca dizilerdeki söylemler aracılığıyla insanlar ve özellikle kadın-erkek arasında dini-manevi değerlere dayanan, uzun ve sağlam karakterli ilişkiler tesis edilmektedir ki bu durum günümüzde kolay ulaşılabilecek

tüketildiği, manevi boyutunun zaafa uğradığı ileri sürülen Batı tarzı insan ilişkilerinden bir farklılık oluşturmaktadır. *Beşinci Boyut*'taki Handan-Güçlü, *Büyük Buluşma*'daki Sadık-Perihan ve *Ve İnsan Aldandı*'daki Hilal-Güven çiftleri arasındaki ve diğer karakterlerin arasındaki ilişkilerin sunumunda İslami değerlere uygun olanın olumlanıp yüceltilmesi, uygun olmayanın ise eleştirilmesi dizilerdeki güçlü manevi yönü ortaya koymaktadır.

Dizilerde temsil edilen dini ibadet, dua ve mekânların işlevsel olarak kullanılması; maneviyat kavramının yüceltilmesini, metafiziksel unsurların fiziksel unsurlara karşı öneminin vurgulanmasını sağlamaktadır. Dizilerde temsili metafizik mekânların varlığı tespit edilmiştir. Bu mekânlar, dizinin temel karakterleri olan Hızır ile Salih, Amil ve Şeytan'ın metafiziksel boyutlarını simgelemektedirler.

● *Beşinci Boyut*

● *Büyük Buluşma*

● *Ve İnsan Aldandı*

İslamcı düşüncenin önemli isimlerinden Bulaç'ın Batı modernitesine karşı yaptığı en büyük eleştirilerden biri; dünyada çifte gerçeklik fikrinin meşrulaştırılması ve varoluşun ilahi ve manevi boyutunun göz ardı edilmesidir. Bulaç'a göre, Descartes'ın zihin ile bedeni ayırarak oluşturduğu iki mutlak alan fikri (fizik-metafizik) modernitenin temelleri arasında yer almıştır (Bulaç, 2006:16,17). İki mutlak alan fikri, metafizik düşüncenin dünya üzerindeki karar alma süreçlerinden tasfiye edilmesi, etkisizleştirilmesi ve açıkçası yok sayılması anlamına gelmektedir. Oysa analiz edilen dizilerin yukarıda görüldüğü gibi metafizik mekânlara yer verdikleri ve metafizik karakterlerin günlük yaşantılarımıza müdahale etmesini veya sorgulamasını konu edindikleri görülmüştür. *Beşinci Boyut* dizisindeki Salih ve Hızır, *Ve İnsan Aldandı* dizisindeki Şeytan karakterleri günlük yaşamda şekil değiştirerek var olabilmektedirler. "*Büyük Buluşma*" dizisindeki Amil karakteri ise insanların bu dünyada yapıp ettiklerini

sorgulama gücüne sahip bulunmaktadır. Böylelikle Batı modernitesince bu iki boyut arasında yapılan ayırım, oksidentalist yapıdaki dini yönelimli Türk televizyon dizilerinde ortadan kaldırılmaktadır. Bu temsiller, Nasr'ın ifadesiyle (2009:117,118) *“Tanrı'nın giderek, insan hayatının her anına hükmeden, kişinin her iş ve hareketinde kendisine karşı sorumlu olduğu kadir-i mutlak bir Varlık değil, yarattıklarını uzaktan seyretmeye meyilli bir varlık”* olarak tanımlayan modernist teoriyi eleştiren ve çürüten bir söylemsel içeriğe sahiptirler. Böylelikle dini yönelimli diziler Tanrı'yı yeryüzünden uzaklaştıran modern düşüncenin aksine onu yeniden yeryüzüne indirmekte ve onun sınırsız olarak ifade edilen gücü ve bilgisini kutsamaktadırlar.

Dizilerdeki konular, karakterler, mekânlar ve kullanılan terminoloji; İslam'ın birincil kaynaklarına, çağdaş yorumlarına, toplumsal yaşamımızda önemli yeri olan kültürel kodlara dayanmaktadır. Bu durum dizilerdeki İslami söylemin, Foucault'un da üzerinde önemle durduğu “bağlam” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ortak özellik olarak Batıcı söylemden farklı/muhafiz İslami söyleme sahip olan diziler temel varlıkları farklı yollarla oluşturmakta, insanları toplumsal ve özel yaşamlarında Batıcı düşünceden farklı şekilde konumlandırmaktadırlar. İşte bu noktada, dizilerde tespit edilen Kur'an ayetleri, Hızır gibi Türk-İslam kültürüyle, Amil gibi İslami söylemle ilişkili karakterler ve dini terminoloji; toplumsal ve dinsel bağlamla anlamlandırılacak şekilde işlevsel bir rol oynamaktadırlar. Buna istinaden dizilerdeki İslami söylemin derinlikli ve köklü bağlamsal uzantılara sahip olduğu ileri sürülebilmektedir.

Dini yönelimli diziler Batı'nın seküler, materyalist, popüler kültüre dayanan anlayışını reddetmektedirler. İnsan aklının her şeyi kavramaya yetmeyeceği, çünkü sınırlı bir şekilde yaratıldığı inancını taşıyan bu dizilerin, yaşamın merkezine insan aklını konumlandıran moderniteden farklı bir ideolojiye sahip olduğu görülebilmektedir. Buna karşın İslami söylem akıl kavramını dışlamamakta ancak maneviyatı ifade eden kalp kavramı ile dengeli bir şekilde algılanmasını dile getirmektedir. Hızır yardım ettiği insana *“aklını kullan, kalbine kulak ver”* derken, Amil kendini *“ben bir vicdan aynasıyım”* diye tanıtırken veya şeytan kurbanına *“senin iraden neredeydi?”* diye

sorarken; Tanrı'nın varlığına işaret eden akıl ve irade ile yine Tanrı'nın maneviyatını ifade eden kalp ve vicdan kavramları arasındaki bu denge sağlanmaya çalışılmaktadır.

Dünya hayatının faniliği ve her canlının ölümü tadacak olması, dini dizilerde vurgulanan önemli hususlardan birisidir. Zira *Büyük Buluşma* dizisinin bütün bölümleri ölüm sahnesi ile başlamakta *Ve İnsan Aldandı* dizisi ise ölüm sahneleri ile sona ermektedir. Ölüm kavramı, modern söylem karşısında dini söylemin elini kuvvetlendiren bir fiziksel gerçekliktir.

Modern teori maddeye odaklıdır ve ölüm gibi madde ötesi bir kavrama ilişkin bilgi birikimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla ölüm ve ölüm sonrası yaşam hususunda dini söylem temel otorite konumundadır. Bu diziler tarafından ölüm; uykudan uyanma hali, ahirete açılan pencere, gerçek yaşamın başlangıcı olarak görülmektedir. *Büyük Buluşma* dizisindeki Salih, eşinin öldüğünü, yok olduğunu belirten Güçlü'ye sorduğu “Ölüm yokluk mudur? Kışta kaybolan, baharda canlanan yok mu olur?” sorusu ile bu düşüncüyü ortaya koymaktadır. Dini yönelimli dizilerde dünya yaşamı ise sınav yeri, uyku hali, sanal bir yaşam olarak kavranmaktadır. Dolayısıyla dini diziler ölüm sonrası yaşamın dünya yaşamından daha kıymetli olduğunu ileri sürmekte ve ölüm sonrası yaşama ilişkin vaat edilen cennetin elde edilmesinin koşulunun da dini norm ve kurallara uyulması olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim *Büyük Buluşma* dizisinde, ölen kişi Amil tarafından sorgulanmakta, yaptığı kötülükler ve iyilikler değerlendirilmektedir. Dizinin finalinde ise kişinin cennete mi yoksa cehennemi gideceği yine İslami söylemdeki amel defteri simgesi ile belirlenmektedir. Amel defterini sol elden alanların cehenneme, sağ elden alanların ise cennete gitmesi ile hikâye sonlanmaktadır. Buna benzer bir simgesel anlatım *Ve İnsan Aldandı* dizisinde de yinelenmektedir. Dizinin finalinde, hikâyesi ele alınan aktör ölüm anındayken karşısına onu aldatmak amacıyla şeytan çıkmaktadır. Kişi eğer “Allah'ın varlığı ve birliğini, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi” olduğunu kabul etmesini simgeleyen bir ifade olan Kelime'i Şahadet ile hayata veda ederse şeytan amacına ulaşamadığı için mutsuz olmaktadır. Aksi bir sahne ise şeytanı mutlu etmektedir. Böyle bir söylem insanları, yaşamlarını ölüm sonrası gerçek ve sonsuz bir yaşamın varlığını dikkate alarak düzenlemeye yönlendirmektedir.

Dini yönelimli dizilerde cennet ve cehennem kavramlarının vurgulanmasının yanı sıra özellikle olumsuz kavramların daha fazla ele alındığı ve günah, yasak, haram gibi kavramlara sıklıkla yer verildiği tespit edilmiştir. Örneğin *Büyük Buluşma* dizisinde Amil tarafından sorgulanan dizi aktörlerinin ağırlıklı olarak cehennem ile cezalandırılan bir temsile sahip olduğu gözlenmiştir. Bu durum, dizilerin günlük yaşamdaki davranış biçimlerini belirlemedeki tutarlı yaklaşıma işaret etmektedir. Nitekim Giddens (Giddens,2010:99), dinsel inanç ve uygulama biçimlerinin, günah ve yaşam sonrası kurtuluş vaadi arasında bir gerilim uyandırarak, günlük yaşamı varoluşsal korkularla etkilemeye çok daha yatkın olduklarını belirtmektedir. Bu durumda dini yönelimli dizilerde ceza ve ödül üzerine temellendirilen söylem Giddens’in düşüncelerini doğrular nitelikte yapılandırılmıştır. Ancak bu dizilerde yalnızca günlük yaşamdaki korkutucu unsurlar değil aynı zamanda Allah’ın sonsuz merhameti, affediciliği de vurgulanmaktadır. Günaha girilse, dine uygun olmayan davranışlarda bulunulsa dahi dini söylemin her zaman bir umut vaat etmesi; dinin evrenselliğini ve zaman üstü bir kavram olarak algılandığını ifade etmektedir. Dinin evrensel ve zaman üstü yönünü vurgulayan dini yönelimli diziler yaşam, ölüm ve ölüm sonrası yaşam kavramlarını birbirine bağlanmakta; yaşamdaki dini kural ve düzenlemelere ilişkin kararlılık ve meşruiyeti ise ölüm ve ölüm sonrası yaşam kavramları hakkındaki dini bilginin televizyonda temsil edilmesi aracılığı ile sağlamaktadırlar.

İslami rol modelleri, dini yönelimli diziler tarafından inşa edilmektedir ve bu bağlamda bireyin gerek aile gerekse toplumsal yaşamda nasıl davranması gerektiğine ilişkin bilgiler izleyiciye aktarılmaktadır. Aile, analiz edilen tüm dizilerde merkezi bir kavram olarak ele alınmakta ve izleyiciye dini değerlere uygun roller önerilmektedir. *Beşinci Boyut* dizisinin analiz edilen “Yazar” bölümündeki aile temsili; bireyseliği, benmerkezli dünya anlayışını benimseyen, kader inancını reddeden Güçlü ile akıllı, inancı temsil eden, ben değil biz kavramına inanan Handan arasındaki düşünsel kutuplaşmayı ele almaktadır. Dizideki dini söylem Handan’ın söylemini doğrulamakta, Güçlü’nün düşüncelerinin yanlış olduğu ise dizi anlatısındaki olay örgüsü vasıtasıyla eleştirilmekte ve ispatlanmaktadır. Böylelikle dizide Güçlü karakteri gerek aile içindeki rolü, gerekse toplumsal alandaki rolü itibarıyla olumsuz bir modeli, eşi Handan ise olumlu bir rol modelini temsil etmektedir. *Büyük Buluşma* dizisinin analiz edilen

“Pop Star” bölümünde de aile merkezi bir konumdadır ve eşler arasında yine bir kutuplaşma bulunmaktadır. Bu kutuplaşma; popüler kültürün göz alıcı nimetlerine aldanan, maddeye önem veren ve bunları elde etmek için kızını pop star yarışmasına sokan Perihan ile şan, şöhret ve paranın insan için ağır bir takım külfetleri bulunduğu inanan, popüler kültüre karşı şüpheci, maneviyata önem veren eşi Sadık arasında gerçekleşmektedir. Bu bölüm, İslami aile modelinin en temel yapı taşlarından biri olan annelik kavramını ele almakta ve bu kavrama karşı kutsayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Dizideki dini söylem, Perihan’ın annelik kavramına aykırı bir şekilde bencil, yalancı, hırslı, ilahi olana önem vermeyen biri olmasını eleştirmektedir. Perihan olumsuzlanan, dine uygun olmayan bir rol modeli temsilidir ve dizinin finalinde yapıp ettiklerinden dolayı cehenneme layık görülmesi dinin ceza boyutunu izleyiciye aktarmaktadır. *Ve İnsan Aldandı* dizisinin analiz edilen bölümündeki kutuplaşma seküler düşünce ve dini düşünce arasında inşa edilmektedir. Dizideki aile temsili ise inançlı bir kadın olan Hilal’in vicdanı, iradesi ile şeytanın fitnesi arasındaki bir çatışma söz konusudur. Dolayısıyla Hilal, dine uygun davrandığında olumlu olan, şeytanın arzu ettiği gibi davrandığında ise olumsuzlanan bir rol modeli olarak sunulmaktadır. Her üç dizideki toplumsal rol modeli temsilleri dine uygun olanın olumlandığı, dine uygun olmayanın ise ötekileştirilerek, olumsuzlandığı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bireyselcilik, benmerkezcilik, materyalizm, popüler kültür, sekülerlik vb. gibi ağırlıklı olarak Batı modernitesinin düşünsel yansımaları olarak ifade edebileceğimiz kavramların ötekileştirilmesi ise ele alınan dizilerdeki ortak ve oksidental karakterli dini söylemin varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca dizilerin modernist düşünceye karşı muhalif olan daha birçok konu ve kavramı da ele aldığı, dizilerde temsil edilen rol modellerinin de bu doğrultuda dini söylemi doğrulayıcı şekilde inşa edildiği tespit edilmiştir.

İslam kültürü ve medeniyeti sözel ve yazınsal bir temel üzerine inşa edilmiştir. Görsellik kavramı ise İslam inancında daima şüphe uyandırmıştır, çünkü görsellik, Allah’ın varlığını ve birliğini zedeleyebilecek bir putlaştırma inancının özünü teşkil eden bir yapıya sahip olarak algılanmıştır. Bu sebeple İslam kültüründe resim, heykel gibi görsel sanatlar gelişmemiş, görselliğin en güçlü aracı olan televizyonu izlemenin günah olup olmadığı dahi uzun süre tartışılabilmiştir. Ancak İslami kesimlerin

toplumsal yaşamda git gide gelişmesi televizyon gibi bir aracın gücünden istifade etmeyi zorunlu kılmıştır. İşte dini yönelimli televizyon kanalları ve bu kanallarda yayınlanan dini yönelimli Türk televizyon dizileri, İslam inancına uygun bir görselliğin yaratılmasını sağlamaktadırlar. Sözel dilde dolaşan çeşitli dini anlatı ve hikâyeler bu diziler aracılığıyla, görsel bir temsil üzerinden yeniden yaratılmaktadırlar. “*Beşinci Boyut*” dizisi Türk-İslam kültüründeki Hızır kültünü, *Büyük Buluşma* dizisi ölüm sonrası yapılacak sorgu inancını *Ve İnsan Aldandı* dizisi ise fitne veren şeytanı görsel bir temsil vasıtasıyla yeniden yaratmışlardır. Dinsel gerçekliklerin görsellik üzerinden böyle bir temsili, dizilerdeki ideolojinin yansımaya işaret etmektedir. Dizilerin söyleminde belirginleşen bu ideolojik yönelim; Batı tarzı dünya düşüncesinin yadsınmasını, İslami birey ve toplum tasavvurunun olumlanmasını, fizik ve metafizik dünya arasında bir denge kurulmasını önermektedir. Bu yaklaşım dizilerin sahip olduğu oksidental karakteri ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu diziler yalnızca mistik öğelerin yer aldığı, hayattan kopuk veya hayata önem vermeyen uhrevi anlatılar değil, bizzat hayata dair, kanaat bildiren, tanımlayan, ötekileştiren ve İslami ideolojiyi toplumsal yaşamdaki ilişkiler üzerinden yansıtan yapılardır.

Türk toplumsal ve siyasal hayatında her zaman büyük önem ve etkiye sahip olagelmüş olan din ve inanç kavramları, kitle iletişim araçlarına da çeşitli tür ve biçimler aracılığıyla temsil edilmektedirler. Popüler karakterli kitle iletişim araçlarında her ne kadar seküler bir söyleme rastlanılsa da dini yönelimli gruplar tarafından kurulmuş olan medya organları için din kavramı ve dini ideoloji hemen her zaman izler kitleye hatırlatılması gereken temel kavramlardır. Dolayısıyla bir televizyon türü olan diziler de bu gayeye hizmet edecek şekilde yapılandırılmışlardır. Dini bir görev bilincinin de etkisiyle ortaya çıkan dini yönelimli Türk televizyon dizileri, gerek yapısal gerekse söylemsel özellikleri itibariyle incelenmeye değer oluşumlar olarak görülmektedirler. Bu diziler, sıradan insanların gündelik yaşamlarına ilişkin pek çok konu ve soruna dini açıdan yaklaşmakta, dine uygun çözüm önerileri, açıklamalar, öneriler dile getirmektedirler. Bu ise bir yaratım sürecine işaret etmektedir zira bu dizilerde modern toplumsal yaşama ilişkin veriler, dini literatür ve kaynaklar çerçevesinde yorumlanmaktadır. Öyleyse konuların seçiminden başlayan, aktörlerin, anlatı yapısının, olay örgüsünün seçimiyle devam eden, çözüm bölümün

yapılandırılmasıyla sonuçlandırılan dini yönelimli diziler, söylemlerinin analiz edilmesiyle ortaya çıkarılabilecek ideolojik temele sahiptirler. İşte tez çalışmamız, özellikle Batı'nın evrensel kılmaya gayret ettiği modernist değerlere karşı İslami değerleri savunan ve yücelten bu dizilerdeki dini ideoloji söylem analizi yöntemiyle ortaya koymaktadır. Popüler dizilerdeki cinsellik ve şiddet unsurlarından uzak duran, naif, hoşgörülü ancak kesin bir dini söyleme sahip olan bu dizilerin ilerleyen dönemlerde de dini yönelimli televizyon kanallarında yineleneyeceği tarafımızca öngörülmektedir. Modern sistem sayesinde hem daha fazla hem de daha evrensel çeşitli yeni sıkıntılarla karşılaşan dini yönelimli izler kitlelerin maneviyatlarını kuvvetlendirecek, hayata ilişkin dini düşünce ve duygularının pekişmesini sağlayacak olan dini yönelimli diziler, dini düşüncenin televizyondaki en önemli yansımalarından biri olarak görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

AHMAD, Aijaj & **FETHİ** Ahmet; “*Review: In Theory: Nations, Classes, Literature*”, 1995

AKARSU, Bedia; “*Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*”, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998

AKTAY, Yasin; “*Tarih Bozumu: Tarih Sosyolojisi Denemeleri*”, Açılım Kitap, İstanbul, 2010

AKYILDIZ, Erhan; “*Taş Çağı’ndan Osmanlı’ya Anadolu*, Milliyet Yayınları, 1983

ALTHUSSER, Louis; “*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*”, İthaki Yayınları, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul, 2003

ARLI, Alim; “*Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2004

ARSLANTÜRK, Zeki & **AMMAN**, Tayfun; “*Sosyoloji (Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler)*”, Kaknüs Yayıncılık, 2000

ATAY, Falih Rıfkı; “*Çankaya*”, Betaş A.Ş., İstanbul, 1984

BALBAY, Mustafa; “*Devlet ve İslam*”, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009

BARRET, Michele; “*Marx’tan Foucault’a İdeoloji*”, Çev: Ahmet Fethi, Doruk Yayınları, 2004

BAUDRİLLARD, Jean; “*Kötülüğün Şeffaflığı*”, Çev: Emel Abora-Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

BAUDRİLLARD, Jean; “*Simülakrlar ve Simülasyon*”, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003

BAYDAR, Ahmet; “*Modern Yalnızlığa Karşı Evrensel İslam Ailesi*”, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005

BENVENİSTE, Emile; “*Genel Dilbilim Sorunları*”, Çev: Erdim Öztokat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995

BERGER, Peter L.; “*Dinin Sosyal Gerçekliği*”, Çev: Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993

- BERKES**, Niyazi; “*Türkiye’de Çağdaşlaşma*”, Yayına Hazırlayan:Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- BERKTAY**, Fatmagül; “*Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*”, Metis Yayınları, İstanbul, 2000
- BİÇER**, Bekir; “*Modernist Müslüman Mustafa Kemal*”, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2008
- BİLGİN**, Nuri; “*Sosyal Psikoloji Sözlüğü-Kavramlar, Yaklaşımlar*”, Bağlam Yayınları, 2007
- BİLGİSEVEN**, Amiran Kurtkan; “*Din Sosyolojisi*”, İstanbul, 1985
- BLOCH**, Marc; “*Feodal Toplum*”, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2005
- BOİSARD**, Marcel A.;“*Batı Dayatmacılığı ve İslam*”, Çev: Ahsen Batur, SelengemYayınları, İstanbul, 2002
- BOSTANCI**, M. Naci; “*Televizyon Dilindeki İslam*”, Odak Yayınevi, Ankara, 2004
- BOURDİEU**, Pierre; “*Televizyon Üzerine*”, Çev: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, 1997
- BUDAK**, Selçuk; “*Psikoloji Sözlüğü*”, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003
- BULAÇ**, Ali; “*Tarih, Toplum ve Gelenek*”, Bütün Eserleri-15, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997
- BULAÇ**, Ali; “*Din ve Modernizm*”, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006
- BULAÇ**, Ali; “*Din-Kent ve Cemaat: Fethullah Gülen Örneği*”, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008
- BULAÇ**, Ali; “*İslam’dan Korkmalı mıyız? Fanatizm-Fundemantalizm-İslamfobia*”, Bütün Eserleri-2, Çıra Yayınları, İstanbul, 2009
- BURUMA**, Ian & **MARGALIT**, Avishai; “*Garbiyatçılık Düşmanlarının Gözünde Batı*”, Çev: Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- CARNAP**, Rudolf; “*Meaning and Necessity*”, Second Impression, Chicago p. 175, 1948
- CRONE**, Patricia; “*Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*”, Çev: Hakan KÖNİ, Kapı Yayınları, 2007

- ÇAKIR**, Ruşen; “*Ayet ve Slogan-Türkiye’de İslami Oluşumlar*”, Metis Yayınları, İstanbul, 1992
- ÇELENK**, Sevilay; “*Televizyon Temsil Kültür 90’lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*”, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005
- DEMİR**, Vedat; “*Türkiye’de Medya-Siyaset İlişkisi*”, Beta Yayıncılık, 2007
- DİRİKLİK**, Salih; “*Fleşbek*”, Cilt-I, Söğüt Ofset, İstanbul, 1995
- DOĞAN**, İsmail; “*Sosyoloji- Kavramlar ve Sorunlar*”, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000
- DÖNMEZER**, İbrahim; “*Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*”, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2004
- DURAN**, Ragıp; “*Apoletli Medya*”, Belge Yayınları, İstanbul, 2000
- DURKHEIM**, Emile; “*Din Hayatının İbtidâî Şekilleri*”, Çev: H. Câhid, c. 1–2, İstanbul: Tanin Matbaası), 1923
- DURSUN**, Davut; “*Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*”, İstanbul, 1989
- ERCAN**, Fuat; “*Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*”, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003
- ERDOĞAN**, İrfan & ALEMDAR, Korkmaz, “*Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*”, Ankara, 2010
- FADLALLAH**, M. Hüseyin; “*İslami Söylem ve Gelecek*”, Çev: Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000
- FAIRCLOUGH**, Norman; “*Discourse and social change*”, Cambridge: Polity Pres, 1992b
- FREUD**, Sigmund; “*Civilization and Its Discontents*”, London: Hogart Press, 1972
- FUKUYAMA**, Francis; “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*”, Çev: Zülfü Dicleli, Gün Yayınları, 1999
- FULLER**, Graham E.; “*Siyasal İslamın Geleceği*”, Çev: Mustafa Acar, Timaş Yayınları, 2005
- GERGES**, Fawaz A.; “*America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests?*”, Cambridge University Press, 1999

- GİDDENS**, Anthony & **PIERSON**, Christopher, “*Anthony Giddens’la Söyleşiler Modernliği Anlamlandırarak*”, Çev:Serhat Uyrkulak-Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- GİDDENS**, Anthony; “*Sosyoloji*”, Haz: Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005
- GİDDENS**, Anthony; “*Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*”, Çev: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2010
- GOFF**, JACQUES LE; “*Avrupa’nın Doğuşu*”, Çev: Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, 2008
- GOFFMAN**, Erving; “*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*”, Çev: Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2009
- GOLDSCHMİDT JR.**, Artur & **DAVIDSON**, Lawrence; “*Kısa Ortadoğu Tarihi*”, Doruk Yayınları, 2007
- GOODY**, Jack; “*Avrupa’da Aile*”, Çev: Serpil Arısoy, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2004
- GOODY**, Jack; “*Avrupa’da İslam Damgası*”, Çev: Şahabettin Yalçın, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2005
- GOODY**, Jack; “*Kapitalizm ve Modernlik*”, Çev: İhsan Durdu, Küre Yayınları, İstanbul, 2004
- GÖÇEK**, Fatma Müge; “*Burjuvazinin Yükselişi Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü-Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*”, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999
- GÖKALP**, Ziya; “*Türk Medeniyeti Tarihi*”, Haz: İ. Akyol ve K. Y. Koprman, İstanbul, 1976
- GÖKALP**, Ziya; “*Hars ve Medeniyet*”, Haz.: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005
- GÖKALP**, Ziya, “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*”, Haz: Bircan Çınar, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010
- GÖLE**, Nilüfer; “*Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*”, Metis Yayınları, İstanbul, 2002
- GÖLE**, Nilüfer; “*Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*”, Metis Yayınları, İstanbul, 2010
- GÜNAY**, V.Doğan; “*Göstergebilim Yazıları*”, Multilingual, İstanbul, 2002
- GÜNAY**, V. Doğan; “*Dil ve İletişim*”, Multilingual, İstanbul, 2004

- GÜNEŞ**, Sadık; “*Medya ve Kültür: Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı*”, Vadi Yayınları, Ankara, 2001
- HABERMAS**, Jürgen; “*Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak*, Çev: İlknur AKA, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002
- HABERMAS**, Jürgen; “*Doğalcılık ve Din Arasında*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009
- HEGEL**, Georg Wilhelm Friedrich; “*Tinin Görüngübilimi*”, Çev: Aziz Yıldırım, İstanbul, 1986
- HEGEL**, Georg Wilhelm Friedrich; “*Hukuk Felsefesinin Prensipleri*”, Çev: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, 1991
- HERSKOVİTS**, Melville J.; “*Some Further Comments on Cultural Relativism*”, American Anthropologist, Vol:60, No:2, 1958
- HODGE** Robert & **TRİPP** David; “*Children and Television: A Semiotic Approach*”, (Cambridge: Polity), 1986
- GÜLEN**, Fethullah; “*Zamanın Altın Dilimi*”, Nil Yayınları, 1997
- İŞİK**, Metin; “*Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*”, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya, 2007
- İNAL**, Ayşe; “*Medya ve Toplum-Habercinin El Kitabı I*”, Der: Sevdâ Alankuş, İletişim Vakfı Yayınları, 2008
- İNUGUR**, Nuri; “*Basın ve Yayın Tarihi*”, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982
- KAĞITÇIBAŞI**, Çiğdem; “*İnsan, Aile, Kültür*”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990
- KAĞITÇIBAŞI**, Çiğdem, “*Kültürel Psikoloji Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*”, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2000
- KALIN**, İbrahim; “*İslam ve Batı*”, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008
- KANT**, Immanuel; “*Chritical of Pure Reason*”, Translated by Norman Keimph Smith, St Martin’s Pres, New York, 1929
- KARA**, İsmail; “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*”, Risale Yayınları, Derleme, 1986
- KARA**, İsmail; “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*”, Metinler/Kişiler, Cilt:2, İstanbul Kitabevi Yayınları, 1997

- KARAMAN**, Hayreddin; “*İslam’da Kadın ve Aile*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010
- KONGAR**, Emre; “*21. Yüzyılda Türkiye*”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008
- KONGAR**, Emre; “*İçimizdeki Zalim*”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011
- KRAMER**, Heinz; “*Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*”, Çev: Ali Çimen, Timaş Yayınları, 2001
- LACLAU**, Ernesto; “*Popülist Akıl Üzerine*”, Çev: Nur Betük Çelik, Ankara: Epos, 2007
- LEWIS**, Bernard; “*Ortadoğu*”, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, 1996
- LEWIS**, Bernard; “*İslam Dünyası’nda Yahudiler*”, Çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi Yayınları, 1996
- LİNTON**, Ralph; “*The Study of Man*”, New York: Appleton Century Company. Inc., 1936
- LİNTON**, Ralph; “*Status and Role*”, Social Analysis, Ed. By Wilson and Kolb, Horcourt, Brace and Com. Inc., 1958
- MACİT**, Nadim; “*Dünya Dil Sistemi ve Dini Söylem*”, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010
- MAHÇUPYAN**, Ethem; “*Türkiye’yi Anlamak: Zihniyet, Değişim ve Kriz*”, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2008
- MARCUSE**, Herbert; “*Tek Boyutlu İnsan*”, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1986
- MARDİN**, Şerif; “*Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*”, Bütün Eserleri-4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- MARDİN**, Şerif; “*Din ve İdeoloji*”, Bütün Eserleri-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997
- MARDİN**, Şerif; “*Türk Modernleşmesi*”, Bütün Eserleri-9, Der: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- MARDİN**, Şerif; “*İdeoloji*”, Bütün Eserleri-3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- MARSHALL**, Gordon; “*Sosyoloji Sözlüğü*”, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003
- MCLUHAN**, Marshall & **POVERS**, Bruce R.; “*Global Köy*”, Çev: Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, 2001
- MUTLU**, Erol; “*İletişim Sözlüğü*”, Ark Yayınevi, Ankara, 1994

- MUTLU**, Erol; “*Televizyon ve Toplum*”, TRT Yayınları, Ocak, Ankara, 1999
- MUTLU**, Erol; “*Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*”, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005
- NASR**, Seyyid Hüseyin; “*Modern Dünyada Geleneksel İslam*”, Çev: Sara Büyükdurdu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009
- NASR**, Seyyid Hüseyin; “*Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*”, Çev: Şahabeddin Yalçın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010
- NURSİ**, Said, “*Sözler*”, İstanbul, 1960
- NURSİ**, Said; “*Mektûbat*”, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1981
- NURSİ**, Said; “*Risale-i Nur Külliyyatı*”, Nesil Yayınları, İstanbul, 2002
- ORTAYLI**, İlber; “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, Pan Yayıncılık, 2004
- ORTAYLI**, İlber; “*Tarihimiz ve Biz*”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008
- OSKAY**, Ünsal; “*XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*”, Der Yayınları, İstanbul, 1993
- OZANKAYA**, Özer; “*Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*”, Savaş Yayınları, Ankara, 1984
- ÖZAKINCI**, Cengiz; “*İslam’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*”, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2008
- ÖZDALGA**, Elisabeth; “*Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*”, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998
- ÖZDEMİR**, Şennur; “*MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*”, Vadi Yayınları, Ankara, 2006
- PARSONS**, Talcott; “*The Social System*”, Free Pres, Glencoe, III., 1951
- PARSONS**, Talcott; “*Essay in Sociological Theory*”, The Free Pres, Glencoe, III, 1964
- PARSONS**, Talcott; “*The System of Modern Societies*”, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall., 1971
- PHİLO** Greg; “*Seeing is believing*”, Social Studies Rewiev, 1991
- POSTMAN**, Neil; “*Televizyon Öldüren Eğlence*”, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010

- RAHMAN**, Fazlur; “*İslami Yenilenme*”, Makaleler I, Çev: Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004
- RAHMAN**, Fazlur; “*İslam ve Çağdaşlık Fikri Bir Geleneğin Değişimi*”, Çev: Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010
- RENTELN**, Alison Dundes; “*International Human Rights: Universalism Versus Relativism*”, California, Sage Publications, 1990
- ROUX**, Jean-Paul; “*Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl*”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008
- RUSSEL**, Bertrand; “*İktidar*”, Çev: Mete Ergin, Cem Yayınevi, 1999
- RUSSEL**, Bertrand; “*Batı Felsefesi Tarihi I-İlkçağ*”, Say Yayınları, Çev: Muammer Sencer, İstanbul, 2000
- RUSSEL**, Bertrand; “*Batı Felsefesi Tarihi II-Katolik Felsefesi*”, İlya Matbaası, Çev: Erol Esençay, İzmir, 2001
- SAİD**, Edward W.; “*Oryantalizm*”, Çev: Nezh Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998
- SAİD**, Edward W.; “*Haberlerin Ağında İslam*”, Babil Yayınları, Çev: Alev Alatl, 2000
- SAİD**, Edward W.; “*Şarkiyatçılık-Batının Şark Anlayışları*”, Çev: Berna Ülner, Metis Yayınları, 2004
- SARDAR**, Ziauddin; “*Postmodernism and the Other: The New Imperialism of Western Culture*”, Londra: Pluto Pres, 1998
- SAUSSURE**, Ferdinand De; “*Genel Dilbilim Dersleri I*”, Çev: Berke Vardar, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976
- SAUSSURE**, Ferdinand De; “*Genel Dilbilim Dersleri I-II*”, Çev: Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985
- SAUSSURE**, Ferdinand De; “*Genel Dilbilim Dersleri*”, Çev: Berke Vardar, İstanbul, Multilingual, 1998
- SAYIN**, Önal; “*Sosyolojiye Giriş*”, İzmir, 1994
- SENCER**, Muzaffer; “*Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*”, İstanbul: May Yayınları, 1974
- SENETT**, Richard; “*Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerinde*”, Çev: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010

- ŞİTEMBÖLÜKBAŞI**, Şaban; “*Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950–1960)*”, İsam Yayınları, Ankara, 1995
- SMITH**, Anthony D.; “*Toplumsal Değişme Anlayışı*”, Çev: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996
- SÖZEN**, Edibe; “*Söylem, Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*”, Paradigma Yay., İstanbul, 1999
- ŞASA**, Ayşe; “*Yeşilçam Günlüğü*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2010
- ŞENTÜRK**, Recep; “*İnsan Hakları ve İslam*”, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007
- ŞERİATİ**, Ali; “*Medeniyet ve Modernizm*”, Çev: İsa Çakan, Yeni Zaman Yayınları, 2005
- ŞİRİN**, Mustafa Ruhi; “*Televizyon, Çocuk ve Aile*”, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006
- ŞUŞOĞLU**, Önder; “*Anneciğim Türkler Geliyor*”, Kum Saati Yayınları, 2007
- TEKELİ** İlhan & **İLKİN** Selim; “*Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*”, Cilt I, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993
- TEZCAN**, Mahmut; “*Sosyolojiye Giriş*”, Feryal Matbaası, Ankara, 1995
- TEZCAN**, Mahmut; “*Türk Ailesi Antropolojisi*”, İmge Kitabevi, 2000
- TOPALOĞLU**, Bekir; “*İslam’da Kadın*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004
- TOPÇU**, Nurettin; “*Felsefe*”, Bütün Eserleri 18, Yayına Haz.:Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006
- TUNAYA**, Tarık Zafer; “*Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010
- TURNER**, Bryan S.; “*Max Weber ve İslam*”, Ankara: Vadi Yayınları, 1991
- TURNER**, Bryan S.; “*Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*”, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Ed: Erhan Güngör, Anka Yayınları, İstanbul, 2002
- TÜRKOĞLU**, Nurçay; “*İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*”, Kalemus Yayınları, 2007
- TÜRKÖNE**, Mümtaz’er; “*Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991
- UÇAKAN**, Mesut; “*Türk Sinemasında İdeoloji*”, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1977

UMAR, Bilge; “*Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*”, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Alacagil Basımevi, İzmir, 1982

URHAN, Veli; “*Foucault*”, Say Yayınları, İstanbul, 2010

VERGİN, Nur; “*Din, Toplum ve Siyasal Sistem*”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000

VERNON, Gleen M.; “*Sociology of Religion*”, McGraw Hill Book Company Inc. New York, 1962

VİLLEHARDOUİN, Geoffroi De & **VALENCIENNES**, Henri De; *Konstantinapolis’te Haçlılar*”, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2001

VON LAUE Theodore; “*The World Revolution of Westernization*”, New York: Oxford University Press, 1987

YUMNİ, Sezen; “*Sosyoloji Açısından Din*”, İstanbul, 1998

YÜKSEL, Erkan; “*Medya Güvenlik Kurulu–28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı*”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004

WEBER, Max; “*From Max Weber: Essays in Sociology*”, New York, A Galaxy Book, 1958

WEBER, Max; “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*”, İstanbul: Hil Yayınları, 1985

WEHLER, Hans-Ulrich; “*Modernisierungstheorie und Geschichte*”, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975

Makaleler:

ADAKLI, Gülseren; “*2002-2008 Türk Medyasında AKP Etkisi*”, “AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu”, Der: İlhan Uzgel-Bülent Duru, S.559-613, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009

AKTAY, Yasin; “*Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6-İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S. 345-393, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

ARMAĞAN, Mustafa; “*Hayali Doğudan Hayali Batıya*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, S.79-84, Ankara, 2000

ARSLAN, Ahmet; “*İslam, Demokrasi ve Türkiye*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:1, Sayı:3, S.85-94, Ankara, 1998

- ARTUN**, Erman; “*Türk Halk Kültüründe Hıdrellez*”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, 2007
- ATABEK**, Ümit, “*Söylem Çözümlemesi*”, “Medya Metinlerini Çözümlemek”, Der: Gülseren Şendur Atabek, Ümit Atabek, S. 151-163, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007
- AYDIN**, Mehmet S.; “*İrtica’ya İlişkin Bazı Düşünceler*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:1, Sayı:3, S.51-58, Ankara, 1998
- AYDIN**, Mehmet; “*Gazali’nin Düşüncesinde Dil İncelemesinin Yeri: Dil, Zihin ve Dış Dünya Arasındaki İlişki*”, DEÜ.FD, XXXII/2010, ss. 169-201, 2010
- BELGE**, Murat; “*Batılılaşma: Türkiye ve Rusya*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S. 43-55, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- BERKTAY**, Fatmagül; “*Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım*”, İnsan Hakları, Editör: Korkut TANKUTER, İstanbul: Cogito Yapı Kredi Yayınları, 2000
- BERKTAY**, Fatmagül; “*Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S. 275–285, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- BORA**, Tanıl; “*Milliyetçi-Muhafazakar ve İslamcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S.251-268, İletişim Yayınları, 2007
- BOSTANCI**, Naci;; “*Görüntü Kültürü Üzerine Soruşturma*”, Eskiye Dergisi, Sayı 11, S.82-86, Ankara, 2008
- CAMPBELL**, Rachel; “*Teenage Girls and Cellular Phones*”: Discourses of Independence, Safety and Rebellion, Journal of Youth Studies, Volume 9 , pp. 195-212, 2006
- CANATAN**, Kadir; “*Giz ve Görüntü Arasında Tanrı İmgeleri*”, Eskiye Dergisi, Sayı 11, S.59–67, Ankara, 2008
- ÇAHA**, Ömer; “*İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:2, Sayı:5, S.74–95, Ankara, 1998
- ÇETİN**, İhsan; “*Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:10, Sayı:41, S. 45–65, Ankara, 2007
- ÇETİNKAYA**, Bayram Ali; “*Toplumsal Bir Cinnet Hali: Değerlerin İntiharı*”, Eskiye Dergisi, Sayı:2, S.39–43, Ankara, 2006

ÇINAR, Menderes; “*AKP ve İslamcı Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği*”, “AKP Kitabı Bir Değişimin Bilançosu”, Der: İlhan Uzel-Bülent Duru, S.307–315, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009

ÇIRAKMAN, Aslı; “*Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:5, Sayı:20 (I), S.181–198, Ankara, 2002

ÇİĞDEM, Ahmet; “*Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkaldığı Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S.68-81, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

ÇOBAN, Barış; “*Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi*”, “Söylem ve İdeoloji”, Der: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Su Yayınları, 2003

DOĞAN, Mehmet D.; “*Batılılaşma: Mağlubiyet İdeolojisi*”, Eskiye Dergisi, Sayı:8, S. 50-60, Ankara, 2008

DOLTAŞ, Dilek; “*Söylem ve Yazın*”, “Söylem Üzerine”, Der: Ahmet Kocaman, S. 48-55, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009

DURNA, Tezcan & **KUBİLAY**, Çağla; “*Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri*”, “Medyadan Söylemler”, Der: Tezcan Durna, S. 47-81, Libra Kitapçılık, İstanbul, 2010

DÜZGÜN, Şaban Ali; “*Bir Şiddetin Anatomisi: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler*”, Eskiye Dergisi, Sayı:4, S. 18-36, 2007

ERSOY, Mehmet Akif; “*Taklit*”, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler I”, Der: İsmail Kara, S. 416-417, Dergah Yayınları, 2011

FAIRCLOUGH, N. & **WODAK**, R.; “*Critical Discourse Analysis*”, Discourse as Social Interaction, (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction), Ed. T. Van Dijk, London (UK) & Thousand Oaks (CA): Sage, 1997

FAIRCLOUGH, Norman; “*Dil ve İdeoloji*”, “Söylem ve İdeoloji (Mitoloji-Din-İdeoloji)”, Der: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, S.155–172, Su Yayınları, İstanbul, 2003

FAIRCLOUGH, Norman; “*Söylemin Diyalektiği*”, “Söylem ve İdeoloji (Mitoloji-Din-İdeoloji)”, Der: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, S.173–184, İstanbul, 2003

FİSKE, John; “*Postmodernizm ve Siyaset*”, “Medya Kültür Siyaset”, Der: Süleyman İrvan, Ark, Ankara, 1997

FOUCAULT, Michel; “*Bilginin Arkeolojisi*”, “Foucault”, Çev: Veli Urhan, S. 139-220, Yayına Hazırlayan Veli Urhan, Say Yayınları, 2010

FUKUYAMA, Francis; “*The west has won Radical Islam can't beat democracy and capitalism. We're stil at the end of the history*”, The Guardian, 11 Ekim 2001

GÖLE, Nilüfer; “*Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S.56-67, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

HACIKADİROĞLU, Vehbi; “*Toplumlar Arasındaki Ayrımlar Üzerine*”, Doğu-Batı Dergisi, Sayı 14, S.111–120, 2001

HALL, Stuart; “*The Work of Representation*”, Edited by Stuart Hall, Representation: Cultural Representations and Signifying Practies, London: Sage Publications, 1997

HİLMİ, Ahmed; “*Müslümanlara Siyaset Rehberi*”, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler I”, Der: İsmail Kara, S. 78-91, Dergah Yayınları, 2011

HUNTINGTON, Samuel P.; “*Medeniyetler Çatışması mı?*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:10, Sayı: 41, S.83-106, Ankara, 2007

İMANÇER, Dilek; “*İslamcı Filmlerde Kadın Temsili*”, Sine Cine Dergisi, Sayı:2010/1, Ankara, 2010

İNAL, Ayşe; “*Anlatı Yapıları ve Televizyonun Anlatısal Potansiyeli Üzerine Bir tartışma*”, “Medyadan Söylemler”, Der: Tezcan Durna, S.19–45, 2010

İNALCIK, Halil; “*İkinci Bin’de Türkler*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:3, Sayı:10, S. 67-89, Ankara, 2000

İNALCIK, Halil; “*Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:5, Sayı: 20 (I), S. 13-39, 2002

İNALCIK, Halil; “*Osmanlı’nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:6, Sayı 24, S.55–81, 2003

KAHRAMAN, Hasan Bülent; “*Bir Zihniyet, Bir Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S. 125-140, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

KAHRAMAN, Hasan Bülent & **KEYMAN**, Fuat; “*Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, S.65-78, Ankara, 1998

KALIN, İbrahim; “*Değerler Üzerine*”, Eskiye Dergisi, Sayı:2, S.58–63, Ankara, 2006

KARA, İsmail; “*İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6-İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S. 34–47, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

KARACOŞKUN, M. Doğan; “*Bireysel ve Toplumsal Çözülmede Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (1), S.227–233, 2002

KARABAŞOĞLU, Metin; “*Said Nursi*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6-İslamcılık, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.270-289, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

KARAMAN, Hayrettin; “*Kadınla İlgili Üç Mesele*”, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler-Cilt 3”, Haz: İsmail Kara, S.563-572, 1998

KILIÇBAY, Mehmet Ali; “*Fakir Akrabanın Talihi*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, S. 49-55, Ankara, 2000

KILINÇ, Zeynel Abidin; “Modernleşme ve Sosyal Sermaye, EKEV Akademi Dergisi, Yıl:13, Sayı:39, S. 433–448, 2009

KISAKÜREK, Necip Fazıl; “*Büyük Doğu (İdeolocya Örgüsü)*”, Büyük Doğu Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 1943

KOCAMAN, Ahmet; “*Dilbilim Söylemi*”, “Söylem Üzerine”, Der: Ahmet Kocaman, S.1-11, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2009

KOÇİN, Abdülhakim; “*Çağını Aşanlar*”, Bilim ve Teknik Dergisi, Kasım Sayısı, 1990

KURTOĞLU, Zerrin; “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 6- İslamcılık, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.201-216, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

MAKTAV, Hilmi; “*Kuran’dan Kurama İslami Sinema*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6- İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.999-1019, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

MARDİN, Şerif; “*Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği*”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:5, Sayı:20 (I), S. 111-115, Ankara, 2002

MUTMAN, Mahmut; “*Şarkiyatçılık/Oryantalizm*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S.189-211, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

NAİM, Babanzade Ahmed, “*Bizde Din ve Devlet*”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler I”, Der: İsmail Kara, S. 347-351, Dergah Yayınları, 2011

NİXON A. & POWER C.; “*Towards a Framework For Establishing Rigour in a Discourse Analysis of Midwifery Professionalisation*”, Nursing Inquiry, 14(1), 2007

- OKUMUŞ**, Ejder; “*Toplumsal Değişme ve Din*”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S.323–347, Güz, 2009
- ÖKTEM**, Niyazi; “Max Weber.” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. LIV (1-4): 369-384, 1994
- ÖZDALGA**, Elisabeth; “*Türkiye’de İslamcılığın Son Yıllarda Yaşadığı Dönüşüm Üzerine Söyleşi*”, Eskiye Dergisi, Sayı 7, Ankara, 2007
- ÖZDEŞ**, Talip; “Batıcılık ve Türkiye Aydınlarının Çıkmazı”, Eskiye Dergisi, Sayı 8, 2008
- ÖZDİKER**, Cengiz; “*Televizyonda Dini Haber ve Yorumlar*”, Diyanet İlmî Dergi, Cilt:37, Sayı:4, 2001
- ÖZEL**, İsmet; “*Özgürlük*”, “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler-Cilt 3*”, Haz: İsmail Kara, S.631–635, 1998
- ÖZİPEK**, Bekir Berat; “*28 Şubat ve İslamcılar*”, “*Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6- İslamcılık*”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.640–651, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- ÖZKUL**, M. Murat; “*Gösteri Toplumunun Düşündürdükleri*”, Eskiye Dergisi, Sayı 11, S.5–12, Ankara, 2008
- PERŞEMBE**, Erkan; “*Popüler Dindarlık Çağı: Tüketilen İslam*”, Eskiye Dergisi, Sayı:7, S. 5-12, Ankara, 2007
- REÇBER**, Mehmet Sait; “*İslam ve Batı: Bir Çözümleme Denemesi*”, Eskiye Dergisi, Sayı:8, S. 5-10, Ankara, 2008
- REFİĞ**, Halit; “*Ulusal Sinema Nereye?*”, Sonsuzkare, Yıl:3, Sayı:7, 2005
- RUHİ**, Şükriye; “*Söylem ve Birey*”, “*Söylem Üzerine*”, Der: Ahmet Kocaman, Odtü Yayıncılık, Ankara, S.12–26, 2009
- SAİD**, Edward; “*Cehalet’in Çatışması*”, Çev: Nurgin Oktik-Gaye Gökalp, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:10, Sayı:41, S. 109-114, Ankara, 2007
- SAİD HALİM** Paşa, “*İslam’da Siyasi Teşkilat*”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler I, Der: İsmail Kara, S. 145-173, Dergah Yayınları, 2011
- SALMAN**, Yurdanur; “*Dilin Düşüvereni:Eğretileme*”, Kitaplık Dergisi, Yıl:11, Ekim Sayısı, S.53-54, 2003
- SARMIŞ**, İbrahim; “*Dünyaya Karşı Tavır; Tasavvuf ve Dünyevileşme*”, Eskiye Dergisi, Sayı:13, S.89–98, Ankara, 2009

SAUSSURE, Ferdinand De; “*Genel Dilbilim Dersleri*”, “XX. Yüzyılda Temel Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 2”, Der: Mehmet Rifat, Sema Rifat, S. 15–24, 1998

SAYYİD, S.; “*Bir Model Olarak Kemalizm ve İslam’ın Siyasallaşması*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6-İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.948-961, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

SİLBERMANN, Alphons; “*Kitle İletişim Araçları ve Kitle İletişimi Sosyolojisi*”, Çev: Aysel Aziz, “İletişim ve Toplum Sorunları”, Yayına Hazırlayan: Oya Tokgöz, UNESCO/Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Olgaç Matbaası, 1983

SOYKUT, Mustafa; “*Tarihi Perspektiften İtalyan Arkiyatçı ve Türkologları*”, Doğu Batı Dergisi, Yıl:5, Sayı:20, S. 41-82, Ankara, 2002

SÖNMEZ, Abdulkerim; “*Toplumsal Araştırmalarda Analiz Birimleri Olarak Aile ve Hanehalkının Mahiyet ve Yapılarının Belirlenmesi Sorunu*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, S.115–135, 1998

SUBAŞI, Necdet; “*1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6- İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S. 217-236, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

ŞÜKRAN, Vahide; “*Bediüzzaman Said Nursi’nin Hıristiyanlık ve Batı Hakkındaki Görüşlerinin Ana Hatları*”, “Bediüzzamanın Gözüyle Küreselleşme ve Ahlak”, Der: İAN Markham, İbrahim Özdemir, Çev: Cüneyd M. Şimşek, S.127-141, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007

TEKELİ, İlhan; “*Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S.19-42, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

TOKER, Nilgün & **TEKİN**, Serdar; “*Kamusuz Cumhuriyet’ten Kamusuz Demokrasi’ye*”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3-Modernleşme ve Batıcılık”, Cilt Ed: Uygur Kocabaşoğlu, S. 82-106, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

TOPÇU, Nurettin; “*İslam Ahlakı*”, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler-Kişiler-Cilt 3”, Haz: İsmail Kara, S.167–181, 1998

TOSUN, Necip; “*Görüntü Kültürü Üzerine Soruşturma*”, Eskiye Dergisi, Sayı 11, S.82-86, Ankara, 2008

TURNER, Bryan S.; “*Oryantalizm, Postmodernizm ve Din*”, “Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm”, Çev: Yasin Aktay, Der: Abdullah Topçuoğlu-Yasin Aktay, S. 36-57, Vadi Yayınları, Ankara, 1999

UZGEL, İlhan; “*AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü*”, “AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu”, Der: İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, S.11–39, Ankara, 2009

VAN DIJK, Teun; “Principles of Critical Discourse Analysis”, *DISCOURSE & SOCIETY*, Sage (London, Newbury Park and New Delhi), vol(4)2: 249-283, 1993

VAN DIJK, Teun; “Söylem ve İdeoloji”, “Söylem ve İdeoloji (Mitoloji-Din-İdeoloji)”, Çev: Nurcan Ateş, Der: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, S.13–109, İstanbul, 2003

VOLL, John Obert; “Yirminci Yüzyılın Ortasında Tecrit ve Islahat: 1950’li Yıllarda Bediüzzaman ve Din”, “Bediüzzamanın Gözüyle Küreselleşme ve Ahlak”, Der: IAN Markham, İbrahim Özdemir, Çev: Cüneyd M. Şimşek, S.37-58, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007

YALÇINTAŞ, Nevzat; “Hayatın İçinde Olmak”, “Türkler ve İslamiyet”, Ed: Ahmetalmaz, Yakamoz Yayınları, İstanbul, 2008

YAVUZ, M. Hakan; “Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6- İslamcılık”, Cilt Ed: Yasin Aktay, S.264-294, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

YEŞİLYURT, Temel; “Küreselleşen Dünyada Geleneksel Değerler”, *Eskiyeni Dergisi*, Sayı:2, S.27–38, Ankara, 2006

YILMAZ, Hüseyin; “Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik”, *İslamiyat*, Cilt No:5, Sayı No:3, Ankara, 2002

YUMUL, Aras; “Arafta Kalanlar”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 23, S. 11–21, 2003

ZEYREK, Deniz; “Söylem ve Toplum”, “Söylem Üzerine”, Der: Ahmet Kocaman, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2009

WIDDOWSON, Henry G.; “The theory and practice of critical discourse analysis”, *Applied Linguistics*, S. 137-152, 1998

Tezler:

ÇOBANOĞLU, Yavuz; “Fethullah Gülen’de Sosyal Ahlak Tasavvuru”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008

KULA DEMİR, Nesrin; “Televizyon Reklamlarında Yer Alan İdeolojiler ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004

LÜLEÇİ, Yalçın; “Sinema ve Din: Türk Sineması Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007

Bildiriler:

MENEKŞE, Ömer; “*Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı*”. II. Uluslar Arası Dinî Yayınlar Kongresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005

YILMAZ, Musa Kazım; “*İslami Aile: Kuruluşu, Fertleri, Sorumlulukları, Bugünkü Durumu ve Geleceği*”, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-I, Haz: İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, S.23–50, 2005

İnternet Siteleri:

<http://www.diyamet.gov.tr>

<http://www.dorduncukuvvetmedya.com>

<http://www.dosttv.com>

<http://www.gazeteciler.com>

<http://www.haftasonu.com.tr>

<http://www.hayrettinkaraman.net>

<http://www.ilimvebilim.org>

<http://www.milligazete.com.tr>

<http://www.mgk.gov.tr>

<http://www.netgazete.com>

<http://www.risaleara.com>

<http://www.sorularlaislamiyet.com>

<http://www.stv.com.tr>

<http://www.tdkterim.gov.tr>

<http://tr.fgulen.com>

<http://www.turkiyegazetesi.com>

<http://www.tv5.com.tr>

<http://www.yeniasir.com.tr>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum Yeri ve Tarihi: 01/03/1979 MANİSA

Email: aliremrem@hotmail.com

EĞİTİM

DOKTORA:

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV Sinema Anabilim Dalı (2005/2012)

Tez Konusu: “*Dini Yönelimli Türk Televizyon Dizilerinde Oksidentalist Söylem ve Toplumsal Rol Modellerinin Temsili*”

Lisans: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi (1998-2002)

AKADEMİK ve İDARİ GÖREVLER

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Araştırma Görevlisi (2005-.....)

Doktora Programları Sorumluluğu (2005-.....)

ÖYP Programları Sorumluluğu (2005-.....)

AKADEMİK YAYINLAR

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi’nce 15-17 Kasım 2007 tarihleri arasında düzenlenen Medya & Siyaset Sempozyumunda sunulan “*SİNEMADAKİ ORYANTALİST İDEOLOJİNİN 300 SPARTALI FİLMİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ*” isimli uluslararası tebliğ.

19-25 Nisan 2010 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kongresi’nde sunulan “*TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİNDE BİR KÜLTÜRLEŞME ARACI OLARAK TÜRK DİZİLERİ*” isimli uluslararası tebliğ.

TRT Çocuk Kanalı’nda Yayınlanan Yerli Çizgi Film Yapımlarında Toplumsal Değerlerin Aktarımı isimli uluslararası tebliğ.

KADINA YÖNELİK CİNSEL ŞİDDETİN MEDYADA TEMSİLİ: “FATMAGÜL’ÜN SUÇU NE? VE “ÖYLE BİR GEÇER ZAMAN KI” ADLI TELEVİZYON DİZİLERİ ÖRNEKLERİ isimli makale. (Düşünceler Dergisi 7. Sayı)

ÖZET

Yapısal özellikleri, içeriği, kullanım biçimleri ve küresel çaptaki etkililiği itibariyle televizyon, modern döneme ait ve yine modernist değerleri temsil eden bir kitle iletişim aracıdır. 1990'lı yıllardan itibaren ülkemizde hızla gelişen özel televizyonculuk anlayışı buna uygun olarak eğlence ve tüketim kültürü ile özdeşleştirilebilen popüler ve modern değerleri yaygınlaştıran bir rol oynamaya başlamıştır. Buna karşın yayın politikalarını dini bir biçimde şekillendiren ve televizyonu; dini söylemi, ideolojiyi güçlendirmenin bir aracı olarak kullanmaya çalışan özel televizyonlar da bu dönemde yayın hayatına katılmışlardır. Ülkemizdeki çeşitli dini yönelimli grupları medya alanında temsil eden bu özel televizyonlar, İslamcılık fikir akımının karakteristik özelliklerinden biri olan “Batılı değerlere karşı muhalif” tutumu sürdüren bir yapıdadırlar. Bu yapı itibariyle oksidentalizme sahip olan dini yönelimli televizyon kanalları, çeşitli dini programlar, haberler ve tez çalışması kapsamında ele alınan dini diziler çerçevesinde dini söylemi güçlendirmektedirler. Bu çalışma, dini yönelimli Türk televizyon dizilerinde bulunan ve İslam'ın temel kaynaklarından, çeşitli İslamcı düşünürlerden istifade edilerek oluşturulan söylemin temsilini değerlendirerek; Batı'dan farklı/muhalif İslami rol modellerini ve dünya tasavvurunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Oksidentalizmin, Doğu-Batı ilişkileri üzerine bir kavram olması sebebiyle, Doğu ve Batı kavramlarının iki zıt kutbu nasıl temsil eder hale geldiği tarihsel şekilde değerlendirilerek çalışmaya eklenmiştir. Çalışmanın amacına en uygun yöntem söylem analizi olarak belirlenmiş ve analiz sonucunda elde edilen veriler dini ve toplumsal bağlamlar çerçevesinde, anlam kavramı ön plana çıkarılarak değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

In terms of its unique features, its content, the ways it is handled and its global influence, television is a means of the mass media that represents the modern world and the values it employs. In Turkey, commercial broadcasting has especially gained momentum since the 1990s, and as a result, the popular and modern values, which are so closely connected with the notions of entertainment and consumption, have started to be rendered widespread through the use of television. Again, since the 1990s, there have emerged certain private television channels which shape their broadcasting policies through a religious perspective and which aim to use television as a means for strengthening religious discourse and ideology. These private television channels, which represent the various religious groups in Turkey in the terms of the mass media, operate “in complete opposition to the values of the West”, which is an attitude constituting one of the most prominent characteristics of the Islamist viewpoint. Launched on such an attitude, television channels with an occidental character aim to reinforce the religious discourse through the use of various religious programs, news and religious soaps. Analysis of these religious soaps forms the basis of this study. This dissertation aims first to analyze the discourse which is based on the fundamental sources of Islam and the viewpoints of various Islamist scholars and which is broadcast by the religion oriented private channels in Turkey and secondly, to reveal the differing/opposing Islamist role models and understanding of the world in contrast with those of the West. Since Occidentalism is a notion that regards the relations between the East and West closely, this dissertation also includes a historical research that aims to analyze how the notions of the East and the West have evolved into two opposite ends. The most appropriate method has been applied as the discourse analysis and the outcome of the analysis has been evaluated by highlighting the notion of meaning within a religious and social framework.